

Q

Schmadkanyan

Hiranyakundin

Vol II

553 to 1038 pages

Cl. 34275
1983

015, 1A1
C2.4-1

శ్రీమద్రామాయణము*తీర్థణ్యకాండప

స ౪౦

౪౪

వధ్యాః ఖలు సహస్యంతే సచివా స్తవ రావణ
యేత్వా ముత్పథ మారూఢం సనిగృహ్లాంతి సర్వశః. ౬

టీక॥ రావణ=రావణుడా! యే= గిసవారలుగదా! సహస్యంతే= ఎవ్వరు; సహశః= అందఱును; ఉత్ప పంబడుకున్నారు.
థం=ఉత్పాదకమును; ఆరూఢం=పొం రావణుడా! ఈమంత్రిలెవ్వరును
దిన) త్వం=నిన్ను; సనిగృహ్లాంతి=ని ఇట్లున్నాగఁ ప్రవృత్తుఁడగున్న నిగి
గ్రహింపకున్నారో; తే(ఆధ్యాత్మిక హింపకున్నారుకావున, వారలందఱు
ము)=అట్టి; తవ=నీయొక్క; సచివాః= వధ్యులు, వారల నేలవధింపకన్నావు?
మంత్రిలు; వధ్యాః ఖలు= వధింపఁడ అని, తాత్పర్యము.

అమాత్యైః కామవృత్తో హి రాజా సర్వథా మాశ్రితః
నిగ్రాహ్య స్సర్వథా సద్ధి నక నిగ్రాహ్యో నిగృహ్యసే. ౭

టీక॥ కామవృత్తి= యథేచ్ఛమయి నీవు; సనిగృహ్యసే= నిగ్రహింపఁ బడ
నయాచారము గలవాఁడును ; కాప కున్నావు.
థం=దుర్మాణగమును; ఆశ్రితః=పొం రాజు, ఇచ్చకువచ్చినట్లు దుర్మాణ
దినవాఁడునగు; రాజా=రాజు; సద్ధిః= గణంబునొందునేని, సత్పురుషు లగు
పెద్దలగు; అమాత్యైః=మంత్రిలచేత; మంత్రిలతని నన్నివిధంబుల నిగ్రహిం
సర్వథా = అన్నివిధంబులను; నిగ్రా పఁవలయును ; నిన్నేల నిగ్రహింపకు
హ్యహి = నిగ్రహింపఁదగినవాఁడు న్నారు. అని, తాత్పర్యము.
గదా! నిగ్రాహ్యః= నిగ్రహింపఁదగిన

ధమక మథకంచ కామంచ యశశ్చ జయతాం వర
స్వామిప్రసాదా త్వచివాః ప్రాభువంతి నిశాచర. ౮

టీక॥ జయతాం= జయించువారల రావణుడా! సచివాః= మంత్రిలు;
లోపల; వర=ప్రేమండవగు; నిశాచర= స్వామిప్రసాదాతే= రాజుయొక్క-నై

ప్రతిపదాంధ్ర టీకా తాత్పర్యసహితము.

స ౪౧

మువలన; ధర్మఁ (= ధర్మము	వగురావణుడా! రాజునదోఁడుండై
ధర్మఁబ=ధర్మమును; కామంబ=	యుండునేని, మంత్రులకు, ధర్మ కా
మమును; యశశ్చ=కీర్తికాని; ప్రాప్తు	మంబులును గీర్తికయుఁగల్గును.
పంథి=పొందుచున్నారు.	అని, తాత్పర్యము.
జయించు వారలలో నుత్తముండ	

విపర్యయే తు తత్పర్యం వ్యథకం భవతి రావణ
వ్యసనం స్వామివైగుర్యా త్ప్రప్నువంతీ తరే జనాః. ౯

టీక|| రావణ=రావణుడా! విపర్యసం=దుఃఖమును; ప్రాప్నువంతి=పొం
యేతు=విపరీతముగానుండుట యందు దుదురు.

మాత్రము; తత్=అది; సర్వం= అంత	రావణుడా! రాజుగుఁగుండ
యు; వ్యథకం=ప్రయోజనములేనిది ;	గునేని, మంత్రుల కేప్రయోజనమును
భవతి=అగును. ఇతశ్చ=ఇతరులయిన,	లేదు; ఇతరజనులుగూడ విక్రి-లియుఁ
జనాః=జనులును; స్వామివై గుర్యోత్=	గప్తుంబునొందుదురు.
రాజుయొక్క దుగుఁగుతవలన; వ్యస	అని, తాత్పర్యము.

రాజమూలోహి ధర్మశ్చ జయశ్చ జయతాంవర
తస్మా త్సర్వా స్వవస్థాసు రక్షితవ్యా నరాధిపాః. ౧౦

టీక జయతాం= జయించువారల	ను; నరాధిపాః = రాజులు; రక్షిత
లో; వర=శ్రేష్ఠుండవగు రావణుడా!	వ్యాః=కాపాడఁబడవలసినవారలు.
ధర్మశ్చ= ధర్మమును; జయశ్చ =	జయించువారలలో నుత్తముండవ
జయంబును; రాజమూలోహి=రాజ	గురావణుడా! ధర్మమునకును జయ
మూలముగాఁ గలదిగదా! తస్మాత్=	మునకునురాజె కారణముకావున, స
అందువలన; సర్వాసు = సమస్తము	వాకవస్థలయందును, రాజులను రక్షిం
లయిన; అవస్థాసు = అవస్థలయందు	పవలయును. అని, తాత్పర్యము.

శ్రీ మద్రామాయణము * ఆరణ్యకాండము:

స ౪౦

రాజ్యం పాలయితుం శక్యం నతీర్థేన నిశాచర
నచాపి ప్రతికూలేన నావనీతేన రాక్షసః ౧౦

టీక॥ రాక్షసం=రాక్షసుడవగు; నిశాచర=రావణుడం! రాజ్యం= రా
జ్యమును; పాలయితుం= పాలించుట
కు; తీర్థేన=క్రూరుడైనవానిచేత; న
శక్యం= అలవిగాదు. ప్రతికూలేనచా
పి=ప్రతికూలుడైనవానిచేతగా; న
(శక్యం)=అలవిగాదు. అవనీతేన= వి
నివలదలదు. అని, తాత్పర్యము.

యే తీర్థమంత్రా స్సచివా భజ్యంతే సమా తేన నై
విషమే తురగా శ్రీఘ్నా మందసారథయో యథా. ౧౨

టీక॥ యే=ఏ; తీర్థమంత్రాః=మంత్రములు
లు; తీర్థమంత్రాః=భయంకరములు
నయాలోచనగలవారలలో; సే(అధ్య
క్షానిము)=సారథు; వేనసమా=ఆరా
జుతోగూడనె; విషమే=వీట్లవల్ల భయ
దేశమునందు; మందసారథయః=చే
తగానిసారథులుగల; శ్రీఘ్నాః=చేగ
ముగాఁబోవునట్టి; తురగాయథా=గు
ఱ్ఱములువలె; భజ్యంతే=భగ్నులగు
చున్నార. చేతగానిసారథులగుఱ్ఱములు, విట్ట
వల్లముగానుండు ప్రదేశమునందుచేగ
ముగాఁబోయి సాధితోగూడఁగూడ
నట్లు, అపాయకములగునాలోచన
లచెప్పుటవలెనై, యనవిధము
డగుటచే దమమాటలువినురాజుతోఁ
గూడ, నాశమునొందుదురు.
అని, తాత్పర్యము.

అహవ స్సాధవో లోకే యుక్తా ధర్మక మనుష్ఠితాః
పరేషా మపరాధేన వినష్టా స్సపరిచ్ఛరాః ౧౩

టీక॥లోకే = లోకమునందు; యుక్తాః = నీతిమార్గముననుండువారలు

ప్రతిపదాంత్రటీకాతాత్పర్యసహితము

స ౪౧

<p>విధము = ధర్మమును; అనుష్ఠితాః = ఆచరించినవారలునగు; సాధుః = సత్పురుషులు; బహవః = పెక్కుఁ జూపలేమాం = ఇతరులయొక్క; అపభీనః = తప్పుచేత; సపరిచ్ఛదాః = పరిమితోఁ గూడినవారలయి; వినః = నశించిరి.</p>	<p>లోకమునందు, నీతిమాగవతులును ధర్మమానుష్ఠానంబు తప్పక గావించువారలునగు సత్పురుషులు పెక్కుఁడు), ఇతరులనమ్మి వారలుగావించిన యపరాధంబువలన, బరివారసమేతంబుగా నాశంబువొందియున్నారు.</p>
---	--

అని, తాత్పర్యము.

స్వామినా ప్రతికూలేన ప్రకాశితైస్స రావణ

రక్షమాణా నవధకంలే మేమా గోమాయునా యథా.౧౪

యే

మా

<p>టీక రావణ = రావణుడా! ప్రతికూలేన = విరోధియును; తిష్టేన = క్రూరుండునగు; స్వామినా = ప్రభువుచేత; రక్షమాణాః = రక్షింపబడుదున్న; పౌత్రాః = జనులు; గోమాయునా = నక్కచేత; రక్షమాణాః (అధ్యాత్మము) = రక్షింపబడుదున్న; మేమాయ</p>	<p>థా = మేకలువలె; నవధకంలే = వృద్ధిబొందరు. మేకలను బెత్తికొనునట్టి నక్కచేరక్షింపబడుమేకలుక్షీణించునట్లు, క్రూరుండుజనవిరోధియునగు రాజాచేరక్షింపబడుజనులునానాటిక్షీణింతురు.</p>
--	--

అని, తాత్పర్యము.

అవశ్యం వినశివ్యంతి సర్వే రావణ రాక్షసాః

యేషాం త్వం కళకళో రాజా దుర్బుధి రజితేంద్రియః. ౧౫

<p>టీక రావణ = రావణుడా! యేషాం = ఎవరికి; కరకళః = కతినుండవును; దుర్బుధిః = దుష్టబుద్ధిగలవాఁడవును; అజితేంద్రియః = జయింపబడినయింద్రియములుగలవాఁడవు కానివాఁడవునగు; త్వం = నీవు; రాజా = ప్రభుఁడవో; లే</p>	<p>(అధ్యాత్మము) = అట్టి; రాక్షసాః = రాక్షసులు; అవశ్యం = అవశ్యము; వినశివ్యంతి = వ్యంతింపఁగలరు. రావణుడా! క్రూరుండవగుదుర్బుద్ధి వింద్రియముఖిలుండవునగునీవు రాక్షసరాజుగానుండటచే, రాక్షసులందఱు</p>
--	--

శ్రీమద్రామాయణముః ఆరణ్యకాండము. xix

స ౪౧

తప్పక, నాశంబునొందఁగలరు. అని, తాత్పర్యము.

త దిదం కాకతాళీయం ఘోర మాసాదితం మయా
అత్ర కిం శోచనీయం సైన్యం ససైన్యో విసశిష్యసి. ౧౬

<p>టిక మయా=నాచేత ; కాకతాళీయం= యాదృచ్ఛికముగా ; ఘోరం= భయంకరమయిన ; త=అట్టి ; ఇదం= ఇది ; ఆసాదితం=పొందఁబడినది. అత్ర= ఈవిషయమునందు ; కిం=ఏమి ? త్వం= నీవు ; శోచనీయః = శోకింపఁదగినవాఁడవు ; ససైన్యః = సైన్యముతోఁగూడినవాఁడవై ; విసశిష్యసి=నశింపఁగలవు ! నేను, దైవికముగా భయంకరంబగునీయాపదం బొందితిని ; నేనుగావ</p>	<p>లనని దెచ్చుకొనలేదుగావునను , నాకొక్కనిక నాశముగఁగుటవలసను , నన్నుఁగుఱించి దుఃఖింపవలసినదిలేదు ; నీవుబుద్ధిపూర్వకముగాఁ దెచ్చుకొన్నివాఁడవు ; మఱియునీవొక్కఁడవైతాదు , పుత్రభ్రాతృబంధుసమేతంబుగా నాశంబునొందెదవుకావున , నిన్నుఁబూచియెదుఃఖింపవలసియున్నది. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	---

మాం నిహత్యేతు రామస్తు సచిరా త్వాం వధిష్యతి
అనేన కృతకృత్యో స్త్రి మ్రియేయ మరిదా హః. ౧౭

<p>టిక రామస్తు= రాముండుమాత్ర ము ; మాం=నన్ను ; నిహత్యేతు= వధించి నంతనే ; సచిరాత్ = శీఘ్రంబుననే ; త్వాం=నిన్ను ; వధిష్యతి= వధింపఁగలఁడు. అరిదా= శత్రువైనరామునిచేత ; హతః=వంపఁబడినవాఁడవై ; మ్రియేయం=చతురు. అనేన=దీనిచేత ; కృతకృత్యః=కృతార్థకాఢ్యము ; అస్త్రి= అగు</p>	<p>రాముండు, నన్నువధించినఁజెప్పట, శీఘ్రంబున నెనిన్నానువధించును ; నిన్నువధించునట్టిరామునిచేతఁ కావుఁబొందుటవలనఁగృతార్థకాండనయ్యెదను. (లేక) నీచేనిప్పుడువచ్చుటకన్న, రామునిచేఁ జచ్చటవలనఁ గృతార్థకాండనగుదును. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	--

దశనా దేవ రామస్య హతం మా మవధారయ
ఆత్మానంచ హతం విద్ధి హృత్వా సీతాం సదాంధవమ్. ౧౮

టీక॥ రామస్య = రామనియ్యకర;	పఠడినపానిఁగా; విద్ధి = విఱుఁగుము.
దశనా దేవ = చూచుటవలనఁ; మాం =	రామునిబొలిసంత నెనెనుహతుం
నన్ను; హతం = చుపఠడినవానిఁగా;	డనయ్యెడననిశ్చయించుకొనుము; సీ
అవధారయ = నిశ్చయించుకొనుము.	తాదేవిసహించినంత నె, నీవుబంధు
సీతాం = సీతను; హృత్వా = ఆపహరిం	సమేతంబుగాహతుండవోడువని తెల
చి; సదాంధవం = బంధువులతోఁగూడి	వుము. అని, తాత్పర్యము.
న; ఆత్మానంచ = స్మిన్నును; హతం = చం	

ఆనయివ్యసి చేత్సీతా మాశ్రమా త్సహిలో మయా
నైవ త్వమసి నాహంచ నైవ లంకా నరాక్షసాః. ౧౯

టీక॥ మయా = నాతో;	సహితం = రాక్షసులు; న = ఉండనేయండరు.
మాహివాః డనై; ఆశ్రమాత్ = ఆశ్రమం	నీవును నేనును, రామగూర్తము
బంధు; సీతా = సీతను; ఆనయివ్య	మనుడి, సీతాదేవింజెత్తువేని, యిం
సిచేత్ = జెత్తుచు; స్వం = నీవు, నైవ సీ	, నీవునుజేమిచియుండంబోవునదిలే
ష్టం = నీవుండవు. ఆహంచ = నేను	దు, నేనునులేదు; రామనుంజేమించి
న = ఉండనేయండరు. లంకా = లంక;	యుండఁబోదు; లంకయునాకంబునం
నైవ = ఉండనేయండరు. రాక్షసాః =	దశమానదు. అని, తాత్పర్యము.

నివార్యమాగస్త మయా హితైషిణా
సప్తవ్యసేవాక్య మిదం నిశాచర
పరేతకల్పా హి గతాయుషో నరా
హితం సగృహ్లాంతి సుహృద్భి రీరితమ్. ౨౦

టీక॥ నిశాచర = రాక్షసుడవగురావణుఁడా! హితైషిణా = మేలుగోరున

శ్రీమద్రామాయణము* ఆరణ్యకాండము. ౫౫౭

స ౪౦

ట్టి; మయః=నాచేత ; నివార్యమాణః	గ్రహింపరుగదా!
సు=జ్ఞాంకంబుడుచున్నవాడయ్యు;	రావణుడా! నేనుగోరివ
ఇదం=ఈ; వాక్యం=మీటను; నన్య	లదనియెందెద్దా; ముప్పాను నామా
వ్యసే=సకంపకున్నావు గతాయు	టనువినకున్నావు; అయిస్సంబయ్యె
మః=కడుచినజీవితకాలమగలవారె	కడుచినపిమ్మట, ముంబుటగమీపలు
ను; పరేనికల్పాః=మృతప్రాణులను	ననండునప్పడ, పనువ్యల, నేహితు
గ; పారాః=వసుచ్యు. సుహృద్భ్యః=	చెప్పె-నిలోక్తుల లకిండు. అ
న్నేహితులచే; ఈరితం=చెప్పబడి	న, ముంబుటరావణునితోఁజెప్పెను.
న; హితం=మేలును; నగృహ్యంతహి=	అని; తాత్పర్యము.

ఇత్యాపే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,

ఆరణ్యకాండే, ఏకచత్వారింశస్సర్గః.

ఇతి, స్పష్టార్థము.

ఇతి, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంభో

వ్యాఖ్యానంబునందు, ఆరణ్యకాండే, ఏకచత్వారింశస్సర్గః, ఏక,

మగినది.

(౫)

ద్వి చ త్వా రిం శ స ర్గ పాఠం భాః.

ఏవ ముక్త్యాను వచనం మారీతో రావణం తతః

గచ్ఛావే త్యబ్రవీ ద్దీనో భయా ద్రాత్రించరప్రభాః.

టీక॥ తతః=అంత; మారీచః=మూరి=అని; అబ్రవీత్=చెప్పెను.
 రీచుడు; రావణం=రావణునిగూచి; అంత, మారీచుండు, రావణులతో
 ఏవం=ఇట్లు; వచనం = మాటలు; ఉ నీప్రకారంబునంజెప్పి, యంత, రాక్ష
 క్త్యాను=చెప్పినంతనె; రాత్రించరప్ర సరాజుండగు రావణునకుభయపడి,
 భాః= రాక్షసరాజుండగురావణునిగూ దుఃఖితుండై, పోయెదమనికెప్పెను.
 ర్విఃభయాత్=భయమువలన; దీనః=దుః అని, తాత్పర్యము.
 ఖితుండై; "గచ్ఛావ=పోయెదము" ఇ

దృష్ట శ్చహం పున స్తేన శరచాపాసిధారిణా
 మద్వధోద్యతశస్త్రేణ వినష్టం జీవితంచ మే. ౨

టీక॥ అహంచ=నేను; పునః=మఱి వినష్టం=నశించినది.
 ల; శరచాపాసిధారిణా= బాణంబుల నేను, ధనుర్బాణంబులుదాల్చినన్ను
 నుధనున్నునుదాల్చిన; మద్వధోద్యతశ వధింపంబూయున్న రామునియెదు
 స్త్రేణ=నావధముకొఱకుఁబట్టఁబడిన టంబడవలసినదంతే; రాముండు, బా
 యాయుధముగల; తేన=ఆ రామునిచే ణముచేయవలసినదిగూడనక్కఱలేదు;
 త; దృష్టః=చూడఁబడినాను. మే=నా మృతుండనగుదును. అని, తాత్పర్యము.
 యొక్క; జీవితంచ = ప్రాణమును ;

నహి రామం పరాక్రమ్య జీవక ప్రతినివతతే

వతతే ప్రతిరూపో సౌ యమదండహతస్యతే. ౩

టీక॥ రామం=రామునిగూచి; పరాక్రమ్య=పరాక్రములి; జీవక=జీ

శ్రీమద్రామాయణము * ఆరణ్యకాండము. ౫౫

స ౪౨

వించినవాడై; సప్రవర్తక లేహి = మ
అలండుగదా! యమదండహతస్య=య
మదండముచేఁగొట్టబడిన; లే= నీకు;
ప్రతిరూపం=సరియైనవాడను; అ
సౌ=ఈ; అహం(అధ్యాత్మము)=
నేను; వర్తకలే=ఉన్నాను.

రామునియెదుటఁ బరాక్రమంబుఁ
జూపి, యెట్టివాఁడును మఱివ్రతకిరా
లేడు; నీవాకిరఁడవుయమదండహతుం
డనై చావనన్నవాఁడవు; నీవలే నీవా
కడనున్నాను. అని, తాత్పర్యము.

కిన్ను శక్యం మయా కతుక మేవం త్వయి దురాత్మని
ఏష గచ్ఛా మ్యహం తాత స్వస్తి లేఁస్తు నిశాచర. ౪

టీక॥ త్వయి=నీవు; ఏవం=ఉట్లు;
దురాత్మని=దురుభుద్ధిచై యుండగా;
మయా=నాచేత; కతుక= చేయుట
కు; కిన్ను=ఏమి; శక్యం= అలవియగు
ను; తాత=నాయనా! నిశాచర=రా
క్షసుఁడా! ఏష=ఈ; అహం=నేను;
గచ్ఛామి=పోయెదను. లే=నీకు; స్వ

స్తి=మంగళము; అస్తు = అగుఁగాక.
నీకిట్లుదురుభుద్ధిగలిగియుండగా, నే
నేమిచేయుఁగలను? ఇదిగో నేనుబోవు
దన్నాను; నీకుమంగళముగలుగుఁగాక.
అని, మారీచుండు, రావణునితోఁజెప్పె
ను. అని, తాత్పర్యము.

ప్రహృష్ట స్త్యభవ తేన. వచనేన స రావణః
పరివృజ్య సుసంశ్లిష్ట మిదం వచన మబ్రవీత్. ౫

టీక॥ సః=అ; రావణస్తు= రావ
ణుఁడును; తేన=అ; వచనేన= మాటచే
త; ప్రహృష్టః=సంతోసించినవాడు; అ
భవత్=అయెను. సుసంశ్లిష్టం=మిక్ర
లియుఁగట్టిగా; పరివృజ్య= కవుఁగిలిం
చుకొని; ఇదం=ఈ; వచనం= మాట

ను; అబ్రవీత్= చెప్పెను.
ఆరావణుండు, మారీచుండుచెప్పిన
మాటకుఁబరమసంతృప్తుఁడై, యతని
గాఢంబుగాఁగవుఁగిలించుకొని, యీ
మాటంజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

ఏత చ్ఛాండిర్యయ క్తం తే మచ్చందాదివ భాషితమ్

ఇదానీ మసి మారీచః పూర్వ మన్యో నిశాచరః. ౬

టీక శౌండిర్యము క్తం=కౌర్యము	సుండవు.
తో=గూడి; మన్యం=చాడివ=నాయిచ్చ	నాయిచ్చననుసరించి చెప్పెట్లు చె
వలనవలె; హాపితం = చెప్పబడిన; ని	ప్రవాళగాన, యిదియెనీవు గాఁ జెప్పిన
లిల్ = ఈమాట; తే=నీది. ఇదానీ=ఇ	మాట; ఇప్పుడనీవు మారీచుండవు; ఇంక
ప్పుడు; మారీచః = మారీచుండవు; అ	కుమున్నువేటొక రాక్షసుండవు గానుం
ని=అయితేని. పూర్వం = ముందు; అ	టివి. అని, తాత్పర్యము.
న్యః=ఇకరుండగు; నిశాచరః = రాక్ష	

ఆరుహ్యతా మయం శీఘ్రం రథో రత్నవిభూషితః
మయాసహ తథా యుక్తః పిశాచపదనైః ఖరైః. ౭

టీక తథా = అట్లు; త్వవిభూషితః =	తాం=ఎక్కడనుండుగాక.
మణులచేసెలంకరింపబడినదియు; ఇశా	నానావిధంబులంబును వి
చనబడెనే=పిశాచములయొక్క మాధము	కావములుండు ఖర, బుల పూర్వపది
అపంటియట్లుముగల; ఖరైః = గాడిదల	యొకని నీ ఘోషము, శీఘ్రమున, నా
తో; యుక్తః = కూడిన; అయం = ఈ; ర	తో గూడినారోహితుము.
థః=రథము; శీఘ్రం = శీఘ్రముగా; మ	అని, తాత్పర్యము.
యాసహ = నాతో కూడ; ఆరుహ్య	

ప్రలోభయత్వా వై శేహం యథేష్టం గంతు మహాని
తాం శూన్యే ప్రసథం సీతా మ్మానయిష్యామి మైథిలీమ్. ౮

టీక శ్వం(అధ్యాత్మతము)=నీవు;	హాని=తగుదువు. అహం(అధ్యాత్మ
వై శేహం=సీతను; ప్రలోభయత్వా=	తన)=నేను; శూన్యే=ఎవ్వరు లేనికాల
(ప్రలోభ్య) మోసపుచ్చి; యథేష్టం=	మునందు; తాం=ఆ; మైథిలీం = మిథిల
యథేష్టగా; గంతుం = పోవుటకు; అ	యందుంబుట్టిన; సీతాం=సీతను; అనయ

మ్యామి (అనేమ్యామి) = తోడొని లిద్దఱులేనప్పుడు సీతందీసికొనివచ్చెదను.
వచ్చెదను. అని, రావణుండు, మారీచుతోడె
నీవు, సీతనుమోసపుచ్చియంతయు పైను. అని, తాత్పర్యము.
ధేచ్ఛంజనుము; నేను, రామలక్ష్మణు

తతో రావణమారీచా విమానమివ తం రథమ్

ఆరుహ్య యయతు శీఘ్రం తస్మా దాశ్రమమండలాత్. ౯

టీక|| తతః=అంత; రావణమారీఘ్రం=శీఘ్రముగా; యయతుః = పో
చా=రావణుండుమారీచుండును; వియిరి.
మానమివ(స్థితం) = విమానమువలెను అంత, రావణమారీచులు, విమా
న్న; తం=ఆ; రథం=రథమును; ఆరు నంబువంటి యారథమునాలోహించి,
హ్య=ఎక్కి; తస్మాత్=ఆ; ఆశ్రమమం యయ్యాశ్రమపడంబుననుండి, శీఘ్రం
డలాత్=ఆశ్రమప్రదేశముననుండి; శీఘ్రమనంబోయిరి. అని, తాత్పర్యము.

తద్దైవ తత్ర పశ్యంతౌ పత్రనాని వనానిచ

గిరీంశ్చ సరిత స్సర్వా రాష్ట్రాణి నగరాణిచ. ౧౦

టీక|| తా(అధ్యాహృతము)=ఆరా శ్యంతౌ=చూచుచు; యయతుః(అధ్యా
వణమారీచులు; తద్దైవ=అట్లే; తత్ర=అ హృతము)=పోయిరి.
చ్చట; పత్రనాని=పట్టణములను; వనాని ఆరావణమారీచులు, అట్లురథగతు
చ=అడవులను; గిరీంశ్చ = పర్వతముల లయి, పట్టణంబులను వనంబులనుబర్వ
ను; సర్వాః = సమస్తములయిన; సరి తంబులను నదులను రాజ్యంబులనుజెన్నప
తః=నదులను; రాష్ట్రాణి=రాజ్యముల త్రనంబులనుంజూచుచుంబోయిరి.
ను; నగరాణిచ=చిన్నపట్టణములను; ప అని, తాత్పర్యము.

సమేత్య దండకారణ్యం రాఘవస్సా శ్రమం తనః

దదశన్ సహమారీచో రావణో రాక్షసాధీపః. ౧౧

జ్జ

జ్జ

టీక॥ సహమారీచః = మారీచుని	శ్రమమును; దదశశః = చూచెను.
తోఁగూడిన; రాక్షసాధిపః = రాక్షస	అంత, రాక్షసరాజుండగు రావ
రాజుని; రావణః = రావణుడు; త	ణుండును మారీచుండును , అట్లుదం
తః = అంత; దండకారణ్యం = దండకార	క్షకారణ్యంబునకువచ్చి, రామునియాశ్ర
ణ్యమును; సమేత్య = పొంది; రాఘవ	మంబుఁబూచిరి. అని, తాత్పర్యము.
స్య = రామునియొక్క; ఆశ్రమం = ఆ	

అవతీర్య రథాత్తస్మా త్రతః కాంచనఘాషణాత్
హస్తే గృహీత్వా మారీచం రావణో వాక్య న్నబ్రవీత్. ౧౨

టీక॥ తతః = అంత; రావణః = రా	టను; అబ్రవీత్ = చెప్పెను.
వణుడు; కాంచనఘాషణాత్ = బంగా	అంత, రావణుండు, కాంచనాలం
రమలంకారముగాఁగల; తస్మాత్ = ఆ; ర	క్యతంబగునారథంబుననుండిడిగ్గి, మా
థాత్ = రథముననుండి; అవతీర్య = డిగ్గి;	రీచునిజేయింబట్టుకొని , యిట్లు , చె
మారీచం = మారీచుని; హస్తే = చేతియం	ప్పెను. అని, తాత్పర్యము.
దు; గృహీత్వా - తీసికొని; వాక్యం = మా	

వీత ద్రామాశ్రమపదం దృశ్యతే కదలీవృతమ్
క్రియతాం తత్సఖే శీఘ్రం యదథాం వయ మాగతాః. ౧౩

టీక॥ సఖే = చెలికాఁడా! కదలీవృ	గాక.
తం = అరఁటిచెట్లజేఁగప్పఁబడిన; ఏ	చెలికాఁడా! అరఁటిచెట్లజేనావృ
తత్ = ఈ; రామాశ్రమపదం = రామా	తమయిదిగో రామాశ్రమమున్నది
శ్రమస్థానము; దృశ్యతే = చూడఁబడుచు	చూడుము; ఇంకమనమెందుకువచ్చినా
న్నది. యదథాం = ఎందుకొఱకు; వ	మో , ఆపనిశీఘ్రముగానారంభింపు
యం = మనము ; ఆగతాః = వచ్చినా	ము. అని, రావణుండు, మారీచునితోఁ
మో; తత్ = ఆకార్యము; శీఘ్రం = శీ	జెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.
ఘ్రముగా; క్రియతాం = చేయఁబడు	

శ్రీమద్రామాయణము* ఆరణ్యకాండము: ౫౬:

స ౪౨

స రావణవచ శ్రుత్వా మారీచో రాక్షసస్తదా
మృగో ధూత్వా ౭ శ్రమద్వాజే రామస్య విచచార హ.౧౪

టీక॥ తదా=అప్పుడు; రాక్షసః=	చచార=తిరిగెను “హ” అనునదిపాద
రాక్షసుడైన; మారీచః=మారీచుడు;	పూరణార్థము.
రావణవచః=రావణునిమాటను; శ్రు	అప్పుడు, అమ్మారీచుండు, రావణుం
త్వాఽవినిమృగః = జింక; ధూత్వా=	డుచెప్పినమాటనువిని, జింకరూపుదా
అయి; రామస్య=రామునియొక్క; ఆశ్ర	ల్పి, రామాశ్రమద్వారంబున, సంవరిం
మద్వాజే=ఆశ్రమమువాకిలియందు; వి	పుచుండెను. అని, తాత్పర్యము.

సతు తద్రూప మాస్థాయ మహా వద్భుతదశశనమ్
మణిప్రవరశృంగాగ్ర స్సితాసితముఖాకృతిః. ౧౫

టీక॥ సతు = ఆమారీచుండును; మ	క-యాకారముగలవాండును; అభవత్
హత్ = గొప్పదీయు; అద్భుతదశశ	(అధ్యాహృతము)=ఆయెను.
నం=ఆశ్చర్యకరమయిన చూచుటగలది	ఆమారీచుండు, చూపరలకుమికి-
యునగు; తత్=ఆ; రూపం=జింకరూ	లియు నాశ్చర్యముగలిగించునట్టి మృగ
పును; ఆస్థాయ=అవలంబించి; మణిప్ర	రూపంబుదాల్చి, ఇంద్రనీలంబులవంటి
వరశృంగాగ్రః= రత్నశ్రేష్ఠములగునిం	శృంగాగ్రంబులనుగొంతభాగము తెల్ల
ద్రనీలములవంటి కొమ్ముల కొనలుగల	నిదియుఁగొంతభాగమునల్లనిదియునగు
వాండును; సితాసితముఖాకృతిః= తెల్ల	ముఖంబునుధరించెను.
నిదియు నల్లనిదియునగు ముఖముయొ	అని, తాత్పర్యము.

ర క్తపద్మో త్వలముఖ ఇంద్రనీలోత్పలశ్రీవాః
కించి దభ్యన్నతగ్రీవ ఇంద్రనీలదళౌధరః. ౧౬

టీక॥ సః(అధ్యాహృతము) = ఆ	ఎఱ్ఱనికమలములవంటిదియునల్ల కలువల
మారీచుండు ; ర క్తపద్మోత్పలముఖః-	వంటిదియునగునోరుగలవాండును; ఇం

❧

❧

ద్రవీణోష్ణలక్ష్మవాః = ఇంద్రనీలమణుల
వంటివియునల్ల కలువలవంటివియునగు
చెవులుగలవాఁడును ; ఇంద్రనీలదళాధ
రః=ఇంద్రనీలమణిపలుకువంటిపెదవిగ
లవాఁడును ; అభవత్ (అధ్యాహృత
ము)=అయెను.

మృగరూపధరుండగు నమ్మారీచుం

డు, వైభాగమున నెఱుఁదామరపూవువ
లెనుగ్రిందిభాగమున నల్ల కలువలువలె
నున్నవోరును, ఇంద్రనీలమణిప్రభంబుల
గునల్ల కలువలవంటిచెవులును, గొంఁచె
మున్నతమయినకంఠమును ఇంద్రనీలమ
ణిపలుకువలెనుండు పెదవియుం గలిగి
యుండెను. అని, తాత్పర్యము.

కుండేందువజ్రసంకాశ ముదరంచాన్య భాన్వరమ్

టీక॥ అన్య = ఈమారీచునియొక్క ;
ఉదరంచ = కడుపును; కుండేందువజ్రసం
కాశం = మొల్ల పూలతోను జండుకొ
తోను వజ్రముతోను సమానముగాను ;
భాన్వరం = ప్రకాశించుచున్నదిగాను ;

అసీత్ (అధ్యాహృతము) = ఉండెను.
ఈమారీచుని, కడుపుమొల్లలు చం
ద్రబింబము వజ్రమువీనివలెఁ దెల్లఁగా
నంతయుఁబ్రకాశించుచుండినది.
అని, తాత్పర్యము.

మధూకనిభ పాశ్వకశ్చ పద్మకింజల్కసన్నిభః ॥ ౧౭ ॥
వైడూర్యసంకాశఖర స్తపజంఘ స్సుసంహతః

టీక॥ సః (అధ్యాహృతము) = అ
మారీచుండు; మధూకనిభ పాశ్వకశ్చ =
ఇప్పలపువ్వుతో సమానమయిన పాశ్వక
ముగలవాఁడును ; పద్మకింజల్కసన్ని
భః = తామరపూవు కేసరములతో స
మానుండును ; వైడూర్యసంకాశఖ
రః = వైడూర్యమణితో సమానములగు
గిట్టలుగలవాఁడును; తపజంఘః = సన్న
వైనపిక్కులుగలవాఁడును ; సుసంహ
తః = మిక్కిలియునంటికొనియున్న సం

ధిబంధముగలవాఁడునై; అసీత్ (అధ్యా
హృతము) = ఉండెను.

అతనిపాశ్వక మొకటియిప్పలపువ్వు
వన్నెగలదిగాను ఇతరవయవములన్ని
యుండగల కేసరవణకములుగాను గిట్ట
లు వైడూర్యమణివణకంబులుగాను పి
క్కులు సన్నవిగాను సుధిబంధంబులు
సుదృఢంబులుగాను, నుండినవి.

అని, తాత్పర్యము.

❧

❧

శ్రీమద్రామాయణము*అరణ్యకాండము. ౫౬౮

స ౬౨

ఇంద్రాయుధసవణేశన పుచ్చే నోధ్వం విరాజతా. ౧౮

టిక॥సః (అధ్యాహృతము) = ఆ జేను.

మారీచుడు; ఇంద్రాయుధసవణేశన = ఆహ్వారిచునోక, ఇంద్రధనుస్సు
ఇంద్రధనుస్సుతో సమానమయిన వన్నె వన్నెగలిగి, యాధ్వముఖంబయి,
గలఁడాధ్వం = పైకి; విరాజతా = ప్రయంతయుఁబ్రకాశించుచుండిరి.
కాశించుచున్న; పుచ్చేన = తోకచేత; అని, తాత్పర్యము.
రరాజ (అధ్యాహృతము) = ప్రకాశం

మనోహర స్నిగ్ధవణో రత్నై నానావిధై వృతః

టిక॥సః (అధ్యాహృతము) = ఆమా తః = చుట్టఁబడినవాఁడై; అసీత్ (అధ్యా
రీచుడు; మనోహరః = సుందరుండై; హృతము) = ఉండెను.
స్నిగ్ధవణః = సుందరమయినవన్నె ఆహ్వారిచుండు, మనోహరాకా
గలవాఁడై; నానావిధై = పెక్కువిధ రుండై, నానావిధరత్నాలంకృతుండై
మలయిన; రత్నైః = మణులచేత; వృ యొప్పియుండెను. అని, తాత్పర్యము.

క్షణేన రాక్షసో జాతో మృగః పరమశోభనః. ౧౯

వనం ప్రజ్వలయత్ . రమ్యం రామాశ్రమ పదంచ తత్

టిక॥రాక్షసః = మారీచుడు; క్షణే తః = అయ్యెను.
న = క్షణకాలముచేత; రమ్యం = సుందర ఆట్లు, మారీచుడు, రమణీయంబగు
మయిన; వనం = అడవి; తత్ = ఆ; రా నవ్వనంబును రామనియాశ్రమంబును
మాశ్రమపదంచ = రామనియాశ్రమ బ్రకాశింపఁజేయుచు, క్షణమౌశ్రంబు
స్థానమును; ప్రజ్వలయత్ = ప్రకాశింపఁ నఁ, బరమసుందరంబగుమృగరూపంబు
జేయుచు; పరమశోభనః = మిక్కిలియు ధరియించెను. అని, తాత్పర్యము.
సుందరమయిన; మృగః = జింకగా; జా

మనోహరం దశేసియం రూపం కృత్వా స రాక్షసః. ౨౦

ప్రలోభనాథంవై దేహ్య నానాధాతువిచిత్రతమ్
విచరణ గచ్ఛతే తస్మాద్భావ్యలాని సమంతతః ౨౦

టీక॥ సః=ఆః; రాక్షసః=మారీచు
డు; మనోహరం=సుందరమును; దశే
సీయం=చూడఁదగినదియు; నానాధా
తువిచిత్రతం = నానావిధములయినవ
ణములచేవిచిత్రముగాఁజేయఁబడినది
యనగు; రూపం=ఆకారమును ; కృ
త్వా=ధరించి; వైదేహ్యః=సీతాదేవి
యొక్క; ప్రలోభనాథం=మోసపు
చ్చుటకొఱకు; తస్మాత్=అప్రదేశమున
నుండి; శాద్యలాని=పచ్చిక నేలలు; స

మంతతః=అంతటను; విచరణ=భ్రమిం
చుచు ; గచ్ఛతే (గచ్ఛతి) = పోవు
చుండెను.

‘అమారీచుండట్లు, రమణీయమును
నానావణములచే విచిత్రమునగు
రూపముదాల్చి, సీతాదేవిమోసపు
చ్చుటకై , పచ్చికలునెసపుడు , లీల
మొయింటోయెను.

అని, తాత్పర్యము.

రూప్యైర్బిందుశతైర్భ్రితో భూత్వా స ప్రియదశనః
విటపీనాం కిసలయాన్ భక్తైర్హృదన్ విచచార మా. ౨౧

టీక॥సః = ఆమారీచుడు; రూ
ప్యైః=వెండివన్నెగల; బిందుశతైః=
దుకరలనూలులచే; చిత్రః = చిత్రవ
ణమును; ప్రియదశనః= సంతోష
కరంబగు చూపుటగలవాఁడను; భూ
త్వా=అంబు; విటపీనాం(విటపీనాం)=
వృక్షములయొక్క; కిసలయాన్ (కిసల
యాని)=భిగుళ్లును; భక్తైః= విజిచి;

అదన్=భ్రమించుచు; విచచార=సంచరిం
చెను “హ” అనునది పాదపూరణ
ధము.

అమ్మారీచుండు, వెండిచుక్కలుగ
లుగుటచేఁజిత్రవణుండై, చూపరుల
కానందంబుగలిగించుచు, వృక్షంబులచి
గుళ్లంఁగొఱికిడినుచుసంచరించెను.

అని, తాత్పర్యము.

కదళీగృహకర గత్వా కణికారా సత స్తతః
సమాశ్రయ న్నందగతి స్సీతా సందశనంతథా. ౨౩

శ్రీమద్రామాయణము* ఆరణ్యకాండము. ౫౬౭

స ౪౨

టీక సః (అధ్యాహృతము) = ఆ	యతః = ఆశ్రయించియుండెను.
మారీచుడు; కదళీగృహకం = కదళీ	అమారీచుండు, గృహకారంబుగా
మయమయినగృహమును ; కణికా	నండుకదళీవృక్షంబులునుగొండగోఁగు
రాకఃకొండగోఁగుచెట్లను; తథా=	చెట్లనుదాఁటిపోయి , ఎచ్చటసీతఁజూ
అట్లు; సీతాసందేశకనం=సీతాదేవిచూ	డనవకాశముగలుగునోఆస్థలముండేరి,
డఁబడునట్టిస్థానమును; గత్వా = పొం	యెచ్చటచ్చటసంచరించుచుండెను.
ది; ఇతస్తతః=ఇచ్చటచ్చట ; సమాశ్ర	అని, తాత్పర్యము.

రాజీవచిత్రపృష్ఠస్స విరరాజ మహామృగః

రామాశ్రమ పదాధ్యాశే విచచార యథాసుఖమ్. ౨౪

టీక రాజీవచిత్రపృష్ఠః=తామరకే	హరించెను.
సరములవంటియాశ్చర్యకరమయిన వీ	అట్టిమృగరూపముదాల్చినయెమ్మా
వుగల; సః=ఆ; మహామృగః= శ్రేష్ఠమ	రీచుండు, కమలకేశసరివగామయినయా
యినజింక; విరరాజః= ప్రకాశించెను.	శ్చర్యకరమగుపృష్ఠభాగంబుతోఁడేజరి
రామాశ్రమపదాధ్యాశే = రాముని	ల్లుచు, రామాశ్రమపదసమీపంబున, సు
యాశ్రమస్థానముసమీపమునందు; య	ఖముగా, విహరించుచుండెను.
థాసుఖం=సుఖముగా; విచచార = వి	అని, తాత్పర్యము.

పునగత్వా నివృత్తశ్చ విచచార మృగోత్తమః

గత్వా మహూతకం త్వరయా పునః ప్రతినివతకతే. ౨౫

టీక మృగోత్తమః= మృగశ్రేష్ఠంబ	త; ప్రతినివతకతే=మఱలును.
గుమారీచుడు; పునః=మఱల; గత్వా=	అమ్మృగోత్తమ రూపధరుండగు
పోయి; నివృత్తశ్చ= మఱలినవాఁడునై;	మారీచుండు, మఱలినాప్రదేశముననుం
విచచార = సంచరించెను. మహూ	డి, యావలికిఁబోయి, మఱలవచ్చి; విహ
తకం=కొంచెముసేపు; గత్వా = పో	రించుచు, మఱలఁగొంతసేపు, ఆవలికిఁ
యి; పునః=మఱల; త్వరయా=త్వరచే	బోయిమఱలి వచ్చుచు , నిట్లునానావి

ధంబునసంవరించుచుండెను. అని, తాత్పర్యము.

విక్రీడంశ్య క్వచి ద్భూహో పునరేవ నిషీదతి
అశ్రమద్వార మాగమ్య మృగయాధాని గచ్ఛతి. ౨౬

టీక॥సః(అధ్యాహృతము) = ఆ	చేరును.
మారీచుడు; విక్రీడంశ్య = క్రీడించుచును;	అమారీచుడు, అట్లు క్రీడించుచుండి,
క్వచిత్ = ఒకానొకచోట; భూమా =	యొకచోట గొంతసేపు నేలపైఁగూ
నేలయందు; నిషీదతి = కూర్చుండును. ఆ	ర్చుండును; అంత, నాశ్రమద్వారంబున
శ్రమద్వారం = అశ్రమముయొక్క-వాఁ	కుఁబోయి, యచ్చటనుండుమృగయా
ని; అగమ్య = పొంది; మృగయాధా	ధంబులంశేరఁజూచును.
ని = జింకలసమూహములను; గచ్ఛతి =	అని, తాత్పర్యము.

మృగయాధై రనుగతః పునరేవ నివర్తతే
సీతాదశేన మాకాంక్ష రాక్షసో మృగతాం గతః. ౨౭

టీక॥మృగతాం = జింకయగుటను;	వ = మఱియొకఁడే; నివర్తతే = మఱియును.
గతః = పొందినవాఁడును ; సీతాదశే	మృగరూపుఁడై సీతాదశేనంబుం
నం = సీతాదేవియొక్క చూచుటను;	గోరుచున్నయామారీచుండు , మృగ
అకాంక్ష = కోరుచున్నవాఁడునగు;	సమూహంబులు తనయొద్దకు శేరవ
రాక్షసః = రాక్షసుండు ; మృగయా	చ్చటఁజూచి, మఱివిదూరంబునకు బో
ధై = మృగసమూహములచేత; అనుగ	వును. అని, తాత్పర్యము.
తః = వెంటడింపఁబడినవాఁడై ; పునరే	

పరిభ్రమతి చిత్రాణి మండలాని వినివృత

టీక॥సః(అధ్యాహృతము) = ఆ	చు; చిత్రాణి = నానావిధములయిన;
మారీచుడు; వినివృత = సంవరించు	మండలాని = మండలకారగమనము

శ్రీ మ ద్రామాయణము * ఆరణ్యకాండము. ౫౬

స ౪౨

లను; పరిభ్రమతి=తిరుగుచుండును.

అట్లు , నానావిధంబులుగ, మం

డలాకార గమనంబులు సేయుచుండు

ను. అని, తాత్పర్యము.

సముద్రీశ్వర చ తం సర్వే మృగా హ్యస్యే వనేవరాః. ౨౮

ఉపాగమ్య సమాఘ్రియ విద్రవంతి దిశో దశ

టీక|| వనేవరాః=అడవియందుండి

రుగునట్టి; అస్యే=ఇతరములయిన; మృ

గాః=మృగములు; సర్వే=అన్నియు;

తం=ఆమారీచులి; సముద్రీశ్వర=చూ

చియు; ఉపాగమ్య=సమీపించి; సమా

ఘ్రియ=చూకొని; దశ= పదియ

యిన; దిశః=దిక్కులనుగూచి; విద్ర

వంతి=పరుగెత్తివి.

అడవియందుండునట్టియితరమృగం

బులన్నియు , విచిత్రమృగరూపధరుం

డగునమ్మరీచులూచి, సమీపమునకుం

బోయియాఘ్రిణించి, కమ్మం భక్షిం

చురాక్షసుండుని తెలిసికొని, భయంబున,

దశదిశలకుంబాటినవి.

అని, తాత్పర్యము.

రాక్షస సోపి తా న్వన్య స్తృగాన్ మృగవధే రతః. ౨౯

ప్రచ్ఛాననార్థం భావన్య న భక్షయతి సంస్పృశత్

టీక|| మృగవధే=మృగములచంపుట

యందు; రతః=ఆసక్తుడగు; సః = ఆ;

రాక్షసోపి=రాక్షసుండును; భావన్య=

స్వభావముయొక్క; ప్రచ్ఛాననార్థం=

కప్పటకొఱకు; వన్యాన్ = అడవియం

దుంబుట్టిన; తాన్=ఆ; మృగాన్=మృగ

ములను; సంస్పృశత్=తాఁకుచు; నభ

క్షయతి=భక్షింపడయ్యె.

మృగంబులంజంపిభక్షించుటెస్వభా

వముగాఁగల యారాక్షసుండును తన

యభాక్షస్వభావము బయలుపడకుం

దుటకై, యావన్యమృగంబులనుస్పృశిం

చియుభక్షింపడయ్యె.

అని, తాత్పర్యము.

తస్మిన్నేవ తతః కాలే వై డహీ శుభలోచనా. ౩౦

కుసుమాపవయవ్యగా పాదపా నభ్యవతత

టీక॥ తతః=అంతఃశుభలోచనా=	గూచిక; అభ్యవతతత=వచ్చెను.
మంగళకరములగుకన్నులుగల ; వైదే	అంత , నాకాలమునందెమంగళక
హీ=సీతాదేవి; తస్మిన్=ఆ ; కాలప	రంబులగుకన్నులుగలసీతాదేవి , పూ
వ=కాలమునందే ; కుసుమాపచయ	లుగోయగోరి, యావృక్షంబులయొద్ద
వ్యక్తగా=పూలుగోయుటయందాసక్త	కువచ్చెను అని, తాత్పర్యము.
యయి; పాదపాత్ = వృక్షములను	

కణికారా నతోకాంశ్చ చూతాంశ్చ మదిరేక్షణా, ౩౦
కుసుమా న్యపచిన్వంతీ చచార రుచిరానవా

టీక॥ మదిరేక్షణా=మదముగప్పిన	చెట్లను; చచార=సంచరించెను.
కన్నులుగలదియును; రుచిగానవా -	మదముగప్పినకన్నులుగలదియును
సుందరమయినముఖముగలదియునగుసీ	దరంబగుముగలదియునగు సీతా
తాదేవి; కుసుమాని=పూలను; అపచి	దేవి, పూలుగోయబడి, గొండగోగు
న్వంతి=కోయును; కణికారా -	స్థాయి అతోక వృక్షంబులు మామిడిచె
కొండగోగుచెట్లను; అతోకాంశ్చ=అతో	కన్నులగు వృక్షంబులయొద్దకుఁబో
కవృక్షములను; చూతాంశ్చ=మామిడి	యెను. అని, తాత్పర్యము.

అనహోఽరగ్య వాసస్య సా తం రత్నమయం మృగమ్. ౩౧
ముక్తామణివిచిత్రాంగం దదన్త పరిమాంగనా

టీక॥ వనవాసస్య=అడవిలోనుండు	న; వదన్త=చూచెను.
టకు; అనహో=తపసినియు; పరమా	అడవిలోని వసిండుటకుఁ దగినదియు
గనా=ఉత్తమస్త్రీయునగు; సా=ఆసీ	ను ఉత్తమస్త్రీయునగునాసీతాదేవి , ఆ
తాదేవి; రత్నమయం=శ్రేష్ఠమును; ము	త్తమంబును, మంచిముత్యములురత్నము
క్తామణివిచిత్రాంగం=ముత్యములవం	లునుంబోలెనుండుచిందువులచేసలంక
టిచుక్కలచేతను రత్నములవంటి చు	తమయినదేహముగలదియునగునామృ
క్కలచేతను విచిత్రమయినదేహముగ	గముం, జూచెను. అని, తాత్పర్యము.
లదియునగు; తన్=ఆ; మృగం = జంక	

శ్రీమద్రామాయణము * ఆరణ్యకాండము. ౩౩

స ౪౨

సా తం రుచిరదంతోష్ఠీ రూప్యధాతుతనూరుహమ్. ౩౩

విస్తయోత్ఫుల్లనయనా సన్నేహం సముదైక్షత

టీక రుచిరదంతోష్ఠీ = సుందరము	గూడునట్లుగా; సముదైక్షత = చూచెను.
లయినదంతములును బెడవులును గల ;	సుందరములగు దంతములును బెడ
సా = ఆసీతాదేవి ; విస్తయోత్ఫుల్లన	వులునుగలయాసీతాదేవి, యాశ్చర్యం
యనా = ఆశ్చర్యముచేవికసించిన కన్న	బునవికసించిననేత్రంబులతో, వెండివ
లుగలదై; రూప్యధాతుతనూరుహం =	లెనుగైరికధాతువులవలెనునుండు వెం
వెండివంటివియుగైరికధాతువులవంటి	ప్రకలతోహొప్పుచున్నయాజింకనున్నే
వియునగు వెండుకలుగల; తం = ఆమృ	హంబునంబూచెను. అని, తాత్పర్యము.
గమును; సన్నేహం = స్నేహముతో.	

సచ తాం రామదయితాం పశ్యక్ మాయామయో మృగః. ౩౪.

విచచార పున శ్చిత్తం దీపయన్వివ త ద్వనమ్

టీక మాయామయః = మాయావి	కారాధకము); విచచార = తిరిగెను.
కారమయః; సః = ఆ; మృగశ్చ = జింక	ఆహ్లాదామృగంబు, రామభార్య
యు; రామదయితాం = రామసభార్య	యగుసీతాదేవివచ్చుటంబూచి, మఱి
ను; పశ్యక్ = చూచుచు; పునః = ఇంకను;	యునాశ్చర్యకరంబుగా, నవ్వనంబుఁబ్ర
చిత్రం = ఆశ్చర్యకరముగా; తత్ = ఆ; వ	కాశింపంశేయుచువిహరించెను.
నం = వనమును; దీపయన్ = ప్రకాశి	అని, తాత్పర్యము.
పఞ్చేయుచు, ("ఇవ" అనునదివాక్యాలం	

అదృష్టపూర్వం తం దృష్ట్వా నానారత్నమయం మృగమ్. ౩౫

విస్తయం పరమం సీతా జగమ జనకాత్మజా

టీక|| జనకాత్మజా = జనకమహావి; అదృష్టపూర్వం = మున్నెప్పుడును
రాజుకూతురయిన; సీతా = సీతాదే జూడఁబడనట్టి; నానారత్నమయం =

నానావిధమణివికారమయిన; తం=ఆ; వి, మున్నెప్పడునుబాడనట్టిలోకోత్త
మృగం=జింకను; దృష్ట్యా=చూచి; ప రమయిననానారత్నములవంటి బిందు
రమం=అధికమయిన; విస్తయం=ఆశ్చ పులుగలయామాయామృగముఁజూచి,
ర్యమును; జగమ=పొందెను. పరమాశ్చర్యంబునొందెను.

జనకమహారాజపుత్రియగు సీతాదే అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యాషే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,

ఆరణ్యకాండే, ద్విచత్వారింశస్సర్గః.

ఇది, సప్తహాసము.

ఇది, పరమాథవంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర)

వ్యాఖ్యానంబునందు, ఆరణ్యకాండద్విచత్వారింశస్సర్గః టీక,

ముగిసినది.

అ

త్రీ చ త్వా రిం శ సర్గ పాఠం భః.

సా తం సంప్రేక్ష్య సుశ్రోణీ కుసుమా న్యపచిన్వతీ
హేమరాజతవణాభ్యాం పత్యాభ్యా ముపశోభితమ్. ౧
ప్రహృష్టా చానవద్యాంగీ మృష్టహటకవణిణీ
భృతాకర మభిచక్రంద లక్ష్మణంచాపి సా యుధమ్. ౨

టీక॥ సుశ్రోణీ = సుందరములయిన
పీఱుందులుగలదియు; అనవద్యాంగీ =
నిందితములుకానియవయవములు గలది
యు; మృష్టహటకవణిణీ = కడుగుబడిన
బంగారముయొక్క వస్త్రేవంటివస్త్రేగ
లదియునగు; సా = అసీతాదేవి; హే
మరాజతవణాభ్యాం = బంగారువ
స్త్రేగలదియు వెండివస్త్రేగలదియునగు;
పత్యాభ్యాం = పాశ్వములచేత; ఉపశో
భితం = ప్రకాశించుచున్న; తం = ఆమృగ
మును; సంప్రేక్ష్య = చూచి; ప్రహృష్టా
చ = మిక్కిలియు సంతసించినదియై;
భృతాకరం = పెనిమిటిని; సాయుధం = ఆ

యుధముతోఁగూడిన; లక్ష్మణంచాపి =
లక్ష్మణునిఁగూడ; అభిచక్రంద = విలి
చెను.

సుందరములయినపీఱుందులుగలది
యుననింద్యములగునవయవములుగలది
యుఁబరిశుద్ధమయిన బంగారమువంటి
వేసుగలదియునగుసీతాదేవి, ఒకపా
శ్వమునఁగాంచనవణముగను, మఱి
యొకపార్శ్వమునరజతవర్ణముగనునుం
డునట్టియమ్మా యామృగముం జూచి,
సంతుష్టయి, పెనిమిటియగురాము
ని, ఆయుధధారియయియున్నలక్ష్మణు
నింబిలిచెను. అని, తాత్పర్యము.

తయా ౨ హూతౌ నరవ్యాఘ్రౌ వై దేహ్యౌ రామలక్ష్మణౌ
ఏక్షమాణౌతు తం దేశం తదా దదృశతు మ్మృగమ్. ౩

టీక॥ తయా = ఆ; వై దేహ్యౌ = సీతా వ్యాఘ్రౌ = పురుషశ్రేష్ఠులగు; రామల
క్షణౌ = రామలక్ష్మణులు; తదా = ఆ

శృంగ;తం=ఆ;దేశం=ప్రదేశమును;వీ
తమాకౌతు=చూడుచునే;మృగం=
జింకను;దవ్యశతుః=చూచిరి.

అట్లుఅనేతాదేవి పిలుచుటవలన,

బరువశ్రేష్ఠులగు రామలక్ష్మణులు వ
చ్చి,యాప్రదేశమునలుప్రక్కలం జూ
చుచు,రామాయజింకంగనరి.

అని,తాత్పర్యము.

శంకమాన స్తు తం దృష్ట్వా లక్ష్మణో రామ మబ్రవీత్

టీక||లక్ష్మణస్త్రు=లక్ష్మణుడుమాత్ర
ము;తం=ఆమృగమును;దృష్ట్వా=చూ
చి;శంకమానః=సందేహించుచు;రా
మం=రామనిగూచి;అబ్రవీత్=కె
ప్పెను.

లక్ష్మణుడుమాత్రము,ఆమాయా
మృగముంబూచినంతనె; సందేహము
చొంది,రాముఁబూచి,అట్లని, చెప్పె
య. అని,తాత్పర్యము.

త మే వై న మహం మన్యే మారీచం రాక్షసం ఘృగమిర

టీక||అహం=నేను;వీనఁ=ఈ;మృ
గం=జింకను;తం=ఆ;మారీచం=మా
రీచుండను;రాక్షసమేవ=రాక్షసుఁడగా
నె;మన్యే=తలంచెదను.

ఈమృగమె,యామారీచుండను రా
క్షసుఁడనినాకుఁదోచుచున్నది.
అని,తాత్పర్యము.

చరంతో మృగయాం హృష్టాః పాపేనో పాధిరా వనే
అనేన నిహతా రాజ్ రాజానః కామరూపిణా. ౫

టీక||రాజ్=రామఁడా ! కామ
రూపిణా=ఇచ్చాధీనమగు రాపముగల
మారీచునిచేత;వనే = అడవియందు;
హృష్టాః=సంతసించినవారలును; మృ
గయాం=వేటను;చరంతః=చేయుచు
న్నవారలునగు;రాజానః=రాజులు; అ
నేన=ఈ;పాపేన=పాపముగలిగించు

నట్టి;ఉపాధినా=వేషముచేత ; నిహ
తాః=వంపఁబడినారు.
రామఁడా ! కామరూపియగు నీ
మారీచుండు,పాపిష్ఠులగు నీమృగయా
పమునేధరించి,వనంబునందు, సంతో
షంబునవేటాడివచ్చినరాజులం, జంపి
నాఁడు. అని,తాత్పర్యము.

శ్రీమద్రామాయణము* ఆరణ్యకాండము. ౫౩

స ౪౩

అస్య మాయావిదో మాయా మృగరూప విదం కృణ్వే
భానుమ త్వరువవ్యాఘ్రే గంధర్వపుర సన్నిభమ్. ౬

<p>టీక॥ త్వరువవ్యాఘ్రే = త్వరువ శ్రేణి చేయబడినది. మృండవగురాముడా! మాయావిదః = మాయానెఱింగినట్టి; అస్య = ఈమారీదు నియోగం; మాయా = మాయ; భానుమ తే = ప్రకాశముగలదియు; గంధర్వపు రసన్నిభం = గంధర్వనగరముతో సమా నమయినదియగు; ఇదం = ఈ; మృగ రూపం = మృగాకారముగా; కృతం =</p>	<p>త్వరువ శ్రేణి మృండవగురాముడా! అ మ్మారీచండు, బహు మాయలనెఱింగిన వాడు; అతడే, మాయచేసిన ప్రకారం బునఁగాఁతిమంతఁబును గంధర్వనగరా కారంబునగు నీమృగరూపంబు దాల్చి నాడు. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	---

మృగో హ్యేవం విధో రత్నచిత్రో నాస్తి రాఘవ
 జగత్యాం జగతీనాథ మాన్యైషా హి ననశయః. ౭

<p>టీక॥ జగతీనాథ = ధూమిర్వగుండ వగు; రాఘవ = రాముడా! ఏవం విధో - ఇట్టి; రత్నచిత్రః = రత్నాకారమిందు పులకేచిత్రమయిన; మృగో = మృగము; జగత్యాం = ధూమియందు; నాస్తి హి = లేదుగాదా! ఏషా = ఇది; మాయాహి = మాయయేకదా! ననశయః = సంశయ ము; న = లేదు.</p>	<p>సమస్తధూమండలాధీశ్వరుండవ గురాముడా! ఇట్టి, రత్నాకారమిందు పులకే నలంకృతమయిన మృగము, ప్ర పంచలయిన దెచ్చటను లేదు; కా గన, నిదిమాయయే; సంశయము లే దు. అని, లక్ష్యమును, రాముతో జె పెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	---

ఏవం బ్రువాణం కాకుత్స్థం ప్రతివార్య శుచిస్త్రితా
 ఉవాచ సీతా సంహృష్టా చమకా హృతజేతనా. ౮.

<p>టీక॥ శుచిస్త్రితా = స్వచ్ఛమయినట్లు; బ్రువాణం = చెప్పుచున్న; కాకు చిఱునవృగల; సీతా = సీత; ఏవం = ఇ</p>	<p>ట్లు; బ్రువాణం = చెప్పుచున్న; కాకు త్స్థం = లక్ష్యముని; ప్రతివార్య = నివారిం</p>
---	--

<p>చి; చమకా=తోటచేత; మృతజే తనా=అపహరింపబడిన బుద్ధిగలదై; సంహృష్టా=సంతోషించినదై; ఓవా చ=చెప్పెను.</p>	<p>జివి, యాప్రకారంబునంజెప్పదున్న లక్ష్యమునానొంచి, ఆమాయామృగచ మకసౌందర్యంబునకుమోహించి, సం తుష్టయయి, రామంబొంచి, యిట్లుని, చె ప్పెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	---

స్వచ్ఛయిన చిలువగవుగలసీతా

ఆర్యపుత్రాభి రామో సౌ మృగో హరతి మే మనః

అనయైవం మహాబాహూ క్రీడాథకం నో భవిష్యతి. ౯

<p>టిక॥ మహాబాహూ=పెద్దచేతులు గల; ఆర్యపుత్ర=పూజ్యాండగుదశరథుని పుత్రుడవయిన రాముడా! (స్త్రీలు భారతను ఆర్యపుత్రశబ్దముచేచి బిలుచుట సంప్రదాయము). అభిరామః=సుం తరమయిన; అసౌ=ఈ; మృగః=మృగ ము; మే=నాయొక్క; మనః=మనస్సు ను; హరతి=ఆహ్రిండుచున్నది. ఏ నః=దీనిని; అనయ=లేమ్ము. నః=మన</p>	<p>కు; క్రీడాథకం=ఆటలకొఱకు; భవిష్య తి=కాఁగలదు. మహాబాహుండవగు రాముడా! ఈమృగంబుమిక్కిలియు సుందరంబుగ నుండుటవలన, దీనియందు నామనస్సున కుమిక్కిలియుమక్కువగలిగియున్నది; దీనింబట్టితెమ్ము; మనముక్రీడాథకముం చుకొనవచ్చును. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

ఇహ శ్రమపదే స్థాకం బహవః పుణ్యదేశానాః

మృగా శ్చగంతి సహితా స్సమరా శ్చమరా స్తథా. ౧౦

<p>టిక॥ ఇహ=ఇచ్చట; అస్థాకం=మ నయొక్క; ఆశ్రమపదే=ఆశ్రమస్థాన మునందు; పుణ్యదేశానాః=పుణ్యము గలిగించునట్టి చూడుటగల; మృగాః= జింకలును; సమరాః=సమరమృగ ములును; చమరాః=చమరమృగములు ను; బహవః=అనేకములు; సహితాః=</p>	<p>గుంపుగాఁగూడినదై; చరంతి=చరుగు చున్నవి. ఇచ్చటమనయాశ్రమమునందు, అతి సుందరంబులగుమృగంబులును సమరం బులును చమరమృగములును అనేకంబు లు, గుంపుగుంపుగాఁదిరుగుచున్నవి. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

ఋతైః పృథతేసంఘాశ్చ వానరాః కిన్నరా స్తథా
విచరంతి మహాబాహూ రూపశ్రేష్ఠా మనోహరాః. ౧౧

టీక॥ మహాబాహూ = పెద్దచేతులుగలరాముడా! రూపశ్రేష్ఠాః=రూపంబుననుత్తమంబులును ; మనోహరాః=నుందరంబులునగు; ఋతైః = ఎలుంగుబంటులును; పృథతేసంఘాశ్చ= బిందువులతోఁగూడినజింకల సమూహములును; వానరాః=కోతులును ; తథా=అట్లు; కిన్నరాః=కిన్నరమృగంబు

లును; విచరంతి= సంచరించుచున్నవి మహాబాహుండవగురాముడా! అట్లునుందరరూపంబులగు నెలుంగుబంటులును బిందువులతోఁగూడిన జింకలును గోతులును కిన్నరమృగంబులును మన యాశ్రమంబునందీరుచున్నవి. అని, తాత్పర్యము.

నచాస్య సదృశో రాజ్ఞః దృష్టపూర్వో మృగః పురా
తేజసా క్షమయా దీప్త్యా యథాయం మృగసత్తమః. ౧౨

టీక॥ రాజ్ఞః= రాముడా ! యథా=అట్లు; అయం= ఈ ; మృగసత్తమః=మృగశ్రేష్ఠము; తేజసా = రంగుచేతను; క్షమయా= ఓర్పుచేతను ; దీప్త్యా=కాంతిచేతను; దృశ్యతే (అధ్యాహృతము)=చూడఁబడుచున్నదో; తథా(అధ్యాహృతము)=అట్లు; అస్య= దీనికి; సదృశః=సమానమయిన ; మృగః= మృగము; పురా=మన్ను ; నదృ

ష్టపూర్వః = మున్ను చూడఁబడినది కాదు. రాముడా! ఎట్లు ఈ మృగంబు, రంగును ఓర్పును దేహకాంతియుఁగలిగి యున్నదో, అట్లు, రంగుఓర్పు దేహకాంతిగలిగి, దీనికి సరియయియుండు మృగమును, ఇదివఱకుమన మెప్పుడును జూచినదిలేదు. అని, తాత్పర్యము.

నానావర్ణవిచిత్రాంగో రత్నబిందు సమాచితః
ద్యౌతయ్యక్ వన మవ్యగ్రం శోభతే శశిసన్నిభః. ౧౩

టీక॥ నానావర్ణవిచిత్రాంగః=నానావిధవర్ణములచే విచిత్రమయిన దేహ

ప్రతిపదాంధ్ర టీకాతాత్పర్యనహితము.

స ౪౩

<p>ముగలదియు; రత్నబిందునమాచితః- రత్నాకారములగుబిందువులచేవ్యాపిం పఁబడినదియునగునీమృగము; శశిసన్ని భః=చంద్రునితోసమానమయి;వనం= అడవిని;అవ్యగ్రం=సమగ్రముగా;ద్యౌః తయః=ప్రకాశంపఁజేయుచు; శోభ తే=ప్రకాశించుచున్నది.</p>	<p>విచిత్రములయిననానావిధంబులగు వణకంబులతోను రత్నాకారంబులయి నబిందువులతోనుబిప్పుడున్న యీమృగ ము,చంద్రుఁడుంబోలెనీవనంబంతయుఁ బ్రకాశింపఁజేయుచు, దేబరిల్లుచున్న ది. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	--

అహో రూప మహో లక్ష్మీ స్వరం సంపచ్చ శోభనా
మృగోద్భుతో విచిత్రాంగో హృదయం హరతీవ మే. ౧౪

<p>టిక రూపం= సౌందర్యము ; అ హో=అశ్చర్యము!లక్ష్మీ=కాంతి; అ హో=అశ్చర్యము!స్వరం= కంఠధ్వని; అహో(అధ్యాహృతము)= అశ్చర్య ము!శోభనా= సుందరమగు ; సంప చ్చ=అవయవసంపత్తియు ; అహో (అధ్యాహృతము)=అశ్చర్యము.అద్భు తం=అశ్చర్యకరమును; విచిత్రాంగః= విచిత్రమయినదేహము గలదియునగు; మృగః=జింక;మే= నాయొకఁ; హృద</p>	<p>యం=మనస్సును;హరతి= అకషిణం చుచున్నది “ఇవ” అనునది వాక్యాలం కారార్థము. ఇదియేమిసౌందర్యము! ఇదియేమి కాంతి!దీనికంఠధ్వనియేమి ! అవయవ సంపత్తియేమి!అశ్చర్యకరంబును విచి త్రరూపంబునగునీమృగంబు , నామన స్సునెంతయువాకషిణంచుచున్నది. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	--

యది గ్రహణ మభ్యేతి జీవ స్నేహ మృగ స్తవ.
అశ్చర్యభూతం భవతి విస్తయం జనయిష్యతి. ౧౫

<p>టిక మృగః=జింక; జీవస్నేహం=బ్ర తికినదైయె;తవ=నీయొక్కఁ ; గ్రహ ణం=గ్రహించుటను ; అభ్యేతియది= పొందునని; అశ్చర్యభూతం=అశ్చర్య కరము;భవతి=అగును.విస్తయం= అ శ్చర్యమును;జనయిష్యతి= కలిగిండును.</p>	
---	--

శ్రీమద్రామాయణము ఆరణ్యకాండము.

స ౪౩

ఈమృగంబు ప్రాణముతోనే నీకు ఆశ్చర్యంబుగలిగించుచు, మనయొద్దనుం
బట్టుపడునేని, ఇతరులకును మనకును డఁగలదు అని, తాత్పర్యము.

సమాప్తవనవాసానాం రాజ్యస్థానాం చ సః పునః
అంతఃపురవిభూషాభోః మృగ ఏవ భవిష్యతి. ౧౬

టీక|| సమాప్తవనవాసానాం = ముగియఁబడినవనవాసప్రతముగల వారల
గింపఁబడినవనవాసప్రతముగల వారల మనమువనవాసప్రతంబు ముగించు
మును; పునః = మఱి; రాజ్యస్థానాం = కొని, మఱి రాజ్యంబున నుండునప్పు
రాజ్యంబుననున్న వారలమునగు; సశ్య = డు, ఈమృగంబు, మనయంతఃపురం
మనకును; ఏవః = ఈ; మృగః = జింక; బునకలంకారముగా నుండఁగలదు.
అంతఃపురవిభూషాభోః = అంతఃపు అని, తాత్పర్యము.
రమునకు భూషణమెప్పుడొ జనముగాఁ

భరత స్యాశ్చ పుత్రస్య శ్వశూడాం మమచ ప్రభో
మృగరూప మిదం వ్యక్తం విస్తయం జనయిష్యతి. ౧౭

టీక|| ప్రభో = నాయకుఁడవగు రాక్షసం = స్వప్తము.
మండ! ఇదం = ఈ; మృగరూపం = మృగముగా! ఈమృగంబు, ఆ
గమయొక్క రూపము; భరతస్య = భయోధ్యుల, భరతునకును నీకును నా
రతునకును; ఆర్యపుత్రస్య = నీకును; శ్వయత్తలకును నాకును విల్లిపైడును ఆశ్చ
శూడాం = ఆత్తలకును; మమచ = నా ర్యంబుగలిగించుచుండఁగలదు.
కును; విస్తయం = ఆశ్చర్యమును; జనయిష్యతి = కలిగించుచుండఁగలదు. వ్య
యిష్యతి = కలిగించుచుండఁగలదు. వ్య

జీవ న్మయది తేజ్ఞేతి గ్రహణం మృగసత్తమః
అజినం సరకాదూకల రుచిరం మే భవిష్యతి. ౧౮

టీక|| సరకాదూకల = పురుషశ్రేష్ఠుడవగు రాముడా! మృగసత్తమః =

ఈమృగశ్రేష్ఠము; భీష్మ = బ్రతికియు
న్నదై; తే = నీయొక్క; గ్రహణం = గ్ర
హించుటను; నాభ్యేతియది = పొందజే
సి; రుచిరం = సుందరమయిన; అచిరం =
తోలు; మే = నాకు; భవిష్యతి = కాగ
లదు.

పురుషశ్రేష్ఠుఁడా ! ఈమృగశ్రేష్ఠం
బు, ప్రాణంబుతోనీచేతికి జిక్కజేసి,
దీనింజంపితెత్తువేని సుందరంబయిన దీ
నిచమకమును నేనుంచుకొందును.
అని, తాత్పర్యము.

నిహతస్యా స్య సత్త్వస్య జాంబూనదమయత్వచి

శవ్యబ్రస్యాం విసితాయా మిచ్ఛా మ్యహ ముపాసితమ్. ౧౯

టిక|| అహం = నేను; శవ్యబ్రస్యాం =
లేతకసప్తతోఁ జేయఁబడిన యాసన
మునందు; విసితాయాం = పఱపఱబడి
న; నిహతస్య = చంపఁబడిన; అస్య =
ఈమృగముయొక్క; జాంబూనదమ
యత్వచి = బంగారువికారమయినచ
మకమునందు; ఉపాసితం = శయనిం

చుటకు; ఇచ్ఛామి = కోరుచున్నాను.
ఈమృగమునుజంపితెత్తువేని, నే
ను, కాంచనమయంబగుదీనిచమకము
నుదభావనముపైఁబఱచుకొని, నీతోఁ
గూడశయనింపఁగోరెదను.
అని, తాత్పర్యము.

కామవృత్త మిదం రాద్రం స్త్రీణా మసదృశం మతమ్

వపుషా త్వస్య సత్త్వస్య విస్తయో జనితో మమ. ౨౦

టిక|| ఇదం = ఈ; కామవృత్తం =
స్వేచ్ఛావ్యాపారము; స్త్రీణాం = స్త్రీ
లకు; అసదృశం = సరికానిదిగా; మ
తం = తలంపఁబడినది. ఘోరం = భయం
కరము. తు = అయితే; అస్య = ఈ; స
త్త్వస్య = జంతువుయొక్క; వపుషా =
రూపముచేత; మమ = నాకు; విస్త

యః = ఆశ్చర్యము; జనితః = కలిగింప
బడినది.
ఇట్లు, స్త్రీలు స్వేచ్ఛ గాభితకం బ్రే
రేపించుట, మిక్కిలియు భయంకరము;
ఇది స్త్రీలకెంతమాత్రముతగదు; అ
యినను, ఈమృగమురూప సౌందర్యా
దులచే బరవశవై యడుగుచున్నాను.

శ్రీమద్రామాయణము * ఆరణ్యకాండము.

౫౮౧

స ౪౩

అని, సీత రాముఁతోఁజెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

తేన కాంచనరూపేణ మణిప్రవరశృంగీకౌ

తరుణాదిత్యవర్ణేన నక్షత్రపథవచనా. ౨౧

బభూవరాఘవ స్యాపి మనో విస్తయ మాగతమ్

టీక॥ కాంచనరూపేణ = బంగారు
యొక్క రంగువంటి రంగుగలదియు; మ
ణిప్రవరశృంగీకౌ = రత్నశ్రేష్ఠమగు ఇం
ద్రనీలమణివంటి కొమ్ములుగలదియు; త
రుణాదిత్యవర్ణేన = లేతసూర్యుని రం
గువంటి రంగుగలదియు; నక్షత్రపథవర్చ
సా = నక్షత్రమాగముయొక్క కాంతి
వంటి కాంతిగలదియునగు; తేన = ఆప్య
గముచేత; రాఘవస్య = రామునియొ
క్క; మనోపి = మనస్సును; విస్తయం = ఆ

శృర్యమును; ఆగతం = పొందినది; బభూ
వ = అయినది.

కాంచనవర్ణంబును ఇంద్రనీలముల
వంటి కొమ్ములుగలదియు బాలసూర్యు
నికాంతివంటి కాంతిగలదియును జెల్లని
పిందువులు గలుగుటంజేసి నక్షత్రగణ
యొక్కంబగు నాకాశంబు పగిడిఁజేజరి
ల్లుచున్నదియునగు నామృగంబుంజూ
చి, రాముండును, ఆశృర్యంబునొందెను.
అని, తాత్పర్యము.

ఏవంసీతా వచ శ్శ్రుత్వా తం దృష్ట్వా మృగ మద్భుతమ్. ౨౨

లోభిత స్తేన రూపేణ సీతయాచ ప్రచోదితః

ఉవాచ రాఘవో హృష్టో భ్రాతరం లక్ష్మణం వచః. ౨౩

టీక॥ రాఘవః = రాముండు; ఏవం =
ఇట్లు; సీతావచః = సీతాదేవి మాటను;
శ్రుత్వా = విని; అద్భుతం = ఆశ్చర్యకర
మగు; తం = ఆ; మృగం = మృగమును; దృ
ష్ట్వా = చూచి; తేన = ఆ; రూపేణ = మృ
గసాందర్యముచేత; లోభితః = ఆశనొం
దినవాఁడై; సీతయాచ = సీతాదేవిచేత

ను; ప్రచోదితః = ప్రేరేపింపఁబడినవాఁ
డై; హృష్టః = సంతోషించినవాఁడై;
భ్రాతరం = తమ్ముఁడైన; లక్ష్మణం = ల
క్ష్మణునిగూర్చి; వచః = మాటను; ఉ
వాచ = చెప్పెను.

రాముండు, ఇట్లు సీతాదేవిచెప్పిన
మాటను విని, యాశ్చర్యకరంబగు నామృ

గంబునుంజూచి, దాని సౌందర్యంబున ముండగులత్తుఁజూచి, యిట్లని; చె
కు, ఆశనొంది, సీతాదేవితను అట్లడు ప్పెను. అని, తాత్పర్యము.
గంబడినవాడై, సంతోషంబునంద

పశ్య లత్తుణ నై దేహ్య స్సప్తహం మృగగతా మిమామ్
రూప్రశేష్తతయా హ్యేష మృగోద్య నభవిష్యతి. ౨౪

టీక॥ లత్తుణ=లత్తుఁజూచి! నై దే తి=దొరకదు.
హ్యే= సీతాదేవియొక్క; మృగగ లత్తుఁజూచి! సీతాదేవికి, ఈ
తాం=మృగమునుబొందిన; ఇమాం= మృగంబుపై నెంత యాశగలిగియున్న
ఈ; స్సప్తహం=ఆశను; పశ్య= చూచు దోచూచుము; ఇంతసౌందర్యముగల
మ. రూప్రశేష్తతయా = సౌందర్యము మృగమెందును లేదుకావున, నిట్టిమృగం
చేను తమమగుటచేత; ఏషః= ఈ; మృ బు, ఈవనములోదొరకదు.
గః=జింక; అద్య=ఇప్పుడు; నభవిష్య అని, తాత్పర్యము.

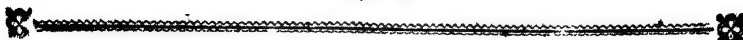
న వనే నందనో ద్దేశే న చైత్రరథసంశ్రయే .
కుతః పృథివ్యాం సామిత్రే యోస్య కశ్చి త్సమో మృగః. ౨౫

టీక॥ సామిత్రే = లత్తుఁజూచి! మునందు; న=లేదు. పృథివ్యాం=భూమి
యః=ఏ; కశ్చిత్=ఒకానొక; మృగః= యందు; కుతః=ఎక్కడిది?
మృగము; అస్య=దీనికి; సమః = సరియ లత్తుఁజూచి! దీనికి సరియైనమృ
యినదో; సః(అధ్యాహృతము)= అది; గము, నందనవనమునందును చైత్రరథవ
నందనోద్దేశే=నందనమనుపేరుగల; వ నమునందును దొరకదు; ఇంక భూమి
నే=వనమునందు; న = లేదు. చైత్రరథ యందెట్లుదొరకును.
సంశ్రయే= చైత్రరథమనుపేరుగలవన అని, తాత్పర్యము.

ప్రతిలోమా నులోమాశ్చ రుచిరా రోమరాజయః
కోథంతే మృగ మాశ్రిత్య చిత్రాః కనకబిందుభిః. ౨౬

శ్రీమద్రామాయణముః ఆరణ్యకాండము. ౫౮౩

స ౪౩

టీక॥ ప్రతిలోమానులోమాః = ఎ చున్నవి.

దురుదిరిగియున్నవియును అనుకూలము
లున్నగుఃరోమరాజయశ్చ = వెండుకల
పబ్బులును; కనకబిందుభిః = బంగారు
చుక్కలచేత; చిత్రాః = చిత్రవర్ణము
లయి; మృగం = మృగమును; ఆశిత్యం =
ఆశ్రయించి; శోభంతే = ప్రకాశించు

ప్రతిలోమములుగాను అనులోమ
ములుగాననుండు వెండుకలు, బంగారు
బిందువులచే జిత్రితంబులయి, మృగశరీ
రంబున కెంతయుఁ బ్రకాశముగలిగిండు
చున్నవి. అని, తాత్పర్యము.

పశ్యాన్య బృంభమాణస్య దీప్తా మగ్నిశిఖోపమామ్
జిహ్వం మఖాన్నిస్సరంతీం మేఘాదివ శతహ్రదామ్. ౨౭

టీక॥ అన్య = ఈమృగము ; బృంభ
మాణస్య = ఆవలించుచుండఁగా ; దీ
ప్తాం = ప్రకాశించుచున్నదియు; అగ్ని
శిఖోపమాం = అగ్నిజ్వాలతోఁబోలి
గలదియు; మఖాల్ = రోటనుండి; నిస్స
రంతీం = వెడలుచున్నదియు; మేఘాల్ =
మేఘముననుండి ; నిస్సరంతీం (అధ్యా
త్మతము) = వెడలుచున్న; శతహ్రదా
మివ (స్థితాం) = మెఱువలెనున్నదియు

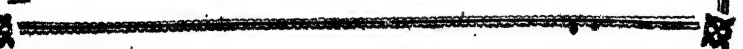
నగు; జిహ్వం = నాలుకను ; పశ్య =
చూడుము.

ఈమృగము, ఆవలించునప్పుడు,
దీనినాలుకను, నోటనుండి వెడలియగ్ని
జ్వాలవలె వెలుంగుచు, మేఘంబుననుం
డి వెడలునట్టి మెఱువలె వడి, మెఱయు
చున్నది, చూడుము.
అని, తాత్పర్యము.

మసారగల్లర్కముఖ శృంఖముక్తానిభోదరః
కస్య నామా నిరూప్యోసౌ న మనో లోభయే న్నృగః. ౨౮

టీక॥ మసారగల్లర్కముఖః = ఇంద్ర
నీలమణిగిన్నెవంటినోరుగలదియు; శం
ఖముక్తానిభోదరః = శంఖముతోనుము
త్రైముతోనునమానమంబునకడుపుగలది

యు; అనిరూప్యః = ఇదియిట్టిదనిరూపిం
పఁదగనిదియునగు ; అసౌ = ఈ; నృగః =
మృగము; కస్య నామ = ఎవ్వనియొక్కనా
మ; మనః = మనస్సును; నలోభ

జ్ఞ

జ్ఞ

యేత్ = అశింపజేయదు.

ఇంద్రసిలమణిని నైవృత్యంబునోరుగలది
యొకంబుమలుసుముత్తైములునుంభోలెం
దెల్లనైనకడుపుగలదియునట్టిదని నిరూ

పించిచెప్పవలవిగానిదియునగునీమృగం

బుపై, నెవ్వనికాశగలుగదు?

అని, తాత్పర్యము.

కస్య రూప మిదం దృష్ట్వా జాంబూనదమయం ప్రభో
నానారత్నమయం దివ్యం నమనో విస్తయం వ్రజేత్. ౨౯

టీక|| ప్రభో = సమధుంకండవగు ల

త్త్వణుడా! జాంబూనదమయం = బం
గారు వికారంబును ; నానారత్నమ
యం = నానావిభరత్న వికారమయిన
దియు; దివ్యం = శ్రేష్ఠమునగు; ఇవం =
ఈ; రూపం = రూపమును ; దృష్ట్వా =
చూచి; కస్య = ఎవ్వనియొక్క ; మనః =
మనస్సు; విస్తయం = ఆశ్చర్యమును ; న

వ్రజేత్ = పొందదు?

సమధుంకండవగు లత్త్వణుడా !

కాంచనవణకంబునునానావిధ రత్నా

కారబిందువులచేసలంకృతంబునుదివ్యం

బునగు నీరూపంబుఁజూచి , యెవ్వని.

మనస్సునకాశ్చర్యంబుగలుగదు?

అని, తాత్పర్యము.

మాంసహేతో రపి మృగా విహారాథకంచ ధన్వనః
ఘ్నంతి లక్ష్మణ రాజానో మృగయాయాం మహావనే. ౩౦

టీక|| లక్ష్మణ = లక్ష్మణుడా! రా

జానః = రాజులు; మహావనే = పెద్దయ
డవియందు; మృగయాయాం = వేట
యందు; మాంసహేతోరపి = మాంస
నిమిత్తమును; ధన్వనః = ధనుస్సుయొ
క్క; విహారాథకంచ = వినోదముకొ
ఁబడును; మృగా = మృగములను; ఘ్నం

తి = సంభ్రమము.

లక్ష్మణుడా! రాజులు , వనంబు

న, మాంసమునంపాదించుకొఁజకునుధ

నువిహారముకొఁజకును, వేటయందు,

మృగంబులంజంభుదురు.

అని, తాత్పర్యము.

ధనాని వ్యవసాయేన విచీయంతే మహావనే

జ్ఞ

జ్ఞ

శ్రీ మ ద్రామాయణము * ఆరణ్యకాండము. ౫౦౫

స ౪౩

ధామో వివిధాశ్వాపి మణిరత్నసువర్ణానః. ౩౧

టీక మహావనే = పెద్దయడవియం	తే=పొడవడుచున్నవి.
దు; వ్యవసాయేన=ప్రయత్నము చేత;	వనంబున జేటాడుచుచే, రాజులకు,
ధనాని= ధనములును ; మణిరత్నసువ	అచ్చటచ్చట నిధులందుండుధనములును
ర్ణానః= రత్న శేష్ములును ఒంగారును	మంచిరత్నములును ఒంగారును గలిగి
గల; వివిధాః= నానావిధములయిన ;	యందుధాతుప్రజేశంబులును దొరకు
ధాతవశ్చాపి=ధాతువులును;విచీయం	ను.అని, తాత్పర్యము.

తత్సార మఖిలం నృణాం ధనం నివయవర్థనమ్
మనసా చింతితం సర్వం యథా శుక్రస్య లక్షణం. ౩౨

టీక లక్షణం = లక్షణండా! మన	లక్షణండా! శుక్రండు, మనుష్యు
సా=మనస్సుచేత;చింతితం=తలంపబ	లమనస్సున గొంతెవకోర్కులం గో
డినది;సర్వం= అంతయు; శుక్రస్య	రుధనమునయ్య, అనాయాసముగా
ధా= శుక్రమనకుంటే, నృణాం=మ	గొని తనకోశంబు నిండించుకొనునట్లు,
నుష్యులకు; సారం = శ్రేష్ఠమైన;	రాజులు, అడవులందునానావిధంబులం
తతే=అ; ధనం=వనంబులందు దొరకు	బడియున్న య స్వముయిన ధనముల
నట్టిధనము;అఖిలం=అంతయు;నివయ	నంతయ, శ్రష్టములేక, గ్రహించి, తమ
వర్థనం= కోశమునువృద్ధిబొందించు	కోశంబులనిండించుకొందురు.
నది.	అని, తాత్పర్యము.

అథే .యే నాథకృత్యేన సంవ్రజ త్యవిచారయన్
త మథా మథాశాస్త్రజ్ఞాః ప్రాహు రధ్యాకృచ్చ లక్షణం. ౩౩

టీక లక్షణం = లక్షణండా ! అ	నకార్యముచేత;అవిచారయన్= ఆలో
ధీ=అథకముగిరువాడు ; యేన=	చింపనివాడై;సంవ్రజతి= చక్కగా
ఏ;అథకృత్యేన = అథకముగుడించి	బోవునో;అథకాశాస్త్రజ్ఞాః = అథక

జ్ఞ

జ్ఞ

శాస్త్రముఁ దెలిసినవారలును; అథావా శ్చ=అథామువదలనివారలును, అథామునూపాదించుచుయందు సమర్థులునుట, అగువారలు; తం=దానిని; అథా=అథామునుగా; ప్రాహుః=చెప్పుదురు.

అక్షుఁడు! అపూర్వవస్తువుఁగోరు

నట్టిపురుషుఁడు, ఎంతమాత్రములోచింపక దేనిసంపాదించుటకై ప్రయత్నింభనో, అథాసంపాదనసమర్థులును అథాశాస్త్రముఁ దెలిసినవారలునగు వారలు, దానినేఅథాము, అనఁగాసంపాదించఁదగినవస్తువనిచెప్పుదురు; ఈమృగమట్టిది. అని, తాత్పర్యము.

వీతస్య మృగరత్నస్య పరాధ్యే కాంచనత్వచి
ఉపవేక్ష్యతి వై దేహీ మయాసహ సుమధ్యమా. ౩౪

టీక|| వీతస్య=ఈ; మృగరత్నస్య=మృగశ్రేష్ఠముయొక్క; పరాధ్యే (అధ్యాప్యతము)=శ్రేష్ఠమయిన; కాంచనత్వచి=బంగారుచర్మమునందు; సుమధ్యమా=సుందరమయిననడుముగల; వైదేహీ=నీత; మయాసహ=రాతోఁగూడ;

ఉపవేక్ష్యతి=కూర్చుండును. మృగశ్రేష్ఠంబగు దీనికాంచనవర్ణమయినయు త్రమచర్మమునందు, సుందరమయిననడుముగలనీ తాదేవి, నాతోఁగూడఁకూర్చుండఁగలదు. అని, తాత్పర్యము.

న కాదళీ నప్రియకీ న ప్రవేణీ నచాఙ్గీ
భవే దేతస్య సప్యశీ స్పర్శనేతేతి మే మతిః. ౩౫

టీక|| స్పర్శనే=తాఁకుటచేత; వీతస్య=దీనికి; సప్యశీ= సమానమయినది; కాదళీ=కదళీమృగము; నభవేత=కాదు. ప్రియకీ=ప్రియకీమృగము; న=కాదు. ప్రవేణీ=ప్రవేణీమృగము; న=కాదు. ఆఙ్గీ=ఆవిమృగము; న=కాదు. ఇతి=అని; మే=నాయొక్క; మతిః = త

లంపు. అధికరోమములుగల కదళీమృగముగానిప్రియకీమృగముగాని ప్రవేణీమృగముగానిఆవిమృగముగాని, మృదుత్వంబువ, దీనిసరికాఁజాలదు. అని, తాత్పర్యము.

శ్రీమద్రామాయణముః ఆరణ్యకాండము. ౫౮

స ౪౩

ఏవదైవ మృగ శ్రీమాన్ యశ్చ దివ్యో నభశ్చరః
ఉధా వే తా మృగా దివ్యో తారామృగమహీమృగా.

టీక॥ శ్రీమాన్ = అధికమయినకాం	క్షత్రమృగమునుభూమిమృగమును; ది
తగల; ఏవః = ఈ; మృగ ఏవచ = మృగము	వ్యా = శ్రేష్ఠములయిన; మృగా = మృగ
ను; యః = ఏ; దివ్యః = శ్రేష్ఠమయిన; నభ	ములు.
శ్చరః = ఆకాశమునందిరుగునట్టి; మృగః	శ్రీమంతంబగు నీమృగంబును, ఆకా
(అధ్యాహృతము) = మృగశీర్షానక్షత్ర	శంబుననండునట్టిదివ్యంబగుమృగశీర్షా
ము; అస్తి (అధ్యాహృతము) = కలదో;	నక్షత్రంబనుమృగంబును, ఈభూమిమృ
సః (అధ్యాహృతము) చ = అదియు; ఏ	గమునునక్షత్రమృగమును రెండును ఉత్త
తా = ఈ; తారామృగమహీమృగా = న	మమృగములు. అని, తాత్పర్యము.

యదివా యం తథా యన్తాం భవే ద్వదసి లక్షణ
మా యైషా రాక్షసస్యేతి కథావ్యోగ్య వధో మయా. ౩౭

టీక॥ లక్షణ = లక్ష్యణండా! త్వం	నాచేతః ఆస్య = దీనియొక్క; వధః = చం
(అధ్యాహృతము) = నీవు; మాం = న	వుట; కథావ్యః = చేయబడవలసి
స్మృతగుచి; ఏషా = ఇది; రాక్షసస్య =	నది.
మారీచునియొక్క; మాయేతి = మాయ	లక్ష్యణండా! నీవు, నాతో జెప్పిన
యని; యత్ = ఏమాటను; వదసి = చెప్ప	ట్లు, ఇది, మారీచునిమాయయెదుగునే
చున్నావో; తథా = అట్లు; అయం = ఈ	ని, నేను దీనినవశ్యము వధింపవలయును.
మృగము; భవేద్యది = ఆగునేని; మయా =	అని, తాత్పర్యము.

ఏతేన హి నృశంసేన మారీచేనా కృతాత్మనా
వనే విచరతా పూర్వం హింసితా మనిపుంగవాః. ౩౮

టీక॥ పూర్వం = మున్ను; వనే = అ	న్తనృశంసేన = క్రూరుడైన; అకృతా
జవియందు; విచరతా = గుంచరించుచు	త్మనా = శిక్షింపబడనిబుద్ధిగల ; ఏతే

న=ఈ;మారీజేన=మారీచునిచేత; ము
నిపుంగవాః=మునిశ్రేష్ఠులు ; హింసి
తాహి=చంపవడినారుగదా!
మున్ను, బుద్ధిహీనుండును గ్రూరుం

దునగునీమారీచుండు , ఈవనంబునర
దిరుగుచు, బెక్క-మనివరులం జంపియు
న్నాడుగదా! అని, తాత్పర్యము.

ఉత్థాయ బహవో యేన మృగయాయాం జనాధిపాః
నిహతాః పరమేష్వాసా స్తస్మా ద్వన్య స్తవ్యం మృగః. ౩౯

టిక||యేన=జేన చేత ; ఉత్థాయ=
ప్రాదుభావించి ; మృగయాయాం=
వేటయందు; పరమేష్వాసాః= మహా
ధనుర్ధారులగు; జనాధిపాః = రాజు
లు; బహవః=పెక్కుండ్రు; నిహతాః=
చంపవడినారో; అయం = ఈ; మృ
గః=మృగము; తస్మాత్తు = అందువలన

నె;వన్యః=జంపదగినది.
ఈమృగము , వేటకువచ్చిన మ
హా ధనుర్ధారులగు రాజులం బెక్క-ం
డ వధించియున్నది కావున , దీనిన
వశ్యమువధింపవలయును!
అని, తాత్పర్యము.

పురస్తా దిహ వాతాఃః పరిభూయ తపస్సీవః
ఉదరస్థో ద్విజాః హంతి స్వగర్భౌ శ్వతరీమివ. ౪౦

టిక||పురస్తాత్=మున్ను; ఇహ=ఇ
చ్చట; వాతాఃః= వాతాపీయనురాహ
నుడు; తపస్సీవః=ఋషులను ; పరి
భూయ=తీరస్కరింి; ఉదరస్థః=కడు
పుననున్నవాడై; ద్విజాః=బ్రాహ్మణు
లను; స్వగర్భః = తనచూడి ; అశ్వ
తరీమివ = అడుగుబ్రతునందు మగ
గాడిదకుంబుట్టినమృగమునువలె; హం

తి=చంపుచుండెను.
మన్నెదలకకారగ్ధంబున , వాతా
పీయనురాహనుడొకడు , ఋషుల
నువంచి, తానుమేకరూపమెత్తి వా
రలకుభోజ్యమయి , వారల యుదర
ముబ్రోవించి, యశ్వతరీయీనునపు
డుదూడ గర్భంబుజేల్చుకొనివచ్చి త
ల్లింజంపునట్లు, యాఋషులకడుపుచిం

శ్రీమద్రామాయణము * ఆరణ్యకాండము.

౫౪౩

స ౪౩

చుకొనివచ్చి, వారలవధించుచుండెను. అని, తాత్పర్యము.

స కదా చ్చిరాల్లోభా దానసాద మహామనిషి

అగస్త్యం తేజసా యుక్తం భక్షి స్తస్య బభూవహ. ౪౦

<p>టిక సః=అవాతాపి; చిరాత్=బహుకాలమునకు; కదాచిత్=ఒకనా కప్పుడు; లోభాత్=ఆశవలన; తేజసా=ప్రభావముతో; యుక్తం=కూడిన వాడును; మహామనిషి=పూజ్యుడైన మునియునగు; అగస్త్యం=అగస్త్యుని; ఆనసాద=పొందెను. తస్య=ఆమహాముని; భక్షిః=ఆహారము; బభూవ=ఆయె</p>	<p>ను“హ” అనునది పాదపూరణార్థము. అవాతాపి, యట్లుబహుకాలముం డి, యంతనొకప్పుడు, మాంసాశచే, బ్రభావగంపన్నుండగు నగస్త్యమహా మునియొద్దకుఁబోయి, యధాక్రమము గ, భోజ్యమయి, యాయనయుదరముఁ బ్రవేశించెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	---

సముత్థానేద తద్రూపం కర్తుకామం సమీక్య తమ్

ఉత్సయిత్వా తు భగవాన్ వాతాపి మిద బ్రహ్మతే. ౪౧

<p>టిక భగవాన్=మహాత్మ్యముగల యగస్త్యుడు; సముత్థానేద=భోజనాంతమునందును; తద్రూపం=ఆతన రూపమును; కర్తుకామం=చేయఁగోరిన; తం=ఆ; వాతాపిం=వాతాపిని; సమీక్య=చూచి; ఉత్సయిత్వా=నివ్వియు; ఇదం=ఈమాటన; బ్రహ్మతే=</p>	<p>చెప్పెను. భగవంతుండగునగస్త్యుండు, భోజనాంతంబునఁ దనయుదరంబు భేదించుటకై యావాతాపిని జరూపంబుధరింపఁ గోరుటంబొచ్చి, యతనిని జేర్చొని, యిట్లని, చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

త్వయా విగణ్య వాతాపే పరిభూతాస్స తేజసా

జీవలోకే ద్విజశ్రేష్ఠా స్తస్మాదసి జరాం గతః. ౪౩

టీక॥ వాతాపే=వాతాపీ! త్వయా=నీచే దినవాడువు; అసి=అగుచున్నావు.
 త ; జీవలోకే = ప్రాణిలోకమునం వాతాపీ! నీవు, ఘోరకంబునచూచు
 దు ; అవిగత్య = విచారిం : స్వ పనుగూడవిచారింపక , పెక్కు-బ్రా
 లేజనా=నీబలముచేత; ద్విజశ్రేష్ఠాః= స్వాగో త్తములంజంపినావు; అందువల
 బ్రాహ్మణశ్రేష్ఠులు; పరిభూతాః=తిరి న, నీవు, నాయువరంబునజీవించవ
 సూరింపఁటడినారు. తస్మాత్=అందు యితః. అని, యగస్త్యుడు , వాతా
 వలన; జరాం=జీవితము; గతః=మృతితో జెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

ఏవం తన్న భవే ద్రక్షో వాతాపిరివ ల్లక్ష్మణ
 మద్విధం నాతి మన్యేత ధమన్యం జితేంద్రియమ్. ౪౩

టీక॥ లక్ష్మణ = లక్ష్మణుడా! వం=ఇట్లు; వాతాపిరివ = వాతాపిరి
 యః=ఎవ్వఁడు; ధమన్యం=ధమం లె; సభవేత్ = జీవించుడు.
 బునంద్గిరుండును; జితేంద్రియం=జ లక్ష్మణుడా! ధమంబునందుఁజలన
 యింపఁబడిన యింద్రియములుగలవాఁ ములేకుండవాఁడును జితేంద్రియండు
 డనగు; మద్విధం=నామట్టివాని; అతి నగునాయట్టివానినిద్రమించునేని, యా
 మన్యేత=అతిక్రమించునో; తత్=ఆ ; మారీచుండు, వాతాపిరివలె, నిహతుం
 రక్షః=రాక్షసుండు, మారీచుండనుట; ఏ డగును. అని, తాత్పర్యము.

భవే ద్ధతో యం వాతాపి రగస్త్యేనేవ మా గతః

టీక॥ అయం = ఈమారీచుండు ; నవాఁడు; భవేత్=అగును.
 మా=నన్ను ; గతః=మృతినవాడై ; అగస్త్యునిచేత వాతాపిహతుండ
 అగస్త్యేన=అగస్త్యునిచేత ; వాతాపి యనట్లు, ఈమారీచుండునాచేహతుం
 రివ=వాతాపిరివలె ; హతః=చంపఁబడి డగును. అని, తాత్పర్యము.

ఇహ త్వం భవ సన్నద్ధో యంత్రితో రక్ష మైథిలీమ్. ౪౪
 అస్యా మాయ త్త మస్తాకం యత్యోగ్యం రఘునందన

శ్రీమద్రామాయణము* ఆరణ్యకాండము. ౫౦

స ౪౩

జ

క

టీక||రఘునందన = లక్ష్మణుడా! త్వం=నీవు;భహ=భవ్యుడు; సన్నద్ధః= కవచము మొదలగు సన్నాహముతో గూడినవాండ్రు;భవ= అగుము. యం త్రితః=జాగ్రత్తగలవాండ్రై; మైథి లిం=సీతాదేవి;రక్ష = రక్షింపుము. అస్తాకం=మనకు;కృత్స్నః= కార్యము; యత్ (అస్తి)= ఏదిగలదో;తత్ (అ ధ్యాహృతము)= అది;అస్యాః= ఈ సీతయందు;ఆయత్తం=అధీనము. లక్ష్మణుడా! సీవిచ్చటసన్నద్ధుండ

నై, జాగ్రత్తతోసీతాదేవిని రక్షింపు మండుము;మనకార్యమలన్నియు, ఈ విషయంచెయ్యి. (ఈవిడసురక్షిం చుటెమనకుముఖ్యకార్యము). అని,తాత్పర్యము విశేషార్థము. — “మనకార్యము అన్నియనీవిషయంచెయ్యి” అనుట చేమనముచేయవచ్చిన రావణవధాది కార్యమలన్నియు, నీవిడమూలముగ నేచేయవలసినవి” అని, సూచించబడి నది.

అహ మేనం వధిష్యామి గ్రహీష్యామ్యేవా మృగమ్. ౪౬
యావద్గచ్ఛామి సౌమిత్రే మృగ మానయితం ద్రుతమ్

టీక|| సౌమిత్రే=లక్ష్మణుడా! అహం=నేను; ఏనం=ఈ; మృగం=మృ గమును; వధిష్యామి=చంపెదను. అః కా=లేక; గ్రహీష్యామి=పట్టుకొనెద ను. ద్రుతం=శీఘ్రముగా; మృగం=మృ గమును; అనయితం (అనేతుం)=తెచ్చుటకు; గచ్ఛామి=పోయెదను “యా

వత్” అనునదివాక్యాలంకారార్థము. లక్ష్మణుడా! నేను, ఈమృగము నుపట్టినై ననుబట్టెదను; లేకవధింప నై ననువధించెదను; నేనుబోయిమృగ మునుదీసికొనిశీఘ్రమునవచ్చెదను. అని, తాత్పర్యము.

పశ్య లక్ష్మణ వై దేహీం మృగత్వచి గతస్పృహమ్. ౪౭
త్వదా ప్రధానయా హ్యేవ మృగోద్య సభనివ్యతి

టీక||లక్ష్మణ=లక్ష్మణుడా! మృగత్వచి=మృగచరమమునందు; గతస్పృ

౫౯౨ ప్రతిపదాంధ్రటికాతాత్పర్యసహితము.

స ౪౩

నకుం = పొందఁజేసినయాశగల; వైదే
హీం = నీశను; పశ్య = చూడుము. ప్రధా
నయా = ముఖ్యమయి; త్వచా = చమక
ముచేత; అద్య = ఇప్పుడు; ఏవం = ఈ; మృ
గః = మృగము; పభవివృత్తిహీ = జీవింప
దుగదా!

లక్ష్మణుడా! ఈమృగచమకమునం
దసీతకాశగలిగియున్నది; కావున, దీని
చమకమెమనకుముఖ్యముకాబట్టి, యీ
మృగమునువధించి, దీనిచమకమునుదె
చ్చెదను. అని, తాత్పర్యము.

అప్రమత్తేన తే ధాన్య మాశ్రమస్థేన సీతయా. ౪౪
యావ త్ప్రపశ మేకేన సాయకేన నిహన్త్యహమ్

టీక॥ యావత్ = ఎంతలోపల; అ
హం = నేను; పృషతం = మృగమును; ఏకే
న = ఒక్కఁడైన; సాయకేన = బాణము
చేత; నిహన్తి = వధించునో; తావత్ (అ
ధ్యాహృతము) = అంతవఱకు; సీత
యా = సీతచేత; అశ్రమస్థేన = అశ్రమ
మునందుండునట్టి; తే (త్వయా) = నీచే

త; అప్రమత్తేన = ఏమఱుపాటులేనివాఁ
డుగా; ధాన్యం = ఉండఁదగినది.
నేనొక్కఁడొంటి నసీమృగమునువ
ధించివచ్చువఱకు, నీవు, సీతకుఁగా, నీ
యాశ్రమంబున, ఎంతమాత్రమేమఱక
కాచియుండవలయును.
అని, తాత్పర్యము.

ప్రపతం చమక ఆదాయ శీఘ్ర మేష్యామి లక్ష్మణ. ౪౫

టీక॥ లక్ష్మణం = లక్ష్మణుడా! ప్రప
తం (పాషాతం) = మృగసంబంధియ
గు; చమక = తోలును; ఆదాయ (సంధి
యాషాము) = తీసికొని; శీఘ్రం = శీఘ్ర

ముగా; ఏష్యామి = వచ్చెదను.
లక్ష్మణుడా! నేనుమృగచర్మమునుదీసి
కొని, శీఘ్రముగవచ్చెదను.
అని, తాత్పర్యము.

ప్రపక్షిణే నాతిబలేన పక్షిణా
జటాయుషా బుద్ధిమతావ లక్ష్మణ
భవాప్రమత్తః పరిగృహ్య మైథిలీం

ప్రతిక్షణం సర్వతపవ శంకితః. ౫౦

<p>టీక॥ లక్ష్మణం=లక్ష్మణుడా! త్వం (ఆధ్యాత్మతము)=నీవు; ప్రదక్షిణే న=మహాసమర్థుండును; అతిబలేన= అధికమయినబలముగలవాఁడును ; బు ద్ధిమతా= అధికమయినబుద్ధిగలవాఁడు నగు; పక్షిణా=పక్షియైన ; జటా యూషా=జటాయువుతో; మైథిలీం= సీ తను; పరిగృహ్య = తీసికొని; సర్వతప వ=అన్నిటివలననె; శంకితః = సంశ్చే</p>	<p>హించినవాఁడవై; అప్రమత్తః=వీమఱు పాటులేనివాఁడవై; భవ=ఉండుము. లక్ష్మణుడా! నీవు, మహాసమర్థుం డును, మహాబలుండును బుద్ధిమంతుండున గుజటాయువుతోఁగూడ, సమస్తమునం దును శంకగలవాఁడుండవలసి నంతటి జాగ్రత్తతో, నేమిటక, సీతసురక్షింపు చుండుము. అని, రాముండు, లక్ష్మణుని తోఁజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	--

ఇత్యాహ, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,

ఆరణ్యకాండే, త్రిచత్వారింశస్సర్గః.

ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థవంధ్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర)

వ్యాఖ్యానంబునందు, ఆరణ్యకాండత్రిచత్వారింశస్సర్గటిక,

ముగిసినది.

(అ)

చ తు శ్చ త్వా రి క స ర్గ పా ర్శ వః

తథాతు తం సమాదిశ్య భ్రాతరం రఘునందనః

బబంధా సిం మహాశేజా జాంబూనదమయత్సరుమ్. ౧

టీక॥ మహాశేజాః = అధికమయిన ప	సి = శిష్యును; బబంధ = కట్టెను.
రాక్రమముగల; రఘునందనః = రాము	మహాశేజుండగు రాముండు , ఆ
దు; తథా = అట్లు; తం = ఆ; భ్రాతరం =	ప్రకారంబునఁడమ్మనఁజెప్పి , కాం
తమ్ముని; సమాదిశ్యతు = అజ్ఞాపించి	చనమయంబగుపిడికిలిగలశిష్యుండు
నంతనె ; జాంబూనదమయత్సరుం =	లనుబంధించెను. అని, తాత్పర్యము.
బంగారువికారమయినపిడికిలిగల ; ఆ	

తత శ్రీవినితం చాప మాదాయా త్పవిత్రావణమ్

అబధ్యచ కలాపా ద్వౌ జగామో దగ్రవిక్రమః. ౨

టీక॥ తతః = అంత ; ఉదగ్గిరివద్ద	ట్టుకొనియు; జగామ = పోయెను.
మః = అధికమయిన పరాక్రమముగల	అంత , మహాపరాక్రమశాలియ
ాముండు; అత్పవిత్రావణం = తనక	గురాముండు, తనకలంకారమయినశా
ల గాగమయిన; త్రివినితం = మూడి	క్లకధనుస్సుండీసికొని , అమ్ములపాదు
టవినితం; చాపం = ధనుస్సును ; ఆదా	లరెంటినింగట్టుకొని, పోయెను.
య = తీసికొని; కలాపా = అమ్ములపా	అని, తాత్పర్యము.
దులను; ద్వౌ = రెంటిని; అబధ్యచ = క	

తం వంచయానో రాశేంద్ర మాపతంతం నిరీక్ష్య పై

బభూవాం తహిత స్త్రాసా త్పున స్సందశ్యనే భవత్. ౩

శ్రీమద్రామాయణముః ఆరణ్యకాండము. ౫౩

స ౪౪

టిక॥ సః(అధ్యాహృతము) = ఆ మాదుటయందు; అధివత్ = ఆయెను. మారీచుడు; ఆపతంతం = వచ్చుచున్న; ఆహారీచుండు, రాజశ్రేష్ఠుండగు తం = ఆ; రాశేంద్రం = రాజశ్రేష్ఠుండ నారాముండువచ్చుటంజూచి, యతని గుఠాముని; సిరీత్యవై = చూచినంతనె; మోసపుచ్చడలంచి, భయంబునగొం వచయానః = మోసపుచ్చువాడై; తసేపంతహీతుండైయుండి, మఱల త్రాసాత్ = భయమువలన; అంతహీ నతనికింబొడసూపెను. తః = మఱుగుబడినవాడు; బభూవ = ఆ అని, తాత్పర్యము. యెను. పునః = మఱల; సందశేనే =

బద్ధాని ధాను ందాయ ప్రదుక్రావ యతో మృగః

టిక॥ సః(అధ్యాహృతము) = ఆరా అట్లు; ప్రదుక్రావ = పరుగెత్తెను. ముండు; బద్ధానిః = కట్టబడినఖడ్గము. రాముండు, ఖడ్గంబుమొలయందు గలవాడై; ధనుః = ధనుస్సును; ఆదా బంధించుకొని, ధనుస్సుచేతంగొని, య = తీసికొని; యతః = ఎట్లు; మృగః = మృగంబుపోయినదారింబట్టిపోయెను. మృగము; అగచ్ఛత్(అధ్యాహృతము) = అని, తాత్పర్యము. పోయెనో; తతః(అధ్యాహృతము) =

తం స్త పశ్యతి రూపేణ ద్యోతమాన మివాగ్రతః. ౪
ఆవేక్ష్యవేక్ష్య భావం తం ధనుస్పాణిం మహావనే
అతివృత్తమిహః పాతాల్లోభియానం కదాచన. ౫
శంకితంతు సముద్భ్రాంత ముత్పతంత మివాంబరే
దృశ్యమాన మదృశ్యంచ వనోద్దేశేషు కేషుచిత్. ౬
భిన్నా బైగ్రివ సంవీతం శారదం చంద్రమండలమ్

టిక॥ సః(అధ్యాహృతము) = ఆరా తం = ప్రకాశించుచున్నట్లున్నవాడు ముండు; రూపేణ = కాంతిచేత; అగ్ర ను; మహావనే = పెద్దయడవియందు; ధ తః = ముండట; ద్యోతమానమివ (స్థి నుస్పాణిం = విల్లుచేతంగల; తం = ఆరా

ముని; భావం = అభిప్రాయమును; ఆవే
త్యవేత్త్య = చూచిచూచి; ఇదోః = బా
ణముయొక్క; పాతాత్ = పడుటవల
న; అతివృత్తం = అతిక్రమించినవాడు
ను; కదాచన = ఒకానొకప్పుడు; లోభ
యానం = ఆశింపఁజేయువాడును; శం
కితంతు = భయపడినవాడును; సము
ద్భ్రాంతం = తిరుగుమవదుచున్నవా
డును; అంబరే = ఆకాశమునందు; ఉత్ప
తంతమివ(స్థితం) = ఎగురుచున్నట్లున్న
వాడును; దృశ్యమానం = చూడఁబడు
చున్నవాడును; కేషుచిత్ = కొన్ని; చ
నోద్దేశేషు = అరణ్యప్రదేశములందు; అ
దృశ్యంచ = చూడనలవిగానివాడును;
చిన్నాభ్రైః = ఖండింపఁబడిన మేఘము
లచేత; సంవీతం = కప్పఁడిన; శారదం =
శరదృతువునందలి; చంద్రమండలమివ
(స్థితం) = చంద్రమండలమువలెనున్న

వాడునగు; తం = అమారీచుని; పశ్యతి
స్త = చూచెను.

అంత, కాంక్ష్యతిశయంబున ముండట
నుండునట్లు లేజరిల్లుచు, ధనుష్పాణీయ
గురామునియభిప్రాయంబునెఱింగి, య
తండుబాణంబునేయుసయంబునబా
ణంబుతగలకుండునట్లుదూరంబుపరుగ
త్తుచునేమఱియుండునప్పుడు సమీపించి
యాశగల్గించుచు, భీతుండైభ్రాంతుం
డై, యాకాశంబున నగసిపోవునట్లు అ
తివేగంబునంబరుగెత్తుచు, మేఘఖం
డంబులచేఁగప్పఁబడిన చంద్రమండలం
బుపగిడిఁగొన్నిప్రదేశంబులంబొడసూ
వుచుఁగొన్నిటనంతహీతుండగుదు నీ
రీతివరణ్యంబున సంచరించుచున్న య
మ్మారీచుని, రాముండుదూఁచెను.

అని, తాత్పర్యము.

ముహూర్తాదేవ దద్యశే ముహూర్తాత్ప్రకాశతే. ౨

టీక॥ ముహూర్తాదేవ = స్వల్పకా
లమువలననె; సమీపే (అధ్యాత్మత
ము) = సమీపమునందు; దద్యశే = చూడఁ
బడెను. ముహూర్తం = పలుమాటు; దూ
రాత్ = దూరంబున; ప్రకాశతే = ప్రకా

శించెను.

ఆమృగము, ముహూర్తమాత్రం
బున, సమీపంబుననుండును; పలుట, నధిక
దూరంబునందోచును.

అని, తాత్పర్యము.

దశకనాదశకనాదేవ సో. ౨ పాకవత రాఘవమ్

శ్రీమద్రామాయణము * ఆరణ్యకాండము.

౫౯౩

స ౪౪

సుదూర మాశ్రమస్యా స్య మారీచో మృగతాంగతః. ౮

టిక॥ మృగతాం = మృగమును; గ	ద్భుకొనిపోయెను.
తః=పొందిన; సః=ఆ; మారీచః=మారీ	మృగరూపధరుండగు మారీచుండు, ఆ
చుండు; దశనాదశనాదేవ= అగప	ట్లుకొంచెముసేపుపాదసూపుచు గాం
డుటవలనను అగపడకుండుటవలనను;	చెముసేపంతపీఠుండగుచు, ఇట్లు,
రాఘవం=రాముని; అస్య=ఈ; ఆశ్రమ	రాముని, ఆశ్రమంబునకు ఒహుదూర
స్య=ఆశ్రమమైనకు; సు దూరం=పిల్ల	ముగా గొనిపోయెను.
లియుదూరము గా; అపాకవృత=ఈ	అని, తాత్పర్యము.

ఆసీ తుక్రద్ధస్తు కాకుత్స్థో వివశ స్తేన మోహితః

అథావతస్థే సంభ్రాంత శ్చాయా మాశ్రిత్య శాద్వలే. ౯

టిక॥ కాకుత్స్థః=రాముండు; తే	స్థే=నిలిచెను.
స=ఆమృగముచేత; క్రద్ధస్తు=కోపము	రాముండు, ఆమృగచేష్టకుఁగాంత
నొందినవాఁడును; వివశః= పరవశుం	సేపుకొంపబును, అంత రాసిసౌందర్యం
డును; మోహితః= మోహమునొందిన	బునకు మోహితుండై, పరవశత్వంబు
వాఁడును; ఆసీత్=ఆయెను. అథ=అం	నుబొంది , యంత , సంభ్రాంతచి
తః; సంభ్రాంతః = భ్రాంతి నొందినవా	త్తుండై, యొకచెట్టునీడయందుఁ బచ్చి
డై; ఛాయాం=నీడను; ఆశ్రిత్య=పొంది;	కనేలపైనిలుచుండెను.
శాద్వలే = పచ్చికనేలయందు; అవత	అని, తాత్పర్యము.

స త మున్నాదయామాస మృగరూపో నిశాచరః

మృగైః పరివృతో వన్యై రదూరా శ్చ త్ర్యద్యశ్యత. ౧౦

టిక॥ మృగరూపః = మృగమయ	దు; తం = ఆరాముని; ఉన్నాదయామా
కరూపమువంటిరూపముగల; సః=	స = భ్రాంతచిత్తునిగావించెను. వ
ఆ; నిశాచరః= రాక్షసుండైనమారీచుం	వైయః=అడవియందుఁబుట్టినమృగైః=

జ్ఞ

జ్ఞ

మృగములచేత; పరివృతః=చుట్టబడిన
వాడై; అదూరాత్=సమీపమున; ప్ర
త్యదృశ్యత=చూడబడెను.
అట్లుమృగరూపధరుండగునమ్మారి
చుండు, రామునిబహుదూరముపరుగె

త్తునట్లుచేసి, భ్రాంతచిత్తుంగావించెను;
అంత, మఱి, నతనికాశగలుగుటకై,
యామాయామృగము, వన్యమృగపరి
వృతంబై సమీపంబునం బొడసూపెను.
అని, తాత్పర్యము.

గ్రహీతుకామం దృష్టేవం పున రేవాభ్యధావత

తత్త్వణా దేవ సంత్రాసా త్పున రంతహితో భవత్. ౧౧

టీక||సః (అభ్యాహృతము)=అమృ
గము; గ్రహీతుకామం=పట్టుకొనఁగో
రిన; వనం=ఈ రాముని; దృష్ట్యా=చూ
చి; పునరేవ=మఱి నే; అభ్యధావత=
పరుగెత్తెను. పునః=మఱి; తత్త్వణాదే
వ=ఆత్మణమువలననే; సంత్రాసాత్=
మక్కి-లిభయమువలన; అంతహితః=

మఱుంగు పడినది ; అభవత్ = ఆ
యెను.
అమృగంబు, రాముండుతన్నుబట్టు
కొనవచ్చుటంబాచి, మఱిలంబరుగెత్తె
ను; అంత, తుణమాత్రమున, మఱి, భయ
మువలన, నంతహితంబయ్యెను.
అని, తాత్పర్యము.

పున రేవ తతో దూరా ద్వృక్షవండా ద్వినిస్సృతమ్

దృష్ట్వా రామో మహాతేజా స్తం హంతుం కృతనిశ్చయః. ౧౨

టీక||తతః=అంత; మహాతేజాః=అ
ధికమయినపరాక్రమముగల; రామః=
రాముడు; పునరేవ = మఱి నే; వృక్ష
వండాత్ = వృక్షసమూహముననుండి;
వినిస్సృతం = వెడలిన; తం = ఆమృగ
మును; దృష్ట్వా=చూచి; హంతుం = వ
ధించుటకు; కృతనిశ్చయః=చేయఁ బడి

న నిశ్చయముగలవాడయ్యెను.
అంత, మహాతేజుండగురాముండు,
మఱి, నామృగంబొక వృక్షసమూ
హంబుననుండి వెడలుటంబాచి, యా
మృగంబునువధింపవలెనని, నిశ్చయించె
ను. అని, తాత్పర్యము.

భూయస్తు శర మధ్యత్య కపిత స్తత్ర రాఘవః

జ్ఞ

జ్ఞ

శ్రీమద్రామాయణము* ఆరణ్యకాండము.

స ౪౪

❧

❧

టీక|| రాఘవః=రాముడు; తత్ర= | తః=కోడమునొందినవాడయ్యెను.
అప్పుడు; శరం=చాణమును; ఉద్భృత్య= | రామండల్లుబాణంబెత్తి పరమకు
ఎత్తి; భూయస్తు=మిక్కిలియు ; కపి | పితుండైయుండెను. అని, తాత్పర్యము.

సూర్యరశ్మిప్రతీకాశం జ్వలంత మరిమదనః. ౧౩
సంధాయ సుదృఢే చాపే వికృత్య బలవ దృశీ
త మేవ మృగ ముద్దిశ్య శ్వసంతమివ పన్నగమ్. ౧౪
ముమోచ జ్వలితం దీప్త మస్త్రం బ్రహ్మవినిమితమ్

<p>టీక అరిమదనః = శత్రువులమ దిండునట్టి; బలీ=అధికమయినబలముగ లరాముడు; సూర్యరశ్మిప్రతీకాశం= సూర్యకిరణముతో సమానమును; జ్వలం తం= మండుచున్నదియునగు బాణము ను; సుదృఢే=మిక్కిలియు దృఢమయి న; చాపే=ధనుస్సునందు; సంధాయ= కూచి; బలవత్ = బలాత్కారము గా; వికృత్య=ఈడ్చి; శ్వసంతం= నిట్టూ వుకపుచ్చుచున్న; పన్నగమివ (స్థితం)= సపకమువలెనున్న; తం=ఆ; మృగమే వ=మృగమునే; ఉద్దిశ్య=ఉద్దేశించి; జ్వ లితం=మండుచున్నదియు; దీప్తం= ప్ర</p>	<p>కాశించుచున్నదియు ; బ్రహ్మవినిమి తం=బ్రహ్మచేమింపఁ బడినదియున గు; అస్త్రం=అస్త్రమును; ముమోచ= విడిచెను. శత్రువుల మదిండువాడును బల వంతుండునగురాముండు , సూర్యప్ర కాశంబయిజ్వలించుచున్న దివ్యబాణం బునుదృఢంబగుధనుస్సునసంధించి, యా కణాంతంబాకషించి, భయంబున సపకంబువలెనిట్టూర్పులు పుచ్చుచున్న యామృగమునుద్దేశించి , జ్వలించుచు న్నబ్రహ్మవినిమితంబగునద్దివ్యాస్త్రంబు నేసెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	--

సదృశం మృగరూపస్య విసిగ్భిద్య శరోత్తమః. ౧౫
మార్ధవస్యైవ హృదయం చిశేదా శనిసన్నిభః

టీక|| అశనిసన్నిభః = పిడుగుతోస
మానమయిన; శరోత్తమః = బాణశ్రే
వ్యము; మృగరూపస్య= మృగరూపము
నకు; సదృశం=సమానమయిన; రూపం

❧

❧

అం ప్రతిపదాంతరీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౪౪

<p>(అధ్యాత్మము) = రూపమును; వి నిర్భిక్య = భేదించి; మారీచస్య = మారీ చునియుక్క; హృదయమేవ = హృద యము నే; విభేద = భేదించెను.</p>	<p>ము, మొదట , నమ్మారీచుండుధరిం చిన మృగ శరీరమును భేదించి , యిం త, నతనిహృదయము నే భేదించెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	--

పిడుగువంటిదైన యా బాణోత్తమ

తాలమాత్ర మిథో క్లుప్త్య న్యపత త్స శరాతురః. ౧౬
వినదక్ ధైరవం నాదం ధరణ్యా మల్పజీవితః

<p>టీక అథ = అంత; సః = ఆమారీచుం దు; శరాతురః = బాణపీడితుండై; తాల మాత్రం = తాటిచెట్టుప్రమాణము; ఉక్లుప్త్య = ఎగిరి; ధైరవం = భయంక రమయిన; నాదం = ధ్వనిని; వినదక్ = అటచుచు; అల్పజీవితః = కొంచెమయి నప్రాణముగలవాండై ; ధరణ్యాం =</p>	<p>ఘూమియందు; న్యపతత్ = పడెను. అంత, నామారీచుండు , బాణ పీడితుండై , తాటిచెట్టుంత పొడవెగి రి, భయంకరంబుగా నటచుచు, హీనజీ వితుండై, ఘూమింబడెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	--

మియమాణస్తు మారీచో జహశా తాం కృత్రిమాం తనుమ్

<p>టీక మారీచః = మారీచుండు; మి యమాణస్తు = మృతిఁబొందుచును; కృత్రి మాం = కృత్రిమమయిన; తాం = ఆ; త నుం = మృగరూపమును; జహశా = విడి చెను.</p>	<p>మారీచుండు , మృతిఁబొందువాఁ డై, కృత్రిమంబగు నామృగరూపంబు విడి చి, నిజరూపంబు దాల్చెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	--

స్తృత్వా తద్వచనం రతో దధ్యా కేవలం లక్ష్మణమ్. ౧౭
ఇహ ప్రస్థాపయే శ్రీతా మాన్యే తాం రావణో హరేత్

టీక|| రతుః = మారీచుండు; తద్వచనం = ఆరావణునిమాటను; స్తృత్వా =

శ్రీ మద్రామాయణము * ఆరణ్యకాండము.

స ౪౪

తలంచుకొని; కేనను = ఏయి పాయము లంచెను.
చేతమాత్రము; సీతా = సీత; ఇహ = ఇ మారీచుండు, రావణుడు చెప్పిన
చ్చటికి; లక్ష్మణు = లక్ష్మణుని; ప్రస్థాప మాటను దలంచుకొని. "ఏయి పా గించు
యేత = ఎప్పుడు? రావణుని = రావణుని కేత, సీతాదేవి, లక్ష్మణునిచ్చటికిఁ బంపి,
దు; శూన్యే = ఎప్పుడు లేన కాలము = ఎందు యెప్పుడును లేన కాలమునందు, రావ
తా = ఆ సీతను; హాత = హరించున? ను దు సీతను హరి చును?" అని, యా
ఇతి (అధ్యాహృతము) = అని; దధ్యా = త లోచించెను. అని, తాత్పర్యము.

స ప్రాప్తవాల మజ్జాను చకారచ తత స్పృష్టమ్. ౧౮
సదృశం రాఘవస్యైవ హా సీతే లక్ష్మణేవ

టీక॥ సః = ఆ మారీచుండు; ప్రాప్త ఇతి = అనియ; స్పృష్టం = ధ్వని; చకా
కాలం = పొందఁబడిన కాలము గలదాని రణ = చేసెను.
గ; ఆజ్ఞాయు = తెలిసి; తతః = అంత; ఆమ్నారీచుండు, ఇహిమయుండుని
రాఘవస్య = రామునకు; సదృశ మేవ తెలిసికొని, రామని తత్పరి వనన
సమానముగానే; "హా = అయ్యో! సీ రించి, "అయ్యో! సీతా! లక్ష్మణుడా!"
తే = సీతా! లక్ష్మణు = లక్ష్మణుడా!" అని, యటచెను. అని, తాత్పర్యము.

తేన మమణి నివిధ శ్చరేణా సుపమేనచ. ౧౯
మృగరూపంతా తం శ్లోక్త్యా రాక్షసం రూప మాత్మనః
చక్రే స సుమహాకాయో మారీచో బీః తు త్యజన్. ౨౦

టీక॥ సుమహాకాయః = విక్రీరి వాడై; జీవితం = పాణియను; త్య
యగోష్ఠదగు చేహముగల; సః = ఆ; జన్ = జీవించుచు; శం = ఆ; మృగరూ
మారీచః = మారీచుండు; తేన = ఆ రా పంతు = జింక రూపున; శ్లోక్త్యా = పద
మునిచేత; అనుపమేన = సరిలేని; శరేణా చి; రాక్షసం = రాక్షస సంఘము గు;
చ = బాణము చేతను; మమణి = జీవ ఆత్మనః = తనయొక్క; రూపం = రూ
స్థానమునందు; నివిధః = కొట్టఁబడిన పమును; చక్రే = చేసెను.

మహాకాయుండగునమ్మారీచుండు,
రామునిచేరివృథాబంబున మమకాంక్ష
మునందుఁగొట్టుబడినవాడై, మృగరూ

పమునువిడిచి, తనరాక్షసరూపమును
గైకొని, ప్రాణంబులువిడిచెను.
అని, తాత్పర్యము.

తతో విచిత్రకేయూగ స్వర్వాభరణఘాషితః
హేమమాలీ మహాదంష్ట్రః రాక్షసో ధూచ్ఛరాహతః. ౨౧

టీక|| తః = అంత; శరాహతః = రా
ముచేఁగొట్టుబడినవృథాము; విచిత్ర
కేయూః = నానావర్ణముయిన బా
హుపురుషులవాడును; స్వర్వాభర
ణఘాషితః = సమస్తములయిన ధూ
షణములచేతనలంకరింపబడిన వాడు
ను; హేమమాలీ = బంగారుమాలగ
లవాడును; మహాదంష్ట్రః = పెద్దకోట
లుగలవాడునగు; రాక్షసః = రాక్ష

సుండు; ఆభూతః = అయ్యెను.
అంత, రావణాహతంబయిన
గుమ్మయావృగంబు, విచిత్రంబుల
గదాహుపురుషులదాల్చినమస్తాభరణం
బులతో నొప్పుడు గాంచనమాలధరి
యించి భయంకరంబులగుకోటలతోఁ
గూడియున్న రాక్షసకేరంబునొండె
ను. అని, తాత్పర్యము.

తం దృష్ట్వా పతితం ధూమో రాక్షసం ఘోరదర్శనమ్
రామో రుధిరసిక్తాంగం వేష్టమానం మహీతలే. ౨౨
జగామ. మనసా సీతాం లక్ష్మణస్య వచ స్మరన్

టీక|| రామః = రాముండు; ధూ
మా = నేలయందు; పతితం = పడినవా
డును; ఘోరదర్శనం = భయంకరమ
యైన చూడుటగలవాడును; రుధిరసి
క్తాంగం = నెత్తుటందుపలబడిన దేహ
ముగలవాడును; మహీతలే = ధూతల
మునందు; వేష్టమానం = పొరలుచున్న

వాడునగు; శం = ఆ; రాక్షసం = రా
క్షసుని; దృష్ట్వా = చూచి; లక్ష్మణస్య =
లక్ష్మణునియొక్క; వచః = మాటను; స్మ
రన్ = తలంచుచు; మనసా = మనస్సుచేత;
సీతాం = సీతాదేవిని; జగామ = పొందెను.
రాముండు, నేలంబడినెత్తుటందోఁ
గుచుబొరలాడుచున్న భయంకరాకా

శ్రీమద్రామాయణము*అరణ్యకాండము. ౬౦

స ౪౪

రున్ధరాక్షసుంగని, లక్ష్మణుండు విందతులకొనెను. అని, తాత్పర్యము.
పీనమాటందలపోసి, మనస్సున, సీతాచే

మారీచస్యేతి మామైషా పూర్వోక్తం లక్ష్మణేనతు. ౨౩
తత్తథా హ్యభవచ్ఛృణ్వ మారీచో యం మయా హతః

టీక॥ వీషా=ఇది; మారీచస్య=మాన; అయం = ఈరండు; మారీచః= రీచునియొక్క; మాయా=మాయ. ఇ మారీచుండు.
తి=అని; లక్ష్మణేనతు = లక్ష్మణునిచే ఇది మారీచుమాయయేగాని వేరు
తనె; పూర్వోక్తం=మున్నుచెప్పబడి నది, లక్ష్మణుండు, మున్నెచెప్పినా
నది. తత్=అది; అద్య=ఇప్పుడు; నామః అదియట్లేయినది; నాచేన్వి
ధావ=అట్లే; అభవత్ = ఆయెను. ఉదధివలెబడిన రాక్షసుండుమారీచు
మయా=నాచేత; హతః= చంపబడి డె. అని, తాత్పర్యము.

హా సీతే లక్ష్మణే త్రైవ మాశ్రయ్యత మహాస్వరమ్. ౨౪
మమార రాక్షస స్సో యం శుత్ర్వా సీతా కథం భవేత్
లక్ష్మణశ్చ మహాబాహుః కా మవస్థాం గమిష్యతి. ౨౫

టీక॥ సః=ఆ; అయం=ఈ; రాక్ష డను; కాం=వీ; అవస్థాం=అవస్థను;
సః=రాక్షసుండు; 'హా=అయ్యో! సీ గమిష్యః=పోండుగలడు?
తే=సీతా! లక్ష్మణ= లక్ష్మణుడా!" ఈ రాక్షసుండు, నాకంతవ్వనినను
ఇత్యేవం=అనియట్లు; మహాస్వరం = ననింపి "అయ్యో! సీతా! లక్ష్మణుడా!"
పెద్దవ్వనిగలుగునట్లు; ఆశ్రయ్యత=అట అసపేచెల్లంగుననాశ్రయించి, ప్రాణం
చియు; మమార=చచ్చెను. సీతా=సీ బులువడిచెను; ఈమాటనువిన, సీతయే
త; శ్రుత్వా=విని; కథం=ఎట్లు; భవి విచలించునో; మహాబాహుండుగలక్ష్మ
ష్యతి=కాగలడు? మహాబాహుః=పె ణుండెంతరుఃఖనడునో? అని, రాముం
ద్దచేతులుగల; లక్ష్మణశ్చ = లక్ష్మణు డెంచెను, అని, తాత్పర్యము.

ఇతి సంచింత్య ధమాకత్తా రామో హ్యష్టతసూరుహః

ప్రతిపదాంధ్రటీకాతాత్పర్యసహితము

స ౪౪

టీక॥ ధర్మః త్వా = ధర్మబుద్ధియము = అయెను.

గు; రామః = రాముడు; ఇతి = అని; సల ధర్మః త్వుండగు రాముఁడీ ప్రకా
చింత్య = ఆలోచించి; హృద్వతనూరు బునందలనొసే, భయమువలనజేహ
హః = గగుర్పాటునొందిన వెండుగల మంతయుఁగగుర్పాటునొందెను.
గలవాడు; అథాత్ (అథ్యాహృత అని, తాత్పర్యము.

తత్ర రామం భయం తివ్ర మావివేక విషాదజమ్. ౨౬

రాక్షసం మృగరూపం తం హత్వా శ్రుత్వాచ తత్స్వరమ్

టీక॥ త్ర = అప్పుడు; మృగరూ నది.

పం = మృగముయొక్క రూపమువంటి అట్లు, రాముండు, మారీడుండు, మృ
రూపమగుట; ఇతి = అ; రాక్షసం = మృ గరూపపురుండై వచ్చి హతుండగుట
గీడుని; హత్వా = చంపియు; తత్స్వర ము, నవ్విభంబునంబులుకుటయుఁ దల
ర. = అమోఘచిన్మయ; శ్రుత్వాచ = వి వోసి, ఇదియంతయునే మోడుఁబంబు
నియు; రామం = రాముని; తీవ్ర = తీవ్రముగాఁ గలదిని, మహాభయమునొందె
మయిన; విషాదజం = మోఘమువలనఁగఁ ను. అని, తాత్పర్యము.

నిహత్య పృషతం చాన్యం మాంస మాదాయ రాఘవః. ౨౭

త్వరమాణో జనస్థానం ససారా భిముఖ స్తదా

టీక॥ రాఘవః = రాముడు; తదా = వాఁడై; ససార = పోయెను.

అప్పుడు; అన్యం = ఇతరమయిన; పృష తంచ = మృగమును; నిహత్య = చంపి; జంః, దానిమాంసముఁదీసికొని, య
మాంసం = మాంసమును; ఆదాయ = తివేగంబున, జనస్థానమధ్యంబునను
తీసికొని; క్వరమాణః = వెగిరపడుచు న్నతనయాశ్రమంబుదారిఁ బట్టిపోయె
న్నవాఁడై; జనస్థానం = జనస్థానము ను. అని, తాత్పర్యము.
నుగూచి; అభిముఖః = ఎదురొగన్న

ఇత్యాపేక, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
ఆరణ్యకాండే, చతుశ్చత్వారింశస్సగః.

ఇది, స్పష్టార్థము,

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్రీ
వ్యాఖ్యానంబునందు, ఆరణ్యకాండ చతుశ్చత్వారింశస్సగః టీక,

మ గి న ది.

(అ)

పంచచత్వారింశస్సగః పార్థిరంభః.

అథాస్వరం తు తం భతుర్విజ్ఞాయ సదృశం వనే
ఉవాచ లక్ష్మణం సీతా గచ్ఛ చాసహ రాఘవమ్. ౧

టీక సీతా=సీత; వనే= అడవియం	జాసహి=లెనికొనుము.
దుఃఖతుః=పెంచి టికి; సదృశం= స	సీత, పెంచి టికింత ధ్వనివంటియా
రియ్యివ; అథాస్వరం = దుఃఖధ్వని	రోదనధ్వనిని, లక్ష్మణుఁబొచి,
సి; విజ్ఞాయ=ఎఱింగి; లక్ష్మణం= లక్ష్మ	యిట్లని, చెప్పెను. సీతపోయి రామని
ణుని గూచి; ఉవాచ= చెప్పెను. గ	జూడుము. అని, తాల్పర్యము.
చ్ఛ=పోయి. రాఘవం = రామని;	

న హి మే హృదయం స్థానే జీవితం వాచిత్యత
క్రోశతః పరిమార్తస్య శ్రుతి శ్చ్యో మయా భృశమ్. ౨

టీక పరమార్తస్య= మిక్కిలియు	మనియొక్క; శబ్దః=ధ్వని ; మయా=
దుఃఖతుండును; భృశం= మిక్కిలియు;	నాచేత; శ్రుతి=వినిపించినది. మే=నా
క్రోశతః=అలచుడున్నవాఁడునగు రా	యొక్క; హృదయం=మనస్సుగానె; జీ

వితంవా = ప్రాణముగాని; స్థానే = స్వగ్రామించిన రాముని కంఠస్థునివంటిది; స్థానముననున్నది; రావతిష్ఠితిహీ = నిలువ ఇంక, నామననుగాని ప్రాణముగాదుగా!

పరమాత్మకండయి, రోదనంబు అని, తాత్పర్యము.

ఆక్రందమానం తు వనే భ్రాతరం త్రాతు మహానసి

టీక॥ వనే = అడవియందు; ఆక్రందమానం = అడవియందు డిక్కులేక రోదనంబు చేయుచున్నది; భ్రాతరం = సోమిడున్న నీయన్ననుమాత్రమరక్షింతు = అన్నని మానెను; త్రాతు = రక్షింతుము. అని, తాత్పర్యము.

తం ప్రిప్ర మభిధావ త్వం భ్రాతరం శరణేషిగమ్. 3
రక్షింతుం వశ మాపన్నం సింహానా మివ గోవృషమ్

టీక॥ త్వం = నీవు; రక్షింతుం = రక్షింతును గూచి; అభిధావ = పరుగెగురింపు; వశం = అధీనింతు; అపన్నం = పొందినవాడును; సింహానాం = సింహంబులచేతంజిక్కినయారబోతువలె రాక్షసులచేతం జిక్కిరక్షకుంధ్యాశ్రయము = అధీనింతుం; గోవృషమ్ = గావకనరితక్షించుచున్న నీయన్నయొద్దకుఁగూర్చుకొని గాఁబోయి యాయనను రక్షింతుము. అని, తాత్పర్యము.

న జగము తథో క్తస్తు భ్రాతు రాజ్ఞాయ శాసనమ్. ౪

టీక॥ న(అధ్యాశ్రయము) = అలొక్కఁడు; తథా = అట్లు; క్తస్తు = జ్ఞాయ = తెలిసి; న జగము = పొండయ్యె. చెప్పబడినవాడైనను; భ్రాతుఁ = అలొక్కఁడు, సీతాదేవియంత

శ్రీమద్రామాయణము* ఆరణ్యకాండము. ౬౦

స ౪౫

హారముచెప్పినను , అన్నయాజ్ఞనుడ
లంది; పోవనొల్లడయ్యె.

అని, తాత్పర్యము.

త మువాచ తత స్తత్ర కపితా జనకాత్మజా

టీక॥ తతః=అంతః; తత్ర = అచ్చ
దు; జనకాత్మజా = జనకమహారాజుకొ
మాలేయగునీతాడేవి; కపితా=కో
పమునొందినదై; తం=అలత్తుణుగూ
చిక; ఉవాచ=చెప్పెను.

అంత, జనకమహారాజు పుత్రుడుగు
నీతాడేవి , కోపమునొందిలత్తుణుం
బాచి, యిట్లు, చెప్పెను.
అని, తాత్పర్యము.

సౌమిత్రే మిత్రరూపేణ భ్రాతృ స్త్వ మసి శత్రువత్. ౫
య స్త్వ మస్యా మవస్థాయాం భ్రాతరం నాభిషత్స్యసే

టీక॥ సౌమిత్రే = లత్తుణుడా!
యః=వీ; త్వం=నీవు; అస్యాం=ఈ; అవ
స్థాయాం=దశయందు; భ్రాతరం=అ
న్నను; నాభిషత్స్యసే = పొందకున్నా
వో; సః (అధ్యాత్మతము) = అట్టి;
త్వం=నీవు; భ్రాతః = అన్నకు; మిత్ర
రూపేణ=సేహితమిరూపముతో; శ

త్రువత్=శత్రువువంటివాడవు.

లత్తుణుడా! నీవు, నీయన్నయిట్టిదు
రవస్థనొందినప్పుడుగూడ, నతనిరక్షిం
స బావకున్నావు కావున, నీవతనికిమ
ిత్రునియిట్లువంటిచుచున్నావుకాని య
భ్రాతృకమునకత్రుండవు.
అని, తాత్పర్యము.

ఇచ్ఛసి త్వం వినశ్యంతం రామం లత్తుణ మత్య్రుతే. ౬
లోభా త్వం మత్య్రుతే నూనం న నుగచ్ఛసి రాఘవమ్

టీక॥ లత్తుణ=లత్తుణుడా! త్వం=
నీవు; మత్య్రుతే=నాకుంకా; రామం=
రాముని; వినశ్యంతం=నశించుచున్నవా
నింకా; ఇచ్ఛసి=కోరుచున్నావు. త్వం=

నీవు నూనం = నిచ్చయముగా ముగ్ధు
లే=నాకుంకా; లోభాత్=అపరిచితులన;
రాఘవం=రాముని; నానుగచ్ఛసి=చెం
బడింపకున్నావు.

లక్ష్మణుడా! నీవు, నాకుఁగా, రా	ముండట్లేనశించుఁగాక యని, యతనియొ
ముందునశించవలయుననికోరెదవు; న	ద్దకుఁబోవకున్నావు.
శ్చయముగ, నీవునాయందాశపడి, రా	అని, తాత్పర్యము.

వ్యసనం తేప్రియం మన్యే స్నేహా భ్రాతరి నాస్తితే. ౭

తేన తిష్ఠసి విద్రుభ స్త మపశ్యత్ మహాద్యుతిమ్

టీక॥ భ్రాతుః(అభ్యాహృతము)=	విద్రుభః=నెమ్మదిగలవాఁడనై; తిష్ఠసి=
అన్నయొక్కఁ; వ్యసనం=కష్టమును; తే=	ఉన్నావు.
నీకు; ప్రియం= సంతోషకరమును గా; మ	రామునకుఁగష్టమువచ్చుట నీకుఁబ్రి
న్యే=తలంచెదను. తే=నీకు; భ్రాతరి=	యమనతోఁడుచున్నది; నీకురామునియం
అన్నయందు; స్నేహః = చెలిమి; నా	దెంతమాత్రముస్నేహములేదు; కావు
స్తి=లేదు. తేన=అందుచేత; మహాద్యు	ననే, యమ్మహాలేఖనకు అపదగలిగిన
తిం=అధికమయినకాంతిగల; తం = ఆ	ప్పుడు, నీవు, నెమ్మదిగానున్నావు.
రాముని; అపశ్యత్=చూడనివాఁడనై;	అని, తాత్పర్యము.

కింహి సంశయ మాపన్నే తస్మి స్నిహ మయా భవేత్. ౮

కతకవ్య మిహ తిష్ఠంత్యా యత్ప్రధాన స్వమాగతః

టీక॥ త్వం=నీవు ; యత్ప్రధానః=	నీవు, రామునిజూచి యిటుకువచ్చి
ఏవ్వఁడుప్రధానము గాఁగలవాఁడనై;	వాఁడవుగాని , నన్నుఁజూచిరాలేదుగ
ఇహ=ఇచ్చటకీ; ఆగతః= వచ్చినావా;	దా! అట్టిరాముఁడు , ప్రాణసంక్షేప
తస్మిన్=ఆ గాఁనుండు ; సంశయం=	మునొందినపదప , నేనిచ్చటనీతోఁగూ
సంక్షేపమును; అపన్నే= పొందినవాఁ	డనుండిజేయవలసిన పనియేమియున్న
డుకాఁగా; ఇహ= ఇచ్చట ; తిష్ఠం	దికాఁబట్టినివింకనన్న రక్షింపవలసిన
త్యా=ఉన్న; మయా=నాచేత; కింహి=	దిలేదుఅని, నీతలలక్ష్మణునతోఁజెప్పెను.
ఏమి; కతకవ్యం = చేయఁబడవలసిన	అని, తాత్పర్యము.
క్రిభవేత్=అగును?	

శ్రీ మద్రామాయణము * ఆరణ్యకాండము: ౬౦.

స ౪౫

ఇతి బ్రహ్మదాం వై దేహీం బావ్యశోక పరిప్లుతామ్. ౯
అబ్రవీల్లత్త్వణ శ్రుస్తాం సీతాం మృగవధూ మివ

టీక లత్త్వణః=లత్త్వణుడు; ఇతి=	ఏత్=చెప్పెను.
ఇట్లు; బ్రహ్మదాం= చెప్పచున్నదియు;	లత్త్వణుడు, ఈప్రకారంబునఁగోప
బావ్యశోకపరిప్లుతాం= కన్నీళ్లు చేతను	ముచే జెప్పచున్నదియుం గన్నీళ్లు గాఱ
దుఃఖముచేత నదడుపఁబడినదియు; త్ర	గోదనంబుసేయుచు భయంబునొందిన
స్తాం=భయపడిన; మృగవధూమివ(స్థి	యాడుజిక్కికై వడి నతిచపలయ్యు
తాం)=ఆడుజింకవలెనున్నదియు; వై	యున్నదియునగుసీతంబొచ్చి, యిట్లని,
దేహీం=విదేహిదేశమునందుఁబుట్టినది	చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.
యైనగు; సీతాం=సీతనుగాచి; అబ్ర	

పన్నగాసురగంధర్వదేవమానుషరాక్షసైః. ౧౦

అశక్యస్తవ వై దేహీ భతా శేతుం న సంశయః

టీక వై దేహీ=సీతాదేవీ! తవ=నీ	యః=సందేహము; సంశయః.
యొక్కఁ; భతా=పెనిమిటి; పన్నగా	సీతాదేవీ! పన్నగులుగాని యెదురు
సురగంధర్వదేవమానుషరాక్షసైః=స	లుగాని గంధర్వులుగాని దేవతలుగాని
పక్షములచేతను అసురులచేతను గంధ	మనుష్యులుగాని రాక్షసులుగాని, నీ
ర్వులచేతను దేవతలచేతను మనుష్యులచే	భతానురామునిజయింపఁజాలరు; ఇం
తనురాక్షసులచేతను; శేతుం=జయిం	దుకునందియములేదు.
చుటకు; అశక్యః= అలవికాదు. సంశ	అని, తాత్పర్యము.

దేవి దేవమనుష్యేషు గంధర్వేశు పతత్రిషు. ౧౧

రాక్షసేషు విశాచేషు కిన్నరేషు మృగేషుచ

దానవేషుచ ఘోరేషు న స విద్యేత శోభనే. ౧౨

యో రామం ప్రతియుద్యేత సమరే వానవోపమమ్

టీక||శోభనే = మంగళరూపిణివగు; దేవి=సీతాదేవీ! సమరే = యుద్ధము

నందు;వానవోపమం = ఇంద్రునితోఁ	రులగు;దానవేషుచ= దానవులయందు
బోలి-గల;రామంప్రతి= రామునిగూ	ను;నవిద్యేత=ఉండడు.
చి;యః=ఎవ్వఁడు;యుద్యేత=పోరు	మంగళస్వరూపిణివగు సీతాదేవి!
నో;సః=అతఁడు ; దేవమనుష్యేషు=	యుద్ధంబునదేవేంద్రతుల్య పరాక్రముఁ
దేవతలయందును మనుష్యులయందును;	డగు రామునితోఁబోరువాఁడు , దేవ
గంధర్వేషు = గంధర్వులయందును;	తలలోఁగాని, మనుష్యులలోఁగానిగం
పతత్రీషు=పక్షులయందును; రాక్షసే	ధర్వులలోఁగానిపక్షులలోఁగాని, రా
షు=రాక్షసులయందును; విశాచేషు=	క్షసులలోఁగాని విశాచంబులలోఁగాని
విశాచములయందును;కిన్నరేషు = కి	కిన్నరులలోఁగాని మృగంబులలోఁగా
న్నరులయందును;మృగేషుచ = మృగ	ని, భయంక రాకారులగుదానవులలోఁ
ములయందును;భూరేషు = భయంక	గాని,యుండఁడు.అని,తాత్పర్యము.

అవధ్య స్సమరే రామో నై వం త్వం వ క్తు మహానీ. ౧౩
సత్వా మస్మి న్వనే హతు ముక్సహే రాఘవం వినా

టిక॥రామః=రాముఁడు; సమరే=	హే=ఉత్సహింపను.
యుద్ధమనందు; అవధ్యః=వధింపనలవి	రాముండు, యుద్ధంబుననేట్టివారికి
గానివాఁడు;త్వం=నీవు;ఏవం=ఇట్లు;న	నివధ్యంబుకాఁడు; నీవిట్లుచెప్పవలదు;
క్తుం=చెప్పటకు;రాహానీ= తగవు.	రాముండులేకుండునప్పుడు, నిన్నొంటి
రాఘవంవినా = రాముండులేక ;	మెయినివనంబునవిడిచిపోఁజాలను.
త్వం=నిన్ను;అస్మిక్=ఈ;వనే=అడవి	అని, తాత్పర్యము.
యందు;హతుం = విడుచుటకు;నోత్స	

అనివార్యం బలం తస్య బలై బళలవతా మపి. ౧౪
త్రధి లోకై స్సముద్యుక్తై స్సేశ్వరై రపి సామరైః

టిక॥బలవ తామపి=అధికమయినబ	ములచేతనుగూడ;సముద్యుక్తైః= సన్న
లముగలవారలయొక్క;బలై రపి= బల	ధములగు; సేశ్వరైః= ఇంద్రునితోఁగూ

శ్రీమద్రామాయణముః ఆరణ్యకాండము. ౬౫

స ౪౫

దీనవియు;సామరైః = దేవతలతోఁగూ
దీనవియునగు;త్రిభిః = మూఁడైన;లో
త్తైః = లోకములచేతను;తస్య = ఆరా
మునియొక్క;బలం = బలము;అనివా
ర్యం = నిహారింపఁదగినదికాదు.

ఇంద్రునితోనుదేవతలతోనుం గూడ
ముల్లోకంబులనొక్కఁజెట్ట వచ్చినను,
ఎట్టిబలవంతులకును, రాము నెదిరింప
నలవిగాదు. అని, తాత్పర్యము.

హృదయం నిర్వృతం తేస్తు సంతాప స్త్యజ్యతా మయమ్. ౧౫
ఆగమిష్యతి తే భతాః శీఘ్రం హత్యా మృగో త్తమమ్

టిక॥ తే = నీయొక్క; హృదయం = మన
స్సు; నిర్వృతం = దుఃఖములేనిది; అస్తు =
అగుఁగాక. ఆయం = ఈ; సంతాపః =
దుఃఖము; త్యజ్యతాం = విడువఁబడుఁ
గాక. తే = నీయొక్క; భతాః = పెనిమి
టి; శీఘ్రం = శీఘ్రముగా ; మృగో త్త

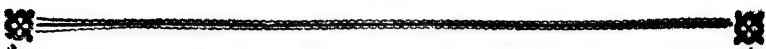
మం = మృగశ్రేష్ఠమును; హత్యా = వధిం
చి; ఆగమిష్యతి = రాఁగలఁడు.
మనస్సును నెమ్మదిగాఁజేసికొనుము;
ఈపరితాపంబువిడువవుము; నీపెనిమిటి
రాముండు, ఆమృగశ్రేష్ఠంబునువధించి,
శీఘ్రంబునవచ్చును. అని, తాత్పర్యము.

నచ తస్య స్వరో వ్యక్తం మాయయా కేనచి త్కృతః. ౧౬
గంధర్వనగరప్రఖ్యా మాయా సా తస్య రక్షసః

టిక॥ ఆయం (అధ్యాహృతము) చ =
ఇద్దియు; తస్య = ఆరామునియొక్క; స్వ
రః = ధ్వని; న = కాదు. కేనచిత్ = ఒకా
నొకనిచేత; మాయయా = మాయచేత;
కృతః = చేయబడినది. తస్య = ఆ; రక్ష
సః = మారీచునియొక్క; సా = ఆ; మా
యా = మాయ; గంధర్వనగరప్రఖ్యా =

గంధర్వనగరమువంటిది.
ఈధ్వనియు రామునీకంతధ్వని కా
దు; ఆమారీచుండు మాయచేటిధ్వ
నినిమిఁంచినాఁడు; మారీచునిమా
య గంధర్వనగరమువంటిది; అదివి
చిత్రముగావ్యామోహముగలిగించును.
అని, తాత్పర్యము.

వ్యాసభూతాని వై దేహీ న్యస్తా మయి మహత్తనా. ౧౭
రామేణ త్వం వరాహో హే నత్వాం త్యక్తు మిహోత్సహే

టిక వరాహే=	శ్రేష్ఠములయి	కోరను.
నపిఱుండులుగల;వైదేహి=	సీతాదే	సుందరములయిన పిఱుండులుగల
వీత్వం=నీవు;న్యూసభూతా=	దా	సీతాదేవీ ! మహాత్ముండగురాముండు
చనుంచుచుదినదానవు;అసి=	అగుచు	“ఈవిడను రక్షించి నేనువచ్చినప్పుడు
న్నావు.మయి=	నాయందు ;	నాకప్పగించుము” అని, నావశేయన,
నా=	అధికమయినప్రభావముగల; రా	నిన్నుంచెను;కావున , నేను;నీచనం
మేణ=	రామునిచేత;వ్యస్తా=	ఉంచు
బడినావు.త్వాం=	నిన్ను;ఇహ=	ఇచ్చ
ట;త్యక్తుం=	విడుచుటకు; నోత్సహే=	

కృతవైరాశ్య వైదేహి వయ మేతై నిశాచరైః ౧౮
 ఖరస్య నిధనాదేవ జనస్థానవధం ప్రతి

టిక వైదేహి=	సీతాదేవీ!ఖరస్య=	అవారలము.
ఖరునియొక్క;నిధనాదేవ=	చావువలన	సీతాదేవీ! మఱియు,ఖరునివధించు
నె;జనస్థానవధంప్రతి=	జనస్థానంబున	టవలన,జనస్థానయ్యుద్ధంబుమొదలు, త
వధించుటనుగూచి; వయం=	మనము;	మప్రభువును జంపినామనిమనమీద, నీ
వీతైః=	ఈ;నిశాచరైః=	రాక్షసులతో;
కృతవైరాశ్య=	చేయబడినవైరముగ	అని,తాత్పర్యము.

రాక్షసా వివిధా వాచో విస్మయంతి మహావనే ౧౯
 హింసావిహారా వైదేహి న చింతయితు మహాసి

టిక వైదేహి=	సీతాదేవీ!హింసా	తి =
విహారాః =	హింసచేవిహరించునట్టి;	విడుచుచున్నారు.చింతయితుం=
రాక్షసాః=	రాక్షసులు;మహావనే=	మ
హరణ్యమునందు;వివిధాః=	నానావిధ	గురాక్షసులు, మనపైవిరోధంబునమన
ములయిన;వాచాః=	మాటలను;విస్మయం	కు భయమొహంబులు గలుగజలయు

శ్రీమద్రామాయణముః ఆరణ్యకాండము.

103

స ర ఖ

నని, నానావిధములగుమాటలు చెప్పుచు తోడెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.
వ్నాడు. అని, లక్ష్యముండు, సీతాదేవి

లక్ష్యజ్ఞేనైవ ముక్తా సా క్రుద్ధా సంత క్తలోచనా. ౨౦
అబ్రవీ త్పరుషం వాక్యం లక్ష్యం సత్యవాదినమ్

టిక॥సా=ఆసీత; లక్ష్యజ్ఞేన=లక్ష్య పీఠంచెప్పెను.
ణునచేత; ఏవం=ఇట్లు; ఉక్తా=చెప్పెను అసీతాదేవి, లక్ష్యముండు చెప్పిన
దినదై; క్రుద్ధా=కోపమునొందినదై; సం మాటనుఁచి, కోపంబునొంది, కన్నులనె
ర క్తలోచనా=ఎఱ్ఱనైనకన్నులుగలదై; ట్ట దనంబుగ దుర, సత్యవాదియగులక్ష్య
సత్యవాదినం=సత్యమునుజెప్పనట్టి; ల ణుంజూచి, పరుషవచనంబునఁబట్టెను.
లక్ష్యణం=లక్ష్యణునిగూర్చి; పరుషం=క అని, తాత్పర్యము.
రినయియన; వాక్యం = మాటను; అబ్ర

అకార్యకరణారంభ స్వశంస కలపాంసన. ౨౧
అహం తద వ్రీయం మన్యే రామస్య వ్యసనం మహత్

టిక॥అకార్యకరణారంభం=చేయ తలంచెదను.
రానిపనిచేయుట యారంభించువాడ చేయరానిపని చేయఁగోరినవాడ
పు; స్వశంస=ఘాతుకుండపు; కులపాం పు క్రూరుండపుకులంబుఁ జెఱపఁబట్టిన
సన=కులంబుఁ జెఱచువాడపునగులక్ష్య వాడపునగులక్ష్యణుఁడా ! రామునకు
ణుడా! అహం=నేను; రామస్య=రా మహావిషణ్ణుగలుగుటంతయు, నీకుసం
మునయొక్క; మహత్ = గొప్పదగు; తోపంబుననాకుఁదోచుచున్నది.
వ్యసనం=కష్టము ; తద = నీకు; వ్రీ యం=సంతోషకరమునుగా ; మన్యే=

రామస్య వ్యసనం దృష్ట్వా తే నై తాని ప్రభావసే. ౨౨

టిక॥త్వం(అర్థావ్యుత్తము)=నీవు; తేన=అందుచేత; రామస్య = రాముని

యొక్క-వ్యసనం=ఆపదను; దృష్ట్యా=గిన్నపుడు, అతనిరక్షింపబోక, యీ
చూచి; ఏతాని; ఈమాటలను; ప్రభావ మాటంచెప్పుచున్నావు.
నే=చెప్పుచున్నావు. అని, తాత్పర్యము.
అందువలననె, రామునకాపదగలి

నైత చ్ఛిత్రం సపక్షేషు పాపం లక్ష్మణ యద్భవేత్
త్పద్విధేషు సృశంశేషు నిత్యం ప్రచ్ఛన్నచారిషు. ౨౩

<p>టీ॥లక్ష్యం=లీక్ష్యండా! ప్రస్తు స్వచారిషు = కపటముగలవారలయి సంచరించువారలును; సపత్నేషు = శ త్రువులును; నిత్యం=ఎల్లప్పుడును ; స్వ శంసేషు=ఘాతుకులునగు ; త్వద్విధే షు=నీయట్టివారలయందు ; పాపం= పాపము; భవేత్ (ఇతి) యేత్=కలుగు ననునదియేదిగలదో; ఏతేత్=ఇది; నచి</p>	<p>త్రం=అశ్చర్యకరముగాదు. కపటంబునవిశ్రవేషంబుతో వ్యవ హరించువారలును యథార్థకంబున శ త్రువులును గూర్చులునగు నీయట్టివార లకిట్టిదోహబుద్ధిగలుగుట యంతమా త్రమాశ్చర్యకరముగాదు. అ, తాత్పర్యము.</p>
---	---

సుమన్య స్త్యం వనే రామ మేక మేకోసు గచ్ఛసి
మమహేతోః ప్రతిచ్ఛన్నః ప్రయక్తో భరతేన వా. ౨౪

టీకా|| సుదుష్టః = మిక్కిలియుదుష్టం
 డవగు; త్వం = నీవు; మమ హేతోః = నా
 నిమిత్తమయి; ప్రతిచ్ఛన్నం = కప్పబడి
 నవాడవై; భరతేన = భరతునిచేత; ప్ర
 యుక్తోవా = పంపబడిన వాడవైయో
 యే ము; వనే = అడవియందు; ఏకం = ఒ
 కడైన; రామం = రాముని; ఏకం = ఒ

తన్నసిద్ధితి సామిత్రే తవవా భరతస్యవా

శ్రీమద్రామాయణముః ఆరణ్యకాండము. ౬౦౫

స ౪౫

టీక॥సౌమిలే=లక్ష్మణుడా! తవ	లక్ష్మణుడా! నీకుఁగానిభరతునికె
వా=నీకుఁగానిభరతస్యవా=భరతునికె	గాని, నన్నుఁబొందవలెననుకొరి-మా
గాని;తత=అది;నసిన్ధృతి=సిద్ధింపదు.	త్రమసిద్ధింపదు. అని, తాత్పర్యము.

కథ మిందీవరశ్యామం పద్మపత్ర నిశ్శత్రుణమ్. ౨౫

ఉపసంశ్రిత్య భ్రతాకారం కామయేయం పృథగ్జనమ్

టీక॥ఇందీవరశ్యామం=నల్లకలువ	నల్లనికలువలువలె నల్లనిమనోహర
వలెనల్లనివాఁడును ; పద్మపత్రనిశ్శత్రు	దేహముగలవాఁడును దామరపూతేకు
ణం=తామరపూతేకులతో సమానం	లంబోలె విశాలసుందరంబులగు కన్ను
బులగుకన్నులుగలవాఁడునగురాముఁ;	బుగలవాఁడునగు రామనిభతఁసుగాఁ
భ్రతాకారం=పెనిమిటినిగా; ఉపసంశ్రి	టించి, అన్యవుడును నెట్లుకామితఁసుఁ
త్య=పొంది;కథం=ఎట్లు;పృథగ్జనం=అ	లని, తాత్పర్యము.
న్యుని;కామయేయం=కోరుదును?	

సమతుం తవ సౌమిలే ప్రాణాం స్ర్యజ్యే న సంశయః. ౨౬

రామంవినా త్కణమపి నహి జీవామి ధూతలే

టీక॥సౌమిలే=లక్ష్మణుడా! తవ-	లక్ష్మణుడా! నీయెదుఁటఁబ్రాణంబు
నీయొక్కఁ;సమతుం=ఎదుట;ప్రాణాం-	లువిడిచెదను ; అందుకుసంశయములే
ప్రాణములను; స్ర్యజ్యే= విడిచెదను.	దు ; రామనివిడిచి, త్కణమేఁ ధూమి
సంశయః=సందేహము; న=లేదు;రా	యందుజీవించియుండజాలను. అని, నీ
మంవినా=రామనివిడిచి; త్కణమపి =	త, లక్ష్మణునితోఁజెప్పెను.
త్కణమయినను; ధూతలే=ధూమియం	అని, తాత్పర్యము.
గుఁ నజీవామిహి = బ్రతుకనుగదా!	

ఇత్యుక్తః పరుషం వాక్యం సీతయా రోమహర్షణమ్. ౨౭

అబ్రవీ ల్లక్ష్మణ స్సీతాం ప్రాంజలి ద్విజితేంద్రియః

ప్రతిపదాంధ్రటీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౪౫

<p>టీక॥ విజితేంద్రియః = జయింపఁబడినయింద్రియములుగల; లక్షణః = లక్ష్యముండు; ఇతి = ఇట్లు; సీతయా = సీతచేశ; పరుషం = కఠినమును; రోమహః = గం = వెండ్రుకలగగుపాటనుండ; జేయునదియునగు; వాక్యం = మాటను; ఉక్తః = చెప్పఁబడినవాడై; ప్రాంబలిః = మంచిచేమోద్యుగలవాడై; సీతాం = సీతనుగూచి; అబ్రవీత్ = చెప్పెను.</p>	<p>జితేంద్రియండుగలలక్ష్యముండు, అట్లుసీతాదేవిచెప్పిన పరుషంబున గగుపాటుగలిగించునదియునగుమాటను విని, చేమోద్యుగిలించి, సీతంజూచియుట్లనిచెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	--

ఉక్తరం నోత్సహే వక్తుం దైవతం భవతి మమ, ౨౮

<p>టీక॥ ఉక్తరం = బదులుమాటను; వక్తుం = చెప్పటను; నోత్సహే = ఉత్సహించను. భవతి = నీవు; మమ = నాకు;</p>	<p>దైవతం = దేవతవు. నేనీకుబదులుచెప్పనొల్లను; నీవునాకుదేవతవు. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	--

వాక్యమప్రతిరూపంతు నచితం స్త్రీషు మైథిలి
స్వభావ స్త్రీష నారీకా మేవం లోకేషు దృశ్యతే. ౨౯

<p>టీక॥ మైథిలి = సీతాదేవి! స్త్రీషు = స్త్రీలయందు; అప్రతిరూపం = అనుచితమును; వాక్యంతు = మాటమాత్రము; చిత్రం = ఆచ్ఛక్యకరముగాదు. ఏషం = ఇది; నారీకాం = స్త్రీలయొక్క; స్వభావః = స్వభావము; ఏవం = ఇట్లు; లోకేషు = లోకములయందు; దృశ్యతే = చూడఁబడుచున్నది.</p>	<p>సీతాదేవి! ఇట్లు, అనుచితముయిన మాటచెప్పట, స్త్రీలయందంతమాత్రము ఆచ్ఛక్యకరముగాదు; స్త్రీలకిది స్వభావము; లోకములందంతయునిట్లే గపడుచున్నది. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	--

విముక్తధర్మా శ్చపలా స్తీక్షా భదకరాస్త్రిసయః

టీక॥ స్త్రియః = స్త్రీలు; విముక్తధర్మాః = విడువఁబడిన ధర్మాముగల

శ్రీ మద్రామాయణము * ఆరణ్యకాండము ౨౩

స రః

జారలు. చపలాః=చంచలస్వభావలు, చంచలబుద్ధులు; క్రూరచిత్తలు; ఎట్టిన్నే తీక్షణః=క్రూరలు. భేదకరాః= విరోధ హితుల కనివిరోధముగలిగింతురు. ముగలిగించువారలు. అని, తాత్పర్యము.

స్త్రీలు, ధర్మకంబువిడిచినవారలు;

స సహే హీద్యశం వాక్యం వైదేహీ జనకాత్మజే. ౩౦
శ్రోత్రయో రుభయో మేకద్య. తప్తనారాచసన్నిభమ్

టిక||జనకాత్మజే=జనకమహారాజు ను; ససహేహీ=సహింపజాలనుగదా! కొమారతెవగు; వైదేహీ=సీతాదేవీ! జనకమహారాజుకొమారతెవగు సీ అద్య=ఇప్పుడు; మే=నాయొక్క; శ్రోతాదేవీ! ఈమాట, నాచెవులకనిప్పు త్రయో=చెవులకు; తప్తనారాచసన్ని భం=కాచబడినబాణముతోసమాన లోఁగాచిన బాణమువలెనున్నది; ఇట్టి మయిన; ఈద్యశం=ఇట్టి; వాక్యం=మాట మాటను సేనుసహింపజాలను. అని, తాత్పర్యము.

ఉపశ్యంతు మే సర్వే సాక్షిధూతా వనేచరాః. ౩౧
న్యాయవాదీ యథా ౭ వ్యాయ మక్తోహం పరుషం త్వయా

టిక||యథా=ఎట్లు; న్యాయవాదీ=వారలయి; ఉపశ్యంతు = విందురు న్యాయమును శెప్పునట్టి; అహం=నేను; గాక. త్వయా=నీచేత; అన్యాయం = అన్యాయముగా; పరుషం = కఠినముగా; ఉయిట్లన్యాయముగాఁ బరుషవాక్యంబు క్తః=చెప్పబడినానో; తథా(అధ్యా లాడినసంగతిని, వనచరదేవతలందఱు, హృతము)=అట్టిసంగతిని; వనేచరాః= నాకుసాక్షులయివినియుందురుగాక. వనచరదేవతలు; సర్వే=అందఱు; మే= అని, తాత్పర్యము. నాకు; సాక్షిధూతాః= సాక్షులయిన

ధీక్వామద్య ప్రణశ్య త్వం యన్తా మేవం విశంకనే. ౩౨

శ్రీత్వం దుష్టం స్వభావేన గురువాక్య వ్యవస్థితమ్

టీక॥ యత్=ఎందువలన; గురువా	త్వము; స్వభావేన=స్వభావముచేత ;
క్యే=అన్నమాటయందు; వ్యవస్థితం=	దుష్టం=దోషముగలది.
ఉన్నట్టి; మాం=నన్ను; ఏవం=ఇట్లు;	అన్నగారియజ్ఞ సుశిరసావహించి
విశంక సే. = సంజేహించుచున్నావో ;	యున్నవామీదనిట్లుసంజేహించి నింద
తత్ (అధ్యాహృతము)=అందువలన ;	మోపుచున్నావుకావుననీవుదహించు
త్వాం=నిన్ను; ధిక్=దహించుటయ	దుదువుగాక ; ఇప్పుడెనాశమునొందు
గుగాక. త్వం=నీవు; ఆద్య=ఇప్పుడు;	ము ; స్త్రీలుస్వభావంబుననెడువ్వులు.
ప్రణత్య=పశించుము; శ్రీత్వం=శ్రీ	అని, తాత్పర్యము.

గమిష్యే యత్ర కాకుత్స్థస్వస్తి తేస్తు వరానసే. ౩౩

టీ॥ వరానసే= సుందరమయినము	స్తు=అగుగా.
ఖముగలనీతా! యత్ర=ఎచ్చట; కాకు	సుందరమయినము ఖముగలనీతాదే
త్వం=రాముడు; అస్తి(అధ్యాహృత	నీ! నేనురామునియందొంటి బోయె
ము)=ఉన్నావో; తత్ర(అధ్యాహృత	దను; నేనుమరిగవలగుగాక.
ము)=అచ్చటికి; గమిష్యే=బోయెద	అని, తాత్పర్యము.
ను. తే=నీకు; స్వస్తి=మరిగము ; అ	

పరమం త్వాం విశామం సచక్రా వసదేవతా

టీ॥ విశాలాశ్వి= దేవాలయాలు	విశాలంబులగు కిన్నులుగలనీతాదే
న్నులుగలనీరాదే! వసదేవ	21 వచనవలెఅందునిన్నురక్షించుచుం
దేవతలు; సచక్రా=అడవి; త్వా	దురుగాక. అని, తాత్పర్యము.
నిన్ను; రక్షంతు=కాపాడుదురుగాక.	

నిమిత్తానిహి ఘోరాణి యాని ప్రాదుర్భవంతి మే. ౩౪

అపి త్వాం సహరాషేణ పశ్యేయం భువ రాగతః

శ్రీమద్రామాయణము ఆరణ్యకాండము.

స ౪౫

నవే త్యేత న్మహానామి వై దేవీ జనకాత్మ జే

టిక॥ జనకాత్మ జేఁ జనకమహారాజుకొమాతొవగు; వై దేవీఁ సీతాదేవీ! మేఁనాకు; ఘోరాణిఁభయంకరములగు; యానిఁవీనిమిత్రాని = శత్రుములు; ప్రాదుర్భవంతిహీ = తోఁచుచు నెయున్నవో; త్రైః (అధ్యాహృతము) = వానిచేత; అహం (అధ్యాహృతము) = నేను; ప్రసఁమలబ; అగతః = వచ్చినవాండనై; రామేణసహ = రామునితోఁగూడ; త్వం = నీవు; అపిపశ్యేయం =

చూడఁగలనో; సహ = తేనో; వీతత్ = దీనిని; నజానామి = ఎఱుంగను.

జనకమహారాజుకొమాతొవగు సీతాదేవీ! ఇప్పుడు, ఇట్లుభయంకరంబులగుదుర్నిమిత్తంబులు తోఁచుటంజూడఁగా, నేనుమలబవచ్చి, రామునితోఁగూడ నీన్నుఁ జూడఁనోదేనో, అనునదిగూడ సందేహముగానన్నది. అని, లక్ష్మణుండు, సీతాదేవీతోఁజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

లక్ష్మణేస్తవ ముక్తా సా రుదంతీ జనకాత్మజా. 3౫

ప్రత్యువాచ తతో వాక్యం తీవ్రం దాష్టపరిప్లుతా

టిక॥ తతః = అంత; జనకాత్మజా = జనకమహారాజుకొమాతొఁగగు సీతాదేవీ; లక్ష్మణేన = లక్ష్మణునిచేత; వీవం = ఇట్లు; ఉక్తా = చెప్పఁబడినదై; రుదంతీ = వీడ్చుచు; దాష్టపరిప్లుతా = కన్నీళ్లు చేరదువలదినదై; తీవ్రం = తీక్ష్ణమయిన; వాక్యం = మాటను; ప్రత్యువాచ = బదులు

చెప్పెను. అంత, నాసీతాదేవి, లక్ష్మణుండు చెప్పినమాటనువిని, రోదనంబునెయుచు, గన్నీళ్లుగాఱు, నాలక్ష్మణుంజూచి, తీక్ష్ణంబగునీమాటంజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

గోదావరీం ప్రవేశ్యమి వినారామేణ లక్ష్మణ. 3౬

టిక॥ లక్ష్మణం = లక్ష్మణుండా! రామేణవి నా = రామునివిడిచి; గోదావరీం = గోదావరీనదిని; ప్రవేశ్యమి = ప్రవేశించుమిషమేనిబీంపఁజాలను; గోదా

చెదను. లక్ష్మణుండా! రామునివిడిచి నేనుమిషమేనిబీంపఁజాలను; గోదా

న

రీనదిలోఁబడిపాఁగింబులువిడిచెదను. అని, తాత్పర్యము.

ఆటంధిఁష్టేభ వా త్యక్త్యే విషమే దేహ మాత్మనః
పిబామ్యహం విషం తీక్ష్ణం ప్రవేక్ష్యామి హుతాశనమ్. ౩౭

టీక॥ అహం = నేను ; ఆటంధిఁష్టే = నం = అగ్ని మోత్రమును ; పివేక్ష్యా
ఉరిఁబొనుకొనెదను. అథవా = లేక ; వి = ప్రవేశించెదను.
విషమే = నిమ్మపదేశమునందు ; అత్త నేను, ఉరిఁబొనుకొనియైనను , ప
నః = నాయొక్క ; దేహం = దేహము వశంబుపైనుండిపడియైనను , ఉ
ను ; త్యక్త్యే = విడిచెదను. తీక్ష్ణం = అధి గ్రంబగువిషంబుద్రావియైనను , అ
కమయినవేగముగల ; విషం = విషము గ్నిలోఁబడియైనను బ్రాణంబులు విడి
ను ; పిబామి = త్రాఁగెదను . హుతాశ చెదను. అని, తాత్పర్యము.

న త్వహం రాఘవా దన్యం పదాపి పురుషం స్పృశే

టీక॥ అహం = నేను ; రాఘవాత్ = నేను , రామునికన్ననికరపురుషు
రామునికన్న ; అన్యం = ఇతరుఁడయిన ; నిమాత్రము, పాదముతోఁజైనను, స్పృ
పురుషంతు = పురుషునిమాత్రము ; ప శింపను. అని, సీతాదేవి, లక్ష్మణునితోఁ
దాపి = కాలిచేసెనను ; నస్పృశే = తాఁ జెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.
కను.

ఇతి లక్ష్మణ మాక్రశ్య సీతా దుఃఖసమన్వితా. ౩౮

పాణిభ్యాం రుదతీ దుఃఖా దుదరం ప్రజఘాన హ

టీక॥ సీతా = సీతాదేవి ; ఇతి = ఇ చేతులచేత ; ఉదరం = కడపును ; ప్రజఘా
ట్టు ; లక్ష్మణం = లక్ష్మణుని ; ఆక్రశ్య = న = కొట్టుకొనెను. “హ” అనునది పాద
నిందించి ; దుఃఖసమన్వితా = దుఃఖము పూరణార్థము.
తోఁగూడినదై ; రుదతీ = వీడ్చుచు ; దుః సీతాదేవి , ఈప్రకారంబునలక్ష్మ
భాత్ = దుఃఖమువలన ; పాణిభ్యాం = ణునినిందించి , పరమదుఃఖతయైన ,

శ్రీమద్రామాయణముః ఆరణ్యకాండము. ౬౨౧

స ౬౫

దుఃఖాతికయంబునఁ, జేతులతోనుదరం | జెను. అని, తాత్పర్యము.
బుమాఁదుకొనుచు, రోదనముగావిం

తా మాతకరూపాం విమనా రుదంతీం
సౌమిత్రి రాలోక్య విశాలనేత్రామ్. ౩౫
అశ్వాసయామాస నచైవ భతుః
స్తం భ్రాతరం కించి దువాచ సీతా

టీక॥ సౌమిత్రిః=లక్ష్మణుఁడు ; అ తం=అలక్ష్మణునిఁగూర్చి; కించిత్=కొం
తకరూపాం=దుఃఖితయును; రుదంతీం= దేమేని; నైవోవాదచ=చెప్పనేలేదు.
ఏడ్చుచున్నదియు; విశాలనేత్రాం=వెడ లక్ష్మణుండు, సీతాదేవియిట్లుదుః
ల్పలయిన కన్నులు గలదియునగు ; భితయు విశాలనేత్రంబులనుండిసిల్లు
తాం=అసీతాదేవిని; ఆలోక్య= చూ గాఁ, రోదనంబుసేయుటంజూచి, దుః
చి; విమనాః=దుఃఖమునొందినమనస్సు భక్తుండై, యావిడసూటడించెను; సీతా
గలవాఁడై; అశ్వాసయామాస=ఊట దేవి, మఱిదితోనేమియుఁబలుకకుం
డించెను. సీతా=సీత ; భతుః=పెని డెను. అని, తాత్పర్యము.
మిటియొక్క; భ్రాతరం=భర్తయుఁడగు;

తతస్తు సీతా మభివాద్య లక్ష్మణః
కృతాంజలిః కించి దభిప్రణమ్యచ. ౪౦
అన్వితమాణో బహుశశ్చ మైథిలిం
జగామ రామస్య సమీప మాత్మవాక్

టీక॥ తతస్తు = అంతను ; అత్త కించిత్=కొంచెము; అభిప్రణమ్యచ=
వాక్= అధికమయిన ధైర్యముగల; ల నమస్కరించియు; బహుశశ్చ=పెక్కు
త్మణి=లక్ష్మణుండు; సీతాం=సీతను; మాలుకను; మైథిలిం=సీతను; అన్విత
అభివాద్య=నమస్కరించి ; కృతాంజ మాణిః=వెనుకకుఁదిరిగిచూచుచు; రా
లి=చేయఁబడినచేమాడ్చుగలవాఁడై; మస్య=రామునియొక్క; సమీపం=స

మీపమును; జగామ=పోంచెను.

అంత, మహాత్ముండగు లక్ష్మణుం
డు, సీతాదేవి కథివాదనంబు గావించి,
మఱుగోపంబు చేతులదండ జేమోడ్చు
గీలించి, కొంచెముగానమనుసరించి,

పెక్కుమాటులు, వెనుకకు దిరిగితి

రిగిసీతాదేవింజూచుచు, రాముని స

మీపంబునకుఁబోయెను.

అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యాపేక్ష, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,

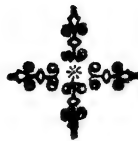
ఆరణ్యకాండే, పంచదర్శనాంతసంగతి.

ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర)

వ్యాఖ్యానంబునందు, ఆరణ్యకాండపంచదర్శనాంతసంగతి,

ముగిసినది.

శ్రీమద్రామాయణముః ఆరణ్యకాండము. ౬౩

స ౪౬

(౫౬)

పట్యత్వారింశ సర్గపారంభః.

తయా పరుష ముక్తస్తు కుపితో రాఘవానుజః

స వికాంక్షా భృశం రామం ప్రతస్థే న చిరా దివ. ౧

టీక॥సః=ఆ;రాఘవానుజః = రా
మునితమ్మండగుబత్తులుండు;తయా=
అసీతచేత;పరుషం=కఠినముగా; ఉ
క్తస్తు = చెప్పబడిన వాడైనంతనె;
కుపితః=కోపమునొందినవాడై; భృ
శం=బురిలియి;వికాంక్షా= ఇచ్చిం
పనివాడై;నచిరాదివ = శీఘ్రముగా
వలె;రామం=రామనిఁగూచి; ప్ర
తస్థే=తరిలెను.

అలత్తులుండు, సీతాదేవిచేసెట్లు
పరుషంబుగాఁ బలుకంబడిన వాడై,
ఏంతమాత్రముమనంబున నిచ్చలేనివాఁ
డయ్యెను, సీతనొంటిగావిడిచిపోవ
లయునేయని కాళ్ళు వెనుకకీడ్వఁగా,
శీఘ్రంబునంబోవలెనని యతిప్రయత్నం
బునరామనొర్దకుఁబోయెను.
అని,తాత్పర్యము.

తదా సాద్య దశగ్రీవః షీప్ర మంతర మాస్తిః

అభివక్రామ వై దేహీం పరివాజకరూపధృత్. ౨

టీక॥అంతరం=అవకాశమును;అస్థి
తః = ఎదురుచూచుచున్నట్టి; దశగ్రీ
వః=రావణుండు;తత్ = ఆయవకాశ
మును;అసాద్యః=ప్రాంది; షీప్రం=శీఘ్ర
ముగా;పరివ్రాజకరూపధృత్=సన్న్యా
సిరూపమును ధరించినవాడై; వై దే
హీం=సీతాదేవినిఁగూచి; అభివక్రా

మ=పోయెను.
అవకాశము నెదురుచూచుచున్న
రావణు డు, అత్తులుండుగూడఁబోవు
టయుసీతయొంటిమెయి నుండుటయుం
గని,యిదెసమయింబని, శీఘ్రంబున
న్న్యాసి రూపంబుదాల్చి, సీత దేహి
యొద్దకుఁబోయెను.అని,తాత్పర్యము.

శ్లోక కామాయసంవిత శ్చిభి ఫుత్రి ఉపానహి

వామే చాంసేవసజ్యభ శుభే యుష్టికమండలూ. ౩

పరివ్రాజకరూపేణ వై దేహీ మన్వపద్యత

టీ॥ సః(అధ్యాహృతము)=అరావణాదుః; అథ=అంతః, శ్లక్ష్యకామాయసం
 వీతః=న్నకావివస్త్రముచేగపృబడిన
 వాఁడును; కీభి=జుట్టుగలవాఁడును; ఛ
 త్రీ= గొడుగుగలవాఁడును; ఉపానహీ
 (సంధియాశ్శము) = పావకోశ్లుగ
 లవాఁడును; వామే = ఎడమచైన; అం
 సే= భుజశిఖరమునందు ; శుభే=సుం
 దరములయన; యుష్టికమండలూ=దండ
 కమండలవులను; అవసజ్యచ = ఉంచు
 కొనియు; పరివ్రాజకరూపేణ=సన్న్యా
 సిరూపముచేత; వై దేహీం=సీతను; అ
 న్వపద్యత=పొందెను.
 అరావణుండు, సన్నకావి వ
 స్త్రమునుధరించి, మంచిజుట్టుగల
 వాఁడై, ఛత్రంబునుబాదుకలునుదాల్చి,
 వామభుజంబమీద, దండమునకుఁగ
 మండలువు దగిలించియుంచుకొని, య
 ట్లుసన్న్యాసపంబుధాల్చి, సీతాదేవి
 యొద్దకుఁబోయెను. అని, తాత్పర్యము.

తా మాససాదాతిబలో భ్యాత్పభ్యాం రహితాం వనే. ౪

రహితాం చంద్రసూర్యభ్యాం సంధ్యామివ మహత్తమః

టీక॥ అతిబలః=అధికమయినబలము
 గలరావణుడు; వనే=అడవియందు; సంధ్యామివ = సంధ్యనువలె; అససా
 భ్యాత్పభ్యాం=రామలక్ష్మణులచేత; ర
 హితాం=విడువబడిన; తాం= ఆసీత
 ను; మహత్=గొప్పదగు; తమః=చీక
 టి; చంద్రసూర్యభ్యాం = చంద్రసూ
 ర్యులచేత; రహితాం = విడువబడిన; సంధ్యామివ = సంధ్యనువలె; అససా
 చంద్రసూర్యులు లేకుండునప్పుడు,
 భయంకరంబగుచీకటిసంధ్యంబొందు
 నట్లు, మహాబలుండగురావణుండు, రా
 మలక్ష్మణులులేకుండునమయంబునసీత
 యొద్దకుఁబోయెను. అని, తాత్పర్యము.

తా మపశ్య త్తతో బాలార రామపత్నీం యశస్వినీమ్. ౫

రోహిణీం శశినా హీనాం గ్రహవ ద్భృశదారుణః

టీక॥ తతః=అంతః; సః(అధ్యాహృతము)=అరావణుడు; బాలాం=చిన్నది

శ్రీమద్రామాయణము * ఆరణ్యకాండము.

ప ౪౬

యు; యశస్వినిం = అధికమయిన కీర్తిక
గలదియునగు; తాం = ఆ; రామపత్నిం =
రామసింభార్యయగు సీతను; శశినా = చంద్రునిచేత; హీనాం = నిడువబడిన; రా
హిణీం = రాహిణి; భృశ దారుణః =
మిక్కిలియుభయంకరమయిన; గ్రహ
వత్ = అంగారకగ్రహమువలె; ఆప

శ్యత్ = చూచెను.

అంత, మహాభయంకరమగునంగా
రకగ్రహము, చంద్రహీనయ్యయిం
డునప్పుడు రాహిణిజూచునట్లు, రావ
ణుండు, గామలత్క్యహీనయ్యయి
న్నసీతాదేవింబూచెను.
అని, తాత్పర్యము.

త ముగ్రతేజః కమాణం జనస్థానరుహేనా ద్రుమాః. ౬
సమీత్య సంప్రకంపంతే నప్రవాతి చ మారుతః

టిగ్రతేజఃకర్తాణం = భయంకరమయి
నపరాక్రమములును కార్యములునుగ
ల; తం = ఆరావణుని; సమీక్ష్య = చూచి; జ
నస్థానరుహః = జనస్థానమనందు మొలి
చిన; ద్రుమాః = వృక్షములు; సంప్రకం
పంతే = వడంకుచున్నవి. మారుతశ్చ =

వాయువును; నప్రవాతి = వివదు.

భయంకరపరాక్రమండునులోకం
బులనశింపజేయువాడగు నారావ
ణుంబొచ్చి, జనస్థానంబునంగలవృక్షంబు
లన్నియుగడగడవడంకినవి; వాయువును
వివడయ్యె. అని, తాత్పర్యము.

శీఘ్రస్రోతా శ్చ తం దృష్ట్వా వీక్షంతం రక్తలోచనమ్. ౭
స్త్రీమితం గంతు మారేభే భయాక్రోధావరీ నదీ

టికశీఘ్రస్రోతాః = శీఘ్రమయిన
ప్రవాహమును; గోదావరీ = గోదావరి
యనునదీచ = నదియు; వీక్షంతం (వీక్ష
మాణం) = చూచుచున్నవాడను; రక్త
లోచనం = ఎఱ్ఱనికన్నులుగలవాడను
గు; తం = ఆరావణుని; దృష్ట్వా = చూచి;
భయాత్ = భయమువలన; స్త్రీమితం =

నిచ్చలముగా; గంతుం = పోవుటకు; ఆరే
భే = ఆరంభించినది.
శీఘ్రముగాఁ బ్రవహించునట్టి గో
దావరీనదియు, ఎఱ్ఱనికన్నులతోఁబాచు
చున్నయారావణుంబొచ్చి, భయంబున
నద్దులేకుండునట్లు మెల్ల గాఁబోయెను.
అని, తాత్పర్యము.

ప్రతిపదాంతర్జాతాత్పర్యసహితము.

స ౪౬

రామస్య త్వం తరప్రేచ్ఛ దశగ్రీవ స్తదంతరే. ౮
ఉపతస్థేవ వై దహీం భీషురూపేణ రావణః.

టీక॥ రామస్య = రామునియొక్క;	రామునిపక్షమున నెప్పుడు భద్రం
అంతరప్రేచ్ఛః = భద్రంబుగోరుచు	యనంభవించునని సరిపించుచుండినర్థా
న్న; దశగ్రీవః = పదికంఠములుగల; రావ	ణుండు, అదియె యవకాశంబుగా
ణస్తు = రావణుండును; తదంతరే = ఆ	గొని, సన్న్యాసిరూపంబున, సీతాదే
యవకాశమునందు; భీషురూపేణ = స	వి, సమీపంబునకుఁబోయెను.
న్న్యాసిరూపము చేత; వై దహీం = సీత	అని, తాత్పర్యము.
ను; ఉపతస్థేవ = సమీపించెను.	

అభవ్యో భవ్యరూపేణ భతార వసుశోచితమ్. ౯
అభ్యవతతత వై దహీం చిత్రామివ శనైశ్చరః

టీక॥ అభవ్యః = అమంగళభూతుఁ	డగురావణుండు; భవ్యరూపేణ = మం
గళకరూపముతో; భతారం = మేని	దుజనుండగు రావణుండు, సుజన
మిటిని గూర్చి; అనుశోచితం = దుఃఖించు	వేవంబుదాల్చి, పెనిమిటిని గుఱించి,
చున్న; వై దహీం = సీతాదేవి; శనై	దుఃఖించుచున్న సీతాదేవియొద్దకు, చి
శ్చరః = శనై శ్చరుండు; చిత్రామివ = చి	త్రానక్షత్రమును శనై శ్చరుండుపొందు
త్రానక్షత్రమునువలె; అభ్యవతతత =	నట్లు, పోయెను. అని, తాత్పర్యము.

స పాపో భవ్యరూపేణ తృణైః కూప ఇవాదృశః. ౧౦
అతిష్ఠ త్రేత్య వై దహీం రామపత్నీం యశస్వివసీమ్

టీక॥ భవ్యరూపేణ = మంగళకరమ	పరివర్తనః = బావివలెనున్నవాఁడై; య
యనరూపముతో; సః = ఆ; పాపః =	శస్త్వివసీం = అధికమయిన కీర్తిగల; రా
పాపిష్ఠుడగు రావణుండు; తృణైః = ప	మపత్నీం = రాముని భార్యయగు; వై ద
చ్చికలచేత; అదృశః = కష్టపడిన; కూ	హీం = సీతను; త్రేత్య = చూచి; అతి

శ్రీమద్రామాయణము* ఆరణ్యకాండము. ౬౩

సీ ౪౬

శ్మశ్ = నిలుచుండెను.

పచ్చికలచేఁగఁపుటడినకూపంబుప
గిదిఁ బాపిష్ఠుండగునారావణుండు, పు
ణ్యసంతునివేషంబువేసికొని, మహాపతి

వ్రతయురామభార్యయునగు సీతాదే

వింబాచుడునలుచుండెను.

అని, తాత్పర్యము.

శుభాం దుచిరదంతోష్ఠీం పూణాచంద్ర నిభాననామ్. ౧౧

అసీనాం పణాశాలాయాం బావ్యశోకాభిషిడితామ్

స తాం పద్మపలాశాక్షీం పీతకౌశేయవాసినీమ్. ౧౨

అభ్యగచ్ఛత వైదహీం దుష్టచేతా నిశాచరః

టీక|| దుష్టచేతాః = దుష్టమయినవ
నస్సగల; సః = ఆ; నిశాచరః = రాక్షసుఁ
డగురావణుండు; శుభాం = మంగళరూ
పిణియు; దుచిరదంతోష్ఠీం = సుందరము
లగుదంతములును బెడవులునుగలదియు;
పూణాచంద్రనిభాననాం = నిండుచంద్రునితోసమానమయిన ముఖముగలది
యు; పణాశాలాయాం = పణాశాల
యందు; అసీనాం = కూర్చుండియున్నది
యు; బావ్యశోకాభిషిడితాం = కన్నీళ్లుచే
తను దుఃఖముచేతను బీడింపఁబడినది
యు; పద్మపలాశాక్షీం = తామరపూ
తేకులవంటికన్నులుగలదియు; పీతకౌ
శేయవాసినీం = పసుపుపట్టువస్త్రముక

ట్టుకొన్నదియునగు; తాం = ఆ; వైదహీ
హీం = సీతాదేవిని; అభ్యగచ్ఛత = పొం
దెను.

దుష్టాత్ముండగు నారావణుండు,
మంగళాంగియు సుందరముగలదంత
ములును బెడవులునుగలదియు నందుచం
దునీవంటి మొగంబుగలదియుఁ దామర
పూతేకులవంటినేత్రంబులుగలదియుఁ
బీతాంబరంబుగట్టుకొనియున్నదియుఁ
బణాశాలయందుఁగన్నీళ్లుగాఱ రోద
నంబు సేయుచుఁ గూచుకొండియున్నది
యునగుసీతాదేవియొద్దకుఁబోయెను.

అని, తాత్పర్యము.

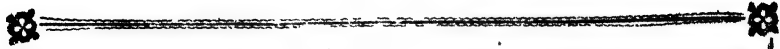
సేవన్తర్థ శరావిష్టో బ్రహ్మఘోష ముదీరయన్. ౧౩

అబ్రవీ ప్రశ్రితం వాక్యం రహితే రాక్షసాధిపః

టీక|| రాక్షసాధిపః = రాక్షసరాజుండగు; సః = ఆరావణుండు; మన్తర్థ

ప్రతిపదాంధ్ర టీకాతాత్పర్యసహితము.

స రః

<p>శరావిష్టః = మన్మథబాణములచేబొందఁబడినవాఁడై; ఓహ్వాఘోషం = వేదధ్వజము; ఉదీరితః = చెప్పుచు; రహితః = ఎవ్వరులేనకాలమునందు; ప్రశ్నితం = విషయముతోఁబడినది; వాక్య = మాటలు; అబ్రవీత్ = చెప్పెను.</p>	<p>రాక్షసరాజుఁడగురావణుండు, మన్మథపరవశుండై, వేదములఁబఱింపుచు, స్వరులేనప్పుడు, నీతంజూచి, నవిసయంబుగాఁజ్ఞునఁజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	--

తా ముత్తమాం స్త్రీశ్చం లోకే పద్మహీనా వివ శ్రియమ్. ౧౪
విభ్రాజమానాః వపుషా రావణః ప్రశశంస మా

<p>టీక॥ రావణః = రావణుండు; లోకః = లోకమునందు; ఉత్తమాం = శ్రేష్ఠముయిన; స్త్రీయః = స్త్రీయులు; పద్మహీనాం = మలముచేఁపబడిన; ప్రయమివ (స్థితాం) = లక్ష్మీదేవివలెనున్నదియు; వపుషా = శరీరముచే; విభ్రాజమానాం = ప్రకాశించుచున్నదియునగు; తాం = అనీతను; ప్రశశంస = పొగ</p>	<p>డెను ("మా" అనునదిపాదపూరణార్థము.) రావణుండు, లోకంబునందంతయును తమ స్త్రీయు రావహీనయగుటంజేసి, పద్మహీనయగు లక్ష్మీదేవికై వడినున్నదియు దేహకాంతింజేరిల్లుచున్నదియునగునానీతాదేవి నీప్రకారంబునంబ్రశంసించెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	--

కా త్వం కాంచనవర్ణాభే పీతకాశేయవాసిని. ౧౫
కమలానాం శుభాం మాలాం పద్మినీవ హి విభ్రీతి

<p>టీక॥ కాంచనవర్ణాభే = బంగారురంగువంటికాంతిగలదానవును; పీతకాశేయవాసిని = పసుపు పట్టువస్త్రముఁ గట్టుకొన్నదానవునగు చిన్నదానాశుభాం = మంగళశకరమయిన; కమలానాం = తామరపూలయొక్క; మా</p>	<p>లాం = పక్షిని; విభ్రీతి = ధరించుచున్న; పద్మినీవహి (స్థితా) = తామరకొంగవలెనెయున్న; త్వం = నీవు; కా. = ఎవ్వతెవు? బంగారువంటి దేహవర్ణముగలదానవు, మంచిపసుపుపట్టు చీరఁగ</p>
--	--

శ్రీమద్రామాయణముః ఆరణ్యకాండము. ౬

స ౪౬

ట్టుకొనియున్న దానవగు చిన్నదానా!
కమలంబులవంటి ముఖమును నేత్రంబు
లును హస్తంబులును చాదంబులునుగ
ల దానవగుటంజేసి, కమలమాలిక

ను ధరించియున్న తామరవలెను
చ్చపు ; సేవ్యతెవు.
అని, తాత్పర్యము.

ప్రీతిః కీర్తిః శ్రీ శృభా లక్ష్మీ రపురాహ శుభాననే. ౧౬
భూతిర్వాత్మం వరాగోహే రతిర్వా నైర్వరచారిణీ

. టీక॥ శుభాననే = మంగళకరము
నముఖముగలదానవు; వరాగోహే =
సుందరములయినపిఱుండలుగల దాన
వునగుచిన్నదానా!త్వం = నీవు; ప్రీతిః =
పావతివా? కీర్తిః = కీర్త్యధిష్ఠాననే
వతవా? శ్రీః = కాంత్యధిష్ఠానదేవత
వా? శుభా = మంగళకరియగు; లక్ష్మీః =
లక్ష్మీవా? అపురాహ = అపురసవా?
భూతిర్వా = విశ్వరూపిష్ఠాన దేవత

వా? నైర్వరచారిణీ = స్వతః శ్రుతాలగు;
రతిర్వా = రతిదేవివా?
మంగళకరమునముఖంబును సుం
దరమయినపిఱుండులును గలచిన్నదా
నా! నీవు, పావతివా? కీర్త్యధిష్ఠానదేవ
తవా? లక్ష్మీదేవివా? అపురసవా? భూ
తిధిష్ఠానదేవతవా? స్వతంత్రయగురతి
వా? దేవ్యము. అని, తాత్పర్యము.

సమా శ్శిఖరిణ స్త్రిగ్ధాః పాండురా దశనాస్తథా. ౧౭
విశాలే విమలే నేత్రే రక్తాంతే కృష్ణతారకే

టీక॥ దశనాః = దంతములు; స
మాః = ఎచ్చుతక్కువలులేనివియు; శిఖ
రిణః = మంచితగ్రములుగలవియు; స్త్రి
గ్ధాః = సునుపయినవియు; పాండురాః =
తెల్లనివియుగా; సంతి(అధ్యాహృత
ము) = ఉన్నవి. తథా = అట్లు; నేత్రే = క
న్నులు; విశాలే = పెదల్పులును; విమలే =

స్వచ్ఛములును; రక్తాంతే = ఎఱ్ఱనికొనలు
గలవియు; కృష్ణతారకే = నల్లనిపాపలు
గలవియుగా; స్త్రీః (అధ్యాహృత
ము) = ఉన్నవి.
నీదంతములు, సమములుగాను సుంద
రమయిన యగ్రములు గలవిగాను
కాంతిగలవిగాను తెల్లనివిగానున్నవి;

నీనేత్రంబులు వికాలంబులును నిమకాలంబుగలవియు నైయున్నవి. బులునుగొనల నెఱ్ఱివియు నల్లనిపాప అని, తాత్పర్యము.

వికాలం జఘనం పీన మూరూ కరికరోపమా. ౧౮

టీక॥ తే(అధ్యాహృతము)= నీయు	నీజఘనంబుదిక్కిలియు వికాలము
కరీ; జఘనం=మొలక వికాలం=వెడ	యినది; నీతోడలు, ఏనుఁగుతోడము
ల్పగానున్నది. ఊరూ=తోడలు; కరి	లుంబోలెనున్నవి.
కరోపమా = ఏనుఁగుతోడములతో	అని, తాత్పర్యము.
బోలికలవి.	

• ఏతా వృపచితౌ వృత్తై సంహతౌ సంప్రవర్తితౌ
పీనోన్నతముఖౌ కాంతౌ స్నిగ్ధౌ తాలఫలోపమా. ౧౯
మణిప్రవేశకాభరణౌ రుచిరౌ తే పయోధరౌ

టీక॥ తే=నీయుకరీ; ఏతా=ఈ ;	లవియు; రుచిరౌ=మనోహరములనై ;
పయోధరౌ=స్తవములు; ఉపచితౌ =	స్తవ(అధ్యాహృతము)=ఉన్నవి.
ఉన్నతములును; వృత్తై=గుండ్రములు	నీ స్తవములు, ఉన్నతములయిగుండ్ర
ను; సంహతౌ= ఒండొంటితోఁగలిసి	గులయిఒండొంటితోఁనఁటుకొనిమిక్కి
యున్నవియు; సంప్రవర్తితౌ=కొంచె	లియుబరువు గానుండుటచేఁ గొంచెము
ముగాఁజలించుచున్నవియు; పీనోన్నత	చలించునట్లున్నవై బడినవియుఁగోరం
ముఖౌ=బలిసినవియునున్నతములునగు	దగినవియు స్నిగ్ధంబులును తాలఫలన
ముఖములుగలవియు; కాంతౌ=కోరం	మానంబులునై , మణిప్రయహరంబు
బడునవియు; స్నిగ్ధౌ=కాంతిగలవియు;	లతోనలంకరింపఁబడి యెంతయురమణీ
తాలఫలోపమా= తాటిపండుతోఁబో	యంబులయ్యున్నవి.
లికలవియు; మణిప్రవేశకాభరణౌ =	అని, తాత్పర్యము.
మణిశ్రేష్ఠమయములయిన సొమ్ములుగ	

చారుస్తీ తే చారుదరి చారునేత్రే విలాసిని. ౨౦

శ్రీమద్రామాయణముః ఆరణ్యకాండము. ౬౩౧

ప ౬౬ .

మనో హరసి మే కాంతే నదీ కూల మివాంభసా

టిక్కారస్తీ తే = సుందరమయిన	మే = నాయొక్క; మనః = మనస్సును;
చిలునగవుగలదానవును; చారుదతి =	హరసి = హరించుచున్నావు.
సుందరమయిన దంతములుగలదాన	సుందరమయినచిలునగవును, సుంద
వును; చారునేత్రే = సుందరమయినక	రమలయిన దంతములుసుందరముల
న్నులుగలదానవును; విలాసిని = అధికమ	యిన నేత్రంబులునుగలదానవు విలాస
యినవిలాసము గలదానవునగు; కాం	శాలివగుచిన్నదానా! నదీవాహము
తే = చిన్నదానా! త్వం (అధ్యాహృతము) = నీవు;	చేదీరమును హరించునట్లు, నీవుసౌంద
చదీ = ఏలు; అంభసా = జల	ర్యముచే నామనస్సునాకర్షించుచున్నా
ముచేత; కూలమివ = తీరమునువలె;	వు అ; తాత్పర్యము.

కరాంతమితమధ్యాసి సుకేశీ సంహతస్తనీ. ౨౧

టిక్కత్వం (అధ్యాహృతము) = నీ	నీవు , పిడికిలియంతటికొనునసుం
వు; కరాంతమితమధ్యాసి = పిడికిలియం	దరములగు తలవెండ్రుకలును ఒండొం
తటినుడుముగలదానవును ; సుకేశీ =	టితో నొరనుకొనియున్న కఠినస్తవం
సుందరములగు వెండ్రుకలుగల దాన	బలునుగలిగి , యెంతయు మనోహ
వును; సంహతస్తనీ = ఒండొంటితోగ	రంబుగా నున్నావు.
లసిస్తవములుగలదానవును; అసి = ఆ	అసి, తాత్పర్యము.
గుచున్నావు.	

నైవజేవీ నగంభర్వీ నయక్షీ నచ కిష్కరీ

నైవంరూపా మయా నారీ దృష్టపూర్వా మహీతలే. ౨౨

టిక్కమయా = నాచేత ; ఏవంరూ	పూర్వా = మున్నుచూడబడినదికా
పా = ఇట్టిరూపముగల; నారీ = స్త్రీ;	దు. జేవీ = జేవతాస్త్రీ; నైవ (దృష్టపూ
మహీతలే = భూతలమునందు; నదృష్ట	ర్వా) = మున్నుచూడబడినదేకాదు.

గంధర్వ=గంధవశ్రీ; న (దృష్టపూర్వా) = మున్నుచూడబడినది కాదు. యక్షీ=యక్షశ్రీ; న (దృష్టపూర్వా) = మున్నుచూడబడినది కాదు. కిన్నరీవ= కిన్నరీశ్రీయు; న (దృష్టపూర్వా) = మున్నుచూడబడినది కాదు.

నేను, మనుష్యులలోఁగాని దేవతలలోఁగాని గంధర్వులలోఁగాని యక్షులలోఁగాని కిన్నరులలోఁగాని యిట్టి, రూపసౌందర్యాదులుగల శ్రీనిధివఁ జెప్పడునుజూడనేలేదు.

అని, తాత్పర్యము.

రూప మగ్ర్యంబ లోకేషు సౌకుమార్యం బయశ్చ తే
ఇహ వాసశ్చ కాంతారే చిత్త మున్వాదయంతి మే. ౨౩

టీక॥ తే=నీయొక్క; లోకేషు=లోకములయందు; అగ్ర్యం=ప్రేక్ష్యమయిన; రూపంబు= సౌందర్యమును; సౌకుమార్యం=సుకుమారితయు; బయశ్చ=వయస్సును; ఇహ=ఈ; కాంతారే=అడవియందు; వాసశ్చ=ఉనికియు; మే=నామొక్క; చిత్తం=మనస్సును; ఉన్వాదయంతి=

కలించుచున్నది. లోకంబులందంతటను దులభభంబగు రూపంబును సౌకుమార్యంబును నీవయస్సును, ఈ అడవియందు వాసంబుగా విందుటయుఁజూడఁగా, నామనస్సున కెంతయుఁ దుఃఖముగలుగుచున్నది.

అని, తాత్పర్యము.

సా ప్రతిక్రామ భద్రం తే నైవం వస్తు మిహ హాసి
రాక్షసానా మయం వాసో ఘోరాకాం కామరూపినామ్. ౨౪

టీక॥ సా=ఆట్టి; త్వం (అధ్యాత్మ తము)=నీవు; ప్రతిక్రామ=వాము. ఏవం=ఇట్లు; ఇహ=ఇచ్చట; వస్తుం=ఉండుటకు; నాహాసి=తగవు. అయం=ఇది; ఘోరాకాం=భయంకరముగా; కామరూపినాం=ఇచ్ఛార్థముగలరూపముగలవారిలునగు; రాక్షసా

నాం=రాక్షసులయొక్క; వాసః=ఉనికిపట్టు.

అట్టి సుకుమారంగివగు నీవిట్టియడవియందుండఁదగదు; నీస్థానంబునకుఁ బోము; ఇది, భయంకరాకారులును గామరూపులునగు రాక్షసులు నివాసముగా విచుష్టలము. అని, తాత్పర్యము.

ప్రాసాదాగ్రాశి రమ్యాణి నగరోపవనానిచ
సంపన్నాని సుగంధీని యుక్తాన్యాచరితుం త్వయా. ౨౫

టిక॥ సంపన్నాని = సమృద్ధములు	టకు; యుక్తాః = తగినవి.
ను; సుగంధీని = మంచివాసనగలవియు;	నీవు, సమృద్ధంబులును సుగంధయు
రమ్యాణి = స్పందరములునగు; ప్రాసా	క్తంబులును రమణీయంబులనగు ప్రా
దాగ్రాణి = ప్రాసాదశిఖరములును; న	సాదశిఖరంబులందు సుద్యానవనంబు
గరోపవనానిచ = పట్టణములసమీపము	లందును సంచరింపవలసినదానవు.
ననుండు సుద్యానవనంబులును ; త్వ	అని, తాత్పర్యము.
యా = నీచేత; ఆచరితుం = సంచరించు	

వరం మాల్యం వరం భౌజ్యం వరం వస్త్రంచ శోభనే
భౌతారంచ వరం మన్యే త్వద్యుక్త మసిలేక్షణే. ౨౬

టిక॥ శోభనే = మంగళరూపిణివియు; అ	శ్రేష్ఠముగాను; మన్యే = తలంచెదను.
సిలేక్షణే = నల్లనికన్నులుగలదానవునగు	మంగళరూపిణిని నల్లనికన్నులు గల
చిన్నదానా! త్వద్యుక్తం = నీతోఁగూ	దానవునగు నీ తాడవీ! లోకోత్తరమగు
డ; మాల్యం = పుష్పమాలికను; వరం =	నిన్నుఁబొందిన, పుష్పమాలికలుభోజ్య
శ్రేష్ఠమునుగాను; భౌజ్యం = ఆహారము	ద్రవ్యంబులును వస్త్రంబును సర్వోత్త
ను; వరం = ఉత్తమమునుగాను; వ	మములనితలంచెదను, అట్లే, నిన్నుభార్య
స్త్రం = వస్త్రమును; వరం = శ్రేష్ఠము	గాఁబడసి నీ పెండ్లియనర్హోత్తము
గాను; భౌతారంచ = పెనిమిటిని; వరం =	డని, తలంచెదను. అని, తాత్పర్యము.

కా త్వం భవసి రుద్రాణాం మరుతాం వా వరాననే
వసూనాం వా వరారోహే దేవతా ప్రతిభాసి ఘే. ౨౭

టిక॥ వరాననే = సుందరమయినము	దరములయినపిలుదులుగలదానవునగు
ఖముగలదానవును; వరారోహే = సుం	చిన్నదానా! త్వం = నీవు; రుద్రాణాం =

రుద్రులలోఁగాని; మఱుతాంవా = వా
య్యువులలోఁగాని; వసూనాంవా = అష్ట
వసువులలోఁగాని; కా = ఎవ్వతెవు; అ
సి = అగుచున్నావు; మే = నాకు; దేవ
తా = దేవతాస్త్రివిగా; ప్రతిభాసి =
తోఁచుచున్నావు.
సుందరమయిన ముఖము గలదాన

వు, సుందరమయిన పిఱుందులుగలదా
నివునగుచిన్నదానా! నిస్తుఁజూడవాకు
నివుదేవతాస్త్రివిగాఁ దోఁడుచున్నది;
నివురుద్రపత్నివా? వాయుపత్నివా? లేక
వసుపత్నివా? చెప్పుము.
అని, తాత్పర్యము.

నేనా గచ్ఛంతి గంధవాఁ న దేవా నచ కిన్నరాః
రాక్షసానా మయం వాసః కథన్తుత్వ మహాగతా. ౨౮

టీక॥ ఇహ = ఇచ్చట; గంధర్వాఁ =
గంధర్వులు; నగచ్ఛంతి = రారు. దేవాఁ =
దేవతలు; న(గచ్ఛంతి) = రారు. కిన్నరా
శ్చ = కిన్నరులును; న(గచ్ఛంతి) = రారు
అయం = ఇది; రాక్షసానాఁ = రాక్షసు
లయొక్క; వాసః = ఉనికిపట్టు; త్వం = నీ

వు; కథన్తు = ఎట్లు; ఇహ = ఇచ్చట; ఆగ
తా = వచ్చినావు?
గంధర్వులుగాని దేవతలుగాని కిన్న
రులుగానియిచ్చటకీరారు; ఇది రాక్షసు
లనివసించుచున్నదేమి; నీవెట్టిచ్చటకీవ
చ్చియున్నావు. అని, తాత్పర్యము.

ఇహ శాఖా మృగా స్సింహ ద్వీపివ్యాఘ్రమృగా స్తథా
యతా స్తరక్షవః కంకాః కథంతేభ్యో నదిభ్యసి. ౨౯

టీక॥ ఇహ = ఈవనంబున; శాఖా
మృగాః = కోతులును; సింహః = సింహ
ములును; ద్వీపివ్యాఘ్రమృగాః = చిలు
తవులును బులులును బింకలును; ఋ
క్షాః = ఎలుగుబంటులును; తరక్షవః =
పెద్దవులులును; కంకాః = రావులుగు
లును; సంతి(అర్థ్యాహృతము) = ఉన్న

వి. శేభ్యః = వానివలన; కథం = ఎట్లు;
నదిభ్యసి = భయపడకున్నావు?
భయంకరాకారంబులగు కోతులు
సుసింహంబులును జిలుతవులును పెద్ద
వులును ఎలుగుబంటులును; రావులు
గుపక్షులును, ఈవనంబునందునందరిం
చునుండును; వానింజూచియెట్లుభయం

శ్రీమద్రామాయణముః ఆరణ్యకాండము. ౬౩౫

స ౬౬

బునొందకున్నావు? అని, తాత్పర్యము.

మదాన్వితానాం ఘోరాదాం కుంజరాదాం తరస్వీనామ్
కథ మేకా మహారణ్యే న విభేషి వరాననే. ౩౦

టీక॥ వరాననే = సుందరముగముఖముగలచిన్నదానా! ఏకా = ఒక్క-తెవు; మహారణ్యే = గొప్పయడవియందు; మదాన్వితానాం = మదముతోఁగూడినవియు; ఘోరాదాం = భయంకరములును; తరస్వీనాం = బలవంతములునగు; కుంజరాదాం = ఏనుగులకు; కథం = ఎట్లు;	నవిభేషి = భయపడకున్నావు? సుందరముఖులగు చిన్నదానా! ఇచ్చహారణ్యంబుననీవొక్క-తెవెమదించి యున్న భయంకరకారంబులను బలవంతములునగు నేనుంగులకు భయపడకెట్లున్నావు? అని, తాత్పర్యము.
---	--

కాసి కన్య కుతస్త్రి త్వం కిన్నిమిత్తంచ దండకాఁ
ఏకా చరసి కల్యాణి ఘోరాఁ రాక్షససేవితాఁ. ౩౧

టీక॥ కల్యాణి = మంగళరూపిణియగుచిన్నదానా! త్వం = నీవు; కా = ఎవ్వరెవరు; అసి = అగుదున్నావు? కన్య = ఎవ్వనిసంబంధిని? కుతస్త్రి = ఎందుడి; ఆకతా (అధ్యాహారము) = వచ్చినావు; కిన్నిమిత్తంచ = ఎందుకొరుసును; ఏకా = ఒక్క-తెవు; ఘోరాఁ = భయంకరములును; రాక్షససేవితాఁ = రాక్షసులచే నేవింపబడినవియునగు; దండకాఁ =	దండకాటవిని; చరసి = సంచరించుచున్నావు. మంగళరూపిణియగుచిన్నదానా! నీవెవ్వతెవు; ఎవ్వరిసంబంధముదానవు? ఎందుడేవచ్చినావు? భయంకరములగు రాక్షస వాన్ధులంబునగు నీదండకారణ్యంబున, నొంటిమెయి సంచరించుచున్నావే? అని, రావణుండు, సీతాదేవి తోఁజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.
---	---

ఇతి ప్రళస్తా వై దేహీ రావణేన దురాత్మనా
ద్వికాతిపక్షేణ హితం దృష్ట్వా రావణ మాగతమ్. ౩౨

సవైకరతిథి సత్కారైః పూజయామాస మైథి

టిక॥వైదేహీ = విదేహదేశరాజు	కిశోరయవలసినపూజలచేత; పూజయా
కొమాతెయగు; మైథి = సీతాదేవి;	మాస = పూజించెను.
దురాత్మనా = దుష్టమయినమనస్సుగల;	సీతాదేవి, యట్లుదురాత్మండగురా
రావణేన = రావణునిచేత; ఇతి = ఇట్లు;	వణునిచేత్రుతంబున, బ్రాహ్మణస
ప్రళస్తా = పొగడబడినవై; ద్వికాతివే	న్యసివేషంబుదాల్చివచ్చినయారావ
షేణహి = బ్రాహ్మణవేషముచేతనె; ఆ	ణుంగన, వికలంబుగసన్న్యాసియై
గతం = వచ్చి; తం = ఆ; రావణం = రా	భ్రమించి, యతనికభ్యుపాద్యాద్యతిథి
వణుని; దృష్ట్యా = చూచి; సర్వైః = సమ	సత్కారంబులు ధావిధిం గావించె
స్త్రములయిన; ఆతిథిసత్కారైః = ఆతిథి	ను. అని, తాత్పర్యము.

ఉపనీయాసనం పూజకం పాద్యేనాభిషంక్ర్యచ. ౩౩

అబ్రవీ త్సిద్ధ మిత్యేవ తదా తం సౌమ్యదశకనమ్

టిక॥సా(అధ్యాత్మతము) = ఆసీ	పైను.
తాదేవి; పూర్వం = ముందట; ఆసనం =	ఆసీతాదేవి, పీటదెచ్చివేసి, రావ
పీటను; ఉపనీయ = తెచ్చి; పాద్యేన = పా	ణునకుబాద్యంబొసంగి, యంత, సౌ
ద్యముచేత; అభిషంక్ర్యచ = పూజించి	మ్యవేషంబువేసికొనియున్న యారావ
యు; తదా = అప్పుడు; సౌమ్యదర్శ	ణుబూచి, “పక్ష్యాంబు సిద్ధంబు
నం = శాంతమయినచూడుటగల; తం =	య్యో,” ఘటించుచు, చెప్పెను.
ఆరావణునిగూర్చి; సిద్ధం = సిద్ధమయిన	అని, తాత్పర్యము.
ది. ఇత్యేవ = అనియే; అబ్రవీత్ = చె	

ద్వికాతివేషేణ సమీప్య మైథి

సమాగతం పాత్రకుసుంధధారిణమ్. ౩౪

అశక్య ముద్దేష్టు ముపాయదశకనం

స్యమంత్రయ ద్బ్రాహ్మణవత్తదాంగనా

టీక॥ అంగనా = స్త్రీయగు; మైథిలీ =
 సీతాదేవి; తదా = అప్పుడు; ద్విజాతివే
 షేణ = బ్రాహ్మణవేషముచేత; సమాగ
 తం = వచ్చినవాడును; పాత్రకుసుంభ
 ధారణం = కమండలువును గాషాయవ
 స్త్రమును ధరించినవాడును; ఉద్వే
 ఘం = ద్వేషించుటకు; అశక్యం = అలవి
 గానివాడును; అపాయదశానం = అ
 పాయంబునందు దృష్టిగలవాడునగు;
 తం (అధ్యాహృతము) = ఆరావణుని;
 బ్రాహ్మణవత్ = బ్రాహ్మణునివలె న్య

వంత్రయత్ = భోజనార్థము వి
 చెను.
 సీతాదేవి, బ్రాహ్మణసన్న్యాసివేషంబు
 నొందికమండలువునుధరించి గాషాయ
 వస్త్రంబుగట్టుకొనివచ్చుటవలన నెంత
 మాత్రముదుర్మాగుణంబని సంశయిం
 పనలవిగానివాడును దుర్మాగుణంబు
 నేయుటకేవచ్చియున్నవాడునగు నా
 రావణుని, బ్రాహ్మణునింబోలె, భుజిం
 పంబ్రాధికంచెను. అని, తాత్పర్యము.

ఇయం బ్రసీ బ్రాహ్మణ కామ మన్యతా
 మిదంచ పాద్యం ప్రతిగృహ్యతామితి. ౩౫
 ఇదంచ సిద్ధం వనజాత ముత్తమం
 త్వదథ మవ్యగ్ర మిహా పభుజ్యతామ్

టీక॥ బ్రాహ్మణ = బ్రాహ్మణుడా! ఇ
 హ = ఇచ్చుట; ఇయం = ఇదిగో; బ్రసీ =
 ఋషులుగూచుకొందునట్టి యాసనము;
 కామం = యథేచ్ఛముగా; అన్యతాం =
 కూచుకొందుయగుగాక. ఇదంచ = ఈ;
 పాద్యంచ = పాదజలమును; ప్రతిగృ
 హ్యతాం = స్వీకరింపఁబడుగాక. త్వద
 థం = నీకొఱకైన; సిద్ధం = పక్వమయి
 న; ఇదంచ = ఈ; ఉత్తమం = శ్రేష్ఠమయిన;
 వనజాతం = వనంబునఁబుట్టిన పదార్థ

ము; అవ్యగ్రం = కొఱతలేకుండునట్లు;
 ఉపభుజ్యతాం = భుజింపఁబడుగాక. ఇ
 తి = అని; న్యవంత్రయత్ (అధ్యాహృత
 ము) = పాద్రీకంచెను.
 బ్రాహ్మణుడా! ఇదిగో అసనము
 కూచుకొందుము; ఇదిగో పాద్య మంగీక
 రింపుము; నీకొఱకుఁబక్వము చేయఁబ
 డినయుత్తమంబగువన్య పదార్థములి
 దిగో భుజింపుము. అని, సీతాదేవి, రావ
 ణుంబ్రాధికంచెను. అని, తాత్పర్యము.

ప్రతిపదాంధ్రటీకాతాత్పర్యసహితము

స ౪౬

నిమిత్తమాణిః ప్రతిపూర్ణభాషిణీం
నరేంద్రపత్నీం ప్రసమీత్య మైథిలీమ్. ౩౬
ప్రసమ్య తస్యా హరితే ధృతం మన
స్సమశ్చయ తస్మాత్త వధాయ రావణః

టీక॥ రావణః=రావణుడు; నిమి
త్తమాణిః=భోజనమునకుఁ బ్రాధికం
పఁబడుచున్నవాఁడై; ప్రతిపూర్ణభా
షిణీం=నిండుగా మాటలాడుచున్నది
యు; నరేంద్రపత్నీం=మనుజునాధిపతి
గురామవిభాగ్యయునగు; మైథిలీం=నీ
తను; ప్రసమీత్య=చక్కఁగాఁ జూచి; ౩
వ్యవధాయ=తనవధముకొఱకు ; ధృ
తేం=దైర్యముగలుగునట్లు గా; తస్యాః=అ
స్మీతాడవియొక్క; ప్రసమ్య=బలా

త్కారముగ; హరితే=హరించుటయం
దు; మనః=మనస్సును; సమశ్చయతం
ఉంచెను.

రావణుండు, అట్లునీతఁడేఁబ్రాధికం
పఁబడుచున్నవాఁడై, కపటమతేఁనో
టిండుగామాటలాడుచున్న రామభా
గ్యయును నానీతాడేవిం జక్కఁగాఁ జూ
చి, తనచావుకొఱకై, దైర్యంబున, బలా
త్కారంబున నాదిడనపహరింపం దల్లం
చెను. అని, తాత్పర్యము.

తతస్సవేషం మృగయాగతం శతిం
ప్రతిక్షమాణా సహలక్ష్మణం తదా. ౩౭
వివీక్షమాణా హరితం దదశశత .
న్యూద్వళం నై వతు రామలక్ష్మణౌ

టీక॥ తతః=అంత; తదా=అప్పు
డు; సా(అర్ధాహ్వానము)=అనీత; సు
వేషం=సుందరమయినయాకారముగల
వాఁడును; సహలక్ష్మణం=లక్ష్మణుని
తోఁగూడినవాఁడును; మృగయాగతం=
వేటకొఱకుఁబోయినవాఁడునగు ; ప
రిం=పెనిమిటిని; ప్రతిక్షమాణా=ఎదు

రుచుచుచు; హరితం=దిక్కును; వివీ
క్షమాణా=నానావిధంబులంజూచుచు;
తత్=ఆ; మహత్ = గొప్పదగు; వ
నం=అడవిని; దదర్శ=చూచెను . రా
మలక్ష్మణౌతు=రామలక్ష్మణులనుమా
త్రము; నై వ(దదశశత)చూడనేలేదు.
అంత, నప్పుడానీతాడవి, నుండ

శ్రీమద్రామాయణము*ఆరణ్యకాండము. ౬౩

స ౪౭

రాకారుండగు వెటకుటోయినతన పె	మేకానవచ్చెనుగాని, రామలక్ష్మణులెం
నిమిటినిరామనిలత్తులుని, ఎదురుమా	తమాత్రముకానరానైరి.
చుచు, నానావిధంబులచాదికుట బట్టి	అని, తాత్పర్యము.
యెంతమాచినను, అవిడకువట్టియరణ్య	

ఇత్యాషే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
ఆరణ్యకాండే, షట్పత్వారింశస్సర్గః.
ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్రీ
వ్యాఖ్యానంబునందు, ఆరణ్యకాండషట్పత్వారింశస్సర్గః టిక,
ముగిసినది.

న ప్రచ త్వారింశస్సర్గః ప్రారంభః.

రావణేనతు వైదేహీ తథా పృష్టా జహీషకతా
పరివ్రాజక లింగేన శశంసాత్తాన మంగనా. ౧

టిక॥ అంగనా=స్త్రీయగు; వైదే	త్తానం=తన్ను; శశంస=చెప్పెను.
హీ=సీత; జహీషకతా= అపహరింపఁ	సీతాదేవి, యట్లుతన్నపహరించుట
గోరుచున్నవాఁడును ; పరివ్రాజకలిం	కై సన్న్యాసివేషమువేసికొనివచ్చియు
గేన=సన్న్యాసివేషముగలవాఁడునగు;	న్నరావణుండడుగఁగానె, తనవృత్తాం
రావణేన=రావణునిచేత; తథా=అట్లు;	తమంతయునీ ప్రకారంబునం జెప్పం దొ
పృష్టాతు=అడుగఁబడినదైనంతనె; ఆ	డంగను. అని, తాత్పర్యము.

బ్రాహ్మణ శ్చాతిథిశ్చాయ మనుక్తోహి శపేత మామ
ఇతి ధ్యాత్వా ముహూర్తంతు సీతా వచన మబ్రవీత్. ౨

టిక॥ సీతా=సీత; అయం = ఈతఁడు; బ్రాహ్మణశ్చ = బ్రాహ్మణుఁడును;

జ్ఞ

జ్ఞ

అతిధిశ్చ = అతిధియు; అనుక్తః = చెప్పఁ
బడనివాఁడై; మాం = నన్ను; శపేత
హి = శపించునుగాదా! ఇతి = అని ; ము
హూతం = కొంచెముసేపు; ధ్యాత్వా
తు = ధ్యానించి; వచనం = మాటను ; అ
బ్రవీత్ = చెప్పెను.

సీతాదేవి , ఈతండుబ్రాహ్మణుం
డు అతిధియుఁగావున , నీతండడిగిన
దిచెప్పకుండునని, నన్నుశపించును" అని,
కొంచెముసేపాలొచ్చించి, యంతయు
ఁబ్రని, చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

దుహితా జనకస్యాహం మైథిలస్య మహాత్మవః
సీతానామ్నాస్తి భద్రం తే రామధార్యా ద్విజోత్తమః 3

'టీక॥ ద్విజోత్తమ = బ్రాహ్మణశ్రే
ష్ఠుఁడా! తే = నీకు; భద్రం = మంగళము;
అస్తు (అధ్యాహృతము) = అగుగాక. అ
హం = నేను; మహాత్మవః = అధికమయి
నప్రభావముగల; మైథిలస్య = మిథిలకుఁ
బ్రభువైన; జనకస్య = జనకమహారా
జయొక్క; దుహితా = కొమార్తె
ను. 'నామ్నా' = పేరుచేత; సీతా = సీత

ను; అస్తి = అగుచున్నాను. రామధా
ర్యా = రామనిధార్యను.
బ్రాహ్మణశ్రేష్ఠుఁడా! నీకుమంగళము.
గలుగుఁగాక; నేనుమహాత్ముండును మిథి
లానాయకుండునగు జనకమహారాజా
కొమార్తెను; రామనిధార్యను.
అని, తాత్పర్యము.

ఉపిత్యా ద్వా దశసమా ఇత్వైకూడాం నివేశనే
ఘంటానా మానుషా భోగా సర్వకామసమృద్ధిః ౪

టీక॥ అహం (అధ్యాహృతము) = నే
ను; ఇత్వైకూడాం = ఇత్వైకువంశపు
రాజులయొక్క; నివేశనే = ఇంటియం
దు; ద్వాదశ = పండ్రెండు; సమాః = సం
వత్సరములను; ఉపిత్యా = ఉండి; సర్వ
కామసమృద్ధిః = సమస్తములయినకొ

రండగినపదార్థసమృద్ధిగలదానపై; అ
మానుషా = మనుష్యసంబంధులుకా
నట్టి, మనుష్యదులభములయినయ్యను
ట; భోగా = భోగములను; ఘంటా
నా = అనుభవించుదు; అసం (అధ్యాహృ
తము) = ఉంటిని.

జ్ఞ

జ్ఞ

శ్రీ మద్రామాయణము * ఆరణ్యకాండము. ౬౪

స ౪౭

నేను, వివాహమయినఁబట్టి, నతడ, నానావిధంబులగుమనవ్యదుర్లభం
గారింట, బండ్రిండుసంవత్సరములు, బులయిన భోగంబు లనుభవించుచుంటి
సమస్త కావ్యపదార్థకంబులతోను నని. అని, తాత్పర్యము.
మృద్ధంబుగాఁగూడి, పెనిమిటితోఁగూ

తత స్త్రయో దశేవషేక రాజా మంత్రయత ప్రభుః
అభిషేచయితుం రామం సమేతో రాజమంత్రిభిః ౫

టీక తతః=అంత; త్రయోదశే=ప	యత=అలాచించెను.
దుమూడవదైన; వషేక= సంవత్సర	అంతఁబదుమూడవసంవత్సరంబు
మునందు; ప్రభుః=ప్రభువైన; రాజా=	న, మామమదశరథమహారాజు, సా
దశరథమహారాజు; రాజమంత్రిభిః=రా	మంతరాజులతోనుమంత్రులతోనుం
జులతోనుమంత్రులతోను; సమేతః=కూ	డ, రామునకుఁ బట్టాభిషేకమునేయ
డినవాఁడై; రామం = రాముని; అభిషే	లెననియాలోచించెను;
చయితుం=అభిషేకించుటకు; అమంత్ర	అని, తాత్పర్యము.

తస్మిన్ సంభియమాణేతు రాఘవస్యాభిషేచనే
కైకేయా నామ భృతాకార మార్యా సా యాచతే వరమ్. ౬

టీక తస్మిన్=అ, రాఘవస్య=రా	చించినది.
మునియొక్క; అభిషేచనే= పట్టాభిషే	అట్లురామునకుఁ పట్టాభిషేకమునే
కము; సంభియమాణేతు = ఆరంభి	యనారంభించుకాలంబునందు, నాయ
పబ్బదుచుండగానే; ఆర్యా= అత్తగా	త్తగారికతెకై కేయియనునావిడ, పె
లైన; సా=ఆ; కైకేయా = కైకేయి	నిమిటినిప్రకారంబున వంబడిగను.
యనునది; భృతాకారం= పెనిమిటినిగూ	అని, తాత్పర్యము.
చి; వరం=వరమును; యాచతే=యా	

ప్రతిగృహ్యతు కైకేయా శ్వశురం సుకృతేన మే

మమ ప్రవాజనం భతుః భారతస్యా భిషేచనమ్. ౭
ద్వా వయాచత భతారం సత్యసంధం నృపోత్తమమ్

టిక॥ కై కేయి = కై కేయి; మే =	రెంటిని; అయాచత = అడిగను.
నాయొక్క; శ్వశురం = మామయ్యను;	అకై కేయి, సత్యసంధుండునురా
సత్యసంధం = సత్యప్రతిజ్ఞుండును; నృ	జగ్రేష్ఠుండునగుదశరథమహారాజును,
పోత్తమం = రాజగ్రేష్ఠుండునగు; భ	తానిమున్నగునకుఁ గావించియున్న
తారం = తన పెనిమిటిని; సుకృతేన =	యుపకారముచే స్వాధీనపఱచుకొని,
ఉపకారముచేత; ప్రతిగృహ్యతు = వశీ	కాపెనిమిటియగురామునివనంబునకుఁ
కరించుకొనియు; మమ = నాయొక్క;	బంపుట, తనకొడుకుభరతునకుఁబట్టాభి
భతుః = పెనిమిటికి; ప్రవాజనం = అడ	షేకముసేయుట, యున్నరెండువరము
విడిచిబంపుటను; భరతస్య = భరతునికి;	అడగను. అని, తాత్పర్యము.
అభిషేచనం = పట్టాభిషేకమును; ద్వే =	

నా ద్య భోజ్యే నచస్వప్నే నపాశ్యేద కథంచన. ౮
వీష మే జీవితస్యాం తో రామో యద్యభిషిచ్యతే

టిక॥ అద్యభిషిచ్యదు; కథంచన =	తుడి.
ఎట్లయినను; నభోజ్యే = భుజింపను.	నీజేమిచేసిను, నేనింక, భోజనము
స్వప్నేద = నిద్రయుటోవను. నపాశ్యే	నేయను; నిదురపోవను; నిశ్చుత్రాఁగ
చ = నిశ్చునుత్రాఁగను; రామః = రాము	ను, రామనికుఁబట్టాభిషేకముగావించి
డు; అభిషిచ్యతేయడి = అభిషేకింపఁ	తువేని, యిప్పుడెప్రాణంబులవిడిచెద
డునేని; వీషః = ఇది; మే = నాయొక్క;	ను. అని, కై కేయిదశరథునితోఁజెప్పె
జీవితస్య = ప్రాణముయొక్క; అంతః =	ను. అని, తాత్పర్యము.

ఇతి బ్రహ్మచారి కై కేయిం శ్వశురో మే స మానదః. ౯
అయాచతా ధౌ రస్వధై నకచ యాజ్ఞాం చకార సా

టిక॥ మానదః = బహుమానములనిచ్చునట్టి; సః = అ; మే = నాయొక్క;

శ్రీమద్రామాయణముః ఆరణ్యకాండము. ౫౪

స ౪౭

శ్వశురః=మామ; ఇతి=ఇట్లు; బ్రవా
ణాం=చెప్పుచున్న; కై కేయాం=కై కే
యిని; అన్వయైః=ప్రయోజనముతోఁ
గూడిన; అన్వయైః=ధనములచేత; అయా
దత=యాచించెను. సా=ఆకై కేయి;
యాభ్యాం=ప్రార్థనను; నచకారచ=
చేయినలేదు.

నానావిధబహుమానంబులనిచ్చున
ట్టియాదశరథమహారాజు, కై కేయియా
ప్రకారమునంజెప్పటజూచి, యమూ
ల్యంబులగు నానావిధధనంబులనొసం
గి, యూరకుండుమని యెంతప్రార్థిం
చినను, అవిదయంగీకరింపదయ్యె.

అని, తాత్పర్యము.

మమ భర్తా మహాలేఖా వయసా పంచవింశతిః. ౧౦

అష్టాదశ హి వయోఽహి మమ చిన్తనీ గణ్యతే

టీక॥ మహాలేఖా=అధికమయినప
రాక్రమముగల; మమ=నాయొక్క; భ
ర్తా=పెండ్లిమిటి; వయసా=వయసుచే
త; పంచవింశతిః= ఇరువదియైదేండ్ల
వాఁడు. మమ=నాకు; చిన్తనీ = చిన్తించు
మొదలు; అష్టాదశ = పదునెనిమిది; వ

యోఽహి=సంవత్సరములు; గణ్యతేహి=
లెక్కపెట్టఁబడుచున్నదిగాదా!
అప్పుడు, మహాపరాక్రమశాలియగు
నా పెండ్లిమియిరువదియైదేండ్లవాఁ
డు; నేనుబట్టి ముప్పటికేబడునెనిమిదేం
డ్లయినవి. అని, తాత్పర్యము.

రామేతి ప్రథితో లోకే గుణవాక్ సత్యవాక్ శుచిః. ౧౧

విశాలాక్షో మహాబాహు స్సర్వభూతహితే రతః

టీక॥ స(అధ్యాత్మతమ)= ఆనా
పెండ్లిమిటి; లోకే=లోకమునందు; రా
మేతి=రాముడని; ప్రథితః = ప్రసిద్ధు
డు. గుణవాక్= అధికములయినగుణ
ములుగలవాఁడు; సత్యవాక్= అధికమ
యినసత్యముగలవాఁడును. శుచిః= పరి
శుద్ధుఁడు. విశాలాక్షః= వెడల్పులయిన

కన్నులుగలవాఁడు . మహాబాహుః=
పెద్దచేతులుగలవాఁడు . సర్వభూత
హితే = సమస్తభూతములయొక్క
యువేలునందు; రతః=ఆసక్తుఁడు.
నా పెండ్లిమిటి , రాముడనుపేరలో
కంటునంబ్రసిద్ధుఁడు ; గుణవంతుఁడు;
సత్యవాది; పరిశుద్ధాత్ముఁడు ; విశా

లంబులగు కన్నులుగలవాఁడు; ఆజాను | లుసేయువాఁడు. అని, తాత్పర్యము.
బాహుండు; సర్వధూతంబులకునుమే

కామాత్మక స్తు మహాతేజాః పితా దశరథస్త్వయమ్. ౧౨
కై కేయాః ప్రియకామాథకం తం రామం నాభ్యషేచయత్

టీక|| మహాతేజాః—అధికమయినప్పటియ్యె.

భావముగల; పితా=తండ్రియగు; దశరథః=దశరథుండు; స్వయంతు=తానే; ను, మన్వభవీతితుండై, కై కేయిమాటకు
కామాత్మకః=మన్వభవీతితుండై; కై కేయిమాటకు
యాః = కై కేయియొక్క; ప్రియకామాథకం=సంతోషమునందలి కోరిక
మాథకం=సంతోషమునందలి కోరిక
కొఱకై; తం=ఆ; రామం = రాముని; అని, తాత్పర్యము.
నాభ్యషేచయత్ = అభిషేకింపఁ

అభిషేకాయతు పితృ స్సమీపం రామ మాగతమ్. ౧౩

కై కేయా మమ భతాకర మిత్యు వాచ ధృతం వచః

టీక|| కై కేయా=కై కేయి; అభిషేకాయతు = పట్టాభిషేకముకొఱకై
యె; పితృః=తండ్రియొక్క; సమీపం=సమీపమును; ఆగతం = పొందిన; మమ=నా
నాయొక్క; భతాకరం=పెండ్లిమియయిన; రామం=రామునిగూర్చి; ఇతి=ఈ; వచః=మాటను; ధృతం=ధైర్యము
గా; ఉవాచ=చెప్పెను.
కై కేయి, పట్టాభిషేకాథకమయి
యేతండ్రిసమీపంబునకువచ్చిన, నాభ
తకను రామునింబొచ్చి, ధైర్యంబున, నీ
మాటను జెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

తవ పిత్రా సమాజ్ఞప్తం మమే దం శృణు రాఘవ. ౧౪

టీక|| రాఘవ=రాముడా ! తవ=మాజ్ఞప్తం=ఆజ్ఞాపింపఁబడినది. మమ
నీకు; పిత్రా=తండ్రిచేత; ఇదం=ఇది; స (మత్)=నావలన; శృణు=వినుము.

రాముడా! నీకునీతండ్రి యీప్రకాశము. అని, తాత్పర్యము.
రంబుననాజ్ఞాపించినాడు; చెప్పెదను

భరతాయ ప్రదాతవ్య మిదం రాజ్య మకటకమ్

టిక॥ అకంఠకం = శత్రువులులే; ఇదం = ఈ; రాజ్యం = రాజ్యము; భరతాయ = భరతునికొఱకు; ప్రదాతవ్యం = ఇవ్వఁబడవలసినది.	శత్రుంహితమయిన యీ రాజ్యము నభరతునికివ్వవలయును. అని, తాత్పర్యము.
---	---

శ్వయాహిణులు వస్తవ్యం నవవసాణి పంచద. ౧౫
వనే ప్రవ్రజ కాకుత్స్థస్య పితరం మోచయాన్మతాత్

టిక॥ కాకుత్స్థస్య = రాముడా! త్వయాహిణులు = నీచేతనుమాత్రము; వనే = అడవియందు; నవ = తొమ్మిదియు; పంచద = అయిదును; వసాణి = సంచస్సరములను; వస్తవ్యం = ఉండుటకావలయును. ప్రవ్రజ = పొమ్ము. అన్యతాత్ = అబద్ధముననుండి; పితరం = తండ్రిని; మోచయ = విడిపించుము.	రాముడా! శత్రుమాత్రము, పదునాలుగుసంవత్సరములడవిలో వాసము నేయవలయును; కాఁజెట్టి శీఘ్రముగాఁబొమ్ము; నీతండ్రికి, అనత్యదోషము తగులకండు నట్లు చేయుము. అని, తాత్పర్యము.
--	--

తేఢేత్యక్త్యాచ తాం రామః కైకేయా మకతోభయః. ౧౬
చకార త ద్వచ స్తస్యా మమ భర్తా దృఢవ్రతః

టిక॥ అకతోభయః = ఎందువలననుభయములేనివాఁడును; దృఢవ్రతః = దృఢమయినవ్రతముగలవాఁడును; మమ = నాయొక్క; భర్తా = పెనిమిటియునగు; రామః = రాముడు; తాం = ఆ; కైకేయాం = కైకేయినిగూచి; తేఢేతి = అట్లేయని; ఉక్త్యాచ = చెప్పియు; తస్యాః = ఆకైకేయియొక్క; తత్ = ఆ; వచః = మాటను; చకార = చేసెను. ఎందునుభయపడనివాఁడును దృఢ
--

వ్రతుండునగునాథతాతాముండు, అ బ్రహ్మాటప్రకారము, వనమునకువచ్చి
కైకేయికి, అట్లెచేసెదననిచెప్పి, యాను. అని, తాత్పర్యము.

దద్యాన్మప్రతిగ్నస్థియా శ్చత్యం బ్రూయాన్మచాన్యతమ్. ౧౭
ఏత ద్భూత్వా రామస్య ధృవం వ్రత మనుత్తమమ్

టిక|| బ్రాహ్మణ = బ్రాహ్మణుఁడా! తము.

దద్యాత్ = ఇచ్చును. నప్రతిగ్నస్థియా
త్ = పుచ్చుకొనఁడు. సత్యం = సత్యము
నై; బ్రూయాత్ = చెప్పును. అన్యతం =
అబద్ధమును; నచబ్రూయాత్ = చెప్పనే
చెప్పఁడు. ఏతత్ = ఇది; రామస్య = రా
మనియొక్క; ధృవం = దృఢమును; అ
నుత్తమం = ముఖ్యమునైన; వ్రతం = వ్ర

బ్రాహ్మణుఁడా! రాముండు, ఒరు
లకిచ్చునుగానిప్రతిగ్రహింపఁడు; సత్య
మునేచెప్పునుగాని అబద్ధమునెంతమా
త్రమును శెప్పఁడు; ఇది రామనిముఖ్య
వ్రతము; నీనెప్పుడును వదలఁడు.
అని, తాత్పర్యము.

తస్య భ్రాతృతాత ద్వైమాత్రో లక్ష్మణోనామ ఏకవార్. ౧౮
రామస్య పురుషవ్యాఘ్రో స్సహాయ స్సమరేఽరిహ

టిక|| ఏకవార్ = అధికమయినప
రాక్రమముగలవాఁడును; సమరే = యు
ద్ధమునందు; అరిహః = శత్రువులవధించు
వాఁడును; పురుషవ్యాఘ్రో = పురుషశ్రే
ష్ఠుండునగు; లక్ష్మణోనామ = లక్ష్మణుం
డను; తస్య = ఆ రామనియొక్క; ద్వై
మాత్రః = చదవితెల్లికొఱుకైన; భ్రా
తృతాత = తమ్ముండుమాత్రము; రామ

స్య = రామునికి; సహాయః = తోడు.
మహాపరాక్రమశాలియు యుద్ధంబు
వశత్రువధంబు సేయువాఁడును బురుష
శ్రేష్ఠుండునగువాఁడు, రామనిచదవితె
ల్లికొడుకు లక్ష్మణుండనువాఁడుమాత్ర
ము, ఎల్లప్పుడు రామునకు సహాయుండు
గానుండును. అని, తాత్పర్యము.

స భ్రాతృ లక్ష్మణోనామ ధర్మచారి దృఢవ్రతః. ౧౯

అన్వగచ్ఛ ద్ధనుస్సాణిః ప్రవజంతం మయాసహ

టీక॥ ధర్మచారి = ధర్మమునాచ	లవాడై; అన్వగచ్ఛత్ = వెంటడించెను.
రించువాడను; దృఢవ్రతః = దృఢమయి	పరమధార్మిక కుండను దృఢవ్రతుం
నవ్రతముగలవాడగును; సః = ఆ; లక్ష్మ	దునగునాలక్ష్మణుండు, రాముండునా
ణోనామ = లక్ష్మణుండనెడు; భా	తోగూడవసంబనకవచ్చునప్పుడు, ధ
తా = తమ్ముండు; మయాసహ = నాతో	నుర్ధరుండై, యతని వెంటడివచ్చెను.
గూడ; ప్రవజంతం = అడవికివచ్చుచున్న	అని, తాత్పర్యము.
రాముని; ధనుస్సాణిః = ధనుస్సుచేతంగ	

జటి తాపసరూపేణ మయాసహ సహనుజిః. ౨౦

ప్రవిష్టో దండకారణ్యం ధర్మనిత్యో జితేంద్రియః

టీక॥ ధర్మనిత్యః = ధర్మమునందుఁ	ప్రవేశించినాడు.
జలినములేనివాడను; జితేంద్రియః = జ	ధర్మమునం దెంతమాత్రము నంగ
యింపబడిన యింద్రియములుగలవాఁ	ములేనివాడను జితేంద్రియుం
దునగురాముండు; జటి = జడలుగలవాఁ	రాముండు, తాపసవేషంబుధాంచి, జ
డై; తాపసరూపేణ = మునిరూపముచే	టలుదాల్చి, నేనునలక్ష్మణుండును వెంట
త; మయాసహ = నాతోగూడ; సహను	డింప, నీదండకారణ్యంబునకవచ్చిరాఁ
జిః = తమ్మునితోగూడినవాడై; దండ	డు. అని, తాత్పర్యము.
కారణ్యం = దండకారణ్యమును; ప్రవి	

తే వయం ప్రచ్యుతా రాజ్యా త్రైకేయాస్తు కృతేత్రయః. ౨౧

విచరామా శ్చ శేష్ట వనం గంభీర మోజనా

టీక॥ ద్విజశేష్ట = బ్రాహ్మణశ్రే	వనుండి; ప్రచ్యుతాః = భోష్టులమయిన;
ష్టుః! కైకేయాః కృతేత్ర = కైకేయ	లే = అట్టి; వయం = మేము; త్రయః =
నమిత్రమయే; రాజ్యాత్ = రాజ్యము	మువ్వరమును; గంభీరః = ప్రవేశింపన

౧౧

౧౨

లవిగాని; వనం = అడవిని; ఓడసా = అ
ముచేత; విచరామః = సంవరించు
చున్నాము.

బాగ్నాగ్నశ్రేష్ఠండా! ఆట్లు కై కేయి
నిమిత్తమయి రాజ్యభగ్నిస్తులమయిన మే

మును వృరమును, అతిథయంకరంబగు
నిరుగ్మంబున, బరాక్రమాతిశయం
బుచే, సంవరించుచున్నాము.
అని, తాత్పర్యము.

సమాశ్వస ముహూర్తంతు శక్యం వస్తుమిహ త్వయా. ౨౨
ఆగమవ్యతి మే భతా వన్య మాదాయ పుష్కలమ్
రురూగ గోధావరాహంశ్చ హత్వాదాయామిషాక్ బహూక్

టీక॥ ముహూర్తంతు = కొంచె
ముచేపుమాత్రము; సమాశ్వస = ఊహ
డిల్లుము. త్వయా = సీచేన; ఇహ = ఇ
చ్చట; వస్తుం = కిండుటకు; శక్యం = అ
లవియగును. మే = నాయొక్క; భ
తా = పెనిమిటి; పుష్కలం = సమృ
ద్ధముగా; వన్యం = అడవియందుంబుట్టి
పదార్థమును; ఆదాయ = తీసికొని;
రురూగ = జింకలను; గోధాః = ఉడు
ములను; వరాహంశ్చ = పండులను; హ

త్వా = చంపి; బహూక్ = అనేకముల
యిన; అమిషాక్ = మాంసములను; ఆ
దాయ = తీసికొని; ఆగమివ్యతి = వచ్చును.
కొంచెము సేపుక్రమము దీర్చుకొను
చు, నిచ్చటనుండును; ఇచ్చట సేకునుభ
ముగానుండును; నాభతా, జింకలను
ఉడుములవరాహంబులనువధించి, పె
క్కుమాంసములను ఇతరవన్యపదార్థ
బులనుందీసికొని, శీఘ్రంబుగావచ్చును.
అని, తాత్పర్యము.

స శ్వం వ్రాశచ గోశ్రంబ కులంబా చక్ష తత్త్వతః. ౨౩
ఏకశ్చ దృఢకారశ్చే కేమధకం చరసి ద్విజ

టీక॥ ద్విజ = బ్రాహ్మణుడా! సః = ఆ
ట్టి; శ్వం = సీవు; వ్రాశచ = పేరును; గో
శ్రంబ = వంశమును; కులంబ = కులము
ను; తత్త్వతః = యాధార్థ్యముచేత; ఆ

చక్ష = చెప్పము. దండకారశ్చే = దండ
కారగ్రామమునందు, ఏకశ్చ = ఒక్కడవ
య్యు; కేమధకం = ఎందుకొకకు; చరసి =
తిరుగుచున్నావు?

౧౩

౧౪

శ్రీమద్రామాయణము * ఆరణ్యకాండము. ౬౪౯

స ౪౭

బ్రాహ్మణుడా! ఇంక, నీవును, నీపేర్లుకంటె అని, సీతాదేవి, రావణునితోఁజెప్పె
రునుగోత్రంబును జెప్పము; ఇట్లే కాకిగాను. అని, తాత్పర్యము,
నీదండకారణ్యంబున నేలతిరుగుచున్నా

ఏవం బ్రవంత్యాం సీతాయాం రామపత్న్యాం మహాబలిః. ౨౪
ప్రత్యవా చోత్తరం తీవ్రం రావణో రాక్షసాధిపః

టీక॥ రామపత్న్యాం = రాముని భామటను; ప్రత్యవాచ = చెప్పెను.
ర్యయిన; సీతాయాం = సీత; ఏవం = రామభార్యయగు సీతాదేవి, యీ
ఇట్లు; బ్రవంత్యాం = చెప్పచుండగా; ప్రకారంబునం జెప్పఁగా, సంత, మహాబ
మహాబలిః = అధికమయిన బలముగల లుండును రాక్షసేశ్వరుండునగు రావ
వాఁడును; రాక్షసాధిపః = రాక్షసరాణుండు, భయంకరంబగు సీమాటను, బ
జుండునగు; రావణః = రావణుండు; తీదులు చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.
వ్రం = తీక్షణమయిన; ఉత్తరం = బదులు

యేన విత్రాసితా లోకా స్సదేవా సురపన్నగాః. ౨౫
అహం తు రావణో నామ సీతే రక్షోగణేశ్వరః

టీక॥ సీతే = సీతా! యేన = ఎవ్వనిచే శ్వరః = రాక్షససమూహంబులకుఁ బ్ర
త; సదేవాసురపన్నగాః = దేవతలతో భువై నవాండు; అహంతు = నేనే!
నుతిసురులతోను సర్పములతోనుంగూడి సీతా! దేవాసురులు మున్నుగానమ
న; లోకాః = లోకములు; విత్రాసి స్త్రలోకంబులును ఎవ్వనికి భయపడునో,
తాః = భయపలుపఁబడినదో; సః (అ అట్టి రాక్షససమూహ నాథుండగు రావ
ధ్యాహృతము) = అట్టి రావణో నాణుండును వాఁడును నేనే!
మ = రావణుండను పేరుగల; రక్షోగణేశ్వరః అని, తాత్పర్యము.

త్వాంతు కాంచనవర్ణాఽభాం దృష్ట్వా కాశేయవాసినీమ్. ౨౬
రతిం స్వకేషు దారేషు నాధిగచ్ఛామ్యనిందితే

జ్జ

జ్జ

టీక॥ అనిందితే=నిందింపబడనట్టిసి
తా!కాంచనవదాభాం = బంగారు
రంగువంటి కాంతిగలదానవును; కాశే
యవాసినిం = పట్టువస్త్రములనుగట్టు
కొన్నదానవునగు; త్వం = నిన్ను; దృ
ష్ట్యాతు=చూచినంతనె; స్వకేమ=నా
వారలయిన; దారేమ = భార్యలయం
దుగలిం = సంతోషమును; నాధిగచ్ఛా
మి=పొందకున్నాను.

నిందింపడగనట్టిసి తా!బంగారువం

టిమేనిచాయతోబట్టువస్త్రముగట్టుకొ
నితేజరిల్లుచున్న నిన్నుబూచినది మొద
లు, నాభార్యలయందునాకెంతమాత్ర
ము, ఇచ్చగలుగకున్నది!

అని, తాత్పర్యము.

(“ఇట్టిస్థలములయందంతయు, నుం
దరకాండములోనియీస్థలములయందు
వ్రాయబడినరహస్యాధికములె, సరిప
డుచున్నవిగాన , నిచ్చట వ్రాయబడ
వయ్యె.”)

బహ్వీనా ముత్తమస్త్రీణా మాహృతానా మితస్తతః. ౨౭

సర్వాసామేవ భద్రంతే మమాగ్ర మహిషీ భవ

టీక॥ తే=నీకు; భద్రం=మంగళము; అ
స్తు(అధ్యాహృతము)=అగుఁగాక. ఇ
తస్తతః=ఇచ్చటచ్చటనుండి; ఆహృతా
నాం=తేబడిన; బహ్వీనాం=పెక్కుం
ద్రయిన; ఉత్తమస్త్రీణాం = ఉత్తమ
స్త్రీలలో; సర్వాసామేవ=అందఱిలో
పలనె; మమ=నాయొక్క; ఆగ్రమహి

షీ=మొదటిభార్యపు; భవ=అగుము.

నీకు మంగళము గలుగుఁగాక; అ
య్యైస్థలములందుండి, తేబడినయుత్త
మస్త్రీలు పెక్కుండుగిన్నారు; వారి
యందఱిలోను నీవునాకుమొదటిభార్య
వుగానుండుము. అని, తాత్పర్యము.

లంకానామ సముద్రస్య మమ మధ్యే మహాపురి. ౨౮

సాగరేణ పరిక్షిప్తా నివిష్టా నగమూర్ధణి

టీక॥ మమ=నాయొక్క; మహాపురి=పెద్ద
పట్టణము; లంకానామ= లంకయనుపే
రుగలిది. సముద్రస్య = సముద్రముయొ

క్క; మధ్యే=నడుమను; సాగరేణ=సము
ముచేత; పరిక్షిప్తా=చుట్టుబడినదై; నగ
మూర్ధణి = పర్వతాగ్రమునందు; నివి

శ్రీమద్రామాయణము*అరణ్యకాండము. ౬౫

స ౪౭

టీక=ఉన్నది.

నాకులంకయను మహాపురియున్నది; అదిచుట్టును సముద్రముచేనావరింపఁ

బడి, సముద్రమధ్యమున, బర్హతాగ్రం బుమై (బ్రతిష్ఠితమయియున్నది. అని, తాత్పర్యము.

తత్రసీతే మయా సాధం వనేషు విహరిష్యసి. ౨౯
నచారణ్యస్య వాసస్య స్పృహయిష్యసి భామిని

టీక॥ భామిని=స్త్రీవగు; సీతే=సీతా! తత్ర=అలంకయందు; మయాసాధం=నాతోఁగూడ; వనేషు=వనములయందు; విహరిష్యసి = క్రీడింపఁగలవు. అరణ్యస్య=అడవియందలిదైన; వాసస్య= (ద్వితీయాధకమందువృద్ధి)వాసమును; నచస్పృహయిష్యసి= ఎంత

మాత్రమాశింపకుము. సీతా! అలంకయందు, నీవు, నాతోఁగూడ నుద్భావవనంబులంగ్రీడించుచుండవచ్చును; అట్టిసుఖంబులకుఁదగిన నీవు, ఈవనములోనింక నెంతమాత్రముండవలదు. అని, తాత్పర్యము.

పంచదాస్య స్పృహప్రాణి సర్వాభరణ ధూషితాః. ౩౦
సీతే పరిచరిష్యంత భార్యా భవసి మే యది

టీక॥ సీతే=సీతా! మే - నాయుకకా; భార్యా=భార్యపుఁభవసియది= అగుదువేని; సర్వాభరణధూషితాః= సమస్తాభరణములచే నలంకరింపఁబడిన; దాస్యః=పనికలైలు; పంచ=అయిదు; సహస్రాణి = వేలు; పరిచరిష్యంత=

లి=పరిచర్యచేయఁగలరు. సీతా! నీవు, నామభార్యవగుదువేని, సమస్తాభరణధూషితలగు, నైదువేలదాసీలు, నీకెల్లప్పుడును పర్యసేయుచుందురు. అని, రావణుండు, సీతతోఁజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

రావణేనైవ ముక్తాతు కుపితా జనకాత్మజా. ౩౧
ప్రత్యువాభా నవద్వాంగీ త మనాదృత్య రాక్షసమ్

టీక॥ ఆనవద్వాంగీ=నిందింపఁదగనియవయవములుగల; జనకాత్మజా = జ

నకమహారాజుకొమాతెయియిన నీ
తాదేవి; ఏవం=ఇట్లు; రావణేన=రా
వణునిచేత; ఉక్తాతు=చెప్పబడినదై;
తం=ఆ; రాక్షసం=రాక్షసుని, అనా
ద్యత్యే=లక్ష్మ్యమునేయక; ప్రత్యువాచ=
బదులుచెప్పెను.

అతిసుందరంబులగు నవయవములు
గలనీతాదేవి, ఈప్రకారంబునరావ
ణుమచెప్పినమాటచువిని, పరమకుపి
తయయి, యారావణునెంతమాత్రము
సరకునేయక, యిట్లుచియు త్తరముచె
ప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

మహాగిరి మివాకంప్యం మహేంద్ర సదృశం పతిమ్. ౩౨

మహేంద్రాదధి మివాక్తోభ్య మహం రామ మనువ్రతా

టీక॥ అహం=నేను; మహాగిరిమివ=
మహాపర్వతమువలె; ఆకంప్యం=కదలిం
పరానివాడును; మహేంద్రసదృశం=
దేవేంద్రునితోసమానుడును; మహే
ంద్రాదధిమివ=మహాసముద్రమువలె; అక్షో
భ్యం = కలతపెట్టెరాని వాడునగు;
పతిం=పెరిమిటియయిన; రామం=రా
ముని; అనువ్రతా = అనుసరించియు
న్నాను.

రామంబు, మహాపర్వతముంబోలె
నెట్టివారికిగదలింప నలవిగానివాడు;
మహాసముద్రమువలెనలగఁభరుండు, ఎ
ట్టికష్టమునకేని కలతనొందఁడు; దేవే
ంద్రునినకుసరివచ్చువాడు; అట్టినాభతక
యిన రామునిసేనువలెనొచ్చి యున్నా
ను; ఇట్టిమాటలాడుచున్నావేసికు భయ
ములేదాయెమి?

అని, తాత్పర్యము.

సవకలక్షణసంపన్నం న్యగ్రోధ పరిమండలమ్. ౩౩

సత్యసంధం మహాభాగ మహం రామ మనువ్రతా

టీక॥ అహం=నేను; సర్వలక్షణసం
పన్నం=సమస్తలక్షణములతోనుం గూ
డినవాడును; న్యగ్రోధపరిమండలం=మ
ట్టిచెట్టునకుంబోలెఁబట్టును సమూహ
ముగలవాడును; సత్యసంధం=సత్యప్ర

తిజ్ఞుండును; మహాభాగం = పూజ్యమ
యినయదృష్టముగలవాఁడునగు; రా
మం=రాముని; అనువ్రతా=అనుసరించి
యున్నాను.

నేను, సమస్త శుభలక్షణములతో

నుంగూడినవాఁడును , మట్టిచెట్టునకుఁ గుండునగు రాముననువత్తింపిన దాన గొమ్ములుండునట్లు అనేకబంధువులుగ నున్నట్టిసిద్ధునిగంటవైవం జూతునా! లవాఁడును సత్యసంధుండునుమహాభా అని, తాత్పర్యము.

మహాబాహుం మహారస్కం సింహవిక్రాంత గామినమ్. ౩౪
నృసింహం సింహసంకాశ మహం రామ మనువ్రతా

టీక॥ అహం = నేను; మహాబాహుం = నుసరించియున్న దానను.
పెద్దచేతులుగలవాఁడును ; మహారస్కం = విశాలమగుఁజొమ్ముగలవాఁడు నేను, మహాబాహుండును విశాలవ స్కండును సింహంబునకుంబోలె మహా ను; సింహవిక్రాంత గామినం = సింహము పరాక్రమంబుగలవాఁడగుటచేనగర్వం యొక్క పరాక్రమమువంటి పరాక్రమ బుగానడుచువాఁడును బురుష శ్రేష్ఠం ముగలుగునట్లు గానడుచువాఁడును; నృ డును సింహంబువంటివాఁడునగు రా సింహం = పురుష శ్రేష్ఠుండును ; సింహ ముననువత్తింపియున్నాను ; తప్పుడు సంకాశం = సింహముతోనమానుండున మాటలాడకుము. అని, తాత్పర్యము. గు, రామం = రాముని; అనువ్రతా = అ

పూర్ణచంద్రాననం రామం రాజవత్సం జితేంద్రియమ్. ౩౫
పృథుకీర్తిం మహాత్మాన మహం రామ మనువ్రతా

టీక॥ అహం = నేను; పూర్ణచం కమయిన ప్రభావము గలవాఁడునగు; ద్రాననం = నిండుచందురునివంటి మొగ రామం = రాముని; అనువ్రతా = అనుస ముగలవాఁడును; రామం = సమస్తలోక రించినాను.
ములనురమింపఁజేయువాఁడును; రాజ నేను, నిండుచందురుంబోలె మొగం వత్సం = రాచకొమరుండును; జితేంద్రి బుగలవాఁడును సమస్తలోకంబులను ర యం = జయింపఁబడినయంద్రియములు మింపఁజేయువాఁడును రాజకుమారుం గలవాఁడును; పృథుకీర్తిం = అధికమయి డును జితేంద్రియండును మహాయశుం నకీర్తిగలవాఁడును; మహాత్మానం = అధి డును మహాత్ముండునగు రాముననువ

తికంచినాను; ఇంకనొరులఁగన్నెత్తిచూతునా? అని, తాత్పర్యము.

త్వంపున జఁజుక స్సింహీం మామిచ్చసి సుదులఁభామ్. ౩౬
నాహంశక్యా త్వయాస్పృష్ట మాదిత్యస్య ప్రభాయథా

టీక॥ జంజుకః = నక్కవయిన; త్వం కాను.

పునః = నీవును; సుదులఁభాం = ఎంత నీవునక్క-పు, అడుసించామునునీ
మాత్రముపొందవలవిగాని; సింహీం = కెంతమాత్రముపొందవలవిగానిదానన
అడుసించామయిన; మాం = నన్ను; ఇ గునన్నుగోరెదవు; సూర్యుని కాంతి
చ్చసి = కోరుచున్నావు. అహం = నేను; స్పృశింపవలవిగానట్లు, నన్నుస్పృశిం
అదిత్యస్య = సూర్యునియొక్క; ప్రభా పసికెంతమాత్రమలవిగాదు.
యథా = కాంతివలె; త్వయా = నీచేత; అని, తాత్పర్యము.
స్పృష్టఁ = తాఁకుటకు; నశక్యా = అలవి

పాదపాక్ కాంచనా న్నూనం బహూక్ పశ్యసి మందభాక్. ౩౭

రాఘవస్య ప్రియాంభార్యాం యస్త్యమిచ్చసి రావణ

టీక॥ రావణః = రావణుడా! యః = చూడఁగలవు. నూనం = చిన్నయము.

వీ; త్వం = నీవు; రాఘవస్య = రాముని రావణుడా! రామునిప్రియభార్యన
యొక్క; ప్రియాం = ప్రియురాలయిన; గునన్నుగోరుచున్నావు, కావున, మం
భార్యాం = భార్యను; ఇచ్చసి = కోరుచు దభాగ్యుడవగునీవు, ఇంక, శీఘ్రంబుగ
న్నావో; సః (అధ్యాపృతము) = అట్టి; బంగారువృక్షంబులననేకంబులంజూడఁ
మందభాక్ = యీజించినభాగ్యముగలనీ గలవు, ఇదినిచ్చయము. (చావునమీపిం
పు; బహూక్ = పెక్కులయిన; కాం చినప్పుడు, బంగారువృక్షంబులగపడు
చనాక్ = బంగారువికారములయిన; ననిప్రసిద్ధి.) అని, తాత్పర్యము.
పాదపాక్ = వృక్షములను; పశ్యసి =

క్షుధితస్యహి సింహస్య మృగశత్రో స్తరస్వినః. ౩౮

ఆశీవిషస్య వదనా ద్దంష్ట్రా మాదాతు మిచ్చసి

టీక॥ తుధితస్య = ఆంకలిగొన్నది దంష్ట్రా = కోటను; ఆదాతు = తీసికొను
య్యు; తరస్త్వినః = అధికమయినబలము టకు; ఇచ్చసిహి = కోరుచున్నావుగదా!
గలదియునగు; మృగశత్రోః = జింకలకు ఆంకలిగొన్నదియు బలవంతములు
శత్రువయిన; సింహస్య = సింహముయొ నగు సింహసర్పంబులనోటనుండికోటం
కరయ్యు; ఆశీవిషస్య = మహాసపకము వెలుకఁగోరినట్లునన్నుఁగోరుట, నీకుమ
యొకరయ్యు; వదనాత్ = నోటనుండి; రణముగల్గించును; నిద్ధము. అని, తా

మందరం పవతశ్రేష్ఠం పాణినా హతుం మిచ్చసి. ౩౯

కాలకూటం విషం పీత్వా స్వస్తిమాం గంతు మిచ్చసి

టీక॥ పవతశ్రేష్ఠం = పవతము సీవు, పవతతో ప్రమమయినమంద
లలోను త్రమమయిన; మందరం = మం రపవతమును, చేతఁదీసికొనఁగోరు
దరపవతమును; పాణినా = చేతిచేత; చున్నావు; అదీనీకెట్లునిద్ధింపదో, అట్లు
హతుం = హరించుటకు; ఇచ్చసి = కో నేనునునీకునిద్ధింపను; మఱియుఁగాల
రుచున్నావు. కాలకూటం = కాలకూ కూటమును ద్రావి సుఖంబుగానింటిక
టమును; విషం = విషమును; పీత్వా = త్రా బోగోడెదవు; కాలకూటంబుద్రావినట్లు
గి; స్వస్తిమాం = మంగళముగలవాఁడ వన్నుఁగోరుటవలన, నీవుఇంకనిల్లుబా
వై; గంతుం = పోవుటకు; ఇచ్చసి = కో డఁబోవునదిలేదు; ఇరగఁడనెవరణము
రుచున్నావు. నొందుదువు. అని, తాత్పర్యము.

అక్షిసూచ్యా ప్రమృదిసి జిహ్వయా లేషి చక్షురమ్. ౪౦

రాఘవస్య ప్రియాం భార్యాం యోధిగంతుం త్వమిచ్చసి

టీక॥ యః = ఏ; త్వం = నీవు; రాఘవ అధిగంతుం = పొందుటకు; ఇచ్చసి = కో
స్య = రామునియొక్క; ప్రియాం = ప్రి రుచున్నావో; సః (అధ్యాపృతము) =
యారాలయిన; భార్యాం = భార్యను; అట్టినీవు; సూచ్యా = సూచించేత; అక్షి =

కంటిని; ప్రమృదిని = తుడుచుకొనుచు	బొందఁగోరుటవలన, సూదితోఁగన్న
న్నావు. జిహ్వయా = నాలుక చేత; తు	తుడుచుకొనుటవలనఁ గన్న నశించున
రం = కత్తిని; లేతీచ = నాకుచున్నా	ట్లు, కత్తినాలుకతో నాకుటవలన నా
వును.	లుక చెడునట్లు, నాశంబునొందుదువు.
నీవు, రాముని ప్రియభార్యనగునన్ను	అని, తాత్పర్యము.

అవసజ్య శిలాం కంఠే సముద్రం తతుః మిచ్చసి. ౪౧
 సూర్యాచంద్ర మసౌ చోభౌ పాణిభ్యాం హతుః మిచ్చసి
 యో రామస్య ప్రియాం భార్యాం ప్రథమాయిత మిచ్చసి. ౪౨

టిక॥ యః (త్వం) = నీవు; రామస్య =	చ = ఇద్దఱను; పాణిభ్యాం = చేతులచేత;
రామునియొక్క; ప్రియాం = ప్రియురాల	హతుః = హరించుటకు; ఇచ్చసి = కో
గు; భార్యాం = భార్యను; ప్రథమాయిత	రుచున్నావు.
తుం = అవమానించుటకు; ఇచ్చసి = కో	నీవు రాముని ప్రియభార్యనగునన్ను
రుచున్నావో; సః (అభ్యాహృతము) =	ధషికంపఁగోరుటవలన, మెడకుతాయి
అట్టి నీవు; కంఠే = మెడయందు; శిలాం =	గట్టుకొని, సముద్రంబు దాటఁగోరిన
తాయిని; అవసజ్య = కట్టుకొని; సము	వాడవగుచున్నావు; చంద్రసూర్యులని
ద్రం = సముద్రమును; తతుః = దాటు	దఱను, జేతులంబట్టుకొనఁగూడఁబ్రయ
టకు; ఇచ్చసి = కోరుచున్నావు. సూర్యా	త్పించువు. అని, తాత్పర్యము.
చంద్రమసౌ = సూర్యునిచంద్రుని; ఉభౌ	

అగ్నిం ప్రజ్వలితం దృష్ట్వా వస్త్రేవా హతుః మిచ్చసి
 కల్యాణవృత్తాం రామస్య యోభార్యాం హతుః మిచ్చసి. ౪౩

టిక॥ యః (త్వం) = నీవు; రామస్య =	టకు; ఇచ్చసి = కోరుచున్నావో; సః (అ
రామునియొక్క; కల్యాణవృత్తాం = మం	భ్యాహృతము) = అట్టి నీవు; ప్రజ్వలితం =
గళకరమయిన యాచారముగల; భా	మందుచున్న; అగ్నిం = నిప్పును; వస్త్రే
ర్యాం = భార్యను; హతుః = హరించు	ణ = వస్త్రముచేత; అహతుః = ఎత్తు

కొనుటకు; ఇచ్చసి=కోరుడున్నావు.
 సీవు, మహాపతివ్రతను రామునిదియై
 భార్యనగు నన్ను హరింపఁగోరుటఁజూ

డఁగా, మండుచున్ననిప్పును, గుడ్డలోఁగ
 ట్టుకొనిపోఁగోరినట్లున్నది.
 అని, తాత్పర్యము.

అయోముఖానాం శూలానా మగ్రే చరితు మిచ్చసి
 రామస్య సదృశీం భార్యాం యో ౭ ధిగంతం త్వ మిచ్చసి. ౪౪

టీక॥ యః=ఏ; త్వం = నీవు; రామ
 స్య=రామునియొక్క; సదృశీం=ఆయిన
 కుండగిన; భార్యాం=భార్యను; అధిగం
 తుం=పొందుటకు; ఇచ్చసి = కోరుచు
 న్నావో; సః(అధ్యాహృతము)= అట్టిసి
 వు; అయోముఖానాం = ఉక్కు-కొనల
 యందుఁగల; శూలానాం= శూలముల
 యొక్క; అగ్రే=మీఁదను; చరితుం= త

రుగుటకు; ఇచ్చసి=కోరుడున్నావు.
 సీవు, రాముని ప్రియభార్యనగున
 న్ను బొందఁగోరుటం జూడఁగా, ఉ
 క్కు-శూలంబుల సమూహముపై నడ
 వఁగోరినట్లున్నది; అదియెట్లు పాయకర
 మో, నన్నుగోరుటయు నట్లనితలంపు
 ము. అని, తాత్పర్యము.

యదంతరం సింహస్య గాలయో ర్వనే
 యదంతరం స్యందినికాసముద్రయోః
 సురాగ్రస్థావీరకయో ర్వదంతరం
 తదంతరం వై తవ రాఘవస్యచ. ౪౫

టీక॥ దనే=అడవియందు; సింహస్య
 గాలయోః = సింహమునకును నక్కకు
 ను; యత్=ఏ; అంతరం=భేదమో; స్యం
 దినికాసముద్రయోః= చిన్నయూటకును
 సముద్రమునకును; యత్ = ఏది; అంత
 రం = భేదమో; సురాగ్రస్థావీరక
 యోః= మద్యశ్రేష్ఠమునకును కడుగునీళ్ల

కును; యత్=ఏది; అంతరం=భేదమో;
 తవ=నీకును; రాఘవస్యచ=రామునకు
 ను; తత్=ఆ; అంతరం=భేదము("వై"
 అనునది పాదపురితార్థము); అస్తి
 (అధ్యాహృతము)=కలదు.
 సింహమునకును నక్క-కును ఎంత భే
 దమున్నదో, చిన్నచెలమకును సముద్ర

౬౫౮

మునకును ఎంత భేదమున్నదో, ఉత్తమము తభేదమున్నదో, రామునకును, నీకును, యినమద్యమునకును కడుగునీళ్లు కును ఎంత భేదమున్నది. అని, తాత్పర్యము.

యదంతరం కాంచనసీసలోహయో

ర్యదంతరం చందనవారిపంకయోః

యదంతరం హస్తీబిడాలయో ర్వనే

తదంతరం దాశరథే స్తవైవచ. ౪౬

టీక॥ కాంచనసీసలోహయోః = బంగారుమునకును సీసమునకును; యత్ = ఏ; అంతరం = భేదమో; చందనవారిపంకయోః = చందనపుముద్దకును బురదకును; యత్ = ఏ; అంతరం = భేదమో; వనే = అడవియందు; హస్తీబిడాలయోః = ఏనుఁగునకును, ఖికిని; యత్ = ఏ; అంతరం = భేదమో; దాశరథే = రామునకును; తవైవచ = నీకును; తత్ = అ; అంతరం = భేదము. బంగారుమునకును సీసమునకును ఎంత భేదమున్నదో, చందనపుముద్దకును బురదకును ఎంత భేదమున్నదో, ఏనుఁగునకును ఖికిని ఎంత భేదమున్నదో, రామునకును నీకును అంత భేదంబున్నది. అని, తాత్పర్యము.

యదంతరం వాయునైవతేయయో

ర్యదంతరం మద్గుమయూరయోరపి

యదంతరం సారస గృధ్రయో ర్వనే

తదంతరం దాశరథే స్తవైవచ. ౪౭

టీక॥ వాయునైవతేయయోః = కాకిని, రుద్రసమీకి; యత్ = ఏ; అంతరం = భేదమో; మద్గుమయూరయోరపి = సీరుకాకిని సమీకి; యత్ = ఏ; అంతరం = భేదమో; వనే = అడవియందు; సారస గృధ్రయోః = హంసకును గద్దకును; యత్ = ఏ; అంతరం = భేదమో; దాశరథే = రామునకును; తవైవచ = నీకును; తత్ = అ; అంతరం = భేదము. కాకిని గరుత్మంతునకును ఎంత భేదమున్నదో, సీరుకాకిని సమీకిని ఎంత భేదమున్నదో, గద్దకును హంసకును ఎంత భేదమున్నదో, రామునకును నీకును అంత భేదంబున్నది. అని, తాత్పర్యము.

శ్రీమద్రామాయణము*అరణ్యకాండము. ౬౫

స ౪౩

దమున్నచో, నీకును రామునకును అంత భేదంబున్నది. అని, తాత్పర్యము.

తస్మిన్సహస్రాక్షసమప్రభావే
రామే స్థితే కామూకబాణపాణౌ
హృతాపి తేహం నజరాంగమిష్యే
వజ్రం యథా మక్షికయావగీణమ్. ౪౮

టీక॥ సహస్రాక్షసమప్రభావే = ఇం	మిష్యే = పొందను.
దునితో సమానమయిన పృథావముగ	దేవేంద్రసమప్రభావుండగు రాముం
ల; తస్మిన్ = అ; రామే = రాముడు; కా	దుధను బాణాధరుండై నిలిచి యుండఁ
మూకబాణపాణౌ = ధనుర్బాణములు	గా, నీవు నన్ను పహరించినను, ఈగ వ
చేతంగలవాఁడై; స్థితే = నిలుచుండఁగా;	జ్జిముపలుకుమింగినచో నదిదానికి జీ
తే(త్వయా) = నీచేత; అహం = నేను;	ణముగా నట్లు నీకు నేను స్వాధీనఁ గా
హృతాపి = అపహరింపఁబడినదానైన	ను మఱి సీకుమరణమెగల్గింతును. అని,
ను; మక్షికయా = ఈగచేత ; అవగీ	సీతాదేవి, రావణునితోఁజెప్పెను.
ణం = మింగఁబడిన; వజ్రం యథా =	అని, తాత్పర్యము.
వజ్రమువలె; జరాం = జీణారణ; సగ	

ఇతీవ తద్వాక్య మదుష్టభావా
సుశృష్ట ముక్తా రజనీచరం తమ
గాత్రప్రకంపవ్యధితా బధూవ
వాతోద్ధతా సా కదళీవ తస్మి. ౪౯

టీక॥ అదుష్టభావా = దుష్టముకాని	మాటను; సుశృష్టం = మిక్కిలి-లియు ధైర్య
హృదయముగల; సా = అ; తస్మిన్ = స్త్రీ;	ముగా; ఉక్తా = చెప్పి ; వాతోద్ధతా =
తం = అ; రజనీచరం = రాక్షసునిఁగూర్చి;	గాలిచేగదలింపఁబడిన; కదళీవ = అర
ఇతి = ఇట్లు (“ఇవ ” అనునదివాక్య	టిచెట్టువలె; గాత్రప్రకంప వ్యధితా =
లంకారాధాము); తత్ = అ; వాక్యం =	దేహమువడఁకుటచే చీడింపఁ బడినది;

॥

బహువంఽతయేను.

పరిశుద్ధహృదయయగు నాసీతాచే
వి, యీ ప్రకారంబుననతి ధైర్యముగా
నారావణాసురునితోఁజెప్పి, యంతభ

యంబున, గాలిచేఁ గదలింపఁబడిన య
రఁచిచెట్టుకై వడి, గడగడవడంక సాగి
ను. అని, తాత్పర్యము.

తాం వేపమానా ముపలక్య సీతాం

స రావణో మృత్యుసమప్రభావః

కులం బలంనామచ కర్మచ స్వం

సమాచచక్షే భయకారణార్థమ్. ౫౦

టీక॥మృత్యుసమప్రభావః=మృత్యు
వృతోసమానమయిన ప్రభావముగల ;
సః=ఆ; రావణః=రావణుడు ; వేప
మానాం=వడంకుచున్న; తాం=ఆ; సీ
తాం=సీతాచేవిసి; ఉపలక్య=చూచి;
భయకారణార్థం= భయముగలిగిం
చుటకొఱకు; స్వం=తనదైన ; కులం=
వంశమును; బలం=బలమును; నామచ=
పేరును; కర్మచ=కార్యమును; సమా

చచక్షే=చెప్పెను.

మృత్యువ్రనకుంటాలె మహాప్రభా
వంబుగలయారావణుండు, అట్లుసీతా
చేవి, భయంబునవడంకుటంటాచి, మ
ఱియుభయంబుగలిగించుటకై, తనకు
లంబునుబలంబునుబేరునుదానుగావించి
నమహాకార్యంబులనుజెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యాషే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,

ఆరణ్యకాండే, నస్తవర్వారింశస్సగణః.

ఇది , స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర
వ్యాఖ్యానంబునందు, ఆరణ్యకాండనస్తవర్వారింశస్సగణఁటిక,

ముగిసినది.

॥

॥

శ్రీ

అష్టచత్వారింశసగః ప్రారంభః.

ఏవం బ్రవంత్యాం సీతాయాం సంరభ్యః పరుషం వచః
లలాటే భ్రుకుటి కృత్వా రావణః ప్రత్యువాచహ. ౧

టీక॥ సీతాయాం=సీతాదేవి ; ఏ	నునదిపాదపూరణార్థము.
వం=ఇట్లు; బ్రవంత్యాం=చెప్పచుండ	సీతాదేవిచెప్పినమాటనువిని, రా
గా; రావణః=రావణుడు; సంరభ్యః=	వణుండు, కుపితుండై, నొకటబొమ్ము
కుపితుండై; లలాటే=నొసట ; భ్రుకు	డిపాటుగదురచి, బరుష వచనమున
టి=బొమ్మువలన; కృత్వా=చేసి; పరు	సిట్లుబదులుచెప్పెను.
షం=కఠినమయిన; వచః = మాటచ;	అని, తాత్పర్యము.
ప్రత్యువాచ=బదులుచెప్పెను. “హ” అ	

భ్రాతా వై శ్రవణ స్వాహం సాహస్యో వరవణిని
రావణోనామ భద్రంతే దశగ్రీవః ప్రతాపవాక్. ౨

టీక॥ వరవణిని=ఉత్తమస్త్రీవగు	పరాక్రమముగలవాండను.
సీతా! అహం=నేను; వై శ్రవణస్య=కు	ఉత్తమస్త్రీవగుసీతా! నేను, కుచే
చేరునియొక్క; సాహస్యో=దవతితల్లి	రునితమ్ముండను; అతనిదవతితల్లికొడు
కొడుకైన; భ్రాతా=తమ్ముండను. రా	కును; నాపేరురావణుండందురు; పదిత
వాణోనామ = రావణుండనుపేరుగల	అలుగలవాండను; మహాపరాక్రమశాలి
వాండను; దశగ్రీవః= పదికంఠములుగల	ని. అని, తాత్పర్యము.
వాండను; ప్రతాపవాక్= అధికమయిన	

యస్య దేవా స్సగంధర్వాః పితృచపతగోరగాః
విద్రవంతి భయా ద్భీతా మృత్యోరివ సదా ప్రజాః. ౩

టీక॥ సగంధర్వాః=గంధర్వులతోఁగూడిన; దేవాః=దేవతలును; పితృచపత

❧

గోరగాః = పికాచములును పక్షులును సర్పములును; ఋశ్య = ఎవ్వనియొక్క; భయోత్ = భయమువలన; మృత్యో = మృత్యువువలన; భీతాః = భయపడిన; ప్రజా = విశాచములును పక్షులును సర్పములును, ఇవ = ప్రజలువలె; సదా = ఎల్లప్పుడును; విద్రవంతి = పరుగెత్తుచున్నారో; సః (అ	ధ్యాహృతము) = అట్టివాఁడను. మృత్యువును జూచి ప్రజలు భయపడి పారిపోవునట్లు, దేవతలును గంధర్వులును విశాచములును పక్షులును సర్పములును, వాఘములును, ఉన్నచోటనులు వకచోట పోవుచుందురు. అని, తాత్పర్యము.
--	---

యేన వై శ్రవణో రాజా ద్వైమాత్రః కారణాంతరే
ద్వంద్వ మాసాదితః క్రోధా ద్రజే విక్రమ్య నిజీతః. ౪

టీక యేన-ఎవ్వఁడచేత; కారణాంతరే = ఒకానొక కారణమునిమిత్తము; ద్వంద్వం = యుద్ధమును; ఆసాదిత = పొందిన; ద్వైమాత్రః = చవతితల్లికొడుకైన రాజా = రాజుని; వై శ్రవణః = కుడ్రుండు; క్రోధాత్ = కోపమువలన; పరాక్రమ్య = పరాక్రమించి; నిజీతః = జ	యింపబడినాఁడో; సః (అధ్యాహృతము) = అట్టివాఁడను. మున్ను, ఒక కారణంబున, నాయన్న కుబేరువకును వాకును మహాయుద్ధముగలిగినప్పుడు, నే బరాక్రమంబున, నతనిజయించియున్నాను. అని, తాత్పర్యము.
---	--

యద్భయాతః పరిష్వజ్య స్వ మధిష్ఠాన మృద్ధిమత్
కైలాసం పవతశ్రేష్ఠ మధ్యాస్తే నరవాహనః. ౫

టీక నరవాహనః = కుబేరుండు; యద్భయాతః = ఎవ్వనిభయముచేచి పంపిడినవాఁడై; మృద్ధిమత్ = అధికమున సంపదగల; స్వంతః = తనదైన; ఆధిష్ఠానం = పట్టణమును, పరిత్యజ్య = విడిచి; పవతశ్రేష్ఠం = పవతోస్తమమును; కైలాసం = కైలాసపవతమును; అ	ధ్యాస్తే = అధిష్ఠించియున్నాఁడో; నః (అధ్యాహృతము) = అట్టివాఁడను. కుబేరుండు, వాఘయంబువలననె, సమృద్ధులగు తనపట్టణమును అంకను విడిచి, కైలాసపవతంబు శివస్థానంబు కావున, నేనభ్యుదయించెదనని,
---	--

❧

❧

శ్రీమద్రామాయణము *ఆరణ్యకాండము. ౬౬౩

స ౪౮

యప్సవతోత్రమఁబుపైనున్నాఁడు. అని, తాత్పర్యము.

యస్య తత్ప్రవృత్తం నామ విమానం కావగం శభవ
వీర్యా దేవాజితం భద్రే యేవ యామి విహాయనమ్. ౬

<p>టీక॥ భద్రే = మంగళరూపిణివగు సీ తా! యేన = దేనిచేత; విహాయనం = ఆ కాశమున; యామి = పొందుచున్నా నో; తల్ = అట్టి; కావగం = ఇచ్చకువ చ్చినట్లుపోవునదియు; శుభం = మంగళ రమైనగు; తప్రవృత్తం నామ = తప్రకమనె డు; యస్య = (తస్య) ఆకుచేర్చుకొన్న విమానం = విమానము ; వీర్యాదేవ = ప</p>	<p>రాక్రమమువలననె; ఆజితం = సంపా దించబడినది. మంగళరూపిణివగు సీతా! ఇప్పుడు నేను దేనినారోపించి యాకాశంబున సంచరించుచున్నానో, కావగమనం బగుచాతప్రవృత్తివిమానంబు, ఆకుచేర్చు కొన్నది, పరాక్రమబలంబున నేను బెరుగుకొన్నదే అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

మమ సంజాతరోషస్య ముఖం దృష్ట్యైవ వైధిం
విద్రవంతి పరిత్రస్తా స్సురా శృక్రపురోగమాః

<p>టీక॥ వైధిం = సీతా! సంజాతరోష స్య = కలిగినరోషముగల; మమ = నాయె క్క; ముఖం = మొగమున; దృష్ట్యైవ = ఇ చూచినంతనె; శక్రపురోగమాః = ఇ ద్రుండుమున్నుండచువాఁడుగల; సు రా = దేవతలు; పరిత్రస్తాః = భయప డినవారలయి; విద్రవంతి = పరుగెత్తుచు</p>	<p>వారు. ఇందుండు మొదలగు దేవతలందఱు నేను కోపమునొందియుండునప్పుడు నామొ గంబుజూచిదేని, తత్తఱుంబున, భయం బుచే బరుగెత్తుదురు. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	---

యత్ర పిష్టా మృహం తత్ర మారుతో వాతి శంకితః
తీవ్రాంశు శ్శిశిరాంశుశ్చ భయా త్సంపద్యతే రవిః. ౮

టీక॥ అహం = నేను; యత్ర = ఎచ్చట; పిష్టామి = ఉన్నానో; తత్ర = అచ్చట;

జ

మారుతః=వాయువు; శక్తితః=భయ
పడినవాడై; వాతః=వీచును. తీవాం
శుః=తీక్షణములయినకిరణములుగల; రవి
శ్చ=సూర్యుడును; భయాత్=భయము
వలన; శిశిరాంశుః=చల్లనికిరణములుగల
వాడు; సంపద్యతే=అగుచున్నాడు.

నేనెచ్చటనుండునో; అచ్చటనం
యు, వాయువు, భయమున, అగుట
లుండెవీచును; వేడికిరణములుగలసూ
ర్యుడును, భయమున, చల్లనికిరణ
ములుగలవాడగును. అని, తాత్పర్యము

నిష్కంపప్రతాస్తరభో నద్యశ్చ స్తివిలోదకాః
భవంతి యత్ర యత్రాహృతిష్ఠామి విచరామి చ. ౯

టిక|| అహం=నేను; యత్రయత్ర=అగుచున్నవి.
ఎచ్చటెచ్చట; తిష్ఠామి=నిలుచునో; వి
చరామిచ=సంచరించునో; తత్రతత్ర
(అధ్యాహృతము)=అచ్చటచ్చట; తరి
వః=వృక్షములు; నిష్కంపప్రతాః =
కదలనియాకులుగలవిగాను; నద్యశ్చ=
నదులును; స్తివిలోదకాః = నిచ్చలమ
యినజలముగలవిగాను; భవంతి =

నేనెచ్చటెచ్చటనిలుచుండునో, ఎ
చ్చటెచ్చటసంచరించుచుండునో; అచ్చ
టంతయు, వృక్షములుపత్రములుగూ
డఁజలించవు; నదులుప్రవహింపకనిచ్చ
లజలంబులయ్యెయుండును.
అని, తాత్పర్యము.

మమ పారే సముద్రస్య లంకానామ పురీ శుభా
సంపూర్ణా రాక్షసైః ఘోరైః గృహైః స్యామరావరీ. ౧౦

టిక|| ఇంద్రస్య=ఇంద్రునకు; అమరా
వరీ= అమరావరీపట్టణమువలె; మ
మ=నాకు; సముద్రస్య=సముద్రముయొ
క్క; పారే = ఆవలిగట్టునందు; ఘో
రైః=భయంకరులగు; రాక్షసైః=రా
క్షసులచేత; సంపూర్ణా = నిండినది

యు; శుభా-మంగళకరయునగు; లంకా
నామ=లంకయును; పురీ=పట్టణము; అ
స్తి(అధ్యాహృతము)=కలదు.
ఇంద్రునకుమరావరీపట్టణముండు
నట్లు, నాకు, సముద్రదక్షిణతీరంబునం
దు, భయంకరాకారులగురాక్షసులతో

జ

జ

శ్రీమద్రామాయణము * ఆరణ్యకాండము. ౬౫

స ౪౮

నిందినలంకయ నెదు మహాపట్టణముగలదు. అని, తాత్పర్యము.

ప్రాకారేణ పరిక్షిప్తా పాండురేణ విరాజతా
హేమకత్యా పురీ రమ్యా వై దూర్యమయతోరణా. ౧౧

<p>టీక॥ పురీ = లంకాపురి; పాండురేణ = తెల్లనిదియు; విరాజతా = ప్రకాశించుచున్నదియునగు; ప్రాకారేణ = ప్రహరీచేత; పరిక్షిప్తా = చుట్టబడినది. హేమకత్యా = బంగారుమేడలుగలది. రమ్యా = సుందరమయినది. వై దూర్యమయతోరణా = వై దూర్యవణిపికారము</p>	<p>లయినపురద్వారములుగలది. ఆలంకాపురికిఁజుట్టుచుఁజెల్లనిగొప్ప ప్రాకారంబుండును; అందుమేడలుబంగారుమతోఁగట్టబడియుండును; పురద్వారంబులువై దూర్యవణిమయంబులయియుండును. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	--

హస్త్యశ్వరథసంబాధా యూర్యనాదవినాదితా
సవకాలఫలై ర్వృత్తై స్సంకులోద్ధ్యానశోభితా. ౧౨

<p>టీ॥ సా (అధ్యాహృతము) - ఆపట్టణము; హస్త్యశ్వరథసంబాధా = వీనుంగులచేతనుగట్టుములచేతనురథములచేతను నిండినది. యూర్యనాదవినాదితా - వాద్యములయొక్కధ్వనులచే ధ్వనింపఁజేయఁబడినది. సవకాలఫలైః = సమస్తకాలములయందునఫలంబులుగల; వృత్తైః = వృత్తములచేత; సంకులోద్ధ్యానశోభితా = నిండియుద్ధ్యానవనములచేఁ బ్రకాశింపఁ</p>	<p>జేయఁబడినది. ఆలంక, యేనుంగులచేతనుగట్టుములచేతనురథములచేతనునిండినదై, యెల్లప్పుడును, వాద్యధ్వనులతోఁగూడి, సమస్తకాలంబులందును ఫలించునట్టి వృత్తములతోనిండిన యుద్ధ్యానవనంబులతో నెంతయునొప్పుచుండును. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	--

తత్ర త్వం వసతీ నీతే రాజపుత్ర మయాసహ
నస్తరివ్యసి నారీడాం మానషీడాం మనస్స్విని. ౧౩

టిక॥ మనస్స్విని = మంచిమనస్సుగల	లను; నస్తరివ్యసి = తలంపవు.
దానవు; రాజపుత్రి = రాచకొమార్తె	మంచిమనస్సుగలదానవు రాచకొ
వునగు; సీతే = సీతా! త్వం = నీవు; తత్ర =	మా తెఱపునగు; సీతా! ఆలంకారురియం
అచ్చట; మయానహ = నాతోఁగూడ; వ	దు, నీవు, నాతోఁగూడ, విహరింపుడుం
సతీ = వాసుమనేయుచు; మానుషీ	దువేని, యామనుష్యస్త్రీలనెంతమాత్ర
కాం = మనుష్యసంబంధియగు; నారీ	మ స్తరింపకుండువు.
కాం (ద్వితీయాంశమందువచ్చి) = స్త్రీ	అని, తాత్పర్యము.

భుంజానా మానుషా భోగా దివ్యాంశ్య వరవణిని
నస్తరివ్యసి రామస్య మానుషస్య గతాయుషః. ౧౪

టిక॥ వరవణిని = ఉత్తమమగు	(ద్వితీయాంశమందువచ్చి) రాముని; న
తా! త్వం (అధ్యాహృతము) = నీవు; మా	స్తరివ్యసి = తలంపవు.
నుషా = మనుష్యసంబంధములయిన;	ఉత్తమస్త్రీవగు; సీతా! అచ్చటనీవు,
భోగా = భోగంబులను; దివ్యాంశ్య =	నాతోఁగూడ, మనుష్యలోకంబునందలి
స్వగమనందలిభోగములను; భుంజా	భోగంబులను, దేవలోకంబునందలిభో
నా = ఆనుభవించుచు; మానుషస్య = మ	గంబులను ఆనుభవించుచు, మనుష్యుండు
నుష్యంధును; గతాయుషః = పోయిన	ను ఆసన్నమరణమందునగు రామునెంత
యాయుస్సుగలవాఁడునగు; రామస్య =	మాత్రమే స్తరింపవు. అని, తాత్పర్యము.

స్థాపయిత్వా ప్రియం పుత్రం రాజ్ఞా దశరథేన యః
మందవీర్య స్సతో శ్రేష్ఠ స్తతః ప్రస్థాపితో హ్యయమ్. ౧౫

టిక॥ రాజ్ఞా = రాజయిన;	దశరథే	తః = కొడుకైనను; మందవీర్యః = స్వల్ప
న = దశరథునిచేత; ప్రియం = ఇష్టండు	మయినవరాక్రమముగలవాఁడని ; త	
న; పుత్రం = కొడుకునుభరతుని ; స్థాప	తః = అందువలన; ప్రస్థాపితః = పంపఁబ	
యిత్వా = రాజ్యంబుననుంచి; యః = ఎ	డినాఁడో; అయం = ఈరాముఁడు; సో	
వ్యంధు; శ్రేష్ఠః = మొదటఁబట్టిన ; సు	హి = అట్టివాఁడుగదా!	

శ్రీమద్రామాయణము*అరణ్యకాండము. ౬౦

స ౬౦

దశరథమహారాజు ! తనప్రియపు నకుఁబంపినాఁడు ; అట్టిరాముని , ఏ
త్రుండగుభరతుని రాజ్యంబుననుంచి , లయూరకపొగఁజెదపు.
రాముండు జ్యేష్ఠపుత్రుండయినను బరా అని, తాత్పర్యము,
కృమిహీనుండగుటచేఁగదాయరణ్యంబు

తేన కిం భృష్టరాజ్యేన రామేణ గతచేతసా
కరిష్యసి విశాలాక్షి తాపనేన తపస్విన్వా. ౧౬

టీక॥ విశాలాక్షి = వెడల్పులయిన చేయగలవు!
కన్నులుగలసీతాదేవి! భృష్టరాజ్యేన = విశాలములగుకన్నులుగలసీతా! అ
పోయినరాజ్యముగలవాఁడును; గతచే త్తుపరాక్రమహీనుండునురాజ్యభృష్టుం
తసా = పోయినబుద్ధిగలవాఁడును; తా దునుబుద్ధిహీనుండును దాహనుండగుట
పనేన = ఋషియు; తపస్విన్వా = శో చేశ్వర్యంబులేసవాఁడును శోచనీయుం
చనియుండునగు; తేన = అట్టి; రామేణ = డునగు రామునింజెట్టుకొని నీవేమి చే
రామునిచేత; కిం = ఏమిటి; కరిష్యసి = యుఁగలవు! అని, తాత్పర్యము.

సవరాక్షసభతారం కామా త్వయ మిహగతమ్
న మన్తభశరావిష్టం ప్రత్యాఖ్యాతుం త్వమహాసి. ౧౭

టీక॥ త్వం = నీవు; కామాత్ = కామ స్కరించుటకు; నాహాసి = తగవు.
మువలన; త్వయం = తానె; ఇహ = ఇచ్చ నమస్తరాక్షసేశ్వరుండనగు నేను,
టికి; ఆగతం = వచ్చినవాఁడును, మన్త నేనైయెకామావేశంబున నీయొద్దకువ
భశరావిష్టం = మన్తభద్రాణములచే నా చ్చిమన్తభశరపీడితుండనై నిన్నువేడు
వేశింపఁబడినవాఁడునగు; సర్వరాక్షస కొనుచుండునప్పుడు , నీవునన్నుఁ దిర
భతారం = సమస్తరాక్షసులకును బ్ర స్కరింపఁదగదు. అని, తాత్పర్యము.
భువైనవాని; ప్రత్యాఖ్యాతుం = తిర

ప్రత్యాఖ్యాయ హి మాం భీరు పరితాపం గమిష్యసి

చరణే నాభిహ శ్యేవ పురూరవస మువశశీ. ౧౮

<p>టిక॥భీరు = భయముగలదానా! మాం=నన్ను; ప్రత్యాఖ్యాయ = తిర స్కరించి; ఊర్వశీ=ఊర్వశి ; పురూర వసం = పురూరవస్సును ; చరణేన= పాదముచేత; అభిహ శ్యేవ= తన్నవ లె; పరితాపం=పశ్చాత్తాపమును; గమ వ్యసిహి=పొందుదువుగదా! భయముగలదానా! ఒకవేళగాను</p>	<p>భయంబుననన్నిప్పుడు నీవు తిరస్కరిం చినను, ఊర్వశి మొదటఁజరగావలెనుండ గుపురూరవస్సును గాలందన్ని, యావల వలెనని బొందఁబరితపించినట్లు, నీవు, అ ట్టిమహాస్నేహంబుఁజెఱవ్రకొంటినేయ నిపశ్చాత్తాపంబునొందఁగలవు. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	---

అంగుళ్యా నసమో రామో మమ యుద్ధే స మానుషః
తవ భాగ్యేన సంప్రాప్తం భజన్వ వరవణిణి. ౧౯

<p>టిక॥వరవణిణి= ఉత్తమస్త్రీవగ సీతా! మానుషః=మనుష్యుడగు; సః= ఆ; రామః=రాముడు; యుద్ధే=యుద్ధ మునందు; మమ = నాయొక్క; అంగు ళ్యా=వ్రేలితో; నమః= సమానుడు; స=కాదు. తవ=యొక్క; భాగ్యేన= అవృష్టముచేత; సంప్రాప్తం=వచ్చినన న్ను; భజన్వ=పొందుము.</p>	<p>ఉత్తమస్త్రీవగుసీతా! మనుష్యుడ గురాముడు, యుద్ధంబుననాయొక్కవ్రే లికిసరిచాలదు నీవుయితనికిభయపడవల దు; నేను భాగ్యవశంబున నీయొద్దమవ చ్చినిప్పుడేడుచున్నాను; నన్నుబొందు ము. అని, రావణుండు, సీతతో శిష్యుడు. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

ఏవ ముక్తాతు వై దేహీ క్రుద్ధా సంర క్తలోచనా
అబ్రవీ యువం వాక్యం రహితే రాక్షసాధిపమ్. ౨౦

<p>టిక॥వై దేహీ=సీతాదేవి; ఏవం=ఇ ట్లు; ఉక్తాతు = చెప్పఁబడినంతనె; క్రు ద్ధా=కోపించినదై; సంర క్తలోచనా= అని, తాత్పర్యము.</p>	<p>ఎట్టిచిన్నలుగలదై, రహితే నిజాన ప్రదేశమునందు; రాక్షసాధిపం= రా క్షసరాజుడగు రావణునిగూచి; పరు</p>
---	---

శ్రీమద్రామాయణము*అరణ్యకాండము.

స ౪౮

గం=కఠినమయిన; వాక్యం=మాటను; నంబుగదురి, విజనప్రదేశంబున, రాక్షస
బ్రవీత్=చెప్పెను.
సీతాదేవి, రావణుండుచెప్పినమా
టనువిని, కోపంబునొందికన్నులనెఱ్ఱెద

రాజుండగురావణుంబొచ్చి, పరుషవచ
నంబుననెట్లనియె. అని, తాత్పర్యము.

కథా వైశ్రవణం దైవం సవభూతనమస్కృతమ్
భ్రాతరం వ్యపదిశ్యత్వ మశుభం కతుః విచ్ఛసి. ౨౦

టీక॥త్వం = నీవు; సర్వభూతనమ
స్కృతం = సమస్తప్రాణులచేతనునమ
స్కరింపఁబడినవాఁడును; దేవం = దేవుఁ
డునగు; వైశ్రవణం = కుబేరుఁ; భ్రాత
రం = అన్ననుగా; వ్యపదిశ్య = చెప్పకొ
ని; కథం = ఎట్లు; అశుభం = పాపమును;
కతుః = చేయుటకు; విచ్ఛసి = కోరుచు

న్నావు?
నీవు, సమస్తభూతనమస్కృతంబు
నబుడ్యోత్తుండనగు కుబేరుండునాక
న్నయనిచెప్పకొనిచ, నిట్టిపాపముచే
యఁబూనితివేమి?
అని, తాత్పర్యము.

అవశ్యం వినశిష్యంతి సర్వే రావణ రాక్షసాః
యేషాం త్వం కర్కశో రాజా దుర్బుధి రజితేంద్రియః. ౨౧

టీక॥రావణ = రావణుడా! యే
షాం = ఎవ్వరికి; కర్కశః = క్రూరుండవు
ను; దుర్బుధిః = దుష్టబుద్ధిగలవాఁడవును;
అజితేంద్రియః = జయింపఁబడనియింద్రి
యములుగలవాఁడవునగు; త్వం = నీవు;
రాజా = ప్రభుండవా; తే (అధ్యాత్మత
ము) = ఆ; రాక్షసాః = రాక్షసులు; స

ర్వే = అందఱును; అవశ్యం = అవశ్యము;
వినశిష్యంతి = నశింపఁగలరు.
రాక్షసులకు రాజయిన నీవిట్లు క్రూరుం
డవుగాను దురాత్ముండవుగాను ఇంద్రి
యలోలుండవుగానున్నావుగావున, రా
క్షసులందఱులప్పుక నాశంబునొందుదు
రు. అని, తాత్పర్యము.

అపహృత్య శచీం భార్యం శక్య మింద్రస్య జీవితమ్

నచరామస్య భార్యం మామపనీయా స్తి జీవితమ్. ౨౩

టిక॥ ఇంద్రస్య = ఇంద్రునియొక్క; తం = బ్రతుకుటకు; నా స్తి = లేదు.
భార్యం = భార్యయగు; శచీ = శచీ దే
వి; అపహృత్య = అపహరించి ; జీవి
తుం = బ్రతుకుటకు; శక్యం = అలవియగు
ను. రామస్య = రామనియొక్క ; భా
ర్యం = భార్యనగు; మాం = నన్ను; అప
నీయచ = అపహరించి మాత్రము ; జీవి

ఇంద్రుని భార్యను శచీ దేవిని పహరిం
చి యిరున్నను బ్రాణముతో నుండవచ్చును
గాని, రామని భార్యనగు నన్ను పహరిం
చి మాత్రము, ఎంత జీవింపనలవి గాదు.
అని, తాత్పర్యము.

జీవేచ్ఛిరం వజ్రధరస్య హస్తా

చ్ఛచీం ప్రధృష్ఠ్యా ప్రతిరూపరూపామ్

సమాదృశీం రాక్షస దూషయిత్వా

పీతామృతస్యాపి తవా స్తి మోక్షః. ౨౪

టిక॥ వజ్రధరస్య = దేవేంద్రునియొక్క; హస్తాత్ = చేతనుండి; అప్రతిరూ
పరూపాం = సరిలేని రూపముగల ; శ
చీం = శచీ దేవిని; ప్రధృష్ఠ్య = అవమానిం
చి; జీవేత్ = బ్రతుకవచ్చును. రాక్షసం =
రావణుడా! మాదృశీం = నాయుట్టిదా
నిని; దూషయిత్వా = దూషించి; పీతా
మృతస్యాపి = త్రాగఁబడిన యమృతము
గలవాఁడవైనను; తవ = నీకు; మోక్షః =

విడుదల; నా స్తి = లేదు.

వజ్రాయుధంబు దాల్చి యుండు దే
వేంద్రునియొడుటఁ బరమసౌందర్యశాలి.
నియగు శచీ దేవిని వమానించి యెన్నను బ్ర
తుకవచ్చునుఁ గాని ; నాయుట్టిదానినవ
మానించి నీవు ; అమృతంబు దాల్చినను
బ్రాణముతో నుండఁజాలవు. అని, నీతా
దేవి. రావణునితోఁజెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యాషే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,

అరణ్యకాండే, అష్టవత్సారింశస్సగః.

ఇతి, స్పష్టార్థము.

శ్రీమద్రామాయణము. ఆరణ్యకాండము. ౬౭౦

స ర్గ

ఇది, పరమాథ్వచంద్రికాభ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర
వ్యాఖ్యానంబునందు, ఆరణ్యకాండాష్టవత్సరింశ సర్గ టిక.
ముగిసినది.

ॐ

ఏకో న పంచాశ సర్గ ప్రారంభః.

సీతాయా వచనం శ్రుత్వా దశగ్రీవః ప్రతాపవాన్
హస్తే హస్తం సమాహత్య చకార సుమహద్వపుః. ౧

టిక॥ ప్రతాపవాన్ = అధికమయిన మను; చకార = చేసెను.

పరాక్రమముగల; దశగ్రీవః = రావణుడు, సీతాయాః = సీతాదేవియొక్క; వచనం = మాటను; శ్రుత్వా = విని; హస్తే = చేతియందు; హస్తం = హస్తమును; సమాహత్య = కొట్టి; సుమహత్ = మిక్కిలియుం గొప్పదగు; వపుః = శరీరమును; పరాక్రమముగలదియగు రావణుండు, సీతాదేవిచెప్పిన మాటను వినికోపంబున చేయిమీద చేయిగొట్టి, భయంకరాకారంబగు హస్తముచేతను, అని, తాత్పర్యము.

స మైథిలీం పునవాక్యం బభాషే చ తతో భృశమ్

టిక॥ సః = ఆ రావణుండు; పునః = పలికెను.

మఱియు; మైథిలీం = సీతను గూచి; తతః = ఆ రావణుండంత, మఱి సీతాదేవి అంతన్నభృశం = మిక్కిలికూరమనగా, మతియుం గతి నంబుగా నిట్లనిచెను; వాక్యం = మాటను; బభాషే చ = ప్పెను, అని, తాత్పర్యము.

నోన్మత్తయా శ్రుతా మన్యే మమ వీర్యపరాక్రమాః. ౨

టిక॥ ఉన్మత్తయా = విచ్చిపట్టిన సీతేత; మమ = నాయొక్క; వీర్యపరాక్రమాః =

మా=బలపరాక్రమములను; శ్రుతౌ=అపరాక్రమములను నేనుమున్ను చెప్పిన
విసంబంధింపబడినవానిగా; చమస్యే=తలంపను. స్పృహనీవుచేసిననేలేదని తలంచెదను.
నీవుపిచ్చిదానవుగానన్నావు; నాబ అని, తాత్పర్యము.

ఉద్వహేయం ధుజాభ్యాంతు మేదినీమంబరే స్థితః
అపిచేయం సముద్రంచ మాన్యాం మృత్యుం యే నీతః. ౩

టీక॥ అహం(అధ్యాహృతము) = ఉన్నవాడనై; మృత్యుం= మృత్యువు
నేను; అంబరే= ఆకాశమునందు; స్థి స; మాన్యాం=చంపుచును.
తః=ఉన్నవాడనై ; ధుజాభ్యాం = నేను, ఆకాశంబుననుంచి, రెండుచే
చేతులచేత; మేదినీంతు=భూమిని; ఉ తులచే, సీభూమినంతయు నెత్తుదును;
ఉద్వహేయం=ఎత్తుదును. సముద్రంచ= సముద్రం బంతయుఁ ద్రావివేయుదు
సముద్రమునుగూడ; అపిచేయం=త్రా ను; యుద్ధంబునమృత్యువునుంగూడవ
గుదును. రణే=యుద్ధమునందు; స్థితః= ధించివుత్తును. అని, తాత్పర్యము.

అకం రుధ్యాం శరై స్తీక్ష్ణై విభింధ్యాంహి మహీతలమ్
కామరూపిణ మన్తతై పశ్య మాం కామదం పఠిమ్. ౪

టీక॥ తీక్ష్ణై= కఠినములను; శ న్ను; పశ్య=చూడము.
రై=దాణములచేత; అకం= సూ తీక్ష్ణదాణంబుల సూర్యునడ్డగింతు
రుగిని; రుంధ్యాం=అడ్డగింతును; ధర న; భూమినంతయుఁ భేదింతును; పిచ్చి
ణీతలం=భూమి; విభింధ్యాం= పగు దానా! నాసంగమింకుఁడెరియలేదు; కా
లంజేయుదును. ఉన్నతై=పిచ్చిదానా! మరూపిని కోరినవానినెల్ల నొసంగువాఁ
కామరూపిణం = ఇచ్చాధీనమగురూప డనునీకుఁడగిన పెనిమిటి నగు నారూపం
ముగల; కామదం=కోర్కులనొసంగు బుఁబాడుము. అని, రావణుండు, నీత
నట్టి; పఠిం=పెనిమిటి నగు; మాం= న తోఁజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

ఏవ ముక్తవత స్రస్య సూర్యకల్పే శిఖిప్రభే

శ్రుద్ధస్య హరిపర్యంతే రక్తే నేత్రే బధూవతుః. ౫

టిక్కవీవం=ఇట్లు; ఉక్తరం=చెప్పి	న్నుల; రక్తే = ఎఱ్ఱనివిగా; బధూవ
నట్టి; కృద్ధస్య = కోపమునొందిన; త	తుః=అయినవి.
స్య= ఆరావణుఁ యొక్క; సూర్యక	ఇట్లు చెప్పచున్న శ్రుద్ధుండగు నారా
ప్తే= సూర్యసమానములును; శిఖిప్ర	వణుఁ యొక్క సూర్యాగ్నిసమానము
భే=అగ్నియొక్క కాలివంటికాంతిగల	లును గొనలఁబింగళవణములను నే
వియు; హరిపర్యంతే= గోరోచనపువ	త్రంబులు విడిచి లియు నెఱ్ఱివయ్యె.
న్నెగలకొనలుగలవియునగు; నేత్రే=క	లని, తాత్పర్యము.

సద్య సౌవ్యం పరిత్యజ్య భిక్షురూపంచ సమృతమ్
స్వం రూపం కాలరూపాభం భేదే వైశ్రవణానుజః. ౬

టిక్కవైశ్రవణానుజః= కుచేరుని	పొందెను.
మ్ముండగు రావణుండు; సద్యః = తత్క్ష	కుచేరుని తమ్ముండగు నారావణుం
ణమె; సౌవ్యం=కాంతమును; సమృతం	డంత రాక్షణమె, సౌవ్యంబును బూజ
చఁపూజితమునగు; భిక్షురూపం= స	నీయంబునగు నాసన్న్యాసిరూపంబు విడి
న్న్యాసిరూపమును; పరిత్యజ్య= విడిచి;	చి, యమునిరూపమువలె సతిభయంక
కాలరూపాభం = యమునిరూపము	రంబగు తనరూపముధరించెను.
యొక్క కాంతివంటికాంతిగల; స్వం=	అని, తాత్పర్యము.
తనదైన; రూపం=రూపమును; భేదే=	

సంరక్తనయన శ్రీమాంస్తవైకాంచనకుండలః
క్రోధేన మహాలావిష్టో నీలజీమూతసన్నిభః. ౭
దశాస్యః కాముకీ బాణీ బధూవ త్తణదాచరః

టిక్కత్తణదాచరః = రాక్షసుడై	వేసింపఁబడినవాడై; సంరక్తనయనః=
సరావణుండు; మహాలా= అధికమయి	మిక్కిలియు నెఱ్ఱవైన కన్నులుగలవా
న; క్రోధేన=కోపముచేత; ఆవిష్టః= ఆ	దను; శ్రీమాక= అధికమయిన కాంతిగ

లవాడును ; తత్ప్రకాంచనకుండలిః =
కాంచబడినబంగారుపోగులు గలవాడును; నీలజీమూతనన్నిభిః = నల్లనిమే
ఘముతోనమానుడును ; దశాస్యః =
పదితలుగలవాడును; కాముకీ = ధ
నుస్సగలవాడును; దాణి = దాణములు
గలవాడును; బధూవ = ఆయెను.

రావణుండు పరమకుపితుండై ,
స్థూలనైఋదనంబుగదురనప్పుడు, ఆ
క్షురూపంబువిడిచి, శ్రీమంతుండునును
చిబంగారు పోగులుగలవాడును నీ
మేఘవణుండును బదితలుగలవాడ
నుధనుదాణంబులుగలవాడునై పొడి
సూజెను. అని, తాత్పర్యము.

స పరివ్రాజకచ్చర్త మహాకాయో విహాయ తత్. ౮
ప్రతిపద్య స్వకం రూపం రావణో రాక్షసాధిపః
సంర క్తవయసః క్రోధా జీమూతనచయప్రభిః. ౯
రక్తాంబర ధరస్తస్మా శ్రీరత్నం ప్రేక్ష్య మైథిలమ్

టిక|| మహాకాయః = పెద్దదేహము
గల; రాక్షసాధిపః = రాక్షసరాజుడ
గు; సః = ఆ; రావణః = రావణుడు;
తత్ = ఆ; పరివ్రాజకచ్చర్త = నన్నాగిని
చేషమును; విహాయ = విడిచి; స్వకం = తన
దైవ; రూపం = రూపమును; ప్రతిపద్య =
పొంది; క్రోధాత్ = కోపమువలన; సంర
క్తవయసః = మిక్కిలియు నెఱ్ఱనైనకన్న
లుగలవాడై; జీమూతనచయప్రభిః =
మేఘసమాహముల కాంక్షవంటికాంట
గలవాడై; రక్తాంబరధరః = ఎఱ్ఱనివస్త్రు

ములను దాల్చినవాడై; శ్రీరత్నం =
శ్రీశేష్ఠునియిన; మైథిలమ్ = నీతాజి
వి; ప్రేక్ష్య = చూచి; తస్మా = అదియెను.
మహాకాయుండును రాక్షసేశ్వరుం
డునగునారావణుడు, ఆనన్నాగినిరూ
పమును విడిచి, విజరూపంబుచాచ్చి, కో
పంబునంగస్థూలనైఋదనంబుగదుర, మే
ఘసమానవణుండై, రక్తవస్త్రధరుం
డై, యుగ్రమస్త్రీయగ నీతాజివింజా
దుడు, అయిచుండెను.
అని, తాత్పర్యము.

స తా మసితకేశాంతాం భాసరస్య ప్రధా మవ. ౧౦
వసనాభరణోపేతాం మైథిలీం రావణో బ్రవీత్

టిక|| సః = ఆ; రావణః = రావణుడు; అసితకేశాంతాం = నల్లనివెంట్రుకం

శ్రీమద్రామాయణము * ఆరణ్యకాండము. ౬౦౫

స ౪౮

కొనలుగలదియు; భాస్కరస్య= సూర్యునియొక్క; ప్రభాషివ (స్థితాం)= కాంతివలెనున్నదియు; వసనాభరణోపేతాం=వస్త్రములతోను ఆభరణములతోనుంగూడినదియునగు; తాం= ఆ; మైథిలీం=సీతాదేవిగూచిక; అబ్రవీత్=చెప్పెను.

ఆరావణుండు, నల్లని వెండ్రుకలకొనలుగలదియు సూర్యకాంతివలెం చేతి చూడనలవిగా కున్నదియుమంచివస్త్రంబును ఆభరణంబును ధరించి యున్నదియునగు నాసీతాదేవిం జూచి యిట్లనియె. అని, తాత్పర్యము.

త్రిషు లోకేషు విఖ్యాతం యది భతాకర మిచ్ఛసి. ౧౧
మా మాశ్రయ వరాహే తవాహం సదృశః పతిః

టీక॥ వరాహే= సుందరమయిన పిఱుదులుగల సీతా! త్రిషు= ముల్లొక ములయందు; విఖ్యాతం= ప్రసిద్ధిపొందిన; భతాకరం= పెనుమిటిని; ఇచ్ఛసియది=కోరుదువేసి; మాం=నన్ను; ఆశ్రయః=పొందుము. అహం=నేను; తవ=నీకు; సదృశః=సరియైన; పతిః= పెను

మిటిసి.
సుందరమయిన పిఱుదులుగల సీతా! ముల్లొకంబులయందును అసిద్ధిగాంచిన పెనుమిటికావలెనని కోరెదవేని, నన్నాశ్రయించుము; నీకు సరియైన పెనుమిటిని నేను. అని, తాత్పర్యము.

మాం భజన్వ చిరాయ త్వ మహం శ్లాఘ్యః పతి స్తవ. ౧౨
వై వచాహం క్వచి ద్భద్రే కరిష్యే తవ విప్రియమ్

టీక॥ భద్రే= మంగళకరివగు సీతా! త్వం=నీవు; చిరాయ = బహుకాలము నకు; మాం=నన్ను; భజన్వ = పొందుము. అహం=నేను; తవ=నీకు; శ్లాఘ్యః= కొనియాడదగిన; పతిః= పెనుమిటిని. అహం=నేను; క్వచిత్= ఒకానొకప్పుడు

ను; తవ=నీకు; విప్రియం= అనిష్టమును; నకరిష్యేచైవ=చేయనేచేయను.
మంగళరూపిణివగు సీతా! బహుకాలమునకు నీకుండగిన శ్లాఘ్యభతాను నేను దొరికితిని; కావున నన్నాశ్రయించుము; నేను, నీకాపుడును, ఏవిధమయినయి

పకారమును జేయను. అని, తాత్పర్యము.

త్యజ్యతాం మానుషే భావో మయిభావః ప్రణీయతామ్. ౧౩

టిక||మానుషే=మనుష్యునియందు; గాక.

భావః=మనసు; త్యజ్యతాం= విడువఁబ
డు; గాక. మయి=నాయందు; భావః= సీత్రమనుష్యునిపై మనస్సు విడిచి, నా
మనసు; ప్రణీయతాం = ఉంచఁబడు

రాజ్యావృత్త మసిద్ధాథకం రామం పరిమితాయుషమ్

తై గుణై రనరక్తాసి మూఢే పండితమానిసి. ౧౪

యస్త్రియా వచనా బ్రాజ్యం విహాయ ససుహృజ్జరమ్

అస్త్రిక్ వ్యాభాసుచరితే వనే చరతి దుష్కఠః. ౧౫

టిక||మూఢే = ఏమియుఁజెలియని; తక్కువయైన యాయుస్సుగలవాఁ
దానవు; పండితమానిసి = పండితురాల దునగు; రామం = రాముఁగూర్చి;
నని యహంకారముగలదానవునగు నీ కై = ఏ; గుణై = గుణములచేత; అనర
తా! యః = ఏ; దుష్కఠః = దుష్కఠః; క్తా = అనురాగముగలదానవు; అసి = అ
స్త్రియాః = స్త్రీయొక్క; వచనాత్ = గుచున్నావు.

మాటవలన; ససుహృజ్జరం = స్నేహితు సీతా! నీకేమియుఁజెలియకున్నను
లతోఁగూడిన; రాజ్యం = రాజ్యమును; పండితురాలనెఱుఁగఁగూర్చి మూఢా
హయః = విడిచి; అస్త్రిక్ = ఈ; వ్యాభా ముగలదు; స్త్రీమాటఁనియకంటకు
నుచరితే = దుష్టమృగముల చేసఁచరింపఁ గురాజ్యమునుబంధువులను విడిచి, క్రూర
బడిన; వనే = అడవియందు; చరతి = ఉ మృగసేవితంబగు నీయరణ్యంబున ను
న్నాడో; తం = అట్టి; రాజ్యాత్ = రా వ్నాడే, యట్టిదుర్బుధియురాజ్యభ్ర
ాజ్యముననుండి; చ్యుతం = భ్రష్టుండును; అ ఘ్టుండును ఏకాత్మమఁ జెలియనివాఁడు
సిద్ధాథకం = ఈదేజిప్రయోజనముగల నుతనన్నమరణిండునగు రామునియం
వాఁడును; పరిమితాయుషం = మిక్కిలి దు, ఏగుణములుచూచి, నీవతనిపై నను

రాగమునొందియున్నావుః అని, రావణుడు, సీతతోఁ జెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యక్త్యా మైథిలీం వాక్యం ప్రియాహంఁ ప్రియవాదినీమ్
అభిగమ్య సుదుష్టాత్తా రాక్షసః కామమోహితః. ౧౬
జగ్రాహ రావణ స్తీతాం బుధః ఖే రోహిణీవివ

టీక॥ సుదుష్టాత్తా = మిక్కిలియుదు రోహిణీ దేవినివలె; జగ్రాహ = పట్టుకొ
న్టమయినచనస్సుగల; రావణః = రావ నెను.
ణుడు; ప్రియాహంఁ = ప్రియవచనము దష్టాత్తుండగురావణుడు; ప్రియ
లకుఁదగినదియు; ప్రియవాదినీం = ప్రియ వచనంబులకె దగినదియు నొకప్పుడేని
ములెఁజెప్పనదియునగు; మైథిలీం = సీత యొరులంబూచి యచ్చియంబులాడనది
నుగూచిక; ఇతి = ఇట్లు; వాక్యంఁ = మాట యునగు సీతంబూచి, యిట్టికూరవచనం
ను; ఉక్త్యా = చెప్పి; అభిగమ్య = సమీపిం బులాపి, ఆకాశంబున, బుధుడు, రోహి
చి; స్తీతాం = సీతను; ఖే = ఆకాశమునం ణెంబట్టునట్లు, సీతలట్టుకొనెను.
దు; బుధః = బుధుడు; రోహిణీవివ = అని, తాత్పర్యము.

వామీన స్తీతాం పద్మాక్షీం మూర్ధనశ్చ కరేణ సః. ౧౭
దోవోక్తు దక్షిణేనైవ పరిజగ్రాహ పాణినా

టీక॥ సః = ఆరావణుండు ; పద్మా హ = పట్టుకొనెను.
క్షీం = కమలములవంటికన్నులగల ; సీ ఆరావణుండు , కాపథయంబున,
తాం = సీతను; వామీన = ఎడమచేత; క సీతాదేవిచహముతసచేయి దగులకుం
రేణ = మాస్తముచేత; మూర్ధనశ్చ = డనస్థుల , వానిమాస్తంబున వెండుక
వెండ్రుకలయందును; దక్షిణేన = కుడిచై లనుగుడిచేతందోడలను బట్టుకొనెను .
న; పాణినా = చేతచేత; దోక్త్యాస్త్యేవం అని, తాత్పర్యము.
తొడలయందునుమాత్రమే ; పరిజగ్రా

తం దృష్ట్వా మృత్యుసంకాశం తిక్తదంష్ట్రం మహాభుజమ్. ౧౮

౬౨౮ ప్రతిపదాంధ్రటీకాతాత్పర్యసహితము:

స ౪౯

[ప్రాద్రవక్ గిరిసంకాశం భయాత్కా వనచేవతాః

టీక వనచేవతాః = వనచేవతలు;	రలయి; ప్రాద్రవక్ = పరుగెత్తిరి.
మృత్యుసంకాశం = మృత్యువుతో సమానుడును; తీక్ష్ణదంష్ట్రం = కఠకులయిన	వనచేవతలందఱు, ఆసీతాదేవిని
కోటలుగలవాండును; మహాభుజం = పెద్దచేతులుగలవాండును; గిరిసంకాశం =	త్తుకొనుచున్న మృత్యువుంటోలెభయంక
పవతమతో సమానుండునగు; తం = ఆ	రాకారుండును బవతాకారుండును
రావణుని; దృష్ట్యా = చూచి ; భయాత్కాః = భయముచే	దీర్ఘదంష్ట్రుండును మహాబాహుండున
వీకింపబడినవా	గురారావణుంబూచి, భయంబునంబరు
	గెత్తిరి. అని, తాత్పర్యము.

సద మాయామయో దివ్యః ఖరయుక్తః ఖరస్వనః. ౧౯
ప్రత్యవృశ్యత హేమాంగో రావణస్య మహారథః

టీక మాయామయో = మాయావికారంబును; దివ్యః = శ్రేష్ఠమును; ఖరయుక్తః = గాడిచలతోఁగూడినదియు;	మ; ప్రత్యవృశ్యత = చూడఁబడెను.
ఖరస్వనః = ఉగ్రమయిన ధ్వనిగలదియు;	మాయాచేసిన తవఱకుం బ్రచ్చన్నమ
హేమాంగః = బంగారుచక్రములుగలదియునగు; సః = ఆ; రావణస్య = రావణ	యియుండిన, దివ్యంబును గాడిచలుపూ
నియుక్క; మహారథస్య = గొప్పరథము	న్వినదియుమహాధ్వనిగలదియు బంగారు
	చక్రములుగలదియునగునారావణునిమ
	హారథమునప్పుడుపోదనూడెను.
	అని, తాత్పర్యము.

తత స్తాం పరుషై ర్వాక్తైః భిత్స్వణౌ స మహాస్వనః. ౨౦
అంకే నాదాయ వై డేహీం రథ ముగోపయ త్తదా

టీక తతః = అంత; తదా = అప్పుడు; మహాస్వనః = అధికమయిన ధ్వనిగల;	గు; వాక్తైః = మాటలచేత ; భిత్స్వ
సః = ఆ రావణుండు; తాం = ఆ; వై డేహీం = సీతాదేవిని; పరుషైః = కఠినముల	ణౌ = బెడరిండుచు; అంకేన = తొడచే
	త; ఆదాయ = ఎత్తి; రథం = రథమును;
	ఆగోపయత్ = ఎక్కించెను.

శ్రీమద్రామాయణముః ఆరణ్యకాండము. ౬౭

స ౪౯

మహాధ్వనియగు నారావణుండం | రించుడు, ఎత్తితనరథముపైఁ గూడుకొం
తఁ , బరువవచనంబుల నాసీతనుబెడ | డఁబెట్టెను. అని, తాత్పర్యము.

పా గృహీతా విచుక్రోశ రావణేన యశస్వినీ. ౨౧
రామేతి సీతా దుఃఖాతా రామం దూరగతం వనే

టీక॥ యశస్వినీ = అధికమయినకీ | తి=రామఁడాయన; విచుక్రోశ = అబ
ధిగల; సా=ఆ; సీతా=సీతాదేవి; రా | చెను.
వణేన = రావణునిచేత; గృహీతా= మహాపత్రవ్రతయగు నాసీత, అట్లు
పట్టుకొనఁబడినదై; దుఃఖాతా=దుః | రావణునిచే గ్రహింపఁబడినదై, యర
ఖముచేచీడింపఁబడినదై; వనే=అడవి | గ్యంబునందు దూరముననున్న రామునిం
యందు; దూరగతం=దూరముననున్న | చేరొకనియెఁతయుఁబిలిపించెను.
ట్టి; రామం = రామునిగూచి; రామే | అని, తాత్పర్యము.

తా మకామాం స కామాతః పన్నగేంద్రవధూ మివ. ౨౨
వివేష్టమానా మాదాయ ఉత్సపాతా రావణః

టీక॥ అథ=అంత; కామాతః=మ | కామాతుండగు నారావణుండు
న్నధునిచేచీడింపఁబడిన; సః=ఆ; రావ | తనతోఁగూడవచ్చుట కెంతమాత్రము
ణః=రావణుండు; అకామాం=ఇచ్చలే | నిచ్చలేనిదియు నాగకన్యకవలె బా
నిదియు; పన్నగేంద్రవధూమివ= నాగ | రలాడు యన్నదియునగు నాసీతాదేవిం
కన్యకవలె; వివేష్టమానాం=పొరలాడు | దీసికొని, యంతనాకాశంబునకుదగ్గమిం
చున్నదియునగు; తాం=అసీతను; ఆదా | చెను. అని, తాత్పర్యము.
య=తీసికొని; ఉత్సపాత=ఎగిరెను.

తత స్సా రాక్షసేంద్రేణ హ్రియమాణా విషయసా. ౨౩
భృశం చుక్రోశ మత్రైవ భ్రాంతచిత్తా యథాతురా

టీక॥ తతః=అంత; సా= అసీతాదేవి; రాక్షసేంద్రేణ = రాక్షసరాజుఁ

జ

జ

డగురావణుచేత; హియసా=అకా
శముచేత; హియమాణా=అపహరిం
పఁబడుచున్నదై; మలైవ=విడిమునాం
దినదీపతై; భ్రాంతిచిత్రాయథా =
భ్రామమునొందినవిసస్సుగలదీపతై; ఆ
తురా=వీడింపఁబడినదై; భృశం= వి
కీర్తి; చుక్రోశ=అజచెను.

అంత, నాసీతాదేవి, యట్లురాక్ష
సరాజుడగురావణునిచే నాకాశమా
గఁబునం గొనిపోఁబడుదు , కైపు
నొందినదీపతై మోహమునొందినవలె
బరిమదుఃఖతయయిజచెను.

అని, తాత్పర్యము.

హోత్తుగ మహాబాహు గురుచిత్తప్రసాదక. ౨౪

హియమాణాం నకానీషే రక్షసా మా మమర్షిణా

టీక॥ హా=అయ్యో! గురుచిత్తప్ర

సృగదా!

సాదక = అన్నమనస్సునకుసంతోషము

అయ్యో! అన్నమనస్సునకెప్పుడును

త్వగించువాడవు; మహాబాహు=పె

సంతోషంబుగలుగఁ జేయువాడవును

వికాశతులుగలవాడవునగు; అత్తుణ =

హాహూంపదవునగుఅత్తుణుండా! కపి

యత్తుణుండా! అమర్షిణా= కోపము

తుండగునీరాక్షసుండు నన్నిప్పుడపహ

గల; రక్షసా=రాక్షసునిచేత; హియ

హరించుకొనిపోవుదున్నాడనుట, నీకు

మాణాం = అపహరింపఁబడుచున్న;

దేలియదుగదా! అని, తాత్పర్యము.

మాం=నన్ను; నకానీషే = ఎటుం

జీవితం సుఖమథాంశ్య ధర్మహేతోః పరిత్యజ్. ౨౫

హియమాణా మధర్మేణ మాం రాఘవ నపశ్యసి

టీక॥ రాఘవ=రాముండా! ధర్మ

హియమాణాం= అపహరింపఁబడు

హేతోః = ధర్మమునైత్తమయి; జీవి

చున్న; మాం=నన్ను; నపశ్యసి= చూ

తం=ప్రాణమును; సుఖం=సుఖమును;

డకున్నావుగదా!

అథాంశ్య=ధనములను; పరిత్యజ్=

రాముండా! ధర్మమునైత్తమయి,

విడుచునట్టి; త్వం(అధ్యాత్మరము) =

ప్రాణంబును సుఖంబును ధనంబులును

నీవు; అధర్మేణ = అధర్మముచేత;

అన్నిటినివిడుచునట్టిమహానుభావుండవు

జ

జ

శ్రీమద్రామాయణము * ఆరణ్యకాండము. ౬౦

స రస

నీవుగూడ , అధమంబున నన్నీరా | కున్నావుగదా! అని, తాత్పర్యము.
వణుండపహరించుకొని పోవుటఁజూడ

నను నామా ౭ వినీతానాం వినీతా ౭న పరంతప. ౨౬

కథ మేవంవిధం పాపం న త్వం శానిహి రావణమ్

టీక|| పరంతప=శత్రువులఁడవించు వణంహి=రావణునే; నశాని=శిక్షింప
జేయునట్టి రాముఁడా! త్వం=నీవు; అవి కున్నావు?
నీతానాం=దుష్టులయొక్క; వినీతా= శత్రువులవధించునట్టి రాముఁడా!
శిక్షించువాఁడవు; అనినను = అగుచు నీవుదుష్టులనందఱనుశిక్షించువాడవే; ఇ
న్నావుగదా! ("నామ" అనునదివాక్యార్థము) పరమదుష్టుండగు నీరావణునిశిక్షింప
లంకారాధాము) కథం=ఎట్లు; ఏవంవి కున్నావేలే? అని, తాత్పర్యము.
ధం=ఇట్టి; పాపం=పాపిష్టుఁడై; రా

నను సద్యో ౭ వినీతస్య దృశ్యతే కమణః ఫలమ్. ౨౭

కాలో ప్యంగీభవ త్యత్ర సస్యానా మివ పక్తయే

టీక|| నను=ఓయీ! అవినీతస్య=దు రి=సహాయమగుచున్నది!
ష్టనియొక్క; కమణః=కార్యముయొ ఓయీ! దుష్టకార్యముచేసినట్లయిన
క్క; ఫలం=ఫలము; సద్యః = తక్షణ దానికి ఫలముతత్క్షణమే యనుభవము
మె; దృశ్యతే=చూడఁబడును. అత్ర=ఈ నకువచ్చును; పైరుపండుటకుఁ గాలము
విషయమునందు; కాలోపి=కాలమును; సహాయపడునట్లు దీనికిఁ గాలమే సహ
సస్యానాం=పైరులయొక్క; పక్తయ యుపడును. అని, తాత్పర్యము.
ఇవ= పాకముకొఱకువలె; అంగీభవ

స కమణ కృతవా నేత త్కాలోపహతచేతనః. ౨౮

జీవితాంతకరం ఘోర్థం రామా ద్వ్యసన మాత్మహి

టీక|| సః(త్వం)=అట్టి నీవు; కాలోపహతచేతనః = కాలముచేతఁగొట్టుట

జ్ఞో

జ్ఞో

చివబుద్ధిగలవాడవై; ఏకత్=ఈ; క
 మ=కార్యమును; కృతవాక్=చేసినా
 ఘ.రామాత్=రామునివలన; జీవితాం
 తకరం=ప్రాణనాశముచేయునదియు;
 శ్మేరం=భయంకరమునగు; వ్యసనం=క
 ష్టమును; ఆత్మహి=పొందుచువుగాక.

అట్లున్న, కాలవశంగతుడవై యి
 త్రికార్యముగావించినావు; కావున, నీ
 త్త, భయంకరంబగునాపదబొంది
 రామునిచేత నెవధింప బడుచువుగాక,
 అని, తాత్పర్యము.

హంతే దానిం నకామాస్తు కైకేయీ సహవాంధవైః. ౨౯
 హియే య ధర్మకామస్య ధర్మకాత్మ యశస్విన్ః

టిక|| యత్=ఎందువలన; ధర్మకా
 మస్య=ధర్మకామంగోరువాడును; య
 శస్విన్ః=ఆధికమయినకీర్తిగలవాం
 డునగురామునియొక్క; ధర్మకాత్మ=
 ధర్మకావత్మిగునేను; హియే=అపహ
 రించఁబడుచున్నారో; తత్(అధ్యాత్మ
 తమ)=అందువలన; ఇదానిం=ఇప్పు
 యాకేయీ=కైకేయి; హంధవైస్స
 దు; కై శమ్భు; నోహిన్=ఎఱుగ
 పా=బంధువులతో; సహమా=
 కోడలుచేసినదానితోఁగూడినది; అస్తు=అ

గుఁగాక. హంత=అయ్యో!
 ధర్మకామండును గీర్తిమంతుం
 డునగురాముని ధర్మకాత్మనగునన్ను
 రాక్షసుం డపహరించుకొని పోవుచు
 న్నామకావున, ఇప్పుడు, కైకేయి
 యు, అనిధరుఁగావలసినవారలును, ద
 మమనోరథంబీదేబిసినది కాబట్టిసంతో
 షమును దుగ్ధుఁడగుగాక.
 అని, తాత్పర్యము.

అమంధ్రయే జనస్థానే కణికారాన్ సుప్రప్సి తాన్. ౩౦
 త్ప్రపం రామాయ శంసద్వం నీతాం హరితి రావణః

టిక|| జనస్థానే = జనస్థానమునం
 దు; సుప్రప్సి తాన్ = పూచిన; కణికా
 రాన్=కొండగోగుడెట్లను; అమంధ్ర
 యే=ఁలిచెదను. రావణః = రావణు
 డు; నీతాం=నీతను; హరితి=హరించు

చున్నాడు. ఇతి(అధ్యాత్మతమ)=అ
 ని; త్ప్రపం=శ్రీఘ్రముగా; రామాయ=
 రామునికొలుకు; శంసద్వం=చెప్పుడు.
 జనస్థానంబునందుం బుష్పిశంబుల
 యియుండుకణికారవృక్షములారా!

జ్ఞో

జ్ఞో

శ్రీమద్రామాయణము * ఆరణ్యకాండము. ౬౦౩

స ౪౯

మిమ్ముఁబిలిచి వేడుకొనెదను; రావ న్నాండసిగ్గుంబున రామునకుఁజెప్పఁ
బండు సీతనవహరించుకొని పొవుచు. డు.అని, తాత్పర్యము.

మాల్యవంతు శిఖరిణం వంచే ప్రవ్రవణం గిరిమ్. ౩౦

క్షీప్రం రామాయ శంస త్వం సీతాం హరితి రావణః

టీక॥ మాల్యవంతు = మంచిపుష్పములుగలదియు; శిఖరిణం = చుంచెశిఖరములుగలదియునగు; ప్రవ్రవణం = ప్రవ్రవణవర్షతమా! పుష్పములుగలవాండవును మంచిశిఖరములుగలవాండవమణిను; గిరిం = వర్షతమును; వంచే = త్రవగునీటినివస్కరించెదను; సీత, రావనమస్కరించెదను. త్వం = నీవు; రావణః = రావణుడు; సీతాం = సీతను; హరితి = హరించుచున్నాఁడు. ఇతి = అని; క్షీప్రం = శీఘ్రముగా; రామాయ = రామునకుఁజెప్పఁ	మునకొలకు; శంస = చెప్పము. ప్రవ్రవణవర్షతమా! పుష్పములుగలవాండవును మంచిశిఖరములుగలవాండవమణిను; గిరిం = వర్షతమును; వంచే = త్రవగునీటినివస్కరించెదను; సీత, రావణం = రావణుడు; సీతాం = సీతను; హరితి = హరించుచున్నాఁడు. ఇతి = అని; క్షీప్రం = శీఘ్రముగా; రామాయ = రామునకుఁజెప్పఁ
---	---

హంససారసనఘస్థాం వంచే గోదావరీం నదీమ్. ౩౧

క్షీప్రం రామాయ శంస త్వం సీతాం హరితి రావణః

టీక॥ హంససారస నఘస్థాం = హంసపక్షులచేతను సారసపక్షుల చేతనుద్వంసంబునఁబడిన; గోదావరీం = గోదావరియును; వంచే = వంచెదని; నదీమ్ = నదిని; వంచే = వంచెదను. త్వం = నీవు; రావణః = రావణుడు; సీతాం = సీతను; హరితి = హరించుచున్నాఁడు. ఇతి = అని; క్షీప్రం = శీఘ్రముగా; రామాయ = రామునకుఁజెప్పఁ	మునకొలకు; శంస = చెప్పము. మధురంబుగాఁగూయు హంససారసపక్షులతో నొప్పవన్న గోదావరీనదీనికుచమస్కరించెదను; సీత, రావణం = రావణుడు; సీతాం = సీతను; హరితి = హరించుచున్నాఁడు. ఇతి = అని; క్షీప్రం = శీఘ్రముగా; రామాయ = రామునకుఁజెప్పఁ
--	--

దైవతాదయో నృస్త్రిక్ వనే వివిధపాదపే. ౩౩

నమస్కరో మృహం తేహ్యో భతుః శృంసంతు మాం హృతామ్

టీక॥ వివిధపాదపే=నానావిధము
లయినవృక్షములుగల; అస్తిక=ఈ ;
వనే=అడవియందు; యాని = ఏ; దైవ
తాని=దేవతలు; సంతి (అధ్యాత్మత
ము)=ఉన్నారో; అహం= నేను; తే
భ్యః = ఆదేవతలకొఱకు; నమస్కరో
మి=నమస్కరించెదను. భతుః= పెని
మిటియగురామునకు; మాం = నన్ను;

హృతాం = అపహరింపఁబడినదాన్ని
గా; శంసంతు=చెప్పదురుగాక.
నానావిధములగు వృక్షములుగల
యావనమునందును దేవతలకందఱకు
నమస్కరించెదను; వారలైనను, నన్ను
రాక్షసుం డపహరించి నాఁడని నాపెని
మిటికే చెప్పదురుగాక.
అని, తాత్పర్యము.

యాని కాని చిదవ్యత సత్త్వాని నివసంశ్యత. ౩౪
సర్వాణి శరణం యామి మృగపక్షిగణానపి

టీక॥ అత్ర = ఈవనమునందు; యా
ని=ఏ; కానిచిదపి = కొన్నియునగు; స
త్త్వాః=జంతువులు; నివసంతి = ఉన్న
వో; తాని(అధ్యాత్మతము)=వాని; స
ర్వాణ్యత= అన్నిటినిగూడ; మృగపక్షి
గణానపి= మృగపక్షినమూహములను

గూడ; శరణం=రక్షకము గా; యామి=
పొందుచున్నాను.
ఈవనంబునందు నివసించుజంతువు
లలో, మృగపక్షులు మొదలుగాఁగల
వానినన్నింటిని, శరణుపొందెదను.
అని, తాత్పర్యము.

హ్రీయమాణాం ప్రియాం భతుః ప్రాణేభ్యోపి గరియసీమ్. ౩౫
వివశాఽపహృతా సీతా రావణేనేతి శంసత

టీక॥ యాయం=మీరలు; భర్తుః=
పెనిమిటి; ప్రాణేభ్యోపి = ప్రాణము
లకన్నను; గరియసీం = అధికురాలను;
ప్రియాం = ప్రియురాలను; హ్రీయ
మాణాం= అపహరింపఁబడుచున్నదా
ననక; మాం (అధ్యాత్మతము)= న

న్ను; సీతా; సీత; వివశా = పరవశురా
లై; రావణేన=రావణునిచేత ; అప
హృతాం=అపహరింపఁబడినది. ఇతి= అ
ని; శంసత=చెప్పదు.
మీరలు, రామునొద్దకుఁబోయి, నీ
కుఁ బ్రాణంబులకన్నఁ బ్రియురాలగునీ

శ్రీమద్రామాయణముః ఆరణ్యకాండము. ౮౫

స ౪౯

భార్యసీత పరవశురాలయి రావణుడే | స్వయం. అని, తాత్పర్యము.
నపహరింపఁబడినదని, రామనకుఁజె

విదిత్వా మాం మహాబాహు రముత్రాపి మహాబలిః ౩౬
ఆనేవ్యతి పరాక్రవ్య వై వస్వతహ్యతావపి

టీక॥ మహాబాహుః = పెద్దచేతులు ప్యతి = లేచును.
గలవాఁడను; మహాబలిః = అధికమయి మహాబాహుండును మహాబలిండు
నబలము గలవాఁడనగు రామండు ; నగురామండు , నేనున్నస్థలముఁజెలి
మాం = నన్ను; విదిత్వా = తెలిసికొని; అ యునేని, నేనస్వగఁమునన్నను య
ముత్రాపి (గతాం) = స్వగఁ లోకము మలాకంబుననున్నను, బరాక్రమబలం
నొందినదనివైనను; వైవస్వతహ్యతా బున, నన్నుఁజెచ్చుకొనను. అని, సీతా
మపి - యమునిచేనపహరింపఁబడినదని డేవి, యఱచినది. అని, తాత్పర్యము.
వైనను; పరాక్రవ్య - పరాక్రమించి; ఆనె

సా త దా కరుతౌ వాచో విలపంతీ సుదూఢితా. ౩౭
వనస్పతిగతం గృధ్రం దదశాఽయతలోచనా

టీక॥ తదా = అప్పుడు ; ఆయతలోచనాచెను.
చనా = విశాలములయినకన్నులుగల; అప్పుడు , విశాలంబులగునేత్రంబు
సా = ఆసీతాదేవి; సుదూఢితా = మి లుగలయాసీతాదేవి, పరమదుఃఖితయ
క్లి-లియుదుఃఖము నొందినదై ; కరు యి , వినువారికేఁగూడదుఃఖంబుగలగు
ణాః = దుఃఖకరములగు; వాచః = మా నట్లురోదనంబునేయుచు, వృక్షగతుం
టలను; విలపంతీ = విలపించుచు ; వనస్ప డైయున్నజటాయువుంజూచెను.
తిగతం = వృక్షమునుబొందియున్న; అని, తాత్పర్యము.
గృధ్రం = జటాయువును ; దదశా =

సా త ముద్వీత్య సుశ్రోణీ రావణస్య వశంగతా. ౩౮
సమాక్రంద ద్భయపరా దుఃఖోపహతయా గిరా

ప్రతిపదాంధ్రటికాతాత్పర్యసహితము.

స ౪౮

టిక సుక్రోణీ = సుందరములయిన	మాటచేత; సమాక్రందత్ = అట్లైనను.
పిఱుదులుగల; రావణస్య = రావణుని	అట్లు రావణవశంకతయయియు
యొక్క; వశః = అధీనతను ; గతా =	న్న సుందరములగుపిఱుదులుగల యా
పొందిన; సా = అసీతాదేవి; తం = ఆజ	సీతాదేవి, ఆజటాయువుఁజూచి, భయ
టాయువును; ఉద్వీక్య = చూచి; భయ	దుఃఖంబులు మనంబుఁబెనంగొన, నీ
పరా = భయాధీనయయి; మఃఖోపహత	ప్రకారంబుననటచెను.
యా = దుఃఖముచేఁగొట్టబడిన; గిరా =	అః, తాన్వ్యము.

జటాయో పశ్య మా మూఱ్య హ్రీయమాణా మనాథవత్. ౩౮
అనేన రాక్షసేంద్రేణ కరుణం పాపకమణా

టిక ఆర్య = పూజ్యుడవగు; జటా	హం = అపహరింపబడుచున్న; మాం =
యో = జటాయువా! పాపకమణా =	రన్ను; పశ్య = చూడుము.
పాపముగలిగించుకార్యములగల ; ఆ	పూజ్యుడవగుజటాయువా! పాపి
నేన = ఈ; రాక్షసేంద్రేణ = రాక్షస	హంకగనీరాక్షసరాజురావణుండు, న
రాజుండగురావణుఁడేత ; కరుణం =	న్ను, దిక్కలేదానింబోలెనపహరించు
దుఃఖముగలుగునట్లుగా; అనాథవత్ =	కొనిపోవుచున్నాఁడుమాడుము.
నాధుండులేనిదనియట్లు; హ్రీయమా	అః, తాన్వ్యము.

వైష వారయ్యం శక్య స్తవ క్రూరోనికాచరః. ౪౦
సత్త్వవాక్ జితకాశీచ సాయుధశ్చైవ దుష్కరిః

టిక క్రూరః = కఠినుండును; సత్త్వ	చరః = రాక్షసుండు; తవ = నీకు ; వార
వాక్ = అధికమయిన బలముగలవాఁడు	యితం = అడ్డుగించుటకు; నశక్యః = అల
ను; జితకాశీచ = జయముచేఁబ్రకాశిం	వికాఁడు.
చువాఁడును; సాయుధశ్చైవ = ఆయు	ఈరాక్షసుండు, బలవంతుండు
ధముతోఁగూడినవాఁడునగు ; దుష్క	యశీలుండు నాయుధధరుండును క్రూ
రిః = దుష్కర్దియైన; ఏషః = ఈ; నిశా	రుండునుగావున, నీకితనినెదిరింప నలవి

శ్రీమద్రామాయణముః ఆరణ్యకాండము. ౬౭

గాడు. అని, తాత్పర్యము.

రామాయణ యథాతత్త్వం జటాయో హరణం షమ. ౪౧
లక్ష్మణాయచ తత్సర్వ మాఖ్యాతస్య మశేషతః

టీక||జటాయో=జటాయువా ! త దేష్టవదలసినది.

౧=అందువలన;మమ=నాయొక్క;హ	జటాయువా!అందువలన,నీవు, రా
రణం=అపహరించుట;సర్వం= అంత	వణుడు సన్నపహరించిన సమాచార
యు;అశేషతః=నిశ్శేషముగా; యథా	మునంతయు యథార్థముగా నిశ్శేష
తత్త్వం=యథార్థముగా ; రామా	ముగా, రామనకునులక్ష్మణునకునుజె
యతు=రామసికొఱకును; లక్ష్మణాయ	ప్పము.అని,నీత, జటాయువుతోఁజెప్పె
చ=లక్ష్మణుసికొఱకును; ఆఖ్యాతస్యం=	ను.అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యాషేక, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,

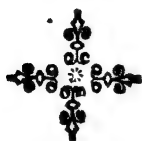
ఆరణ్యకాండే, ఏకోనపంచాశస్సర్గః.

ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర

వ్యాఖ్యానంబునందు, ఆరణ్యకాండైకోనపంచాశస్సర్గఃటిక,

ముగిసినది.

అంశ

పంచాంగసంగ్రహం.

తం శబ్ద మవస్థు జటాయు రథ శుశ్రువే
నిరీత్య రావణం షీప్రం వై దేహీంచ దదశే సః. ౧

టిక అంశ=అంత; అవస్థు=నిదు	గూడ; దదశే=చూచెను.
రించియున్న; జటాయుస్థు=జటాయు	అంత, చెట్టుమీద నిడుచుండిన జ
వును; తం=ఆ; శబ్దం=ధ్వని; శుశ్రువే=	టాయువు, అశబ్దమును విని మేలొకని,
విన్నెను. సః=ఆజటాయువు; షీప్రం=శీ	రావణుని, సీతా దేవిని జూచెను.
ఘ్రముగా; రావణం = రావణుని; నిరీ	అని, తాత్పర్యము.
త్య=చూచి; వై దేహీంచ=సీతాదేవిని	

తతః పవతకూటాథ స్తీక్షణతుండః ఖగోత్రమః
వనస్పతిగత శ్రీమాన్ వ్యాజహర శుభాంగిరమ్. ౨

టిక తతః = అంత; పర్వతకూటా	యిన; గిరం=మాటను; వ్యాజహర=చె
ధ్వజి=పర్వతశిఖరముయొక్క కాంతివం	ప్పెను.
టికాంతిగలవాఁడును; తీక్షణతుండః=క	అంత, పర్వతశిఖరాకారందును తీ
ఱకయిన ముక్కు గలవాఁడును; శ్రీ	క్షణానుండును శ్రీమంతుండునగు వాజ
మాన్=అధికమయిన కాంతిగలవాఁడు	టాయువు, చెట్టుమీదనుండియే, రావ
నగు; ఖగోత్రమః = పక్షిశ్రేష్ఠుండగు జ	ణుంబూచి, మంగళకరంబగు, నీమాటం
టాయువు; వనస్పతిగతః = వృక్షమును	జెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.
బొందినవాఁడై; శుభాం=మంగళకరమ	

దశగ్రీవ స్థితో ధర్మే వురాదే సత్యసంశయః
జటాయునామ నామ్నాహం గృధ్రరాజో మహాబలిః. ౩

టీక॥ వశగ్రీవ = రావణుడా! అ
హం = నేను; పురాణే = పురాతనమయి
సభమే = ధర్మమునందు; స్థితః = ఉ
న్నవాడను. సత్యసంత్రయః = సత్యమె
యోశ్రయము గాఁగలవాడను; నా
మ్నా = పేరుచేత; జటాయురామ =
జటాయువని ప్రసిద్ధుడను. గృహీరా
జః = గద్దలకుఁబ్రభుఁడను. మహాబలిః =
అధిఃమయినబలముగలవాడను.
రావణుడా! నేను, ధర్మబుద్ధు
డను; సత్యవాడిని; నాపేరుజటా
యవఁడురు; గృహీరాజుడను; మహా
బలిని; నేనుచప్పువాఁడనుననుము.
అని, తాత్పర్యము.

రాజా సర్వస్య లోకస్య మహేంద్రవరుణోపమః
లోకానాంచ హితే యక్తో రామో దశరథాత్మజః. ౪

టీక॥ దశరథాత్మజః = దశరథపు
త్రుఁడగు; రామః = రాముఁడు; సర్వ
స్య = సమస్తమయిన; లోకస్య = లోక
మునకు; రాజా = రాజు. మహేంద్రవ
రుణోపమః = దేవేంద్రునితోనవర్తింప
తోను తోలికలవాఁడును. లో
నాం = జనులయొక్క; హితే = మేలునం
దు; యుక్తస్య = అసక్తుఁడును.
దశరథమహారాజకుమారుఁడగు
రాముండు, సమస్తలోకమునకునుబ్ర
భువు; దేవేంద్రవరుణలకు సమాను
డు; సమస్తలోకములకునుహితంబున
యువాఁడు. అని, తాత్పర్యము.

తస్యైషా లోకనాథస్య ధర్మపత్ని యశస్వినీ
సీతానామ వరారోయాం త్వం హతుక మిహేచ్ఛసి. ౫

టీక॥ త్వం = నీవు; ఇహ = ఇప్పుడు; డగురామనియొక్క; ధర్మపత్ని = ధ
యార్థి = ఎవ్వతెను; హతుకం = అపహ
రించుటకు; ఇచ్ఛసి = కోరుచున్నావో;
ఏషా = ఈ; సీతానామ = సీతయనుపే
రుగల; వరారోహ = ఉత్తమశ్రీ; త
్వం = ఆ; లోకనాథస్య = లోకనాథుం
డగురామనియొక్క; ధర్మపత్ని = ధ
ర్మపత్ని; యశస్వినీ = అధికమయి
నకీర్తికలది.
ఈసీతాదేవి, లోకనాథుఁడగునా
రామునిధర్మపత్ని; మహాపతివ్రత,
అవిడనునీవు, అపహరించుట, ఎంత

అం ప్రతిపదాంధ్రటీకాతాత్పర్యసహితము

స ౫౦

మాత్రముతగదు. అని, తాత్పర్యము.

కథం రాజా స్థితో ధర్మే పరదారాః పరామృశేత్
రక్షణీయా విశేషేణ రాజదారా మహాబల. ౬

టీక॥ మహాబలం = అధికమయినబలం	గినవారలు.
ముగలరావణుడా! ధర్మే = ధర్మము	మహాబలంబడవగు రావణుడా! ధ
నందు; స్థితః = ఉన్నట్టి; రాజా = రాజు;	మంబునవలంబించియున్న నీయట్టిరా
కథం = ఎట్లు; పరదారాః = ఇతరులభా	జ, పరస్త్రిలందాఁకవచ్చునా! అందును
ర్యలను; పరామృశేత్ = తాఁకవచ్చును?	విశేషించి, రాజస్త్రిలనేమఱకరక్షింప
రాజదారాః = రాజభార్యలు; విశేషే	వలెను. అని, తాత్పర్యము.
ణ = విశేషించి; రక్షణీయాః = రక్షింపఁద	

నివర్తయ మతిం నీచాం పరదారాభిమతాన్
న తత్సమాచరే ద్ధీరో యత్సోస్య విగహాదేత్. ౭

టీక॥ పరదారాభిమతాన్ = పర	చేయఁగూడదు.
స్త్రిలందాఁకుటనుండి; నీచాం = నీచులు	నీచులునయి పరదారాభిమర్శన
న; మతిం = బుద్ధి; నివర్తయ = మఱచి	బుద్ధిపడలుము; పండితుండగు వాఁడు
పుము. అన్యః = ఈతనియొక్క; యత్ =	తానేకార్యముచేసిన నితరులుతన్నునిం
ఏకార్యమును; పరః = అన్యుడు; విగహా	దింతురో, ఆకార్యమునెంతమాత్రముచే
దేత్ = నిందించునో; తత్ = ఆకార్యము	యఁగూడదు. అని, తాత్పర్యము.
ను; ధీరః = పండితుడు; సమాచరేత్ =	

యథా త్తన స్రథా న్యేషాం దారా రక్ష్య విమతాన్

టీక॥ ఆత్మనః = తనయొక్క; దా	రాః (అధ్యాహృతము) = భార్యలును; వి
రాః = భార్య; యథా = ఎట్లా; తథా = అ	మతానాత్ = పరపురుషాభిమతమున
ట్లే; అన్యేషాం = ఇతరులయొక్క; దా	నుండి; రక్ష్యః = రక్షింపఁదగినవారలు.

శ్రీమద్రామాయణము * ఆరణ్యకాండము. ౬౯

౧.౫౦

ఎట్లుతనభార్యనుబరచురువ సంబంధ | నునో, అట్లుభరతభార్యలనుగూడ రక్షిం
ఘోగలుగకుండునట్లుతాను రక్షించుకొ | పవలెను. అని, తాత్పర్యము.

ధర్మ మథంచ కామంచ శిష్టా శ్శాస్త్రే వ్యనాగశమ్. ౮
న వ్యవస్యంతి రాజానో ధర్మః పాలస్త్యనందన

టీక|| పాలస్త్యనందన = రావణుఁ ముఖ్యః (అధ్యాపృతము) = ముఖ్యము.
డా! శిష్టాః = సత్పురుషులగు ; రాజా రావణుడా ! శిష్టులగురాజులు,
నః = రాజులు; శాస్త్రే ఘ = శాస్త్రము శాస్త్రునిషధమయిన ధర్మమునుగాని
లయందు; అనాగతం = పాండవజని; ధ యథామనుగాని కామమునుగాని ,
మః = ధర్మమును; అథకంచ = ధనము. యెంతమాత్రముకోరరు; కావున, నీవు,
ను; కామంచ = కామమును; నవ్యవస్యం ధర్మమునుదప్పకుము.
తి = ఇచ్చింపరు. ధర్మః = ధర్మము; అని, తాత్పర్యము.

రాజా ధర్మస్య కామస్య ద్రవ్యాదౌ చో త్రమా సిధిః. ౯
ధర్మ శృభంవా పాపంవా రాజమూలం ప్రవర్తతే

టీక|| రాజా = రాజు; ధర్మస్య = ధ ికంచుచున్నది.
మః మనకును; కామస్య = కామమున రాజు, ధర్మమనకును గామమున
కు; ద్రవ్యాదౌ = అథకములకును ; ఉ కునుఅథకమునకునుమూలము ; రాజ
త్రమః = శ్రేష్ఠమయిన; సిధిః = బొక్కన ధర్మమునాచరించిన, జనులునుధర్మ
ము. ధర్మః = ధర్మముగాని ; శృభం మునాచరింతురు; రాజపాపము , నా
వా = పుణ్యముగాని; పాపంవా = పా చరించిన జనులును బాపమునాచరిం
పముగాని; రాజమూలం = రాజమూల తురు; కావునరాజవగునీవు ధర్మముద
ముగాఁగల్గునట్లు; ప్రవర్తతే = ప్రవ ప్పరాదు. అని, తాత్పర్యము.

పాపస్వభావ శ్చక్షుః కథం త్వం రక్షిసాంవర.. ౧౦
విశ్వర్య మభిసంప్రాప్తో విమానమివ దుష్కృతిః

టీక|| రక్షసాం = రాక్షసులలో; వర = శ్రేష్ఠుఁడవగురావణుడా! పాపస్వ

ప్రతిపదాంధ్రటికాతాత్పర్యసహితము

స ౫౦

భావః = పాపమెస్వభావముగాఁగల
వాఁడవును; వపలః = చంచలఁడవునగు;
త్వం = నీవు; కథం = ఎట్లు; విశ్వర్యం = వి
శ్వర్యమును; దుష్కృతిః = పాపముగల
వాఁడు; విమానమువ = విమానమునువ
లె; అభినంప్రాప్తః = పొందినావు?

రాక్షసశ్రేష్ఠుఁడగు రావణుడా!
పాపస్వభావుఁడవు విషయలోలువుఁడ.
వునగునీకు, పాపిష్ఠునకు దేవవిమానము
అభవయినట్లు, ఈయైశ్వర్యమెట్లుఅట్లు
మయినది? ఇక శీఘ్రమున నశింపఁగల
దు. అని, తాత్పర్యము.

కామం స్వభావో యో యస్య నశక్యః పరిమాణీతుమ్. ౧౧
నహి దుష్టాత్త నా మార్య మావసత్యాలయే చిరమ్

టిక॥ యః = నీది; యస్య = ఎవ్వనియొ
క్క; స్వభావః = స్వభావమో; స (అ
ధ్యాహృతము) = అది; పరిమాణీ
తుం = పోఁగొట్టుటకు; నశక్యః = అలవి
గాదు. కామం = వాస్తవమే. దుష్టాత్త
నా = దుష్టస్వభావులయొక్క; ఆల
యే = గృహమునందు; ఆర్యం = సంపద;

చిరం = బహుకాలము; నావసతిహి =
ఉండదుగదా!
వారివారిస్వభావమును పోఁగొట్టు
ట కెంతమాత్రముశక్యముకాదు; అయి
తే, దుష్టాత్తులయింటనైశ్వర్యముచిర
కాలముండఁజాలదు; శీఘ్రముగ నెనశిం
చును. అని, తాత్పర్యము.

విషయే వా పురే నాతే యదా రామో వహాబలః. ౧౨
నాపరాధ్యతి ధమాత్తా కథం తస్మాద్రాక్షసి

టిక॥ యదా = ఎప్పుడు; మహాబలః =
అధికమయినబలముగల; ధమాత్తా =
ధమాన్వభావుఁడగు; రామః = రా
ముఁడు; తే = నీయొక్క; విషయేనా = దే
శమునందుగాని; పురేనా = పట్టణము
నందుగాని; నాపరాధ్యతి = అపరాధ
మునెఱుకున్నాఁడో; తదా (అధ్యాహృ

తము) = అప్పుడు; కథం = ఎట్లు; తస్య =
అతనికి; అపరాధ్యసి = అపరాధముదే
సెదవు?
మహాబలకాలియై ధమాత్తుండు
నగురాముండు, నీరాజ్యంబునందుఁగా
ని, పట్టణమునందుఁగాని, యేవిధమయి
నయపరాధమును జేయకుండునట్లును,

శ్రీ మద్రామాయణముః ఆరణ్యకాండము. ౬౩

స ౫౦

నీవేలయితని కపరాధముగావించెదవు? అని, తాత్పర్యము.

యది శూర్పణఖా హేతో జనస్థానగతః ఖరః. ౧౩
అతివృత్తో హతః పూర్వం రామేనా క్లిష్టకర్మణా
అత్ర బ్రూహి యథాతత్త్వం కోరామస్య వ్యతిక్రమః. ౧౪
యస్య త్వం లోకనాథస్య భార్యం హృత్వా గమిష్యసి

టీక॥ అక్లిష్టకర్మణా = దుఃఖకరము కానికార్యముగల; రామేన = రామనిచేత; శూర్పణఖా హేతోః = శూర్పణఖనిమిత్తమయి; అతివృత్తః = అతిప్రసంగముచేసిన; జనస్థానగతః = జనస్థానమునుబొందిన; ఖరః = ఖరుఁడు; పూర్వం = మున్ను; హేతోయది = జంపబడెనేని; త్వం = నీవు; లోకనాథస్య = లోకేశ్వరుఁడగు; యస్య = ఏరామునియొక్క; భార్య = భార్యను; హృత్వా = అపహరించుకొని; గమిష్యసి = పోవుచున్నావో; తస్య (అధ్యాహృతము) = ఆ; రామస్య =

రామునియొక్క; వ్యతిక్రమః = అపచారము; కః = ఏడి; అత్ర = ఈవిషయమునందు; యథాతత్త్వం = యథార్థముగా; బ్రూహి = చెప్పుము.

ఎవ్వరికినిదుఃఖముగలిగింపని రాముఁడు, మున్ను శూర్పణఖనిమిత్తమయి యధికప్రసంగముగావించిన ఖరునివధించినాఁడు; అందుకునేను రాముని భార్యనపహరించుకొని పోయెదననిచెప్పుదువుకాబోలు; ఈవిషయమునందు, రామునితప్పేమియున్నది; నీవుయథార్థముగాఁజెప్పుము. అని, తాత్పర్యము.

క్షిప్రం విస్యజ వై దేహీం నూ త్వా ఘోరేణ చక్షుషా. ౧౫
దహే దహనభూతేన వృత్ర మింద్రా శనిర్యధా

టీక॥ క్షిప్రం = శీఘ్రముగా; వై దేహీం = నీతను; విస్యజ = విడువుము. రామః (అధ్యాహృతము) రాముఁడు; ఘోరేణ = భయంకరమయిన; దహనభూతేన = అగ్నిహూతమయిన; చక్షు

షా = నేతముచేత; త్వా = నిన్ను; ఇంద్రాశనిః = ఇంద్రునివక్త్రాయుధము; వృత్రం యథా = వృత్రాసురునివలె; మానిదహేహేత్ = దహింపకుండుఁగాక.

నీతాదేవినిశీఘ్రముగావిడువుము;

తేనియెడఁ గోపముతోఁగూడినభయం | తునివధించినట్లునిష్కురహించును.
కకారంబగురారామునిసేత్రమునిప్పులు | అని, తాత్పర్యము.
గ్రీకుడు, సంక్రమింపజూయుభమువృ

సపక మాశీవిషం బధ్వా వస్త్రాం తే నావబుధ్యసే. ౧౬

టీక|| అశీవిషం = కోఱలయందువిష | మహావిషంబగుసపకమును కొంగు
ముగల; సపకం = పామును; వస్త్రాం = నంగట్టుకొని, యేమియుఁ దెలియకు
తే = కొంగునందు; బధ్వా = కట్టుకొని; న్నావు. అని, తాత్పర్యము.
నావబుధ్యసే = తెలియకున్నావు.

గ్రీవాయాం ప్రసితక్తచ కాలపాశం న పశ్యసి

టీక|| గ్రీవాయాం = కంఠమునందు; | నీకంఠమునకుఁబ్రాణహరంబగుకా
ప్రసితక్తం = తగిలియున్న; కాలపాశం | లపాశంబు తగులుకొని యుండుటను
చ = యమునిపాశమును; నపశ్యసి = చూ | గూడఁబూచుకొనకున్నావు.
డకున్నావు. | అని, తాత్పర్యము.

స భార స్సౌమ్య భర్తవ్యో యో నరం నావసాదయేత్. ౧౭
త దన్నమపి భోక్తవ్యం జీర్యతే యదనామయమ్

టీక|| స్సౌమ్య = తిన్ననివాడవగు రా | బడవలసినది.
వణుఁడా! యీ = ఏది; నరం = మనుష్య | స్సౌమ్యుఁడా! జీనిమోసినమనిషికి
ని; నావసాదయేత్ = నశింపఁజేయదో; సుపాధిగలుగదో అబరువును మోయి
సః = ఆభారం = బరువు; భర్తవ్యః = వలయును; ఏదిరోగ మేమియుఁగలిగిం
మోయఁబడవలసినది. యేత్ = ఏది; అ | పకసుఖముగాజీర్ణమగునో, ఆయ
నామయం = రోగములేనట్లుగా; జీర్య | న్నమునుఘటింపవలయును; అలోచిం
తే = జీర్ణమగునో; తత్ = ఆ; అన్నమ | చుము. అని, తాత్పర్యము.
పి = అన్నమే; భోక్తవ్యం = భుజింప

శ్రీమద్రామాయణము*ఆరణ్యకాండము. ౬౫

స ౫౦

యత్యత్వా సభవేద్ధర్మో సకీర్తి నయశో భువి. ౧౮
శరీరస్య భవేద్భేదః కస్తతకమక సమాచరేత్

టీక॥ యత్ = ఏకార్యమును ; .శ్య భము; భవేత్ = కలుగనో; తత్ = ఆ;
త్వా = చేసి; ధర్మః = ధర్మము; సభవేత్ = కలుగదో; భువి = భూమియందు;
కీర్తిః = విశ్వర్యమువలనగలుగకీర్తిగా ని; న = కలుగదో; యశః = భోగాదుల
చేగలిగినకీర్తిగా; న = కలుగదో; ముగలుగునో, అట్టికార్యము నెవ్వడు
శరీరస్య = చేహమునకు; భేదః = దుః సేయును? అని, తాత్పర్యము.

పప్తి ర్వషకసహస్రాణి మమ జాతస్య రావణ. ౧౯
పితృపైతామహం రాజ్యం యథా వదనతత్వతః

టీక॥ రావణ = రావణుడా! జాత ములచేలు; అభివక్ (అధ్యాహృతము) =
స్య = పుట్టినవాడను; పితృపైతామ అయినవి.
హం = తండ్రితాతలవలనవచ్చిన; రా రావణుడా! నేనుబుట్టి, నాపితృపై
జ్యం = దొరతనమును; యథావత్ = య తామహమయిన గృధ్రరాజ్యంబు గ్ర
థాక్రమముగా; అనతివ్రతః = చేయుచు మంబుగఁబరిపాలించుచు, నిప్పటికిఁబలు
న్నవాఁడనగు; మమ = నాకు; పప్తి = అ వదివేలయేండ్లుగడపినాను.
ఋవది; వషకసహస్రాణి = సంవత్సర అని, తాత్పర్యము.

వృద్ధోహం త్వం యువా ధన్వీ సశరః కవచీ రథీ. ౨౦
తథా ప్యాదాయై వైదేహీం కుశలీ న గమిష్యసి

టీక॥ అహం = నేను; వృద్ధః = ముసలి డవు. సశరః = బాణములతోఁగూడినవాఁ
కాఁడను. త్వం = నీవు; యువా = యౌవన డవు. కవచీ = కవచముగలవాఁడవు. రథీ =
ముగలవాఁడవు. ధన్వీ = ధనుస్సుగలవాఁ రథముగలవాఁడవు. తథాపి = అట్లయిన

ను; వై దేహీం = నీతను; ఆదాయ = తీసి
కొని; కుశలీ = తేమముగలవాడవై; న
గమివ్యసి = పోకాలవు.
నేనుచు సలవాడను నిరాయుధుం
డను; నీవు యావనవంతుండవు ధనుర్వా

ణంబులు దాల్చి కవచంబు దొడుగుకొని
రథగతుండవై యున్నావు; అట్లయినను
నిన్ను సీతందీసికొని తేమంబుగఁబోనివ్వ
ను. అని, తాత్పర్యము.

న శక్త స్తస్య బలాధతుణా వై దేహీం మమ పశ్యతః. ౨౧
హేతుభి న్యాయసంయుక్తై ధృవాం వేదశ్రుతిమివ

టీక॥ మమ = నేను; పశ్యతః = చూచు
చుండఁగా; తస్య = నీవు; వై దేహీం = నీ
తాదేవిని; న్యాయ సంయుక్తై = తర్క
ముతోఁగూడిన; హేతుభిః = కారణముల
చేత; వేదశ్రుతిమివ (వేదశ్రుతిమివ) = వే
దశ్రుతినివలె; బలాత్ = బలాత్కారము
వలన; హతుణా = అవీహరించుటకు; శక్త

క్తః = సమర్థుఁడవు; నంకాత్.
తర్కముతోఁగూడిన కారణముచే వే
దముఖండింపనలవిగానట్లు, నేనబూ
చుచుండఁగా, నీ తాదేవిఁగొనిపోవ నీ
కెంతమాత్రమలవిగాదు.
అని, తాత్పర్యము.

యుద్ధస్య యది శూరోసి మహూతం తిష్ఠ రావణ. ౨౨
శయివ్యసే హతో ధూమా యథా పూర్వం ఖర స్తథా

టీక॥ రావణ = రావణుడా! శూ
రః = యుద్ధమునందుభయము లేనివాడ
వు; అసియది = అగును వేని; యుద్ధస్య =
పోరుము. ముహూతం = స్వల్పకాల
ము; తిష్ఠ = నిలువుము. పూర్వం = మున్ను;
ఖరః = ఖరుఁడు; యథా = ఎట్లా; త
థా = అట్లు; హతో = చంపఁబడినవాడ
వై; ధూమా = నేలయందు; శయివ్య
సే = పరుండఁగలవు.
రావణుడా! శూరుండవగుదువే
ని, కొంచెము సేపునిలిచి యుద్ధము సే
యుము; మున్ను ఖరుండువలె, నీవును,
హతుండవై నేలంబురుది, యుండువు
అని, తాత్పర్యము.

అసక్య త్సంయుగే యేన నిహతా చైత్యదానపాః. ౨౩

శ్రీ మద్రామాయణము * ఆరణ్యకాండము. ౬౭

స ౫౦

నచిరా చీరవాసా స్త్వాం రామో యధి వధివ్యతి

టీక॥ యేన=ఎవ్వనిచేత; ఆసక్యత్ - ముననె; త్వాం=నున్న; యధి=యు
పలుమాటు; సంయుగే= యుద్ధమునం
దు; దైత్యదానవాః=దైత్యులునుదాన వా
వులును; నిహతాః=చంపటడినారో; దైత్యదానవులంబునైనాడో, అనె
సః(అధ్యాత్మము) = అట్టి; చీరవా లధుండగురాముండు, శీఘ్రమున
సాః = నారచీరలేవత్త్రముగాఁగల; నిన్నయుద్ధంబునవధించివుచ్చును.
రామః=రాముండ; నచిరాత్=శీఘ్ర అని, తాత్పర్యము.

కిన్న శక్యం మయా హతుం గతౌ దూరం నృపాత్తజౌ. ఆర
క్షేప్రం త్వం నశ్యసే నీచ తయోర్భీతో నసంశయః

టీక॥ నీచ= నీచుండవగురావణుల అగవడకపోవుచున్నావు. సంశయః=సం
దా! నృపాత్తజౌ= రాచకొమరులగు దేహము. న=లేదు.
రామలక్ష్మణుల; దూరం=దూరము; నీచుండ! రామలక్ష్మణులుబహు
గతౌ=పోయినారు. మయా=నాచేత; దూరముపోయియున్నారు; నేనవార
అహతుం=లేచ్చుటకు; శక్యంకిన్న= లనుశీఘ్రముగాఁచిలుచుకొని రాజుల
అలవియగునా; ఇతి(అధ్యాత్మము)= వని, నీవు, వారలభయంబున, శీఘ్రము
అని; త్వం=నీవు; తయోః= ఆరామల న, వారలకంటఁబడకపోవలెనని పోవు
క్ష్మణులకు; భీతః = భయపడినవాండ చున్నావు; సందియములేదు.
నై; క్షేప్రం=శీఘ్రముగా; నశ్యసే = అని, తాత్పర్యము.

నహి మే జీవమానస్య నయివ్యసి శుభా మిమామ్. ఆ
సీతాం కమలపత్రాక్షీం రామస్య మహిషీం ప్రియామ్

టీక॥ మే=నేను; జీవమానస్య=బ్ర రామస్య=రామునియొక్క; ప్రియాం=ప్రి
తికియుండఁగా; కమలపత్రాక్షీం=తా యురాలగు; మహిషీం= భార్యయును;
మరపూతేకులవంటికన్నులుగలదియు; శుభాం=మంగళరూపిణియునగు; ఇ

మాం=ఈ; సీతాం=సీతను; ననయివ్యసీ | బుగలదియు, రామునిప్రియభార్యయు,
హి=కొనిపోజాలవుగదా! | మంగళరూపిణియునగునీసీతాదేవింగా
నేనబ్రతికియుండునంతవఱకు, నీవు, నిపోజాలవు. అని, తాత్పర్యము.
తామరపూతేకులవంటి వికాలనేత్రం

అవశ్యంతు మయా కార్యం ప్రియం తస్య మహత్త్వసః. ౨౬
జీవితేనాపి రామస్య తథా దశరథస్యచ

టీక|| మయా = నాచేత; జీవితేనా | ర్యం=చేయఁదగినది.
పి=పాణముచేనైనను; అవశ్యంతు=అ | నేనవశ్యము ప్రాణమువిడిచియియి
వశ్యముగానే; మహత్త్వసః= పూజ్యమ | నను, మహత్త్వఁడగురామనకునుఅతని
యిననునస్సగుల; తస్య = ఆరామనకు | తండ్రియు నాన్నేహితుండునగు దశర
ను; తథా=అట్లు; దశరథస్యచ = దశర | థునకునుబ్రియమునేయవలయును.
థునకును; ప్రియం = సంతోషము; కా | అని, తాత్పర్యము.

తిష్ఠతిష్ఠ దశగ్రీవ మహూతః॥ పశ్య రావణ. ౨౭
యద్ధాతిథ్యం ప్రదాస్యామి యథాప్రాణం నిశాచర

టీక|| నిశాచర=రాక్షసుఁడవగు; ద | మాపమయినయతిథిసతా-రమను;ప్ర
శగ్రీవ. = పదికంఠములుగల; రావణ= | దాస్యామి=ఇచ్చెదను.
గావణుఁడా! తిష్ఠతిష్ఠ=నిలునిలు. మ | రావణుఁడా! నిలునిలు; కొంచెము
హూతః॥ = కొంచెముసేపు; పశ్య= | సేపుచూచుము; నాబలముకొలదియు
చూచుము. యథాప్రాణం=నాబలము | న్దముగావించెదను. నిన్నేముయారక
సతిక్రమింపక; యద్ధాతిథ్యం = యద్ధ | పోనివ్వను అని, తాత్పర్యము.

వృంతాదివ ఫలం త్వంతు పాతయేయం రథోత్తమాత్. ౨౮

టీక|| వృంతాత్ = తొడిమనుండి; ఫ | ("తు" అనునదిపాదపూరకాభా
లం=పండునువలె; త్వంతు = నిన్ను | ము); రథోత్తమాత్ = రథశ్రేష్ఠమునే

శ్రీమద్రామాయణముః ఆరణ్యకాండము. ౬౭

స ౫౧

నుండి; పాతయేయం = పడఁద్రోసె యునట్లు, నిన్నురథంబుననుండి నేలంబు దను.

తొడిమనుండి ఫలమును బడఁద్రోసెననిశోఁజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యావే, శ్రీమద్రామాయణే, అదికావ్యే,

ఆరణ్యకాండే, పంచాశసగః.

ఇది, స్వప్రార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర

వ్యాఖ్యానంబునందు, ఆరణ్యకాండపంచాశసగః టీక,

ముగిసినది.

అక్ష

ఏ క పంచాశసగః ప్రారంభః.

ఇత్యుక్తస్య యథాన్యాయం రావణస్య జటాయుషా

క్రుద్ధస్యాగ్నిధా స్సవా రేణ విశంతిదృష్టయః. ౧

టీక॥ ఇతి=ఇట్లు; జటాయుషా = జ ఖాః = నిప్పుతో సమానములయి; రే టాయువు చేత, యథాన్యాయం=న్యాయః=ప్రకాశించినవి.

యమునతిక్రమింపక; ఉక్తస్య=చెప్పఁబడినవాఁడును; క్రుద్ధస్య=కోపమునొందించినచెప్పఁగానే, రావణుండు, ఇరువది నవాఁడునగు; రావణస్య=రావణుని వికన్నులనిప్పులురాలి, బరమకుపీతుండయొక్క; విశంతిదృష్టయః = ఇరువదిక య్యెను అని, తాత్పర్యము.

న్నులు; సర్వాః = అన్నియు; అగ్నిని

సంరక్షనయనః కోపా తప్తకాంచనకుండలః

రాక్షసేంద్రోధి దుద్రావ పతగేంద్ర మమవఃకః. ౨

టీక||త ప్రకాంచనకుండలః = కాంచనజటాయువును; అభిదుద్రావ = తపః
చఃబడినటం గారుపోగులుగలవాడైన; మెను.
రాక్షసేంద్రః = రాక్షస రాజుండగురావ సుంచిబంగారు పోగులు ధరించి
ణుండు, అమర్షణః = కోపమునొందిన యున్న రాక్షసరాజు రావణుండు, కుపి
వాడై; కోపాత్ = కోపమువలన; సం తుండై, కోపంబునఁగన్నుల నెఱ్ఱచినం
క్తనయనః = విక్రిలియు నెఱ్ఱచినన్నులు బుగదురఁ, బక్షి రాజుండగుజటాయువు
గలవాడై; పతగేంద్రం = పక్షి రాజయి పైకడరెను. అని, తాత్పర్యము.

స సంప్రహార స్తుమల స్తయోర్నస్తి వ్యహవనే
బహువ వాతోద్ధతయో మేఘయో గగనే యథా. ౩

టీక||తస్మిన్ = ఆ; మహావనే = గౌర (అధ్యాహృతము) యథా = యుద్ధ
ప్రయత్నవియందు; తయోః = ఆ రావణ మువలె; బహువ = ఉండినది.
జటాయువులయొక్క; శములః = దో ఆకాశంబున, మేఘంబులు, వాతో
ష్టియైన; సంప్రహారః = యుద్ధము; ధృతంబులయియుండింటి దాఁకునట్లు,
గగనే = ఆకాశమనందు; వాతోద్ధత యుహావనంబునందు, ఆ రావణజటా
యోః = గాలిచే నెగురఁగొట్టఁబడిన; మే యువులు, బ. ఉరులం దాఁకి, తుమలం
ఘయోః = మేఘములయొక్క; సంప్రహ బుగాఁబోరిరి. అని, తాత్పర్యము.

తద్బహువా ద్భృతం యుద్ధం గృధ్రీరాక్షసయోర్నదా
సపక్షయో ర్ద్యుల్బవతో ర్తహాపవతయో రివ. ౪

టీక||తదా = అప్పుడు; గృధ్రీరాక్షస ధృ (అధ్యాహృతము) ఇవ = యుద్ధమున
యోః = జటాయు రావణులయొక్క; లె; అద్భృతం = అశ్చర్యకరము; బహు
తత్ = ఆ; యుద్ధం = యుద్ధము; సపక్ష వ = ఆయెను.
యోః = తొక్కలతోఁగూడిన; మాల్వన ఆప్పుడు, మాల్వనఁగములను పేరుగ
తోః = మాల్వనఁగములను; మహాపవత లపవతములు రెండును, తొక్కలనొం
యోః = పెద్దపవతములయొక్క; యు దిబొరునట్లు, ఆ జటాయు రావణులు, ఆ

శ్రీమద్రామాయణము * ఆరణ్యకాండము. ౧౦౦

స ౫౧

శ్చర్యకరంబుగాఁబోరిరి. అని, తాత్పర్యము.

తతో నాశీకనారాచై స్తీష్ణాన్త్రైశ్చ వికణిః ఛిః
అభ్యవషఁ స్సహాఘోరై ఘృణధిరాజం మహాబలిః. ౫

టీక॥ తతః=అంతః; మహాబలిః=అధిరాజం=జటాయువునుగూర్చి; అభ్యవ
కమయినబలముగలరావణుడు; మహా
ఘోరైః=వికీ-లిభయంకరములైన : అంత, మహాబలుఁడగు రావణుం
నాశీకనారాచైః=నాశీకబాణములచే
తనుభిన్నపబాణములచేత; తీష్ణాన్త్రైః=క
ఱులయినకొనలుగల ; వికణిః ఛిశ్చ= పై, తీష్ణంబులును మహాభయంకరములు
కణాఁకారబాణములచేతను ; గృధ్రైః= నగునానావిధబాణంబులం బ్రయోగిం
చెను. అని, తాత్పర్యము.

సతాని శరణాలాని గృధ్రైః పత్ర రి ఛేత్వరః
జటాయుః ప్రతిజగ్రాహ రావణాస్త్రిణి సంయుగే. ౬

టీక॥ గృధ్రైః=గడ్డయును; పత్రర
ఛేత్వరః=పక్షిరాజులైన; సః=ఆ; జటా
యః=జటాయువు; సంయుగే=యు
ద్ధమనందు; రావణాస్త్రిణి= రావణుని
చేఁబ్రయోగింపఁబడిన యాయుధముల
యన; తాని=ఆ; శరణాలాని= బాణస
మూహములను; ప్రతిజగ్రాహ = శు
చ్చుకొనెను.
పక్షిరాజుండుజటాయువు, రావ
ణుండుప్రయోగించిన యాబాణంబులన
న్నింటిని, శరకునేయకనహించెను.
అని, తాత్పర్యము.

తస్య తీక్ష్ణనఖాభ్యాంతు చరణాభ్యాం మహాబలిః
చకార బహుధాగాత్రే బ్రహ్మ పతగనత్తమః.

టీక॥ మహాబలిః= అధికమయినబల
ముగల; పతగనత్తమః=పక్షిశ్రేష్ఠుఁడైన
జటాయువు ; తీక్ష్ణనఖాభ్యాం = కఱ
కులయినగోళ్లుగల ; చరణాభ్యాంతు=

పాదములచేతనె; తస్య= ఆరావణుఁ
యొక్క; గాత్రే= దేహమునందు ; బ
హుధా= పెక్కువిధములుగా ; వ్ర
తా= గాయములను; చకార = చే
సెను.

మహాబలుండగునాజటాయువు,
అకుగోళ్లుగలచరణములతోగీటి, ఆరా
వణునిదేహమంతయుఁ బెక్కువ్రణము
లుగావించెను. అని, తాత్పర్యము.

అథ క్రోధాద్దశగ్రీవో జగ్రాహ దశ మార్గాణాం
మృత్యువంశ నిభాన్ ఘోరాన్ శత్రుమధ్దానకాంతయా. ౮

టీక॥ అథ= అంత; దశగ్రీవః= రావ
ణుడు; క్రోధాత్= కోపమువలన; శత్రు
మర్దకాంతయా= శత్రువునువర్తింప
టయందుఁగోరికచేత ; మృత్యువంశః
భాన్= కాలదండములతో సమానము
లును; ఘోరాన్= భయంకరములునగు;
దశ= పదియైన; మార్గాణాన్= బా

ణములను; జగ్రాహ= గ్రహించెను.
అంత, రావణుండు కోపంబు నొం
పి, జటాయువునునొప్పించు తలంపున ,
భయంకరములగు కాలదండములవంటి
పదిబాణములనెత్తెను.
అని, తాత్పర్యము.

స తై బాణైః మహావీర్యః పూర్ణముక్తై రజిహ్నైః
విభేద నిశితై స్త్రీతై గృధ్రైః ఘోరై శ్శిలీమఖైః. ౯

టీక॥ మహావీర్యః= అధిఃమునునప
రాక్రమముగల; సః= ఆరావణుండు;
పూర్ణముక్తైః= నిండుగావిడువఁబడిన
వియు; అజిహ్నైః= వంకరలేకపోవునవి
యు; ఘోరైః= భయంకరములును; నిశి
తైః= సానఁబెట్టఁబడినవియు; శ్రీతైః=
కఱకులయినవియు; శిలీమఖైః= ఉక్కు
శలాకముఖమునందు గలవియునగు ;

తైః= బాణములచేత; గృధ్రైః= జటా
య్యువును; విభేద= భేదించెను.
మహాపరాక్రమశాలియగునారావ
ణుండు , చక్కఁగాసానఁబెట్టఁబడిని
కిరీలియుఁ దీక్షణములయియుండు నా
బాణంబుల , నాకణాంతము నాక
షించి, జటాయువునైనెను.
అని, తాత్పర్యము.

స రాక్షసరథే పశ్యత్ జానకీం బాష్పలోచనామ్
అచింతయిత్వా తాక బాణాక రాక్షసం సమభిద్రవత్. ౧౦

టీక||సః=అజటాయువు; రాక్షస ద్రవత్)=తటిమెను.
రథే=రావణునిరథమునందు; బాష్పలోచనాం = కన్నీళ్లు కన్నులయందుగల; జానకీం=సీతాదేవిని; పశ్యత్ = చూడుచు; తాక=ఆ; బాణాక = బాణములను; అచింతయిత్వా=తలంపక; రాక్షసం=రాక్షసుని; సమభిద్రవత్ (సమభ్య

అజటాయువు, నొచ్చియు, రావణునిరథంబునగన్నీళ్లుగా చుకచున్న సీతాదేవినిచూచి, యాబాణంబులనరకునేయక, మఱలరావణునిపైకడరెను. అని, తాత్పర్యము.

తతోన్య సశరం చాపం ముక్తావణిః పూవణమ్
చరణాభ్యాం మహాశేఖా బభంజ పతగేశ్వరః. ౧౧

టీక||తతః=అంత; మహాశేఖః=అధికమయినబలముగల; పతగేశ్వరః=పక్షి రాజుండగుజటాయువు; చరణాభ్యాం=పాదములచేత; సశరం=బాణములతోఁ గూడిన; ముక్తావణిః పూవణం = ముత్యచేవిడిచివేసెను. తైములలంకారముగాగల; అన్యః=ఈ రావణునియొక్క; చాపం = ధనుస్సు

ను; బభంజ=విడిచెను.
అంత, మహాజటండగు జటాయువు, రావణుని, ముక్తావణిపూవణంబును బాణసహితంబునగుధనుస్సును, గాల్గచేవిడిచివేసెను.
అని, తాత్పర్యము.

తతోన్య ధనురాదాయ రావణః క్రోధమూర్ఛితః
వవవ శరవసాణి శతశోథ సహస్రశః. ౧౨

టీక||తతః=అంత; రావణః=రావణుడు; క్రోధమూర్ఛితః=కోపముచేవ్యాపింపఁజేయఁబడినవాడై; అన్యః=ఇతరమయిన; ధనుః=ధనుస్సును; ఆదాయ=తీసికొని; శతశః=నూలునూలుగాను; అథ=ఇంకను; సహస్రశః=

జ

వేనవేలుగాను; శరవషాణి = బాణవ
షణములను; వవషణ = కురిపించెను.
అంత, రావణుండు, పరమకుపితం
దై, మఱియొకధనుస్సుదీసికొని, జ

టాయువుమీద, నూలునూలువేసవే
లుగానుబాణంబులుగురిపించెను.
అని, తాత్పర్యము.

శరై రావారితస్తస్య సంయుగే పతగేశ్వరః
కులాయ ముపసంప్రాప్తః పక్షీవ ప్రబభౌ తదా. ౧౩

టీక॥ తదా = అప్పుడు; సంయుగే =
యుద్ధమునందు; పతగేశ్వరః = పక్షిరా
జునిజటాయువు; తస్య = ఆరావణు
నియొక్క; శరైః = బాణములచే; ఆవారి
తః = చుట్టఁబడినవాడై; కులాయం =
గూఁడును; ఉపసంప్రాప్తః = పొందిన;
పక్షీవ = పక్షివలె; ప్రబభౌ = ప్రకా

శించెను,
అప్పుడు, యుద్ధంబున, జటాయువురా
వణప్రయుక్తంబులగు బాణంబులచే
గప్పఁబడి, వానినడుమనున్నవాడై, గూ
టిలోనుండుపక్షివలెనొప్పెను.
అని, తాత్పర్యము.

సతాని శరవషాణి పక్షాభ్యాంబ విధూయచ
చరణాభ్యాం మహాతేజా బభంజాస్య మహద్ధనుః. ౧౪

టీక॥ మహాతేజాః = అధికమయినప
రాక్రమముగల; సః = ఆజటాయువు;
తాని = ఆ; శరవషాణి = బాణవషణము
లను; పక్షాభ్యాం = తొక్కలచేతను;
విధూయచ = తట్టివేసియు; చరణా
భ్యాం = పాదములచేత; ఆస్య = ఈరా

వణునియొక్క; మహాత్ = గొప్పదగు;
ధనుః = ధనుస్సును; బభంజ = విడిచెను.
మహాతేజాడగుజటాయువు, ఆబా
ణంబులనన్నియు తొక్కలచేఁడట్టివేసి,
పాదములచే, వారావణుని మహాధను
స్సునుద్రుంచెను. అని, తాత్పర్యము.

తచ్చాగ్నిసదృశం దీప్తం రావణస్య శరావరమ్
పక్షాభ్యాం సమహా వీర్యో వ్యాధునో త్పతగేశ్వరః. ౧౫

జ

జ

శ్రీ మద్రామాయణము * అంబికాండము. ౩౦౫

స ౫౧

టిక॥ మహావీర్యః = అధికమయినప
రాక్రమముగల; సః = ఆ; పతశేశ్వరః =
పక్షిరాజుజటాయువు; అగ్నిసదృశం =
నిప్పుతో సమానమయినదియు; దీప్తం =
ప్రకాశించుచున్నదియునగు; తతః = ఆ,
రావణగ్య = రావణునియొక్క; శరా
వరంచ = కవచమునుగూడ; పతా

భ్యాం = తెగించేత; వ్యాధునోత్ =
ఎగురగొట్టెను.
మహాపరాక్రమ శాలియుగు నాజ
టాయువు, నిష్పవతె వెలుంగుచు నున
టియారావణునికివచించును, తెగల
చేర్చివచ్చుచును, యొకబోవునట్లుగాపించెను. అని, తాత్పర్యము.

కాంచనోరశ్చ దాక్ దివ్యాక్ పిశాచవదనాక్ ఖరాక్
తాంశ్చాస్య జవసంపన్నాక్ జఘాన సమరేఽలి. ౧౬

టిక॥ బలి = అధికమయినదలముగల
జటాయువు; సమరే = యుద్ధమునందు;
కాంచనోరశ్చ దాక్ = బంగారుకవచ
ములుగలవియు; దివ్యాక్ = శ్రేష్ఠములు
ను; పిశాచవదనాక్ = పిశాచములముఖ
ములవంటి ముఖము గలవియునగు;
తాక్ = ఆ; అస్య - ఈ రావణునియొక్క;

ఖరాంశ్చాపి = గాడిదలనుగూడ; జఘా
న = చంకెను.
బలవంతుండగు జటాయువు, యొ
ద్ధంబున, బంగారుకవచంబులు వేసినది
యుదివ్యంబులును విశాచముఖంబులును
గునారావణుని ఖరంబులనుగూడ, చ
ధించెను. అని, తాత్పర్యము.

వరం త్రివేణుసంపన్నం కామగం పావకాచిక్షమ్
మణిహేమవిచిత్రాంగం బభంజచ మహారథమ్. ౧౭

టిక॥ వరం = శ్రేష్ఠమును; త్రివేణుసం
పన్నం = నొకతోడగూడినదియు; కామ
గం = యథేచ్ఛముగాఁబోవునదియు;
పావకాచిక్షమ్ = అగ్నియొక్క కాంతి
వంటికాంతిగలదియు; మణిహేమవిచి
త్రాంగం = రత్నముచేతను బంగారు

మచేతనువిచిత్రములయినచక్రములుగ
లవియునగు; మహారథంచ = గొప్పరథ
మునుగూడ; బభంజ = విడిచెను.
ఉత్తమంబునుదృఢమయిననొకతోడ
గూడినదియుఁగామగమనంబును అగ్నివ
లెవెలుంగుచున్నదియు బంగారుచేతను

రత్నములచేత నలంకరింపబడిన చక్రముగూడ, దిటాయువుపెట్టికెను.
ములుగలదియునగునతని మహారథంబు | అని, తాత్పర్యము.

పూర్ణచంద్రప్రతికాశం ఛత్రంబ వ్యజజైస్వహ
పాతయామాస వేగేన గ్రాహిణీ రాక్షసైస్సహ. ౧౮

టీక సః(అభ్యాహృతము) = అచ	జైస్వహ = రాక్షసులతోఁగూడ; పాత
టాయువు; వేగేన = వేగముచేత; పూ	యామాస = పడవేసెను.
ర్ణచంద్రప్రతికాశం = నిండుచంద్రుని	అచటాయువు, నిండుచంద్రునిని
తోసమానమయిన; ఛత్రంబ = గొడుగు	అనన్త్యేతద్వైఖ్యంబును వింజామరలను
ను; వ్యజజైస్వహ = వింజామరలతోఁగూ	చాని. బట్టుకొనియుండిన రాక్షసులను
డ, గ్రాహిణీ = పట్టుకొనియున్న; రాక్ష	బడవేసెను. అని, తాత్పర్యము.

సంగతే శ్యాన్యవేగేన తుండేనైవ మహచ్ఛిరః
పుంవ్యూపాహరేచ్ఛీరాణపక్షిరాజో మహాబలిః. ౧౯

టీక పుం = బలి; శీర్మాణ = అ	రతో = ఛంకించెను.
ధికమయినకాంగు; మహాబలిః = బధి	గ్రీవంతుండును మహాబలికారియు
కమయినదియుగల; పక్షిరాజః = పక్షు	లగునాజటాయువు, అంతనూరకుండ
లకుఁబ్రేమయినదిటాయువు; వేగేన =	క, వేగమున, నారావణునిసారథియు
వేగముచేత; తుండేనైవ = ముకుంద	కొనియొకరమయినదింస్తును, ము
శనః. అన్య = ఈ రావణుఁ యొక్క; పా	పర తోఁద్రుంచివేసెను.
రథే = సారథియొక్కయి; మహత్ =	అని, తాత్పర్యము.
గొప్పదగు; శిరః = శిరస్సు; పృపాహ	

స భగ్నుధన్వా విరథో హతాశ్శో హతసారథిః
అకేచదాయువై కేహం పపాత ఛవి రావణః. ౨౦

టీక|| సః = ఆ, రావణః = రావణుఁడు; భగ్నుధన్వా = విడిగినధనుస్సుగల

శ్రీమద్రామాయణముః ఆరణ్యకాండము. ౧౦౭

స ౫౧

వాండై; విరథః = పోయినరథముగల	పపాత=పడెను.
వాండై; హతాశ్వః = చంపబడినగుట్ట	ఆరావణుండు , భగ్నధనుమగం
ములుగలవాండై; హతసారధిః = చం	డై,విరధుండై,చంపబడినగుట్టములును
పబడినసారధిగలవాండై; వైదేహీం =	సారధియునుగలవాండై , సీతాదేవిని
సీతాదేవిని; అంకన=తోడచేత; ఆదా	చంకనెత్తుకొని , నేలకుదుమికెను.
య=తీసికొని; భువి=భూమియందు ;	అని, తాత్పర్యము.

దృష్ట్వా నిఘతం భూమా రావణం భగ్నవాహనమ్
సాధుసాధ్వితి భూతాని కృధ్రరాజ మపూజయత్. ౨౧

టీక॥ భూతాని=భూతంబులు; భ	యువును; అపూజయత్ = భూజించిరి.
గ్నవాహనం=విడిగినరథముగలవాండు	రావణుండు విరధుండై నేలపై
ను; భూమా = నేలయందు ; నిఘ	పండుటనబూచి, సమస్తమాతంబులు
తం=పడినవాండునగు; రావణం=రా	చటటయునుబూజించిరి.
వణుని ; దృష్ట్వా=చూచి; సాధుసాధ్వి	అని, తాత్పర్యము.
తి=బలెబలెయని; కృధ్రరాజం=జటా	

పరిశ్రాంతంతు తం దృష్ట్వా జరయా పక్షియాధపమ్
ఉత్పపాత పునహృష్టో మైథిలీం కృహ్య రావణః. ౨౨

టీ॥ పక్షియాధపం=పక్షిరాజయి	న; ఉత్పపాత=ఎగిరెను.
న; తం=అజటాయువును; జరయా=ము	అంత, పక్షిరాజుండగుజటాయువు
నలితనముచేత, పరిశ్రాంతం=అలసినవా	ముగలి తనంబుననెని యుండుటంబూ
నిగా; దృష్ట్వాతు=చూచినంతనై; రావ	చి, సంతోషంబున, రావణుండు, మఱల
ణః=రావణుండు; పునః = మఱల; హృ	సీతాదేవినెత్తుకొని, ఆకాశంబునకుగ్గ
ష్టః=సంతోషించినవాండై; మైథిలీం=సీ	మించెను. అని, తాత్పర్యము.
తాదేవిని; కృహ్య(కృహీత్వా=ఎత్తుకొ	

తం ప్రహృష్టం నిధాయాంకే గచ్ఛంతం జనకాత్మజామ్

గృధ్రరాజ స్వముత్పత్య సమభిద్రుత్య రావణమ్. ౨౩

సమావాన్య మహాతేజా జటాయు రిద మబ్రవీత్

టీక॥ మహాతేజాః = అధికమయినప	జ్ఞగించి; ఇదః = ఈమాటను; అబ్రవీత్ =
రాక్షసముగల; గృధ్రరాజః = గద్దలకం	చెప్పెను.
బ్రహ్మవై స; జటాయుః = జటాయువు;	మహాతేజః = పెద్దజటాయువు, అట్లు,
ప్రహృష్టం = సంతోషించినవాఁడును; జ	రావణుండుతన్ను సరకునేయక సంతో
నకాత్మభాం = నీకాదేవిని; అంకే = తో	పంజునసేతను చంక నెత్తుకొనిపోవుచుం
దయిండు; ధాయ = ఉంచుకొని; గచ్ఛం	దుటనుజూచి, ఎగిరి, రావణుండులుము
తం = పోవుచున్నవాఁడనగు; తం = ఆ;	కొనిపోయి, యతః నజ్ఞగించి, యతః తో
రావణం = రావణుని; సముత్పన్న = ఎ	గిట్లు, చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.
రి; అభిద్రుత్య = తిట్టిమి; సమావాన్య = అ	

వజ్రసమృత్త బాణస్య భార్యాం రామస్య రావణ. ౨౪

అప్రబుద్ధి హరిన్యేరాం వధాయ ఖలు రక్షసామ్

టీక॥ అప్రబుద్ధే = కొంచెవుబుద్ధి	హరిన్యేరం = హరించుచున్నావుగదా!
ల; వణ = రావణుండా! వజ్రసమృత్త	అప్రబుద్ధివగురావణుండా! నీవురా
తా బాణస్య = వజ్రముయొక్క రాకుట	క్షుణ్ణ భాగముయొ, వజ్రసమాన
వటితాకుటగలబాణములుగల; రా	ములను బాణములుగల రామనిభార్య
మస్య = రామనియొక్క; దీనాం = ఈ;	ను, అవహరించుకొనిపోవుచున్నావుగ
భార్యాం = భార్య; రక్షసాం = రాక్ష	సా! అని, తాత్పర్యము.
సులయొక్క; వధాయ = చావుకొలుపు;	

సమిత్రబంధు స్సామాత్య స్ఫులల స్వపరిచ్ఛదః. ౨౫

విషపానం విబన్యేత ద్విపాసిత ఇవోదకమ్

టీక॥ త్వం (అభ్యాహృతము) = నీవు; విపాసితః = దప్పిగొన్నవాఁడు ;

శ్రీమద్రామాయణము * ఆరణ్యకాండము. ౬౯

స ౫౧

దశమివ = బలమునువలె; సమిద్రబంధుః = స్నేహితులతోనుబంధువులతోను గూడినవాడవై; సామాత్యః = మంత్రిలతోఁగూడినవాడవై; సబలః = నైశ్యముతోఁగూడినవాడవై; సపరిచ్ఛరః = పరివారములతోఁగూడినవాడవై; ఏశత్ = ఈ; విషపానం = విషముతోఁగూడినజలమును; పిబసి = త్రాగెను.

నీవు, దప్పిగొన్నవాఁడుబలమును ద్రాగెనట్లు, నీతాహరణరూపమగునీ విషమును త్రాగెనున్నావు; ఇదిసీకుమాత్రమే గాదు; స్నేహితులకునుబంధువులకునుమంత్రులకును నైశ్యమునకును బరివారములకును అదివఱకును నాశముగలిగించును. అని, తాత్పర్యము.

అనుబంధ మజ్ఞానంతః కమః కా మవిచక్షణాః. ౨౬

శీఘ్రీషేవ వినశ్యంతి యథా త్వం వినశిష్యసి

టీక॥ అవిచక్షణాః = పండితులుగాని వారలు; కమః కాం = కార్యములయొక్క; అనుబంధం = ఫలమును; అజ్ఞానంతః = తెలియనివారలయఁ; యథా = ఎట్లు; త్వం = నీవు; వినశిష్యసి = నశింపఁగలవో; తథా (అధ్యాపృతము) = అట్లు; శీ

ఘ్రీషేవ = శీఘ్రముగనే, వినశ్యంతి = నశింపఁగలరు. మూఁడుగువారలు, తాముచేయు కార్యములఫలముఁజేయఁకొననివారలయి, నీయట్లు, శీఘ్రమున, వినాశంబునొందుదురు. అని, తాత్పర్యము.

బద్ధ స్త్వం కాలపాశేన క్వగతస్తస్య మే శ్శనె. ౨౭

వధాయ బడిశం గృహ్య సామివం జలజో యథా

టీక॥ త్వం = నీవు; కాలపాశేన = మృత్యుపాశముచేత; వధాయ = చంపుటకొఱకు; బద్ధః = కట్టబడినావు; సామివం = మాంసముతోఁగూడిన; బడిశం = గాలమును; గృహ్య (గృహీత్వా) = గ్రహించి; జలజో యథా = మత్స్యమువ

లె; క్వ = ఎచ్చటికి; గతః = పోయినవాడవై; తస్య (తస్మాత్) = దానివలన; మోక్ష్యసే = విడువఁబడఁగలవు. నీవు, కాలపాశముచేతధమునకు బద్ధుడవయియున్నావు; మాంసముగ్రహించివేసినగాలమునుమింగిన మత్స్యము

తైవడి, నీవెందుబోయినను, అవినిన్నువదలదు. అని, తాత్పర్యము.

సహి జాతు దురాధర్షా కాకుత్స్థే తవ రావణ. ౨౮
ధర్మణం చాశ్రమశ్శాస్త్ర త్తమిష్యేతే తు రాఘవా

టీక॥ రావణం=రావణుడా! దురా	నాకష్టమను; నత్తమిష్యేతేహి = తు
ధర్మణం=ఎదిరింపనలవిగాని ; కాకు	మింపరుగరా!
త్థే = కకత్థవంశమునందుబుట్టిన;	రావణుడా! దుర్ధర్మములగురా
రాఘవా=రామలక్ష్మణులు; తవ = నీ	మలక్ష్మణులు, నీవిష్టమగావించిన మ
యోగ; అన్య=ఈ; ఆశ్రమశ్శాస్త్ర=ఆశ్రమ	హారాధిమను, ఎంతమాత్రమును, తు
ముయోగ; ధర్మణం=తమ = అవమా	మింపరు; నిష్టవశ్యమువధింతురు.
నపజుచును మాత్రము; జాతు = ఒకా	అని, తాత్పర్యము.

యథా స్వయా కృతం కర్మ భీరునా లోకగహితమ్. ౨౯
తస్మై రాచరితః మార్గో నైవ వీరనిషేధితః

టీక॥ యథా=ఏట్లు; భీరునా = విజ్ఞ	నిషేధితః=వీరులచేసేవింపబడినది. నై
కివయిన; స్వయా=నీచేత; లోకగహిత	వ=కానేకాదు.
తం=లోకములచేసిందింపబడిన ; క	నీవిష్టమ, విజికినై; ఎవరులేనప్పు
ర్మణం=కార్యము; కృతం = చేయబడిన	మలోకాందితముగు నీకార్యముచేసినా
దో; అయం(అధ్యాత్మతము)=ఇది ;	వే, ఇదిదొంగలుచేయునని, వీరులంత
తస్మై రాచరితః = దొంగలచేనాచరిం	మాత్రము, ఇట్లుచేయురు.
పబడిన; మార్గః=మార్గము. వీర	అని, తాత్పర్యము.

యుధ్యస్య యది శూరసి మహాతాతం తిష్ఠ రావణ. ౩౦
శయిష్యసే హతో ధూమా యథా భాతా ఖరస్తథా

టీక॥ రావణం=రావణుడా! శూరః = యుద్ధమునందుధయములేనివా

శ్రీమద్రామాయణముః ఆరణ్యకాండము. ౩౦

స ౫౦

డవుఁ అనియిది = అగుదువేసఁ యుధ్యస్వ =
 పోరుము. మహాభావం = కొంచెమునే
 పు; తిష్ఠ = నీలువుము. భాతా = తమ్ము
 డయిన; ఖరః = ఖరుడు; యథా = ఎ
 ట్టో; తథా = అట్లు; మాతః = చంపట
 డినవాడవై; భూమా = నేలయందు;
 శయ్యస్యనే = పరుండగలవు.

రావణుడా! నీవుశూరుండవగును
 వేని, రావలక్షణులుపచ్చవలకుఁగొం
 డెమునేపునిలించియుండి, యుధ్యముగా
 వింపుము; అప్పుడు, నీతమ్ముఁడు ఖరుని
 యట్లు, నిహతుడవై నేలమీఁదశయని
 తువు. అని, తాత్పర్యము.

పశేతకాలే పురుషో యత్కమః ప్రతిపద్యతే. ౩౦

వినాశా యాత్మనోఽధమ్యం ప్రతిపన్నోసి కమః తత్

టిక॥ పురుషః = పురుషుఁడు; పశేతకాలే =
 మృత్యుకాలమనందు; ఆత్మనః = తనయొ
 క్క; వినాశాయ = చావుకొఱకు; అధ
 మ్యం = అధమముతోఁగూడిన; కమః =
 వీరకమః = కార్యమును; ప్రతిపద్యతే =
 పొందునో; తత్ = అ; కర్మ = కార్యము
 ను; ప్రతిపన్నః = పొందినవాడవు; అ

సి = అగుచున్నావు.
 మృత్యుసమయమువచ్చినప్పుడు, పు
 రుషుఁడు, తనవినాశంబునకై, ఎట్టి
 యధమముఁబుగావించునో, నీవిచ్చవా
 యధమముఁజేసినావు; నీకుమరణము
 సిద్ధము. అని, తాత్పర్యము.

పాపానుబంధో వై యస్య కమణః కమఃకోను తత్. ౩౧

కువీత లోకాధిపతి స్వయంభూర్భగవానసి

టిక॥ యస్య = ఏ; కమణః = కార్య
 మనకు; పాపానుబంధః = పాపనుబం
 ధమో ("తై" అనునది పాదపూరణా
 ధము); తత్ = అ; కమః = కార్యము
 ను; లోకాధిపతిః = లోకములకుఁబ్ర
 భవయిన; భగవాన్ = భగవంతుడ

యిన; స్వయంభూరపి = బ్రహ్మదేవుడై
 నను; కోను = ఎవ్వడు; కువీత = చే
 యుడు?
 ఏకార్యముపాపముగలిగించునో, అ
 కార్యమును, నమస్తలలోకాధీశ్వరుండు
 ను భగవంతుండునగు బ్రహ్మదేవుడు

జ

గూడఁజేయఁజాలఁడు. అని, జటాయుఁ
వు, రావణునితో జేప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

ఏవముక్త్యా శుభం వాక్యం జటాయుః సస్య రక్షసః. ౩౩
నిపపాత భృశం పృష్ఠే దశగ్రీవస్య వీర్యవాన్

టీక॥ వీర్యవాన్ = అధికమయినవఁడు. పాత = వ్రాతను.
క్రమముగల; జటాయుః = జటాయువు; ఏ
వం = ఇట్లు; శుభం = మంగళకరమయి
న; వాక్యం = మాటను; ఉక్త్యా = చెప్పి; త
స్య = ఆ; రక్షసః = రాక్షసుఁడైన; దశ
గ్రీవస్య = రావణునియొక్క; పృష్ఠే =
వీపునందు; భృశం = మిక్కిలియు; నిప

మహా పరాక్రమశాలియగు జటా
యువు, ఈ ప్రకారమున ధవ్యకాంబ
గుమాటచెప్పి, అంత, నారావణుండు
తనమాట వినికపాటిపోవుటఁజూచి,
యతనివీపుపైకి వ్రాతను.
అని, తాత్పర్యము.

తం గృహీత్వా సఖైః స్త్రీత్యై విరరాద సమంతతః. ౩౪
అధిరూఢో గజారోహేయథాస్యా ద్దుష్టవారణమ్

టీక॥ సః (అధ్యాహృతము) = ఆజ
టాయువు; తం = ఆ రావణుని; గృహీ
త్వా = తీసికొని; దుష్టవారణం = దుష్టమ
యినదేవునిగుఱు; అధిరూఢః = ఎక్కిరిస;
గజారోహః = మావటిఁడు; యథా = ఎ
ట్లు; స్థాతే = అగునో; తథా (అధ్యా
హృతము) = అట్లు; స్త్రీత్యైః = కలుగుల
యిన; సఖైః = గొల్ల చేత; సమంతతః =

అంతటను; విరరాద = గీతెను.
మావటిఁడు, దుష్టగజమునారోహిం
చి, అంకుశముచేదానినానావిధంబులం
బొడుచునట్లు, ఆజటాయువు, రావణు
నివీపుపైవారి, పీళ్లములగునఖములచే
నానావిధంబులగీతెను.
అని, తాత్పర్యము.

విచారద సఖైః రస్య తుండం పృష్ఠే సమర్పయన్. ౩౫
కేశాంశ్చ త్పాటయమాస నఖపక్షముభాయుధః

జ

జ

టీక॥ నఖపక్షము ఖాయుఁడఁగోళ్ళు
ను తెకరలునునోరును ఆయుధములు
గాంగలజటాయువు; అస్య= ఈ రావ
ణునియొక్క; పృష్ఠే=పిఠునందు; తుల
డం=నోరును; సమవకామక్ = పున
రింపఁజేయుచు; ధైరి=గోళ్ళచేత; ప
రరాజ=గీతెను. కేశాన్య= వెంకట
కలను ; ఉత్పతయ=మన= తెలి

కెను.

గోళ్ళను తెకరలును ముఖమును ఆ
యుధములుగా (నోరు జటాయువు, నోటి
చేత నఖములచేత, రావణునివీపు
వలదు జటాయువు తెను ; తలమె
డచీకలం తెలికెను.

అని, తాత్పర్యము.

స తథా గృహీరాజేన క్లిష్టమౌషో మహాముకహుః. ౩౬

అమపకస్ఫురతౌ పృష్ఠ స్పృక్ ప్రాకం. త సారావణి.

టీక॥ స=ఆరావణుడు; తథా=అ
ట్లు; గృహీరాజేన=గర్జలనఁబ్రేనువైన
జటాయువుచేత; మహాముకహుః=
పూటచూటికి; క్లిష్టమౌషోమ=బాధింపఁ
బడుచున్నవాడై; స=ఆ; రావణి=
రావణుడు; అమపకస్ఫురతౌ పృష్ఠస్పృక్=

కోపముచేతనదరుచున్న పెదవులుగల
వాడయి; ప్రాకం. త=వదంకెను.

అని ముఖము, అట్లుజటాయువుచే
నారావణులనిబ ధింపఁబడి, కోపము
నన, పెదవలస్ఫురింప, గదగదముకె
ను. అని, తాత్పర్యము.

స పరిశ్రజ్య వై కపీం వామేనాం కేన రావణి. ౩౭

తలేనా భిజఘరా ఈ జటాయుం క్రోధమూర్ఛితః

టీక॥ స=ఆ; రావణి=రావణుడు;
దు; క్రోధమూర్ఛితః=కోపముచేతవ్యా
పింపఁబడినవాడై; వామేన=ఎడవ
దైన; అంకేన=తొడచేత; వై కపీం=
సీతను; పరిశ్రజ్య=కష్టపఱచుకొనె;
అశు=శిశుముగా; తలేన=అడచేతిచే

స; జటాయు. = జటాయువును; అభిజ
ఘాన=కోపైను.

ఆరావణుండు, పరంకషింపఁదై.
దెడచుచుకన్నసీతంబుకొనె, శిశుం
బున, జటాయువునఁబెరంబుచేను.
అని, తాత్పర్యము.

జటాయు స్త్రుభిక్రమ్య తుండేనాస్య భాగాధిపః. ౩౮

వాషణాహూణ్ దశ తదా వ్యపాహర దరిందమః

టీక॥ తదా=అప్పుడు; అరిందమః=	ను; దశ=దశదింట్ల; వ్యపాహరత్ =
శత్రువులనడంగదొక్కినట్టి; భాగా	భంకించెను.
ధిపః = శత్రులకుఁబ్రస్తువైన; జటా	అప్పుడు, శత్రువులనడంగ దొ
యుః=జటాయువు; తం= ఆరావణు	కుఁజాలించాఁడును నడిచాబుడున
ః; అభిక్రమ్య=ఎదిరించి; తుండేన =	గజటాయువు, రావణుఁడెదిరించి, నో
నోటిచేత; అస్య = ఈరావణుఁడొ	డిచేనతఁడెడమచేతులఁబరిందిని భా
గ్ని; వాషణాహూణ్=ఎడమచేతుల	దించినై చెప్ప. అని, తాత్పర్యము.

సుభిక్త బాహూ స్సద్యైవ బాహు స్సహసాభవత్ ౩౯

విషజ్వాలా వలీయక్తా వర్షికాదివ పన్నగాః

టీ॥ సుభిక్త బాహూ=భండిండు	భిక్తుఁడు; అభివక్త=వర్షికుని.
బలిచేతులుగలరావణుఁడలన; బాహ	అట్లురావణుఁడెడమచేతులుపది
వః=చేతులు; సద్యైవ(సర్వవీచ)= త	యుఁడెఁగగానె, శిష్టతఁబుననె. పాద
త్వముననె; చర్మికాత్=పొడనుండి; వి	నుండివిషజ్వాలలతోఁగూడిన సహము.
షజ్వాలావలీయక్తాః = విషజ్వాలల	లబయలుదెఱుకట్లు, మఱిబాహువు
యొక్కసమాహముతోఁగూడిన; పన్న	లపార్శ్వచ్ఛేదించి.
గాభవ=సర్పములువలె; సహసా = శ	అని, తాత్పర్యము.

తతః కోధా ద్దశగ్రీవ స్సతా ముగ్ధజ్ఞా నాహుః. ౪౦

మష్టిభ్యాం చరణాభ్యాంచ గృహీరాజ మబోధనత్

టీ॥ తతః=తఁడ; దశగ్రీవః= పది	గ్రీవను; ఉగ్ధజ్ఞా-విడి; మష్టిభ్యాం=
కంఠములుగల; రావణః= రావణుఁడు;	విడిగ్రీవచేతులు; చరణాభ్యాంచ= పాద
కోధాత్=కోపమువలన; సీతాం=	మలచేతను; గృహీరాజం= జటాయు

పును; అపోథయత్ = కొట్టెను.
అంతః, గోపంబున రావణుండు, సీ
తను నేలనుంచి, పిడిఁగ్చ చేతను బాదం

బుల చేతను జటాయువుంగు మ్రెన్.
అని, తాత్పర్యము.

తతో మహూతం సం గ్రామా బహువాతుల పర్యయోః. ౪౧
రాక్షసానాంచ ముఖ్యస్య పక్షిణాం ప్రవరస్యచ

టీక॥ తో = అంతః; అతులపర్య
యోః = సరిలేన పరాకృమముగల; రాక్ష
సానాం = రాక్షసులలోపల; ముఖ్యస్య
చ = శ్రేష్ఠుడైన రావణునికి; పక్షి
ణాం = పక్షులలో; ప్రవరస్యచ = శ్రే
ష్ఠుడయిన జటాయువునకును; సంగ్రా
మః = యుద్ధము; మహూతం = కొం

చెముసేవు; బహువ = అయినది.
అంత, సరిలేన పరాకృమంబుగల రాక్ష
సోత్తములకు రావణునకును పక్షివర్యం
డు జటాయువునకును కొంచెము సేవును
హయద్ధంబుగలిగినది.
అని, తాత్పర్యము.

తస్య వ్యాయచ్చ మానస్య రామస్య థే సరావణః. ౪౨
పక్షౌ పాశ్వచ పాదౌచ శ్చ ముద్ధస్య సోచ్చినత్

టీక॥ సః = ఆ రావణుండు; శ్చ =
కత్తి; ఉద్ధత్వ = ఎత్తి; సః = ఆ; రా
వణః = రావణుండు; రామస్య = రామ
నియొక్క; అథే = ప్రయోజనమునవి
త్తమయి; వ్యాయచ్చ మానస్య = యు
ద్ధము సేయుచున్న; తస్య = ఆ జటాయు
వుయొక్క; పక్షౌ = టెక్కలను; పా

శ్వచ = ప్రక్కలను; పాదౌచ = పా
దములను; అచ్చినత్ = ఛేదించెను.
ఆ రావణుండు, అట్లు, రామకా
ర్యాథేంబై యుద్ధము సేయుచున్న జ
టాయువుంజూచి, ఉద్ధంబు చేతనెత్తె
క్కలను పాశ్వంబులను బాదంబులను
ఛేదించివైచెను. అని, తాత్పర్యము.

సచ్చిన్న పక్ష స్సహరా రక్షసా రాద్రీకర్షణా. ౪౩
నిపరాత హతో గృగ్రో ధరణ్యా మల్పజీవితః

శ్రీమద్రామానందము *

స ౫

11

ప్రతిష్ఠాః=ధూమియందు; దదకః=మన
చూడెను.

అంకేశ్వరుండగురావలందు, అట్లు న
నేలబడిన వాడను నీలమేఘుడను
దును కెల్లినకన్యలందుగలవాడు.

అట్లు చెప్పెను మహేశలే
నిపాతినం రావణ గమనికావే. ౪౬
పునః కన్యబృత్యశాస్త్రధానరా
రురోద నీరా జనకాత్మకా రరా

అట్లు చెప్పెను=అంకేశ్వరుండు=అప్పు మాటికి; కన్యబృత్య=కాంతి, చుక్కా;
దు; శాస్త్రధానరా = చంద్రునియొక్క రురోద=విచ్చెను.
కాంతివంటి కాంతిగల మొగముగలది అంకేశ్వరుడు, చంద్రునియొక్క
య్యు; జనకాత్మకా = జనకమునకు జు తెలియరలెను ముగించునది జనకము
కూర్చునున్న నీతా = నీత; నీతా పురాజన్మలీలతాచేసి, రావణపరాక్ర
లే=ధూమిల ముందు; పాతినం = ప మనహతుడై ధూమింబడియున్న జటా
డ్రోణుని పాతినం; రావణచేర యున్నను ముటిగూటికిం గల్గునీలించు
మదికలం=రావణునిచేగముచేసినది కొని, రోదనంబు గావించెను.
పలకించుచున్నగునం = ఆ; పత్ర అని, తాత్పర్యము.
రథం=దక్షిణాయువున; పునః= ముటి

ఇది, శ్రీమద్రామానందే, ఆదికావ్యే,

ఆరణ్యకాండే, ఏకపంచాశస్సగళం.

ఇది, స్పష్టాశ్వామి.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబున, శ్రీమద్రామానందాంధ్రీ
వ్యాఖ్యానంబునందు, ఆరణ్యకాండైకపంచాశస్సగళం, ఏక,
ముగిసినది.

12

శ్రీకాతాత్పర్యసహితము

౩౫౨

అని

శ స ర్గ పాఠం భా.

స్ఫురంతం రాక్షసాధిపః

దదశః ధూ.

ఋషే రాఘవాశ్రమాత్. ౧

టీక॥ రాక్షసాధిపః = రాక్షసులకుఁ = చూచెను.
 బ్రాహ్మవైవరావణుడు; అల్పజీవితం = రాక్షసరాజుండగు రావణుండు,
 కొంత ప్రాణముగలవాఁడును; స్ఫురం = లృజీవితమను ఇట్టటుకదలు చున్న
 తం = కదలుచున్నవాఁడును; రాఘవా = వాఁడును రామునియాశ్రమంబునకు న
 శ్రీమాత్ = రాముని యాశ్రమంబునం మీపంబున నేలంబడియున్నవాఁడునగు
 ది; సమీపే = సమీపమునందు; ధూమా = జటాయువుంజూచెను.
 నేలయందు; పతితం = పడినవాఁడునగు; అని, కాతాత్పర్యము.
 తం = ఆ; గృధ్రం = జటాయువున; దద

సాతు తారాధిప ముఖ రావణేన సమీక్య తమ
 గృధ్రరాజం వినిహతం విలలాప సుదుఃఖతా. ౨

టీక॥ తారాధిపముఖ = చంద్రుని నక్షత్ర; విలలాప = ఏడ్చున
 వంటిముఖముగల; సాతు = ఆసీతయు; చంద్రబింబమువంటి ముఖముగలనీ
 రావణేన = రావణునిచేత; వినిహతం = తాడవి రావణునిహతుం; దైవయా జ
 చంపబడిన; తం = ఆ; గృధ్రరాజం = జటాయువుంజూచి, పరవీ = దుఃఖితయ
 జటాయువును; సమీక్య = చూచి; సు యి, విలపించెను. అని, కాతాత్పర్యము.
 దుఃఖితా = విడిచిలియుదుఃఖమునొంది

ఆలింగ్య గృధ్రం విహతం రావణేన బలియసా
 విలలాప సుదుఃఖతా సీతా శశిభాననా. ౩

శ్రీమద్రామాయణము * ఆరణ్యకాండము

స ౫౨

టీక॥ శశిఃభాననా=చంద్రునితోన
మానమయినమొగముగల; సీతా = సీ
తాదేవి; బలియనా= అధికమయినబల
ముగల; రావణేన=రావణునిచేత; హ
తః=చంప బడిన; కృశ్ణిం=గద్దను; ఆ
లింగ్య = కవులించుకొని; సుదుఃఖా
తా= మిఁగిలియుదుఃఖముచేబీడిం

పబడినదై; విలల
చంద్రునిబం
లసీతాదేవి, బల
ధింపబడినజటాయువుం గివుంగించె
కొని, పరమదఃఖితయై, విలపించె
ను. అని, తాత్పర్యము.

నిమిత్తం లక్షణజ్ఞానం శకుఃస్వర దశశనమ్
అవశ్యం సుఖదుఃఖేషు సరాణాం లకస్యశ్యతే.౪

టీక॥ లక్షణజ్ఞానం=నేత్రములుచలించట
మొదలగ లక్షణములయెఱుక; శకుఃస్వ
రదశశనం=పక్షులస్వరముల జ్ఞానము;
సరాణాం=వసువులయొక్క; సుఖ
దుఃఖేషు=సుఖదుఃఖములయందు; అవ
శ్యం=తప్పక; నిమిత్తం=జ్ఞాపకముగా;

ప్రతి=చూడబడుచున్నది.
నేత్రస్పందాదిలక్షణములుపక్షిధ్వ
నులు, ఇవి, తప్పక, వసువులనుఖ
దుఃఖములసూచించుచుండును.
అని, తాత్పర్యము.

నూనం రామ న జానాసి మహద్వ్యసన మాత్మనః
ధావంతి నూనం కాకుశ్యం మదథం మృగపక్షిణః. ౫

టీక॥ రామ=రాముడా! ఆత్మనః=
సియొక్క; చుహత్=గొప్పదగు; వ్యస
నం=అపదను; నూనం= నిశ్చయముగా;
నజానాసి= ఎఱుంగవా? మృగపక్షి
ణః = మృగములునుపక్షులును; మద
థం=రాకొఱకు; కాకుశ్యం=రాము
నిగూచి; ధావంతి=పరుగెత్తుచున్నవి.
నూనం=నిశ్చయము.

రాముడా! నిశ్చయముగలిగినమహావ్యస
నమును ఇంక నెఱుంగకున్నావా యేమి?
నేత్రస్పందాది, నిమిత్తములచేలిసికొన
లేదా? ఈమృగపక్షులు పరుగెత్తుచున్న
వే; ఇవి నా; నిశ్చయము రాము, యొద్ద
కలబోవుచున్నవికాబోలు; ఇది నిశ్చయ
ము. అని, తాత్పర్యము.

పదాంధ్రటకాతాత్పర్యసహితము

స-౫౨

పాపచారణ మాం త్రాశు మభిసంగతః

తా భూమా మమాభాగ్యో ద్విహంగమః. ౬

౬	సన్న; త్రాతుం=ర	బహిసవాండై; భూమా=నేలయందు ;
షేం టక; అభిసంగతః=వచ్చినట్టి; తి		శేలేహీ = పరుండుచున్నాడుగదా!
యం=ఈ; విహంగమః=పక్షియగుజ		నన్నుగా పాడుటకై వచ్చినయాజ
టాయువు; మర=వా క్కొ; అభా		టాయువుచా దౌర్భాగ్యముననుసేసి ,
గ్యాత్=దౌర్భాగ్యము నన; పాప		వ పిఠుండగు రావణుడేత నిహతుం
చారణ= పాపిష్ఠమయినవాచారము		డై, భూమియందుతున్నచియున్నాం
గలరావణునిచేత; విని	గంపం	డు. అని, తాత్పర్యము.

త్రాహి మా మహ్యైకత్వం లక్ష్మణేతి వరాంగనా

సుసంత్రస్తా సమాక్రీడ వృద్ధ్యాతాంతు యథాంకే. ౭

టీక॥ కాకుత్స్థ=రాముడా! లక్ష్మ	సంకులైశ్చైవ మాక్రందత్=అభయము.
ణ=లక్ష్మణుడా! మాం = నన్ను; అ	
ద్య=ఇష్టము; త్రాహీ=రక్షింపుము. ఇ	“రాముడా! లక్ష్మణుడా! ఇష్టమన
తి=అని; చరాంగనా= ఉత్తవ స్త్రీయ	న్నరక్షింపును” అని యిచ్చిభంబుననీ
గుసీత; సుసంత్రస్తా=మిత్రులయొద్దను	తాచేసి, సమీపముననుండివిడుదలవ
పడినదై; వృద్ధ్యాతాం=వినుచున్నవారల	లంబోలె, రావలక్ష్మణులం బేరొగని
యొక్క; అంతకేతుయథా=సమీపము	యాక్రందించెను. అని, తాత్పర్యము.

తాం క్షీప్తమాల్యాభరణాం నిలపంతీ మనాథవత్

అభ్యధావత వై దేహీం రాణితో రాక్షసాధిపః. ౮

టీక॥ రాక్షసాధిపః= రాక్షసులకు	లికలున ఆభరణములును గలదియు; అ
బ్రభుండగు; రావణి= రావణుడు; క్షీ	నాథవత్=రాధుండులేనిదివలె; నిలపం
ప్తమాల్యాభరణాం=నలగినవస్త్రము	తీం=ఏద్యుడున్నదియనగు; తాం=అ

శ్రీమద్భాగవతము - ఆరణ్యకాండము.

భాగవతము

పై శహిం=సీతను; అభ్యధావత= ఎ
దూరం నీవరుగ జైను.

రాక్షసరాజుండగురావణుడు, న
లగినపుష్పమాలికలను భూషణంబు

లుగుగలదియ ననాథియందు
చుచున్నదియనగు నానీ కాదే
కుబోదెను. తి, తాత్పర్యము శ్చ

తాం లతా మివ వేష్టంతీ మాలింగంతి మృహాద్రుమాః
మృందముచే తి బహుశః ప్రవద నాగ్రీతసాధివః.
క్రోశంతీం రామరామేతి రామేణ రహితాం వనే
జీవితాంతాయ కేశేషు జగ్రహం తకనన్నిభిః ౧౦.

టీక॥ అంతకనన్నిభిః = యముని
సమానుండమున; రాత్రిసాధియ=
రాక్షసనామకుండగురావణుడు; ల
తాం=క్షిగను; వేష్టంతీమివస్థితాం=
బట్టుకొను చున్నట్లున్నదియు; మ
హాద్రుమాః=మృవృక్షములన; ఆ
లింగంతీం=అంచుకొనుచున్నది
య; వనే=అడవియందు; రామేణ=
రామునిచేత; రహితాం= విడువబడి
నదియు; రామరామేతి= రామరామ
య; క్రోశంతీం= అడుచుచున్నదియు
నగునీతాదేవి; బహుశః= అనేకవిధ
ములుగా; మృందముంచ= విడుపువిడు
పు; ఇతి=అని; ప్రవద=దెప్పుచు; జీ

వితాంతాయ = ప్రాణనాశముకొలు
కు; కేశేషు=కలచెండుకలయందు; జ
గ్రహం=పట్టెను.
యమునితోసమానుండగునారామ
సరాజు రావణుడు, లతలను బట్టు
కొనుచున్నదియు మహావృక్షములం గ
వుంగలింపుకొనుచున్నదియు, మహార
ణ్యమున రామునివిడిచి యెంటిమొయి
నిన్నదియు "రామరామా!" అనియత
చుచున్నదియునగు నీతాదేవి, "ఈ
చేష్టలవిడుపువిడుపు" మని నానాప్ర
కారంబులంజెప్పుచు, దనజీవితనాశం
బుపొందెను, గేశలబలుంబట్టుకొనెను.
అని, తాత్పర్యము.

ప్రతిపదాంధ్రటికాతాత్పర్యసహితము

స: ౫౨

॥ సీతాయాం = సీతాదేవి; ప్రథమది.

కాయాం = అవమానింపఁబడినద
దంకా; చరరాచరం = జంగమ

వరముతోఁగూడిన; జగత్ = జగత్తు;
మీఁదలం = అంతయు; అమర్యాదం = మ
య్యదిగలేనిదిగాను; అంధేన = గాఢమ
రగ్నము; తమసా = చీకటిచేత; సంపృతం =
యిచి = పురిచిగాను; బహువ = అయి
కప్పుడె =

సీతాదేవియట్లు భవించుటకు
గానే, చరరాచరములతోఁగూడిన ప్ర
పంచబంతయు, మర్యాదావిహీనం
బై, గాఢాంధకారముచే గప్పు
బడినట్లుండినది.
అని, తాత్పర్యము.

నవారి మూలక ప్రశ్న నిష్కర్షాభివారం:

త్రే = అప్పుడే; మూలం = వా
క్రికా: నాతి = వీవదు. దివాకరం = సూ
యువు; నిష్కర్షా = కాంతిలేనివాడు; అ
ర్కుడు = అయ్యెను.
ధూర్

అప్పుడు, వాయువువీచలేదు; మా
ర్కుడు కాంతిసీనంబయ్యె.
అని, తాత్పర్యము.

దృష్ట్యా సీతాం సర్వాత్మకాం దీపాం దివ్యేన చక్షుషా

కృతం కార్య మితి శ్రీమన్ వ్యాజహర పితామహ.

టీకా: శ్రీమాన్ = సర్వాత్మకాయయ
యన; పితామహం = బ్రహ్మదేవుడు; ది
వ్యేన = మోగసిద్ధమయిన; చక్షుషా =
కింటిచేత; సర్వాత్మకాం = తాఁకఁబడి
నదియు; దీపాం = దుఃఖితు రాలునగు; సీ
తాం = సీతను; దృష్ట్యా = చూచి; "కా
ర్యం = పని; కృతం = చేయఁబడినది." ఇ

తి = అని; వ్యాజహర = చెప్పెను.
శ్రీమంతుడగు బ్రహ్మదేవుండు, సీ
తాదేవిరాజునిచేపెట్టి, అలంకరిం
చిదీపయియుండుటకు, దివ్యదృష్టిం
జూచి, "కార్యబాధనది" అనుచిదెను.
అని, తాత్పర్యము.

ప్రహుష్టా వ్యధితాశ్చ సక నర్యే తే పరమవల్లభాః, ౧౩

దృష్ట్యా సీతాం పరావృష్టాం దండకారణ్య వాసినః
రావణస్య వినాశం చ ప్రాప్తం బుద్ధ్వా యదృచ్ఛయా. ౧౪

టీక దండకారణ్యవాసినః = దండకారణ్యమునందున్న; సీతాం = పరమదేశిని; పరావృష్టాం = స్మరించబడిన; సీతాం = సీతాదేవి; దృష్ట్యా = చూచి; యదృచ్ఛయా = దృఢాభిప్రాయముతో; రావణస్య = రావణునియొక్క; వినాశం = నాశమును; ప్రాప్తం = వచ్చినదానిగా; బుద్ధ్వా = విజ్ఞానముతో;	సంతసించినవారలును; పృథితాశ్చ దశభిక్షు లగును; ఆసక్తః = అయిరి. దండకారణ్యవాసులగు శఙ్ఖపార్శ్వ లండలును, సీతాదేవి గల్లురావణునిచే నశింపబడుటంబు వి, రావణుడు వివాళంబును శిఖింబున నేర్పరముగాఁ గలిగి నాటిరి, దశభిక్షులనుగ్రహించిరి. అన, అ త్పర్యమ.
---	--

సతతం రామరామేతి రుచిం లక్ష్మణేతి చ
జగమాదాయ చాకాశం రావణో రాక్షసేశ్వరి. ౧౫

టీ రాక్షసేశ్వరి = రాక్షసేశ్వరి; బ్రతుకైన; సతతః = రావణుడు; రామరామేతి = రామరామమాయనియు; లక్ష్మణేతి చ = లక్ష్మణుడాయనియు; రుచిం = ఏడ్చుచున్నది; తాం = ఆసీతను; ఆదాయ = విత్తమునకు; ఆకాశం = ఆకాశమున;	మను; జగమ = పోయెను. రాక్షసేశ్వరుడగు రావణుడు, రామరామాయనియు లక్ష్మణాయనియు రోదనంబు నేయుచున్న యాసీతదేవిని జేకొని, యాకాశమునంబునొందెను. అన, తాత్పర్యము.
---	--

తప్తాభరణ వర్షాం గీ పీతకాశమవాసినీ
ర రాజ రాజ ప్రత్రీతు విద్య త్సదామిసి యథా. ౧౬

టీక || తప్తాభరణవర్షాం గీ = కాంచనబడిన బంగారు సొమ్ములయొక్క వర్షము

జ్ఞా

జ్ఞానంబువెన్నెగలదియు; పీనకాశేన
 సేన = సుపువలెన ప్రామున గట్టు
 న్నెన్నెయనగ; రాజలక్ష్మి = రాజ
 శామాతే = యయిన సీతయు; విద్యుత్-
 తీర్ణికి = యుక్తకాశించునట్టి; సౌదా-
 మయభా = మెఱచునట్టి; రంజ = ప్రకా-
 శించెను.

ఉత్తరంబగుబంగారమువంటిమేనుగ
 లది ముంబుపువట్టువస్త్రంబు గట్టు
 కోనియున్నదియునగ నీతాడవిమేళుర
 మనుచు వెఱచునలె, రావణునియొకం
 మనంబ్రకాశించినది.
 అని, తాత్పర్యము.

ఉద్ధాతేన వస్త్రేణ తస్యా పీతం రావణః
 అధిం పరిబధ్య దగిరి పీత ప్రకాశ్చివా. ౧౭

ఉద్ధాతేన = ఎరుగొట్టుట
 తస్య = తస్య = అసీతయోగ; పీతే =
 ముపువలెనగల; వస్త్రేణ = వస్త్ర
 ముచేత; రావణస్య = రావణుడును;
 తస్మాదా = అచేత; దీప్త = ప్రకాశం
 పరున్న; నిరంజ = సహజమునలె; అ-
 కం = మిక్కిలియు; పరిబధ్యా = చ

కాశించెను.
 నీతాడ = పీతవస్త్రంబుగ లకింగు
 రుటంచే, యారావణుండు, అగ్ని
 హోత్రముచే వ్యాపి పలుకినవర్షతం
 బుకరణి, మిక్కిలియు ప్రకాశించెను.
 అని, తాత్పర్యము.

తస్యా పరమకల్యాణ్యా ప్రామాణి సురభిణ
 తస్య తాణి వైషణ్య అభ్యక్త్యేత రావణమ్. ౧౮

తస్య పరమకల్యాణ్యా = మిక్కిలి-
 యు మంగళస్వరూపురాలయిన; త-
 స్యా = అసీతయోగ; ప్రామాణి = ఎ
 ణ్ణునానీ తాడవిమేననుండి మంచివాసన
 కలయెట్లనైతామరపూతేనులు రా-
 వణుండునంటినవి. అని, తాత్పర్యము.

అభ్యక్త్యేత = చట్టునుబడినవి.
 మిక్కిలియు మంగళస్వరూపిణియ
 గ్గునానీ తాడవిమేననుండి మంచివాసన
 కలయెట్లనైతామరపూతేనులు రా-
 వణుండునంటినవి. అని, తాత్పర్యము.

శ్రీమద్రామానుజము * ఆరణ్యకాండము. ౧౩౫

స ౫౨

తస్యాః కౌశిల్య ముద్ధూత మాకాశే కనకప్రభం
బభౌ చాదిత్యో గణ తామ్రీ మన్రి మివాతపే ౧౩౫

టీక: ఉద్ధూతం = మృగం గొట్ట బడి	ను; బభౌ = ప్రకాశించెను.
ను; కనకప్రభం = ఒంగారిం	కాం
ఉపలబ్ధి కౌశిల్యం = సౌమ్యం	గాలికిమీరిన కాండవనిజంబగు
కౌశిల్యం = మృదువైనది	వాసీతాచేమిమిమి
అతః	భృగ్మయిన; మృగం గొట్ట
ప్రేమించుచుండ; అదిత్యుని	నైమయాకాశ
రునియెట్ట దనముచేత; తామ్రీ = ఎ	అ, రాంబెట్టెను.
ట్టనైను; అన్రిమివచ = అంకమువలె	

తస్యాస్త్రైష్వినయ వక్త్ర మాకాశే రావణాం కగమ
నరరాజ వినయం వినాశ మివ పంచమ. ౨౦

టీక: ఆకాశే = ఆకాశము	ను; ౨	శివదేవు.
వణాంకగం = గొమ్మయి	౨ బం	ఆకాశం = ఆకాశముని యిట్లుచెన
దిన; తస్యా = అసీతాచేమి	౨	నున్నుండరిమియిన ముకురగలయ్య
త = ఆ; సుననం = సుందరిమి	౨ ముకు	సీతాచేమిమిమిమి, రాముమితేకుండు
గల; వక్త్రం = ముగము	౨ వివా	టాశేసి, కాదలేకమలంబుగిది, ఎంత
రామునివిడిచి; వినాశం = కా	౨	మాత్రము ప్రకాశింపదయ్యె.
కజమివ = కమలమువలె; పంచమ = పంచ	౨	అసీతాచేమిమిమి.

బహువ జలదం ౨౦౦ భిత్వా చంద్ర ఇవోపరిః
సలలాటం సుకేతం పద్మగభాభ మవగమమ్. ౨౧
శుక్లై స్సుని లై దళం త్రైః ప్రభ వద్ధి ర్లింకృతమ్
తస్యాస్త్రైష్వినయ వక్త్ర మాకాశే రావణాం కగమ. ౨౨
రుచితవ్యవ మృగ్యసం చంద్రవ త్ప్రియ దశానమ్
సునానం చారు తామ్రాక్ష మాకాశే హరికప్రభమ్. ౨౩

ప్రతిపదాంతర్జాత్యర్థసహితము.

స ౫౨

టీక॥ సులలాటం = సుందరమయిన
నొసలుగలదియు; సుకేశాంతం = సుం
దరములును వెండుకలకొనబడినది
యు; సర్వభావభం = కమలమయె
కలముభ్యముయొక్క-కాంతివంటికాంతి
గలదియు; అవ్రణం = దోషములేనిది
యు; శుక్లే = తెల్లనిదియు; సువిద
లై = మిక్కిలియున్నప్పుడును; ప్ర
భావద్వి = అధికమయినకాంతిగలది
యునగు; దులై = దంతములచేత; అ
లక్ష్మణం = అలింకరింపబడినదియు; ర
దితవ్యవస్థానం = ఏర్పడినదవలెన
కన్పిల్లుగలదియు; చంద్రవప్రియద
శం = చంద్రుడువలెనంతోషకరమగు
చూడుటగలదియు; సుచాను = సుందర
మయినముక్క-గలదియు; చారుతా
మోహం = సుందరమైనదెట్టిపెద
వులుగలదియు; ఆకాశే ఆకాశమనం
దు; హరికరభం = బుగారమయె
కల-కాంతివంటికాంతిగలదియు; వివి
లం = వివిధములును; ఆకాశే ఆకాశ
మునందు; రావశాంతగం = రావణుని

యంకమును బొందినదియునగు; త
స్యాః = అనీతాచేవియొక్క; తక్ = అ; వ
క్త) = మొగము; నీలు = నల్ల; బలదం =
మేఘమును; భిత్వా = భేదించి; ఉదితః =
ఉదయించిన; చంద్రభవ = చంద్రుడు
వలె; బహువ = ఉండెను.

సుందరమయినలలాటంబు గలది
యును. దరములగు మంగురులతో నొ
ప్పుచున్నదియు వికీర్ణములగు
వంటిదియు దోషరహితమును దెల్లనివి
యున్నప్పుడును గాంతిమంతములున
గుచుండుటచే నలక్ష్మణమును ఏర్చి
యేర్చి తుడువబడిన కన్పిల్లుగలదియు
చంద్రవి. బహువలెంద్రుడశానంబును
సుందరమయిననాసికగలదియు సుందర
మయిన దెట్టి పెదవులుగలదియు
బుగారువంటి వనెగ్గులదియును నమ
లమునగు రావశాంతంబుననున్న యా
నీతాచేవిముఖంబు, నల్లనిమేఘమండలం
బుభేదించిన్నద్యమున నగపడు చం
దుబోలియొప్పినది.

అని, తాత్పర్యము.

రాక్షసేన సమాధూతం తస్యా ప్రచ్ఛదనం శుభమ్
శుశుభే నవినా రామం దివాచంద్ర భవోదయః ౨౪

టీక॥ రాక్షసేన = రాక్షసునిచేత; సమాధూతం = కంపితమయిన మునుట; శుభం = శుభగ
మాధూతం = కడలింపబడిన, భయ
కరమయిన; తస్యాః = అనీతాచేవియు

<p>కర్క; తత్-ఆ; పదనం=మొగము; రామంవి నా=రామనివిడిచి; దివా=పగలు; ఉదితః=ఉదయించి; చంద్రభవ=చంద్రుడువలె; నశుశుభే=ప్రకాశించడయ్యె.</p>	<p>మంగళకరంబగునాస్తీతాదేవిముఖంబు, రామండు లేకుండుటంచేసి, పగలు ఉదయించిన చంద్రునిధంగి, నెంతమాత్రమును ప్రకాశించడయ్యె.</p>
<p>రావణునిచే భయకంపితంబయిన</p>	<p>అని, తాత్పర్యము.</p>

సా హేమవర్ణా నీలాంగం మైథిలీ రాక్షసాధిపమ్
శుశుభే కాంచనీ కాలచీ నీలం మణి మినాశ్రితా. ౨౫

<p>టీ హేమవర్ణా = బంగారువర్ణముగల; సా=ఆ; మైథిలీ నీల; నీలాంగం = నల్లనిదేహముగల; రాక్షసాధిపం=రాక్షసులకుఁబ్రభువయినరావణుని; ఆశ్రితా=పోడినదై; నీలం = నల్లని; మణిం=రత్నమును; ఆశ్రితా(అర్ధ్యాహృతము)-పోడిన; కాంచనీ= బంగారు</p>	<p>రువికారమయిన; కాంచీవ=మొలనూలువలె; శుశుభే=ప్రకాశించెను. బంగారువర్ణముగలనాస్తీతాదేవి, నీలదేహుండైరావణుని బొందియుండుటవలన, నీలరత్నముఁబొందినబంగారు మొలనూలువలెఁబ్రకాశించినది. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

సా పద్మగారీ హేమాభా రావణం జనకాత్మజా
విద్యుద్ధున మివావిశ్య శుశుభే తప్తధూషణా. ౨౬

<p>టీ తప్తధూషణా = బంగారుసొమ్ములుగలదియు; పద్మగారీ-కమలమువలెఁబగువువర్ణముగలదియు; హేమాభా-బంగారుమయొక్క కాంతివంటి కాంతిగలదియునగు; సా=ఆ; జనకాత్మజా=జనకమహారాజుకొమారలెఁయైననీత; రావణం=రావణి; విద్యుత్ = మెరుపు; ధునమివ=మేఘమునువలె; అవిశ్య=పొంది;</p>	<p>ది; శుశుభే=ప్రకాశించెను. బంగారుసొమ్ములు ధరించియున్నదియుఁగవలంబువలె గోమలంబగుగర్వణంబుగలదియు బంగారువర్ణముగలదియునగు నాజనకమహారాజుకొమారెఁయైననీతాదేవి, రావణునియొకంబు, మేఘంబువలండు మెరుపువలె, నెంతయుంబ్రకాశించినది. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	--

తస్యా ధూవణ ఘోషేణ వై దేహ్య రాక్షసాధిపః

బభౌ నచపలో నీల స్పృహావ ఇవ తోయదః. ౨౭

టీక॥ రాక్షసాధిపః=రాక్షసప్రభుం	ప్రకాశించెను
దగురావణుడు; తస్యా= ఆ ; వై దే	రాక్షసములగురావణుడు, ఆ
హ్యః=సీతయొక్క; ధూవణఘోషేణ=	సీతాదేవిఁగూర్చి యాచిడ యాభరణ
ఆభరణములధ్వనిచేత; నచపలో= మెఱ	ధ్వనలశోకముండుటచే, మెఱ
పుతోఁగూడినదియు; సఘోషః = ధ్వని	పుతోనుగడ నలతోనుంకూరిన మేఘ
తోఁగూడినదియు; నీలః = నల్లనిదియు	మువలెఁబ్రకాశించెను.
నగు; తోయదఇవ=మేఘమువలె; బభౌ=	అని, తాత్పర్యము.

ఉత్తమాంగా చ్యుతా తస్యాః పుష్పపృష్ఠి స్సమంతతః

శీతాయా పీఠమాణాయాః పపాత ధృణీతలే. ౨౮

టీక॥ పీఠమాణాయాః = అప	పాత-పడెను.
హరింపఁబడుచున్న; తస్యాః=ఆ; సీతా	అపుడవింక పడఁబడుచున్న సీతా
యాః=సీతాదేవియొక్క; ఉత్తమాంగా	దేవినిఁజూచునంత, పుష్పఁబులుకాఁటి,
త్=తలనుండి; చ్యుతా=జాఁటిన ; పుష్ప	యచ్చటఁబడినవి.
పృష్ఠిః=పూలవాన; ధృణీతలే = భూరి	అని, తాత్పర్యము.
లమునందు; సమంతతః = అంతటను; ప	

సాతు రావణవేగేన పుష్పపృష్ఠి స్సమంతతః

సమాధూతా దశగ్రీవం పునరేవాభ్య వతకత. ౨౯

టీక॥ సా=ఆ; పుష్పపృష్ఠిస్తు = పూల	మాధూతా=అపకంపఁబడినదై; పున
వానయు; సమంతతః=అంతటను ; రా	రేవ=మరలనే; దశగ్రీవం=రావణుని; ఆ
వణవేగేన=రావణునివేగముచేత ; స	భ్యవతకత=పొంగివది.

శ్రీమద్రామాయణము * ఆరణ్యకాండము. ౭౨

స ౫౨

అభ్రవృషదమ, రాజగుండబోవు | అరాజగుండబొందినది.
వేగంబుచేతనాకషికంపంబడినదై పాతి | అ, తాత్పర్యము.

అభ్యవతాత శ్రుష్టాణాం ధారా వైశ్రవణానజమ్
నక్షత్రమాలా విమలా మేధుం నగరువోన్నతమ్. ౩౦

టీక|| శ్రుష్టాణాం = పూలయొక్క; నా.

ధారా = వహము; వైశ్రవణానజమ్ =	ఉన్నతమగు మేరువహతముచుట్టు
కుపేరునతమ్ముండగురాజుని ; విహ	ను విమలంబగునక్షత్రమాల యావరిం
లా-స్వచ్ఛమగు; నక్షత్రమాలా = న	చున్నట్లు, రాజగుండట్టును అభ్రవృష
క్షత్రమాలప జ్జీర్ణ; ఉన్నతంబొడవైన;	వఃంబువలెవేర్పించినది.
మేరుఁ = మేరువను; నగమివ = పవన	అ, తాత్పర్యము.
తమనువలె; అభ్యవతాత = పొంది	

చరణా న్నూపుం శ్రీధృ వైశ్రవణ రన్నభూషితమ్
విద్యున్నంజల సుకాశం నవాత మధురస్వమ్. ౩౧

టీక వైశ్రవణః = నీలయొక్క; చ	యనశ్చరగల్గుచుట్టు; నవాత = పడెను.
రణాత్ = పాదముననుండి ; రిత్తభూ	నీలాజవి రామపాదంబుననుండి,
జీతం = రత్నములచే నలంకరింపబడి	రత్నభూషితంబగునక్షత్రమాలా
నదియు; విద్యున్నంజలంకాశం = మే	మువలెఁ జూచుట్టునదియునగు నూపు
జవులసమూహమతో సహ నమనున	రంబ, నీటి, మధురశ్చరగల్గునలంబ
దియునగు; నూపురం = అంజ; భ్రీష్టం	నదియ, తాత్పర్యము.
వీడినదై; మధురస్వం = మనోహరము	

తరు ప్రవాళ రక్తా సా నీలాంగం రాక్షసేశ్వమ్

ప్రాకోభయత వై శనీ గజం కిష్కేప కాంచన. ౩౨

టీక|| తరు ప్రవాళ రక్తా = వృక్షముయొక్క చిగురువలె నెఱ్ఱయైన ; సా =

అ;వై దేహీ=నీతాదేవి;నీలాంగం= న
ల్లదిదేహముగల;రాక్షసేశ్వరం=రా
క్షసనాచికుండగురాక్షసి; కాంచ
నీ=బుగారుకారమున;కక్ష్యేవ=
వ=ఏనుగునమునఁగట్టెను మేకు;
గజమివ= ఏనుగునవలె; పాశోభ
యత=ప్రకాశింపజేసెను.

చిగురుటాకువలె నెఱుంగుననీతా
దేవి,నీలదేహముగలరాక్షసిమీననుం
డుటవలన, బుగారుతోఁజేయఁబడిన
కక్ష్యతోనొప్పుచున్నయేనుగువలె,నా
రాక్షసుడెంతయుఁబ్రకాశించెను.
అన, తాత్పర్యము.

తాం మహాలాభ నివాకాశే దీప్యమానాం స్వతేజసా
జహరా కాశ మాశ్శ్య నీతాం వైశ్రవరాజః. 33

టీకా వైశ్రవరాజః= కుబేరుఁడ
ముండగురాక్షసుఁడు;అకాశం=అకా
శమును;అశ్శ్య=రాండి; స్వతేజసా=
తనకాంతిచేత;దీప్యమానాం= ప్రకా
శి.చున్నదియు;అకాశే=అకాశము
నందు; మహాలాభమివ (నీతాం)=
పెద్దకొఱవికట్టెవలెనన్నదియునగు;నీ

తాం=నీతాదేవి;జహరా= అహ
రించెను.
కుబేరుఁడముండగు రాక్షసుడు,
అకాశంబుననజహరాకాంతిచే మహా
లాభై వడివెలుంగుచున్ననీతాదేవిచే
కొని,యాకాశమాగలబలం బోయె
ను. అన, తాత్పర్యము.

తస్యా స్తా న్య్ని వరాహాని భూపకాః మహీపతే
సఖామా గ్యవక్త్ర్యత త్తేతా స్తానా ధవాబరాత్. 34

టీకా తస్యా=అనీతాదేవియొక్క;
అగ్నివరాహాని=అగ్నియొక్క కాంతి
వంతికాశిగల;తాని=అ; భూపకా
ని=అభగముల;సఖాపాణి= స్వ
నితోఁగూడినవై;వంబరాత్= అకాశ
ముననుండి;త్తేతాః=వడిన;తారాధవ

నకీశ్రములవలె;అవక్త్ర్యత = రాతి
నవి.
అగ్నివరాహముల నానీతాదేవి
యాభగంబులు, మహాధ్వంశుడర,
నాకాశంబుననుండి, నకుఁబ్రలులుం
బోలెనేలంబడినవి అని, తాత్పర్యము.

శ్రీమద్రామాయణము • ఆరణ్యకాండము. ౩౦

స ౫౩

తస్యా స్తనాంతరా ధృష్టో హరిస్తారాధీ పద్యుతః
నై దేహ్య నిపతన్భాతి గంగేవ గగనాచ్యుతా. ౩౫

టీక|| తస్యా = అ; నై దేహ్య = నీ ప్రకాశించెను.

తాదేవియొక్క ; తారాధీపద్యుతః = అప్పుడు , చంద్రభవళంబైనయా
చంద్రునికాంతవంటికాంతిగల; హరిః = నీ తాదేవివారంబు, స్తనాంతరంబున
హరిమ; స్తనాంతరాత్ = స్తనమధ్య నుండివలెనై , అకాశంబున నుం
ముననుండి; భృష్టః = జాతినదై; గగనా ది పడుగంగనదియం బోలెనొప్పిన
త్ = అకాశమననుండి; చ్యుతా = జాతి. అని, తాత్పర్యము.
జీన; గంగే = గంగనదివలె ; భాతః =

ఉత్పాత వాతాధిహతా నానాద్విజ గణాయుతాః

మాతైః ౩౩ విధూతా గ్రావ్యా జహురీవ పాదం ౩. ౩౬

టీక|| ఉత్పాతవాతాధిహతాః = పె
ను గాలిచేఁగొట్టుబడినవియు ; నానా
ద్విజగణాయుతాః = నానావిధమల
యినపక్షులతోఁగూడినవియునగు; పా
దపాః = పక్షులముల ; విధూతా గ్రావీః =
కదలింపబడినవై; మాతైః = భయపడి
జలదని; వ్యాజహురీవ = చెప్పినట్లుం
డెను.

పెను గాలివీచుటయు నప్పుడునానా
విధపక్షులతోఁగూడినపక్షులములు, మ
ధురంబులగుపక్షిధ్వజులతో , కాళా
గ్రంబులనుచేతులంగడించుచు, నీతకు,
భయపడవలదని యభయంబుఁ జెప్పిన
ట్లుచూపట్టినవి.
అః, తాత్పర్యము.

సఖిన్యో ధ్వస్తకమలా త్రుప్తమీనజలేచరాః

సఖీమనగతో బ్ధ్వాసా మన్వశోచంత మైథిశీమ్. ౩౭

టీక|| సఖిన్యః = తామరకొలనులు; వియు; త్రుప్తమీనజలేచరాః = భయప
ధ్వస్తకమలా = చెడినకమలములుగల డివశ్యములుమెదలగు జలచంబు

అంతయునై; అంతానాం = పో	ను అకులితంబులగు మనంబులకు నేత్రం
యనాన్తూర్ణకాల; భవిష్య = కేలిక	బులతోన బహుమతి, అపన్నయగు తెలిం
త్రేమవలె; మైథిలి = నీ; ను; అయ = ఉ	జూచి మంథవదులు, నీ తాడవిరిజూ
ప్రేమించి; అంతానాం = ఈ; చినవి.	చి, మంథించి ట్లుతోచినవి.
తామరకొలకులు, కాంతినాం	అని, తాత్పర్యము.
మరియు కేమలంబులను మంథ బులతో	

నమంతా దధినువగ్గ సీంహవాహుమ్యుద్విజాః
అన్వరాజం ప్రదా రోషా స్మరం ఛాయాను గామినః. ౩౮

టీకాకదా = అప్పుడు ; సీంహవా	వకే = వెంటనే చిరుగ ల్లించి.
హుమ్యుద్విజాః = సీంహంబులను దెబ్బ	అప్పుడు సీంహవాహుమ్యుద్విజాః వృ
ప్రలులను మెదలగువ్వగంబులను దెబ్బ	గంబులను దెబ్బచించి, అచ్చటచ్చట నుం
లించు; సంతాత = అంతకును; అభిసం	డివచ్చి రావలయునైతే, అయ, నీదన
పత్య = పచ్చి; రోషాత్ = కోపమువల	న ననుచి, నీ తాడవిరిజూచుట చిరుగ ల్లిన
న; ఛాయాను గామినః = నీదన వెంటనే	ని. అని, తాత్పర్యము.
దనవై; నీతాం = నీ తాడవి; అన్వరా	

జలప్రవాహ ప్రమథా శ్శృంగైరుచ్చి శిరవాహుభిః
నీతాదుం హ్రియమాణాయాం విక్రేశితవ పవనతాః. ౩౯

టీకా నీతాయాం = నీ తాడవి; హ్రి	విక్రేశితవ = విచ్చుచున్నట్లుండినవి.
యమాణాయాం = అవహరించు బహు	పవనతంబులు, కన్నీకలెనుండు
దు జంకా; రుకతాః = కొండలు; జల	జలప్రవాహంబులతోను వైకత్తబడి
ప్రవాహానమథాః = జలప్రవాహ	న చేతలవలె గనుచున్ననున్నత శీఘరం
ములపక్షిగ్నమథములందుం గలవై;	బులతోను, నీ తాడవి యవహరించుట
ఉచ్చి శిరవాహుభిః = వైకత్తబడిన	దటబాచి, రోదనంబు సేయుచున్న
తులయిన; శ్శృంగై = శిఖములతో;	ట్లు చూపబడవని. అని, తాత్పర్యము.

శ్రీమద్రామాయణము * త్రిరణ్యకాండము. ౧౩౩

స ౫౨

హీరుమాణాంతు వై జహీం దృష్ట్వా దీనో వివాహః
ప్రతిభ్యస్త ప్రభస్మీమా హసీ త్పాండర ముడలః. ౮౦

టీక ౧౧౩ = కాం'వంశుడ పాండవముడలః - తెల్లముండలము	
గుఃవివాహం సూర్యుడు ; హీరు	అవాది; అనీక-అదెను.
మాణాం - అహహ! పలుకుచున్న;	సూర్యుడు, నీతాచేమియవలె
వై జహీం నీతిని; దృష్ట్వాను - చూ	చుచుంటుంటే, దీనుడై కాంఠహీ
చినంతసేపటికి-దుఃఖితుడై; ప్రతిభ్య	వడై, తలచుచున్నాను.
స్తప్రభః నశించినకాంతిలవాడై;	అని, తాత్పర్యము.

నాస్తి ధవళః కుత స్సన్యం నాష్టవం రాక్షససతా
యత్ర రావన్య వై జహీం భాస్కర హరిః రావణః. ౮౧

టీక ౧౧౪ = ఎప్పుడు ; రావణః =	లేదు. అన్యతః సతాద - యః = లేదు.
రావణుడు; రామస్య రామసయో	మనుస్సు, దీక్ష రామని భార్యయ
గ్రహాన్యాయం భాస్కరయిన; వేద	యిననీతాచేమి, రావణుని దీహరిం
హీం = నీతాచేమి; హరిః హరించుచు	చున్నాడే! ఇట్టికాలమున ధవళ
స్నాహో; గోత్ర (అధ్యాత్మతము) అ	య, సన్యమ, చిహ్నము, య, ఇది,
ప్పుడు; ధవళః - ధవళము; నాస్తి లే	యెక్కడనుండును?
దు. సన్యం = సన్యమ; కుతః ఎక్కడచి	అని, తాత్పర్యము.
లేదనుట. అదః పరి కలుదు. లేదు; =	

ఇతి సర్వాణి భూతాని గణతః పర్యచేవయన్

టీక ౧౧౫ = అని; సవాణః = సమస్త	ఈ ప్రకారంబునంబైప్పుడు, సమ
ములయిన; భూతాని = భూతములును;	స్తభూతంబులు గుంపులుగుంపులుగా
గణతః సమూహములుగా; పర్యచే	నేరి, రోదనంబుఁ జేసిరి.
వయన్ = విచ్చిరి.	అని, తాత్పర్యము.

విశ్రాంతకా దీరముఖా మరురు వృకాగవిశకాః. ౪౨

ఉచ్ఛ్విక్తో ద్విక్వ్య నయనై రాస్సోపాతా విలేక్షికాః

టిక ఉచ్ఛ్విక్తో = జింకపిల్లలు; వానిను బట్టిలనై ; మరురు = చిట్టి	
అస్సోపాతా = విలేక్షికా = కన్నులొడు సవి.	
బలేవ్యాకలమలమన కన్నులొలులనై ;	చిన్నబింకపిల్లలు, భయపడి దుఃఖ
నయనై = కండ్లచే; ఉచ్ఛ్విక్తో ద్విక్వ్య = తమనై, కన్నులొచ్చుగాలం, చలము	
చూచిమాచి; విశ్రాంతకా = భయపడి	గ్రహించిమాచి, నోచుంబు గావించి
ననై; పింబుఖా = దుఃఖములయి	వి. అ., తాత్పర్యము.

సుప్రసవేత గాత్రాశ్చ బహుభవతః జేతాః. ౪౩

విక్రోశంతీ దృశం సీతాం వృష్ట్యా దుఃఖం తథా గతామ్

తాంతు లక్షణ రామేత క్రోశంతీం వధూన్స్యేత్. ౪౪

అవేక్ష మాదాం బహుశో వై శ్రేష్ఠీ ధరణీతమ్

టిక|| దృశం = మిరి-లియు ; విక్రో
శంతీం = అణచుచున్నదియు ; తథా = అ
ట్లు ; దుఃఖం = దుఃఖమున ; గతాం =
పోవించియు ; వధూన్స్యేత్ = వధూహ
రమయిన భర్తలగు బహుభావ ; లక్ష
ణ = లక్షణుడా! రామా - రాముడా!
ఇతి = అని; క్రోశంతీం = అణచుచున్నది
యు; బహుశో = అధికముగా ; ధరణీత
లం = భూతలమున ; అవేక్షమాదాం =
చూచుచున్నదియునగు; తాం = ఆ; వైశ్ర
ష్ఠీం = విశేషరాజపుత్రుడు; సీతాం -
సీతాదేవి; వృష్ట్యాతు = చూచినంత నె;

వశజేతాశ్చ వశజేతలింబు ; సుప్ర
సవేత గాత్రాశ్చ = మిరి-లియు వదంబువు
వైశ్రేష్ఠీహముగలవారల ; బహుభావ = అ
యిది.

అట్లు, "లక్షణా! రామా" యని మ
హాత్మ్యముగా వాక్రోశించు చున్నది
యు. పరమదుఃఖతయు రోదనము
యుచున్నదియు మాటిమాటిభూమిం
జూచుచున్నదియునగు సీతాదేవింబా
చి, వశజేతలందఱు, దుఃఖభయంబుల
చేగడగడవడంకిరి. అని, తాత్పర్యము.

స తా మాకలకళాంతాం విప్రస్యాప్యవిశేషవామ్. ౪౫

జహగా త్వవిచాళాను చనగ్రీవో వనస్స్యగీమ

టీక॥ సః=ఆ;దశగ్రీవః=రాజాను కైసు.

దు; ఆకలకళాంతాం కలగింపబె
దుకలకొనబగలదియు; విప్రస్యాప్యవి
శేషకాం-మనినబొట్టుగలదియు; మ
నస్స్యగీమ=తలవలయునగు; తా. ఆ
సీతాదేవి; ఆత్మవిచాళాను-గిరినా
శముకొను; జహగి-అడహగి

ఆరాజానుడు, కలగింపముగను
బగలదియు మనిన తెలియు గలది
యుఁబ్రవృత్తయునగు నాసీతాదేవి,
ఆత్మవిచాళాను కలగింపి యెటుంగక
యపహరించెను. అడ, రాత్వ్యము.

నిరస్తు నా కారుదగి శుచిస్తీతా

వివాక్యశా బంధుజనేన ప్రేక్షిం. ౪౬

అపశ్యచ్ఛి రామలక్ష్మణౌ వృథా

వివరావహ్రి ఛి యథావీక్షితా

టీక॥ నిరస్తు అంగన; కారుదగి-
సుందరములయిన అంగములగలదియు;
శుచిస్తీతా- శుభ్రుడైన చివినవ్వుగలది
యు; బంధుజనేన- బంధుజనముచేరి;
వివాక్యశా- విభుజనబడినదియునగు;
రా=ఆ; ప్రేక్షి-సీతాదేవి; రామల
క్ష్మణౌ=రామలక్ష్మణులను; వృథా-
ఇద్దఱును; అపశ్యచ్ఛి-చూడంగిలై; వివర
వహ్రి=తెల్లఁదాటిన ముఖముగలది
యు; ఛి యథావీక్షితా-అయఁగితయు

ముచేసి కలగింపబడినదియు; బంధుజ=
అయినది.

అంత, సుందరములగు సుందరములగు
లదియు భవశ్చవృత్తమున చివినగవు
లదియునగు నాసీతాదేవి, యప్పుడు
బంధుసేనయందు, రామలక్ష్మణులం
గానెడి, మ; అవివరముగాఁ బరమ
ధిగయినది.

అడ, రాత్వ్యము.

ఇత్యాదేశ, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,

ఆరణ్యకాండే, ద్విపంచాశస్సగః.

ఇతి, స్వప్నార్థము.

ఇతి, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబున, శ్రీమద్రామాణ్యకాండ్యి.

వ్యాఖ్యానంబునందు, ఆరణ్యకాండద్విపంచాశస్సగః టిక,
ముగిసినది.

అ

ద్విపంచాశస్సగః ప్రారంభః.

ఖముత్పంతం తం దృష్ట్వా మైథిలీ జనకాస్తజ్జలా
దుఃఖితా పరమో ద్విగ్నా భయే మహతి వహిణీ. ౧

టీకాజనకాస్తజ్జలా = జనకమహారా	నివసించియు; బహుః (అధ్యాహ్న)త
జుకూంతురయిన; మైథిలీ = నీత; భం = ఆ	మృగం = కయినది.
కాశమునుగూచిక; ఉత్పంతం = ఎరు	జనకమహారాజు కూంతురయిన నీ
రుడున్న; తం = ఆరావలె; దృష్ట్వా =	చూచి, రాజునందు నిన్ను దీసికొని
చూచి; మహతి = అధికమయిన; భయే =	యాకాశంబున బోధించుచు, మహ
భయమునందు; వహిణీ = ఉన్నదై; దుః	ఖమునుబోడి, పరమమభయయి
భిరా = దుఃఖమునుబోడినదియు; పర	మో ద్విగ్నా = విగ్నమయినది.
మో ద్విగ్నా = విగ్నమయినదియుగలము	అ; తాత్పర్యము.

రోషరోషతామ్రాగ్ని భీమాక్షః కాక్షసాధాన
రుదంతీ కరుణం నీతా హ్నియమాశ్లేష మబిర. ౨

టీకా హ్నియమాశ్లేష = అనుహరిం	దుఃఖముగల్గినప్పుగా; రుదంతీ = ఏడు
చుబుడుచున్న; నీతా = నీత; కరుణం =	దుః; రోషరోషతామ్రాగ్ని = రోషము

<p>చేతనునీడ్చుటచేతను ఎట్లైన నకన్ములు గలదై; కీమాతంభునకరమలయి నకన్ములుగల; రాక్షసాధిపతి రాక్ష సులకుఁబ్రస్తుచైన రాక్షసులగుచి; ఇ దంతుమాటనుఁబట్టికేలఁచెప్పెను. అట్లనహంబునబడుచున్న నీతాద</p>	<p>వి, కరుణంబుగా వ్రోసెనుసేయుచు బోదనముచేసెను. బోధముచేతనుం గ బులనెట్లుదనంబుగవర, ధయంకర నేనుండును రాక్షసేష్వరుని రాక్షసుం బాచి, యిట్లనెచెప్పెను. అనఁ, తాత్పర్యము.</p>
--	--

నవ్యులైననీకేలముచాచునాదా
జ్ఞానాన్నివిహించునాదాచూచునాదా

<p>టీక కేలఁచుచుండవగ; రాక్షసు రాక్షసుల! మునునాదా : విహి తాం=రామలక్ష్మణులకే విముచుచున దానిగా; ఇట్లు విహిత; బోధి త్వా=బోధించుచునాదానీ ఇ యిత=మనగత్తుచున్నామనది యేది గలదో; అనేక చూచుచు</p>	<p>వ్యమనాదా; నవ్యులైననీకేలముచా చేయి కేలఁచుచుండవగ రాక్షసుల! రామల క్ష్మణులెవ్వరునకేలంబునాచి, న న్నాబంధించుకొని నుగత్తుచున్నా మనవ్యులకాన్యమునకేలంబునాదా అనఁ, తాత్పర్యము.</p>
---	---

వ్యవైత మూలం దిష్టాన్తిక్ భూతి భూతా లిచ్చతా
మనః సమాహితో భూతా వ్యవహారేణ మానయా. ౪

<p>టీక దిష్టాన్తిక్ = దుష్టబుద్ధిగల రాక్షసుల; భూతి భూతా = దిష్టాన్తిక్ భూతం = అతఁడనిచుండు; ఇచ్చ తా=కోరుచున్నాదాదనగ; దిష్టాన్తి క=చేతనే; మానయా=మానుచే త; వ్యవహారేణ=జీవితవ్యవహారేణ; మ హా=నాయోగి; భూతా=మేమిటి; అన</p>	<p>రాక్షసాదానాదానీగోపబలదనః సా దాన్తిక్ గమ దిష్టాన్తిక్ దిష్టాన్తిక్ రాక్షసుల! నీవేన్న భూతిభూతా, కేలఁచినాదా, రాముని దనగతి, మానుచేకంగరన్నగ మానుచున్నా, మోసమున రా ముని మూలమునకుఁగొని పోయినాదా;</p>
--	---

సత్ప్రణామ.

అం, శాస్త్ర్యమం.

యో హి మా మాత్మన స్త్రీశం సోష్య యం వివిధానః
స్వరీకామి ప్రాణో హి స్వశాస్త్ర్య కళా మమ. ౫

టీక. యో = ఎవ్వఁడు; మాం = నా
స్వ; శాస్త్రీశం = రక్షించుటకు; తస్య
సంప్రాసరణాత్; అం = అట్లు; తాదా
దాం = స్వప్రణామము; తాదా = తాదా
శ్రుతురన్య = కూచయియున్న పరిస్థితి
యొక్క; కళా = స్నేహితులముద్ర; అ
హి = ఇది; స్వశాస్త్రీకామి = జటాయుధ
కు; వివిధానః = కలల వివిధములు.

జటాయుధమునకు వివిధములు, నా
మామయగమనోత్సాహం జటకు ని
స్సాహి మాత్మన నన్ను అంగీకరించుటను
జటామీశం అంటే, అట్లయిన నా
స్వశాస్త్రీకామి వివిధములను యుక్తమునకు
సత్ప్రణామము = సత్ప్రణామమునకు చిహ్నము.
అం, శాస్త్ర్యమం.

పరమంబు లే పీఠం కృత్య లే పరమంబు
విక్రూప్య నామధేయం హి యుక్తే నాస్తి జటా శ్రమ. ౬

టీక. రాక్షసాధమ = రాక్షసములు
నభిముఖములైన రాక్షసులు; హి = నీ
యొక్క; పీఠం = నామధేయము; పర
మంబు = పరమార్థముగా; నామధే
యం = నీయొక్క; విక్రూప్య = విచిత్రము; నా
యం = నీయొక్క; యుక్తే = యుక్తమునందు;
జితా = జయించుటైన దానను; నాస్తి

హి = ఇది; రాక్షసాధమ = రాక్షసులు; నీ
యొక్క; పీఠం = నామధేయము; పర
మంబు = పరమార్థముగా; నామధే
యం = నీయొక్క; విక్రూప్య = విచిత్రము; నా
యం = నీయొక్క; యుక్తే = యుక్తమునందు;
జితా = జయించుటైన దానను; నాస్తి
అం, శాస్త్ర్యమం.

ఈశ్వరం గహితం కమల కళం కృత్యా న లజ్జసే
ప్రేమార్థ హరణం నీచ రహితేన పరస్వర. ౭

శ్రీమద్రామాయణము : ఆరణ్యకాండము.

స ౫౩

టికః సీత = సీతాదేవి గురూపకాంక్షాః	మఃకార్యమున; కృత్వా = చేసి; క
దా! రహితేన = పెరుటలేని కాలము	ఖం = ఎట్లు; సలజ్జనే = సిగ్గుపడవు!
శేష్య పరస్యచ = ఇతరులయొక్కయు;	సీమఃదా! పరితేకాలంబున, బ
స్త్రియాప్య = స్త్రీయొక్కయు; హరి	స్త్రీ సహించితివే! ఇట్టిందితకా,
గం = అవిహరించుట రున; ఈర్ష్యశం	మగావించి, సీతెట్లు జ్ఞహించుచున్నా
ఇట్టి; గహీతే = సంచితమయిన; క	చి? అనె, తాత్పర్యము.

శిష్యువ్యంతి లోకమ వ్రుషాః కమః కుస్మిన్మహా
సువ్యశంస మధుకాప్తం తవ శాంత్యేమానసి. ౮

టికః వ్రుషాః వ్రుషులు ; శాంత్యేమానసి =	శాంతమగు.
డిక్యమ నివారణార్థముగలవాడన	వ్రుషులు, శూరులవలన నహం
సునహంకారముగల; తవ = యొక్క;	కామగలచిహ్నముగావించిన, నింది
కుస్మిన్మహా = మహిమగల; సువ్యశంస =	చించుచు కూర్చుంటు అర్హివ్యంబునగు
విశ్రాంతి గల స్త్రీయొక్క; అధుకా	కార్యమును నెప్పకొనెను.
ప్తం = పడు ముడిచియుంచున; కమః	అ. తాత్పర్యము.
కార్యమున; కమఃవ్యంతి = చేస్తు	

ధి క్షే జ్ఞాన్ధంద సత్త్వంద ము ద్త్వం కథితవాం స్తవా
కలాక్రీశఃరిం లోక ధి క్షే వాద్వివ మ్మనఃప్ర. ౯

టికః తవా. అప్పుడు; స్త్వ = నీ; ము	శమనండు; సలాక్రీశకరం = కుల
న = చేసి; కథితవాం = చెప్పింపా; తవ	అమలశేయునట్టి; ఈర్ష్యశం = ఇట్టి; లే =
ధ్యాహృతము) - అట్టి; తే = నీయొక్క;	యొక్క; వాదిత్ర = చరిత్రమును గూ
శార్యంచ = శార్యమును గూడయు; స	చి; ధిక్ = చహించుట నుచునుగాక.
త్వంశం = బలమును గూడయు; ధిక్ =	అప్పుడు, నీవు నెప్పకొచ్చుచి లోక
చహించుట నుచునుగాక. లోక =	స్థలములందహించుట నుగాక ; ఇట్టి

కులమునకంబెయునిందగలగించునట్టి నీ | అని, తాత్పర్యము.
చరిత్రము నునహింపఁబడుఁగాక.

కి, కరుణం శక్య మేవం హి యజ్ఞచేనేవ ధావసి
మహారాతామపి తిష్ఠస్య స జీవన్ ప్రతియాస్యసి. ౧౦

టీక॥ యత్ = ఏష్యడు; జన్మనైవ = చేసి మఱిపోవు.

గముచేలిన; ధావసి = పుణ్యక్షేత్రమున జన్మించి, బహుశేగంచునట్లుగ తీరపో
న్నావో; ఏవంహి = కట్లయితే; ఏ = ఏ ప్రది చేసి యెమి నేయవచ్చును; కెండు
మి; కరుణం = చేయఁటకు; శక్యం = అలగదయి లయినను నిలిచియుండుచేసి,
వియగుండు; మహారాతామపి = కెండు యంతఃప్రగింబులలో బ్రతికిపోఁ థాం
గదయలయినను; తిష్ఠస్య = నిలుపుము. జీవు. అని, తాత్పర్యము.
నన్ = బ్రతికినవాడనై; సప్రతి యాస్య

సహి చక్షుష్యకు సాస్య తియో? పాథికవత్ప్రయోః
సనైన్యోపి సమర్థా స్త్వం మహారాతామపి జీవితుమ్. ౧౧

టీక॥ త్వం = నీవు; సనైన్యోపి = నైవ
స్యమునోఁగూడినవాడనైనను; పాథిక గదా!
వత్ప్రయోః = రాజకొమరులగు; త నీవు, రాక్షసనైన్యములవర్జియించి
యోః = ఆ రామలక్ష్మణులయొక్క; చక్షు గూడివచ్చినను, రాజపుత్రులగురాజుల
వృథం = సేవనమును; సాస్య = క్షణములయెదుటలబడుచేసి, మహా
పాంః; మహారాతామపి = కొంచెము శక్తాలయమునను జీవించియుండఁగా
సనైనను; జీవితం = బ్రతుకుటకు; వస లవు. అని, తాత్పర్యము.

స త్వం తయో శ్చరస్యశాం సోధుం శక్తః కథం చన
చనే ప్రబృలితస్యే వ స్పృశా మగ్నో ద్విహంకరుః. ౧౨

టీక॥ త్వం=నీవు; కథంచ= ఎట్లు పక్షివలె; వశోకః = సమర్థుడవు
యినను; తయోః= ఆ రామలక్ష్మణుల కావు.
యోః; శరస్వతం=రాణములయొక్క
కొండెట్టును; సోధుః=సహించుటకు; అడవియందునున్నదావాన్ని
వనే = అడవియందు; ప్రద్యుతస్య= స్వశకమును ఒకసహించజాలనట్లు,
మందుచున్న; అగ్నేః=పూయోః; నీవు, ఆ రామలక్ష్మణుల రాణపాశము
మ, ఎంతవలె ప్రవహించజాలవు.
స్వశం=కాండటని; విహంగమశవః= అః, తాత్పర్యము.

సాధు కుర్యాత్తనో పథ్యం సాధు మాం మంచ రాగణ .

టీక॥ రావణ=రావణుడా; ఆస్త్రము.
సః=నీకు; పథ్యం=హితంబువి; రాధు= రావణుడా! నీవు హితంబుగోరుదు
లెస్సగా; కరు=చేయుము. మాం=న వే; ఇన్నుచేర్చుకొంటవకరి-గాడిచిపె
న్న; సాధు=లెస్సగా; మంచ=విడు ప్టుము. అః, తాత్పర్యము.

మత్ప్రకవణ రుష్టో హి భ్రాత్రా సహ పతి మహు. ౧౩

విధాన్యతా వినాశాయ త్వం మాం యది న మంచసి

టీక॥ స్వం=నీవు; మాం=నన్ను; న భాన్యతా=చేయకలండుగదా.
మంచసి-యది-విడువవే; మహా=నాయొ నీవునన్ను విడిచిపెట్టవే; నాపెనిమి
కట; పతిః=పెండ్లిటి; మత్ప్రకవణ టియగురాముండు, నన్నుపహరించుట
రుష్టః=నన్నుపహరించుటచే గుడియం కలరమకపియందై, తమ్ముఃతోగూ
డై; భ్రాత్రా సహ= తమ్ముఃతోగూడ; డ, నిన్నువధించుటకై ప్రయత్నముసే
వినాశాయ = నాశముకొనుటకు; కుత్సం యును. అః, తాత్పర్యము.
(అభ్యాహృతము)-ప్రయత్నమున; వి

యేన త్వం వ్యవసాయేన బలా వ్రాం హతుక మిచ్ఛసి. ౧౪

౧౪౨ వ్రతిపగాంధ్రటికాతాత్పర్యసహితము.

స ౫౨

మీ

మీ

వ్యవసాయస్థేతేనీచ భవ్యత నిరథకః

టీకః నీచ నిచాదా; వ్యం నీచ; యే	ను; విభక్తః - ప్రయోజనములేనిది; భ
న - ఏ; వ్యవసాయేన - ప్రయత్నముచే	వ్యస - కాగలదు.
తఃచూం - నన్ను; బలాత్ - బలాత్	నమందా! ప్రయత్నముననన్నిట్లు
రమునలన; హతుఁ - అపహరించుట	బలాత్ హరించుననివమానించుచున్నా
క; ఇచ్చి - కోరుచున్నావో! నీ - ఆ;	వో! ఆ ప్రయత్నములయ్యవ్యభిజయము
తే - నీయొక్క; వ్యవసాయ - ప్రయత్న	కాగలదు. అని, తాత్పర్యము.

న హ్యహం త మవశ్యంతీ భతాకరం విభధోపమమ్. గృ
తత్సహే శత్రువశగా ప్రాణై ధారయితుం చిరమ్

టీకః అహం = నేను, విభధోపమం =	అమలను; ధారయితుం = ధరించుటకు;
దేవతలతోబోల్చి - కల; తం - అ; న	లోత్సహేహి - కోరనుగదా!
తాకరం = పెరిమిటి; అవశ్యం - చూ	నేను, దేవేంద్రసమానండునువా భ
దించాననై; శత్రువశగా - శత్రువుయొ	తనుగామనింబాడక, శత్రువశంక
క్కడ ధరింపబడినదాననై ; చి	గనై, బహుకాలముజీవించియుండనొ
రం = బహుకాలము; చాక్రా - వ	ల్లను. అని, తాత్పర్యము.

న నూనం చాత్తనః పశ్యం శ్రేయోవాసంవేక్షసే. గృ
మృత్యుకాలే యథా మత్యోగ విచరితాని సేవతే

టీకః యథా - ఎట్లు; మత్యోగః = వ	ము) = నీవు; ఆత్మనః - నీయొక్క; పశ్యం =
మత్యుండు ; మృత్యుకాలే = మరణ	హితమును; శ్రేయశ్చవా - మేలునుగా
మయమునందు; విచరితాని - విచరితము	నింపమవేక్షసే - చూడవలెనునం - నిశ్చ
లకు; సేవతే - పొందునో; తథా (అర్థా	యము.
మృతము) - అట్లు; త్వం (అర్థామృత	మనుష్యుడు, మరణకాలమునందు

మీ

మీ

రీతబుద్ధియగునట్లు, నీవు, నీకు హితము న్నావు; ఇది, నిశ్చయము.
నుగాఁగ్రేయస్సునుగాని తెలిసికొనకు అని, తాత్పర్యము.

ముముక్షుఁడాం హి సజ్జమాం య త్వత్కం త స్మరోచతే. ౧౭
పశ్యావ్య ద్య హి కంఠే త్వం కాలపాశపాశిమే

టీక॥ ముముక్షుఁడాం = రావణ! హి = చూచుచున్నావగదా!
హోవువారలకు; సజ్జ. మా = అందఱు రావణహోవువారలకందఱును, హి
కును; యత్ = ఏ; పక్షం = హితమో; తపీరో అదిరుచిపడు; నీవిప్పుడు, కం
తత్ = అది; సరోచతే. రుచిపడు. అ తలుచునఁగలపాశంబు; చనియిండుకొని
త్స-ఇప్పుడు; కంఠే. మెడయందు; కాల యందుటంజూచుచున్నావగదా!
పాశపాశిమే = కాలపాశముజేగ అని, తాత్పర్యము.
ట్టఁబడిం; త్వం = నిన్ను; పశ్యామి

యథారాస్త్రి భగస్థానే నచిక్షేపి దశానన. ౧౮
వ్యక్తం హిచక్రయాశ హి త్వం సంపశ్యసి మహీరుహాశ

టీక॥ దశానన = రావణుడా! య గలవు. వ్యక్తం = స్పష్టము.
భాదవిష్టు; భగస్థానే = భయకారణ రావణుడా! భయపడవలసినకా
మునందు; నచిక్షేపి = భయపడుదు లంబుననీవిప్పుడుభయంబునొందకున్నా
న్నావో; తథా (అర్హా) హ్యశమి = అ ఏకాశన, నీవింకశీఘ్రింబుననెబంగా
ట్లు; త్వం = నీవు; హిచక్రయాశ = బం రుద్రుడనలంబునాడఁగలవు; స్పష్ట
గాదు వికారములయిన; మహీరు ము. అని, తాత్పర్యము.
హాశ = వృక్షములన; సంపశ్యసి = చూడఁ

నదీం వైరదీం శూరాం రుధిరాఘ నివాహినీమ్. ౧౯
అసీపత్రవనం వైవ భీమం శశ్యసి రావణ

టీక॥ రావణ = రావణుడా! శూరాం = భయంకరమంబునదియు; రుధిరా

౧౨

ఘఃవాహినిం=నెత్తురుప్రవాహముతోఁ
గూడఁ బ్రవహించునదియునగు ; నై
తరణీం=వై తరిణియున ; నదీం = నది ;
భీమం=భయంకరమయిన ; అసిపత్రః
నంచైవ=క ద్వియే ఆకులు గాఁగలయ్యడవి
ని;పశ్యసి=చూడఁగలవు.

రావణుడా! నీవింకశీఘ్రంబున నె,
భయంకరంబును నెత్తురు ప్రవాహము
లతోఁగూడిదియునగు నై తరణీనదినితి
నీపత్రవనంబునుం గూడ గమలోకంబు
నంబూడఁగలవు. అని, తాత్పర్యము.

తప్తకాంచనపుష్పాంచ నైరూర్యప్రవరభృదామ్. ౨౦
త్రక్యసి శాల్మలిం తీక్ష్ణా మాయనైః కంటకై శ్చికామ్

టికాత తప్తకాంచనపుష్పాంచ=కాంచన
దీపంబంగారువంటిపూలుగలదియు; నై
రూర్యప్రవరభృదాం= నైరూర్యవణి
శ్రేష్ఠములవంటిపత్రములుగలదియు ;
తీక్ష్ణాం=కఠినమైనదియు; అయనైః=ఇను
పనైస; కంటకైః=ముడ్లచే ; చికాం-
వ్యాపింపబడినదియునగు ; శాల్మలిం=

శాల్మలివృక్షమున ; తక్యసి=చూడఁగ
లవు.
మంచిబంగారువన్నెలపుష్పములు
గలదియు నైరూర్యమలఁచి యాకు
లుగలదియుదీర్ఘము ననుసముండ్లతోనిం
డిదియునగు శాల్మలివృక్షముంబూడఁగ
లవు. అని, తాత్పర్యము.

నహి శ్వో మిశ్రకం కృత్వా తస్మా లికం మహాశ్వః. ౨౧
ధరితుం శత్ర్యసి చిరం విషం వీశ్వేవ నిఘ్నకాః

టికాశీఘ్నకాః=ద. ఇ లేనట్టి; శ్వః =
నీవు; మహాత్మనః= మహానుభావుఁడగు;
తస్య=ఆ రాముఁడు; ఈశ్వరం=శట్ట; అశ్వి
కం=అపకారమును; కృత్వా = చేసి; వి
షం=విషమును; వీశ్వేవ=త్రాగివలె; చి
రం=బహుకాలము; ధరితుం=జీవించుట

మ; నశత్ర్యసిహి=చాత్రుగదా!
నిద్రయుండితగునీవు, మహాత్మ్యం
డగువారామునకు ఇష్టి యివకారంబు
గావించినావు, కావున, విషంబుద్రావి
నవాఁడువలె, నింక బహుకాలముఁబ్రతి
కయుండఁజాలవు. అని, తాత్పర్యము.

బద్ధ స్త్ర్యం కాలపాశేన దుష్టివాశేన రావణ. ౨౨

మీ

మీ

ఏతచ్ఛాత్యవృత్త పరుషం వై కేహీ రావదాంకగా. ౨౫
భయశోక సమావిష్టా కరుణం విలలాపహ

టీక|| రావదాంకగా - రావణుని భక్తము).

ఘోరములొందిన; వై కేహీ = సీతా
వేది; భయశోక సమావిష్టా = భయము
చేతను ముఃఖము చేతను ఆ వేదించి బడిన
వై; ఏతచ్ఛాత్యవృత్త = ఇతరము
ను; పరుషం = విరుద్ధముగాను; కరుణం =
దుఃఖకొముగాను; విలలాపం = విలపించెను
(" హ " అనునది పాదభ్రాంతి)

రావణుని ఘోరములనుండి సీతా
వేది , భయదుఃఖితియై , ప
రుషంబుగాను గరుణంబుగాను విలపిం
చుచు , ఈమాటలను, ఇతరములయి
నమాటలను జెప్పెను.
అని, తాత్పర్యము.

తథా భృశాతాం బహు వైష భాషిణీ
విలాప పూర్వం కరుణం భాషిణీ. ౨౬
జహా పాదా కరుణం వివేచనం
సృష్టాత్తేన మాగతగాత్రవేషధి

టీక|| పాదాః = పాపిష్ఠులగు రావ
ణుండు; తథా = అట్లు; భృశాతాం =
మిక్కిలియుం దీక్షించబడినదియు; బ
హు = అధికముగా; విలాపపూర్వం =
విలపించుట ముందుగల్గినట్లుగాను; క
రుణం = దుఃఖితముగాను; భాషిణీ =
జ = చెప్పుచున్నదియు; కరుణం = దుః
ఖితముగా; వివేచనం = పారలచున్న
దియు; ఆగతగాత్రవేషధుం = పాంచ
బడిన కేహముయొక్క వడిండుటగలది
యునగు సృష్టాత్తేన = రావకొమా

తేయగు; భాషిణీ = సీతాదేవి; జ
హా = అవహించెను.
అట్లు సీతాదేవి , పరమదుఃఖితయ
యై, విలపించుచు దుఃఖితముగానానా
విధంబులంబెప్పుడెన్నను, దుఃఖముననే
ప్రకటనయుచున్నను, కేహమంతయు
గడగడచుచుచున్నను, రాపిష్ఠుడగు
రావణుండు , కేహమంతయు సరకునై
యక, యాచించుకొనుచున్నాను.
అని, తాత్పర్యము.

280

280

ది=చెప్పినచేపుదురు. ఇది=అ; కన్త
 రీయం= ఉత్తరీయమయిన; కన్తకన్త
 ధరములగపిటుందులుగలదియునగు నీ
 కాంతిగ=కాంతియం= పట్టువత్తయ
 ను; శుభ్రమునుండుములయిన; ఆభర
 తో=చం=సోమ్యులయ; తేహం= వా
 లయెక్కొకచో నమవనం= మమో
 వింపించెను.

విశాలములగకన్నులుగలదియునుం
 దరములగపిటుందులుగలదియునగు నీ
 తాచేవి, "యీవానరో త్రములుగాము
 నకువానంగలిసి నెప్పినంజెప్పదు" రసత
 లంది, కాంచనవణంబగు తనయున
 రీయంయన ఆభరణముల మూలకగట్టి,
 వానిచేవలంబదనట్లేపాటవైచెను.
 అన, తాత్పర్యము.

పత్త్ర మున్నెప్పుడు తచ్చక్కె నక్షేప్తం సహాహువలం. 3
 సుప్త మాత్మ వికల్పేన స్త్ర వికామక న సుభవవాక్

అనెను స్త్రుల సత్త్రము సహాహు
 వలం = ఆభరణములతోనుండునట్లు
 గా; కన్నులుజూచుచేచే: తచ్చక్కె వా
 కలనమయ; నక్షేప్తం= ఉంచుచునది.
 సుప్త=ఆ; వికల్పేన= వికలమునగా
 ప్రభు: కల్పితానాం= కల్పితవాక్కు
 వికామక=ఆ; వికా తాత్పర్యమున;

వికామక= విటులగుచెట్టె.
 అనెను తాచేవి, మున్నెండుయన నా
 కలనములగుచేచే నూటంగట్టిచెట్టె
 కలనమయచేసినది, వికలమునగా, నీ
 తాచేచింపుచును. నెటుంగల
 చెట్టెలని, తాత్పర్యము.

పితృకృతా స్త్రా విశాలాత్మ సేత్రే విదుష్టే. ౪
 వికల్పేన స్త్రా సేత్రా సేత్రా సేత్రా సేత్రా

అనెను పితృకృతా: స్త్రా
 వికల్పేన కన్నులగల; వాచరవణ
 భావం= వాచరీశ్చకులభావం అ
 స్త్రా: పితృకృతా: అటచుచున్న; విశా
 లాత్మ= వికల్పములయినకన్నులుగల;

తాచేచేసెను; అటుచేసె(సేత్రే)=
 తాచేపాటుచేసెట్లున్న; సేత్రే: కన్ను
 లందె; కన్నకుల ముచు.
 పితృకృతా: స్త్రా విశాలాత్మ సేత్రా
 అ, అట్లుకృతసంబు సేయుచున్న విశా

టీక॥నః=ఆరావణుడు ; బాపా	చెను.
త్=నింటనుండి; ద్యుతః=వెడలిన ; శర	ఆరావణుండు, నింటనుండి విడువఁ
ఇవ=బాణమువలె; విహాయసా=ఆకా	బడిన బాణము మాడిన నతివేగము
శముచేరి; వరాః=అడవులను; సరితః=	న, ఆకాశమంగళమున , వనియుల
నదులను; శైలాః=పర్వతములను;	నునదులను, బహుతములను గొలంతుల
సరాంసివ=కొలనులను; క్షిప్రం = శ	ననతిక్రమించిపోయెను.
ప్రేముగాః సమతీయాయ= అతిక్రమం	అః, తాత్పర్యము.

తివిసక్త నికేతంతు వరుడొలయు మక్షయమ్. ౮
సరితాం శరణం గత్వా సమతీయాయ సాగరమ్

టీక॥నః(అధ్యాత్మతము)= ఆరా	తిక్రమించెను.
వణుండు; క్షిప్రం=కేటెం= తిమిలయె	రావణుండు , తిమిలయె మకరం
కరయుము సశ్యమైకరయు బాగస్థా	బులకునునవాగస్థానంలై నదియు నాశ
నమయినదియు; అక్షయం = నాశము	రహితంలై నదియు నదుల కన్నటికిని
లేనిదియు; సరితాం=నదులకు; శరణం=	బొందఁ దగినదియునొందినముద్రంబు
ప్రాప్యస్థానమునగు; వరుడొలయుండు=	నొంది, దానించాచెను.
సముద్రమును; గత్వా=పోయి ; సాగ	అః, తాత్పర్యము.
రం=సముద్రమును; సమతీయాయ= అ	

సంభ్రమాత్ప్రేవృత్తోమీ రుద్ధమీన మహారథః. ౯
తై దేహ్యం హ్నిమమాదాయాం బహూశ వరుడొలయుః

టీక॥వై దేహ్యం=నీతః హ్నియమా	యు; రుద్ధమీనమహారథః = అడ్డగిం
దాయాం= అపహరింప బడుచుండఁ	పబడినమత్స్యమును మహామత్స్య
గా; వరుడొలయుః=సముద్రము ; సం	ములునుగలిదియు ; బహూశ = ఆ
భ్రమాత్=వొట్టుపాటువలన ; పరి	యెను.
వృత్తోమీః= అడ్డగిన యెలుగులది	రావణుడునీతాడని నవకూరించు

కొఁపోవుటంజాచి, సముద్రము, భాములునుమహానర్పంబులునుగలదిగాను,
యనంభ్రమంబులంజేసి, తరంగంబులే కండినది. అని, తాత్పర్యము.
నిదిగాను, లోపలనడంగియున్నమత్స్య

అంతరిక్ష గతా వాచ స్వపుజి క్షౌరణా స్తదా. ౧౦
ఏతదంతో దశగ్రీవ ఇతి సిద్ధా స్తదాబ్రువత్

టీక॥ తదా=అప్పుడు; అంతరిక్షగ క్షాః=కేదురు; అబ్రువత్=చెప్పిరి.
తా=ఆకాశమునొందిన; క్షౌరణాః= అప్పుడాకాశంబుననున్న కారణులు
కారణులు; “దశగ్రీవః= రావణుడు; నుసిద్ధులును, “రావణుడు, ఇప్పుడు
ఏతదంతః= ఇదియెశువగాగలవాం సీతనుహరించివాడు; ఈతండుదీక్షతో
దు” ఇతి-అని; వచః= మాటను ; న సర” అని, చెప్పుకొనిరి.
స్వపుజి=విడిచిరి. తదా= అప్పుడు ; సి అని, తాత్పర్యము.

సతు సీతాం విశేష్టణీ మంక వాచాయ రావణః. ౧౧
ప్రవివేశ పురీం లంకాం సూపిణీం వృత్యు మాత్సరః

టీక॥ సు=ఆ; రావణస్తు= రావణ వేసిచెను.
ణుండును; అన్తః=తడకు; సూపిణీం= ఆరావణుండు, సూపంబుదాచివ
సూపమగల; వృత్యుః=వృత్యువైన; చ్చిరతనవృత్యువనందగినదియుదుఁగలం
విశేష్టణీః=చుట్టుకొనుచున్న; సీతాం= బునంబుట్టుకొనుచున్నదియనగు సీతా
సీతాదేవిని; అంకేన = చటచేత; ఆ దేవినిజంక నెత్తుకొని, లంకాపురింబ్రవే
దాయ=ఎత్తుకొని; లంకాం=లంకయ శించెను. అని, తాత్పర్యము.
ను; పురీం=పట్టణమును; ప్రవివేశ=ప్ర

సోధిగమ్య పురీం లంకాం సువిభక్తకమాపరామ్. ౧౨
సంసూధకత్యౌ బహుళం స్వమంతః పుర మావేశత్

జు

జు

టీక॥ సః=రావణుడు; సువిభక్త	అవిశత్=ప్రవేశించెను.
మహాపథాం=చక్కగానేపఱచుట	రావణుండు, సుందరముగానేపఱ
దినరాజమాగళములుగల; లంకాం=	ఱచుటచేసిన రాజమాగళంబులుగలలం
లంకయును; ప్రశం=పట్టణమును; అభిగ	కాపురింబ్రవేశించి, జనవిజయముగ
మ్య=పొంది; సంయః=వ్యూహములం=	ట్టికట్లతోఁగూడిన తన బంధిపురముం
నిండినతోట్టికట్లచేసరికమయిన; స్వం=	బ్రవేశించెను. అని, తాత్పర్యము.
తనదైవ; అంతఃపురం=అంతిపురమును;	

తత్ర తావనీతాపాంగాం శోకమోహపరాయణామ్, ౧౩
నిదధే రావణ స్త్రీతాం మయో మాయా మివానునీతి

టీక॥ రావణః=రావణుడు; తత్ర=అ	యామివ మాయానునైః; నిదధే=
చ్చట; అనీతాపాంగాం= నల్లనికన్న	చెను.
లుగలదియు; శోకమోహపరాయ	రావణుండు, మాయంబానున
ణాం=దుఃఖమును మూఁఁయునే ము	మాయనునలె, నల్లనికన్నలుగలదియుం
ఖ్యమయిన గతిగాఁగలదియునగు; స్త్రీ	బ్రతుమయి మోహించునని నానీత
తాం=నీతను; మయో=మయుండు; అ	నుచ్చటనుంచెను. అని, తాత్పర్యము.
సునీం=అనుకొనఁబంధించును; నిద	

అబ్రవీచ్ఛ దశగ్రీవః పితౄణాం ధూర్జతః నా. ౧౪
యథా నేమాం పుమాన్ స్త్రీవా నీతాం పశ్య త్యేకచ్ఛతః

టీక॥ దశగ్రీవః=రావణుడు; ధూ	స్త్రీగాని; ఇమాం=ఈ; నీతాం=నీత
రదశకాం=పురుషులమయినమామ	ను; పశ్యతి చూడఁడు; తథావిద్యత(అ
టగల; పితౄణాం=రాక్షసస్త్రీలనుగూ	ధ్యాయము) అర్చించుడు.
చి; అబ్రవీచ్ఛ=చెప్పెను. యథా-	అంత, రావణుండు, ఈ యంతరా
వల్లు; అనన్యుతః=అనుజ్ఞ నొందనట్టి;	కారలగు రాక్షసస్త్రీలంజూచి, య
పుమాన్=పురుషులుగాని; స్త్రీవా-	ట్లయె; నాయనుజ్ఞ లేక, పురుషుండు

జు

జు

గాఢిస్త్రీ గాఢయాసీతసు బాదంబుఁడనుచు. అస, తాత్పర్యము.
దు; విరిలాద్రకారమునఁ గావరియుం

మక్తామణి సువతానా వస్త్రాః క్ష్యాణి కానవ. ౧౫
యద్య దిక్ష్వే ప్రదేవాస్య జేసుం విచ్ఛాదకో యథా

టీక: మక్తామణినువతానా ముక్తామణి.

ప్రేమలనఁజేర్చుచులనబఁగఁచుచు. ముక్తామణి గాఢిస్త్రీ గాఢి
వస్త్రాణి వస్త్రములు; అభిరేఖి అభిరేఖిగానఁ జేర్చుచు. గాఢి యాద్య
చ-భూపణమలము; యద్యదే నెదిలి. విరిలాద్రకారమునఁ జేర్చుచు
స; ఇక్ష్వేనోకోమనో; తదేవ బాధనఁ జేర్చుచు. నాయుచ్చయ
అస్యాః స రుచిపతి; విచ్ఛాదకో యథా ప్రయత్నమునను
థా-నాయుచ్చయలనఁచె; జేయ ఇ. తాత్పర్యము.

యాచ విచ్ఛేద వైకహేన వచనంబులి వచిగావ. ౧౬
అభ్యాసో వ్యసనో భూతావ్యసనాద్విస్మయో విరేచనము

టీక: యాచ విరేచనము ప్రకృత విచ్ఛేదగాన, ప్రాణమునందఁబ్రెగుము
హేం=నీరసములె; అభ్యాసో=విరేచనము, యాచో=విరేచనములం
లిగములలం గాన; భూతావ్యసనో=గానగా ప్రాణములం గాన. కొచెమే
లివివలనం గాన; విరేచనంబులి విరేచనములం గాన. విరేచనము
ప్రేమలం=ఆశ్రయమునఁ జేర్చుచు. ముక్తామణి గాఢిస్త్రీ గాఢి
టను; వత్సిత-చేర్చునో; అస్యాః=అస, ముక్తామణిస్త్రీ అస, చేర్చునను.
కు; జీవితం=ప్రాణము; ప్రేమం=ఆశ్రయము అస, తాత్పర్యము.
యినది; న=కాదు.

తథోక్త్యా రాక్షసే స్తాప్తు రాక్షసేభాః ప్రతాతవాక్. ౧౭
నిగట్రహ్యంతః పురా వ్రత్తా తేం వ్యక్త మితి చింతయా

చదవ్యా హ్వా మహావీర్యా రాక్షసాన్ పిశితాశనాన్. ౧౦

<p>టీక॥ ప్రతాపవాన్ = అధికమయినపరాక్రమముగల; రాక్షసేంద్రః = రాక్షసేంద్రులను; హ్వా = ఎనమంద్రోడు; చదశాన్ = అండుగు రాక్షసులు; తాన్ = ఆ; రాక్షసీ = రాక్షసస్త్రీలను; తథా = అట్లు; క్వాఠే = చెప్పినంతసే; తప్తాన్ = ఆ; అంతిభారాన్ = అంతిభారముననుండి; పూన్య = చెడితి; క్షయం = చేయవలసి</p>	<p>రాక్షమముగల; రాక్షసాన్ = రాక్షసులను; హ్వా = ఎనమంద్రోడు; చదశాన్ = అండుగు రాక్షసులు; తాన్ = ఆ; రాక్షసీ = రాక్షసస్త్రీలను; తథా = అట్లు; క్వాఠే = చెప్పినంతసే; తప్తాన్ = ఆ; అంతిభారాన్ = అంతిభారముననుండి; పూన్య = చెడితి; క్షయం = చేయవలసి</p>
--	---

నిది; కింఛి-ఏము; చింతయాన్ = ఆలోచించుచు, మహావీర్యాక్రమము లగు చించుచు; పిశితాశనాన్ = మూలచాపమునాహుల నెఱిగిమండిరాక్షసులును; మహావీర్యాన్ = అధికమయినపరాక్రమముగల; రాక్షసాన్ = రాక్షసులను; హ్వా = ఎనమంద్రోడు; చదశాన్ = అండుగు రాక్షసులు; తాన్ = ఆ; రాక్షసీ = రాక్షసస్త్రీలను; తథా = అట్లు; క్వాఠే = చెప్పినంతసే; తప్తాన్ = ఆ; అంతిభారాన్ = అంతిభారముననుండి; పూన్య = చెడితి; క్షయం = చేయవలసి

స తాన్ దృష్ట్వా మహావీర్యో వరదానేన మోహితః

ఉవా చైతా నదం వాక్యం ప్రకన్య బాహ్విన్యమ్. ౧౧

<p>టీక॥ మహావీర్యః = అధికమయినపరాక్రమముగలవాడును; వరదానేన = వరదానముచేత; మోహితః = గమించుచున్న; హ్వా = ఆ రాక్షసులు; తాన్ = ఆ; పిశితాన్ = ఈ రాక్షసులను; దృష్ట్వా = చూచి; మహావీర్యభాగవద్రాక్షమములవలన; అంతిభారాన్ = అంతిభారముననుండి; పూన్య = చెడితి; క్షయం = చేయవలసి</p>	<p>ఈ; వాక్యం = మాటను; ఉవాచ = చెప్పెను. మహావీర్యో మహావీర్యము వరదానముచేత; మోహితః = గమించుచున్న; హ్వా = ఆ రాక్షసులు; తాన్ = ఆ; పిశితాన్ = ఈ రాక్షసులను; దృష్ట్వా = చూచి; మహావీర్యభాగవద్రాక్షమములవలన; అంతిభారాన్ = అంతిభారముననుండి; పూన్య = చెడితి; క్షయం = చేయవలసి</p>
--	---

చాచా ప్రహరణాః క్షిప్రమితో గచ్ఛత సన్యదాః

జనస్థానం హతస్థానం ధూతపూవణం భరాలయమ్. ౧౨

టీక॥ యూయం (అధ్యాత్మయము) = మీరలు; ఇతః = ఇచ్చటనుండి; బా

శ్రీమద్రామాయణము * ఆరణ్యకాండము. ౭౫౫

స ౫౪

శ్రీ

శ్రీ

నాప్రహరణాః నానావిధములయిన	గర్భతః పొందు.
యా యథములు గలవారలయి; సత్వ	మీరకు, ఇచ్చటనుండి, శీఘ్రముగా,
రాః వేగిర పాటుతోఁ గూడినవారల	నా రావణధాయునిములు భరించి వేగించు
యి; హస్తస్థానంః శూన్యమయినస్థా	నందుకొన్న గుళిరయిరికి వటు గను
నమను; భారాలయలధూతేపూర్వ	కినదియున్నప్పుడు శూన్యమై విడియు.
యన్నుభయః స్థానముగానుండిరియును	గ జనస్థానమున నుంబొందు.
గు; జనస్థానంః జనస్థామునుగూర్చి;	అ; తాత్పర్యము.

తత్రోవ్యతాం జనస్థానే శూన్యే నిహరరాక్షసే
పాదుషం బలే మాత్రత్యై తాన మత్స్యజ్య దూరతః. ౨౧

టీక॥ తత్ర=అ; శూన్యే=రాదు; ఉవ్యతాం=చింపబడు గుండాక.	
కినదియు; నిహరరాక్షసే=చంపంబకి	మీరకు, పాదుషంబును బలంబును నా
నరాక్షసులుగలదియునగు; జనస్థానే=	స్థాయినిదూరంచుం భయములబాట
జనస్థానమునందు; పాదుషం=పాదుష	రకె, రాక్షసులందఱువధింపఁబడుట
మును; బలంబును; అత్తత్యై=అ	తే శూన్యంబయియుండునా జనస్థానం
వలంబించి; మాత్రత్యై=యమను; మా	దునందుడు. అని, తాత్పర్యము.
రతః=దూరమున; దత్స్యజ్య=విడిచి;	

బలంహీ సుమహ ద్యస్తే జనస్థానే నివేదిమ
సమాషణభరం యుక్తే హతే రామేణ సాయతైః. ౨౨

టీక॥ పే=రామేశ్వర; సుమహత్=	ధ్యాన్యతమ; అని; యుక్తే=యుక్త
మహిమగొప్పదియు; సమాషణభ	మనందు; రామేణ=రామునిచేత; సా
రం=సమాషణభయతోఁగూడినదియున	యతైః=బాణములచేత; హతం=వధిం
గు; జనస్థానే=జనస్థామునందు; నివేది	పఁబడినది.
తం=చింపఁబడిన; బలం=నైవ్యము;	నేను, భరమాషణులనాయకులగా
యతే(అస్త్రీ)= ఏదికలదో; తతే(అ	నేనాచరి, గొప్పనైవ్యమును జనస్థా

శ్రీ

శ్రీ

సంబంధముంచి నే, ఆ సైన్యమునంతయు, వధించి పుచ్చెను. అని, తాత్పర్యము.
రాముండు, యుద్ధంబున, బానిసంబుల

తన కోర్కెతో నమూనామాకై ధైర్యవోగి పరివర్తకతే
వైరిని సుమహా జ్ఞాతిం రామం ప్రతి సుదాయగమ్. ౨౩

దీక్షానిత్రాఁడని మ్రమము; మహానిత్రాఁడని కోర్కెనూన; జాతెంఁ దిగిచది.
నామ; అమూనాకై పరవమివలన; కోరిక; అని మ్రమము, నాకుఁ బాలఁగోప
ని కోరిక; ధైర్యవోగివలెఁ దైర్యము నుగదిగియున్నందున, నాకుఁ గోపము
నలమిద; పరవతేఁ దిగిచది. రామం దెలయకున్నదికావున, నేనుబోవుటకు
ప్రతిరామునిగూఁచిక; సుమహానోమి లేదు; కాదు, రామనిపై షుభాభయంత
కొనియుఁగొప్ప దిను; సుదాయగంబును రంబను, గొప్పవైరింబునుగదిగియు
కొనియుభయంకరిమనగు; వైరిఁడని, కాన్పియ్యము.

నిత్యతయకు మిచ్చామి శత్రు వైరి మహం దివః
న హి లప్స్యో న్యుహం నిద్రా మహత్వా సంయుగే రిభ్రమ్. ౨౪

దీక్షానిత్రాఁడని; దివఃమహత్వేన రన; నలస్యోమిహిహిందమగదా
వైరిఁడఁడ; వైరిఁడఁడఁడ; నిత్యత శత్రువునునా రామం దైరిగర్థి నవ
యిహంబిహిహిందమ; ఇచ్చామి గనుచుఁ కొనిగోరెను, శత్రువును
నిత్యతయకు. అహం దేవు; నాకు యుద్ధంబునవధించివోతే, నాకుఁ దుర
గోరుకదాచదు; నిద్రాఁడని గూఁచియు. అని, తాత్పర్యము.
ను; అహం దైరిఁడఁడ; నిద్రాఁడనిదు

తం శ్రీదానీ మహం హత్వా భరదూషణ ఘాతినమ్
రామం శమోక పుష్పాయి ధనం లభ్యేత నిధానః. ౨౫

దీక్షానిత్రాఁడని; దివఃమహత్వేన; భర దూషణ ఘాతినంఁ భరద

దూషణునివధించినట్టితం=అ; రామం= రామసి; హత్వాఋ=వధించినంత సే; ధశం=మేదవాడు; ధనం=ధనమును; బ్రేవ=పొందివలె; శమ=సుఖమును; ఉపలప్స్యమి=పొందగలను.

భరదూషణుల జంపిన యారాము నిసేఁబుచ్చుడువధించునని ధనంబునొంది సజేయవాడువలె, సుఖంబు నొందుదును. అని, తాత్పర్యము.

జనస్థానే వసద్విస్తు భవద్ధీ రామ మాశ్రితా
ప్రవృత్తి రుపసేతివ్యాకిం కశోతీతి తత్త్వతః. ౨౬

టీ॥ జనస్థానే=జనస్థానమునందు; వసద్ధి=ఉండునట్టి; భవద్ధీస్తుమీచేత మాశ్రితా; కిం=కోరిక=ఏమి చేయుచు న్నాడు? ఇతి=అని; తత్త్వతః=యథా భావముగా; రామం=రాము; ఆశ్రితా=పొందిన; ప్రవృత్తి=వలె; వాచకః=

సేతివ్యా=తేలుచువలసినది. మీరుమానీషు, జనస్థానముననుండు, రాముఁడెప్పుడేమి చేయునదియు, యథాభావముగాఁగఁగఁగొని, యాసంగతివాడుచేయుచు వలయును. అని, తాత్పర్యము.

అప్రమాదాచ్చ గంభీర్యం గర్వైశరీరీ నిశాచరైః
కతావ్యర్థ సదా యశో రాఘవస్య వచంత్రతః. ౨౭

టీ॥ నిశాచరైః = రాక్షసులచేత; గర్వైశరీరీ = అందఱిచేతను; అప్రమాదాచ్చ=ఏమియుపాటులేమివలననె; గంభీర్యం=పొరుగుబడవలసినది. రాఘవస్య=రామనియొక్క; వచంత్రతః=చంపుటనుగూచిక; సదా=ఎల్లప్పుడును; యత్నః=ప్రయత్నము; కతావ్యర్థ=కే

యిరుబడవలసినదియు. మీరిందఁబడు, అప్రమాదము ఏమియునుకాదు గర్వతోబోవలెను; ఎల్లప్పుడును, రామనివిధమునగుజించి ప్రయత్నముచేయుచునేయుండవలయును. అని, తాత్పర్యము.

యస్తాకం చ బలజ్ఞో హం బహుశో రణమూఢాని

అతః స్త్రీ జనస్థానే మయా యూయం నియోజితాః. ౨౮

టీక అహం = నేను; రణమూర్ధనాని =	లావణ్యవతి నారు.
యథాగ్రామవందు; బహుశః = వెదురు	నేను, యుద్ధంబునఁ జెక్కు-మాటు
మారులు; యుష్మాకం = మీయుక్క; బల	లు, మీబలంపరాక్రమంబులు జూచినవాఁ
జ్ఞః = బలము నజింగినవాడన. అ. శ్రవ =	జను; కావుననే, ఈజనస్థానకార్యంబు
ఇందువలననే; అస్త్రీ = ఈ; జనస్థానే =	న, మిమ్ముల ముగించినను. అ. రావ
జనస్థానమునందు; మయా = నాచే; యుద్ధా =	మునులనుఁ జెప్పెను.
యూయం = మీరలు; నియోజితాః = అ	లని, తాత్పర్యము.

తతః ప్రియం వాక్య మపేత్య రాక్షసా
మహాథా వస్తా వధివ్యా రావణమ్
విహాయ లంకాం సహితాః ప్రవస్థితే
యతో జనస్థాన వలక్య దశనాః. ౨౯

టీక తతః = అంతట; రాక్షసాః = రా	క్షసులు; అస్త్రా = ఎనిమిదిమంది; మహా
ర్థం = అధికమైన ఆర్థముగల; ప్రియం = సు	తము) అచ్చటికి; ప్రవస్థితాః = మురి.
తో వక్రమయిన; వాక్యం = మాటన; ఉ	అని, నారాక్షసులెన్నిదిమందియు,
పేత్య = పోడి; రావణం = రావణుని; అధి	నధికారముగల రావణుండు చెప్పిన ప్రి
వాక్య = నా సక్రరించి; సహితాః = కూడి	యవాక్యంబునని, రావణుండు నా సహ
నవారై; లంకాం = లంకన; విహయ = విడి	రించి, యంతహీనయోధులయి, లంక
చి; కలక్యదశనాః = చూడరాఁగూర్చుగ	నుండి జనస్థానముండు స్థలమునకుఁబో
లవారలయి; జనస్థానం = జనస్థానము;	యిరి. అని, తాత్పర్యము.

తతస్తు సీతా ముపలభ్య రావణ
స్సుసంప్రహృష్టః పరిగృహ్య మైథిలిమ్
ప్రసజ్య రావణ చ వైర ముత్తమం
బహువ మోహ స్తుడిత స్స రాక్షసః. ౩౦

శ్రీమద్రామాయణము • ఆరణ్యకాండము.

స ౫౪

టీక॥ తతస్సు=అంతను; రావణః=రా	మవలన; ముదితః=సంతోషి చినాడు.
వణుండు; సీతాం=సీతాదేవి; ఉ	అంతనారావణుండు, సీతంజూచి,
భ్య=మాచి; ప్రైథిలీం=సీతను; పరిగృ	సీతంబొందితిగదా! యనిమిగిలియు
హ్న=గ్రహించి; సున ప్రహ్లాదః=మ	సంతోషంబునొందినాడు; అతండు, మ
గిలియు సంతోషించినాడు. సః=ఆ;	ఆపరాక్రమకాలియగురామునితో
రాక్షసం=రాక్షసుడగురావణుడు;	బుగొనియు, భయదుఃఖములుపొంది
రామేణ=రామునితో; ఉత్తమం=శ్రేష్ఠ	నినకాలంబున, అక్షానముడే, సు
మున; వైరం=పగను; ప్రజ్ఞచ=క	తోవంబునొందినెను.
లింఁచుకొయు; మోహం=అక్షాన	అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యాషే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
ఆరణ్యకాండే, చతుఃపంచాశస్సర్గాః.

ఇతి. స్పష్టార్థము.

ఇతి, పరమార్థబంధి కావ్యవలెను, శ్రీమద్రామాయణాంధ్రీ
వ్యాఖ్యానంబునందు, ఆరణ్యకాండచతుఃపంచాశస్సర్గాటిక,
ముగిసినది.

అ

పంచపంచాశసగప్రారంభః.

సంవిశ్య రాక్షసాన్ ఘోరాన్ రావణోష్ఠా మహాబలాన్
ఆత్మానం బుద్ధి వైక్లవ్యా త్పుత్రకృత్య మవన్యత. ౧

టీక॥ రావణః=రావణుడు; ఘో

రాన్=భయంకరులును; మహాబలాన్ =
అధికమయి బలముగలవారలునగు; రా
క్షసులను; అష్టా=ఎనిమిదిమంది; సం
విశ్య=సంపి; బుద్ధివైక్లవ్యాత్=బుద్ధిసా
నతలన. ఆత్మానం = తన్ను; కృత్య
శ్యం=కృతార్థునిగా; అవన్యత=త

లంచెను.
రావణుడు, అట్లు, భయంకరా
కారులను మహాబలవ బలవగు నెనిమి
దిమంది రాక్షసులజనస్థానమునకుంబం
పి, బుద్ధిసానుండుకావున, అంతటితో
దానుగృతార్థుడై నట్లుతలంచుకొనె
ను. అని, తాత్పర్యము.

స చింతయానో వై దేహీం కామదాననమపిః

ప్రవిచేక గృహం తవ్యం సీతాం ప్రప్తు మభిత్వచిత్. ౨

టీక॥ సః=ఆ రావణుడు; కామదా

ననమపిః=వస్త్రధరించుచుండుచే
బొందఁబడినవాడై; వై దేహీం=సీతా
దేవి; చింతయానః = చింతించుచు; సీ
తాం=సీతను; ద్రప్తుం=చూచటకు; అ
భిత్వరత్=చేరిపడచు; తవ్యం=నాం
దరమయిన; గృహం=అంతఃపురగృహ

మును; ప్రవిచేక ప్రవేశించెను.
ఆ రావణుడు, వస్త్రధరించుచుం
డై, సీతాదేవి చింతించి, సీతంబొడ
గొలి, యాతురతో, రమణీయంబగు
నంతఃపురమునకుఁబోయెను.
అని, తాత్పర్యము.

స ప్రవిశ్య తు త ద్వేక్ష రావణో రాక్షసాధిపః

అవశ్య ద్రాక్షసీమన్యే సీతాం శోకపరాయణామ్. ౩

టీక॥ రాక్షసాధిపః=రాక్షసులకుంబ్రధుడగు; సః=ఆ; రావణః=రావ

శ్రీమద్రామాయణము • ఆరణ్యకాండము. ౬౦

స ౫౫

ఋదుఃతల్ = ఆ; వత్స = గృహము న; ప్ర
విశ్వతు = ప్రవేశించినంతసే; రాక్షసీమ
ధ్యే = రాక్షసస్త్రీల సమమును; శోకప
రాయణం = దుఃఖమే ముఖ్యమయినగ
తిగాఁగల; సీతాం = సీతను; అపశ్యత్ =
చూచెను.

రాక్షసరాజుండగురావణుడు, అల
లెపు గృహంబుఁ బ్రవేశించి, యా
క్షసస్త్రీలనడుమ, బహుదీప్తిఁ గలరా
వణునింబున్న, సీతాకెంబూచెను.
అని, రాత్వము.

అశ్రు పూణామభీం దీనాం శోక భారాభి పిడితామ్
వాయువేగై నివాక్రాంతాం వజ్రవీరీ నాన మణావే. ౪
మృగయాధపరిధిస్థాం వృగీం శ్వభీం వా వృగీమ్
అధోమథముభీం సీతా మధ్యేష్వ చ కౌచరః ౫
తాం తు శోకపరాం దీనా మవశాం రాక్షసాభిమ
స బలా ద్దశకాయామాస గృహం దేవ గృహానుమమ్. ౬

టీక॥ నికౌచరః = రావణుడు; అ
శ్రుపూణామభీ = కన్నీళ్లుచేరినదిమ
ముఖము గలదియు; దీనాం = దైన్యము
నొందినదియు; శోకభారాభిపిడితాం =
దుఃఖాతకమునుచేరినదిమిడియి;
వాయువేగై = వాయు వేగములచేత;
అక్రాంతాం = అకము పుబడినదియు;
అణావే = సముద్రమునంగ; వజ్రవీరీ
మునుగుచున్నదియునగు; రావణవశ్చ
తాం) = పిడవలెనున్నదియు; మృగయా
ధపరిధిస్థాం = జింకల గుంపునందిన
ప్రీతినియు; శ్వభీం = కుక్కలచే; వృ
తాం = మట్టబడినదియనగు; వృగీయ
వశ్చతాం) = అడు జింకవలె నున్నది

యు; అధోమథముభీం = క్రిందిమెగ
మయిన ముఖము గలదిమిడియి; సీ
తాం = సీతను; - కైన్యచఃసాందియు;
నః = ఆ; రాక్షసాభిమ = రాక్షసేశ్వ
రుడగు రావణుడు; శోకపరాం =
దుఃఖాధీనము; దీనాం = దైన్యము
నొందినదియు; అవశాం = అవసర
యైనదియు; బలాత్ = బలముచే
బలాత్కారమువలన; దేవగృహా
మం = దేవతల గృహమునొంబొదిగ
ల; గృహం = ఇంటి; దశకాయామాస =
చూచుట్లుచేసెను.

రాక్షసేశ్వరుండగురావణుడు, క
న్నులంబడఁ గన్నీళ్లుగాలి, దీనయి

మ

మ

పరమదుఃఖితయ్యు, వాయువేగంబు
నం గొట్టబడినదియు సముద్రం బున
మునుంగుచున్నదియునగునోడవలె బ
రమవ్యాకలయ్యు, వృగయూధంబున
ప్రి, కుకొలనదుమంచీకొనలేకైవడి,
రామలక్ష్మణులవిడిచిరాత్ననస్త్రీలనదు
మంజీకొనరితపించుచు చల వాంచి
దుఃఖితులయ్యు యున్ననీ తాదేవియొ

ద్ధమఁబోయి, యాబిడ, దుఃఖిపరాయ
ణయ్యు, దీనయ్యు వివశయ్యు, కల
దని, యెంతచెప్పిననువినక, బలాతాగ
రయిన, నాబిడందీసికొనిపోయి, శవ
తాగృహతల్యంబగు తన గృహమంత
యుం బూసెను.
అని, తాత్పర్యము.

హమ్యక్ ప్రాసాద సంబాధం (స్త్రీ) సహస్ర సేవితమ్
నానాపక్షిగతైః జ్వలం నానాత్పనమన్వితమ్. ౭
దాంతకై స్తామయైశ్చ స్థాటికై రాజకై రపి
వజ్రైః వైచూర్య చిత్రైశ్చ స్తైః పక్షిభిః పనోహతైః ౮

టిక హమ్యక్ ప్రాసాద సంబాధం =
చిన్నమేడలచేతను పెద్దమేడల చేతను
వంటివదియు; (స్త్రీ) సహస్ర సేవితం =
(స్త్రీ) లకలచేసేవింపబడినదియు; నా
నాపక్షిగతైః = నానావిధములయిన
క్షులనమూహములచేత; జ్వలం = సేవిం
చుబడినదియు; నానాత్పనమన్వితం =
నానావిధరత్నములతో గూడినదియు;
దాంతకైః = చంకములతోఁజేయఁబడిన
వియు; తాదేవియైశ్చ = బంగారువికార
ములును; స్థాటికైః = స్థాటికములతోఁజే
యఁబడినదియు; రాజకైః = వెండివికా
రములును; వజ్రవైచూర్యచిత్రైశ్చ = వజ్ర

ములచేతను వైచూర్యములచేతను నానా
వర్ణములును; పక్షిభిః పనోహతైః = చూ
లలకు రమణీయములయిన వియనగు;
స్తైః = స్తంభములచేతను; జ్వలం (అ
ధ్యాహృతము) = సేవించు బడినదియు
నగు; గృహం, గౌరవం, దదశకాయా
మాస (అధ్యాహృతము) = గృహము
ను రావణుడు చూపెను.

హమ్యక్ ప్రాసాదమయంబును, లె
దుకలచేలస్త్రీలతోఁగూడినదియు, నానా
పక్షిసమూహములతోను నానావిధర
త్నములతోను ఒప్పుచున్నదియు, చంక
వికారంబులును గాంచనమయంబులును

స్ఫటికశిలతోజేయబడినదియు రజత గులకగృహంబును, రావణుండు, సీత వికారంబులును వజ్రవైచార్యునిచింత కుఱివెను. అని తాత్పర్యము. బులగు స్తంభంబులతోఁ గూడినదియును

దివ్యదుందుభిసహృదం తస్తకాంచనతోరణమ్
సోపానం కాంచనం చిత్ర మారురోహ తయానహ. ౯

టిక్కనఁ(అధ్యాహృతము)= ఆరా తోఁగూడఁ; ఆరురోహ=ఎక్కినను. వణుండు; దివ్యదుందుభిసహృదం=శ్రే ఆరావణుండు, సీతఁడీసికొని, ఎ వ్వమయినభేరికివలెశబ్దముగలదియు; త యైనవృదుదివ్యంబగుభేరివలెధ్వజంబు ప్రకాంచనతోరణం= కాంచబడినబం నదియుమంచిబంగారుతోఁజేయబడిన గారుపికారములయిన ద్వారములుగల ద్వారముగలదియు బంగారుతోఁజే యబడినదియుచాశ్చర్యకరంబునగుసో పానప జ్జీవాహుహించెను. నం=పడకట్టును; తయానహ = అసీత అని, తాత్పర్యము.

చాంతకా నాజతాశ్చైవ గవాక్షాః (ప్రియదళకానాః .
హేమజాలాన్యతాశ్చ సత్ తత్ర ప్రాసాదపక్షరాయః. ౧౦

టిక్కనఁ(ప్రియదళకానాః= అచ్చట; చాంతకానాః= బంగారుకిటికిలనమూహము దంతముతోఁజేయబడినవియు; రాజ వేణుట్టుబడినవియు; అసత్ (అధ్యా హృతము)=అయినవి. తాశ్చ= బంగారుకిటికిలనమూహము హేమజాలాన్యతాశ్చ సత్ తత్ర ప్రాసాదపక్షరాయః. ౧౦ అచ్చట, సోపానప జ్జీవాహుహించెను వెంకితోనుంజేయబడియుండినవి; మేడలపైని, కిటికీలబం గారుతోఁజేయబడియుండినవి. అని, తాత్పర్యము.

సుధామణి విచిత్రాణి భూమిభాగాని సర్వతః

దశగ్రీవ స్వభవనే ప్రాచీనాయత మైథిలీమ్, ౧౧

టీక దశగ్రీవః=రావణుడు; మైథి ప్రాచీనాయత=చూచునట్లు చేసెను.	
లిం=నీతాదేవి; స్వభవనే=తనముం	రావణుడు, తనగృహంబున, సున్న
టిగంబు; సుధావణిచిత్రాణి = సు	ముఖాసీరిత్తుంబులబొంగిపించిత్రమల
న్నముచేరనిరత్తుమలచేసెను నానావ	యియన్న గుడ్డై ప్రదేశమల నన్నం
యాల మనఃసూమిభాగాః= భూ	టిని, నీతాదేవీకలపెను.
యభాగములందు; నవ్వకః= అన్నింటిని;	అని, తాత్పర్యము.

దీక్షికాః ప్రహరిత్యశ్చ నానావృక్ష సమన్వితాః
రావణో దశకాయామాస సీతాం శోకపరామితామ్. ౧౨

టీక రావణి=రావణుడు; శోకప	యామాస=చూచునట్లు చేసెను.
రావణం=మీమెచుభ్యమునగ	రావణుడు, మరచిబులితెనుగ సీ
తిగాంధః; సీతాం=నీతను; దీక్షికాః	తాదేవికి, నడబాధ్యును నానావిఃమల
వడిబాధులను; నానావృక్ష సమన్వితాః=	గువృక్షములతో నొప్పించుకైకొలం
నానావృక్షములనువృక్షములతోనూ	కులను, జూపించెను. అని, తాత్పర్యము.
దీక్షః ప్రహరిత్యశ్చ=కొలనులను; దశకా	

దశకాయత్వాదు వై దేవ్యః కృత్స్నం తద్భవనోత్తమమ్
ఉవాచ వాక్యం పాపాత్మా సీతాం లోభితు మిద్ధయా. ౧౩

టీక పాపాత్మా= పాపబుద్ధియుగ	నునట్లు చేయుటకు; ఇద్ధయా=కోరికచే
రావణుడు; వై దేవ్యః= సీతాదేవికి;	త; వాక్యం=మాటను; ఉవాచ = చె
రకః=; భవనోత్తమమ్= గృహశేష్ఠ	ప్పెను.
ంబు; కృత్స్నం=అంతను; దశకాయ	పాపాత్ముడగు రావణుడు, త
త్వాదు=చూపించెనె; సీతాం = సీత	త్వమంబగుతనగృహంబంతయు సీతకుం
ను; లోభితుం(లోభియతుం)= అసగ	జూపి, ఆమెకులశేగలుగునట్లు చేయవల

శ్రీమద్రామాయణము • ఆరణ్యకాండము. ౫౫

స ౫౫

లఁచి, యీమాటలజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

దశ రాక్షసకోట్యశ్చ ద్వావింశతి రథావరాః

తేషాం ప్రథమిహం నీలే సవేషాం భీష్మకాదామ్. ౧౪

టీక॥ రాక్షసకోట్యశ్చ = రాక్షసుల కోటలు; దశ = పదియి; అథ = ఇంక;	అందఱున; ప్రథమిహం = ఇందు.
అపరా = ఇతరములు; ద్వావింశతి = ఇరువదియి; సంతాపః = ఆ	నీతా! పదికోటలరాక్షసులుండుం
రువదియి; సంతాపః (అభ్యాసము) = ఉరువదికోటల రాక్షసులును ఉండు	రు; వారందఱుభయంకరకర్ములు;
న్నీలీతం నీతా! అహం = నేను; భీష్మకాదాం = భయంకరమయిన కార్యము	రలకందఱును నేనుబ్రతుండను.
గల; తేషాం = వారలకు; సర్వేషాం =	అని, తాత్పర్యము.

వజ్రాయుత్యా జరావృద్ధా బాలాన్త్య రజనీవరాక

సహస్రేషు మే నృపయ ము కార్యపుఃస్పరమ్. ౧౫

టీక॥ జరావృద్ధా = ముగ్ధులన	సహస్రేషు = వేయిమంది.
ముజ్జేద్యుః = చచ్చువాం	వృద్ధులును బాలులనపు, అందు
బుద్ధులు; రజనీవరాన్త్య = రాక్షసులన;	మఘ్నులగు రాక్షసులకొకొకరినకు;
వజ్రాయుధైః = విడిచి; మమ = నాయు	వేయిమందిరిచారకులున్నాను.
కల; ఏ నృపయ = మఘ్నులకి; కార్యపుఃస్ప	అని, తాత్పర్యము.
రం = కార్యధర్మముపరిచాంకజనము;	

యదీకం రాజతంత్రం మే న్యయి సర్వం ప్రతిష్ఠితమ్

జీవంత వికారాక్షి త్వం మే ప్రాతై గతీయసీ. ౧౬

టీక॥ మం = నాయుకల; ఇదం = త్ (అస్తీ) - విడిచిలదో; తత్ (అధ్యాపృ	
తః; రాజతంత్రం = రాజతంత్రము; య	నెము) = అది; సర్వం = అంతయు; త్వ

౫౫

౫౫

యి=నీయందు; ప్రతిష్ఠితం=ప్రతిష్ఠితం

సీ=అధికురాలవు.

పంబడనది. జీవితం=ప్రాణముగూ

నారాజపరికరము ఏదీయున్న

డ; స్వయి, ప్రతిష్ఠితం(అధ్యాత్మ

వో, అనుతయు, నీయధీనము;

ము)=నీయందేప్రతిష్ఠితము. ఏకాలా

నా ప్రాణము గూడ నీయధీనమే ;

షి=వెడల్పులయినకన్నులుగలసీతా!

వెడలకన్నులుగల సీతా! నీవు నాకు

స్వం=నీవు; మే=రాకు; ప్రాణైః(ప్రా

ణా)గంబులకన్ననధికురాలవు.

జేభ్యః)=ప్రాణములకన్నను ; గరీయ

లని, తాత్పర్యము.

బహ్వీరా ముత్రమస్త్రీరా మమ యోసా పరిగ్రహః

తాసాం త్వమీశ్వరా సీతే మమ భార్యా భవ ప్రియే. ౧౭

టీక॥ ప్రియే=ప్రియురాలవగు; సీ

నామ; భార్యా=భార్యవు; భవ=

లే=సీతా! బహ్వీరాం=పెక్కింద్ర

అగును.

యిన; ఉత్రమస్త్రీరాం=ఉత్తమస్త్రీ

ప్రియురాలవగుసీతా! నీవునాభా

లలో; మమ=నాయొక్క; అసౌ=ఈ;

ర్యవగుము; అట్లుగుదుచేసి, యీయంతః

పరిగ్రహః=భార్య; యి(అస్త్రీ)=ఎ

పురంబుననుండును నైమస్త్రీలపెక్కిం

వ్వతెగలదో; త్వం=నీవు; తాసాం=నా

స్త్రలోనాభార్యలెవ్వరెవ్వరున్నారో,

రలక; ఈశ్వరా = ప్రభువు; భవిష్యసి

వారలకనుగూడవివేక్షింపగుదువు.

(అధ్యాత్మతము)=కాంగలవు. మమ=

అని, తాత్పర్యము.

సాధు కింతే న్యయా బుద్ధ్యా రోచయిస్య వహో మమ

కామాభిత ప్రస్య మమ ప్రసాదం కశమో మహానీ. ౧౮

టీక॥ లే=నీవు; అన్యయా=ఇతరమ

ఎన్నఘనఃచేదపింపజేయుటవిన; మమ-

యిన; బుద్ధ్యా=బుద్ధిచేరి; కిం=ఏమిప్ర

స రు; ప్రసాదం=అనుగ్రహమును; క

యోజనము? సాధు=మంచిదగు; మమ=

ర్తుం=చేయుటకు; అహానీ=తగుదువు.

నాయొక్క; వహః=మాటను; రోచయ

నీవు, వేటేబుద్ధివదలుము, కానిక

స్య=అంగీకరింపుము; కామాభిత ప్రస్య-

అనప్రయోజనములేదు, నేనుజెప్పిన

౫౫

౫౫

శ్రీమద్రామాయణము • ఆరణ్యకాండము. ౬౬

xx

మాటవంచిడి; దానివంగి కరింపుము; ముంచుము. అని, తాత్పర్యము.
న్నతత త్తండనగు నామీదనన గ్రహం

పరిశీప్తా సముద్రేణ లంకేయం శతయోజనా
సేయం ధవళయతుం శక్యా సేంద్రై రపి సురాసురైః. ౧౯

టీక॥ శతయోజనా = నూలుయోజన అలవిగాదు.
సములంకల; ఇయం = ఈ; లంకా = లంక; స ఈలంక, నూలుయోజనంబుల వై
ముద్రేణ = సముద్రముచేత; పరిశీప్తా = కొల్లముగలసముద్రముచేబట్టును బరి
చూట్టబడినది. ఇయం = ఈలంక; సేం వేడ్టింపబడిన యున్నది; ఇంద్రసహ
ద్రైః = ఇంద్రునితోఁగూడిన; సురాసు తులగు దేవాసురులకుఁగూడ, నీపట్టణము
రైః = దేవాసురులచేతనుగూడ ; ధ సుధవీకంపనలవిగాదు.
వళయతుం = ఎదిరించుటకు; నశక్యా = అని, తాత్పర్యము.

న జేవేషు న యక్షేషు న గంధర్వేషు పక్షిషు
అహం పశ్యామి లోకేషు యోమే వీర్యవమో ధవేత్. ౨౦

టీక॥ లోకేషు = లోకములయందు; వి) = చూడను. పక్షిషు = పక్షులయం
యం = ఎవ్వరు; మే = నాకు; వీర్యవమో = దు; న = చూడను.
పరాక్రమంబున నమానుడు; ధవేత్ పరాక్రమంబున నాకునమానుడ
అగునో; తం (అచ్ఛాహ్వనము) = అత గువాడు, లోకంబుల జేవతలయందుఁ
ని; అహం = నేన; జేవేషు = జేవతల గాని యక్షులయందుఁగాని గంధర్వుల
యందు; న పశ్యామి = చూడను. యక్షే యందుఁగాని, పక్షుల యందుఁగాని,
షు = యక్షులయందు; న = చూడను. గం యెవ్వరును లేదు. అని, తాత్పర్యము.
ధవేషు = గంధర్వులయందు; న (పశ్యా

రాజ్యభ్రష్టేన దీనేన తాపసేన గతాయమా
కిం కరివ్యసి రామేణ మానవే తాల్పతెజసా. ౨౧

ప్రతిపదాంతర్జాతాత్పర్యసహితము.

స ౫౫

జ్జ

జ్జ

<p>టిక॥ రాజ్యభ్రష్టేన = రాజ్యమున నుండిభ్రష్టుడను; దీనేన = గర్వముడి గినవాడును; తాపసేన = మునియు; గ తాయుషా = పోయిన యాయుస్సు గల వాడును; అల్పలేజసా = కొంచెముయిన లేజస్సుగలవాడునగు; రామేణ = రా</p>	<p>మునచేత; కిం = ఏమి; కరవ్యసి = చేయఁ గలఁవా. రాజ్యభ్రష్టుండును, దీనుండును, దా పసుండును గల ప్రాణుండును, మనుష్యుం డును అల్ప లేజస్సుగలవాడగు, రామునితో నీకేమిపని? అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

భజస్వ సీతే మా మేవ భర్తా హం సర్వత స్తవ
యావన్తం వ్యాధ్యువం భీరు రమస్వేహ మయాసహ. ౨౨

<p>టిక॥ సీతే = సీతా; మమేవ = నన్నె; భజస్వ = పొందును; అహం = నేనె; తి వ = నీకు; సర్వతః = సరియైన; భర్తా = పెరిమిటిని. భీరు = భయముగల స్త్రీలు గుసీతా! యావన్తం = యావనము; అధ్యు వన్తంహి = అధ్యురముగదా! ఇహ = ఇక్కడ;</p>	<p>మయాసహ - నాతోఁగూడ! రమస్వ - క్రిందింపుము. సీతా! సర్వవన్నేపొందుము; నేననీకుఁ దగినపెరిమిటి; యావనము, అస్థిము గదా! నాతోఁగూడ; చ్చట రిమిపుము దుము. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

దశకేనే మాకృతా బుద్ధిం రాఘవస్య వరాననే
కాస్య శక్తి రిహగంతు మపి సీతే మనోరథః. ౨౩

<p>టిక॥ వరాననే = సుందరమైనము ఖముగల; సీతే = సీతా; రాఘవస్య = రా మునియొక్క; దశకేనే = చూచుటయం దు; బుద్ధిం = బుద్ధి; మాకృతా = చేయవ లదు. మనోరథైరన్తః = కోరికలచేతగా ని; ఇహ = ఇచ్చటికి; అన్తః = పచ్చట కు; అస్య = ఈరామునకు; శక్తిః = సామ</p>	<p>థ్యము; కా = ఏది. సుందరముఖునిగ సీతా! రామునిం చూడఁ దెలిసి మనఃబల నాశయించు కొనదుము; ఇచ్చటికిరాఁ దెలుచునంట నందలంచుటకుఁ గూడ, నతిశయ శక్తిలేదు. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	---

నశక్యో వాయు రాకాశే పాతైర్బాధ్యం దహజహి

జ్జ

జ్జ

శ్రీమద్రామాయణము * తిరణ్యకాండము.

స ౫౫

దీప్యమానస్య వాప్యగ్నే గృహీతుం విమలాం శిఖామ్. ౨౪

టీక॥ మహాజవః=అధికమయినవేగః | ట్టుటకు;నశక్యం(అధ్యాహృతము)= అ
ముగల;వాయుః=వాయువు;ఆకాశే= అవిగాదు.
అకాశమునందు; పాశైః=త్రాళ్లచేత; మహావేగంబగువాయువునుఆకాశం
బద్ధం=కట్టుటకు;నశక్యం=అలవిగాదు. బునంద్రాళ్లంబుకట్ట నలవి యగునా?
దీప్యమానస్య=మండుచున్న; అగ్నేః=వి మండుచున్నయగ్నిహోమస్త్రి విమలం
త్ప్రయోగః=విమలాం=స్వచ్ఛమయిన;శి బగుశిఖుబట్టనలవియగునా?
ఖాంవాపి=వ్యాలనుగాన;గృహీతుం=ప అని, తాత్పర్యము.

త్రయాదౌ మపిలోకానాం స తం పశ్యామి శోభనే
విక్రమేణ నయే ద్య స్త్వాం మద్బాహుపరిపాలితామ్. ౨౫

టీక॥ శోభనే = మంగళకరివగునీ | ను; సపశ్యామి=చూడను.
తా! మద్బాహుపరిపాలితాం= నా మంగళకరివగునీతా! నాభుజుబలం
భుజముచేతపాలించబడిన; త్వాం=ని బునంబరిపాలించబడుచున్న స్త్రీనిన్ను
న్ను; యః=ఎవ్వఁడు;విక్రమేణ=పరా బరాక్రమంబున నిచ్చటనుండి గొప్పవీ
క్రమముచేత; నయేత్=తీసికొనిపోవు వాలినవాఁడు, ఈమల్లకోకంబులనుగూ
వో; తం=అతని;త్రయాదౌ=మూడం దుగానబడఁడు. అని, తాత్పర్యము.
దైవ;లోకానామపి=లోకములలోపల

లంకాయాం సుమహా వ్రాజ్య మిదం త్వ మనుపాలయ
త్వత్ప్రేక్ష్యా మద్విధాత్వైవ దేవాశ్చాపి చరాచరామ్. ౨౬

టీక॥ త్వం=నీవు;లంకాయాం= లం. అంగీకరింపుము.మద్విధాత్వైవ= నా
కాపురియందు;ఇదం=ఈ;సుమహత్= యట్టివారలును;దేవాశ్చాపి= దేవతలు
మిగిలినయుగొప్పదియగు; ఇదం=ఈ; ను;చరాచరామ్= జంగమస్థావరంబులు
రాజ్యం=రాజ్యమును; అనుపాలయ= ను;త్వత్ప్రేక్ష్యా=నిపరిచారకలు.

సీవు, లంకయందు, ఇప్పుడు రాజ్యం జంగమస్థావరంబులును, నీకుంబులిచార
బునుపాలింపుచుండుము; నేను, ఇంకను కులుకాగలము. అని, తాత్పర్యము.
నాయుని మహాశూరులును, దేవతలను

అభిషేకొదకక్షిన్నా తస్మాద రమయస్య మామ్

టీక|| త్వం(అధ్యాత్మతము=)నీవు; సీవుపట్టాభిషేకమనొంది, లంకారా
అభిషేకొదకక్షిన్నా=పట్టాభిషేక జల వ్యాధిపతివై సంతోషంబును నాతోఁగూ
ముచేరదనిపలుచిన దానివై; తస్మాద= కరమింపుచుండుము.
సంతోషించిన దానివై; మామ్= అని, తాత్పర్యము.
ను; రమయస్య= రమంపఁజేయుము.

దుష్కృతం య స్మిరా కమలా వనవాసేన తద్గతమ్. ౨౭

యస్య తే సుకృతో భవన్ ప్రస్యేహ ఫల మాత్మహీ

టీక|| పురా=మున్ను; దుష్కృతం= మా=ఇప్పుడు; తస్య=దాని ముక్కొంభ
పాప రహితమయిన; కమలా=కమలా లంక=ఫలమును; ఆత్మహీ=హీండుము.
ము; యతః(అస్త్రీ)=ఏదిగలదో; తతః= సీవు, మున్ను గావించిన పాపము, వ
అది; వనవాసేన=అడవియందుండుట నవాసముచేసిన భవించితివి; ఇంకనీవు
చేసి; గతం=పోయినది. తే=నీకు; సు చేసికొనియున్న పుణ్యంబునకు ఫలము
కృతః=పుణ్యరూపమయిన; భవన్= ను, ఇచ్చుట ననుభవింపుము.
భవన్=మును; యః(అస్త్రీ)ఏదిగలదో; ఇ అని, తాత్పర్యము.

ఇహ మాత్యుని సర్వాణి దివ్యగంధాని మైథిలి. ౨౮

ఘోషణాన ముఖ్యుని సేవస్వర మయాసహ

టీక|| మైథిలి=నీతా! ఇహ=ఇచ్చట; గలసర్వాణి=సమ సమయిన; మా
దివ్యగంధాని= ఉత్తమమయిన తానస ల్యాణి=పుష్పహరికంఠ; ముఖ్యాణి=

శ్రేష్ఠములయిన; పూషణానః = ఆభరణములను; మయాసహదః = నాతోనుగూడ; సేవిన్యైశ్చింత్యము.

సీతా! సిద్ధిచ్యుత, దివ్యగుంధపుష్పము.

లికలనుజిత్రమంబులగు పూషణంబులను, నాతోఁగూడ, సేవించి శీఘ్రము. అని, తాత్పర్యము.

పుష్పకంఠామ సుక్రోణి భ్రాతృ వైశ్రవణస్య షే. ౨౯
విమానం సూర్యసంకాశం తేరసా నజితం మయా

టీక! సుక్రోణి = సుందరములయిన పిఱుదులుగల సీతా! షే = నాయొక్కర; భ్రాతృ = అన్నయగు; వైశ్రవణస్య = కుడేరునియొక్కర; సూర్యసంకాశం = సూర్యునితో సమానమయిన; పుష్పకంఠామ = పుష్పకమను; విమానం = విమానము; మయా = నాచేత; తేరసా = బలము

చేత; నజితం = జయించబడినది. సుందరములయిన పిఱుదులుగల సీతా! నాయన్నయగు కుడేరునియొక్కర సూర్యప్రభంబయిన పుష్పకమను విమానము నునేను, యజబలంబున జయించితిని. అని, తాత్పర్యము.

విశాలం రమణీయం చ తద్వహన మను శ్రవమ్. 30
తత్ర సీతే మయాసార్థం మోహస్య యథా సుఖమ్

టీక! అను శ్రవంబు తనకన్నను శ్రమములేని; తతః = అ; విమానం = విమానము; విశాలం = వెడల్పయినది. రమణీయం = సుందరము. సీతే = సీతా! మయాసార్థం = నాతోఁగూడ; తత్ర = అవి మానసునందు; యథా సుఖం = సుఖముగా; విహరన్య = విహరింపుము.

సీతా! ఉత్తమంబగు నా విమానము, విశాలంబును రమణీయంబునుగా నున్నది; ఆవిమానంబునందు, సుఖముగా నాతోఁగూడ విహరింపుచుండుము. అని, తాత్పర్యము.

వదనం పద్మసంకాశ మమలం చారుదళానమ్. 31
శోకాతలంతు వరాహో హే నభ్రాజతి వంశనే

౧౭౨

౧౭౨

టీక॥ వరాహో హే=సుందరమయి
నపిఱుందులుగలదానివు; వరాసనే=సుం
దరమగుముఖముగలదానవునగు సీతా!
పద్మసంకాశం= కమలముతోసమాన
మయినదియు; అమలం= నిర్దోషమును;
చారునిశేనం=సుందరమయినచూచు
టగలదియునగు; వదనం=ముఖము; కో
కాతలంబు= దుఃఖపీడితమయిమాత్ర
ము; చాఢ్రిడం= ప్రకాశంపడున్నది.

సుందరమలయిన పిఱుందులుగలదా
నవుసుందరమయిన మొగముగలదాన
వునగు సీతా! కమలతుల్యంబుననిర్దోషం
బునుసుందరమనగు సీమముఖదుఃఖపీడి
తమయియున్నదికావునం బ్రకాశంపడు
న్నది; దుఃఖమువదలుము. అని, రావ
ణుండు, సీతతోఁజెప్పెను.
అని, తాత్పర్యము.

ఏదం వదతి తస్మిక్ సా వస్త్రాంతేన వరాంగనా. ౩౨
పిథాయే మనిభం సీతా మఖ మశ్రాగ్మ్య వతః గత

టీక॥ తస్మిక్= ఆరావణుండు; ఏ
దం=కాదు; వదతి=చెప్పుచుండగా;
వరాంగనా=ఉత్తమస్త్రీయగు; సా=
ఆ; సీతా=సీతాదేవి; ఇందుభం=
చంద్రునితోసమానమయిన; ముఖం=
ముఖమును; వస్త్రాంతేన= చీరకొంగు
చేత; పిథాయే=కప్పికొని; అశ్రాగ్మ్యే=

కన్నీళ్లను; అవతః గతః=కాదెను.
ఆరావణుండి ప్రకాశమయిన జెప్పు
చుండగా, నుత్తమవస్త్రమునైన సీతా
దేవి, చీరకొంగునం బ్రకాశమందరమ
గుముఖంబుగవచ్చుకొని, కన్నీళ్లుగాఱు
ల్లవాఁడు జేసెను. అని, తాత్పర్యము.

ధ్యాయంతీ తా మివా స్వస్థాం దీనాం చింతాహరప్రభామ్ ౩౩
ఉవాచ వచనం పాదో రావణో రాక్షసేశ్వరః

టీక॥ పాదః= పాపస్వభావుండైన;
రాక్షసేశ్వరం= రాక్షసులకుఁ బ్రభువై
న; రావణః=రావణుండు; ధ్యాయంతీ
యవ (ఇవశబ్దమువాక్యాలంకారాధిక

ము)=ధ్యానముసేయుచున్నదియు; ఆ
స్వస్థాం=అవశయము; దీనాం= దుఃఖ
తయు; చింతాహరప్రభాం=చింతజే
గొట్టుటదీనకాంతిగలదియునగు; తాం=

శ్రీమద్రామాయణము • ఆరణ్యకాండము. ౩౩

స ౫౫

అసీతాదేవిగూచిఁగవఁచనఁ మాట	యణయయి పరవశయయిదీనయయి,
నుఁదాచఁదెప్పెను.	కాంతిహీనయయియున్న సీతాదేవి
పాపిష్ఠుడయిన రాక్షసరాజుండగు	జూచి, యీమాటంజెప్పెను.
రావణుడు, అట్లుచింతాధ్యాసపరా	అని, తాత్పర్యము.

అలం ప్రిడేన వై కహి ధర్మలోపకృతేన చ. ౩౪
అమోఽయం దైవనిష్ఠ్యంతో య స్త్వా మభిగమిష్యతి

టీక॥ వై కహి = సీతా; ధర్మలోపకృతే	శిష్టంబుడిది.
స = ధర్మలోపముచే జేయఁబడిన; ప్రిడే	సీతా! ధర్మలోపములుగలుగునని నీవునీ
న = సిగ్గుచేతను; అలం = చాలును. యః	గ్గుపడవలది; ఇష్టదుదైవగతిచేసేకుద
ఏ; దైవనిష్ఠ్యంతః = దైవసంబంధము;	టస్థించినయీసంబంధము వ్రనుర్నూచి
త్వాం = న్నూ; అభిగమిష్యంతి = పొందగల	ధులచే ధర్మశాస్త్రములందుఁజెప్పఁబడి
లచో; అయం = ఇది; అమోఽయం = యిటువలచే	యందు ధర్మమే. అని, తాత్పర్యము.

ఏతా పాదా మయా స్మిన్ భో శిరోధిః పరివృతా. ౩౫
ప్రసాదం కురు మే హి ప్రం వశ్యో దాసో హ నః

టీక॥ ఏతా = ఈ; స్మిన్ భో = నందరము	న; అస్మి = అగుచున్నాను.
లమున; పాదా = పాదములు; పుష్పం =	సుందరములగునీ పాదములనాత
నాచేత; శిరోధిః = తలలచేత; పరివృతా	లలుసోఁసినట్లు పెక్కు-మాలా నమ
తా = పీడింపఁబడినవి; మే = నాకొఱకు;	స్కారముసేయుచున్నాను; నామీదన
హి ప్రం = శీఘ్రముగా; ప్రసాదం = అను	న గ్రహంబుంచుము; నీకునేను వశ్యుండ
గ్రహమును; కురు = చేయుము; అహం =	నుచునుండవైతిని.
నేను; తే = నీయొక్క; వశ్యః = అధీనత	అని, తాత్పర్యము.
లోనుండువాడను; చ నః = రానుండ	

ఇమా శ్శూన్యా మయా వాచ శ్శువ్యమాణేన భాషితాః. ౩౬

న కాపి రావణః కాంచి స్తూర్ధ్వా స్త్రీం ప్రణమేతహి

టీక॥ శుక్రమాదేన=బాధింపఁబడుచున్నవాఁడనగు; మయా = నాచేతః; ఇమాః=ఈశూన్యాః= సీతమలయిన; వాచః=మాటలు; భాషితాః=చెప్పఁబడినవి. రావణకృపి = రావణుండును; కాంచిత్=ఒకానొక; స్త్రీం=స్త్రీని; మూర్ధ్వా = తలచేత; నప్రణమేత	హి=నమస్కరింపఁడుగదా! నేను, మన్నధబాణవీడితుండనై, సీత మలయింపఁబడితిని చెప్పినాను; రావణుండివివకు, ఎట్టిస్త్రీకిని, తలవంచి, నమస్కరించియెఱుంగఁడు. అని, రావణుండుసీతతోఁజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.
--	---

ఏవ ముక్త్యా దశగ్రీవో మైథిలీం జనకాత్మజామ్. ౩౩

కృతాంతవశ మాపన్నో మమే య మితి మన్యతే

టీక॥ దశగ్రీవః = రావణుండు; జనకాత్మజాం = జనకమహారాజుకొమారులు; మైథిలీం=సీతనుగూచిక; ఏవం=ఇట్లు; ఉక్త్యా=చెప్పి; కృతాంతవశం=దేశీతాదేశవశము; అపన్నః=పొందినవాఁడై; నమః=ఈసీత; మమ=	నాచి; ఇతి=అని; మన్యతే=తలంచెను. రావణుండు, జనకమహారాజుకొమారులగుసీతతోసీతకారముచెప్పి, కాలవశంగతుండై, ఈసీతనెట్లయిననువశీకరించుకొనవలెను" అని, తలంచెను. అని, తాత్పర్యము.
--	--

ఇత్యావే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,

అరణ్యకాండే, పంచపంచాశస్సగః.

ఇతి, స్పష్టార్థము.

ఇతి, పరమార్థవంద్రికాభ్యానఁబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్రీ

వ్యాఖ్యానంబునందు, అరణ్యకాండపంచపంచాశస్సగః టీక,

ముగిసినది.

అ

వట్టం చాళ సర్గ పార్థంభః.

సా తథోక్తాః నైదేహీనిభాయా శోకకశీతా
త్యగ మంతరతః కృత్వా రావణం ప్రత్యభాషత. ౧

టీక॥ శోకకశీతా = దుఃఖముచేఁగ్గ	గూచిఁ; అభాషత = చెప్పెను.
శింసఁబడినదగు; సా = ఆ; నైదేహీ = సీత;	దుఃఖపీడితయగునాసీత, రావణుం
తథా = అట్లు; ఉక్తాః = చెప్పఁబడినంత	దుచెప్పినదంతయువిని, భయంబు విడి
నెఁబర్చియ్య = భయములేదై; త్యగం =	చి, రావణునకునుం దనకును నదు
త్యగమును; అంతరతః = నదును; కృ	మంద్యగంబుంచుకొని, రావణుంజూచి,
త్వా = చేసి; రావణంప్రతి = రావణుని	యిట్లుని, చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

రాజా దశరథోనామ ధర్మశేతు రివా దలః
సత్యసంధః పరిక్షాతో యస్య పుత్ర స్స రాఘవః. ౨

టీక॥ దశరథోనామ = దశరథుండను	దుకో!
శేతుగల; రాజా = రాజు; ధర్మశేతు	దశరథుండను మహారాజోకొ
రివ = ధర్మశాస్త్రమునకు సేతువువంటివాఁ	డుండెను; అతండుధర్మవ్యవస్థాపకుఁ
డు. అదలః = స్థిరుఁడు. సత్యసంధః =	డు; స్థిరుఁడు; సత్యసంధుండనిప్రసిద్ధుఁ
సత్యప్రతిజ్ఞఁడు. పరిక్షాతో = ప్రసిద్ధుఁ	డు; ఆరాముండు, ఆయనపుత్రుండు.
డు. సః = ఆ; రాఘవః = రాముఁడు; య	అని, తాత్పర్యము.
స్య = ఎవ్వనియొక్క; పుత్రః = కొ	

రామోనామ స ధర్మశాస్త్రా త్రిపు లోకేషు విశ్రుతః
దీఘబాహు ర్వికలాక్షో దైవతంహి పతిర్మమ. ౩

టీక॥ సః = ఆ; రామోనామ = రాముండను శేతుగలవాఁడు; ధర్మశా

మొ

తా = ధమ = బుద్ధిగలవాడు; త్రిషు = గదా!	
మూడైన; లోకేషు = లోకములయందును; విశ్రుతః = ప్రసిద్ధుడు. దీక్షాబాహుః = నిడువులయిన చేతులుగలవాడు. విశాలాక్షః = వెడల్పులయిన కన్నులుగలవాడు. మమ = నాయొకఁ; పతిః = పెనిమిటి. దైవతంహీ = దేవత	రాముండు, ధర్మాత్ముండు, ముగ్ధులకంటె బలమందును బ్రసిద్ధిపహించినవాడు; అకానుచాహుండు; వెడదకన్నులవాడు; నా పెనిమిటి; కావున, నీతండెనాకు దేవత. అని, తాత్పర్యము.

ఇత్వోకూడాం కులే జాత స్సింహసంధో మహాద్యుః
లక్ష్మణేన సహ భ్రాతృ యస్తే ప్రాణా హవివ్యథ. ౪

టీక ఇత్వోకూడాం = ఇత్వోకుమలను; హవివ్యథః = హరించుగలవాడు. వంశమునందు బుట్టినవారలయొక్క; మతం = అతండు, ఇత్వోకువంశబునంబుట్టినవాడు; సింహమునకుంబోలెనున్నతదు; సింహసంధః = సింహమునకువలె భుజిభారంబులు గలవాడు; మహాతేమూఁపులుగలవాడు. మహాద్యుః = బండు; అతనికి లక్ష్మణుండనునమ్ముండు అధికమయిన కాంతిగలవాడు. యః = గలఁడు; ఆరాముండె, నమ్మునీతోఁగూఎవ్వఁడు; భ్రాతృ = తమ్ముడైన; లక్ష్మణేన సహ = లక్ష్మణునితోఁగూడ; డు. అని, తాత్పర్యము. తే = నీయొక్క; ప్రాణా = ప్రాణ	
---	--

ప్రత్యక్షం యద్య హం తస్య త్వయా స్యాం ధర్మికా బలాత్
శయితా త్వం హత స్సంఖ్యే జనస్థానే యథాభిర. ౫

టీక అహం = నేను; త్వయా = నీచేత; తస్య = ఆరామునియొక్క; ప్రత్యక్షం = ఎదురు; బలాత్ = బలాత్కారమువలన; ధర్మికా = అపహరించుబడిన దానము; స్యాం = అగుదునేని; త్వం = నీ	ప్ర; భిర్యథా = భయపడవలె; సంఖ్యే = యుగమునందు; హతః = చంపబడినవాడైన; జనస్థానే = జనస్థానమునందు; శయితా = పరుండఁగలవు. నీవు, రాముని సమక్షమున మాత్ర
---	---

మొ

మా, నన్ను బలాత్కారంబున వారించి విధూమింబునంకియించుదువు.
యందు చేసి, నీవింతకాలమునకు, భయం
నియిట్లు, యుద్ధంబుననిపాతుండవై జన
అని, తాత్పర్యము.

యవితే రాక్షసాః ప్రోక్తాః ఘోరరూపా మహాబలాః
రాఘవే నివేషా స్సవే సుపణే సన్నగా యథా. ౬

టీక॥ ఘోరరూపాః = భయంకర
మయినరూపముగలవారలును ; మహా
బలాః = అధికమయినబలముగలవార
లునను; యే = ఏ; ఏతే = ఈ; రాక్ష
సాః = రాక్షసులు; ప్రోక్తాః = చెప్పబ
డినారా; తే(అధ్యాహ్వానము) = వా
లు; సవే = అడలు; సుపణే = గరు
త్వంతునియందు; సన్నగాయథా = స
స మలవలె; రాఘవే = రామనియం
దు; స్వయా = విషములేనివారలు.
భయంకరరూపముగల మహాబల
కాదులనను నీరాక్షసులన్నియును
రావే; గరుత్వంతులమీద సహము
లవిషమునకిరావట్లు, రామునియ
నల సూక్ష్మమునకే జనమునాగదు.
అని, తాత్పర్యము.

తస్య జ్యోత్స్నమక్తాస్తే శరాః కాంచన భూషణాః
శరీరం విధమిష్యంతి గంగాకూల మిహోమాయః. ౭

టీక॥ తస్య = ఆ రామునియొక్క; జ్యోత్స్న = హింసించును.
జ్యోత్స్నమక్తాః = అల్లె తొడిమలతో విడిచి
వదిలిన; కాంచనభూషణాః = బంగార
రలంకారముకాగల; శరాః = బాణ
ములు; తే = నీయొక్క; శరీరం = చేహ
ము; ఉమాయః = అలలు; గంగాకూ
లమిహ = గంగానదిగట్టునువలె; విధమి
ఆ రామనిధనశ్చ్యతంబు కాం
చనలక్ష్మతంబులయిన బాణంబులు,
రంగంబులునడితీరంబు గలంచునట్లు,
నిదేహమును చేదించును.
అని, తాత్పర్యము.

అమరైర్వా సురైర్వా త్వం యద్యవభ్యోసి రావణ

ఉత్పాద్య సుమహ ద్వైరం జీవంతస్య నమోత్యసే.౮

<p>టీకా రావణ=రావణుడా! త్వం= నీవు; అసురైవా=అసురుల చేతగా ; సురైవా=దేవతలచేతగాని ; ఆ వర్ణః=వర్ణింపఁగూడనివాడవు ; అసి యది=అగునువేసి; తథాపి(అధ్యాత్మ తన్మ)=కట్టుబునను; తస్య= ఆరామున కు; సుమహత్= మిక్కిలియు గొప్పద ను; ద్వైరం=విరోధమును; ఉత్పాద్య=</p>	<p>కలిగించి; జీవన్ = బ్రతికియున్నవాడై; నమోత్యసే=విడువబడవు. రావణుడా! నీవు, అసురులకుగాని సురులకుగాని యవధ్యంఃవయ్యును, ఆరామునకునీమించువాడవైరము గలుగునట్లు చేసికొన్నావు; ఇంక బ్రాహ్మణముతోఁబడువ. బడవు. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

స తే జీవితశేషస్య రాఘవోత్తరౌ బలి
పశో మ్యాపగతస్యైవ జీవితం తవ దుర్లభమ్. ౯

<p>టీకా బలి= ఆధికమయిన బలముగ ; త=ఆ; రాఘవః=రాముడు; తే= నీయొక్క; జీవితశేషస్య = ప్రాణశేష మయొక్క; అంతరం = నాశమునె యువాడు. యూపగతస్య= యూప స్థంభమునొందిన; పశోరివ= పశువున కువలె; శవః=నీకు; జీవితం=బ్రతుకు; దుర్లభం=పొందఁగూడనిది.</p>	<p>నీకింక నేమైన బ్రతుకలనినదివము లన్నట్లుయితే, వానికి, బలవంతుండగురాముండంశకుడు ; యూపస్థం భంబునగట్టబడిన పశువునకింక జీవితాశలేఁగ్లు, నీకింక జీవితాశ యెంతమాత్రములేదు. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	--

యది పశ్యే త్వరామస్త్యాం రోషదీప్తేన జటూషా
రక్ష స్తవ మద్య సదాగ్ధో గచ్ఛేస్సద్యః పరాభవమ్. ౧౦

<p>టీకా రక్షః= రాక్షసుడా! నం=అ; యది=రాముడు; త్యాం=నిన్ను; రో</p>	<p>షదీప్తే=రోషముచేతలుండుచున్న; జటూషా=కంటెచేత; పశ్యేద్యది=చూడు</p>
---	---

శ్రీమద్రామాయణము * ఆరణ్యకాండము. ౭౬

స ౫౬

నేసి; శ్వేం=నీవు; ఆద్య=ఇప్పుడు; సిద=	దు, రోషరక్తంబగు నేత్రంబునంబూచు
గ్ధో=వహింపబడినవాడవై; సద్యో=	నేసి, నీవు, తక్షణమున నె, క్షుణ్ణవై
తత్త్వణమి; పరాభవం= అవమానము	పరాభవంబునొందుదువు.
ను; గచ్ఛే=పోందుదువు.	అ; తాత్పర్యము.
రావణుడా! రామండు నిన్నిపు	

య శ్వందం నభసో ధూమా పాతయే వ్యావయేతవా
సాగరిం శోషయే ద్వాపి స సీతాం మోచయేదిహ. ౧౧

టీక|| యః=ఎవ్వడ; శ్వందం = పిండున.

చంద్రుని ; నభసో = ఆకాశమున	రాముడు, ఆకాశంబుననుండి, చంద్రు
నుండి; ధూమా= నేల గలదు; పాతయే	ని నేలంబడవైచును; నాశంబునొందిం
త్= వదలఁద్రోసిచు బడ ద్రోయునో;	పనింజాలును; సముద్రంబునంతయు
నాశయేతవా = నశింపఁజేసిననునది	నోపిల్లి శేయఁదానందు; ఆట్టి రాముం
నుజేయునో; పరాభవాపి = సముద్ర	డు, నీతనిచ్చటనుండి కొనిపోగలండు
మైనను, శోషయేత్ = ఎవఁడగు	నదియేమియాశ్చర్యము.
నో; సాగరిం=ఆరామండు; ధూమశ్చుచః	అ; తాత్పర్యము.
సీతాం=నీనె; మోచయేత్ = విడి	

గతాయు స్త్వం గతిశ్చకో గతనశ్చో గతేంద్రియః
అంకా వైధవ్య సంయుక్తా త్వత్ప్రేతేన భవన్య. ౧౨

టీక త్వం=నీవు; గతాయుః = మృ	త్వత్ప్రేతేన=నీకార్యముచేత; అంకా=
యనయాయస్సుగలవాడవు. గతిశ్చో	అంక; వైధవ్యసంయుక్తా=వైధవ్యము
శం=పోయినకాలగలవాడవు. గతన	శోచనూడినది; భవన్యతి=కాగలదు.
త్వం= పోయినబలముగలవాడవు. గ	నీవు, ఆయహీనుండవు శేవోహీ
తేంద్రియః=పోయినయంద్రియముగల	నుండవు, బలహీనుండవు జ్ఞానహీనుండ
వాడవు, పోయినజ్ఞానముగలవాడవు.	వునైతివి; నీవుచేసిన, పరశ్రీపరామ

కముచేతనె, లంకయు వైధవ్యమునొందగలదు. అని, తాత్పర్యము.

న తే పాప మిదం కమః సుఖోచరం భవిష్యతి
యాహం నీతా వినాభావం పతిపాశ్వాత్త్వయా నన. ౧౩

టీక॥ యా=ఏ; అహం=నేను; స్వ సుఖోచరం= సుఖమెరుగలభలము
యా=చేత; వనే=అడవియందు; ప గాంగలది; సభవిష్యతి=కాలకాలము.
పాశ్వాత్=పెరిమిటిప్రక్కనుండి; నీత, వనమునఁజేసిమిటిపాశ్వాంబు
వినాభావం=వియోగమున; నీతా = ననుచి, నన్ను, వియోగంబునొందించి
పొందింపఁబడినానో; తస్మాత్(అర్థా యిచ్చటికిఁజెచ్చినావు, కావున, ఈపా
తాతము)=అట్టిరావిషయమయిన; తే పకార్యమ, నీకెంతమాత్రము సుఖము
నీయొక్క; ఇదం=ఈ; పాపం=పా గలిగింపదు; దుఃఖము నేకగించును.
పముగలిగించునట్టి; కమః=కార్యము; అని, తాత్పర్యము.

సహి దైవతసంయుక్తో మమ భర్తా మహద్భుతః
విభామో వీర్య మాశ్రియ శూన్యే వసతి దండకే. ౧౪

టీక॥ దైవతసంయుక్తః=దైవబల యములేనివాడై; వసతిహి=శివ్యాం
మతోఁగూడినవాడును; మహద్భుతః= మగదా!
అధికమయివకాంగిగలవాడనగు; మ దైవబలంబుగలవాడును మహాతే
య=రామొక్క; భర్తా= పెరిమిటి జుందునగు నాపెరిమిటిగాముండు, ప
యనున; సహి=అరాముండు; వీర్యం= రాత్రమంబునాశ్రయించి, శూన్యంబగు
పరాక్రమమున; అశ్రియ= ఆశ్రయం దండకారణ్యంబునందు, నిభామ్యుండై
చి; శూన్యే=పాదుపడిన; దండకే = యున్నాడు; నిన్నువదలడు.
దండకారణ్యమునందు; విభామః=భ అని, తాత్పర్యము.

న తే వీర్యం బలం వీర్య మున్నేకంవ తథా విభవ
అవశ్యత్యి గాత్రేభ్య శ్చరవషేణ సంయుగే. ౧౫

శ్రీమద్రామాయణము * ఆరణ్యకాండము. ౩౧

స ౫౬

టీక॥ సః=ఆరాముడు; సంయు అపనేవ్యతి=తొలగింపగలడు.
 గే=ముద్గమునందు; శరవషేణ = ఆరాముడు, యుద్ధంబునకాణవ
 బాణవషణముచేత; గా శ్రేభ్యః =అవ మ్మాంబుపఱగించి, నీచేహముననుండు,
 యవములనుండి; తే=నీయొక్క; దర్పం= మదంబునుబలంబును బరాక్రమంబును,
 మదమును; బలం=బలమును; వీర్యం= గవ్వాంబును, విడిపింపగలడు.
 పరాక్రమమును; తథావిధం=అట్టిది అని, తాత్పర్యము.
 త్సేకంచ=ఎవ్వరులక్ష్యములేకుండుటను;

యదా వినాశో ధూతానాం దృశ్యతే కాలవోదితః
 తదా కార్యే ప్రమాద్యంతి నరాః కాలవశంక తాః. ౧౬

టీక॥ యదా=ఎప్పుడు; కాలవోదితః =నవారలయి; కార్యే=కార్యమనం
 తః=దైవముచే ప్రేరింపబడిన; ధూతా ము; ప్రమాద్యంతి=ఏమటుచున్నారు.
 నాం= ధూతములయొక్క; వినాశం= దైవగతచేధూతవినాశంబుకలుగ
 నాశము; దృశ్యతే=చూడబడుచున్న బోవుకాలంబున, మనుష్యులు కాలవశం
 దో; తదా=అప్పుడు; నరాః= మనుష్యు గతులయివిపరీతకార్యంబులం జేయు
 ం; కాలవశంక తాః=కాలాభీనతనా. మరు. అని, తాత్పర్యము.

మాం ప్రదృశ్య సతే కాలః క్రాప్తో యం రాక్షసాధమ
 ఆత్మనో రాక్షసానాం చ వధా యంతః పురస్య చ. ౧౭

టీక॥ రాక్షసాధమ=రాక్షసులలో ముహూటము; పాప్రే=వచ్చినది.
 నధమండవగురాక్షసుడా; మాం=న టి॥ రాక్షసాధమండవగు రావ
 న్నుప్రేదృశ్య=అవమానించి; తే=నీకు; ణుడా! నీవునన్నపహరించినావు కా
 సః=ఆ; కాలః=కాలము; ఆత్మనః=నీ పున, నీకేప్పుడునీవును రాక్షసులందఱు
 యొక్కయొ; రాక్షసానాంచ=రాక్ష సులంతఃపురములను వధంబునొందు
 సులయొక్కయొ; అంతఃపురస్యచ=అం నట్టియాకాలంబువచ్చినది.
 తఃపురముయొక్కయొ; వధాయ=వధ అని, తాత్పర్యము.

న శక్త్యా యజ్ఞమధ్యస్థా వేదీ సుగ్రాంధమండితా
ద్విజాతి మంత్రపూతా చ చందాలే నావమదితమ్. ౧౮

టీక॥ యజ్ఞమధ్యస్థా = యాగమ
ధ్యంబుననుండునదియు, యాగశాలా
మధ్యంబుననుండునదియనుట; సుగ్రాం
డమండితా = సుగ్రాంతు మొదలయిన
యావకరణములచేసలంకృతమును; ద్వి
జాతిమంత్రపూతాచ = బ్రాహ్మణుల
మంత్రములచేబరిశుద్ధమునగు; వేదీ =
యాగవేది; చందాలేన = చందాలుచే
త; అవమదితమ్ = తొక్కుటకు; నశ

క్యా = అలవిగాదు.

యాగశాలామధ్యంబున నుండు
నదియు సుగ్రాంధమండితా కరణము
లతోఁగూడినదియు బ్రాహ్మణులుపఠిం
చుమంత్రంబులచేబరిశుద్ధంబునగుయా
గవేదికను, చందాలుండుకాలం దొ
కొఁజాలఁడుగదా!

అని, తాత్పర్యము.

తథా హం ధర్మనిత్యస్య ధర్మపత్ని పరివ్రతా
త్వయా స్వప్తం నశక్యా స్మి రాక్షసాధమ పాపినా.

టీక॥ రాక్షసాధమ = రాక్షసులలో
నధర్మఁడవగురాక్షసుఁడా! తథా = అ
ట్లు; ధర్మనిత్యస్య = ధర్మమునందున్ది
రుండైనరామునియొక్క; ధర్మపత్ని =
ధర్మపత్నిని; పరివ్రతా = పరివ్రతనగు;
అహం = నేను; పాపినా = పాపిష్ఠుఁడవ
గు; త్వయా = నీచేత; స్వప్తం = తాకు
టకు; శక్యా = అలవియైనదానను;

నాస్మి = కాను.

రాక్షసాధముఁడవగురాక్షసుఁడా!
అప్రకారంబునఁ, బరమధార్మికుఁడ
గురామునిధర్మపత్నిని బలివ్రతను అ
యిననన్నఁ, బాపిష్ఠుఁడవగునీకుస్వప్తిం
పసంతమాత్రమలవికాదు.

అని, తాత్పర్యము.

క్రీడంతీ రాజహంసేన పద్మవందేభు నిత్యదా
హంసీ సా త్యగవంధస్థం కథం పశ్యేత వద్గుకమ్. ౨౦

టీక॥ నిత్యదా = ఎల్లప్పుడు; పద్మవందేభు = కమలసమూహములమంది;

రాజహంసేన(సహ)=రాజహంసము	ఎట్లు; పశ్యేత=చూచును?
తోఁగూడ; క్రిడంతి=క్రిడించుచున్న; సా-	ఎల్లప్పుడు, కమలవనంబునందు రాజ
అ; హంసీ=అడుహంసపక్షి; తృణవం	హంసతోఁ గ్రీడించుచుండుహంసి, తృ
డస్థం=తృణసమూహమునందున్న; మ	ణంబులందెరుగునీరుకాకిని, గన్నెత్తిమా
ద్గుకం=అల్పమయినీరుకాకిని; కథం-	చునాఁలని, తాత్పర్యము.

ఇదం శరీరం నిస్సంజ్ఞం బంధవా భాదయస్వవా
నే దం శరీరం రక్ష్యం మే జీవితం వాపి రాక్షస. ౨౧

టీక॥ రాక్షస=రావణుడా! ని	రావణుడా! నీవుతాఁడినంతనె
స్సంజ్ఞం=తెలివిలేనట్టి; ఇదం=ఈ; శ	యీదేహంబునిస్సంజ్ఞంబగును; దీనిబం
రీరం=దేహమున; బంధవా=కట్టినను	ధించిననుబంధించుము; భక్షించిననుభ
కట్టుము. భాదయస్వవా=భక్షించినను	క్షించుము; నాకు, ఈదేహమునుప్రా
భక్షించుము. ఇదం=ఈ; శరీరం=దే	ణమునుగాని రక్షించుకొన నలయునని
హముగాని; జీవితంవాపి = ప్రాణము	యెంతమాత్రములేదు.
గాని; మే=నాకు; సరక్ష్యం=రక్షింపఁ	అని, తాత్పర్యము.
దగినదికాదు.	

నతు శత్ర్య మ్యపక్రోశం పృథివ్యాం దాతు మాత్మనః

టీక॥ ఆత్మనః=నాయొక్క; ఉప	ననిలోకములోనపవాదమునుబొందుట
క్రోశం=అపవాదమును; పృథివ్యాం=	నెంతమాత్రము, సహింపఁజాలను. అ
ధూమియందు; దాతుం=ఇచ్చుటకు ;	ని, సీతాదేవి, రావణునిఁజెప్పెను.
సశత్ర్యుడును=ఎంతమాత్రముజాలను.	అని, తాత్పర్యము.
నేన, బాహువ్రత్యభంగంబునొందితి	

ఏవ ముక్త్యాతు వైదేహీ క్రోధా త్సపరుషం వచః. ౨౨
రావణం మైథిలీ తత్ర త్తన నోకావత కింభవ

ప్రతిపదాంధ్ర టీకా తాత్పర్యసహితము

స ౫౬

జ్జ

టీక॥ వైదేహీ = సీతాదేవి; క్రోల; కించన = కొంచెమేనియు; నోవా
ధాత = కోపమువలన; సపరుషం = కాచ-చెప్పలేదు.
రిన్యముతోఁగూడిన; వచః = మాటను ; సీతాదేవి, కోపావేశంబున, సీత్ర
ఏవం = ఇట్లు; ఉక్త్వాతు = చెప్పినంతసే; కారముపరుషముగాఁజెప్పి, యంత రాజ
తత్ర = అప్పుడు; మైథిలీ = సీత; రావణునితో మరేమియుమాటాడక యూర
ణం = రావణునిగూచిక; పునః = మఱి కుండెను. అని, తాత్పర్యము.

సీతాయా వచనం శ్రుత్వా పరుషం రోమహర్షణమ్. ౨౩
ప్రత్యువాచ తత స్సీతాం భయసందేశణం వచః

టీక॥ సః (అధ్యాహృతము) = ఆరామాటను ; ప్రత్యువాచ = బదులుచె
వణుండు; పరుషం = కఠినమును; రోమహర్షణం = వెండ్రుకలను గగుపాకటు
వొందునట్లు చేయునదియునగు; సీతామౌండు, సీతాదేవిచెప్పిన ప
యాః = సీతయొకరి; వచనం = మాటరుషంబును గగుపాకటు నొందించునది
ను; శ్రుత్వా = విని; తతః = అంత ; సీతాదేవివిజ్ఞాచి, భయంకరమగుసీమా
తాం = సీతనుగూచిక; భయసందేశటంజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.
నం = భయముగలిగించునట్టి ; వచః =

శృణు మైథిలి మద్వాక్యం మాసాక్ ద్వాదశ భామిని. ౨౪

టీక॥ మైథిలి = సీతా! మద్వాక్యం = ధ్యాహృతము - ఇచ్చెదను.
నామాటను; శృణు = విను . భామిని = సీతా! నేనుజెప్పెడి మాటవిను
సీతా! ద్వాదశ = పంద్రెండయిన; మాము ; నీకుఁ బంద్రెండు మాసములు
సాక్ = మాసములను; దాస్యమి (అగడువొసంగెదను. అని, తాత్పర్యము.

కాలే నానేన నాశ్లేషి యది మాం బారుహసిని
తతస్త్యం ప్రాకరాకాశం సూదా శ్చేత్యంతి తేకళి. ౨౫

జ్జ

శ్రీమద్రామాయణము • అరణ్యకాండము. ౧౫

స ౫౬

<p>టీక॥ చారుహసిః = సుందరమయి ననగవుగలసీతా! అనన = ఈ; కాలేన = కాలముచేత; మాం = నన్ను ; నాభ్యేషి యది = పొందవేసి; తతిః = అంత ; పా తరాశాభం = పాత్రకాలమునంద వియాహరముకొలుకు; త్యాం = నన్ను; సూదాః = వంటవాండు; లేశశః = ఈ వకలుగా; భేష్యంతః = ఖండుతురు.</p>	<p>సుందరమయిననగవుగలసీతా! ఈ పండ్రెండు మాసములలోనిపు నన్ను బొందవేసి, అంతములునాటి పాత్ర కాల భోజనములకై నన్నువాంటు నాంబ్రోజనములునుకలుగా భేషింతు రు. అది, రావణుండు, సీతతోడపెన్ను. అ, తాత్పర్యము.</p>
---	--

ఇత్యుక్త్యా పరుషం వాక్యం రావణ శృణు రావణా
 రాక్షసీ శ్చ తతిః క్రుద్ధ ఇమ వచన ముద్రపిత. ౨౬

<p>టీక॥ శ్రీమద్రావణః = శ్రీమద్రావణ శే త్రించువట్టి; రావణః = రావణుండు; ఇ తి = ఇట్లు; పరుషం = కఠినమయిన; వా క్యం = మాటలు; ఇక్త్యా = ఇట్లు; తతిః = అంత; క్రుద్ధః = కోపించువాడై; రా యక్షీశ్చ = రాక్షస స్త్రీలును గూడెయ్యు; ఇదః = ఈ; వచనం = మాటలు; అన్తః</p>	<p>శేష్యంతః = నెప్పెను. శ్రీమద్రావణ శేత్రించువట్టి రావణుం డు, నన్ను పరుషముగా సీతతోడంబ ట్టి, గుడించుకై రాక్షస స్త్రీలు, బూడి, యామాటలనెప్పెను. అం, తాత్పర్యము.</p>
--	---

శీఘ్ర మేవ హి రాక్షసో విశ్వతా ఘోరదశానాః
 దివం మస్యా విసేవ్యస్తం మోక్షోదేతభోజరా. ౨౭

<p>టీక॥ మాంసహానిన భోజరాః = మాంసమును నెక్తురు ఆహారముగాం గలవారలగు; రాక్షసః = రాక్షస (స్త్రీ) లారా! యూయం (అధ్యాత్మనము) - మిరలు; శీఘ్ర మేవ హి - శీఘ్రముగానే; వి</p>	<p>శ్వతాః = వికారమనొందిన వారలయ్యు; ఘోరదశానాః = భయంకరమున మాడుటగలవారలయ్యు; రాక్షసః = ఈ సీతయొక్క; దశానః = దశములు; విసే వ్యస్తం = క్షింభించు.</p>
---	---

మాంసరక్తాహారలగు రాక్షసస్త్రీ | ది , యీసీతాజీవి , గవకంబుడు
 లారా! మిరబళీఘ్రింబువ , వికృతంబు | తురుగాక. అని, రాక్షసస్త్రీలతోఁజెప్పె
 నుభ. యంకరంబునగు నాకారంబునొం | ను. అని, తాత్పర్యము.

వచనాచేవ తా స్రస్య సుఖారా రాక్షసీగణాః
 కృతప్రాంజలయో ధూత్వా మైథిలీం పర్యవారయన్. ౨౮

టీక|| సుఖారాః = మిఁగిలియుభయన్ = పరివేష్టించినది.
 యంకరములులగు; తాః = ఆ; రాక్షసీ | భయంకరాకారలగు నారాక్షస
 గణాః = రాక్షసీనముహములు; స్రస్య = స్త్రీలు, రాక్షసీ మాటమాత్రమున
 ఆ రావణునియొక్క; వచనాచేవ = మా | న, చేమోహింపఁగించి, సీతాజీవి
 టవలన నె; కృతప్రాంజలయః = చేయన్ | ప్తినుబిచ్చించినిచ్చి.
 బహిరముంచిచే మోహ్యుగలవి; ధూత్వా = అని, తాత్పర్యము.
 అయి; మైథిలీం = సీతను; పర్యవార

స తాః ప్రవాచ రాజా తు రావణో ఘోరశఙ్ఖః
 ప్రచాల్య చరణోని-మైక దాకరయన్ నివ మేదీమ. ౨౯

టీక|| ఘోరశఙ్ఖః = భయంకరమ | నగుచి; ప్రవాచ = చెప్పెను.
 యనచూచుటగల; రాజా = రాక్షసరా | భయంకరాకారుండగు రాక్షసరా
 జుండగు; సః = ఆ; రావణస్తు = రావణుం | జుడరావణుండు, కోపంబున, ధూమి
 యను; చరణోని-మైకః = పాదాభూ | చలించిపగులనట్లు, కార్ల చేసేలందన్న
 తములచేత; మేదీసిం = భూమిని; ప్రచా | చు, నారాక్షసస్త్రీలంబూచి, యిట్లు,
 ల్య = చలించఁజేసి; దాకరయన్ = పగ | చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.
 ల్పవాడువలె; తాః = ఆ రాక్షసస్త్రీల

అశోక శనికా మధ్యే మైథిలీ సీమతా మిగుత్
 త త్రేయం రక్ష్యతాం గూఢం యచ్ఛాభిః పరివారితా. ౩౦

టీక॥ ఇయం = ఈ; మైథిలీ = సీత; అనీత ; రక్ష్యతాం = రక్షింపబడు
 శోకవనికామధ్యే = అశోకవనమునను గాక.
 మను; నీయతాం = కొనిపోయిండుగాక. ఈసీతను, అశోకవనంబుననుచును
 తత్ర = అచ్చట; గూఢం = రహస్యము చి, మీరలు, ఈవిడమట్టును బావెట్టిం
 గా; యుష్మాభిః = మీచేత; పరివారి యుండి, రహస్యముగా నీవిడనురక్షిం
 తా = పరివేషింపబడినదై; ఇయం = ఈ పుండు. అని, తాత్పర్యము.

తత్రే నాం తజానై ఘోరైః పునస్సాంత్రైశ్చ మైథిలీమ్
 ఆనయన్యం వశం సర్వా వన్యాం గజవధూ మివ. ౩౦

టీక॥ తత్రే = అచ్చట; సర్వాః = అం పుండు.
 చతును; ఘోరైః = భయంకరములయి అయ్యశోకవనంబున, మీరలు, భ
 న; తజానైః = జెదరింపులచేతన; పు యంకరముగా జెదరించెయి, మఱలండి
 నః = మఱల; సాంత్రైశ్చ = చంచలముల వ్యవహారంబులచేచియు, అడవియొం
 లచేతన; ఏవాం = ఈ; మైథిలీం = సీత దనుంగునుంబోలె, సీతను వశీకరింపుం
 ను; వన్యాం = అడవియందుంబుట్టిన; గ డ. అని, రావణుండు, రాక్షసస్త్రీల
 జవధూమివ = ఆఁదేనుంగునువలె; వ కాడ్డాపించెను, అని, తాత్పర్యము.
 శం = అధీతన; ఆనయన్యం = పొందిం

ఇతి ప్రతి సమాధిస్తా రాక్షస్యా కావతేన తాః
 అశోకవనికాం జగ్ము మైథిలీం ప్రతిగృహ్యతే. ౩౧
 సమస్తకాలఫలై శ్చ తై నానాభ్రష్టఫలై ర్వృతామ్
 సమస్తకాలమై శ్చ సీతై స్సమపసేవితామ్. ౩౨

టీక॥ తాః = ఆ; రాక్షస్యాః = రా డ; ప్రతిగృహ్యతే = తీసికొనియె; స
 మస్త్రీలు; ఇతి = అని; రావణేన = రా వ్యకాలఫలైః = సమస్తకాలములందు
 వణుచేత; ప్రతిసమాధిస్తాః = ఆట్లా నఫలములుగలవియు; నానాభ్రష్టఫ
 తింబుట్టినవారలయి; మైథిలీం = సీత లైః = నానావిధములయినఫలమునుఫల

మండుగలదియునగు; వృక్షే = చెట్ల
చే; కృణాం = మట్టలుబడినదియు; సర్వ
కాలపుడై = నవ సకాలములందును
మనముగల; వృక్షై శృషి = పక్షుల చేత
ను; సముపసేవితాం = సేవింపఁబడినది
యునగు; అశోకవికాం = అశోకవన
మను; జగ్తుః = పొందిరి.

ఆరాక్షసస్త్రీలు, రావణునిజ్ఞులు
నిరసావహించి, సీతందీసికొని, యెల్ల
ప్పుడును నానావిధఫలపుష్పంబులతోఁ
గూడనవృక్షంబులతోను, ఎల్ల కాలము
లయందును మదికలములయిన పక్షుల
తోనుపప్పుడన్నయశోకవనమునకుఁబో
యిరి. అని, తాత్పర్యము.

సాతు శోకపరీతాంగీ మైథిలీ జనకాత్మజా

రామసేవక మాపన్నా వ్యాఘ్రీహం హరిణీ యథా. ౩౪

టీక: సా = ఆ; జనకాత్మజా = జన
కమహారాజకొడుమ. యెదుగు; మైథి
లి = సీతయును; రాక్షసేవకం = రా
క్షసస్త్రీలయధీనతను; ఆపన్నా = పొం
దినదై; వ్యాఘ్రీహం = ఆడుపులుల
యొకఁడు; వశం, ఆపన్నా (అధ్యాహ్న)
తము = అధీనినొందిన; హరిణీయ
థా = లేడివలె; శోకపరీతాంగీ = దుఃఖ

ముచేతవ్యాపింపఁబడినదేహముగలది;
అహిలే (అధ్యాహ్నతము) - ఆయ్యెను.
జనకమహారాజకొడుమ యెదుగు
నాసీతాదేవి, యీరాక్షసస్త్రీల నడు
మంధరి, పులులనడుమఁజూసఁజే
కైది, దుఃఖభయంబుల నెంతయుఁబ
రితపించెను. అని, తాత్పర్యము.

శోకేన మహతా గ్రస్తా మైథిలీ జనకాత్మజా

న శర్వక లభతే భీరుః పాశబధా మృగీయథా. ౩౫

టీక: జనకాత్మజా = జనకమహా
రాజకొడుమగఁడు; భీరుః = భయపడు
స్వభావముగల; మైథిలీ = సీత; మహ
తా = గొప్పదగు; శోకేన = ముఁఖముచే
త; గ్రస్తా = ముంగుఁబడినదై; పాశబ

ధా = త్రాళ్లంగట్టుబడిన; మృగీయథా
ఆడుబడికవలె; శర్వక = దుఃఖమును;
నలభతే = పొందదయ్యె.
జనకమహారాజపుత్రియగు సీతాదే
వి, స్వభావంబునభీరువుకావున, తా

శ్రీమద్రామాయణము * ఆరణ్యకాండము. ౩౩

స ౫౬

భీష్మకృష్ణబడివలేటికై వడి, ఒరమడుఁబడి | దదయ్యె. అని, తాత్పర్యము.
తెయ్యి, ఎంతమాత్రమునుఖంబునొం

న విధతె తెత్రతు శమఁ మైధి
ఁరూపసీతాభి రికివ తజీతా
పతిం స్వర. తి దయిలంచ దైవతం
విచేతనా ధూ ద్భయశోఃపీడితా. ౩౬

టీకాత్రత్రతు = అచ్చటమాత్రము; విచేతనా = నెలివిలేనిది; అధూత = అ
_ధి = సీత; ఁరూపసీతాభి = విక్య య్యెను.
తములను కన్నులుగల రాక్షసస్త్రీ అప్పుడు, సీతాదేవి, విక్యత నయ
లచేసి; అరీవ. మి. రి. లియు; తజీతా = నలగు వారాక్షసస్త్రీల నానావిధంబు
జెడులవలెనైనై; శమఁ = సౌఖ్యము లజెవరింప, నెంతమాత్రము సుఖంబు
ను; వివర. పౌ. కడు దయిలంచ = నొందక, ప్రియుం . న. కైంబును జె
ప్రియుండును; దైవతం = దేవతయుం మిట్టయును రాములందుకొని, భ
గు; పతిం = పెండ్లిదండ్రు; స్వర. తి = తలం యదుఃఖంబులు మనంబున జెనుగొని,
డుడు; భయశోకపీడితా = భయముచే మూర్ఛితయయ్యెను.
విను దుఃఖముచేతను చీకింపబడినదై; అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యాషే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,

ఆరణ్యకాండే, షట్పంచాశసర్గః.

ఇతి, స్వప్టాధికము.

ఇతి, పరమార్థవంత్రికాఖ్యానంబు, శ్రీమద్రామాయణాధి

వ్యాఖ్యానంబునందు, ఆరణ్యకాండషట్పంచాశసర్గఃటీక,

మిగిలినది.

అని

సప్తపంచాశసర్గపారిభా.

రాక్షసంవ్యగరూపేణ చరంతం కామరూపిణమ్

నిహత్య రామో మారీచం తూణం పథి నివర్తత. ౧

టీక॥ రామః=రాముడు; వ్యగరూపేణ=ముగ్ధా; పథి=మాగమునందు; నివ
 ర్తత=చింతింపబడినది; చరంతం=చరుగుచు తాళ(స్వవర్తత)=మలలెను.
 స్వవాంతుడు; కామరూపిణి=ఇచ్చార్దన రాముడు; వ్యగరూపంబునందెరు
 మగురూపముగలవాడునగు; రాక్షసః=గురువు కామరూపియగు మారీచునివ
 రాక్షసుడై; మారీచం=మారీచుడు; ధించి, శీఘ్రంబున దనయాశ్రమంబు
 నిహత్య=వధించి; తూణం = శీఘ్ర దారిబట్టిపోయెను. అని, కాత్యవ్యము.

తస్య సంత్యర మాణస్య ద్రష్టకామస్య మైథిలీమ్

క్రూరస్వనో థ గోమాయు ర్విసనారా స్య పృవృతః. ౨

టీక॥ అథ=అంత; మైథిలీం=సీతను; భయంకరమయినధ్వనిగలదై; విసనా
 ద్రష్టకామస్య=చూడఁగోరికలవాడ=అలలెను.
 మను; సంత్యర మాణస్య=వేగింపబడుచు అంత, నారాముడు, సీతంబాడఁ
 న్నవాంతుడు; తస్య=అ; అస్య=ఈ గోరి, శీఘ్రంబునబోవుచుండఁగా, న
 రామునియొకట; పృవృతః=వెనుకను; తన వెనుకను, ఒకట, భయంకరధ్వనితో
 గోమాయుః=వకట; కూచింపఁబడెను. అని, కాత్యవ్యము.

స తస్య స్వర మాణ్డాయ రారుణం రోమహషణమ్

చింతయామాస గోమాయో స్వ్యరేణ పరిశంకితః. ౩

టీక॥ సః=అరాముడు; రారుణం=ద్రాక్షలగలగుర్పాటునొందించునదియగు
 భయంకరమును; రోమహషణం=వెం గు; తస్య=అనికొయొకట; స్వరం=ధ్వ

శ్రీమద్రామాయణము * ఆరణ్యకాండము

స ౫౭

నిః; అక్షాయ = తెలిసికొని; గోమా
యోః = నికరయొక్క; స్వరేణ = స్వరేణ
తః; పరిశోఽతః = సంజేహమనొందిన
వాఁడై; చింతియామః = అలాచిం
చెను.

రామండు, భయంకరమునురొమ్
హవఁడంటునగు నానకరఁగ్వినివిని,
యట్లు తనవెనుకఁజేరి నక్కఁకుయట
చే, సంజేహమనొందియట్లుయాలో
చించెను. అని, తాత్పర్యము.

అశుభం బత మగ్నే హం గోమాయ రాశ్యతే యథా
స్వస్తి స్యాదపి వై జేహ్య రాక్షసై ర్భక్షణం వినా. ౪

టీక॥ గోమాయః = నకరఁ; యథా =
ఎట్లు; నాశ్యతే = అజుచున్నదో; త
థా (అర్థాహృము) = అట్లు; అహం =
నేను; అశుభం = అమంగళమును; మ
గ్నే = తలంచెదను. బత = అయ్యో! వై జే
హ్యః = సీతాదేవికి; రాక్షసైః = రాక్షసు
లచేత; భక్షణం వినా = భక్షించుటలేక;

స్వస్తి = మంగళము; స్యాదపి = కలుగు
నాయేది?
ఈప్రకారంబున నకరఁయజుచుటవ
లన, ఏమోయమంగళంబుగలుగునని త
లంచెదను; అయ్యో! సీతరాక్షసులచేభ
క్షింపబడక, జేమంటుగనుండునాయే
మిఁ అని, తాత్పర్యము.

మరీచేన తు విజ్ఞాయ స్వర మాలంబ్య మామః
విక్రీప్తం వృగరూపేణ లక్ష్మణ శృణుయా ద్యది. ౫
స సౌమిత్రి స్వరం క్రుత్వా తాం చ హిత్యాచ మైథీవత్
తయే హ ప్రహితః షిద్రం మత్సకాశ మిహే వ్యతి. ౬

టీక॥ లక్ష్మణస్త్రు = లక్ష్మణుండుమా
త్రము; వృగరూపేణ = జింకయొక్క
రూపువంటిరూపముగల; మరీచేన =
మరీచునచేత; మామః = నాడైన ;
వ్యధః = భవని; విజ్ఞాయ = తెలిసికొని;
అలంబ్య = అవలంబించి; విక్రీప్తః = అ

అవలంబిన; స్వరం = భవని; శృణుయా
ద్యది = వినునేని; సః = ఆ; సౌమిత్రిః =
లక్ష్మణుడు; స్వరం = భవని; క్రుత్వా =
విని; తయా = ఆసీతచేత; ఇహ = ఇప్పు
టికి; ప్రహితః = పంపబడినవాఁడై;
తాం = ఆ; మైథీవత్ = సీతను; హిత్యా

జ

జ

చ=విడిచియు; ఓప్రం=శీఘ్రముగా; గనిపెట్టెనునుసరించి యుచుచిచ్చునివి	గనిపెట్టెనునుసరించి యుచుచిచ్చునివి
మత్సకాశం= నాసమీపమునుగూచి; నియుండునేనీ, అట్లేయాభ్యుని విన్న	నియుండునేనీ, అట్లేయాభ్యుని విన్న
ఇహ=ఇచ్చటికి; ఏవ్యతి=రాంగలండు. నీతచేబండుబడినవాడై, యతండు	నీతచేబండుబడినవాడై, యతండు
లక్ష్మణుండు, మృగరూపముదాచి నీతనుపిడిచి, నన్ను వెదకుకొని, యిచ్చ	నీతనుపిడిచి, నన్ను వెదకుకొని, యిచ్చ
నమారీచుడు నాకంతవ్యజిజ్ఞాసకంగా టికిరాంగలండు. అని, తాత్పర్యము.	టికిరాంగలండు. అని, తాత్పర్యము.

రాక్షసై స్సహినై నూనం సీతాయా కుప్పితో వధిః
కాంచన శ్చ మృగో ధూత్వా వ్యభియా శ్రమా స్త మామితి
దూరం నీత్వాతు మారీతో రాక్షసో ధూ చ్చరాహతః
హ లక్ష్మణ హతో స్తీ తి య ద్వాక్యో వ్యాజహరచ. ౮

టికా.యల్=ఏకారణమువలన; మాము)-అందువలన; సహినై=కూడిన;	ము)-అందువలన; సహినై=కూడిన;
రీచః=మారీడుడు; కాంచనిః= బంగా రాక్షసై=రాక్షసులచేసి; సీతాయాః	రాక్షసై=రాక్షసులచేసి; సీతాయాః
రువికారమయిన; మృగః=బింక; ధూ నీతయ్యు-; చభి-చంపుట; కుప్పితః=	నీతయ్యు-; చభి-చంపుట; కుప్పితః=
త్వాచ=అయ్యు; మా=నన్ను; ఆశ్ర కోరబడినది. నూనం=శ్చయము.	కోరబడినది. నూనం=శ్చయము.
మాత్=ఆశ్రమంబుననుండి; వ్యభియా మారీచుండు కాంచనమృగరూపం	మారీచుండు కాంచనమృగరూపం
తు=తొలగించియు; దూరం= దూర బువచ్చినన్న ఆశ్రమంబుననుండిబహు	బువచ్చినన్న ఆశ్రమంబుననుండిబహు
ముగా; నీత్వాతు=కొనిపోయియు; శ దూరంబునకుఁగొనిపోయి, తుదక చొగా	దూరంబునకుఁగొనిపోయి, తుదక చొగా
రాహతః = రాణముచేగొట్టుబడిన హతుడై, మఱిరాక్షసుడయి నా	హతుడై, మఱిరాక్షసుడయి నా
వాడై; రాక్షసః=రాక్షసుడుగా; ఆ దు; మఱియునురకరావక, "హలక్ష్మ	దు; మఱియునురకరావక, "హలక్ష్మ
ధూల్=అయ్యోనో; "హ=అయ్యో! ల హా! హతుడనైతి" అని, నాకంతవ్యజ	హా! హతుడనైతి" అని, నాకంతవ్యజ
త్మణ=లక్ష్మణుండా! హతః=చంపబడి యట్లుకూసెను; ఈకారణములవలన ,	యట్లుకూసెను; ఈకారణములవలన ,
నవాడన; అస్తి=అయితిని. ఇతి= ఆ రాక్షసులుదలుచేసి, నీతనుజంపివేయవ	రాక్షసులుదలుచేసి, నీతనుజంపివేయవ
ని; వాక్యం=మాటను; వ్యాజహరచ= లెననికొరుడువ్పారసుటనిచ్చయము.	లెననికొరుడువ్పారసుటనిచ్చయము.
చెప్పినో ; తస్మాత్ (అభ్యాహృత అని, తాత్పర్యము.	అని, తాత్పర్యము.

అపి స్వస్తి భవే త్రాభ్యాం రహితాభ్యాం మహావన
జనస్థానమిత్తం హి కృతవైరో స్తి రాక్షసైః. ౯

శ్రీమద్రామాయణము • ఆరణ్యకాండము. ౬౩

స ౫౭

టిక్కనుహవనే=గొప్పయడవియందు; రహితాధ్యాం=విడువబడిన; తా
ధ్యాం=అసీతాలక్ష్మణులకొఱకు; స్వ
స్తి=మంగళము; భవేదపి = కలుగునా
యేమిజనస్థానిమిత్రం = జనస్థానిని
మిత్రముగా; రాక్షసే=రాక్షసులతో; యేమి అని, తాత్పర్యము.
కృతవైరః= దేయబడిన వైరముగల

వాడను; అస్తిహి = అయితిగదా!
జనస్థానయుద్ధమే నిమిత్రముగా,
రాక్షసులతోవైరంబుఁ బెట్టుకొంటి; మహారణ్యంబున నొంటిమెయినున్న నీ
తాలక్ష్మణులుక్షేమంబుగా నుండురా
యేమి అని, తాత్పర్యము.

నిమిత్తాని చ ఘోరాణి దృశ్యం శేద్య బహూనిచ

టిక్క||అద్య=ఇప్పుడు; బహూనిచ= పెక్కురాయిలను; ఘోరాణి= భయంకరములయిన; నిమిత్తానిచ = నిమిత్రములును; దృశ్యం శే=చూడబడుచున్నవి.

మఱియు, నిప్పుడు, భయంకరములయిన నిమిత్రంబులుఁగూడఁ బెక్కులు చూడఱుచున్నవి. అని, రామండుచింతించెను. అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యేవం చింతయ న్నామ శ్చౌత్వా గోమాయునిస్స వ్రజమ్. ౧౦
అత్తం శ్చౌపసయరా న్నృగరూపేణ రక్షసా
అజగామ జంభానం రాఘవః పరిశంకితః. ౧౧

టిక్క||రాఘవః = రఘువంశమునందుఁబట్టి; రావః=రామఁడు; గోమాయుః=స్వప్నంబింటియొక్కరాద్యవసి; శ్చౌత్వా=విడిచివ్రజగరూపేణ=జింకరూపుగల; రక్ష = రాక్షసులచే; అత్తం=తనయొక్క; అపసయరాద్య-తొలగింపుటవలనను; పరిశంకితః=సంశయమునొందినవాడై; ఇతి=అని; ఏవం = ఇట్లు; దింతయన్-అలాచింతుడు; జనస్థా

నం=జనస్థానమును; అజగామ = పొందెను.
రఘువంశమునఁబట్టిన రామండు, నృగరూపుఁడగుమారీచుని ధ్వనివిని, యత మతన్నట్లుదూరంబు గొనిపోవుటవలనను, సంశయమునొందినవాడై, యీప్రకారంబునంజింతించుచు, జనస్థానంబునందలి తనయాశ్రమంబునకువచ్చెను. అని, తాత్పర్యము.

తం దీనమనసో దీన మాసేమ మృగపక్షిణః

సవ్యం కృత్వా మహాత్మానం ఘోరాంశ్చ సన్మజాస్వరాః. ౧౨

టీక॥ మృగపక్షిణః = మృగములును బ	స్వరాంశ్చ = స్వగులును; సన్మజాః = విడిచి
క్షుండు; దీనమనసః = దుఃఖితమయిన	నవి.
మనస్సుగలవయి; దీనం = దుఃఖితుం	మృగపక్షులుదీనములయి , దీనుఁ
డయి; తం = ఆరాముని; ఆసేదుః = స	దైనరామునిచేతఁజేరి, మహాత్ముండ
మీపించినవి. మహాత్మానం = పూజ్యుఁ	గువలెనికప్రదక్షిణముగాఁదిరిగి, భయం
యినస్వభావముగల రామునిగూర్చి;	కరంబుగానఱచినవి.
సవ్యం = అప్రదక్షిణమును; కృత్వా =	అని, తాత్పర్యము.
చేసి; ఘోరాః = భయంకరములయిన;	

తాని గృహస్థానిమిత్రాని వహఃఘోరాణి గాఢవః

న్యవతః తా త త్పరితో జవేనా శ్రమమ త్సవః. ౧౩

టీక॥ రాఘవః = రాముండ; మహః	పక్షిణః.
ఘోరాణి = మహాభయంకరములయి	రాముండు , మహాభయంకరముల
న; తాని = ఆనిమిత్రాని = నిమిత్రముల	యినయాదుష్టనిమిత్రములంబూచి, శంకి
ను; దృష్ట్యా = చూచి; అథ = అంత; త్పరి	తుండై, వేగంబున, దనయాశ్రమంబు
తః = వేగిరపడినవాడై; అత్సవః = తన	దారిఁబట్టి, వడిచెను.
యొక్క; ఆశ్రమం = ఆశ్రమమునుగూ	అని, తాత్పర్యము.
ర్చి; జవేన = వేగముచేత; న్యవతః త-	

సీతాం సతు వరారోహం లక్ష్మణంచ మహాబలిమ్

ఆజగామ జనస్థానం చింతయన్నేవ రాఘవః. ౧౪

టీక॥ సః = ఆ; రాఘవస్త = రాముం	బుండులుగల; సీతాః = సీతను ; మహా
బలిఁగును; వరారోహం = శ్రేష్ఠములయినసీ	తలం = అధికమయిన బలముగల ;

శ్రీమద్రామాయణము * ఆరణ్యకాండము. ౧౫

స ౫౭

లక్ష్మణంచ=లక్ష్మణుని; చింతయన్నేవ=	దురుగలసీతాదేవిని, మహాబలుండగు ల
తలంచుచునే; జనస్థానం= జనస్థానము	క్ష్మణునిందలంచుకొనుదునే, జనస్థానం
నుగూచి; ఆజగామ=వచ్చెను.	బువలదలి తనయిత్రవలబునకు వచ్చు
రాముండు, సుందరములయినపిలుం	దుండెను. అని, తాత్పర్యము.

తతో లక్ష్మణ మాయాంతం దదర్శ విగత ప్రభమ్

టీక తతో=అంతఃసః (అధ్యాత్మ) మాచెను.	
తమ)=ఆరాముండు; ఆయాంతం=వ	అంత, రాముండు, వెలవెలచాటు
చ్చుచున్న; విగతప్రభం= పోయినకాం	మోముతో చనయొద్దకువచ్చుచున్న ల
లిగల; లక్ష్మణం=లక్ష్మణుని; దదర్శ=	క్షణించాచెను. అని, తాత్పర్యము.

తతోఽవిదూరే రామేణ సమీయాదు స లక్ష్మణః ౧౫
వివర్ణ స్సవివర్ణేన దుఃఖితో దుఃఖభాగినా

టీక తతో=అంతః; వివర్ణః=విగల	దుఃసమీయాదు - సమాగమమునొం
పదినవాండును; దుఃఖితః = దుఃఖము	చెను.
నొందినవాండునగు; సః=ఆ; లక్ష్మణః=	అంగ, దిగలొంది దుఃఖితులైయు
లక్ష్మణుండు; సువివర్ణేన=యశ్చ-వియుఁ	న్నయాలక్ష్యమగుండు, అట్లు దిగలొంది
దిగలొందినవాండును; దుఃఖభాగినా=	యున్నవాండును దుఃఖితుండునైన రా
దుఃఖమునొందినవాండునగు; రామేణ=	ముః సమీపంబునకుఁబోయెను.
రామునితో; అవిదూరే=సమీపమున	అని, తాత్పర్యము.

స. జగహేథ శంభ్రాతా శ్యేష్ఠో లక్ష్మణ మగతమ్. ౧౬
విహాయ సీతాం విజనే వనే రాక్షససేవితే

టీక అథ=అంతః; శ్యేష్ఠః=పెద్దవాడై	సీతాం=సీతను; విజనే = జనులనేని;
న; భ్రాతా= తోఁబుట్టువగురాముండు;	రాక్షససేవితే=రాక్షసులచే సేవింపఁ

బడిన; వనే=అడవియందు; విహార=విడిచి; ఆగశం=వచ్చిన; తం=ఆ; లక్ష్మణం=లక్ష్మణుని; సంజగమా=ఁదిం చెన.

అంత, అన్నయగురాముడు, ని

జగనంబును రాక్షసులందనట్టి మహారాజులు. సీతాదేవి నొంటివిడిచి వచ్చినలక్ష్మణుని వెంటయునించి నెన.

అని, తాత్పర్యము.

గృహీత్వాచ కరం సర్వం లక్ష్మణం రిఘునందనం. ౧౭
ఉవాచ మధురొదరిక మిదం పరుష మాటా ఎత్

టిక|| రిఘునందనం=రాముడు; సర్వం=ఎడమదైన; కరం=చేతని; గృహీత్వాచ=పట్టుకొనియు; లక్ష్మణం = లక్ష్మణుని; గూచిక; పరుషం = కఠినముగాన; మధురొదరికం = తియ్యనిమాటయు త్రరభాగముగాఁగలదిగాన. ఆ తిఁమత్=దుఃఖముగలుగునట్లుగాన;

ఇవఁ=ఈమాటను; ఉవాచ=చెప్పెను. రాముడు, లక్ష్మణుని యెడమచేయిబట్టుకొని, ముదటఁబరుషమునడుదను మధురమును దుఃఖయుక్తమున గుసీమాటంజెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

అహో లక్ష్మణ గహ్యం తే కృతం యస్త్య విహాయతాం. ౧౮
సీతా మహాగత స్సౌమ్య కచ్చి త్స్వస్తి భ వేదిహ

టిక|| లక్ష్మణం=లక్ష్మణుడా! యి: ఏ; త్వం=నీవు; తాం=ఆ; సీతాం = సీతను; విహాయ=విడిచి; ఇహ = ఇచ్చటి; ఆగతం=వచ్చి వాచా; తస్య(అస్యాహుతము)=అట్టి; తే(త్వయా)= నీచేత; గహ్యం=నిందింపదగినకార్యము; కృతం=చేయఁబడినది. అహో = ఆశ్చర్యము! సౌమ్య=తిన్నవాడవగు: లక్ష్మ

ణుడా! ఇహ=ఇప్పుడు; స్వస్తి= మంగళము; భ వేదిహ=కలుగునాయేమి? లక్ష్మణుడా! నీవు సీతచచ్చటవొంటి మెయిచిచివచ్చితివే; తప్పుది చేసినావు; ఆశ్చర్యముగా నున్నది! సౌమ్యుడా! ఇప్పుడు, మనకుక్షేమముకలుగునామోమి? అని, తాత్పర్యము.

శ్రీమద్రామాయణము • ఆరణ్యకాండము. ౩౦

స ౫౭

నమస్తీ సంశయో వీర సర్వధా జనకాత్మజాః ౧౯
విసప్తా భక్షితావాపి రాక్షసైః వనచారిభిః
అశుభాన్యేవ ధూయిష్ఠం యథా ప్రాదుర్భవంతి మే. ౨౦

టీక వీర=పరాక్రమకాలివగులక్ష్యము	నే=నాకు; సంశయః = సంశయము;
ఋదా! యథా=ఎట్లు; అశుభాన్యేవ=	నాస్తీ=లేదు.
దునికమిత్రములె; ధూయిష్ఠం= అధి	పరాక్రమవతుఁడవగు లక్ష్యమఋ
కముగా; మే=నాకు; ప్రాదుర్భవం	దా! ఇప్పుడు, నాకు మహిమిత్రములెయి
తి=తోచుచున్నవో; తథా (అధ్యాత్మ	ధికముగా నగపడుచుండుటంజూడగా,
తమ)=అట్లు; సవనాథా= అన్నివిధము	నన్నివిధంబులను, సీతను, వనచరులను
లను; జనకాత్మజా = జనకమహారాజు	రాక్షసులు, అపహరించుకొనియెనునను
కూతురుయినసీత; విసప్తా= నశించిన	బోయియుండురు; లేక, భక్షించియె
ది.వాపి=లేక; వనచారిభిః= వసంబునం	ననుండురు; నాకు సందియములేదు.
దుఃచితుఁడున్నట్టి; రాక్షసైః= రాక్ష	అని, కాత్పర్యము.
సులచేరి; భక్షితా= భక్షించబడినది.	

అపి లక్ష్మణ సీతాయా స్యావగ్యం ప్రాప్నుయావహే
జీవంశ్యః పురుషవ్యామ్ర సుతాయా జనకస్య వై. ౨౧

టీక పురుషవ్యామ్ర=పురుషశ్రేష్ఠుఁ	మటను, క్షేమమును; అపి ప్రాప్నుయావ
డవగు; లక్ష్మణుఁ=లక్ష్మణుఁడగు! జీవం	హే=హందుడు మా యేమి?
శ్యః=బ్రతికియున్న; జనకస్య=జన	పురుషశ్రేష్ఠుఁడవగులక్ష్యమఋదా! జ
కమహారాజుయొక్క ("వై" అనుంది	నకమహారాజుకొనూతెఱయగు సీతా
ప్రాదపూరణార్థము); సుతాయాః=	దేవి, బ్రతికిక్షేమముతోనుండుటను, మ
కొమార్తెయినున; సీతాయాః= సీ	నమమాడగలమా యేమి?
తయొక్క; సామగ్యం= తులిలేకుం	అని, కాత్పర్యము.

యథా వై మృగసంఘాత్స గోమాయుత్పైక కైరవమ

వాశ్యంతే శకునాశ్చపి ప్రదీప్తా మభిలో దిశమ్. ౨౨

టీక॥ యథావై = ఎట్లునగా, మృ	వాశ్యంతే = అజచుచున్నది.
గనంఘాశ్చ = జింకలయొక్కగుంపులు	ఎందువలనననగా; జింకలునక్క
ను; గోమాయుశ్చైవ = చక్కయను;	లునుబట్టులును, సూర్యుడుండుదిక్కు
శకునాశ్చపి = పక్షులును; ప్రదీప్తాం =	జేరి, భయంకరంబుగానజచుచున్నవి.
ప్రకాశించుచున్న; దిశమభిలో = చిక్కు	అని, తాత్పర్యము.
చుట్టును; భైరవం = భయంకరముగా;	

అపి స్వస్తి భవే తస్యా రాజపుత్ర్యా మహబల

టీక॥ మహబల = అధికమయినబల	అగునాయేమి?
ముగలబక్షివలనగా! తస్యా = అ; రా	మహబలకాలియగు లక్ష్మణుడా!
జపుత్ర్యా = రాజకొమారతెయగు	రాచకొమారతెయగు సీతకు క్షేమంబు
సీతకు; స్వస్తి = ముగళము; భవేదః =	గలుగునాయేమి? అని, తాత్పర్యము.

ఇదంహ రక్షో మృగసన్నికాశం

ప్రలోభ్య మాం దూర మనప్రయాంశమ్. ౨౩

హతం కథంచి న్నహతాశ్రమేణ

స రాక్షసో ధూన్తియమాణ ఏవ

టీక॥ మృగసన్నికాశం = జింకతో	దురునే; రాక్షసః = రాక్షసుడు; అ
సమానఃదైవః; ఇదం = ఈ; రక్షః = రా	క్షుల్ = అయ్యెను.
క్షసుడు; అనుప్రయాంశం = వెంటిం	జీకరూపుదాన్తిన యీ రాక్షసు
చుచున్న; మాం = నన్ను; దూరం =	దు, తన్ను వెంటిందుడన్ననన్ను మో
దూరముగా; ప్రలోభ్య = మోసపు	సప్రచ్యుటముదూరముకొనిపోయి, మ
చ్చి; మహతా = అధికమయిన; శ్రమే	హాశ్రమంబుననాచేహనుడై, మరణ
ణ = కష్టముచేత; కథంచిత్ = ఎట్లే;	కాలంబునన, రాక్షసరూపంబుకొం
హతం = దంపబడినాడు. సః = అతః	డెను. అని, తాత్పర్యము.
దు; ద్వియమాణఏవ = మరణమునొం	

శ్రీమద్రామాయణము * ఆరణ్యకాండము. ౧౫

స ౫౩

మనశ్చ మే దీన విహాసహృష్టం
చక్షుశ్చ సవ్యం కురుతే వికారమ్. ౨౪
అసంశయం లక్ష్మణ నా స్తి సీతా
హృతా హృతావా పథి వతశలేవా

<p>టిక ఇక=ఇప్పుడు; మే= నాయె కొ; మనశ్చ=మనస్సును; దీనం = దుఃఖ తమును; అప్రహృష్టం= సంతోషంబులే నిదియు; భవన(అర్థ్యాహృతము)= అ గుచున్నది. సవ్యం=ఎడమచైన; చక్షు శ్చ=కన్నను; వికారం= వికారమున; కురుతే=చేయుచున్నది. లక్ష్మణం= ల క్ష్మణుడా' అసంశయం=సందేహము లేనట్లుగా; సీతా=సీత; నా స్తి=లేదు. హృతా=అపహరింపబడినదో; హృ తావా=మరణమునొందినదో; పథి=</p>	<p>మాగణమునందు; వతశలేవా= ఉన్న దో. ఇప్పుడునామనస్సుచీనమయి సంతో షములేకున్నది; నాయెడమకన్నను అ దరుచున్నది; కావున, లక్ష్మణుడా, సీ త, రాక్షసులచే నపహరింపబడినదో, మరణంబునొందినదో, మాగణమునం గొఱిపోబడుచున్నదోగాని, యాత్ర మంబునందులేదు; సందేహములేదు. అని, రాముండు, లక్ష్మణునితోఁజెప్పె ను. అని, రాత్వర్యము.</p>
--	--

ఇత్యావే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
ఆరణ్యకాండే, సప్తపంచాశస్సగః.
ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థబంధికాభ్యాసంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్రీ
వ్యాఖ్యానంబునందు, ఆరణ్యకాండసప్తపంచాశస్సగః టిక,
ముగిసినది.

మ

అ

అష్టపంచాశసర్గప్రారంభః.

సదృష్ట్యై లక్ష్మణం దీపం శూన్యే దశరథాత్మజః
పర్యపృచ్ఛత ధర్మాత్మా నై జేహీ మాగతం వినా. ౧

టీక॥ ధర్మాత్మా = ధర్మస్వభావుఁ	పర్యపృచ్ఛత = అడిగెను.
దశుః దశరథాత్మజః = దశరథుని కొడు	ధర్మాత్ముండగు దశరథమహారా
కై నః సః = ఆరాముఁడు; శూన్యే = శూ	జువుత్రుఁడైనరాముండు, శూన్యంబగు
న్యమయినయడవియండు; నై జేహీం వి	మహారణ్యంబున, సీతాదేవిని విడిచి
నా = సీతను విడిచి; అగతం = వచ్చినవాఁ	చ్చినవాఁడును దీనుండునగు లక్ష్మణుం
డును; దీపం = గవళముడిగినవాఁడునగు;	డాచి, యిట్లుండెగెను.
లక్ష్మణం = లక్ష్మణుని; దృష్ట్యా = చూచి;	అని, తాత్పర్యము.

ప్రస్థితం దండకారణ్యం యా మా మనుజగామహ
క్వ సా లక్ష్మణ నై జేహీ యాం హిత్వా త్వయహగతః. ౨

టీ॥ లక్ష్మణం = లక్ష్మణుఁడా! యా =	టికి; అగతః = వచ్చినావో; సా = ఆ;
ఎవ్వరె; దండకారణ్యం = దండకార	నై జేహీ = సీత; క్వ = ఎచ్చట;
ణ్యమానుగూచి; ప్రస్థితం = బయలు	లక్ష్మణుఁడా! ఎవ్వరె, దండకార
దేవన; యాం = నన్ను; అనుజగామ =	ణ్యంబునకు వచ్చుచున్ననన్ను వెంటడిం
వెంటడించెనో ("హ" అనునది పాదభూ	చివచ్చెనో, అట్టి సీతను, నీవిప్పుడు విడి
రదౌర్థము); యాం = ఎవ్వరెను; హి	చి, ఇచ్చటికి వచ్చినావే; అసీతయిప్పుడె
త్వా-విడిచి; త్వం = నీవు; ఇహ = ఇచ్చ	చ్చటనున్నది; అని, తాత్పర్యము.

రాజ్య భీష్టస్య దీప్య దండకా న్పరిధావతః
క్వ సా దుఃఖసహయా తే నై జేహీ తనుజధృజా. ౩

మ

శ్రీమద్రామాయణము * ఆరణ్యకాండము. ౧౦౦

స ౫౮

టీక॥ రాజ్యభీష్టస్య = రాజ్యమున	సా = ఆ; వై దేహీ = సీత; క్వ = ఎచ్చట?
నుండికాచినవాడను; దీవస్య = దుఃఖ	రాజ్యభీష్టుండవై దీనుండవై చం
తుండను; దండకా = దండకారణ్య	డకారణ్యంబునందరుగుచున్న నాతోస
మునుగుచివా; పరిధావతః = సంచరిం	మానముగా దుఃఖము ననభివించుచు
చుచున్నవాడనగు; మే = నాయొక్క;	నాకుఁదోచుగానన్న సన్ననడముగ
దుఃఖసహాయా = దుఃఖమునకుఁదోడై	లయాసీతయెచ్చటనున్నది?
న; తనుమధ్యమా = సన్ననడముగల;	అని, తాత్పర్యము.

యాం వినా నోత్సహే వీర మహూతకవపి జీవితమ్
క్వసా ప్రాణసహాయా మే సీతా సురసుతోపమా. ౪

టీక॥ వీర = పరాక్రమశాలివగులత్తు	క్వ = ఎచ్చట?
ఋదా! యాంవినా = ఎవ్వరైనవిడిచి;	పరాక్రమశాలివగు లత్తుఋదా!
మహూతకవపి = కొంచెము గేదైన	ఎవ్వరైనవిడిచి, నేనుమహూతకా
ను; జీవితం = బ్రతికియుండుటకు ; నో	మేజీవింపఁజాలనో, అట్టి, దేవక్య
త్సహే = కోరనో ; సురసుతోపమా =	తోసరివచ్చునట్టి, నాప్రాణంబులకు
దేవకన్యతోఁబోవలెగల; సా = ఆ;	దోడైనసీతయెచ్చటనున్నది?
మే = నాయొక్క ; ప్రాణసహాయా =	అని, తాత్పర్యము.
ప్రాణములకుఁదోడైన; సీతా = సీత;	

పతిత్వ మమరాణౌం వా పృథివ్యా శ్చాపి లక్ష్యత
తాం వినా తవ సీయాభాం నేచ్ఛేయం జనకాన్తకామ్. ౫

టీక॥ లక్ష్యత = లక్ష్యఋదా! నప	దేవతలయొక్క;
సీయాభాం = బంగారముయొక్క కాం	పతిత్వం వా = ప్రభు
తివంటి కాంతిగల; జనకాన్తకాం =	త్వమునుగాని; పృథివ్యాః = భూమియొ
జనకమహారాజుకూతురయిన; తాం	క్క; పతిత్వం (అధ్యాత్మము) చాపి =
వినా = అసీతనువిడిచి; అమరాణౌం =	ప్రభుత్వమును గాని; నేచ్ఛేయం =
	కోరను.

ప్ర

లక్ష్మణుఁడా! బంగారు బాయవంటి	నిధూమండలాధిపత్యముగాని, నాకెం
దేహముగల జనకమహారాజ పుత్రియ	తమాత్రమకొలలేదు.
గునాసీతలేనియెడ, దేవేంద్రత్వముగా	అని, తాత్పర్యము.

కచ్చి జ్ఞీవతి వైదేహీ ప్రాణైః ప్రియతరా మమ
కచ్చి త్వప్రవాజనం సౌమ్య నమే మిథ్యా భవిష్యతి. ౬

టీక॥ సౌమ్య = తిన్ననివాఁడవగు ల	సౌమ్యుండవగులక్ష్మణుఁడా! నా
క్షుణుఁడా! మమ = నాకు; ప్రాణైః	కుఁ బ్రాణంబులకన్నను బ్రియయైన
(ప్రాణేభ్యః) = ప్రాణముల కన్నను;	సీతబ్రతికియున్నదా? సీతావియోగ
ప్రియతరా = అధికప్రియయిన; వైదే	మువలన, నేనిప్పుడప్రాణంబులు వదలఁ
హీ = సీత; జీవతికచ్చిత్ = బ్రతికియు	గాఁబడునాలుగుసంవత్సరములువనవా
న్నదాయేమి? మే = నాయొక్క; ప్రవా	సముసేయుటయనునాప్రతము తప్పిపో
జనం = వనవాసము; మిథ్యా = దబ్బుట;	దుగదా? అని, తాత్పర్యము.
నభవిష్యతికచ్చిత్ = కాదాయేమి?	

సీతా నిమిత్తం సౌమిత్రే వృత్తే మయి గతే త్వయి
కచ్చి త్వకామా సుఖితా కైకేయా సా భవిష్యతి. ౭

టీక॥ సౌమిత్రే = లక్ష్మణుఁడా! సీ	కాఁగలదాయేమి?
తానిమిత్తం = సీతకొఱకు; మయి = నే	లక్ష్మణుఁడా! సీతనశించుట వలన
ను; వృత్తే = మరణంబునొందఁగా; త్వ	నేను మరణంబునొంది, నీవు బ్రయోధ్య
యి = నీవు; గతే = పోఁగా; సా = ఆ;	కుపోఁగానే, అకైకేయి, నిన్నుంటా
కైకేయా = కైకేయి; సకామా = కో	చి, తనకోరికయీ దేతెనని సుఖంబు
రఁబడినదా? పోఁగూడినదై; సుఖితా =	నొందఁగలదాయేమి?
సుఖమునొందినది; భవిష్యతికచ్చిత్ =	అని, తాత్పర్యము.

సత్రువ్రతాశ్యాం సిద్ధాథాం వృత త్రతా తపస్వినీ

ఉపస్థాస్యతి కాసల్యా కచ్చి త్సమ్యేన కైకయామ్. ౮

టీక॥ సప్తత్రరాజ్యాం = కొడుకు	గలదాయేమి?
తోనురాజ్యముతోనుంగూడినదియు; సి	అట్లు పుత్రుడనై ననేనును మృతి:
ద్ధాథా = ఈ డేటి నప్రయోజనము	బొందికనికరింపదగినస్థితిలోనుండుకొ
గలదియునగు; కైకయాం = కైకయిని;	సల్యాచేవి, కొడుకుతోనుదొరతనమ
మృతపుత్రా = చచ్చినకొడుకు గలది	తోనుంగూడినదియుండనకొన్ఱులన్నియు
యు; తపస్వినీ = తపోవీర్యయునగు;	సేదేర్చుకొన్నదియునగు కైకయిని, విస
కాసల్యా = కాసల్య; సామ్యేన = విసయ	యంబున, సేవింపుచుండఁ గలదా
ముదేత; ఉపస్థాస్యతి కచ్చిత్ = సేవింపఁ	యేమి? అని, తాత్పర్యము.

యది జీవతి వైదేహీ గమిష్యా మ్యాశ్రమం పునః

సువృత్తా యది వృత్తా సా ప్రాణాం స్త్యత్యైమి లక్ష్మణ. ౯

టీక॥ లక్ష్మణ = లక్ష్మణుడా! వైదే	ను; త్యత్యైమి = విడిచెదను.
హీ = సీత; జీవతియది = బ్రతియుం	లక్ష్మణుడా! సీత బ్రతియుండునే
డునే; పునః = మఱల; ఆశ్రమం = ఆ	ని మఱలనాశ్రమంబునకువచ్చెదను; స
శ్రమమునుగూర్చి; గమిష్యామి = పోయె	దాచారసంపన్నయగునాసీత, వృతిఁ
దను. సువృత్తా = మంచియారముగ	బొందియుండిన యెడఁ, బ్రాణంబులు
ల; సా = అసీత; వృత్తాయది = మృతిఁ	విడిచెదను. అని, తాత్పర్యము.
బొందెనేని; ప్రాణాం = ప్రాణముల	

యది మా మాశ్రమగతం వైదేహీ నాభిభాషతే

పునః ప్రహసితా సీతా వినశిష్యామి లక్ష్మణ. ౧౦

టీక॥ లక్ష్మణ = లక్ష్మణుడా! ప్ర	సీత; ఆశ్రమగతం = ఆశ్రమమునొందిన;
హసితా = మంచినవ్వుగల; వైదేహీ =	మాంబు; నాభిభాషతేయ
విదేహ-దేశమునందుండుట్టి; సీతా =	ది = మాటలాడఁకుండునేని; పునః = ఇం

❖

❖

క; వినశిష్యామి=మృతించునదెదను.
 లక్ష్మణుఁడా! నే నాశ్రమంబున
 కుంజరంగానే, సీత, మొగంబునంజీటు
 నగవొప్ప, మధురాలాపంబు లాడుచు

నాచెంతకు రాకుండునేని, నేనుదత్త
 గంబమరణంబునొందుదును.
 అని, తాత్పర్యము.

బూహి లక్ష్మణ వైశేహీ యదివచనా నవా
 త్వయి ప్రమత్తే రయోధి భక్షితా వా తపస్విన్. ౧౧

టీక|| లక్ష్మణ- లక్ష్మణుఁడా! వైశేహీయేమి?
 హీ=సీత; వచనంబు=వచనమున్న
 చా? నవా=లేదా? బూహి=చెప్పు
 ము. త్వయి=నీవు; ప్రమత్తే=ఏమిటిని
 వాదనై యుండగా; తపస్విన్=నీవు
 ణింపవలసినీత; రయోధి=రాక్షసుల
 చేత; భక్షితావా=భక్షింపబడినదా

యేమి?
 లక్ష్మణుఁడా! సీత బ్రహ్మియున్న
 చాలేదా? చెప్పు. లేక, నీవు, ఏమిటియుం
 డగా, రాక్షసులచూచితిగదా-లేనిసీత
 నభక్షించివేసినారా?
 అని, తాత్పర్యము.

సుకుమారీచ బాలాచ నిత్యం చా దుఃఖవర్షిన్
 మద్వియోగేన వైశేహీ వ్యక్తం శోచతి దుర్మనాః. ౧౨

టీక|| సుకుమారీచ=చృమవయిన
 కేహముగలదియు; బాలాచ=పిన్నది
 యు; నిత్యం=పిల్లప్పుడున; అదుఃఖవ
 ర్షిన్=దుఃఖముల బాధనదియు నగు;
 వైశేహీ=సీత; మద్వియోగేన=నా
 విరహముచేత; దుర్మనాః=దుఃఖము
 నొందినవనస్సుగలదై; శోచతి=దుః

ఖించుచున్నది. వ్యక్తం-స్పష్టము.
 సుకుమార శరీరయును చిన్నవయస్సు
 స్సదియు నెప్పుడును దుఃఖమునెఱుం
 గడియునగునీత, నావియోగంబుగ
 లగుటచే, దుఃఖంబునొందగలదు; ఇది
 స్పష్టము. అని, తాత్పర్యము.

సర్వధా రక్షసా తేన జిహ్నేన సుదురాత్మనా

❖

❖

శ్రీమద్రామాయణము * ఆరణ్యకాండము. ౯౦౫

స ౫౮

వదతా లక్ష్మణే త్యుచై స్తవాపి జనితం భయమ్. ౧౩

టీక॥ జిహ్వాన=కపటియ; సుదు	యమ; జనితం=కలిగింపబడినది.
రాత్తనా=మిగిలియు దుష్టబుద్ధి గల	కపటియు దురాత్తుండనగు నా
వాడును; లక్ష్మణేతి = లక్ష్మణుడా	రాక్షసుండు, “లక్ష్మణుడా” యని
యన; ఉచైః=గట్టిగా; వదతా=చె	గట్టిగా నడిచుటచేత, శూరుండవగునీ
ప్పుచున్నాడునగు; తేన=ఆ; రక్షసా=	కును భయంబుగలిగినది.
రాక్షసునిచేత; సర్వధా=అన్నివిధం	అని, తాత్పర్యము.
బులను; తవాపి=నీకును; భయం=భ	

శ్రుతస్తు శంకే వై దేహ్య స స్వర స్సదృశో మమ
త్రస్తయా ప్రేషిత స్త్వంచ ద్రష్టుం మాం శీఘ్రమాగతః. ౧౪

టీక॥ వై దేహ్య=సీతచేత; మమ=	కు; ఆగతః=వచ్చినావు. ఇతి(అర్థా
నాయుకా ; స్వరేణ (అర్థ్యాహృత	హృతము)=అన; శంకే=ఊహించు
ము)=ధ్వనతో; సదృశః = సమానమ	చున్నాను.
యన; స్వరః=ధ్వని; శ్రుతస్తు=వివరి	నాకంతధ్వనియట్లు, అరాక్షసుండు
దినదియు. త్వంచ=నీవును; త్రస్తయా=	కూసినమాటను , సీతవినియుండును.
భయమునొందినసీతచేత; ప్రేషితః=	అంత, భయపడినన్నబంపంగా, నీవు
పంపబడినతాండవై; శీఘ్రం=శీఘ్రము	నన్నుఁజూచుటకై, శీఘ్రంబునవచ్చినా
గా; మాం=నన్ను; ద్రష్టుం=చూచుట	వనితలంచెదను. అని, తాత్పర్యము.

సర్వధాతు కృతం కష్టం సీతా మత్స్యజతా వనే
ప్రతికతుకాం నృశంసానాం రక్షసాం ద త్ర మంతరమ్. ౧౫

టీక॥ వనే=అడవియందు; సీతాం=	ష్టం=కష్టము; కృతం= చేయబడినది.
సీతను; ఉత్సృజతా=విడుచుచున్ననీచే	నృశంసానాం = క్రూరులగు ; రక్ష
త; సర్వధాతు=అన్నివిధంబులనే; క	సాం=రాక్షసులకు; ప్రతికతుకాం =

జ్ఞ

జ్ఞ

బడులు సేయుటకు; అంతరం=అవకాశము; దత్తం=ఇవ్వఁబడినది. అడవియందు సీతనొంటివిడిచివచ్చుటచేత, నీవుచాలఁ గష్టము గావించినా

వు; కూర్చుంటున్నాను, మనపై నైరంబుదీడుకొనుట కవకాశము లేకుండినది; ఇప్పుడునీవు, అవకాశంబుగ లిగించితివి. అని, తాత్పర్యము.

దుఃఖితాః ఖరఘాతేన రాక్షసాః పీడితాశనాః

త్రైస్థితా నిహతా ఘోరై ర్భవిష్యతి నసంశయః. ౧౬

టీక॥ పీడితాశనాః=మాంసమెయ్య శయః=సంజేహము; న=లేదు.

హంసముగాఁగల; రాక్షసాః= రాక్షసులు; ఖరఘాతేన= ఖరునివధించుటచేత; దుఃఖితాః=దుఃఖమునొందినారు. ఘోరైః=భయంకరులగు; త్రైః= ఆరాక్షసులచేత; సీతా=సీత; నిహతా= వధిపఁబడినది; భవిష్యతి=కాఁగలదు. సం

మాంసాహారులగు రాక్షసులు, నేనుఖరునివధించుటచే, చాలదుఃఖంబునొందియున్నారు; భయంకరాకారులగునారాక్షసులు, సీతనువధించియుందురు; సందియములేదు. అని, తాత్పర్యము.

అహూన్తి న్యృసనే మగ్న స్సర్వధా శత్రుసూదన

కిన్నిద్వానీం కరిష్యామి శంకే ప్రాప్తవ్య మీదృశమ్. ౧౭

టీక॥ శత్రుసూదన=శత్రువులచం

లంచెదను.

పునట్టి లక్ష్యముగా; అహూ=అయ్యో! సర్వధా=అన్నివిధములను; అస్మి=ఈ; న్యృసనే=దుఃఖమునందు; మగ్నః=ముంగిసవాడనై; ఇదానీం=ఇప్పుడు; కిన్ను=కేని; కరిష్యామి=చేసెదను; ఈదృశం=ఇట్టిది; ప్రాప్తవ్యం=పొందఁబడవలసినది. శంకే=అ

శత్రువులం జంపునట్టి లక్ష్యముగా! అయ్యో! నేనిప్పుడీత్యసనముద్ర మునందుమునింగి, యేమిచేయఁగలను? ఇట్టియాపదను బొందవలసినట్లు విధియున్నదనితలంచెదను. అని, రామండు లక్ష్యమునితోఁజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

ఇతి సీతాం వరారోహం చింతయ స్మేక రాక్షసః

శ్రీమద్రామాయణము • ఆరణ్యకాండము. ౪౦

స ౫౮

అజగామ జనస్థానం త్వరయా సహలత్తుః. ౧౮

టీక రాఘవః=రాముడు; ఇతి=	జనస్థానమున; అజగామ=పొందెను.
ఇట్లు; వరాహః=శ్రేష్ఠములయిన	రాముండీప్రకారంబున, సుందరం
పిఱుందులుగల; సీతాం=సీతను; చిం	బులగుపిఱుందులుగలసీతనే తలంచుచు,
తయస్త్వేవ=తలంచుచునే; సహలత్తు	లత్తుఁనితోఁగూడ, వేగంబున , జన
ణః = లత్తుఁనితోఁ గూడిన వాడై;	స్థానంబునకుఁబోయెను.
త్వరయా=వేగముచేత ; జనస్థానం=	అని, తాత్పర్యము.

విగహామాణో నుజ మార్తరూపం

క్షుధా శ్రమాచైవ పిపాసయాచ

వినిశ్చయేన కుషరాముఖో వివణః

ప్రతిశ్రయం ప్రాప్య సమీత్య శూన్యమ్. ౧౯

స్వ మాశ్రమం సంప్రవిగాహ్య ఏరో

విహర దేశా ననుసృత్య కాంశ్చిత్

వీత త్తదిత్యేవ నివాస ధూమా

ప్రహృష్ట రోమా వ్యధితో బహువ. ౨౦

టీక వీరః = పరాక్రమశాలిఁడుగు	మును; ప్రాప్య=పొంది; శూన్యం=పా
రాముడు; అతః రూపం = దుఃఖము	దుపడినదాఁగ; సమీత్య = చూచి;
నొందినయాకారముగల ; అనుజం=	స్వం=తనదైన; ఆశ్రమం = ఆశ్రమము
తమ్ముని; విగహామాణః=నిందించుచు;	ను; సంప్రవిగాహ్య=ప్రవేశించి; విహ
క్షుధా=ఆకలిచేతను ; శ్రమాచైవ	ర దేశా=విహరించు ప్రదేశములను;
చ=అలసటవలనను; పిపాసయాచ=ద	కాంశ్చిత్=కొన్నిటిని ; అనుసృత్య=
ప్పిచేతను; వినిశ్చయేన=నిట్టూర్పులు	వెంటదించి; నివాసధూమా = నివాస
వుచ్చుచు; కుషరాముఖః = ఎండినవోరు	స్థానమునందు; వీతత్=ఇది; తత్=అది;
గలవాడై; వివణః = తెల్లఁబాచిన	ఇత్యేవ=అనియే; ప్రహృష్టరోమా=
వాడై; ప్రతిశ్రయం= ఆశ్రమ ప్రదేశ	గనుపాటునొందిన వెంట్రుకలు గల

ప్రతిపదాంత్రటికాతాత్పర్యసహితము.

స ౫౯

వాఁడై;వ్యధితః=దుఃఖతుఁడు; బహు
వ=అయెను.

పరాక్రమవంతుండగు రాముండు,
దుఃఖతుండైయున్నతమ్మనిలక్ష్మణుని
ప్రకారంబున నిందించుచు , అంకితద
ప్పులవలనను శ్రమంబువలనను నిట్టూ
వులుపుచ్చుచు , ఎండిననోరుగలవాఁ
డై,వివణుకొండై,తనయాశ్రమ సమీప

ప్రదేశమునకుఁబోయి యచ్చట సీతం
గానక , యంతనాశ్రమంబుఁజొచ్చి,
యచ్చటనుబ్రయురాలింగానక, విహ
రప్రదేశంబులంజూచి, యాక్రీడావాస
స్థానంబునందు, “ఈప్రదేశంబిట్టిది, ఇ
దియిట్టి” దనిచెప్పెను,మేనంగగుపా
టుగదురం,బరమదుఃఖతుండయ్యె.
అని,తాత్పర్యము.

ఇత్యామే, శ్రీమద్రామాయణే, అధికావ్యే,
ఆరణ్యకాండే , అష్టపంచాశస్సగః.
ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్రీ
ఖ్యాఖ్యానంబునందు, ఆరణ్యకాండాష్టపంచాశస్సగఃటీక,
ముగిసినది.

ఏ కో న క ప్తి త మ స ర్గ పా రం భః.

అథా శ్రమా దుపావృత్త మంతరా రఘునందనః
పరిపప్రచ్ఛ సౌమిత్రిం రామో దుఃఖాదితం వ్రునః. ౧

టీక॥ అథ=అంత; రఘునందనః=
రఘువంశమునందుఁ బుట్టినవారల సం
తోషింపఁజేయునట్టి; రామః=రాము
డు; అంతరా = దారినడుమ; అశ్ర
మాత్ = అశ్రమముననుండి; ఉపావృ
త్తం=వచ్చినట్టి; దుఃఖార్థితం=దుఃఖ
ముచేచిరింపఁబడిన; సౌమిత్రిం=అత్తు

ణుని; వ్రునః=మఱల; పరిపప్రచ్ఛ=అడి
గను.
అంత, రఘువంశమునకుఁసంతోషం
బుగలిగించునట్టిరాముండు, అశ్రమము
ననుండి వచ్చిన పరమ దుఃఖతుండగు
అత్తుణుని, దారినడుమంచూచి,మఱ
ల నిట్లు యడిగెను. అని,తాత్పర్యము.

తమువాద కివర్థంశ్య మాగతోపాస్య తైథిరీమ్
యదా సా తవ ఏశ్వసా ద్వనే ఏరహితా మయః. ౨

టీక॥ రామః (ఆధ్యాత్మిక స్వరూపము) - రాముడు ; తం = ఆలక్ష్మణుడు గూర్చితివాదం చెప్పెను. యదా = ఎప్పుడు; తవ = నీయొక్క; నీయందలియగుట; ఏశ్వసాల్ = నమ్మకమువలన; మయా - నాచేత; వనే = అడవియందు; సా - ఆసీత; ఏరహితా - విడువబడినదో; తదా (ఆధ్యాత్మికము) - ఆప్పుడు; త్వం = నీవు; తైథిరీం = సీతను; అపాస్య = విడిచివేర్చుకొనుట; ఎందుకొకట; అగతః = వచ్చినావు? రాముడు, అత్మజుఁడౌచి యిట్లునయె; నేను, నీయందలి నమ్మకంబున, సీతనువలన నందు విడిచిపోయి యుండగా, నీవు అవిడువవిడిచి యెందుకువచ్చితివో అని, తాత్పర్యము.

దృష్టేవా ర్థగతం త్వం మే తైథిరీం త్యజ్య లక్ష్మణ
శంకమానం మహ త్పాపం యత్సత్త్వం వ్యధితం మనః. ౩

టీక॥ లక్ష్మణః = అత్మజుఁడౌచి! మైథిరీం = సీతను; త్యజ్య (త్యక్తాన్) = విడిచి; ఆధ్యాత్మికం = వచ్చితి; త్వం = నీవు; దృష్టేవా = చూచినంతనె; మే = నాయొక్క; మనః = మనస్సు; మహతే = గొప్పదను; పాపం = పాపమును; తం = కమానం = ఊహించుదు; వ్యధితం (ఇతి)యతే = మఃఖమునొందినదనునదియే అని, తాత్పర్యము.

స్ఫురతే నయనం సవ్యం బాహుశ్చ హృదయంచ మే
దృష్ట్వా లక్ష్మణ దూరే త్వం సీతా ఏరహితం వధి. ౪

టీక॥ లక్ష్మణః = అత్మజుఁడౌచి! పథి = మార్గమునందు; దూరే = దూరము

సందు; సీతావిరహితం=సీతచేదిమవఁ
బడిన; త్వం=నిన్ను; దృష్ట్యా=చూ
చి; మే=నాయొక్క; సవ్యం=ఎడమ
దైశ; నయనం=కన్నను; బాహుశ్చ=
భుజమును; హృదయంచ=తొమ్మను;
స్ఫురతే=అదరుచున్నది.

లక్ష్మణుడా! సీతనువిడిచివచ్చుచు
న్నసిన్ను, మారంబుననుండి దారిలోఁ
జూచినంతనె, నాయెడమకన్నును ఎడ
మభుజంబునువక్షంబును, అదరుచున్న
వి.అని, రామండు, లక్ష్మణునితోఁజె
ప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

ఏక ముక్తస్తు సౌమిత్రి లక్ష్మణ శృభలక్షణః

ధూయో దుఃఖసమావిష్టో దుఃఖితం రామ చట్రపిత. ౫

టీక||శృభలక్షణః= మంగళకరంబు
లయునలక్షణములుగల; సౌమిత్రి= సు
మిత్రకొడుకయిన; లక్ష్మణః= లక్ష్మణు
డు; ఏవం=ఇట్లు; ముక్తస్తు= చెప్పబడిన
వాఁడైనంతనె; దుఃఖితం = దుఃఖము
నొందిన; రామం = రామసింగుఁచి;
ధూయః=మిక్కిలియు; దుఃఖసమావి

ష్టః=దుఃఖము నొందినవాడై; అట్రపి
త=చెప్పెను.

మంగళకరంబులగు మంగలుగల
సుమిత్రాప్రభుడగులక్ష్మణుండు, ఇ
ట్లు రామంశుచెప్పిన మాటలనువిని,
దుఃఖితుండై, యిట్లని, చెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

స స్యయం కామకారేణ తాం త్యక్త్యా హ విహ గతః

ప్రహోవిత స్తస్మై వో దై స్తత్సకాశ విహ గతః. ౬

టీక||అహం=నేను; స్యయం=నేనై
యె; కామకారేణ = స్వేచ్ఛచేత;
తాం=ఆసీను; త్యక్త్యా= విడిచి; ఇ
హ=ఇచ్చటికి; నాగతః= వచ్చినవాడ
నుగాను. తస్మై వో = ఆసీతచేతనె; ఉ
దై =కూర్చిమలయినమాటలచేత;
ప్రహోవితః= ప్రేరేపించబడిన వాడ

నై; త్యక్త్యాకాశం= నీవవిడచును గూ
చి; ఇహ=ఇచ్చటికి; అగతః = వచ్చి
నాను.

నేనై స్వేచ్ఛగా నీతవచ్చట విడిచి,
యిచ్చటికివచ్చినవాడనుగాను; ఆసీత
యె, అపిప్రేక్షములగుమాటలచే, హ
న్మహాస్వనివలుమాటు పేరింపగా,

శ్రీమద్రామాయణము • ఆరణ్యకాండము. ౮౧౧

స ౫౯

సేను నీయొద్ద! చ్చటివచ్చివాను గాని పేము గారు. అని, తాత్పర్యము.

ఆర్యేణేన పరాకుష్టం నా సీతే లక్ష్మణే పిత
పాత్రాసీ తి య ద్వాక్ష్మ మైథియా ప్రమృతం గతమ్. ౭

టీక॥ హా=అయ్యో! సీతే=సీతా!	అంతఃకలన; గతం=పొందినది.
లక్ష్మణం=లక్ష్మణుడా! ఇతివ = అని	“అయ్యో! సీతా, లక్ష్మణుడా” అ
యు; పాత్రాసీ=రక్షించుము; ఇతి=	నియు, “రక్షింపుము” అనియు, సీతంత
అనియు; యతః=; వాక్యం=మాట;	ధ్వజననుభవించి యేమాట యారాట
ఆర్యేణేన=పూజ్యుడవగుచేతవలె ;	సునిచేనటవలెనదో, అమాటసీతా
పరాకుష్టం=అటవలెనదో; తతః=	చేచిచెవిసోకెను. అని, తాత్పర్యము.
అమాట; మైథియా=సీతయొక్క; శ్రీ	

సా త మాతా స్వరం శ్రుత్వా తవ స్నేహేన మైథిని
గచ్ఛ గచ్ఛేతి విమోహ రుదంతి భయవిహ్వలా. ౮

టీక॥ సా = ఆ; మైథిని = సీత; ఆహ=చెప్పెను.	
తం = ఆ; ఆతా=స్వరం= దుఃఖతధ్వని	సీత, యాయేమ్యసువిన్నంతనె, నీ
ని; శ్రుత్వా=విని; తవ=నీయొక్క; స్నే	యందలి స్నేహముచేత, నీకేమోయాప
హేన=స్నేహముచేత; రుదంతి=విద్రు	దవాటిల్లెననుభయమునగడగడవణంకు
రు; భయవిహ్వలా=భయముచేనందు	చు, గోచనంబునీయుచు, నన్నునీయొద్ద
వములస్సాధీనతవప్రీతిః; మాం = న	కుఁబొమ్ముపొమ్మని బలారాగించుచే
న్నుఁగూర్చి; గచ్ఛగచ్ఛేతి=పోవామ్మ;	నెను. అని, తాత్పర్యము.

ప్రబోధ్యమానేన వయా గచ్ఛే తి విమోహ త స్తయా
ప్రత్యుక్తా మైథిని వాక్య విరు త్వత్ప్రగ్భయాయితమ్. ౯

టీక॥ తయా=అసీతచేత; గచ్ఛేతి=పోమ్మని; విమోహః = పిశున-మాలు;

జ

<p>ప్రహ్వహాసేన = ప్రేరింపఁ బడు చున్న; సుయా = నాచేత; మైథిలి = సీత; త్వప్రత్తియాన్వితం = నీయఁదలి నన్ను కముతోఁగూడిని; ఇవం = ఈ; వాక్యం = మాట; ప్రత్యుక్త = బదులుచెప్పఁబడి నది.</p>	<p>అట్లు, సీతపలుమాటునన్నుఁబూమ్మ నిచెప్పఁగా, నేను, నీశార్యపరాక్రమం బులయందుదృఢమయిన నవ్యకముగల వాఁడనఁగటచే, నావిడంబూచి యిట్లుని చెప్పితిని. అని తాత్పర్యము.</p>
---	--

త తత్పర్య మ్యహం రక్షో యదస్య భయమావహేత్
 నిర్వృతా భవనాస్త్యే త తేనాప్యేవ ముచాహ్యతమ్. ౧౦

<p>టీక మతే = ఏ గాతఁడు; ఆస్య = ఈ రామునకు; భయం = భయమును; ఆ వహేత్ = కలిగించునో; అప స = నేను; తత్ = అట్టి; రక్షః = రాక్షసుని; న తత్పర్య ముచాడను. నిర్వృతా = సుఖమునొం దిన వానవు; భవ = అగుము. ఏతత్ = ఇది; నా స్త్యే = కాదు. కనాపి = ఎవ్వఁడే తనో; ఏవం = ఇట్లు; కివాహ్యతం = చె</p>	<p>ప్పఁబడింది. రాము నకుభయము కలిగించునంత టి రాక్షసుఁడీ ప్రపంచమున నీ లేడు; ఇది రాముఁడఅచిన మాట గాదు; నీవును భయమును బ్రత్యక్షింపఁగోరెట్లు కూసి నాఁడుగాని చెబు గాదు. అ; తాత్పర్యము.</p>
---	--

విగహితం త నీచంద కథ మార్కొభి భాస్యతి
 త్రాహీతి వచనం నీతే యస్తామే త్రిదశాపి. ౧౧

<p>టీక మతే = ఎవ్వఁడు; త్రిదశాపి = కేవలమైన ననుకూలత = రక్షించు లో; స; (అధ్యాహుశము) = అట్టి; ఆ క్త = భూజ్ఞుఁడైన రాముఁడు; విగహి తం = విందితమును; నీచం = నీచమునగు; "నీ తే = నీతా! త్రాహీ = రక్షించుము." ఇ</p>	<p>తి = అనేడు; వచనం = మాటన; కథం = ఎట్లు; అభిభాస్యతి = చెప్పును; కేవలమైన ననుభయంబుగలిగినప్పు డురక్షించుచాలినట్టి రాముండు, మహా కులంబునఁబుట్టిన శూరునకు ఇందితం బును, అందును అపరాధంబునఁజ్ఞినిం</p>
---	--

బిలుచుటచేసెనీచంబునగు, "సీతా! ర | అని, తాత్పర్యము.
క్షీంచుము" అనునీమాట నెట్లు చెప్పున?

క్షిమి త్తంతు కనాపి భ్రాతృ రాలంబ్య మే స్వరమ్
రాక్షసే సేవకం వాక్యం త్రాహిత్రాహీతి శోభనే. ౧౨

టీక భ్రాతృ = మంగళరూపిణివగునీ	చెప్పుటచేసెది.
తా! క్షిమి త్తంతు = ఏదోయొకయుద్దేశమునుగూచి;	కనాపి రాక్షసే = ఎ
వ్వఁడా యొక రాక్షసుచేత;	మే = నా
యొక్క భ్రాతృ = అన్నయొక్క;	స్వ
ర. = కంఠస్వని; ఆలంబ్య = ఆవలంబించి;	త్రాహిత్రాహీతి = రక్షించురక్షిం
చుచునెడు; వాక్యం = మాట;	ఈశివం =

విస్వరం వ్యాహృతం వాక్యం లక్ష్యత త్రాహితా మితి
స భవత్యా వృధాకార్యా కునారీజనసేవితా. ౧౩

టీక లక్ష్యత = లక్ష్యముఁడా! మాం =	"లక్ష్యముఁడా! చన్నురక్షించుము" అ
నన్ను; త్రాహితా = రక్షించుము.	ఇతి = అ
నెడు; వాక్యం = మాట;	విస్వరం = వికృత
మయినభృని గలుగునట్లుగా;	వ్యాహృ
తం = చెప్పుటచేసెది.	భవత్యా = నీచేత;
కునారీజనసేవితా = కున్న స్రీలచేసే	
వింపఁబడిన; వృధా = యి; వాక్	
ర్యా = చేయఁబడినదికాదు.	

అలం తైక్షణ్య మాలంబ్య స్వస్థా భవ నిరుత్సుకా

టీక॥ వైక్లవ్యం=మఃఖమును; ఆలం=

బృ=అవలంబించి; ఆలం=చాలును. స్వ దుఃఖమువదలి నెమ్మదిగా నుండు
స్థా= నెమ్మదిగలదానవును; నిరుత్సాహము; నన్నబంపవలెననుతిలంబ్రనువిడు
కా=తొందరలేనదానవునుగా; భవ=పును, అని, తాత్పర్యము.

స సోస్తి త్రిపు లోకేపు త్రిమాన్వై రాఘవం రణే. ౧౪
బాలోవా బాయమానోవా సంయుగేయః పరాజయేత్

టీక॥ యః=ఎవ్వఁడు; రణే= యుద్ధముగాని; త్రిపు=మూడై; లోకేపు= ముగిసెడు; రాఘవ=రాముని; సంయుగే=లోకములయందును; వాస్తి=లేడు.
గే=య్యుద్ధమనందు; పరాజయేత్=యుద్ధంబున రామునిగెలువ గల
గెలుచునొ; స=అట్టి; త్రిమాన్=పురుషుడు, పురుషుఁడు, ముల్లోకంబులంబై
పుడు; “వై” అనునదిపాదపూరణ చ్చటను, ఇవివలనఁబట్టియుండఁడు;
భవము) బాలోవా= పుట్టినవాఁడుగా ఇంకంబుట్టనుంబోడు.
ని; బాయమానోవా= పుట్టఁబోవువాఁ అని, తాత్పర్యము.

సజయ్యో రాఘవో యుద్ధే జేవైశ్చక్ర పురోగమైః. ౧౫

టీక॥ రాఘవః=రాముఁడు; శక్రపురాండు.
రోగమైః= జేవేంద్రుఁడునుండినుండెడు జేవేంద్రునిముందిమకొని జేవతలం
వాఁడుగాఁగల; జేవైః=జేవలలచేతను; యుద్ధే=యుద్ధమనందు; జయ్యోః=జయంపఁజాలరు అని, సీతతో జెప్పఁటని.
యింప నలవియైన వాఁడు; స= అని, తాత్పర్యము.

ఏవ ముక్తాశు వై జేహీ పరిమోహిత చేతనా

ఉవాచా శూద్రే మందంతి దారుణం మామిదం వహి. ౧౬

టీక॥ వై జేహీ=సీత; ఏవం=ఇట్లు; ఉక్తాశు = చెప్పఁబడినదైనంతనా; పరి

శ్రీమద్రామాయణము • ఆరణ్యకాండము. ౮౧౫

స ౫౮

మోహితచేతనామోహమనొందిన
బుద్ధిగలదైఃఅత్రూణిఃకస్మిల్లనః మం
చఃఃవిడుచుదుఃమాం = నన్నుఁగూ
చిః ; వారుఁ = భయంకరమయినఃఇ
దం = ఈవచఃమాటను; ఉవాచ = చె
ప్పెను.

ఈప్రకారమునేనుజెప్పినంత, నీత,
యొక్కయుక్తబుద్ధితేక, కస్మిన్లువిడుచు
చు, నన్నబూచి, భయంకరంబులగు
మాటలనిట్లనిచెప్పెను.
అని, తాత్పర్యము.

భావో మయి తవాశ్మథం పాపవినశితః
వినష్టే భ్రాతరి ప్రాప్తం నదత్వం మా మవాప్యసి. ౧౭

టీక॥ భ్రాతరి = అన్న; వినష్టే =
నాశమనొందఁగా; ప్రాప్తం = పొం
దుటకు; మయి = నాయందు; తవ(త్వ
యా) = నీచేత; అశ్మథం = మిగిలి
యు; పాపం = దుష్టచయిన; భావః =
అభిప్రాయమె; నివేశితః = ఉంచబడి
యున్నది. త్వంచ = నీవొ; మాం = నన్ను;

నావాప్యసి = పొందఁజాలవు.
అన్నయెట్లయినను నాశంబునొంది
నంత నన్నుబొందవలెనని, నీవు, నా
యందు, మిగిలియుఁబాపివ్యంబగునభి
ప్రాయముచే యుంచియున్నావు, అ
యిచేసేవేమునన్నుబొందఁజాలవు.
అని, తాత్పర్యము.

సంకేతా ద్ధరతేన త్వ రామం నమసు గచ్ఛసి
క్రొశంతం హి యథాశ్మథం నైవ వభ్యవ పద్యసే. ౧౮

టీక॥ యథా = ఎందువలన ; అశ్మ
థం = మిగిలియు; క్రొశంతం = అ
చుచున్నవీనం = ఈరామునిగూర్చి నా
భ్యవపద్యసే = పోడున్నావో; తతః(అ
ధ్యాపృశము) = అందువలనఃత్వం = నీవు;
ధరతే = ధరుతునితోటిఃసంకేతాత్ =
సంకేతమువలన; రామః = రామని; న

వసుగచ్ఛసి = వెంటరించుచున్నావు.
ఇంతఅలచినను, రామునియొద్దకుఁ
బోవుటకునీకష్టమురాలేదే; కావున, నీ
వు, ధరుతునితోసంకేతముచేసికొని, రా
మని వెంటరిపటంబున నట్లువచ్చుచు
న్నావుకానివేఱుగాదు.
అని, తాత్పర్యము

రిపుః ప్రచ్ఛన్నచారీ త్వం మదభా మనుగచ్ఛసి
రాఘవస్యాం తరత్రేపు సత్తనం నాభిపద్యసే. ౧౯

<p>టిక॥ త్వం=నీవు; రిపుః=కక్షుండ పుఃప్రచ్ఛన్నచారీ=కపటముగాఁదిరుగు వాఁడవు. రాఘవస్య=రామనియొక్క; అంతరప్రేవుః=భిద్రమునుగోరినవాఁ డవై; మదభాం=నాకొఱకు; అను గచ్ఛసి=వెంటించుచున్నావు. తేభా= అందువలన; ఏనం=ఈరామనిఁగూర్చి; నాభిపద్యసే=పోవకున్నావు.</p>	<p>నీవు, శత్రుండవు, కపటవేషంబు తోనున్నావు; రామనికొప్పుడు వివా శంబుగలుగునోయిని, నాకొఱకై వెం టవచ్చుచున్నావు; అందువలననే, నీ వు, ఆపత్కాలంబున, రామనియొద్ద కుఁబోయిసాహాయ్యముసేయనొల్ల కు న్నావు అని, నీతనాతోఁజెప్పినది. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

ఏవ ముక్తాహి నై కేహ్య సంతర్థి ర క్తలోచనః
కోధా త్ప్రస్థురమాణోష్ఠ ఆశ్రమా దధి నిగతః. ౨౦

<p>టిక॥ అహం (అధ్యాత్మ్యము)= నేను; నై కేహ్య=నీతచేత; ఏవం = ఇ ట్లు; ముక్తాహి=చెప్పఁబడిన వాఁడవై; కోధాత్=కోపమువలన; సంతర్థి= వేగిరపడినవాఁడవై; ర క్తలోచనః= ఎ ఱ్ఱనికన్నులుగలవాఁడవై; ప్రస్థురమా ణోష్ఠః= అదరుచున్న పెదవులుగలవాఁ</p>	<p>డవై; ఆశ్రమాత్= ఆశ్రమముననుండి; అధినిగతః=ఎదురుగావచ్చినాను. ఇట్లునీతచేపుఁగానే, నేను, కోపం బునొంది, సంతర్థుండవై, కన్నులనెఱ్ఱం దనంబుఁగదుర, పెదవులదర, నాశ్రమం బుచెడలినెదురుగావచ్చిని. అని, లక్ష్మ ణుండు, రామనితోఁజెప్పెను. అని, తా.</p>
---	--

ఏవం బ్రవాణం సౌమిత్రి రామ స్సంతాప మోహితః
అబ్రవీ ద్దృష్టాతం సౌమ్య తాం వినాయ త్వ మాగతః. ౨౧

<p>టిక॥ రామః=రామఁడు; సంతాప మోహితః= సంతాపముచేమోహం</p>	<p>బునొందినవాఁడై; ఏవం=ఇట్లు; బ్రవా ణం=చెప్పుచున్న; సౌమిత్రి= అత్తగారు</p>
--	---

నిగూచిః; అబ్రహీత = చెప్పెను. సౌ
మ్య = తిన్నసివాడవగుటకల్యాణంబు! హంబుడెలిచి, యిట్లుచెప్పెను
త్వం=నీవు; తాంవి నా=ఆసీతనువిడిచి; యిట్లుచెప్పెను; సౌ
అగతః(ఇతి)యత్ = వచ్చినావనునది మ్యుడ! సీతనువిడిచినివ్రవచ్చుటమితి
యేదిగలదో; తత్(అధ్యాహృతము)= లితప్రయినవని. అని, తాత్పర్యము.
అది; మహర్కతం=చెడ్డవని.

రాముండు, పరమదుఃఖితులకై చే
హంబుడెలిచి, యిట్లుచెప్పెను
యిట్లుచెప్పెను; సౌ
మ్యుడ! సీతనువిడిచినివ్రవచ్చుటమితి
లితప్రయినవని. అని, తాత్పర్యము.

జానన్మపి సమర్థం మాం రక్షసాం వినివారణే
అనేన కోధవాక్యేన ప్రైథిల్యా నిస్సృతో భవాత్. ౨౨

టీక॥ భవాత్=నీవు; మాం = న
స్మ; రక్షసాం=రాక్షసులయొక్క; వి
నివారణే=అడ్డగించుటయందు, జయిం
చుటయందనుట; సమర్థం= సమర్థు
నిగా; జానన్మపి = ఎఱిగినవాడవ
య్యు; ప్రైథిల్యా=సీతయొక్క; అనేన=
ఈ; కోధవాక్యేన = కోపపుమాటచే

తనిస్సృతం=చెడలినావు.
నీవు, నేనురాక్షసులంజయింప సమ
ర్థుడననియెఱింగియు , సీతచెప్పిన
యాకోపవచనముచే, నట్లు, సీతనొంటి
విడిచివచ్చినావుగా!
అని, తాత్పర్యము.

నహితే పరితుష్ట్యామి త్యక్త్యా యద్భావి ప్రైథిశివ
శ్రుద్ధాయః పరుషం శ్రుత్వా తాం వినివారణే త్వ మాగతః. ౨౩

టీక॥ నాత్=నీకారణమువలన; ప్రైథి
లిం=సీతను; త్యక్త్యా=విడిచి; యాసి=వ
చ్చుచున్నావో; తత్ (అధ్యాహృత
ము)=ఆకారణమువలన; తే = నీకొఱ
కు; నపరితుష్ట్యామి=సంతోషింపను
గదా! త్వం=నీవు; శ్రుద్ధాయః= కోప
మునొందినసీతయొక్క; పరుషం= కఠి
నపుమాటను; శ్రుత్వా = విని; తాం=

ఆసీతను; వినియె=విడిచి ; అగతః=వ
చ్చినావు.
నీవు, సీతనువిడిచివచ్చినావుకావున,
నిన్నుజూడనాకుసంతోషము కలుగలే
దు; శ్రీకోపంబునొంది యేమోపరు
షముగాండెప్పితే, నీవు, అంతటితోనాది
డనువిడిచివచ్చినావు; ఇదియెంతమాత్ర
ముయొక్కముకాదు. అని, తాత్పర్యము.

సహధాత్వ విసితతే సీతయా యాత్ప్రబోధితః
కోధస్య వశ మాపన్నో నాకరో శ్శాసనం మమ. ౨౪

టీక॥ శ్శ్వాం(అధ్యాహృతము)=నీవు;	తత్(అధ్యాహృతము)=అది; సహధా
సీతయా=సీతచేత; ప్రబోధితః = ప్రే	తు=అన్ని విధములను; లే= నీయొక్క;
గింపఁబడినవాడవై; కోధస్య= కోప	అవినీతం=తప్పు.
ముయొక్క; వశం= అధీనతను; ఆప	నీవు, సీతచెప్పినమాటలువిని, కోధ
న్నః=పొందినవాడవై; మమ=నాయు	పరవశుండవై, నాయాజ్ఞ నుమీఱినావు;
క్క; శాసనం=ఆజ్ఞను; నాకరోః (ఇతి)	అన్నివిధంబులఁ జూచినను, ఇఁనీదిగా
యత్=చేయవైతవనునదియేదిగలదో;	పునఃపు. అని, తాత్పర్యము.

అసౌహి రాక్షస శ్చేతే శరేణాభి హతో మయా
మృగరూపేణ యేనాహ మాశ్రమా దపహహితః. ౨౫

టీక॥ మృగరూపేణ= జింకయొక్క	యున్నాఁడుగదా?
రావువంటిరావుగల; యేన= ఏరాక్ష	ఎవ్వఁడు, మృగరూపంబు ధరించి,
సునిచేత; అహం=నేను; ఆశ్రమాత్=ఆ	మోసంబున, నన్నాశ్రమంబుననుండిమా
శ్రమంబుననుండి; అపహహితః=తొలఁ	రంబుతొలఁగఁచీసికొనిపోయెనో, ఆరా
గఁచీసికొనిపోఁబడినానో; అసౌ=ఈ;	క్షునుండిదిగో, నాబాణముచేహతుండై,
రాక్షసః=రాక్షసుఁడు; సుయా=నాచే	నేలంబడియున్నాఁడు.
త; శరేణ=బాణముచేత; అభిహతో=	అని, తాత్పర్యము.
కొట్టఁబడినవాడవై; శేతేహి= పరుండి	

విక్రవ్యనాపం శరిధాయ సా శకం
సలీల బాణేన తాడిలో మయా
మాగ్ధేం తనుం త్యజ్య సవిక్ల బద్ధురౌ
బధూవ కేయూర ధర స్స రాక్షసః. ౨౬

టీక॥ సః=అతఁడు; మయా=నాచేత; బాప.=ధనుస్సును; విక్రవ్య = అక

శ్రీ గుర్రామాయ నామ * ఆరణ్యకాండము. ౮౧౯

స ౫౯

షిక చి; సాయకం = బాణమును; పరి
ధాయ = సంధించి; సలీల బాణేన వ = వి
లాసముతోఁ గూడిన బాణము చేసెనె;
తాడితః = కొట్టఁబడినవాఁడై; సక్లబ
స్వః = దుఃఖితమయినవ్యక్తితోఁ గూడిన
వాఁడై; మాగీం = జింక సుబంధియు
న; తనుం = దేహమును; త్యజ్య (త్య
క్త్వా) = విడిచి; కేయూరధరః = బాహు

పురుషుడరించిన; రాక్షసః = రాక్షసుః
మ; బహువ = ఆయెను.
నేను వింటు విలాసార్థముగా నుండు
బాణంబుఁ గూర్చి. యాకషిక చివఁగు
గా, నతఁడా బాణంబు దేహముంపై. దె
ట్టుచు, మృగ దేహము విడిచి, బాహు
గుఁతో నొప్పునట్టి రాక్షసరూపంబు
నొందెను. అని, తాత్పర్యము.

శరాహ శేనైవ తదా తతయా గిరా
స్వరం మమాలంబ్య సుమార సుశ్రీవమ్
ఉదాహృతం తద్వచనం సుదారుణం
త్య మాగతో యేన విహాయ మైథిలీమ్. ౨౭

టికతదా = అప్పుడు; శరాహ శే
నైవ = బాణము చేసెఁగొట్టఁబడినవాఁ
డైనంతనె; తేన (అధ్యాహృతము) = ఆ
రాక్షసునిచేత; ఆతతయా = దుఃఖితమ
యిన; గిరా = స్వరచేత; మమ = నాయొ
క్కః; స్వరం = కంఠధ్వని; ఆలంబ్య = ఆవ
లంబించి; యేన = దేనిచేత; త్వం = నీవు;
మైథిలీం = సీతను; విహాయ = విడిచి; ఆగ
తః = వచ్చినానో; తత్ = ఆ; సుదారు
ణం = మిగిలియుండు కరమున; వ
చనం = మాట; సుమారసుశ్రవం = మి

గి-లయుదూరము చక్కఁగా వివరింపిన
దగునట్లు; ఉదాహృతిం = చెప్పఁబడి
నది.
అప్పుడు, బాణహతుం డైనంతనే
యారాక్షసుండు, ఆతఁ స్వరంబున, నా
కంఠధ్వని ననుసరించి, బహుదూరముచ
క్కఁగా వినునట్లు, భయంకరమయిన
యామాట నజినాఁడు; దానివినినీవు
సీతను విడిచివచ్చినావు. అని, రాముండు,
అత్యుబంధితఁడై ప్పెను.
అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యాషే, శ్రీమద్రామాయణే, అదికావ్యే,
ఆరణ్యకాండే, ఏకోనవప్తితమస్సగళః.
ఇది, స్పష్టాశ్వాసము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాభ్యాసంబు, (శ్రీమద్రామానుజాంధ్రీ)
వ్యాఖ్యానంబునందు, ఆరణ్యకాంధ్రకోనపష్టితమసర్వ టీక,
ముగిసినది.

ॐ

పష్టితమసర్వకప్రారంభః.

భృత మాప్రజమానస్య తస్యాహో వామతోచనమ్
వాగ్మ్యుర చ్ఛాస్థల ద్రామా వేపధుశ్చస్య జాయత. ౧

టీక॥ ఆప్రజమానస్య = పచ్చచు	గెను.
చున్న; తస్య = ఆరామునియొక్క; వా	అట్లు, రామండ్రాప్రమంబునకువ
మలోచనం = ఎడమకన్ను; అహిః = క్రిం	చ్చుచుండగా, అతనియెడవికంటెక్రి
దికట్టు; భృతం = మిక్కిలియు; ప్రాస్థు	దిభాగముమిక్కిలియునదనది ; రా
రత్ = అదరెను. రామశ్చ = రామండు	ముండునడచునప్పుడు, తొట్టుపడెను; అ
ను; అస్థలత్ = తొట్టుపడెను. వేపధు	తనిచేహమునవడకువట్టినది.
శ్చాపి = పడకును; అజాయత = కలి	అని, తాత్పర్యము.

ఉపాలక్య నిమిత్తాని సోశుభాని ముహుర్ముహుః
అపి జ్ఞేయంను సీతాయా ఇతివై వ్యాజహరచ. ౨

టీక॥ సః = ఆరాముండు; ముహుర్ముహుః	సాదృశారణార్థము); వ్యాజహరచ =
హుః = మాటిమాటికి; అశుభాని = అ	చెప్పెను.
మంగళశకరములయిన; నిమిత్తాని = దు	ఆరాముండు, మాటిమాటికిదుర్ని
నియతములను; ఉపాలక్య = చూచి;	మిత్రంబులెచ్చుగాంబాడసూపుటంజూ
సీతాయాః = సీతకు; జ్ఞేయమపి = జ్ఞేయ	చి, "సీతకు జ్ఞేయంబుగలుగునాస్వామి!"
మనలదా? ఇతి = అని ("వై" అననది	అని, చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

శ్రీమద్రామాయణము * ఆరణ్యకాండము. ౪౨౦

స ౬౦

త్వరమాణౌ జగమాథ సీతా దర్శన లాలసః

శూన్య మావసథః దృష్ట్వా బహువో ద్వీగ్నమానసః. ౩

టీక॥ అథ=అంత; సః(అథ్యాత్మ) నమనస్సుగలవాడు ; బహువ = ఆ	
తము)=ఆ రాముండు; సీతాదర్శనలా మెను.	
లసః= సీతనుచూచుటయందభిశేచ్ఛగల	అంత, రాముండు, సీతంజూడవలె
వాడై; త్వమాణః= చేగిరపడుచు;	ననుతొందరచే, సతివేగంబున, నాశ్ర
జగము=పోయెను. శూన్యం= పాడై	మంబునకుంబోయి, యందుసీతలేకుం
న; ఆవసథ.= ఇంటిని; దృష్ట్వా=చూ	డుటంజూచి, పరమదుఃఖితుండయ్యె.
చి; ఉద్వీగ్నమానసః= దుఃఖితమయి	అని, తాత్పర్యము.

ఉద్రృచు స్త్వివ వేగేన విషేష స్రఘసందనః

తత్రతత్తోటబస్థాన మభిషిక్త్య సమంతతః. ౪

దదర్శ పర్యాశాలంచ రహితాం సీతయా తదా

శ్రీయా విరహితాం ధ్వస్తాం హేమంతే పద్మరీమివ. ౫

టీక॥ స్రఘసందనః=రాముండు; వే	న్నదియునగు; పర్యాశాలంచ= పర్యా
గేన=వేగముచేత; ఉద్రృచుస్త్వివ = ఎ	శాలనుగూడ; దదర్శ=చూచెను.
గురుదున్నవాండవలె; విషేష= విడి	రాముండు, ఎగిరినట్లు ఆతివేగంబు
చుకను; తత్రతత్తోటబస్థానః= ఉటబ	న, దుఃఖిపారవశ్యంబుచేత శేతులుగా
స్థానం=నివాసస్థానమను; సమంతతః=	న్న విడిలించుచు, నచ్చటచ్చట సీతయం
అంతటను; అభిషిక్త్య=చూచి; తదా=	మ ప్రదేశములనన్నింటింజూచి, సీతలే
అప్పుడు; సీతయా = సీతచేత; రహి	తుండుటచేత గాంతిహీనమయి హే
తాం=విడువబడినదియు ; శ్రీయా=	మంతేతుకావునందుం నెడిపోయియుం
కాంతిచేత; రహితాం= విడువబడినది	ను తామరకొలంకుంబోలియున్న ప
యు; హేమంతే= హేమంతర్తుకావునం	ణకశాలంజూచెను.
దు; ధ్వస్తా=నాశమునొందిన ; పద్మ	అని, తాత్పర్యము.
రీమివ(స్థితాం)=తామరకొలనువలెను	

రుదంత వివృతైశ్చ మ్మానపుష్ప వృగద్విజమ్
 (రియాలిహీనం విప్లవస్తం సంశ్లక్ష వనదేవతమ్. ౬
 విప్రకీర్ణా జినకుశం విప్రవిద్ధ బ్రుసీకటమ్
 బృహస్పతీశూన్యం నిజస్థానం విలాప పునఃపునః. ౭

టీక||సః అధ్యాత్మతమ)= ఆరా
 మఁడు;వృత్తైశ్చ=చెట్లచేతను; రుదం
 తమివ (స్థితం)= ఏడ్చుచున్నట్లున్నది
 యు;మ్మానపుష్పవృగద్విజమ్= వాడిన
 పూలును జింకలును బట్టులును గలవి
 యు;రియా=కాంతిచేత; విహీనం=
 విడువఁబడినదియ;విప్లవస్తం=చెడినది
 యు;సంశ్లక్షవనదేవతం=డిచినవన
 దేవతలుగలదియు;విప్రకీర్ణాజినకుశం=
 వెదచల్లఁబడినకృష్ణాజినములునుదభా
 లునుగలదియు;విప్రవిద్ధబ్రుసీకటం=వెద
 చల్లఁబడినఆసనములును చాఁపలునుగ
 లదియు;శూన్యం=పాడుపడినదియు
 నగు;నిజస్థానం=తనయాశ్రయమును;

బృహస్ప=మాటి;పునఃపునః=మాటి
 మాటికి;విలాప=ఏడ్చెను.
 రామఁడు,వికృతస్వరంబులగు తు
 మ్మెకలతోఁగూడినవగుటచే రోదనంబు
 సేయునట్లున్నవృక్షంబులతోఁ గూడిన
 దియు,వాడినపూలును దీనములగుమ్మగ
 పట్టులునుగలదియుఁగాంతిహీనంబును
 వృంసంబునొందినదియవనదేవతలచే
 బఃశ్యక్తంబును అచ్చటచ్చటవెదచల్లం
 బడియుండు కృష్ణాజినంబులును దభా
 లునుఆసనంబులును చాఁపలును గలది
 యుశూన్యంబునగు తనయాశ్రయంబు
 జూచి,మాటిమాటికివిలపించెను.
 అని,తాత్పర్యము.

హృతామృతావా నస్తావా భక్షితావా భవిష్యతి
 నిలీనా పృథవా భీరు రథవా వన మాశ్రితా. ౮

టీక||భీరుః=భయముగలసీత; హృ
 తా=అపహరింపఁబడినదిగానో; వృ
 తావా=వచ్చినదిగానో;నస్తావా=న
 శించినదిగానో;భక్షితావా=భక్షింపఁ
 బడినదిగానో; భవిష్యతి=కుండఁగలదు.

అథవా=లేనియెడ;నిలీనాపి=చాఁగిన
 దో.అథవా=లేక; వనం=అడవిని;ఆశ్రి
 తా=పొందినదో.
 భీరువగుసీత, రాక్షసులచేనపహరిం
 పఁబడినదో, మరణంబునొందినదో,నడ్డ

యనినదో, భక్షింపబడినదో, లేక నకపోయియున్నదో!
యెంచేనిదాగియున్నదో; లేకవనంబు అని, తాత్పర్యము.

గతా విచేతుం పుష్పాణి ఫలాన్యపిచ వాపునః
అథవా ప్రిన్తినిం యాతా జలాథకంవా నదీం గతా.

టీక॥ సీతా (అధ్యాత్మతము) = సీత; పుతా = పొందినదో.
పూజి = పూలనుగాని; పునః = మఱియు; సీత, పూలనుగానిఫలంబులనుగాని
ఫలాన్యపిచవా = పండ్లనుగాని; విచేతుం = కోయుటకేపోయినదో; లేక, విహారా
కోయుటకు; గతా = పోయినదో. అథ ఖము తామరకొలనునకేపోయినదో;
వా = లేక; ప్రిన్తినిం = తామరకొలంకు లేక, జలంబుగొనివచ్చుటకై నదికేపో
ను; యాతా = పొందినదో. వా = లేక; జయెనో. అని, రాముండు, విలపించెను.
లాథకం = నీళ్ల కొరకు; నదీం = ఏటిని; గ అని, తాత్పర్యము.

యత్నా వృగయమాణస్తు నానసాద వసే ప్రియామ్

టీక॥ సః (అధ్యాత్మతము) = ఆరాధ్యో.
ముండు; వసే = ఆడవయందు; య రాముండట్లు, మహాప్రయాసముతో
త్నాత్ = ప్రయత్నమువలన; వృగయ సంతవెదకేనను, వనంబునఁ బ్రియురా
మాణస్తు = వెదకుచున్నను; ప్రియాం = లింగానఁడయ్యె. అని, తాత్పర్యము.
ప్రియురాలిని; నానసాద = పొందఁడ

శోకర క్షేత్రణ శ్శోకా దున్మత్త కవ లక్ష్మతే. ౧౦
వృక్షాద్వృక్షం ప్రధావక్ స గిరేరప్రిం నదాన్మదీమ్

టీక॥ సః = ఆరాముండు; శోకర క్షేత్ర నుగూచియు; గిరేః = పర్వతముననుం
ణః = దుఃఖముచే నెట్లైన కన్నులుగల డి; అప్రిం = పర్వతమునుగూచియు; న
వాంఁజై; శోకాత్ = దుఃఖమువలన; వృ దాత్ = ఏటినుండి; నదీం = ఏటినిగూచి
త్నాత్ = వృక్షముననుండి; వృక్షం = చెట్టు యు; ప్రధావక్ = పరుగెత్తుచు; ఉన్మత్త

భవ=పిచ్చిపట్టనవాడవలె; లక్ష్మ్యతే=చూడబడుచున్నాడు.

రాముండు, దుఃఖాశేషముంబునగ స్తులనెఱుఁగదనంబుగదుర, దుఃఖపరవ శుండై, పిచ్చిపట్టివట్లు, ఒకవృక్షంబున

నుండి, మఱియొకవృక్షంబునొద్దకును, ఒకపర్వతంబుననుండి మఱియొక పర్వతమునొద్దకును ఒకనదియొద్దనుండి మఱియొకనదియొద్దకునుబయలుగొట్టుచుండెను. అని, తాత్పర్యము.

బహువ విలప నాగ్రీమ శ్లోకాణావ పరిష్కృతం. ౧౦

టీక॥ రాముః=రాముండు; శోకాణావపరిష్కృతః=దుఃఖసముద్రమునందు మునింగినవాడై; విలపక=విలపించుచు; బహువ=ఉండెను.

అస్మిన్నరాముండు, దుఃఖసముద్రంబునమునింగి, యీప్రకారంబునవిలపించుచుండెను. అని, తాత్పర్యము.

అపి కాచి త్వయా దృష్టా సా కదంబప్రియా కదంబ యది జానీషే శంస నీతాం శుభాననామ్. ౧౧

టీక॥ కదంబ=కదంబవృక్షమా! కదంబప్రియా=కదంబపుష్పములప్రియములుగాంగల; సా=అ; ప్రియా=ప్రియురాలు; కాచిత్=ఒకానొకస్త్రీ; త్వయా=నీచేత; అపిదృష్టా=చూడబడినదాయెడి; జానీషేయడి=ఎఱుంగుదువేసి; శుభాననాం = సుందరమయిన ముఖముగల; నీతాం=నీతన; శంస=చె

ప్పము. కదంబవృక్షమా! కదంబపుష్పములయందుప్రియగల నాప్రియరాలయిననీ తయచనొకానొకస్త్రీని నీవుచూచినావా? అదిడముగముసుందరముగానుండును; తెలిసియుండునేని, అదిడయెక్కడనున్నదో నాకుండెలుపుము. అని, తాత్పర్యము.

స్నిగ్ధపల్లవ సంకాశా వీతకా శేయవాసిని శంసస్వ యదివా దృష్టా బిల్వ బిల్వోపమ సస్తి. ౧౩

టీక॥ బిల్వ=బిల్వవృక్షమా! స్నిగ్ధపల్లవసంకాశా= సుందరమయినచిగురు

శ్రీమద్రామాయణము * ఆరణ్యకాండము. ౮౩౫

స ౬౦

||

||

టాకుతోసమానమయినదియు; పీతకౌ
శేయవాసినీ = పసుపుపట్టువస్త్రముక
ట్టుకొనియుండునదియు; చిల్కొప్పహస్త
నీ = చిల్వఫలములతోఁ బోలి-గల స్తన
ములుగలదియునగు శ్రీ; దృష్టాయది
వా = చూడఁబడినదగు నేని; శంసస్వ =
చెప్పము.

చిల్వవృక్షమా! సుందరమయినచిగురు
టాకువంటిదేహముగలదియొంటిపై
ట్టువస్త్రముకట్టుకొనియుండునదియుచి
ల్వఫలంబులవంటి స్తనములు గలదియున
గుసీతను జూచియుందువేని, యాచిడ
యెచటనున్నది? చెప్పము.
అని, తాత్పర్యము.

అథవా జాన శంస త్వం ప్రియాం తా మజాన ప్రియామ్
జనకస్య సుతా భీరు ర్యది జీవతివా నవా. ౧౮

టీక|| అథవా = అటుగాదేని; అజా
న = అజానవృక్షమా! త్వం = నీవు; అర్జు
నప్రియాం = అర్జున(ఏఱువార్తి)వృక్షము
ప్రియముగాఁగల; తాం = ఆ; ప్రియాం =
ప్రియరాలయినసీతను; శంస = చెప్ప
ము. భీరుః = భయపడుస్వభావముగల;
జనకస్య = జనకమహారాజయొక్క; సు

తా = కొమారె; జీవతియిదివా = బ్ర
తికియున్నదా? నవా = లేదా?
అటుగాదేని, అజానవృక్షమా! నీ
యందధికపీతిగల నాప్రియరాలి సం
గతిని, నీవైచంద్ర్యము; భీరువగుజనకమ
హారాజువుఁబ్రతికియున్నదా? లేదు?
అని, తాత్పర్యము.

కకుభః కకుభోరూం తాం వ్యక్తం జానాతి మైథిలిమ్
యథా పల్లవప్రమ్నోభ్యో భాతి హ్యేష వనస్పతిః. ౧౯

టీక|| కకుభః = ఒకవిధమయినయ
జానవృక్షము; కకుభోరూం = కకుభ
వృక్షమువంటితొడలుగల; తాం = ఆ;
మైథిలీం = సీతను; వ్యక్తం = స్పష్టముగా;
జానాతి = ఎఱుంగును. యథా = ఎట్ల
నఁగా; ఏషః = ఈ; వనస్పతిః = వృక్ష
ము; పల్లవప్రమ్నోభ్యః = చిగురుటాకులు

ను బూలునుగలదై; భాతి = ప్రకాశించు
చున్నది.
ఈకకుభవృక్షము, పల్లవంబులతో
ను బువ్వంబులతోనుంబ్రకాశించుచున్న
ది; కాబట్టి, యీకకుభవృక్షమునకుఁ,
దనవంటితొడలుగలసీతసంగతిస్పష్టము
గాఁదెలిసియుండును. అని, తాత్పర్యము.

౪౧

భ్రమరై రుప గీతశ్చ యథా క్రమవరో హ్యయమ్
ఏష వ్యక్తం విజానాతి తిలక స్థిలక ప్రియామ్. ౧౬

టీక॥ యథా=ఎట్లు; అయం=ఈ; గలసీతను; వ్యక్తం=స్పష్టముగా; విజా	
క్రమవరో=చ్యుతశ్రేష్ఠము; భ్రమరైః= నాతి=ఎఱుంగును.	
తు మ్మేళనచేతః; ఉప= సమీపమునందు; ఈతిలకవృక్షము, భ్రమరగానము	
గీతశ్చ=పాడఁబడినదియై; వతో= తో నొప్పుచున్నది కాఁబట్టి, దీనికిఁదన	
(అధ్యాహృతము) హి = ఉన్నదో; యందధికప్రీతిగలసీత సంగతి చక్కఁ	
తథా (అధ్యాహృతము)= అట్లు; ఏ గాఁడెలిసియుండును.	
షః=ఈ; తిలకః=బొట్టుగుచెట్టు; తిలక అని, తాత్పర్యము.	
ప్రియాం=బొట్టుగుచెట్టుప్రియముగాఁ	

అశోక శోకాపసుద శోకోపహతచేతనమ్

శ్వన్నామానం కురు క్షిప్రం ప్రియాసందర్శనేన మామ్. ౧౭

టీక॥ శోకాపసుద= దుఃఖముఁబొం	(దుఃఖములేనివానిఁగా) నగుట; కురు=
గొట్టునట్టి; అశోక = అశోకవృక్షమా!	చేయుము.
శోకోపహతచేతనం= దుఃఖముచేఁగొ	అశోకవృక్షమా! నీవెప్పుడునుదుఃఖ
ట్టుబడినమనస్సుగల; మాం=నన్ను; పి	ముఁబొంఁగొట్టుదువు; దుఃఖతుండనగు
యాసందర్శనేన=ప్రియురాలిచూపుట	నాకు, నాప్రియురాలింజూపి, శీఘ్రము
చేత; క్షిప్రం=శీఘ్రముగా; త్వన్నామా	న, నన్నుదుఃఖములేనివానిఁగాఁజేయు
నం=నీపేరుగలవానిఁగా, అశోకునిఁగా	ము. అని, తాత్పర్యము.

యది తాల త్వయా దృష్టా పవ్వతాలఫలస్తనీ

కథయస్య వరారోహం కారుణ్యం యది తే మయి. ౧౮

టీక॥ తాల=తాటిచెట్టా! పవ్వతాల	నాయందు; తే=నీకు; కారుణ్యంయది=
ఫలస్తా= పండివతాటిపండ్లవంటి స్తన	దయగలదేని; వరారోహం=శ్రేష్ఠముల
ములుగలసీత; త్వయా = నీచేత; దృష్టా	యిన పిఱుందులుగలజానకిని; కథయ
యది= చూడఁబడినదగునేని; మయి=	స్వ=చెప్పుము.

తాలవృక్షమా! పక్షములయిన తాయగలపక్షమునకు, సుందరములయిన
లఫలములవంటి స్రవములుగలనీతను నీ విజుందులుగలయానీత యెచ్చటనన
వుచూచియుందువేని, నాయందునీకుద దోనాకుఁజెప్పము. అని, తాత్పర్యము.

యది గృప్తా త్వయా నీతా జంబు జంబూఫలాపమామ్
ప్రియాం యది విజానీమే నిశ్శంకం కథయస్వ మే. ౧-

టీక॥ జంబు = నేరెడుచెట్టా! త్వయా = నీచేత; నీతా = నీత; దృష్టాయ
= చూడఁబడినదగునేని; జంబూఫలా పమాం = నేరెడుపక్ష్యోఃబోలిగ
ల; ప్రియాం = ప్రియురాలిని; విజానీమే యమి = చక్కఁగా నెఱుంగుదువేని; ని
శ్శంకం = సంశయములేనట్లు; మే = నా

కొఱకు; కథయస్వ = చెప్పము.
జంబూవృక్షమా! నీతంజూచియుం
దువేని, జంబూఫలంబులంబోలెన్నిగ
మయినమేనుగలవాప్రియురాలండగ్గ
లమునీకుఁజెలిసినపక్షమునకు, నాకుఁ
జక్కఁగాఁజెప్పము. అని, తాత్పర్యము.

అహూ త్వం కణికారా ద్య సుపుష్పే శ్శీభసే భృశం
కణికార ప్రియా సార్ధ్యే శంస దృష్టా ప్రియా యది. ౨౦

టీక॥ అహూ = అచ్చర్యము! కణికా
కారం = కొండగోఁగుచెట్టా! త్వం = నీవు;
అద్య = ఇప్పుడు; సుపుష్పేః = మంచి
పూలచేత; భృశం = మిక్కిలియు; శో
భసే = ప్రకాశించుచున్నావు. కణికా
రప్రియా = కొండగోఁగుపూలు ప్రియ
ములుగాఁగల; సార్ధ్యే = పతివ్రతయగు;
ప్రియా = ప్రియురాలు; దృష్టాయది =

చూడఁబడినదగునేని; శంస = చెప్పము.
కణికార వృక్షమా! నీవిప్పుడు,
సుందరంబులగుపుష్పంబులతోనొప్పుచు
నెంతయువాచ్చర్యంబుగలిగించుచున్నా
వు; నీపుష్పంబులపై నధిక ప్రతిగల
యుంబతివ్రతయు నగు నాప్రియు
ంజూచి యుందువేని, నెచ్చటను
దోనాకుఁజెప్పము. అని, తాత్పర్యము.

చూతస్థిపమహాసాలాః పనసాః కురవాః ధవాః

బాదీమా నసనాః గత్వా దృష్ట్వా రామో మహాయశః. ౨౧

మల్లికా మాధవీశైవ చంపకాక కేళికి స్తథా

పుచ్చ నామో వనే భాగంత ఉన్మత్తభవ లక్ష్మ్యతే. ౨౨

టీక|| మహామహాశాః=అధికమయిన
 తిరిగి=గల; రామః=రాముడు; చూతసి
 చూతసాలాక=చూమిడిచెట్లను క
 లంబవృక్షములను పెద్దమద్దిచెట్లను; పస
 సాలా=పనస చెట్లను; కురవాక=గో
 రంబుచెట్లను; ధవాక=చంద్రచెట్లను;
 రామకా=దాడిమచెట్లను; అస
 నాక=మంసచెట్లను; మల్లికాః=మ
 ల్లేలను; మాధవీశైవ=పువ్వులగురి
 వెంద చెట్లను; చంపకాక=సంపెంగచె
 ట్లను; తథా=అట్లు; కేళికిః=మొగిలి
 పొదలను; గత్వా=పోయి; దృష్ట్వా=
 చూచి; రామః=రాముడు; పుచ్చకా=
 అడుగుచు; వనే=అడవియందు; భాం

తః=తిరుగుడుపడినవాడై; ఉన్మత్తభ
 వ=పిచ్చిపట్టినవాడువలె; లక్ష్మ్యతే=
 చూడబడుచున్నాడు.

మహాశిలాశాలియగు రాముండు,
 అట్లుచనంబునందరిగితిరిగి, చూతవృక్షం
 బులనుగదంబువృక్షంబులను సాలవృక్షం
 బులనుబనసవృక్షంబును గురవకంబుల
 ను జంద్రచెట్లను దాడిమవృక్షంబులను
 అసనవృక్షంబులను మల్లె కురవెంద సం
 పెంగ మొగిలి మొదలగువానినిజూచి
 “నీతయెచ్చటనున్నది” అనియడుగు
 చుచు, చిచ్చిపట్టినవానిపగిదిం జూపట్టు
 చుండెను. అని, తాత్పర్యము.

అథనా మృగశాబాక్షీం మృగ జానాసి మైత్రీమ్

మృగవిప్రేక్షణీ కాంతా మృగీభి స్సహితా భవేత్. ౨౩

టీక|| మృగ=జింకా! అథవా=అ
 టుగానో; మృగశాబాక్షీ=జింకపిల్ల
 యొక్క-కన్నులవంటి కన్నులుగల; మై
 త్రీమ్=నీతను; జానాసి=ఎఱుంగుదువు.
 మృగవిప్రేక్షణీ=జింకవలెనానావిధ
 ముగాఁజూచునట్టి; కాంతా=ప్రియు
 రాలు; మృగీభిః=అడవిజింకలతో; స

హితా=కూడినది; భవేత్=అగును.

మృగమా! ఈవృక్షంబులెఱుంగకు
 న్నను- జింకపిల్లకన్నులవంటి కన్నులు
 గలనీతను నీవెఱింగియుండువు; జింక
 లువలెఁజలముగాఁ జూచుచున్నదికా
 వున, నాప్రియురాలు, లేళ్లతోఁగూడి
 యుండును. అని, తాత్పర్యము.

గజ సా గజనాసోయా ర్యది దృష్టా త్వయా భవేత్
తాం మన్యే విదితాం తుభ్య మాఖ్యాహి వరవారణ. ౨౪

టీక॥ గజ = ఏనుఁగా! గజనాసో = దను.

రూః = ఏనుఁగుతోండమువంటితొడగ	గజమా! నీతోండమువంటితొడగల
ల; సా = ఆసీత; త్వయా = నీచేత; దృ	సీతను నీవుచూచియుందువేని, నాకుఁజె
ష్టా = చూడఁబడినది; భవేద్ద్యది = అగు	ప్పుము; ఉత్తమగజమా! ఆసీతసంగతి
నేని; ఆఖ్యాహి = చెప్పుము. తాం = ఆ	నీకుఁజెలిసియుండుననితలంచెదను.
సీతను; తుభ్యం = నీకు; విదితాం = తెలి	అని, తాత్పర్యము.
యఁబడినదానిగా; మన్యే = తలంచె	

కాదూకల యది సా దృష్టా ప్రియా చంద్రనిభాననా
మైథిలీ మమ విస్రబ్ధం కథయస్వ న తే భయమ్. ౨౫

టీక॥ కాదూకల = వ్యాఘ్రమా! భయము; న = లేదు.

చంద్రనిభాననా = చంద్రునితో సమాన	వ్యాఘ్రమా! చంద్రబింబమువంటి
మయినముఖముగల; సా = ఆ; ప్రియా =	మొగముగలనాప్రియురాలయిన నీతం
ప్రియురాలయిన; మైథిలీ = సీత; దృష్టా	జూచితివేని, నిర్భయంబుగా నాకుఁజె
యది = చూడఁబడినదగునేని; మమ =	ప్పుము; నిన్నేమిచేయను; భయపడవ
నాకు; విస్రబ్ధం = నిర్భయముగా; కథ	లదు. అని, తాత్పర్యము.
యస్వ = చెప్పుము. తె = నీకు; భయం =	

కిం ధావసి ప్రియే దూరే దృష్టా సి కమలేక్షణే
వృక్షై రాచ్ఛాద్య చాత్మానం కిం మాం న తిభాషసే. ౨౬

టీక॥ ప్రియే = ప్రియురాలా! కిం =	బునందు; దృష్టా = చూడఁబడినదానవు;
ఎందుకు; ధావసి = పరుగెత్తుచున్నా	అని = అగుచున్నావు. వృక్షైః = చెట్ల
వు; కమలేక్షణే = తామరపూత్రేకులవం	చేత; ఆత్మానం = దేహమును; ఆచ్ఛా
టికన్నులుగలనీతా! దూరే = దూరం	ద్యచ = మూసికొనియు; మాం = న

న్నుగూచిఁకఁజేసిండుకు; నప్రతిభా
వసేబదులాడవు?

ప్రియురాలా! ఏలపరుగైదవు? క
మలంబులంబోలుకన్నులుగలదానా! ని

న్నుదూరంబునంజూచితిని; ఇంకనిలువు
ము; కృతంబులందాగినాలో మాతా
డనిన్నావేల? అని, తాత్పర్యము.

తిష్ఠ తిష్ఠ వరారోహే న తే స్తి కరుణా మయి

నా త్యర్థం హాస్యశీలా ని కిషర్థం మా ముపేక్షసే. ౨౭

టీక॥ వరారోహే = శ్రేష్ఠములయి

న పిఱుందులుగలదానా! తిష్ఠః తిష్ఠః నిలు
నిలు; తే = నీకు; మయి = నాయందు; కరు
ణా = దయ; నా స్తి = లేదు. అత్యర్థం =
మిక్కిలియు; హాస్యశీలా = నవ్వులాట
స్వభావముగలదానవు; నాని = కావు.
మాం = నన్ను; కిం = ఎందుకు ; ఉపేక్ష

సే = ఉపేక్షించుచున్నావు?

నుందరములయిన పిఱుందులుగల
దానా! నిలునిలు; పరుగెత్తకుము; నీకు
నాయందుగొంచెమేని దయలేదు; నీవు
అంతవత్సలాటదానవుకావు; ఇప్పుడే
లనన్నిట్లుపేక్షించియాడించెదవు?
అని, తాత్పర్యము.

పీతకాశేయకేనా ని సూచితా వరవణిణి

ధావ్యపి మయా దృష్టా తిష్ఠ యద్యస్తి సౌహృదమ్. ౨౮

టీక॥ వరవణిణి = శీతకాలంబునను
భోష్టంబునుఉష్ణకాలంబున సుఖశీతంబు
నగుదేహముగలిగి భతేయంబునురా
గముగలదానా! త్వం (అధ్యాత్మత
ము) = నీవు; ధావంత్యపి = పరుగెత్తుచు
న్నను; పీతకాశేయకేన = పసపుపట్టుచీ
రచేత; సూచితా = సూచించబడినదా
ననై; మయా = నాచేత; దృష్టా = చూడఁ
బడినావు. సౌహృదం = స్నేహము; అ

స్తియది = కలదేని; తిష్ఠః = నిలువుము.

చలికాలంబునవేడిగానుచేసంగికా
లంబునచల్లగాను సుఖంబుగానుండుదే
హముగలిగి భతేయంబునురాగముగల
దానా! నీవుపరుగెత్తుచున్నను, నీపసపు
పట్టుచీరచేసన్నుఁజూచినాను; నాయం
దునీకు స్నేహముకలదేని, పరుగెత్తకని
లువుము. అని, తాత్పర్యము.

నైవ సా నూన మథవా హింసితా చారుహాసినీ

కృచ్ఛ్రప్రాప్తం న మాం నూనం యథో పేక్షిత మర్హతి. ౨౯

టీక॥ అథవా=అటుకాదేని; సా-

చుటకు; నాహతి=తగదు.

ఆ; చారుహాసినీ = సుందరమయిననగ

సుందరమయిననగపుగలసీతలేనేలే

పుగలప్రియురాలు; నైవ(విద్యతే) =

దవితోచుచున్నది; రాక్షసులచేజంప

లేనేలేదు. హింసితా=బంపబడినది.

బడియుండును, ఇదినిశ్చయము; అటు గా

నూనం=నశ్చయము. యథా= ఎట్లు

నియెడ, ఇట్లు మఃభితుండనైన నన్నం

గా; కృచ్ఛ్రప్రాప్తం= కష్టమునొందిన;

తమాత్రముపేక్షించియుండదు.

మాం=నన్ను; ఉపేక్షితం= ఉపేక్షిం

అని, తాత్పర్యము.

వ్యక్తం సా భక్షితా బాలరాక్షసైః విశితాశనైః

విభక్త్యాం గాని సర్వాణి మయా విరహితా ప్రియా. ౩౦

టీక॥ మయా= నాచేత; విరహి

జించి; భక్షితా = తినబడినది. వ్య

తా=విభవ(బడిన); ప్రియా=ప్రియురా

క్తం=స్వప్తము.

లగు; బాలా=చిన్నదయిన; సా=అసీ

నేనులేనప్పుడు, మాంసమునే దిను

త; విశితాశనైః = మాంసమెయిహార

నట్టిరాక్షసులు, బాలయగుప్రియురా

ముగాఁగల; రాక్షసై=రాక్షసులచే

లను, అన్నియవయవంబులను వేరుచే

త; సర్వాణి=సన్నిస్త లయిన; అం

దీసిభక్షించియుందురు ; ఇ సప్తము.

గాని=అవయవములను; విభక్త్యా=విభ

అని, తాత్పర్యము.

నూనం తృచ్ఛభదంతోష్ఠ సునానం చారుకుండలమ్

పూర్ణచంద్రభం గ్రస్తం మఖ నివృభతాం గతమ్. ౩౧

టీక॥ తృభదంతోష్ఠం=సుందరమల

మలయినకుండలములుగలదియు; పూ

యిన దంతములును బెదవులను గలది

ర్ణచంద్రభం = నిండుచంద్రునితోస

యు; సునానం = సుందరమలయినము

మానమయినదియునగు; తతో=ఆ; ము

కుండలము; చారుకుండలం=సుందర

భం=మొగము; గ్రస్తం= మింగఁబడిన

దై:నిష్క్రిభతాం = కాంతిలేకుండుట
ను;గతం=పొందినది. నూనం = నిశ్చ
యము.

మంగళకరంబులయిన దంతములును
బెదవులునుగలదియునుండరమయినము
కుల-గలదియునుండరములయినకుండల

మలతోనొప్పుచున్నదియుండుంబడు
రునంబోలినదియునగు నాప్రియురాలి
ముఖంబు, రాక్షసులచేమింగబడినదై,
కాంతిహీనయయియుండును. నిశ్చయ
ము. అని, తాత్పర్యము.

సాహి చంపక వణాభా గ్రీవా గ్రీవేయశోభితా

కోమలా విలపంత్యాస్తు కాంతాయా భక్షితా శుభా. ౩౨

టీక॥ కాంతాయాః=ప్రియురాలు; గదా!

విలపంత్యాస్తు=ఏడ్చుచుండగానే;చం
పకవణాభా = సంపెంగపూవుయొ
క్క-వన్నెవంటికాంతిగలదియు ; గ్రీ
వేయశోభితా=కంతాభరణముచేత బ్ర
కాశించుచున్నదియు; కోమలా=సుకు
మారంబును; శుభా=మంగళలక్షణంబు
లుగలదియునగు; సా= ఆ; గ్రీవా=
కంఠము; భక్షితాహి=భక్షింపబడినది

సంపెంగ పూవువంటి వెన్నెగలది
యొక గంతాభరణముతో నొప్పుచున్న
దియు సుకుమారంబును మంగళలక్ష
ణలక్షితంబునగు, నీతయొక్క కంఠము
ను, ఆవిడవిలపించుచుండగా, రాక్షసు
లుభక్షించియుండును.

అని, తాత్పర్యము.

నూనం విక్షిప్యమాణౌ తౌ బాహూ పల్లవ కోమలౌ

భక్షితౌ వేపమానాగ్రౌ సహస్రా భరణాంగదౌ. ౩౩

టీక॥ విక్షిప్యమాణౌ=విడిచబడు
చున్నదియు; వేపమానాగ్రౌ=వడంకు
చున్నకొనలుగలదియు ; సహస్రాభర
ణాంగదౌ=కడియములతోను బాహు
పురులతోను గూడినదియు; పల్లవకో

మలౌ=చిగురుటాకువలెమెత్తనివియున
గు; తౌ=ఆ; బాహూ=చేతులు; భక్షి
తౌ=భక్షింపబడినవి. నూనం= నిశ్చ
యము.

భక్షింతురను భయంబున నిట్టటు

ఏవబడుచుండునవియు విడిచింపబడు సుకుమారంబులయిన యాప్రియురాలి
కొనలుగలవియునగు, కడియములతో చేతులంగూడ, రాక్షసులు భక్షించి
నుబాహుపురులతోనుబప్పచున్న పల్లవ యుందురు. అని, తాత్పర్యము.

మయా విరహితా బాలా రక్షసాం భక్షణాయై
సార్థేనైవ పరిత్యక్తా భక్షితా బహుబాంధవా. ౩౪

టీక॥ బాలా = చిన్నదగునీత; రక్ష లె; భక్షితా = భక్షింపబడినది.
సాం = రాక్షసులకు; భక్షణాయై = భ బాలయగునీతను, రాక్షసులు భక్షిం
క్షించుటకై యే; మయా = నాచేత; వి చుటకై యే, నేనువిడిచిపోయి నల్లయిన
రహితా = విడువబడినది. బహుబాం ది; తోడిబాటసారులచే, విడువబడి
ధవా = పెక్కుండుబంధువులుగలనీత; నప్రి, వృగాదులచే భక్షింపఁ బడన
సార్థేన = బాటసారు సమూహము ట్లు, నీత, యిప్పుడు, రాక్షసులచే భ
చేత; పరిత్యక్తా = విడువబడినదివ ష్టింపబడినది. అని, తాత్పర్యము.

హం లక్ష్మణ మహాబాహూ పశ్యసి త్వం ప్రియాం క్వచిత్
హం ప్రియే క్వ గతా భద్రే హం నీతే తి పునః పునః. ౩౫

టీక॥ హం = అయ్యో! మహాబా అని; పునఃపునః = మాటిమాటికి; విల
హూ = పెద్దచేతులుగల; లక్ష్మణ = లాప (అధ్యాహృతము) = విలపించెను.
లక్ష్మణుడా! త్వం = నీవు; ప్రియాం = ప్రి అయ్యో! మహాబాహుండవగు ల
యా రాలను; క్వచిత్ = ఎక్కడనని; ప త్మణుడా! నీవెంచెనిప్రియురాజుజూ
శ్యసి (కిం) = చూచుచున్నావేమి? హం = చినావా? మంగళరూపిణివగు ప్రియు
అయ్యో! ప్రియే = ప్రియురాల ! భ రాలా! అయ్యో నీతా! నీవెచ్చటికిఁ
ద్రే = మంగళరూపిణివగు; నీతే (సంధి బోయినావు? అని, మాటిమాటికిరా
యార్దము) = నీతా! క్వ = ఎచ్చటికి; గ ముండువిలపించెను. అని, తాత్పర్యము.
తా = బోయినావు? హం = అయ్యో! ఇతి =

ఇ త్యేవం విలప న్నామః పరిధాన శ్చనా ద్భవత్

కృచి దుద్భ్రమతే వేగాత్ కృచి ద్విభ్రమతే బలాత్. ౩౬

టీక॥ రాముః=రాముఁడు; ఇతి=అని; ఏ	తే=భ్రాంతిఁబొందుచుండెను.
వం=ఇట్లు; విలసత్=విలపించుచు; వనా	రాముండి ప్రకారంబున విలపించు
త్=అడవియందే; వనం=అడవిగూర్చి; ప	చు, వనంబుననుండి వనంబునకుఁదిరుగు
రిధాః=పరుగెత్తుచు; కృచిత్=ఒకా	చు, ఒకొ-చో దుఃఖాతిశయంబునజడప
నొకచోట; వేగాత్=వేగమువలన దుః	దార్థ్యములనుం గూడ సీతాదేవివృత్తాం
ఖవేగమువలననుట; ఉద్భ్రమతే=	తంబునదుగుచు, నొకొ-చో, సీతపొలిగి-
భ్రాంతిఁబొందుచుండెను. కృచిత్=ఒ	గలలతాదులంజూచి, సీతంజూచినట్లే
కానొకచోట; బలాత్=బలమువలన, సీ	భ్రమించిపరితపించుచు, నుండెను.
తపొలిగి-బలము వలనననుట; విభ్రమ	అని, తాత్పర్యము.

కృచి స్పృశవా భాతి కాంతాస్వేదతత్పరః

టీక॥ కృచిత్ = ఒకానొకచోట;	అట్లుమఱియొకచోట, బ్రయ్యరాలి
కాంతాస్వేదతత్పరః=పియ్యరాలివె	వెనకుఁచుగై పునొందినవాఁడువలెమా
దకుటయందు అత్యాసక్తి గలవాఁడై;	గాఁమాగఁవివేకంబులేక దిరుగుచుం
మస్తశవ= కై పునొందిన వాఁడువలె;	డెను. అని, తాత్పర్యము.
అభాతి=ప్రకాశించెను.	

స వనాని నదీ త్రైలాక్ గిప్రసవణానిచ. ౩౭

కాననానిచ వేగేన భ్రమ త్యహసంస్థితః

టీక॥ సః=ఆరాముఁడు; అపరిసంస్థి	రానియడవులనుం గూచి; వేగేన= వే
తః=నిలుకడలేనివాఁడై; వనాని= సా	గము గేత; భ్రమతి=తిరుగుచుండెను.
ధారణములయిన యడవులను; నదీః=	రాముండట్లు, మనస్సునిలుకడలేక,
నదులు; శైలాక్=పర్వతములను; గి	చిన్నయడవులను బెద్దయడవులను నడు
రిప్రసవణానిచ = పర్వతములయొ	లను బర్వతంబులను సెలయేళ్ళను, అ
కొ-సెలయేళ్ళను; కాననానిచ= చార	తివేగంబున, ఒకొ-చోనుండి మఱియొక

శ్రీమద్రామాయణము * ఆరణ్యకాండము.

౪౩౫

స ౬౦

చోటికి దిరుగుచుండెను. అని, తాత్పర్యము.

తథా స గత్వా విపులం మహా భ్వవం
పరీత్య సర్వం త్వథ మైథిలీం ప్రతి. ౩౪
అనిష్ఠితాశ స్స చకార మాగణే
పునః ప్రియాయాః పరమం పరిశ్రమమ్

టీక సః=ఆరాముడు; తథా= అ	జే=వెదకుటయందు; పరమం=మిగి
ల్లు=విపులం=విశాలమయినదియు; మ	లియునధికమయిన; పరిశ్రమం=ఆయా
హత్=గొప్పదియునగు; వసం=అడ	సమును; చకార=చేసెను.
విని; గత్వా=పోంది; సవణం=అంత	రాముండట్లు, అనంతముగా నాగొ
యు; పరీత్య=తిరిగి; సః=ఆరాముడు;	ప్పయరణ్యంబునొంది, యివ్వనంబంత
అథతు=అంతను; మైథిలీం ప్రతి= సీతను	యుండిరిగి, సీతంగానక, మఱలఁ బ్రియు
గూచి; అనిష్ఠితాశః= ఈడేఱనియా	రాలిని వెదకుటకై మఱియు నధికము
శగలవాడై; పునః=మఱల; ప్రియా	గాశ్రమంబుఁబుచ్చుకొనెను.
యాః=ప్రియురాలియొక్క; మాగణ	అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యాషే, శ్రీమద్రామాయణే, అదికావ్యే,

ఆరణ్యకాండే, వష్టితమస్సగః.

ఇతి, స్పష్టాశ్రమము.

ఇది, పరమార్థవంద్రికాభ్యాసంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర

వ్యాఖ్యానంబునందు, ఆరణ్యకాండ వష్టితమస్సగః టీక,

ముగిసినది.

త్రై

ఏక షష్టితమ సగః ప్రారంభః.

దృష్ట్వా శ్రమపదం శూన్యం రామా దశరథాత్మజః
రహితాం పణకాలాంబ విధ్వస్తా న్యాసనానిచ. ౧
అదృష్ట్వా తత్ర వై దేహీం సన్నిరీక్ష్యచ సర్వశః
ఉవాచ రామః ప్రాక్రుశ్య ప్రగృహ్య రుచిరా ఘృజా. ౨

టీక॥ దశరథాత్మజః = దశరథమ	చి; రుచిరా = సుందరములయిన; ఘ
హారాజుకుమారుడయిన; రామః =	జా = చేతులను; ప్రగృహ్య = పట్టుకొని;
రాముండు; శూన్యం = పాడయిన; ఆ	ఉవాచ = చెప్పెను.
శ్రమపదం = ఆశ్రమస్థానమును; రహి	దశరథమహారాజువుత్తుండగు రా
తా = శూన్యమయిన; పణకాలాం	ముండు, సీతలేకుండుటచే బాధుపడి
చ = పణకాలను; విధ్వస్తాని = చెడిన;	యుండునాశ్రమంబును శూన్యమయిన
ఆసనానిచ = ఆసనములను; దృష్ట్వా =	పణకాలను చెడిపోయియున్న యాన
చూచి; తత్ర = అచ్చట; వై దేహీం =	నంబులనుంజూచి, మంత్రులను వెదకి, య
సీతను; అదృష్ట్వా = చూడక; సర్వశః =	చ్చటసీతం గానక, సీతంబేరొగిగట్టి
అంతటను; సన్నిరీక్ష్యచ = చూచియు;	గానజచి, చేతులుపట్టుకొని, యిట్లు
రామః = రాముండు; ప్రాక్రుశ్య = అట	చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

క్వను లక్ష్మణ వై దేహీ కంవా దేశ మితో గతా
కేనా హృతా వా సౌమిత్రే భక్షితా కేనవా ప్రియా. ౩

టీక॥ లక్ష్మణః = లక్ష్మణుండా! వై దే	హృతా = అపహరింపబడినది? ప్రి
హీ = సీత; క్వను = ఎచ్చట? ఇతః = ఇ	యా = ప్రియురాలు; కేనవా = ఎవ్వనిచే
చ్చటనుండి; కంవా = ఏ; దేశం = ప్రదేశ	త; భక్షితా = భక్షింపబడినది?
శమును; గతా = పొందినది? సౌమిత్రే =	లక్ష్మణుండా! సీతయెచ్చట? ఇచ్చ
లక్ష్మణుండా! కేనవా = ఎవ్వనిచేత; ఆ	టనుండు యెక్కడికిబోయినది? లక్ష్మ

ఋణా! ఎవ్వడపహరించినాడు? ప్రేమ! అని, తాత్పర్యము.

యురాలను, ఎవ్వడభక్షించివేసినాడు

వృక్షేణా వార్య యది మాంసేతే హసిత మిచ్ఛసి
అలం తే హసితేనా ద్య మాం భజస్వ సుదుఃఖతమ్. ౪

టీక॥ సీతే=సీతా! వృక్షేణ=చెట్టు	భజస్వ=పొందుము.
చేత; ఆవార్య=దాచి; మాం=నన్ను	సీతా! నీవుచెట్టుమఱుంగున దాచి
గూర్చి; హసితం=నవ్వుటకు; ఇచ్ఛసియ	యింటి నన్నునవ్వుపట్టింపఁగోరుదువే
ది=కోరుదువే; తే=నీయొకటి; హసితే	ని, యింకనీనవ్వుచాలున; నేనుబరమ
న=నవ్వుచేత; అలం = చాలును. ఆ	దుఃఖితుండనైయున్నాను; నామొద్దకు
వ్య=ఇప్పుడు; సుదుఃఖతం = మిక్కిలి	రమ్ము. అని, తాత్పర్యము.
యుదుఃఖమునొందిన; మాం=నన్ను;	

యై స్సహ క్షీడసే సీతే విశ్వస్థై మృగపోతకైః

ఏతే హీనా స్త్వయా సౌమ్యే ధ్యాయంత్యా సావిలేక్షణాః. ౫

టీక॥ సౌమ్యే=తిన్ననిదానవగు ; సీ	తి=చింతించుచున్నవి.
తే=సీతా! విశ్వస్థైః = నిభా యముల	సౌమ్యవగుసీతా! బహుకాలముగా
యిన; యై=ఏ; మృగపోతకై స్సహ=	లాలనము సేయుటచేత నీపట్ల భయ
చిన్నజింకపిల్లలతోఁగూడ; క్షీడసే=ఆ	మువదలియుండునీ జింకపిల్లలతోఁ గ్రీ
టలాడుదువో; ఏతే= ఈజింకపిల్లలు;	డింపుచుండువుగదా! ఆయా జింకపిల్ల
త్వయా=నీచేత; హీనాః= విడువఁబడి	లిప్పుడు, నీవులేకుండుటచేఁ గన్నులనీళ్ళు
ననై; ఆసావిలేక్షణాః=కన్నీళ్ళచేవ్యా	గాఱు, జింతాకాంతములయియున్న
కులములయినకన్నులుగలవై; ధ్యాయం	వి. అని, తాత్పర్యము.

సీతయా రహితో హం వై నహి జీవామి లక్ష్మణ

టీక॥ లక్ష్మణ= లక్ష్మణుడా ! అహం=నేను ("వై" అనునది పాదపూర

<p>జాథము); సీతయా=సీతచేత; రహితః=విడువబడినవాడవై; సజీవామహి=బ్రతుకనుగదా!</p>	<p>లక్ష్మణుడా! నేను సీతను విడిచి బ్రతుకఁజాలనుగదా! అని, తాత్పర్యము.</p>
--	--

వృతం శోకేన మహతా సీతాపహరణజేన మామ్. ౬
పరలోకే మహారాజో నూనం ద్రిత్యః, మే పితా

<p>టీక॥ సీతాపహరణజేన = సీతనపహరించుట వలనఁగలిగిన; మహతా= గొప్పదగు; శోకేన=దుఃఖముచేత; మృతం=చచ్చిన; మాం=నన్ను; మే = నాయొక్క; పితా=తండ్రియైన; మహారాజః=వశరథమహారాజు; పరలోకే=పరలోకమునందు; ద్రిత్యతి=చూడఁగ</p>	<p>లఁడు. నూనం=నిశ్చయము. ఇట్లు సీతాపహరణంబునుగలిగినమహాదుఃఖమువలన, నేను మృతిఁబొందఁగా, నన్ను స్వగఁబన, నాతండ్రిదశరథమహారాజుచూడఁగలఁడు; నిశ్చయము. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	---

కథం ప్రతిజ్ఞాం సంశ్రుత్య మయా వ్యవభియోజితః. ౭
అపూరయిత్వా తం కాలం మత్సకాశ మహా గతః
కామవృత్త మనార్యం మాం వృషావాదినమేవచ. ౮
ధిక్త్వా మతి పరే లోకే వ్యక్తం వత్స్యతి మే పితా

<p>టీక॥ మాం=నన్నుఁగూర్చి; త్వం=నేను; మయా=నాచేత; అభియోజితః=ఆజ్ఞాపింపబడినవాడవై; ప్రతిజ్ఞాం=ప్రతిసను; సంశ్రుత్య = అంగీకరించి; తం=ఆ; కాలం=కాలమును; అపూరయిత్వా=సమాప్తినొందించక యె; కథం=ఎట్లు; ఇహ=ఇచ్చటికి; మత్సకాశః=నాసమీపమును; అగతః=పొందినావు; కా</p>	<p>మవృత్తం= యథేచ్ఛమయినయాచారముగలవాడవును; అనార్యం=దుష్టుండవును; వృషావాదినమేవచ=అబద్ధముచెప్పవాడవునగు; త్వాం = నిన్నుఁగూర్చి; ధిక్= దహింపబడుటయగుఁగాక. ఇతి=అనఁపరే=ఇతరమయిన; లోకే=లోకమునందు; మే = నాయొక్క; పితా=తండ్రి; వత్స్యతి = చెప్పును. వ్య</p>
---	--

శ్రీమద్రామాయణము * అరణ్యకాండము. ౪౩

స ౬౧

క్ర = సృష్టము.

పరలోకంబున, నాతండ్రి, నన్నుఁ బూచి, "నీవు నాచేనాజ్ఞాపితుండవై, యాజ్ఞాప్రకారము పదునాలుగు సంవత్సరములు వనవాసంబుగా వింతెదనని ప్రతిజ్ఞ చేసి, ఆపదునాలుగేండ్లు నిండుటకు

మున్నె, యిచ్చటికి నాయొద్ద కెట్లు వచ్చి నావు? నీవు, యథేచ్ఛముగా నాచరించు వాడవు; దుష్టుండవు; అబద్ధముచేపు వాడవు; నీవు దహింపఁబడుదువు గాక." అని నిందించును; సంక్షేపములేదు. అని తాత్పర్యము.

౨౪ శోకసంతప్తం దీనం భగ్నమనోరథమ్. ౯

మామిహవాత్సల్య కరుణం కీర్తి నార మివా నృజుమ్ క్వ గచ్ఛసి ఖరారోహే మామత్సల్య సుమధ్యమ్. ౧౦

టిక్క|| ఖరారోహే = శ్రేష్ఠములయిన పిఱుందులుగల; సుమధ్యమ్ = సుందరమయిన నడుముగల సీతా! విశం = పరవశుండను; శోకసంతప్తం = దుఃఖముచేతఁడపింపఁజేయఁబడినవాఁడను; కీసం = గర్వముడిగిన వాఁడను; భగ్న మనోరథం = చెడినకోరికగల వాఁడనగు; టిరుగువురుఁగునిగీర్తిఁ విచుచునట్లు, విమాంనన్ము; కీర్తిఁ = కీర్తిఁ; అనృజుం = కపటియయిన; సరసు = పురుషుఁడవలె; ఇహ = ఇచ్చట; ఉత్సల్య = విడిచి; మాం = నన్ను; ఉత్సల్య = విడిచి; వ =

చ్చటికి; గచ్ఛసి = పోవుచున్నావు? సుందరమయిన పిఱుందులుగలదానా! సుందరమయిన సన్నని నడుముగలదానా! పరవశుండను బరమదుఃఖితుండనుదీనుండను భగ్నమయిన మనోరథముగలవాఁడనగునన్ను, ఇచ్చట, కపడిచిపెట్టి, నీవెచ్చటికిఁ బోయెదవు? నన్ను విడిచినీవెచ్చటికిఁ బోయెదవు? అని, తాత్పర్యము.

త్వయా విరహితశ్చ హం మోక్షే జీవిగమాన్తనః

టిక్క|| అహం = నేను; శ్చ హం = నీచేత; విరహితశ్చ = విడు. (బడినవాఁడవై; అన్తనః = నాయొక్క; జీవతం = పాఠమును; మోక్షే = విడిచెదను.

నేను, నిన్ను విడిచి మిథునంబే జీవించి యుండఁజాలను; పాఠంబులు విడిచెదను. అని, రాముండు విలపించెను. అని, తాత్పర్యము.

౪౪

౪౪

ఇతీవ విలప నామ స్తీతా దర్శన లాలసః. ౧౧
న దదత్త సుదుఃఖాత్ రాఘవో జనకాత్మజమ్

టీక॥ రాఘవః = రఘువంశమునం	జుహూతురయినస్తీతసు ; నదదత్తః =
బుట్టిన; రామః = రాముడు; స్తీతాదర్శ	చూచెను.
నలాలసః = స్తీతాదేవిని జూచుటయంద	రాముడు, స్తీతాదేవిగానంగోరి,
ధికేచ్ఛ గలవాడై; ఇతీవ = ఇట్లు; విల	పరమదుఃఖితుండై, యిట్లుం త విలపించి
పత్ = విలపించుచు ; సుదుఃఖాత్ =	నను, స్తీతాదేవిగానరాదయ్యె.
మిక్కిలియుదుఃఖముచేరి చీకింపఁబడిన	అని, తాత్పర్యము.
వాడై; జనకాత్మజం = జనకమహారా	

అనాసాదయమానం తం స్తీతాం దశరథాత్మజమ్. ౧౨
పంక మాసాద్య విఫులం స్తీదంతమివ కుంజరమ్
లక్ష్మణో రామ మత్యక్షణ మువాచ హితకామ్యయా. ౧౩

టీక॥ లక్ష్మణః = లక్ష్మణుడు; స్తీ	మ్యయ = మేలనందలికిరించెత ; ఉ
తాం = స్తీతను; అనాసాదయమానం =	వాచ = చెప్పెను.
పొందకున్నవాఁడును; విఫులం = వికాలం	లక్ష్మణుండు, అట్లు పెద్దబురదలోఁ
బయిన; పంకం = బురదను; అసాద్య =	బడినశించుగజంబువలె, స్తీతంగానకదుః
పొంది; స్తీదంతం = నశించుచున్న; కుం	ఖ సముద్రంబున మునుంగుచున్న దశర
జరమివ (స్తీతం) = ఏసుంగువలెనున్నవా	థమహారాజ పుత్రుండగు రామంజూ
డనగు; దశరథాత్మజం = దశరథునికొ	చి, మిక్కిలియునశనిహితంబుగోరి, యి
మకైన; రామం = రామునిగూర్చి ; అ	ట్లనిచెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.
త్యక్షణం = మిక్కిలియు; హితకా	

మా విషాదం మహాదాహేనా కరు యత్నం మయాసహ
ఇదంతహి వశం శూర బహుకందర శోభితమ్. ౧౪

౪౪

౪౪

క్రీస్తు మాయాశాస్త్రము * ఆరణ్యకాండము. ౪౪

స ౬౦

టిక॥మహాబాహు = పెద్దచేతులు దిగదా!

గలఁగూర = యుద్ధమునందుభయము లే
నట్టిరాముడా! విషాద = దుఃఖమును;
మా(కురు) = చేయకుము . మయాస
హ = నాలోఁగూడ; యత్నం = ప్రయ
త్నమును; కురు = చేయును. ఇదం = ఈ;
వనంబ = అడవియు; బహుకందరశోభి
తంహీ = పెక్కుగుహలచేఁ గుహలవల
టిలతాగృహములచే, బ్రకాశించుచున్న

మహాబాహుండవు శూరుండవు న
గురాముడా! దుఃఖంబకుమ; నాలోఁ
గూడ, నీశాచేవినివెదకుట యందుఁ బ్ర
యత్నముగావింపుము; ఈయడవి, గు
హలవంటిలతాగృహములు పెక్కులు
గలవి; కావున, నీతాచేవియెంచేయుం
డవచ్చును. అని, తాత్పర్యము.

పిఠకాననసంచారా వనోన్మత్తా చ వైధిరీ

సా వసంహ ప్రవిష్టా స్యా స్తనీనీవా సుపుష్పితామ్. ౧౫

టిక॥వైధిరీ = సీత; పిఠకాననసం
చారా = ఇట్టమయిన ఇడవియందండి
రుగుటగలది. వనోన్మత్తా = విల్లపించు
లదియు. సా = అనీత; వసంహ = అడవి
నిగాని; సుపుష్పితాం = చక్కఁగాఁబు
ష్పించిన; నశనీ వా = శానకొలనును
గాని; ప్రవిష్టా = ప్రవేశించి ది; స్యా
త్ = అగును.

సీత, అడవిందిరుగుట యందు విక్రి
లియుఁ బ్రయముగలది; తటాకాదుల
యందును జాలఁబయముగలది; కావు
న, వసంబులోఁకెగాని, చక్కఁగాఁబు
ష్పించియుండు తామర కొలంకున
కుఁగాని, బోయియుండును.

అని, తాత్పర్యము.

సరిశం వాపి సుప్రసాప్తా మీనవంజుశసేవితామ్

స్నాతు కామా నీనా స్యా ధానకామా వనే క్వచిత్. ౧౬

టిక॥సా(అధ్యాపృతమా) = అనీ
త; స్నాతుకామా = స్నానముచేయఁ
గోరినదై; మీనవంజుశసేవితాం = మ
త్స్యములచేతను ప్రబులి పొడలచేతను

సేవింపబడిన; సరిశం = ఇదిని; సుప్రసా
ప్తావాః = పొందినదైగాని; హానకా
మా = నష్టలాటయందుఁ గోర్కెగల
దై; వనే = అడవియందు; క్వచిత్ = ఏకా

నొకచోట; నిలినా = దాగినదైగాని; న్న నదికిఁబోయియో, నవ్వులాటకుఁ
స్యాత్ = ఉండును. గా, వనంబుననొకటో చోటియో,
సీత, స్నానము చేయవలెనని, మీనం యుండును. అని, తాత్పర్యము.
బులతోను బ్రబ్బలితఁగలతోనునొప్పుచు

విశ్రాంతియుతుకామావా నీనా స్వా తాననే తత్వచిత్
జిజ్ఞాసమానా వై దేహీ త్వాం మాంబ పురుషషభ. ౧౭

టీక॥ పురుషషభ = పురుషశ్రేష్ఠుఁ డాగినది; స్వాత్ = అగును.
డవగురాముఁడా! వై దేహీ = సీత; పురుషశ్రేష్ఠుఁడవగురాముఁడా! సీ
త్వాం = నిన్నును; మాంబ = నన్నును; చి త, మలభయపటుపఁగోరియో, లేక
శ్రాంతియుతుకామా = భయపటుపఁగో రుచిసామర్థ్యము నెఱుంగఁగోరియో,
చిందైనైగాని; జిజ్ఞాసమానా = తెలియఁ తురణ్యంబున నొకటో నెఁదనిదాగి
గోరినదైగా; కాననే = అడవియం యుండును. అని, తాత్పర్యము.
దు; క్వచిత్ = ఒకానొకచోట; నీనా =

తస్యా హ్య న్వేషణే శ్రీమత్ షిప్రమేవ యతావహ్నే

టీక॥ శ్రీమత్ = కాంతిమంతుండవ యత్నింతుము.
గురాముఁడా! తస్యా = ఆసీతయొక్క; కాంతిమంతుండవగురాముఁడా! సీ
("హి" అనునది పాదపూరణార్థము) ; తన వెదకుటకు శిఘ్రిముగాఁ బ్రయత్నిం
అన్వేషణే = వెదకుటయందు; షిప్రమే తము. అని, తాత్పర్యము.
వ = శిఘ్రిముగనే; యతావహ్నే = ప్ర

వనం సర్వం విచినువో యత్ర సా జనకాత్మకా. ౧౮
మన్యసేయది కాకుత్స్థ మా స్త శోకే మనః కృధాః

టీక॥ కాకుత్స్థ = రాముఁడా! మన్యసేయది = కోరుదువేని; యత్ర = ఎందు;

<p>సా=ఆ; జనకాత్మజా= జనకమహారాజాకూతురును సీత; ఆస్త్ర(అధ్యాపృతము) = ఉన్నదో; తత్(అధ్యాపృతము)=ఆ; వసం=అడవిని; సర్వం=అంత; ను; విచినువః=వెదకుదము. శోకే=దుఃఖమునందు; మనః=మనస్సును; మ కృధాః= చేయకుము , ఉంచకుమనుట</p>	<p>(“స్థ” అనునది పాదపూరణార్థము. రాముడా! నీకిష్టమందు నేని, సీతయుండ స్థలంబు దెలియటకై, యీవనంబునంతయు వెదకుదము; మనంబున దుఃఖంబుంచుకొనకుము. అనిలక్ష్మణుల దురామనితోడజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	--

ఏవ ము క్తస్థ సౌహృదా ల్లక్ష్మణేన సమాహితః. ౧౯
సహ సౌమిత్రిణౌ రామో విచేతు ముచక్రమే

<p>టీక॥ రామః=రాముడు; లక్ష్మణేన=న=లక్ష్మణునిచేత; సౌహృదాత్=స్నేహమువలన; ఏవం=ఇట్లు; క్తస్థ=చెప్పబడినవాడైనంత నె; సమాహితః=సమాధానమునొందినవాడై; సౌమిత్రిణౌ=సహ=లక్ష్మణునితోగూడ; విచేతుం=వెదకుటకు; ఉచక్రమే = ఆ</p>	<p>రాముడు , స్నేహంబున లక్ష్మణుండుచెప్పినమాటలను విని, సమాధానమునొంది, లక్ష్మణునితోగూడ , సీతను వెదక నారంభించెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	--

తా వనాని గిరింశ్చైవ సరితశ్చ సరాంసిచ. ౨౦
నిభలేన విచిన్వానౌ సీతాం దశరథాత్తజౌ

<p>టీక॥ దశరథాత్తజౌ= దశరథమహారాజుగొడుగులైన; తా=ఆరామలక్ష్మణులు; వనాని= అడవులను; గిరింశ్చైవ=పర్వతములను; సరితశ్చ=నదులను; సరాంసిచ=కొలంకులను; నిభలేన=సాకల్యముచేత; సీతాం=సీత</p>	<p>ను; విచిన్వానౌ= వెదకుచు; జహూవతుః(అధ్యాపృతము)=ఉండిరి. దశరథమహారాజపుత్రులగునారామలక్ష్మణులు, అడవులనుబర్వతంబులనునదులనుగొలంకులను అంతటను, సీతాచేవినివెదకిరి. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	---

తస్య శైలస్య సానుని గుహాశ్చ శిఖరాణిచ. ౨౧

సఖలేన విచిన్వానౌ నైవ తా షభిజగ్మతుః

టీక॥ తా(అధ్యాహృతము)=ఆరామలక్ష్మణులు; తస్య=ఆ; శైలస్య=పర్వతమునందులిసానువులనుగుహలను శిఖరాణిచ=శిఖరములను; సాను=సాకల్యము చేసెను; విచిన్వానౌ=వెదకుచు; తా=తాత్పర్యము.	ఆసీతను; నైవాభిజగ్మతుః=పొందనేలేదు. ఆరామలక్ష్మణులు, ఆశ్రమవనపర్వతమునందులిసానువులనుగుహలను శిఖరములను అంతటను వింత వెదకెను, సీతయుగపకనలేదు. అని, తాత్పర్యము.
--	--

విచిత్ర సర్వత శైలం రామో లక్ష్మణ మబ్రవీత్. ౨౨

టీక॥ శైలం=(సప్రమృగమందున్విత్తము) పర్వతమునందు; సర్వతః=అంతటను; విచిత్రం=వెదకెను; రామః=రాముడు; లక్ష్మణం=లక్ష్మణునిగూర్చి; అబ్రవీత్. అని, తాత్పర్యము.	వీత్=చెప్పెను. ఆశ్రమవనపర్వతమునందు వెదకెను, రాముండు లక్ష్మణుజూచి యిట్లునియె. అని, తాత్పర్యము.
---	--

నే హ పశ్యామి సామిత్రే వై కహీం పర్వతే శుభామ్

టీక॥ సామిత్రే=లక్ష్మణుడా! ఇహ=ఈ; పర్వతే = కొండయందు; శుభామ్ = మంగళరూపిణియగు; నైవ = పడలేదు. అని, రాముండు లక్ష్మణునితోఁపహిం=సీతను; నపశ్యామి=చూడను. లక్ష్మణుడా! ఈశ్రమవనపర్వతమునందు, మంగళరూపిణియగు సీతయగుపడలేదు. అని, రాముండు లక్ష్మణునితోఁజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

తతో దుఃఖాభిసంతప్తో లక్ష్మణో వాక్య మబ్రవీత్. ౨౩

విచరన్ దండకారణ్యం భ్రాతరం వీక్ష్య తేజసమ్

టీక॥ తతః=అంత; దండకారణ్యం=దండకారణ్యమునుగూర్చి; విచరన్=చి

శ్రీమద్రామాయణము * ఆరణ్యకాండము. ౧౪౫

స ౬౦

రుగుచున్న;లత్కణః=లత్కణండు; దుః
ఖాభినంత ప్రః=దుఃఖముచేడపింపజే
యఁబడినవాడై; దీప్తతేజసః=ప్రకా
శించుచున్నకాంతిగల;భ్రాతృః=అన్న
నుగూచి;వాక్యం = మాటను;అబ్ర

వీల్=చెప్పెను.
అంత;దండకారణ్యంబున సీతను వెద
కుచున్నలత్కణండు, పండు దుఃఖతుం
డై,మహాతేజాండగురాముఁజూచి, యి
ట్లుని,చెప్పెను.అని,తాత్పర్యము.

ప్రాప్యసీత్యం మహాప్రాజ్ఞం మైథిలీ జనకాశ్శజామ్. ౨౪
యథా విష్ణు మహాబాహు ర్భలిం బద్ధ్వా మహీ మిమామ్

టీక॥మహాప్రాజ్ఞ=మహాపండితుఁ
డవగురాముడా! త్వం=నీవు; జనకా
శ్శజాం = జనకమహారాజుకూతుర
యిన;మైథిలీం=సీతను;మహాబాహుః=
పెద్దచేతులుగల;విష్ణుః=విష్ణువు;బలిం=
బలివక్రవతిని; బద్ధ్వా=కట్టివేసి; ఇ
మాం=ఈ; మహీంయథా= ఘోషిని
వలె;ప్రాప్యసీ=పొందఁగలవు.

మహాపండితుండవగు రాముడా!
మహాబాహుండవగువిష్ణువు బలివక్రవ
తినిబంధించి యీధామిం బొందిన
స్థి, నీవు,నిస్సందేహముగా, సీతనపహ
రించినవానిగిత్తించి , జనకమహారాజ
పుత్రయగు సీతంబొందఁగలవు. అని,ల
త్కణండురామనితోచెప్పెను.
అని,తాత్పర్యము.

ఏవ ముక్తస్తు సౌహదా ల్లత్కణేన స రాఘవః. ౨౫
ఉవాచ దీనియా వాచా దుఃఖాభినంతచేతనః

టీక॥సః=ఆ;రాఘవః=రాముఁడు;
లత్కణేన=లత్కణునిచేత; సౌహదా
త్=స్నేహము;లన; ఏవ=ఇట్లు; ఉ
క్తస్తు=చెప్పఁబడినవాడైనంత నె; దుః
ఖాభినంతచేతనః=దుఃఖముచేఁ గొట్టఁ
బడినబుద్ధిగలవాడై; దీనియా= దుఃఖ

తమగు;వాచా=మాటచేత; ఉవాచ=
చెప్పెను.
రాముండు,లత్కణండు స్నేహం
బునంజెప్పినమాటనుని , పరమదుఃఖ
తుండై, లత్కణంజూచి, దీనివాక్యం
బున,నిట్లనియె. అని,తాత్పర్యము.

వనం సర్వం సువిచితం పద్మిన్యః పుల్ల పంకజాః. ౨౬

గిరిశ్యా యం మహాప్రాజ్ఞ బహుకందరనిర్ఘోరః

టీక || మహాప్రాజ్ఞ = మహాపండిత్య = ప్రసన్నవణపర్యతమును; సువిచితః
తుండవగులత్కుణుడా! వనం=అడవి; (అధ్యాహృతము)= చక్కగా వేదకం
సవణం=అంతయు; సువిచితం=చక్కగా బడినది.
గావేదకంబడినది. పుల్ల పంకజాః= వి మహాపండితుడవగులత్కుణుడా!
కసిం చినకమలములుగల; పద్మిన్యః = ఈయడవియంతయు, చక్కనితకమలంబు
తామరకొలంకులు; సువిచితాః(అధ్యా లగు తామరకొలంకులను, పెక్కుగుహ
హృతము)= చక్కగా వేదకంబడినవి. లును సెలయేళ్లునుగల యీ ప్రసవణ
ఆయం=ఈ; బహుకందరనిర్ఘోరః=పె పర్యతంబును జక్కగా వేదకీనాము.
క్కుగుహలును సెలయేళ్లునుగల; గిరి అని, తాత్పర్యము.

నహి పశ్యామి వై జేహీం ప్రాజ్ఞేభ్యోపి గరియసీమ్. ౨౭

టీక || ప్రాజ్ఞేభ్యోః= ప్రాణముల ఇంకను, నాకుఁబ్రాణంబులకన్నన
కన్నను; గరియసీం=అధికమయిన; వై ధికమయిన సీతయగపడకున్నదిగా!
జేహీం=సీతను; పపశ్యామిహి=చూడ అని, రాముండులత్కుణునితో జెప్పెను.
కున్నానుగా!
అని, తాత్పర్యము.

ఏవం స విలప న్యామ స్మీతాహరణకర్షితః

దీన శ్శోకసమావిప్లవో మహూతం విహ్వలో భవత్. ౨౮

టీక || సః=ఆ; రామః = రాముఁ డై; ఏవం=ఇట్లు; విలపణ్=విలపించు
దు; సీతాహరణకర్షితః=సీతసహ చు; మహూతం=కొంతెముసేత్ర;
రించుటచే గృహింపఁజేయఁబడినవాఁ విహ్వలః=మూఁభీతుఁడు; అభవత్=
డై; దీనః=గవళముడిగినవాఁడై; శో ఆయెను.
కసమావిప్లవః=దుఃఖముఁబొందినవాఁ రాముండు, సీతాసహరణంబుచే

శ్రీమద్రామాయణము * ఆరణ్యకాండము. ౪౪

స ౬౧

నలినవాడై, దీనుండైదుఃఖితుండై, భౌతికయంబున, మూర్ఖునొందెను.
యాసౌకార్యమున, విలపించుచు, దుః | అని, తాత్పర్యము.

సంతప్తో హ్యవసన్నాంగో గతబుద్ధి ర్విచేతనః
నివసా సాతురో దీనో నిశ్శ్వస్యా శీత మాయతం. ౨౯

టీక సః(అధ్యాత్మము)= ఆరా	తం=దీనుముగను; నిశ్శ్వస్య=నిట్టూ
ముందు; సంతప్తః= సంతాపమునొంది	వులువుచ్చి; నివసాద=కూర్చుండెను.
నవాడై(“సీ” అనునదిపాదపూరణ	రాముండు, సంతాపమునొంది, న
భాము); అవసన్నాంగః= కృశించినదే	హముకృశించి, నిస్సంజ్ఞుండై, నిశ్చేష్టం
హముగలవాడై; గతబుద్ధిః=తెలివలేని	డై, యాతురుండై, దుఃఖితుండై, వేడిని
వాడై; విచేతనః= చేష్టలుదలిగినవా	ట్టూవులువుచ్చుచు, ఏమియుఁజేయం
డై; ఆతురః=పీడితుండై; దీనః= దుఃఖి	బాలక కూర్చుండెను.
తుండై; అశీతం = ఉష్ణముగాన; ఆయ	అని, తాత్పర్యము.

బహుళం సతు నిశ్శ్వస్య రామో రాజీవలోచనః
హ ప్రియేతి విచుకోశ బహుశో బాష్పగద్గదః. ౩౦

టీక రాజీవలోచనః=కమలంబుల	యావళము)=అని; విచుకోశ = గట్టి
వంటికన్నులుగల; సః=ఆ; రామః= రా	గానేడ్చెను.
ముందు; బహుళం=అధికముగా; నిశ్శ్వ	కమలంబులంబోలు కన్నులుగలరా
స్యతు= నిట్టూర్పులువుచ్చియు; బహు	ముండు, అట్లధికంబుగా నిట్టూర్పులుని
ళః=అధికముగా; బాష్పగద్గదః=కన్న	గుడించుచు, కంఠంబునమిక్కిలియొడగ్గు
ళ్లచే డగ్గుదిక్కినొందినవాడై; హప్రి	దిక్గదుర, “అయ్యోప్రియురాలా”య
యే=అయ్యోప్రియురాలా! ఇతి(సంధి	నిగట్టిగానేడ్చెను. అని, తాత్పర్యము.

తం తత స్నాంత్యయామాస లక్ష్మణః ప్రియ బాంధవః
బహుప్రకారం ధర్మజ్ఞః ప్రశ్రితం ప్రశ్రితాఞ్జలిః. ౩౧

జ

జ

టిక తతః=అంత ; ప్రియబాంధ	మాన=హాటించెను.
వః=ప్రియమయిన బంధుజనముగలవాఁడును; ధర్మజ్ఞః= ధర్మముచెలిసిన	అంత, బంధుప్రియుండునుధర్మశా
వాఁడునగు; లక్ష్మణః=లక్ష్మణుండు; ప్ర	బుడెలిసినవాఁడునగులక్ష్మణుండు , చే
శ్రితాంజలిః=కట్టబడినచేమోడ్పుగల	మోడ్పుగీలించి, నానావిధంబుల , స
వాఁడై; బహుప్రకారం=పెక్కువిధము	విధముంబుగా, నారాముని , మంచి
లుగాను; శ్రితః= విషయముగలుగున	మాటలనాశ్వాసించెను.
ట్లుగాను; తం=ఆరాముని; పాఠశ్చయా	అని, తాత్పర్యము.

అనాదృత్య తు తద్వాక్యం లక్ష్మణోష్ఠ శ్రుతా చ్యుతమ్
అపశ్యం స్తాం ప్రియాం సీతాం ప్రాక్రోశ త్న పునఃపునః. ౩౨

టిక సః=ఆరాముండు; లక్ష్మణోష్ఠ	టిక ప్రాక్రోశత్=ఏడ్చెను.
శ్రుతాత్=లక్ష్మణునిదొప్పకంటిపెదవు	ఆరాముండు, లక్ష్మణుండు చేపైదు
లనుండి; చ్యుతం=కాఠిన; తత్=ఆ; వా	నాశ్వాసనవచనముల నెంతమాత్రము
క్యం=మాటను; అనాదృత్యం= సరకు	సరకుసేయక , ప్రియురాలగుసీతంజ్ఞా
నేనుకయె; ప్రియాం= ప్రియురాలయి	డకున్నందున, మాటిమాటికి, రోదన
న; కాం=ఆ; సీతాం=సీతను; అపశ్యం=	ముసేయుచునేయుండెను.
చూడనివాఁడై; పునఃపునః= మాటిమా	అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యాదే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,

ఆరణ్యకాండే, ఏకవప్తితమస్సగః.

ఇది , సృష్టాక్షరము.

ఇది, పరమార్థవంద్రికాభ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర)

భ్యాభ్యానంబునందు, ఆరణ్యకాండైకవప్తితమస్సగ టిక,

ముగిసినది.

జ

జ

శ్రీ మద్రామానుజము * ఆరణ్యకాండము. ౪౪౩

స ౬౨

అమి

ద్వి ప స్తి త మ స గ క ప్రా రం భః.

సీతా మపశ్యత్ భమాత్మా కామోప హతచేతనః

విలలాప మహాబాహురూఢాః కమలలోచనః. ౧

టీక॥ ధగ్గాత్మా = ధర్మస్వభావుం ధిగలవాడై; విలలాప = విలపించెను.
 దును; మహాబాహుః = పెద్దచేతులుగల భర్మాత్ముండును ఆజానుబా
 వాడును; కమలలోచనః = తామరపూ పుండును గవలంబులంబోలుకన్నులు
 లవంటికన్నులుగల వాడునగు; రా గలవాడునగురాముండు, సీతాదేవి
 మః = రాముండు; సీతాం = సీతను; అప యగపడవందునఁ, బ్రియాపరహముచే
 శ్యక్ = చూడనివాడై; కామోపహతి బరవశుండై, యిట్లుని, విలపించెను.
 చేతనః = మోహముచేఁగొట్టబడిన బు అని, తాత్పర్యము.

పశ్యన్ వచతోరీ సీతా మపశ్యన్ నరనాడితః

ఉవాచ రాఘవో వాక్యం విలాపాశ్రయ దుర్వచమ్. ౨

టీక॥ రాఘవః = రాముండ; తాం = రాముండు, సీతయెదుటలేకుండుట
 ఆ; సీతాం = సీతను; అపశ్యక్ = చూడ చే నాచిడంబూడకున్నను, పశ్యన్ పరవ
 నివాడైయు; మదసాడితః = మన్మథు శుండై, సీతాదేవిం గట్టెదుటఁబూచుచు
 నిచేచిడింపబడినవాడై; పశ్యన్ ని వాడువలె, రోదనంబుచే డగ్గుర్ని
 చూచుచున్నవాడువలె; విలాపాశ్ర కవలన శబ్దము లుచ్చింప నశక్యు.
 యదువచనం = ఏడ్పునకాశ్రయమగు గా, సీమాటంబెప్పెను.
 టచేఁజేప్పనలవిగాని; వాక్యం = మాట అని, తాత్పర్యము.
 ను; ఉవాచ = చెప్పెను.

త్య వశోకస్య కోభాధిః త్రిక్షప్రియతయా ప్రియే

ఆవృణోషి శరీరులే మమశోక వివర్ధి=సి. ౩

టీక॥ ప్రియే=ప్రియురాలా! త్వ= దానవై; ఆవృణోషి = కష్టకొనుచు
నీవు; పుష్పప్రియతయా = పుష్పముల న్నావు.
యందుఁ బ్రీతిగలదానవగుటచేత; తే= ప్రియురాలా! నీవు, పుష్పములయం
సీయొక్క; శరీరం=దేహమును; ఆశోక దుఁ ప్రీతిగలదానవగుటచేత, నాదుః
స్య=ఆశోకవృక్షముయొక్క; శాఖా ఖమువృద్ధి బొందునట్లు, నీదేహమును
భి=కొమ్మలచేత; మమ=నాకు; శోకవి అశోకశాఖలచే గప్పకొనుచున్నావు.
వర్ధి=నీ= దుఃఖమును వృద్ధిబొందించు అని, తాత్పర్యము.

కదళీ సుంధసదృశౌ కదళ్యా సువృతా వృథా

ఊరూ పశ్యామి తే దేవి నాసి శక్తా విగ్రహీతుమ్. ౪

టీక॥ దేవి= ప్రియురాలా! కదళీ క్తా=సమధురాలవు; నాసి=కావు.
సుంధసదృశౌ= అరటిహోదలతోన అరటిస్తంభములతో సమానము
మానములును; కదళ్యా=అరటిచెట్టుచే లును అరటిచెట్టు మటుంగున నున్నవి
న; సువృతౌ=కప్పబడినవియునగు; తే- యునగు నీశోడరిరెంటినింబూచితిని; నీ
సీయొక్క; ఊరూ=తొడలను; ఉభౌ= కుఁ బక్కఁగామటుంగుచేసికొనఁ దల
రెంటిని; పశ్యామి= చూచుచున్నాను. యదు. అని, తాత్పర్యము.
విగ్రహీతుమ్=దాఁచుకొనుటకు ; శ

కణికారవనం భద్రే హసంతీ దేవి సేవసే

అలంతే పరిహాసేన మమబాధా వహేన వై. ౫

టీక॥ భద్రే=మంగళరూపిణిగను; శే నాకు; బాధావహేన= బాధగలిగించు
వి=ప్రియురాలా! హసంతీ=నవ్వుచు; క నప్తి "వై" అనునదిపాదపూరణార్థం
ణికారవనం= కొండగోఁగులవనము ము) "తే" సీయొక్క; పరిహాసేన= ఎగ
ను; సేవసే= సేవించుచున్నావు. మమ= తాళిచేత; అలం=బాలును.

మంగళహాపిణిపగుప్రియురాలా! నీ దానివలన నాకుఁ జాలబాధగతుగదు
వు, నవ్వుచుఁగొండగోఁగుచెట్లలోఁదిరు న్నది. అని, తాత్పర్యము.
గుడున్నావు ; నీనవ్వులాట చాలును ;

పరిహాసేన కిం నీతే పరిశ్రాంతస్య మే ప్రియే
అయం న పరిహాసోపి సాధు దేవి సరోవతే. ౬

టీక॥ ప్రియే=ప్రియురాలవగు; నీతే= ప్రియురాలవగునీతా! నన్నెగతా
నీతా! పరిహాసేన=ఎగతాళిచేత; కిం= శిసేయటచే నీకేమిప్రయోజనము? ము
ఏమిప్రయోజనము? దేవి=ప్రియరాలా! న్ను నాకీపరిహాసము సంతోషకముగ
పరిశ్రాంతస్య=కన్య; మే= నాకు; అ నేయున్నను, ఇప్పుడు చాలడ్గియు
యం=ఈసం=ఆట్టి; పరిహాసోపి=పరి న్నాను గావున, విడిచిలియుబాధకర
హాసముగూడ; సాధు=లేస్సగా; రో ముగనున్నది. అని, తాత్పర్యము.
చతే=రుచింపలేదు.

విశేషేణాశ్రమస్థానే హాసోయం న ప్రశస్యతే
అవగచ్ఛామితే శీలం పరిహాస ప్రియం ప్రియే. ౭

టీక॥ విశేషేణ = విశేషించి; అ చ్ఛామి=ఎఱుంగుదును.
యం=ఈ; హాసః = పరిహాసము; ఆ ప్రియురాలా? విశేషించిపరిహాస
శ్రమస్థానే= ఆశ్రమవచమునందు; న ము, ఆశ్రమములయందు, మంచిదికా
ప్రశస్యతే=ప్రశస్తముకాదు. ప్రియే= దు; నీవుపరిహాసప్రియవని నీస్వభావము
ప్రియురాలా! పరిహాసప్రియం= పరి నాకుఁజగఁగాఁదెలియును.
హాసముచేతసంతోషించునట్టి; తే= నీ అని, తాత్పర్యము.
యొకర; శీలం=స్వభావమును; అవగ

అగచ్ఛత్వం వికలాక్షి శూన్యాయ ముటజస్తవ

జ

జ

టీక॥ విశాలాక్షి=వెడల్పులయినక
న్నులుగలదానా! శ్వం=నీవు; ఆగచ్ఛ=
రమ్ము. తవ=నీయొకరి; ఆయం=ఈ;
ఉటజ్జ=పరాశాల; తూన్య=పాదు
పడియున్నది.

విశాలంబులగు కన్నులుగలనీతా! నీ
వు, ఇంకరమ్ము; నీవు లేకుండుటచే, నీ
పర్ణశాల పాదుపడియున్నది.
అని, తాత్పర్యము.

సువ్యక్తం రాక్షసై స్సీతా భక్షితావా హృతాపివా. ౪
నహి సా విలపం తం మా ముపసంప్రేతి లక్ష్మణ.

టీక॥ లక్ష్మణ = లక్ష్మణుడా! నీ
తా=నీత; రాక్షసై=రాక్షసులచేత;
భక్షితావా=భక్షింపబడినదో. హృ
తాపివా=అపహరింపబడినదో; సు
క్త=పీడినస్వప్నము. హ=ఏలయి
నగా; సా=ఆనీత; విలపంతం=విల
పించుచున్న; మాం=నన్ను; నో=నను

ప్రేతి=నుపించకున్నది.
లక్ష్మణుడా! రాక్షసుల నీతను భ
క్షించివేసియున్నందురు; లేకయిం
హరించుకొనిపోయియున్నందురు;
స్వప్నము; ఎందువలన ననగా, నేనుఎం
తపిలపించినను, నీత, నాయ్మెద్దకురాక
యెమున్నదే. అని, తాత్పర్యము.

ఏతాని వృగయూధాని సాశ్రీ నేత్రాజి లక్ష్మణ. ౯
శంసంతి వహి వైదేహీం భక్షితాం రజనీచరైః

టీక॥ లక్ష్మణ= లక్ష్మణుడా! సా
శ్రీనేత్రాజి=కన్నీళ్లు తొంగూడినకన్న
లుగల; ఏతాని=ఈ; వృగయూధా
ని=జింకలగుంపులు; వైదేహీం=నీత
ను; రజనీచరైః=రాక్షసులచేత; భక్ష
తాం=భక్షింపబడినదానిగా; శంసంతి

వహి=చెప్పుచున్నట్లున్నవిగా!
లక్ష్మణుడా! ఈవృగసమూహము
ముల, కన్నీళ్లు తొంగుచు, నీతరాక్ష
సులచేభక్షింపబడినదని, చెప్పునట్లు,
చూపుచున్నవి. అని, తాత్పర్యము.

హా మమా ర్థే క్వ యాతా సి హా సా ధ్య వరవణిని. ౧౦

జ

జ

శ్రీమద్రామాయణము * ఆరణ్యకాండము. ౧౫౩

స ౬౨

హం సకామా త్వయా దేవీ కై కేయి సా భవిష్యతి

<p>టీక॥ హం=అయ్యో! మమ(ప్రియే)= నాప్రియురాలా! ఆర్యే= పూజ్యురాలా! హం=అయ్యో! సాధ్వీ= పవిత్రతయినదానా! పరపణీని=ఉష్ణకాలముననుభవితలమును శీతకాలమున సుఖోష్ణమనగుదేహముగలిగి భతకాయందనురాగముగలదానా! క్వ= ఎచ్చటికి; యాతా=భోమనదానవు; అసి=అగుచున్నావు? హం=అయ్యో! త్వయా = నాచేత; దేవీ=రాణియగు; సా=ఆ; కై కేయి=కై కేయి; సకామా= కో</p>	<p>రంభదినదానితోఁగూడినది; భవిష్యతి=కాగలదు. అయ్యో! నాప్రియురాలా, పూజ్యురాలా, పతివ్రతాశిరోమణీ, ఉష్ణకాలమున సుఖశీతంబును శీతకాలమున సుఖోష్ణమనగునంగముగలిగి భతకాయందుబద్ధానురాగముగల యుత్తమనారీమణి, ఎచ్చటికిఁబోఁవి? అయ్యో! నీవు, ఇట్లునశించుటచే, రాణియగునా కై కేయికోరింఁగూడదలదు. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	--

సీతయాసహ నిర్భాతో వినాసీతా ముపాగతః. ౧౧
కథంనామ ప్రవేక్ష్యమి శూన్య మంతఃపురం వ్రణః

<p>టీక॥ అహం(అధ్యాత్మతమ) = నేను; సీతయాసహ=సీతతోఁగూడ; నిర్భాతః= వెడలినవాఁడనై; సీ శాంవి నా=సీతనువడిచి; ఉపాగతః=వచ్చినవాఁడనై; శూన్యం=పాడైన; అంతఃపురం=అంతఃపురమును; కథంనామ =</p>	<p>ఎట్లు; ప్రవేక్ష్యమి=ప్రవేశించున? నేను, సీతతోఁగూడ వెడలివచ్చి, సీతలేకయె యూరికిఁబోయి, శూన్యంబై యుండునంతఃపురమును, మఱల, నెట్లు ప్రవేశింపఁగలను? అని, తాత్పర్యము.</p>
--	---

నిర్వీగ్యభతి లోకో మాం నిదాయశ్చేతి వత్సయతి. ౧౨
కాతరత్వం ప్రకాశంహి సీతాపనయనేన మే

టీ॥ లోకః=జనము; మాం=నన్ను; నిర్వీగ్యభతి= పరాక్రమములేని వాఁడని

జ

క

యుఃనివళయశ్చే= దయలేనివాడని
యుఃవత్యతి=చెప్పగలడు. సీతాపన
యనేన=సీతనపహరించుటచేత; మే=
నాయొకింక;కాతరత్వం=పిఱికితనము;
ప్రకాశంపీ=వెల్లడియయినదిగాదా!
జనులు, ఇంక, నన్ను, వీర్యహీనుం

డనియు దయలేనివాడనియుం జెప్పదు
రు; సీతను రాక్షసులపహరించుకొనిపో
వుటచేత, నాఃఱికితనము, స్పష్టముగా
నందఱికివెల్లడియయినదిగాదా!
అని, తాత్పర్యము.

నివృత్తవనవాసశ్చ జనకం మిథిలాధిపమ్. ౧౩
కుశలం పుష్పచ్ఛంతం కథం శక్యే నిరీక్షితమ్

టిక॥అహం(అధ్యాహృతము)=నే
నుఃనివృత్తవనవాసశ్చ=కడచినవనవా
సముగలవాడనునై;కుశలం=క్షేమము
ను;పరిపుష్పచ్ఛంతం=అడుగుచున్న; మిథి
లాధిపం=మిథిలారాజుండగు; జనకం=
జనకమహారాజును;నిరీక్షితం=చూచు

టకు;కథం=ఎట్లు;శక్యే=చాలుదును?
నేను, వనవాసము సమాప్తినొం
దించి యూరుంజేరఁగానే,క్షేమంబడు
గుటకైవచ్చునట్టిమిథిలారాజుండగుజన
కమహారాజుమొగంబెట్లుచూతును?
అని, తాత్పర్యము.

విదేహరాజో నూనం మాం దృష్ట్వా విరహితం తయా. ౧౪
సుతాస్తేహేన సంతప్తో మోహస్య వశ మేవ్యతి

టిక॥విదేహరాజు=జనకమహారా
జుఃతయా=అసీతచేత;విరహితం=విడు
వఁబడిన;మాం=నన్ను;దృష్ట్వా=చూ
చి;సుతాస్తేహేన=కొమార్తెయం
దలిస్తేహముచేత;సంతప్తో=తపింపఁ
జేయుఁబడినవాడై;మోహస్య=మూ
ర్ఖయొకింక;వశం=అధీనతను; ఏవ్యతి=

పొంద గలడు. నూనం=శిశ్నయము.
జనకమహారాజు, సీతలేకనేనుమా
ర్తముఁచ్చియుండుటనుచూచి, కొమా
ర్తెయందలిప్రేమచేత, బరితపించుచు,
మూఢకానొందును; శిశ్నయము.
అని, తాత్పర్యము.

జ

క

శ్రీమద్రామాయణము * అరణ్యకాండము. ౪౫౫

స ౬౨

జే

జే

అథవా నగమిష్యామి పురీం భరతపాలితామ్. ౧౫

స్వగోఽపి సీతయా హీన శ్శూన్యవీచ మతో మమ

టీక అథవా = లేక; భరతపాలి	లేక, భరతను చేరబాలింపబడుచున
తాం = భగవంతుని చేరబాలింపబడిన; పు	మృద్ధార్థంలై యుండునట్టి యాయ
రీం = పట్టణమును గూర్చి; నగమిష్యామి =	యోధ్యాపట్టణమునకు నేనుపోవుటయె
పోను సీతయా = సీతచేత; హీనః = విడు	లేదు; స్వగోమయినను సీతలేనియెడ,
వబడిన; స్వగోఽపి = స్వగోమగూడ;	నాకుంబాదుపడియున్న శ్లేతోచును.
మమ = నాకు; శ్శూన్యవీచ = పాడుపడిన	అని, తాత్పర్యము.
దిగాన; పతః = ఎన్నబడినది.	

మామిహృత్స్పృజ్యహివనేగచ్ఛా యోధ్యాం పురీం శుభాం. ౧౬
నత్వ హం తాం వినాసీతాం జీవేయంహి కథంచన

టీక మాం = నన్ను; ఇహ = ఇచ్చట;	నతుజీవేయంహి = బ్రతుకనేబ్రతుకను
వనేహి = వనంబునందె; ఉత్స్పృజ్య = వి	గదా!
డిచి; శుభాం = సుందరమయిన; ఆయో	లక్ష్మణుడా! నీవు నన్నిచ్చటవసం
ధ్యాం = ఆయోధ్యయను; పురీం = ప	బున నేవిడిచిపెట్టి, యయోధ్యాపట్టణం
ట్టణమును గూర్చి; గచ్ఛ = పొమ్ము; అ	బునకుంబొమ్ము; నేను, సీతను విడిచి, యె
హం = నేను; తాం = ఆ; సీతాం = నా =	ట్లయినను ఎంతమాత్రము జీవంపఁజా
సీతను విడిచి; కథంచన = ఎట్లయినను;	లను. అని, తాత్పర్యము.

గాథ మాశ్లిష్య భరతో వాచ్యో మద్వచనా త్వయా. ౧౭
అనుజ్ఞాతో సి రామేణ పాలయే తి వసుంధరామ్

టీక త్వయా = నీచేత; మద్వచ	వ్రుగించుకొని; “రామేణ = రామునిచే
నాతో = నామాటవలన; భరతః = భర	త; అనుజ్ఞానః = అనుమతింపబడినవాడ
తుడు; గాథం = గట్టిగా; అశ్లిష్య = క	వు; అసి = అగుచున్నావు. వసుంధరాం =

౫

౫

భూమిని; పాలయ=పాలించుము." ఇ సంగను; యథేష్టంబుభూమింబువలె
 తి=అని; వాచ్యం=చెప్పదగినవాడు. చుండుము" అని, నేను శిష్యునిట్లు, అతనికి
 నీవు, భరతునిగా ధంబుగాఁ గవుఁగి జెప్పవలయును. అని, తాత్పర్యము.
 లించుకొని, " రామండునీకనువతియై

అంటా చ మమ కై కేయా సుమిత్రాచ త్వయా విభో: ౧౮
 కౌసల్యాచ యథాన్యామ మభివాద్యా వమాజ్ఞయా

టీక|| విభో=ప్రభుండవగులక్ష్మణుఁ | వా ద్యా కి=చమనగరింపదగినవారలు
 డా! మమ=నాయొక్క; అంటా=తల్లి లక్ష్మణుఁడా! నీచ, నాయాజ్ఞ చే, నా
 యగు; కై కేయాచ=కై కేయియు; సు శిల్లులు, కై కేయిని సుమిత్రకును గాన
 మిత్రాచ=సుమిత్రయు; కౌసల్యాచ= ల్యకును, యథాన్యామముగా, నను
 కౌసల్యయు; మమ=నాయొక్క; అజ్ఞ స్కారములు చేయువలయును.
 య=అజ్ఞ చేత; త్వయా=నీచేత; య అనీ, తాత్పర్యము.
 థాన్యామం=యథాక్రమముగా; అభి

రక్షణీయా ప్రయత్నేన భవతా నో క్తకారిణా: ౧౯

టీక|| నా = అకౌసల్య; క్తకారి | నీవు, చెప్పినట్లు చేయువాడవు ;
 ణా=చెప్పబడినదాని శిష్యునిట్టి; భవ కావున, నాతల్లి కౌసల్యను బ్రయత్నం
 తా=నీచేత; ప్రయత్నేన= ప్రయత్ని బువరక్షించుచుండవలయును.
 ముచేత; రక్షణీయా=రక్షింపదగినది. అని, తాత్పర్యము.

సీతాయాశ్చ వినాశో యం మమనా మిత్రకర్షణ
 విస్తరేణ జనన్యా మే వినీవేద్య స్తవ్యయాభవేత్. ౨౦

టీక|| అమిత్రకర్షణ=శత్రువులగృహిం | సీతాయాశ్చ=సీతయొక్క; మమనా=మమనా
 పశేయినట్టిలక్ష్మణుడా; అయం=ఈ; నాయొక్క; వినాశి=నాశము;

౫

౫

శ్రీమద్రామాయణము * ఆరణ్యకాండము. ౪౫౩

స ౬౨

మే=నాయొక్క; జనన్యాః=తల్లికి; విస్తరేణ= విస్తరముచేత; శ్వయా=నీచేత; వినివేద్యః= తెలుపఁదగినది; భవేత్=అగును.

దా! ఇట్లు సీతయు నేనును నాశంబు నొందుటను, నీవు విస్తరముగ నాల్లియగుకొనల్యకు జెప్పవలయును, రాముండువిలపించెను.

శత్రువులంజయించునట్టి లక్ష్మణుఁ

అని, తాత్పర్యము.

ఇతి విలపతి రాఘవే సుదీనే

వన ముపగమ్య తయావినా సుకేశ్యా

భయవికలముఖస్తు లక్ష్మణోపి

వ్యధితమనా భృశ మాతురో బభూవ. ౨౧

టీక|| సుదీనే=మిక్కిలియుద్ధాభితుండగు; రాఘవే=రాముండు; సుకేశ్య= సుందరమయిన వెండ్రుకలుగల; తయావినా=అసీగనువిడిచి; వనం=అరణ్యము; ఉపగమ్య=పొంది; ఇతి=ఇట్లు; విలపతి=విలపించుచుండగా; లక్ష్మణోపి=లక్ష్మణుండును; భయవికలముఖస్తు=భయముచే వివణమయిన ముగముగలవాఁడునై; వ్యధితమనాః= దుఃఖితమ

యిన మనస్సుగలవాఁడై; భృశం=మిక్కిలియు; ఆతురో=వీడితొడు; బభూవ=అయెను.

అట్లు, సీతాదేవియగు పడకపోవుటకై, వనంబున రాముండు పరమ దుఃఖితుండై విలపించగా, లక్ష్మణుండు సుభయంబున ముగంబు వివణతనొంద, దుఃఖంబుచే, మిక్కిలియుద్ధ వీరతుండయ్యెను. అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యావే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,

ఆరణ్యకాండే, ద్వివష్టితమస్సగః.

ఇది, సప్తపాఠము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్రీ

ఖ్యాఖ్యానంబునందు, ఆరణ్యకాండ ద్వివష్టితమస్సగ టీక,

ముగిసినది.

తె

త్రిషష్టితమ సగౌప్యరంభః.

స రాజపుత్రః ప్రియయా విహీన
శ్శోకేన మోహేనచ పీడ్యమానః
విషాదయన్ భ్రాతర మాతకరూపః
భూయో విషాదం ప్రవివేక తీవ్రమ్. ౧

టీక॥ రాజపుత్రః=రాజకొమరుండ అధికమయిన; విషాదం= దుఃఖమును;
గు; సః=ఆ రాముడు; ప్రియయా=ప్రి ప్రవివేక=పోంచెను.
యరాలిచేత; విహీనః= విడువబడిన రాజకొమరుండగు నారాముండు,
వాడై; శోకేన=దుఃఖముచేతను; మో ప్రియరాలిసేత నెడఁబాసి, దుఃఖమో
హేనచ=మోహముచేతను; పీడ్యమా హంబులతిశయిల్ల, బరమపీడితుండై, త
నః=పీడింపబడుచు; ఆతకరూపః= మృండును దన్నుఁజూచి మిక్కిలియు
పీడింపబడిన కేహముగలవాడై; భ్రాత దుఃఖింప, మఱిల, దీవ్రంబగుదుఃఖంబు
రం=తమ్మని; విషాదయన్ = దుఃఖిం నొందెను. అని, తాత్పర్యము.
పః జేయుచు; భూయః=మఱి; తీవ్రం=

స లక్ష్మణం శోకవశాభిషన్నం
శోకే నిమగ్నో విపులే తు రామః
ఉవాచ వాక్యం వ్యసనానరూప
ముష్ణం వినిశ్చ్యస్య రుదన్ సశోకమ్. ౨

టీక॥ సః=ఆ; రామః = రాముడు; స; లక్ష్మణం=లక్ష్మణునిగూచి; వ్య
స; విపులే=అధికమయిన ("తు" అనున సనానరూపం=దుఃఖమునకుండగునట్లు
విషాదపూరతాథామ్యశోకే= దుఃఖ గా; ముష్ణం=వేడిగా; వినిశ్చ్యస్య =
నశించు; నిమగ్నః=మునింగినవాడై; నిట్టావుకలుపుచు; రుదన్=వీడ్చుచు;
శోకవశాభిషన్నం=దుఃఖాధీనతనొంది సశోకం = దుఃఖముతోఁగూడిన; వా

శ్రీమద్రామాయణము * ఆరణ్యకాండము. ౫౫

స ౬౩

క్యం=మాటన; ఉవాచ = చెప్పెను. నంబునకుఁదగినట్లు వేడినిట్టువుకాలు
ఆరాముఁడు, అపారంబగుదుఃఖన నిశుడించుచు రోదనంబు సేయుచు, దుః
ముత్రంబునమునింగి, యస్థుపరమదుః ఖయొక్కంబగునీమాటం జెప్పెను.
ఖపీతీతుండగు లక్ష్మణుంజూచి, వ్యసన అని, తాత్పర్యము.

న మన్వీధో దుష్కృతకమకారీ
మన్యేన్వీతీయో స్త్రీః పరంపరాయామ్
శోకేన శోకో హి పరంపరాయా
మా మేతే భిదన్ హృదయం మనశ్చ. ౩

టీక|| మన్వీధః = నాయుట్టివాఁడై భేదించుచు; మాఁ=నన్ను; ఏతి=పాం
న; దుష్కృతకమకారీ=పాపకార్య దుచున్నది.
ముచేసినవాఁడు; ద్విశీయః = రెండవ నావలె బాపంబులుచేసినవాఁడు,
వాఁడు; పరంపరాయాం=ఘామియల నాకన్నవెఱి రెండవవాఁడు భూలోక
దు; నాస్త్రీ=లేమ. ఇతి(అధ్యాత్మత ములాలేడని తలంచెదన; దుఃఖము పై
ము)=అన; మన్యే= తలంచెదను. శో దుఃఖము, పరంపరగా, ఒకొకటియ
కేస=దుఃఖముతో; శోకః= దుఃఖము; గుండెకాయనుమనస్సున భేదించునివి,
పరంపరాయాః=(తృతీయార్థమందువ నాకు సంభవించుచున్నవి.
ప్రీ) పరంపరచేత; హృదయం=గుం అని, తాత్పర్యము.
డెను; మనశ్చ=మనస్సున; భిదన్=

పూర్వం మయా నూన మభీప్సితాని
పాపాని కమాకార్య సకృత్కృతాని
తత్రాయ మద్యా పతితో విపాకో
దుఃఖేన దుఃఖం య దహం విశామి. ౪

టీక|| మయా=నాచేత; పూర్వం=మున్ను; అభీప్సితాఁ=కోరఁబడిన; పా

పాని=పాపము గలిగించునట్టి; కమా= ఇప్పుడు; అపతితః=సంభవించినది.
 ణి = కార్యములు; అసక్యత్ = పలు నేను, బూర్వాజన్తంబునఁ, గావ
 మాలు; కృతాని=చేయఁబడినవి. నూ లెనని పెక్కు పాపంబులఁబలుమాటుచే
 సం=చ్యయము. అహం=నేను; దుః సీయన్మాను; నిశ్చయము; నాశిష్టుడు
 ఖేన=దుఃఖముచేత; దుఃఖం=దుఃఖము దుఃఖముపై దుఃఖము వచ్చుటంతయు,
 యఃవిశామి(కతి)యత్=హిందుచున్నా వానిఫలము; ఇప్పుడనుభవమునకు వచ్చి
 ననునదియేదిగలదో; ఆయం=ఈ; విపా నది. అని, తాత్పర్యము.
 కః=పరిపాకము; తత్ర=అందు; అద్య=

రాజ్యప్రదాన స్వజనై ర్వియోగః
 పితృ ర్విదానో జననివియోగః
 సర్వాణి మే లక్ష్మణా శోకవేగ
 మాప్సారయంతి ప్రవచింతితాని. ౫

టీక॥ లక్ష్మణం=లక్ష్మణుఁడా! రాజ్య దుఃఖవేగమును; ఆప్సారయంతి=నిం
 ప్రదానః=రాజ్యమునశించుట; స్వజ కించుచున్నవి.
 నైః=బంధువులతో; వియోగః=ఎడ లక్ష్మణుఁడా! రాజ్యభ్రంశము, బం
 దాయుట; పితుః=తండ్రియొక్క; వి ధువుల నెడఁబాయుట, తండ్రిమృతిఁబొం
 నాశః=నశించుట; జననివియోగః=త దుట, తల్లిని విడిచివచ్చుట, ఇవన్నియు,
 ల్లిలో నెడఁబాయుట; సర్వాణి=అ ఒకొకటియుఁ దలంచుకొనిన, విపరీత
 న్నియు; ప్రవచింతితాని=తలంపఁబడి ముగా దుఃఖము గలిగించుచున్నవి.
 ననై; మే=నాయొక్క; శోకవేగం= అని, తాత్పర్యము.

సర్వంతు దుఃఖం మమ లక్ష్మణే దం
 శాంతం శరీరే వన మేత్య శూన్యమ్
 సీతా వియోగా త్పున రప్య దీణం
 కాష్ఠే రివా గ్ని స్సహస్థా ప్రదిప్తః. ౬

శ్రీమద్రామానుజము * ఆరణ్యకాండము.

12 43

టీక॥ లక్ష్యంబు లక్ష్యంబుగా! ఇదంబు
 తుండుంబుండుంబుము; సహజంబుంబు
 తయ్యంబుంబుంబుంబుంబు; వనంబు
 దునిసి; వీర్యంబుంబు; మునునాయుక్తు;
 శరీరంబుంబుంబుంబుంబు; శాంతంబుంబు
 గినది. ప్రదీప్తంబుంబుంబుంబుంబు; అగ్నింబు
 నిప్పు; సహసంబుంబుంబుంబుంబు; కాష్ఠేరింబు
 కల్పెలకేతవలె; నీతావియోగాత్
 సీతతోడంబుంబుంబుంబుంబు; పునరపింబు

|అలను;ఉదీగ౯౦=అతిశయించినది.

అక్కోమడా! నేనే జనశూన్యంబగు
వనంబు జేరినపిదప, ఈ దుఃఖంబునంద
తయు గడువులోనణచుకొని యుంటి
ని; కట్టెలచేనిప్పు ప్రజ్వరిల్లునట్లు, ఇప్పు
దు నీతాపరహమువలన, నాదుఃఖమంద
తయు ములబయలుపడినది.

అని, తాత్పర్యము.

సా నూన మార్యా మమ రాక్షసేన
బలా ద్ధృతా ఖం సముపేత్య భీరుః
అపస్వరం సస్వరవిపలాపా
భయేన విక్రందితవ త్యభీష్టమ్. ౩

టీకము = రాష్ట్రము గాతైన; ఆ
 రాష్ట్ర = భూజ్యులగు; భీముః = భయస్వ
 భావమును; సా = ఆసీత; రాక్షసేన =
 రాక్షసునిచే; బలాత్ = బలాత్క
 రమువలన; హృతా = అపహరింపబడ
 నదై; ఖం = ఆకాశమును; సముపేత్య =
 వొంది; భయేన = భయముచేత; సస్వర
 విప్రలాపా = ధ్వనితోఁగూడిన యేడు
 గలదై; అచస్వరం = పితృతమయిన ధ్వని
 గలుగునట్లుగా; అభీక్షం = మిఁగులియు;

విక్రందితవతీ=వచ్చినది. నూనం=నిశ్చయము.

భయస్వభావయగు నాప్రియురాలి, రాక్షసుండు బలాతాగరంబున నవహరించుకొని యాకాశంబునకుఁ గొనిపోవ, భయంబున, మహాధ్వనిగదుర, తనమధురస్వరంబు విడచి, వికృతస్వరంబున, నధికముగా రోదఁబడుచేసియుండు నునిశ్చయము. అని, తాత్పర్యము,

తా లోహితస్య ప్రియదర్శనస్య
సదో చితా వృత్తమచందనస్య

వృత్తౌ స్తనౌ శోణితపంకదీగ్ధౌ

నూనం ప్రియాయా మమ నాభిభాతః. ౮

టీక॥ ప్రియదశశ్చ=సంతోషక డినవై; నాభిభాతః=ప్రకాశింపకుం
రమయిన చూచుటగల; లోహితస్య=దును. నూనం=నిశ్చయము.
ఎఱ్ఱవైన; ఉత్తమచందనస్య=శ్రేష్ఠమ చూపరులకుసంతోషంబుగలిగించు
యిన చందనమునకు; సదా=ఎల్లప్పు నట్టి యుత్తమమయిన రక్తచందనంబు
దును; ఉచితౌ=తగినవియు; వృత్తౌ= నకుండగినవియు వర్తులంబులునగు నా
గుండ్రములునగు; తౌ=ఆ; మమ=నా ప్రియురాలిస్తనంబులు, ఇప్పుడు, రా
యొక్క; ప్రియాయాః=ప్రియురాలి తునునిచే భక్షణార్థము చేదించు బ
యొక్క; స్తనౌ=స్తనములు; శోణితపంకదీ, నెత్తురుతోఁగప్పబడి ప్రకాశింప
కదీగ్ధౌ=నెత్తురుబుడచే బూయఁబ కుండును; నిశ్చయము. అని, తాత్పర్యము.

తస్య క్షీనువ్యక్తమృదుప్రలాపం
తస్యా ముఖం కుంచితకేశభారమ్
రక్షోవశం నూన ముపాగతాయా
న భ్రాజతే రాహుముఖే యథేందుః. ౯

టీక॥ తస్యాః=ఆసీతయొక్క; క్షీన్య తే=ప్రకాశింపదు. నూనం=నిశ్చయము.
నువ్యక్తమృదుప్రలాపం=మధురములు మధురంబులును స్వచ్ఛంబులును బ
ను స్పష్టములును మృదువులునగు మా రుషంబులు గానివియునగు మాటలు
టలుగలదియు; కుంచితకేశభారం = గలదియు వక్రంబులయిన వెండ్రుక
వంకరలయిన వెండ్రుకలభారముగలది లతో నొప్పించుచున్నది యునగు నాసీత
యునగు; తత్=ఆ; ముఖం=ముఖము; మోము, ఇప్పుడు రాక్షసునిచేఁజిక్కి
రక్షోవశం=రాక్షసునియధీనతను; ఉ నదగుటచే, రాహువుచేఁ గబళింపఁ
పాగతాయాః=పొందినదగుచుండఁ బడిన చంద్రునిపగిది, నెంతమాత్రము
గా; రాహుముఖే=రాహువునోట; ప్రకాశింపకుండును; నిశ్చయము.
ఇందుర్యధా=చంద్రుఁడువలె; నభ్రాజ తే అని, తాత్పర్యము.

తాం హరపాశస్య సదో చితాయా
గ్రీవాం ప్రియాయా మమ సువ్రతాయాః
రత్నాంసి నూనం పరిపీతవంతి
విభిద్యతామస్యే రుధిరాశనాని. ౧౦

టీక॥ సువ్రతాః = మంచివ్రతముగల పరిపీతవంతుఁడైనారు. నూనం =
లదియు; హరపాశస్య = హరమాలిక నిశ్చయము.
కుఁసదా = ఎల్లప్పుడును; శుచితాయాః = పాశవ్రత్సవ్రతముగల నాప్రియు
తగినదియునగు; మమ = నాయొక్క; రాలికంతము, ఎప్పుడును హరముచే న
ప్రియాయాః = ప్రియరాలియొక్క; లక్ష్మతంబై యుండబడినది ; అట్టికం
తాం = ఆ ; గ్రీవాం = కంఠమును; రుధి తమును, రాక్షసులు, నిజానారణ్యం
రాశనాః = నెత్తురై యాహరిముగాఁ బున, విజిచి, నెత్తురు న్రావియుండు
గల; రత్నాంసి = రాక్షసులు; తామస్యే = రుఁనిశ్చయము. అని, తాత్పర్యము.
నిజానస్థానమునందు; విభిద్య = విజిచి;

మయా విహీనా విజనే వనేయా
రత్నోభి రాహృత్య వికృప్యమాణా
నూనం నినాదం కురరీవ దీనా
సా ముక్తవత్సా యతకాంతనేత్రా. ౧౧

టీక॥ యా = సీత; విజనే = జనులు దీనా = దుఃఖితయులు; కురరీవ = లేడివ
లేని; వనే = అడవియందు; మయా = తె; నినాదం = స్వని; ముక్తవతీ = వి
నాశేత; విహీనా = విడువబడినదో; కించినది; నూనం = నిశ్చయము.
అయతకాంతనేత్రా = నిడువులయినవి ప్రియురాలు, నిర్జనంబగునరణ్యంబునన
యు సుందరములునగు కన్నులగల ; నైడఁబాసి, రాక్షసులుతన్నపహరించి
సా = ఆసీత; రత్నోభిః = రాక్షసులచేత; యాకషింతుచుఁ గొనిపోవ, దుఃఖి
అహృత్య = అపహరింపబడి; వికృప్య యయి, లేడివలె, సుందరంబులయిన
మాణా = అకషింపబడుచున్నదై; వికృతవేద్యంబుల దిక్కులంబులయి

తేరెలుంగుననేడ్చినది; నిశ్చయము. అని, తాత్పర్యము.

అస్మి స్వయాసాధా ముదారశీలా
 శీలాతలే పూర్వ ముపోపవిష్టా
 కాంతస్మితా లక్ష్మణ జాతహాసా
 త్వా మాహ సీతా బహువాక్యజాతమ్. ౧౨

టీక॥ అస్మి = అక్కణ్డుడా! ఉదార	బహు = అధిక మైన; వాక్యజాత = మా
శీలా = ఉత్తమమయిన స్వభావముగలది	టలసమూహమును; ఆహ = చెప్పెను.
యు; కాంతస్మితా = సుందరమయిన చి	లక్ష్మణుడా! ఉత్తమస్వభావురాలు
టునగవు గలదియునగు; సీతా = సీత;	ను మధురమయిన చిటునగవుగలదియు
పూర్వం = మున్ను; అస్మిత్ = ఈ; శీలా	నగుసీత, మున్ను, ఈతొడిమిడ, నాతోఁ
తలే = తాతయందు; మయాసాధా =	గూడ, నాసమీపంబునఁ గూడుకొండి,
నాతోఁగూడ; ఉపోపవిష్టా = సమీపంబు	య్యయ్యె పరిహాసవచనంబులకు నవ్వు
నఁగూడుకొండినదై; జాతహాసా = కలిగి	చు, నిన్నుఁజూచి, పెక్కు మాట
ననవ్వుగలదై; త్వాం = నిన్నుఁగూచి;	లంజెప్పుచుండెను. అని, తాత్పర్యము

గోదావరీ యం సరితాం వరిష్ఠా
 ప్రియా ప్రియాయా మమ నిత్యకాలమ్
 అ ప్యత్ర గచ్ఛేదితి చింతయామి
 నై కాశీని యాతిహి సా కదాచిత్. ౧౩

టీక॥ ఇయం = ఈ; సరితాం = నదుల	పోవునాయేమియని; చింతయామి = త
లో; వరిష్ఠా = శ్రేష్ఠమయిన; గోదావ	లంచుచున్నాను. సా = అసీత; కదాచి
రీ = గోదావరి; మమ = నాయొక్క; ప్రి	త్ = ఒకప్పుడును; ఏకాశీని = ఒక్కఁడె
యాయాః = ప్రియురాలికి; నిత్యకాలం =	యై; నయాతిహి = పోదుగదా!
ఎల్లప్పుడును; ప్రియా = సంతోషముగలి	నదులలో నుత్తమనదియయిన యా
గించునది. అత్ర = ఇచ్చటికి; గచ్ఛేదపీఠః =	గోదావరిమీఁద, నాప్రియురాలి కెల్ల

ప్పుడును, బ్రీతియతిశయించి యుండు స్నువిడిచి యాచిడ యెంటగా నెప్పుడు
ను; ఒక వేళనిచ్చటికిఁబోయియుండునా? నుబోయినదిలేదు; అని, తాత్పర్యము.
యనితెలంచెదను; పోయియుండుదు ; న

పద్మాననా పద్మవిశాలసేతా
పద్మానివా నేతు మభిప్రీయాతా
తద ప్యయం క్తం నహి సా కదాచి
స్మయావినా గచ్ఛతి పంకజాని. ౧౪

టీక॥ పద్మాననా = కమలమువంటి పోమగదా!
ముఖముగలదియు; పద్మవిశాలసేతా = కమలమువంటి మోముగలదియుండు
కమలదలంబులువలె విశాలములయినక మలంబులుంబోలె విశాలంబులయినక
స్నులుగలదియునగుజానే; పద్మాని = స్నులుగలదియునగునాప్రియురాలు, ఒ
తామరపూలను; ఆ సేనుం = తెచ్చుటకు; కవేళంకమలంబులం గోని తెచ్చుటకై పో
అభిప్రయాతేవా = పోయినదోయే యినదోయే మో; ఆ! అది సరికాదు; అది
మో! తదపి = అదియు; అయ్యుక్తం = సరి డ. యెప్పుడును, నన్ను విడిచి, కమలంబు
కాదు. సా = అచిడ; మయావినా = నన్ను వి లు గోయుటకుఁబోయినదే లేదు.
డిచి; కదాచిల్ = ఒకప్పుడును; పంకజా అని, తాత్పర్యము.
ని = కమలంబులనుగూర్చి; నగచ్ఛతిసా =

కామంజ్వి దం ప్రప్యితవృక్షపంజం
సానాన్ధైః పక్షిగణై రుపేతమ్
వనం స్రయాశాను తదప్యయం క్త
మేకాక్షి సా విభ్రతి భీరుః ౧౫

టీక॥ కామంతు = బుర్ర-లియు; ప్రప్యితవృక్షపంజం = ములయిన; పక్షిగణైః = పక్షి సమూహ
తవృక్షగంజం = పూచిన చెట్ల సమూహ ములతో; ఉపేతం = కూడినదియునగు; స
ముగలదియు; నానాన్ధైః = నానావిధ ఇదం = తో; వనం = అడవినిగూచి; స్ర

మాతాను=పోయినదో; తదపి= అది
యు; అయ్యు క్తం= సరికాదు. భీమం= భయస్వభావయగు; సా=అసీత; ఏకాశీ
సీ=ఒంటిదై; అతివిభేతి=మిక్కిలి-లియుభ
యపడును.

లియుఁబుట్టించియున్నవి; నానావిధము
లయిన మధురస్వనంబులగు పక్షులతోఁ
గూడియున్నవి; ఈవనంబునకేమైనఁబో
యెనో; కాదు; అవిడపిరికి; ఒంటిగా
నుండినప్పుడు, మిక్కిలియు భయపడు

ఈవనమునందలివృక్షములు మిక్కిలి-ను. అని, తాత్పర్యము.

అదిత్య భో లోకకృతాత్మకత్వజ్ఞ
లోకస్య సత్యాన్యతకర్మసాక్షి
మను ప్రియా సా క్వ గతా హృతావా
శంసస్య మే శోకవశస్య సత్కృమ్. ౧౬

టీక॥ లోకకృతాత్మకత్వజ్ఞ=లోకము
యొక్కచేయబడినదానిని జేయుబడని
దానినిజెలిసినవాడవు; లోకస్య=లో
కముయొక్క; సత్యాన్యతకర్మసా
క్షి= పుణ్యపాపములను సకలము
లకుసాక్షివగు; భోఅదిత్య=ఓసూర్యు
డా! సా=అ; మను=నాయొక్క; ప్రి
యా=ప్రియురాలు; క్వ=ఎచ్చటికి; గ
తా=పోయినది; హృతావా=అపహ
రింపబడినదాని సత్కృమ్= ఎల్లప్పుడును;
శోకవశస్య=దుఃఖాధీనుండనగు; మే=

నాను; శంసస్య=చెప్పుచు.
ఓసూర్యుడా! నీవు, లోకంబుననే
దిజరగుచున్నదోయేదిజరగదో అవ్యా
పారంబుల నన్నింటినిం జెలిసినవాఁ
డవు; జనులుజేయుపుణ్యపాపకలము
బలకుసాక్షివి; నాప్రియురాలు, ఎ
క్కడికిఁ బోయినది? రాక్షసుల బిడన
పహరించుకొనిపోయినారా? నేనెప్పు
డునుదుఃఖమునేనుభవించుటకుఁ బ
ట్టిరాను; నాకింతమాత్రము చెప్పుచు.
అని, తాత్పర్యము.

లోకేషు సర్వేషు చ నాస్తీ కించి
ద్యస్తే న సత్యం విదితం భవే త్తత్
శంసస్య వాయో కులకాఃసం తాం

హృతా మృతావా పథి వతఃతేవా. ౧౭

టీక॥ వాయో= వాయు దేవుడా! చెప్పము.	
తే=నీకు; విశ్రాంతి=పల్ల పుడును; యత్=	వాయు దేవుడా! సమస్తలోఁ
ఏది; విదితం= తెలియబడినది; సభా వేత్=	బులయందును, నీకుఁ దెలియనిదికొం
కాదో; తత్=అది; కించిత్=కొంచెమైన	మేనియెప్పుడునులేదు; కాబట్టి, నాప్రి
ను; సర్వేషు=సమస్తములయిన; లో	యారాని, రాక్షసులచే నపహరింపఁ
కేషుచ=లోకములయందును; నాస్తి=	బడినదా? మృత బొందినదా? మా
లేదు. హృతా = అపహరింపఁబడిన	గఁబడుననున్నదా? సమస్తప్రసూత
దా? మృతావా=చచ్చినదా? పథి=	యగు నాభార్యసంగతిఁ జెప్పము. అ
మాగఁమునందు; వతఃతేవా= ఉన్న	ది, రాముండువిలపించెను.
దా; కులకాల్పిం=కులముచేఁబ్రకాశం	ఆనీ, తాత్పర్యము.
చునట్టి; తాం=ఆనీతను; శంసన్య =	

ఇవీవ తం శోకవిధేయదేహం
రామం విసంజ్ఞం విలపంత మేవమ్
ఉవాచ సౌమిత్రి రదీనసత్వో
న్యాయే స్థితః కాలయతంద వాక్యమ్. ౧౮

టీక॥ ఇవీవ=ఇట్లు; విలపంతం= విల	ప=కాలోచితమునైన; వాక్యం=మా
పించుచున్నవాఁడును; శోకవిధేయదే	టను; ఉవాచ=చెప్పెను.
హం=మఃఖిపరవశమయిన దేహముగ	ఇట్లు విలపించుచు, దుఃఖిపరవశుం
లవాఁడును; విసంజ్ఞం=తెలివిదప్పినవాఁ	డై, విసంజ్ఞుడైయున్న రామంబుచి,
డునగు; రామం=రామునిగూచి; అదీ	న్యాయుండునవలంబించి యున్నవాఁడు
నసన్త్యః=కొంచెముగానిదైర్యముగల	ను మహాదైర్యుండునగు లక్ష్మణుండు,
వాఁడును; న్యాయే= న్యాయమునందు;	కాలోచితంబుగా, నీప్రకారంబున, నా
స్థితః=ఉన్నవాఁడునగు; సౌమిత్రి=ల	శ్వాసించెను. అన, తాత్పర్యము.
క్ష్మణుండు; వీవం=ఇట్లు; కాలయతం	

౫౫

శోకం విమంచా ర్య స్మిం భజన్వ
సోత్సాహతాచా స్తు విమాగణే స్యాః
ఉత్సాహవంతో హి నరా న లోకే
నీదంతి కమన్య తిదుష్కరేభు. ౧౯

టీక. ఆర్య=పూజ్యుడవగురాముఁ	లవిగానివైన; కమన్య=కార్యముల
దా! శోకం=దుఃఖమును; విమంచ=వి	యందును; ననీదంతిహి=చెడరుగదా!
డువుము. ధృతిం=ధైర్యమును; భజన్వ=	పూజ్యుడవగురాముఁడా! దుఃఖం
పొందుము. అస్యాః=ఈసీతయొక్క;	బువిడిచి ధైర్యమునవలంబించుము; జా
విమాగణే=వెదకుటయందు; సోత్సా	నకినివెదకుటయం దుత్సాహమునొందు
హతాచ = ఉత్సాహముతో గూడి	ము; లోకంబున, సుత్సాహముగల పు
ముందుటయు; అస్తు=అగుఁగాక. లో	రువులు, ఎంతదువరకార్యములయం
కే=లోకమునందు; ఉత్సాహవంతః=	దైనను, బరాజయంబునొందరు. అని;
ఉత్సాహముగల; నరాః=మనుష్యులు;	లత్కూలంబు, రామునకుఁ జెప్పెను.
అతిదుష్కరేభు=మిక్కిలియు. జేయని	అని, తాత్పర్యము.

ఇతీవ సౌమిత్రి ముదగ్రపౌరుషమ్
బ్రువంత మాతో రఘువంశవర్ధనః
న చింతయామాస ధృతిం విముక్తవా
స్త్వనశ్చ దుఃఖం మహాదభ్యుపాగమత్. ౨౦

టీక. ఇతీవ=ఇట్లు; బ్రువంతం=	మాన=సరకుసేయలేదు. ధృతిం=ధైర్య
చెప్పుచున్న; ఉదగ్రపౌరుషం=అధిక	మును; విముక్తవాక్=విడిచినాడు.
మయినపౌరుషముగల; సౌమిత్రిం=ల	పునశ్చ=మఱలను; మహత్=అధికము
త్వణుని; ఆర్తః=దుఃఖితుఁడును; రఘు	యిన; దుఃఖం=దుఃఖమును; అభ్యుపా
వంశవర్ధనః=రఘువంశమును వృద్ధి	గమత్=పొందెను.
నొందించునట్టి రాముఁడు; నచింతయా	మహాపౌరుషుండగు లత్కూలంబు,

శ్రీమద్రామాయణము * ఆరణ్యకాండము. ౧౫

స ౬౪

ఈశ్వరమన నెంతచెప్పినను, రఘుర్యంబునుగూడ విడిచి, మఱియును, మ
వంశంబువృద్ధి నొందింపఁబుట్టినరాముం హాదుఃఖంబునొంచెను,
దు, దు ఖాశయంబున, లక్ష్మణుని అని, తాత్పర్యము.
మాటల సఁకుసేయకయే యున్నదై

ఇత్యావే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,

ఆరణ్యకాండే, త్రిషష్టితమసర్గః.

ఇది, సప్తార్థము.

ఇది, పఠమాథకచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర

ఖ్యాఖ్యానంబునందు, ఆరణ్యకాండత్రిషష్టితమసర్గ టిక,

ముగిసినది.

అ

చతుష్షష్టితమసర్గప్రారంభః.

స దీనో దీనయా వాచా లక్ష్మణం వాక్య మబ్రవీత్

టీక॥సః=ఆరాముఁడు; దీనః=ఁ: వీత్=చెప్పెను.

ఇత్యుండై; లక్ష్మణం=లక్ష్మణునిగూర్చి; ఆరాముండు, దుఃఖితుండై, లక్ష్మ
దీనయా= దుఃఖితమయిన; వాచా= ణంజూచి, దీనవాక్యంబున, నిట్లుని, చె
మాటచేత; వాక్యం=మాటను; అబ్ర ప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

శీఘ్రం లక్ష్మణ జానీహ గత్వా గోదావరీం నదీమ్. ౧

అపి గోదావరీం నీతా పద్మాన్య నయతుం గతా

జ్ఞ

టీక॥ లక్ష్మణం = లక్ష్మణుఁడా! నీ జానీహి = ఎఱుఁగుము.

తా = జానకి; పద్మాని = కమలములను;	లక్ష్మణుఁడా! జానకి, కమలంబులం
ఆనయితుం(అనేతుం) = తెచ్చుటకు;	గోయుటకై గోదావరీనదికేమైనంబో
గోదావరీం = గోదావరీనదిని గూచి;	యినవో, నీవు, శీఘ్రమునగోదావరీనది
అపిగతా = పోయినవో; గోదావరీం =	క్రీడోయి, తెలిసికొనిరమ్ము. అని, రా
గోదావరీయను; నదీం = నదినిగూచి;	ముందు, లక్ష్మణునితోఁజెప్పెను.
శీఘ్ర = శీఘ్రముగా; గత్యా = పోయి;	అని, తాత్పర్యము.

ఏవ ముక్తస్తు రామేణ లక్ష్మణః పరవీరహః. ౨

నదీం గోదావరీం రమ్యాం జగామ లఘువిక్రీడః

టీక॥ పరవీరహః = శత్రునిరులవధిం చి; జగామ = పోయెను.

చునట్టి; లక్ష్మణం = లక్ష్మణుఁడు; రామే	శత్రువీరులవధించునట్టి లక్ష్మణుం
ణ = రామునిచేత; ఏరం = ఇట్లు; ఉక్త	డు, రామునిమాటను విన్నంతనె, శీ
స్తు = చెప్పఁబడినవాఁడైనంతనె; లఘువి	ఘ్రమునంబున, రమణీయంబగు గో
క్రీడః = శీఘ్రముయిన నడకకలవాఁడై;	దావరీనదికిం బోయెను.
రమ్యాం = సుందరములయిన; గోదావ	అని, తాత్పర్యము.
రీం = గోదావరీయను; నదీం = నదినిగూ	

తాం లక్ష్మణ స్తీర్థవతీం విచిత్రా రామ మబ్రవీత్. ౩

టీక॥ లక్ష్మణం = లక్ష్మణుఁడు; తీర్థ	లక్ష్మణుండు, ఆగోదావరీనదిలో
వతీం = రేవులుగల; తాం = ఆగోదావ	రేవులనంశుటను సీతనువెదకి, రాము
రీనదిని; విచిత్రా = వెదకి; రామం = రా	నొద్దకువచ్చి, యిట్లుచెప్పెను.
మునిఁగూచి; అబ్రవీత్ = చెప్పెను.	అని, తాత్పర్యము.

నై నాం పశ్యామి తీర్థేషు క్రోశతో నశ్యతోతి మే

టీక॥ అహం(అధ్యాత్మము) = నేను; ఏనాం = ఈజానకిని; తీర్థేషు =

జ్ఞ

జ్ఞ

శ్రీమద్రామాయణము * ఆరణ్యకాండము. ౪౭౧

స ౬౪

రేవులందు; నపశ్యామి=చూడను. మే= నేను; క్షోభతః=అలవఁగా; నశ్యణో=విసద.

గోదావరిరేవులందెచ్చటను నాకు జానకీయగపడలేదు; నేనెంతపిలిచినను, బలుకలేదు. అని, తాత్పర్యము.

కన్నువా దేశ మాపన్నా వై దేహీ క్షేతనాశిని. ౪
న హ్యహం వేద తం దేశం యత్ర సా జనకాశ్శతా

టీక|| క్షేతనాశిని=దుఃఖమును నశింపఁజేయునట్టి; సా=ఆ; వై దేహీ=సీత; కన్నువా=ఏ; దేశం=ప్రదేశమును; ఆపన్నా=పొందినది? యత్ర=ఎచ్చట; సా=ఆ; జనకాశ్శతా=జనకమహారాజకూతురు; అస్త్రీ(అధ్యాపృతము)=ఉన్నదో; తం=ఆ; దేశం=ప్రదేశమును; అహం=నేను; నవేదహి=ఎఱుఁగను

గదా! దుఃఖమునుబోఁగట్టునట్టిసీత, యెచ్చటికిఁ బోయినదో; జనకమహారాజు పుత్రియగువాసీత, యెచ్చటికిఁ బోయి యుండునో, అస్థలమునాకుఁ దెలియలేదు. అని, లక్ష్మణుండు, రామనితోఁజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

లక్ష్మణస్య వచ శ్శ్రుత్వా దీన స్సంతాపమోహితః. ౫
రామ స్సమభిచక్రామ స్వయం గోదావరీం నదీమ్

టీక|| రామం=రాముండు; లక్ష్మణస్య=లక్ష్మణునియొక్క; వచః=మాటను; శ్రుత్వా=విని; దీనః=దుఃఖితుండై; సంతాపమోహితః=సంతాపముచే మోహమునొందినవాడై; స్వయం=తానె; గోదావరీం=గోదావరియను; నదీం=నదినిగూర్చి; సమభిచక్రామ=పో

యెను. రాముండు, లక్ష్మణుండువలికినమాటను విని, దీనుండై, సంతాపముబునంజేసియు క్తాయుక్తంబుదెలియనివాడై, తానే గోదావరినదియొద్దకుఁ బోయెను. అని, తాత్పర్యము.

స తా ముపస్థితో రామః క్వ సీతే త్యేవమబ్రవీత్. ౬

టీక॥ సః=ఆ; రామః=రామఁడు; విత్=చెప్పెను.

తాం=గోదావరిని; ఉపస్థితః=సమీ	అట్లు రామండు, గోదావరీనదిన
పించినవాఁడై; సీతా=సీత; క్వ=ఎ	మీపంబునకుఁ బోయి, "సీతయెచ్చట!"
చ్చట?" ఇత్యేవఁ=అనియట్లు; ఆబ్ర	అని, యడిగెను. అని, తాత్పర్యము.

ఛూతాని రాక్షసేంద్రేణ వధాహేణ హృతామితి
స తాం శశంసూ రామాయ తథా గోదావరీ నదీ. ౨

టీక॥ వధాహేణ=వధించుటకుఁ	రియను; నదీ=నది; శశంస(అధ్యాహృ
గిన; రాక్షసేంద్రేణ=రాక్షసేశ్వరుండు	తము)=చెప్పలేదు.
గురావణునిచేత; హృతాం=అపహరిం	వధ్యుఁడగురాక్షసేశ్వరుండు గావ
పఁబడిన; తాం=అసీతను; ఇతి=ఇట్లు;	ణుండు సీతనపహరించి నాఁడని, రామున
రామాయ=రామునికొఱకు; ఛూతా	కు, ఛూతంబులును జెప్పలేదు; అట్లే, గో
ని=ఛూతంబులు; నశశంసుః=చెప్పలే	దావరీనదియొక శైవుడయ్యె.
దు. తథా=అట్లు; గోదావరీ=గోదావ	అని, తాత్పర్యము.

తతః ప్రచోదితా ధూతై శ్వం సా స్తత్తాం ప్రియా మితి
స తు సా భ్యవద త్సీతాం పృష్టా రామేణ శోచతా. ౩

టీక॥ తతః=అంత; సా=ఆగోదావ	తను; నాభ్యవదత్తు=చెప్పనేలేదు.
రి; అస్తత్=మావలన, మాకుఁగానను	అంత, సమస్త ఛూతంబులును,
ట; తాం=ఆ; ప్రియాం=ప్రియురాలను;	"మాకుఁగానీవు, రామునకుఁబ్రియురా
శంస=చెప్పము." ఇతి=అని; ధూతైః=	లివాశఁకంజెప్పుచునీవేడినను, రాముం
ఛూతములచేత; ప్రచోదితా=ప్రేరిం	దుదుఃఖితుండైయెంతయడిగినను, గో
పఁబడినదయ్యె; శోచతా=దుఃఖించు	దావరీనది, సీతావృత్తాంతంబు నెంత
చున్న; రామేణ=రాముఁచేత; పృ	మాత్రము చెప్పనేలేదు.
ష్టా=అడుగఁబడినదయ్యె; సీతాం=సీ	అని, తాత్పర్యము.

రావణస్య చ త ద్రూపం కమాణిష మరాత్మనః

ధ్యాత్వా భయాత్తు వై దేహీం సా నదీ నశశంస తామ్. ౯

టీక॥ సా=ఆ; నదీ= గోదావరీన	అజానకిని; నశశంస=చెప్పదయ్యె.
ది; దురాత్మనః=దుష్టబుద్ధియగు; రా	గోదావరీనది, దురాత్ముండగునా
వణ్య=రావణునియొక్క; తత్=ఆ;	రావణుని భయంక రాకారంబునుం ద
రూపంచ = ఆకారమును; కర్మాణి	ల.చి, భయపడియుండుటవలననె,రా
చ=కార్యములను; ధ్యాత్వా=తలంచి;	మునకుం బ్రియురాలివృత్తాంతంబుఁజె
భయాత్తు=భయమువలననె ; తాం=	ప్పలేదు.అని,తాత్పర్యము.

నిరాశస్తు తయా నద్యా సీతాయా దర్శనే కృశః
ఉవాచ రామ సౌమిత్రిం సీతాదర్శనకర్షితః ౧౦

టీక॥ సీతాదర్శనకర్షితః= సీ	చ=చెప్పెను.
తం జూడకుండుటచే గృశింపఁజేయఁ	సీతంజూడకుండుటచే మిక్కిలియు
బడిన; రామః=రాముఁడు; సీతాయా=	దుఃఖితుండై కృశించియుండు రామం
సీతయొక్క; దశనే = చూచుటవిష	దు , ఇంకనుసీతదొరకినను దొరకవ
యమునందు; తయా=ఆ; నద్యా=గో	చ్చుననువిషయమునందు , గోదావరీన
దావరీనదిచేత; నిరాశస్తు=ఆశలేనివాఁ	దియేమియుం బ్రత్యుత్తర మివ్వకుండు
డుగానె; కృతః=చేయ బడినవాఁడై;	టవలన, నిరాశుండై, లక్ష్మణుఁబూచి
సౌమిత్రిం= లక్ష్మణునిగూచి; ఉవా	యిట్లుని,చెప్పెను. అని,తాత్పర్యము.

ఏషా గోదావరీ సౌమ్య కించి న్న ప్రతిభాషతే
కిన్తు లక్ష్మణ వత్సోమి సమేత్య జనకం వచః. ౧౧
మాతరం వైవ. వై దేహ్య వినాతా మహామప్రియం

టీక॥సౌమ్య=నిన్ననివాడవగు; ల	యినను; నప్రతిభాషతే=మాటువలకు
త్మణః=లక్ష్మణుఁడా! ఏషా=ఈ; గో	కున్నది. అహం=నేను; వై దేహ్యవి
దావరీ=గోదావరీ; కించిత్=కొంచెమ	నా=సీతనువిడిచి; జనకం=జనకమహా

<p>రాజును; తాం=ఆ; మాతరంచైవ=తల్లియగుకొసల్యను; సమేత్య=చేరి; ఆప్రియః=దుఃఖకరమయిన; కిన్ను= ఏ; వహః=మాటను; వయ్యోమి = చెప్పదును?</p>	<p>గోదావరిఎంతమాత్రము బదులుచెప్పకున్నది; నేను, సీతలేక, జనకమహారాజునొద్దకు మనతల్లి కొసల్యయొద్దకును బోయి, వారికప్రియంబుగా నెట్లుచెప్పదును? అని, తాత్పర్యము.</p>
--	---

సౌమ్యుండవగులక్ష్మణుడా ! ఈ

యూ మే రాజ్యవిహీనస్య వనే వన్యేన జీవతః. ౧౨
సర్వం వ్యపనయే చోక్తం వైదేహీ క్వమ సా గతా

<p>టీక॥ యా= ఎవ్వరై; రాజ్యవిహీన స్య=రాజ్యముచే విడువబడిన వాడను; వనే=అడవియందు; వన్యేన=అడవియందుఁబట్టినకండమూలాది పదార్థముచేత; జీవతః=బ్రతుకుచున్నవాడనగు; మే=నాయొక్క; సవకం= సమస్తమయిన; శోకం=దుఃఖమును; వ్యపనయేత్=పోగుట్టునో; సా=ఆ; వైదేహీ=</p>	<p>నీ; క్వమ=ఎచ్చటికి; గతా= పోయినది; రాజ్యభ్రష్టుండనై యడవియందుఁ గండమూలాదులంపింజీపించుచున్ననా దుఃఖమునంతయు నెవ్వరై పోఁగొట్టునో, అసీతయొక్కడికి బోయినది అని, తాత్పర్యము.</p>
--	---

జ్ఞాతి పక్ష విహీనస్య రాజపుత్రీ మపశ్యతః. ౧౩
మన్యే దీఘాః భవిష్యంతి రాత్రయో మమ జాగ్రతః

<p>టీక॥ జ్ఞాతిపక్షవిహీనస్య= బంధువగణముచే విడువబడినవాడను; రాజపుత్రీం=రాజకొమార్తెయగు ప్రియరానిని; అపశ్యతః=చూచుచున్నవాడను; జాగ్రతః= మేలుకొనియుండువాడనిగు; మమ=నాకు; రాత్రయః=రా</p>	<p>త్రులు; దీఘాః=దీఘములు; భవిష్యంతి=కాఁగలవు. మన్యే=తలంచెదను. బంధువగణమునుబాసి , రాజకొమార్తెయగుప్రియరాని నెడఁబాసి, కంటికి నెదురొట్టుకున్ననాకు, ఒకొక్క రాత్రీయొక్కయొగముగానుండునంతలం</p>
---	--

చెదను. అని, తాత్పర్యము.

మందాకినీం జనస్థాన మిమం ప్రస్రవణం గిరిమ్. ౧౪
సర్వాణ్యుచరప్యాయ యది సీతా హి దృశ్యతే

టీక॥ సీతా=సీత; దృశ్యతేయది= దృశ్యతే అన్నిటినింగూడ; అనుచరి
చూడఁబడునేని; మందాకినీ= గోదా మ్యాదిహి=తిరుగుదునుగదా!
వరీనదిని(ఇప్పుడుకావేరీతీరవాసులు ప్ర ఇప్పుడుసీతయగపడునేని, నేనావి
తినదినిగా వేరీనదియని పిలుచునట్లు, గం డలగూడి, గోదావరీనదీతీరములను జన
గానదియందు దేశంబునఁ బ్రతినిధిగం స్థానంబునను ఈప్రస్రవణపర్వతంబున
గానదియని పిలుతురు); జనస్థానం=జ ను సమస్తమణియై ప్రదేశంబును వి
నస్థానమును; ఇమం=ఈ; ప్రస్రవణం= హరింతునుగదా! అని, తాత్పర్యము.
ప్రస్రవణమను; గిరిం=పర్వతమును; స

ఏతే వృగా మహా వీర్య మామీక్షంతే మహుమహుః. ౧౫
వక్త్రకామా ఇవహి మే ఇంగితా న్యపలక్షయే

టీక॥ మహావీర్య=గొప్పపరాక్రమము ఉపలక్షయే=తెలిసికొనుచున్నాను.
ముగల లక్ష్యముగదా! ఏతే=ఈ; మృ మహాపరాక్రమశాలివగు లక్ష్యము
గాః=మృగములు; మహుమహుః= డా! ఈమృగముల, నన్నుమాటిమా
మాటిమాటికి; మాం=నన్ను; ఈక్షం టికిఁ జూచుచున్నవి; ఇవి, నాకు సీతెనం
తే=చూచుచున్నవి. మే=నాకు; వక్త్ర గతిచెప్పవలయునని యున్నట్లు, వాని
కామాఇవహి = చెప్పఁగోరినవివలెను యింగితంబులవలన, దెలియవచ్చుచు
న్నవి. ఇంగితాః=అభిప్రాయములను; న్నది. అని, తాత్పర్యము.

తాం స్తు దృష్ట్వా సరవ్యాఘ్రా రాఘవః ప్రత్యువాచహ. ౧౬
క్వ సీతేతి నిరీక్షత్వై బాష్పసంరుద్ధయా వృశా

టీక॥ సరవ్యాఘ్రః=పురుషశ్రేష్ఠుడగు; రాఘవ.=రాముడ; తా =

ఆమృగములను; దృష్ట్యాతు=చూచినంత నె; బాప్ససంయధయా=కన్నీళ్లు చేరిన; దృశా=చూపుచేత; నిర్మిత=చూచుచు “వై” అనునదిపాద పూరణార్థము); సీతా=సీత; క్వ=డంగసీట్లు గాని, “సీతయెచ్చట?” అని, ఎచ్చట? ఇతి=అని; ప్రత్యువాచ=చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

ఏవమాక్తా నరేంద్రేణ తే మృగా స్సహ సోత్థితాః. ౧౭
దక్షిణాభి ముఖా స్సర్వే దర్శయంతో నభస్తలం
మైధిలీ హ్రియమాణా సా దిశం యా మన్వపద్యత. ౧౮
తేన మాగేణ ధావంతో నిరీక్షం తే నరాధిపమ్

టీక॥ తే=ఆ; మృగాః=మృగములు; సర్వే=అన్నియు; నరేంద్రేణ=రామునిచేత; ఏవం=ఇట్లు; ఉక్తాః=చెప్పబడినవై; సహసా=సీఘ్రమున; ఉత్థితాః=లేచినవై; దక్షిణాభిముఖాః=దక్షిణపుదిక్కు మొగమయినవై; నభస్తలం=ఆకాశమున; దశాయంతి=చూపుచు; సా=ఆ; మైధిలీ=హాసకి; హ్రియమాణా=అపహరింపబడుచు; యాం=ఏ; దిశం=దిక్కున; అన్వపద్యత=పొందెను. తేన=ఆ; మాగేణ=మాగముచేత; ధావం=పరుగెత్తుచు; నరాధిపం=రామున; నిరీక్షం=చూచినవి. ఆమృగంబులు, రాముండుచెప్పినది విని, వేగమున, అన్నియులేచి, దక్షిణాభిముఖంబయియాకాశంబు జూపుచు, సీతాదేవిని రావణుం డపహరించుకొని యేమాగంబున బోయినాడో, యామాగంబుబట్టి పరుగెత్తుచు, రామం జూచుచుండినవి. అని, తాత్పర్యము.

యేన మాగేణ చ ధూమింధ నిరీక్షంతే స్తతే మృగాః. ౧౯
పునశ్చ మాగే మిచ్చంతి లక్ష్మణే నోలక్షితాః

టీక॥ యేన=ఏకారణముచేత; తే=ఆ; మృగాః=మృగములు; మాగేం=

శ్రీమద్రామాయణము * ఆరణ్యకాండము. ౧౩

స ౬౪

మాగఁమును; ధూమించ=ధూమిని; షీతాః=చూడబడినవి.

నిరీతుం తేస్త=చూచినవో; తునశ్చ=మ
అల; మాగఁ=మాగఁమును; గం
తు (అధ్యాహృతము)=పొందుటకు;
ఇచ్చంకి=కోరుచున్నవో; తేన(అధ్యా
హృతము)= ఆకారణముచేత; తే,
వృగాః(అధ్యాహృతము)=ఆవృగము
లు; లక్ష్మణేన=లక్ష్మణునిచేత; ఉపల

అమృగంబులు, దక్షిణదిక్కు మా
గఁంబుల బట్టిపోయి దక్షిణదిగ్భూమిం
జూచుచు మఱల నామాగఁంబుననే
పోవుటకుఁ గోరుచుండుటంజూచి, వా
నియభిప్రాయంబును, లక్ష్మణుండు దె
లిసికొనెను. అని, తాత్పర్యము.

తేషాం వచనసర్వస్వం లక్షయామాస వేంగితమ్. ౨౦
ఉవాచ లక్ష్మణో శ్రేష్ఠం ధీమాన్ భ్రాతర మాతవత్

టీక||ధీమాన్=బుద్ధిమంతుడగు; ల
క్షణిః=లక్ష్మణుండు; తేషాం=ఆమృగ

ములయొక్క; వచనసర్వస్వం=మాట
లనంతయు; ఇంగితంచ=అభిప్రాయము
ను; లక్షయామాస=ఊహించెను. ఆ
తవత్=దీనముగా; శ్రేష్ఠం=పెద్దవాఁ
డైన; భ్రాతరం= తోఁబుట్టువునుగూ

బుద్ధిమంతుండగులక్ష్మణుండు, ఆమృ
గంబులచేష్టలవలన, మాటలవలనంబో
తే, నభిప్రాయంబునూహించి, దీనస్వ
రంబున, అన్నంజూచి, యిట్లునిచెప్పెను.
అని, తాత్పర్యము.

క్వ గతే తి త్వయా పృష్టా యథే మే సహసో ణ్ణితాః. ౨౧
దర్శయంతి షీఠంచైవ దక్షిణంచ దిశం మృగాః
సాధు గచ్ఛావహే దేవ దిశ మేతాం హి నైర్మతిమ్. ౨౨
యదిస్యా దాగమః కశ్చి దార్యా వా సా థ లక్ష్మ్యతే

టీక||దేవ=రాజా! ఇమే=ఈ; మృప్రాయినది? ఇతి=అని; త్వయా=నీచేత;
గాః=మృగములు; క్వ=చచ్చితి; గతా=పృష్టా=అడుగంటినవై; యథా=

ట్లు; సహసా=శిఘ్రమున; ఉత్థితాః= పూజ్యురాలగుసీత; లక్ష్మ్యతేవా=చూ
లేచినవై; ఊతించైవ=భూమిని; దక్షిణంబునో.
కాం=దక్షిణపు; దిశంచైవ=దిక్కును; దేవరా! నీవు సీతయొక్కడ? అనియ
వశాయంతి=చూపుచున్నవో; తథా దీగినంతనె, యామృగంబులు, వేగంబు
(అధ్యాత్మతము)=అట్లు; సాను=లె నలేచి, దక్షిణదిక్కును భూమినిం జూపు
స్సగా; ఏతాం=ఈ; వైర్వతిం=నిర్వతి చున్నవికావున, మనము, దక్షిణపుది
సంబంధియైన; దిశంహి= దక్షిణది కునుబట్టియేపోవుదము; ఒకవేళ, యే
కునుగూచియె; గచ్ఛావహే=పో మ్మెనుపాయవేనితెలియును; పూజ్య
వుదము. కశ్చిత్=ఒకానొక; ఆగమః= రాలగు, నాసీతయే, దొరకిననుదొరకు
ఉపాయము; స్వాద్యది=కలుగునోయే ను. అని, లక్ష్మణుండు, రామునితోఁజ
మో. అథ=మఱియు; సా=ఆ; ఆర్యా- ప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

బాధమి త్యేవ కాకుత్స్థస్ ప్రస్థితో దక్షిణాం దిశమ్. ౨౩

లక్ష్మణానుగత శ్రీమా స్వీక్షమాణో వసుంధరామ్

టీక|| శ్రీమా=అందఱి కన్ననధికుం | పు; దిశం=దిక్కునుగూచి; ప్రస్థితః=
డగు; కాకుత్స్థస్=రాముండు; బాధమి వెడలెను.
త్యేవ=మంచిచేయని; లక్ష్మణానుగ శ్రీమంతుండగురాముండు, మంచిచే
తః=లక్ష్మణునిచే వెంబడింపఁ బడిన యని, లక్ష్మణుండుతోడ వెంబడింపఁ, ద
నాడై; వసుంధరాం=భూమిని; వీక్ష లవంచి నేలంజూచుచు, దక్షిణపుదిక్కు
మాణః=చూచుచు; దక్షిణాం=దక్షిణ నుబట్టిపోయెను. అని, తాత్పర్యము.

ఏవం సంభాషమాణౌ తా వన్యోన్యం భ్రాతరా వృథా. ౨౪

వసుంధరాయాం పతితం పుష్పమాగక మపశ్యతామ్

టీక|| తా=ఆ; భ్రాతరా = అన్నద | వన్యోన్యం=ఒకఁడొరులనుగూర్చి; సంభా
ష్యులు; ఉభౌ=ఇద్దఱు; ఏవం=ఇట్లు; ఆ వమాణౌ=మాటలాడుచు; వసుంధరా

శ్రీమద్రామాయణము • ఆరణ్యకాండము. ౧౩

స ౬౪

యాం=ధూమియందు; పతితం=పడిన; లు, ఈ ప్రకారంబున నొందుదులతో మా
 పుష్పమాగ్ణం=పూలతోఁగూడినమాటలాడుకొనుచుంబోయి, మాగ్ణంబు
 గణమును; అపశ్యతాం=చూచిరి. న, నేలపైఁ బూలురాలియుండుటంజూ
 అన్నదమ్మలగు నా రామలక్ష్మణులచిరి. అని, తాత్పర్యము

తాం పుష్పవృష్టిం పతితాం దృష్ట్వా రామో మహీతలే. ౨౫
 ఉవాచ లక్ష్మణం వీరో దుఃఖితో దుఃఖితం వచః

టీక||వీరః = పరాక్రమశాలియగు; ఉవాచ=చెప్పెను.
 రామః=రాముఁడు; మహీతలే=ధూత పరాక్రమవంతుండగు రామందు,
 లమునందు; పతితాం=పడిన; తాం=ఆ; నేలంబడియున్న యాపుష్పంబులంజూ
 పుష్పవృష్టిం=పూలవానను; దృష్ట్వా=చి, దుఃఖితుండై, తనయట్లు దుఃఖితుం
 చూచి; దుఃఖితః=దుఃఖమునొందినవాఁడైనలక్ష్మణుంజూచి, యిట్లుని, చెప్పెను.
 డై; దుఃఖితం=దుఃఖమునొందిన; లక్ష్మణం=లక్ష్మణునిగూర్చి; వచః=మాటను; అని, తాత్పర్యము.

అభిజానామి పుష్పాణి తానీ మానీ హ లక్ష్మణ. ౨౬
 పినధానీ హ వై దేహ్య మయా దత్తాని కాననే

టీక||లక్ష్మణం=లక్ష్మణుఁడా! ఇహ=వధాని=కట్టబడినవి.
 ఇప్పుడు; తానీ=ఆ; ఇమాని=ఈ; పు లక్ష్మణుఁడా! నేనీపుష్పంబులనెఱుం
 ప్పాణి=పూలను; అభిజానామి=ఎఱుం గుచును; నేనే యీపుష్పంబులసేతకీర్వం
 గుదును. ఇహ=ఈ; కాననే=అడవి గా, నాబిడ, వీని, గొప్పనంబెట్టుకొనె
 యందు; మయా=నాచే; దత్తాని=ఇ ను. అని, తాత్పర్యము.
 య్యబడినవై; వై దేహ్య=సేతచేత; పి

మన్యే సూర్యశ్చ వాయుశ్చ మేదివ యశస్విని. ౨౭
 అభిరతుంతి పుష్పాణి ప్రకుర్వంతో మమ ప్రియమ్

టీక॥ సూర్యశ్చ = సూర్యుడును; తలంచెదను.

వాయుశ్చ = వాయువును; యశస్వీ	సూర్యుడును వాయుదేవుడును
సి=అధికమయినకీర్తిగల; మేదినిచ =	యశస్వీనియగు భూదేవియు, నాకు
భూమియు; మమ=నాకు; ప్రియం =	సంతోషంబు నేయవలెనని, యీపువ్వుం
సంతోషమున; ప్రకృత్యంతః=చేయు	బరహింపుచుండురనితలంచెదను. అని,
చున్ననై ; పుష్పాణి=పూలను; అభిర	రాముండు లక్ష్మణునితోఁజెప్పెను.
క్షంతి=కాపాడుచున్నారు. మన్యే =	అని, తాత్పర్యము.

ఏవ ముక్త్యా మహాబాహుం లక్ష్మణం పురుషవభః. ౨౮
ఉవాచ రామో ధర్మాత్మా గిరిం ప్రసరివణాకులమ్

టీక॥ పురుషవభః = పురుషశ్రే	గూచిఁ; ఉవాచ=చెప్పెను.
ష్ఠుడగు; ధర్మాత్మా = ధర్మబుద్ధిగ	పురుషశ్రేష్ఠుండును ధర్మాత్ముం
ల; రామః = రాముడు; మహాబా	దునగురాముండు, మహాబాహుడగు
హుం=పెద్దచేతులుగల; లక్ష్మణం=ల	లక్ష్మణునితోనిప్రకారముచెప్పి, ప్రస
త్మణునిగూచిఁ; ఏవం = ఇట్లు ; ఉ	వణగిరింజూచి, యిట్లుని, చెప్పెను.
క్త్యా=చెప్పి; ప్రసరివణాకులం= సెల	అని, తాత్పర్యము.
యేర్ల చేసిండిన; గిరిం = పర్వతమును	

కచ్చి త్తి తిభృతాం నాథ దృష్టా సర్వాంగసుందరీ. ౨౯
రామా రమ్యే వనోద్దేశే మయా విరహితా త్వయా

టీక॥ త్తి తిభృతాం = పర్వతంబుల	త్వయా=నీచేత; దృష్టాకచ్చిత్=చూ
కు; నాథ=ప్రభువగుప్రసవణపవత	డబడినచాయేమి?
మా! మయా=నాచేత; విరహితా=	పవతశ్రేష్ఠమగుప్రసరివణపవత
విడువబడిన; సర్వాంగసుందరీ=సమ	తమా! నేనులేకపరితపించుచుండు స
స్తావయవంబులను సౌందర్యముగల ;	ర్వాంగసుందరియగు నొకానొకస్త్రీ
రామా=స్త్రీ; రమ్యే=సుందరమయి	నేమైన, రమణీయంబగువన ప్రదేశము
న; వనోద్దేశే=అడవిప్రదేశమునందు;	నంజూచితివాయేమి? అని, రాముండు,

శ్రీ ఘటా మాయణము * ఆరణ్యకాండము. ౩౦

స ౬౪

పర్వతంబుతోఁ జెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

కుగ్ధో బ్రహ్మిణి తత్ర సింహః కుద్రమృగం యథా. ౩౦

టీక॥ సః(అధ్యాహృతము) = ఆనః

రాముండు; తత్ర=అప్పుడు; క్రుద్ధః = కోపమునొందినవాడై; సింహః = సింహము; కుద్రమృగంయథా = అల్పమృగమునుగూర్చివలె; గిరిం = పర్వతమునుగూర్చి; అబ్రవీత్=చెప్పె	అంతః బవతంబు మాటువలక కుండుటంజూచి రాముండు, సింహంబు అల్పమృగంబునుంబోలె నప్రవతంబు బెడరింపుచు నిట్లనియె. అని, తాత్పర్యము.
--	---

తాం హేమవదాం హేమాభాం సీతాం దర్శయ పర్వత యావత్సామాని సర్వాణి న తే విద్వంసయా వ్యహమ్. ౩౧

టీక॥ పవత = పవతమా! అనగ; తాం=ఆ; సీతాం=సీతను; దశాహం=నేను; యావత్ = ఎంతవఱకు; య=చూపుము.

తే=నీయొక్క; సామాని=చటియలను; సనాణి=అన్నిటిని; విద్వంసయామి=నాశమునొందింపనో; తావత్ (అధ్యాహృతము)= అంతలోపల; హేమవదాం=బంగారువన్నెవంటి వన్నెగలదియు; హేమాభాం=బంగారుపరిమయొక్క కాంతివంటికాంతిగలదియు	(ప్రస్తావనపవతమా! నేనగోచరి, నీసానువులన్నింటిని నశింపఁజేయఁటకుమునై, నీవు, బంగారువన్నెగలదియు బంగారు ప్రతిమవంటిదియునగు, నాసీతంజూపుము. అని, రాముండు, పవతముతోఁజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.
---	---

ఏవ మక్తస్థ రామేణ పర్వతో మైథిలిం ప్రతి శంసన్నివ శత సీతాం నాదర్శయత రాఘవే. ౩౨

టీక॥ తతః=అంత; పవతః=కొంట్లు; ఉక్తస్థ=చెప్పఁబడినంతనె; మైథిలీ=ప్రతి=సీతనుగూర్చి; శంసన్నివ(శిల)

అని,

తః) = చెప్పుచున్నట్లున్నవాడై; రామః ప్రియవిని, ప్రతిభ్యనిచే, సీతనుగూచి-
 వే = రామునివిషయము; సీతాం = సీతయేమో చెప్పనట్లు చూపట్టెను గాని,
 తను; నావశకముతః = చూపలేదు. రామునకాబిడను జూపలేదు.
 అంతః, బవశతంబు, రాముడుచే అని, తాత్పర్యము.

తతో దాశరథీ రామ ఉవాచచ శిలోచ్ఛయమ్

టీక॥ తః = అంత; దాశరథిః = దశ అంత, దశరథనుచూచుండగు రా-
 రథునికుమారుడైన; రామః = రామం ముందు, మఱియొక గొండుంజూచి, యిట్లు
 డు; శిలోచ్ఛయం = కొండనుగూచి; ని, చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.
 ఉవాచచ = చెప్పెను.

మమ బాధాగ్నినిదకగ్ధో భస్మీ ధూతో భవిష్యసి. ౩౩

అసేవ్య స్మతతంచైవ నిస్త్యుద్రుమపల్లవః

టీక॥ త్వం (అధ్యాత్మతము) = నీవును; భవిష్యసి = కాగలవు.
 ఘః, మమ = నామొకటి; బాధాగ్నిని బాధాగ్నిచే నెన్నుదహించి భస్మం
 ధకగ్ధః = బాధాగ్నిచేదహింపఁబడన బుగావించెదను; అంత, నీయందు, బ
 వాడనై; భస్మీ ధూతః = భస్మమయి చ్చికగానివృక్షములుగాఁజిగుళ్లుగానిలే
 నవాడవును; స్మతతంచైవ = ఎల్లప్పుడు మండుటవలన, నిన్నెవ్వరును సేవింపరు
 ను; నిస్త్యుద్రుమపల్లవః = పచ్చిక అని, రాముండు, పర్వతముతోఁ జె
 యునువృక్షములును జిగుళ్లును లేవవాడ ప్పెను. అని, తాత్పర్యము.
 ఘః; అసేవ్యః = సేవింపఁదగినవాడ

ఇమాం వా సరితంచా ద్య శోషయిష్యామి లక్ష్మణ. ౩౪

యది నాఖ్యాతి మే సీతా మార్యాం చంద్రనిభాసనామ్

టీక॥ లక్ష్మణః = లక్ష్మణుడా! మే = ద్రనిభాసనాం = చంద్రునితో సమానమ
 నాకు; ఆర్యాం = పూజ్యురాలును; చం గుముగముగలదియునగు; సీతాం = సీ

తను; నాఖ్యాతియిది = చెప్పదేని; ఇరాును చంద్రబింబమువంటి మందర
మాం=ఈ; సరితంచవా = నదినిగాని; మయిన ముఖముగలదియొనగు సీతసం
అద్య=ఇప్పుడు; శోషయిష్యామి = ఎం గతిసాక్షుడైప్పదేని, దీనినిప్పుడెశోషిం
దించెదను. పఞ్జెనెదను. అని, రాముండుచెప్పెను.

లక్ష్మణుడా! ఈనదిగాని, పూజ్య అని, తాత్పర్యము.

ఏవం స రుషిణో రామో దిధక్షిన్నీవ చతుషా. ౩౪

దదర్శ భూమా నిష్కాంతం రాక్షసస్య పవం మహత్

త్రస్తాయా రామకాంక్షణ్యో ప్రధావంత్యా ఇతస్త్రృ. ౩౬

రాక్షసేనా నువృత్తాయా మైధిల్యా శ్చ పదా నృథ

టీక॥ సః=ఆ; రామః = రాముడు; చున్నదియు; రాక్షసేన-రాక్షసుఁచేత;
దు; ఏవం=ఇట్లు; రుషితః= కోషము అనువృత్తాయాః = వెంబడింప బడినది
మనొందినవాడై; చతుషా = కంటి యొనగు; మైధిల్యాః=సీతయొక్క; పదా
చేత; దిధక్షిన్నీవ (స్థితః) = దహింపం నివ=అడుగులను; దదర్శ = చూచెను.
గోరువాండువలె నున్నవాడై; అథ= ఆరాముండు, ఇట్లుకోపంబునఁగ
అంత; భూమా = నేలయందు; ని స్తులనిప్పులురాల, లోకంబులదహిం
ష్కాంతం=వెడలిన; రాక్షసస్య = పదలఁచినట్లుండఁగా, భూమియందు
రాక్షసునియొక్క; మహత్=గొప్పద పెద్దవగురాక్షసుని యడుగులను, భ
గు; పదం=అడుగును; త్రస్తాయాః = యపడిరామునియొద్దకుఁ బోగోరిరా
భయపడినదియు; రామకాంక్షణ్యో= రాక్షసుండువెంటనంటి తఱుమటచేసి
రామునిగోరుచున్నదియు; ఇతస్త్రృ= టునటువరుగెత్తుచున్న సీతయడుగులు
ఇటునటు; ప్రధావంత్యాః=పరుగెత్తు ను, అతనికగపడినది. అని, తాత్పర్యము.

స సమీత్య పరిక్రాంతం సీతాయా రాక్షసస్యచ. ౩౭

భగ్నం ధనుశ్చ తూణీచ వికీణం బహుధా రథమ్

సంభ్రాంతవృద్ధయో రామ శృశంస భ్రాతరం ప్రియమ్. ౩౮

టీక॥ సః=ఆ; రామః=రాముడు; సీతాయాః=సీతయొక్కయు; రాక్షస

జ

జ

స్వప్న=రాక్షసునియొక్కయు; పరిక్రాంతం=అడుగును; భగ్నం=ఁజరిగిన; ధనుశ్చ=వింటిన; తూణీచ=అన్యలపొదులను; బహుధా=పెక్కువిధముల; షక్తిం=వెడచల్లఁబడిన; రథం=రథమును; సమిష్టిచూచి; సంభ్రాంతహృదయః=భ్రాంతివొందినమనస్సుగలవాడై; ప్రీయం=ఇష్టపడగు; భ్రాతరం=	తమ్మనిగూఁచి; శశంస=చెప్పెను. రాముండు, సీతాదేవి యడుగులును రాక్షసునియడుగులునుంజూచి, మఱియునచ్చటచ్చట భగ్నంబులయి పడియున్నధనుస్సును అమ్మలపొదులనునానావిధముగా భిన్నమైయున్న రథంబునుంగని, తమ్మంజూచియట్లని, చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.
---	--

పశ్య లక్ష్మణ వై దేహ్య శ్రీతాః కనకబిందవః

భూషణానాం హ సౌమిత్రే మాల్వ్యా వివిధాని చ. ౩౯

టీక సౌమిత్రే=సుమిత్రకుమారుండువయిన; లక్ష్మణం=లక్ష్మణుడా! పశ్య=చూడుము. వై దేహ్యః= సీతయొక్క; భూషణానాం= సౌమ్మలయొక్క; కనకబిందవః=బంగారుతునకలు; శ్రీతాః=హి=పఁపిగదా! వివిధాని=నానావిధములయిన; మాల్వ్యానిచ=ప్ర	వృత్తులికలున; శ్రీతాః(అధ్యాపృతము)=పఁపివి. లక్ష్మణుడా! ఇట్లుచూడుము; భూషణానిబులనుండి బంగారుతునకలంబులు రాలియున్నవి; మఱియునానావిధంబులయిన ప్రవృత్తులికలును రాలియున్నవి. అని, తాత్పర్యము.
---	---

త పుండునికావై శ్చ చిత్రైః కితజవిందుభిః

ఆవృతం పశ్య సౌమిత్రే సర్వతో ధరణీతలమ్. ౪౦

టీక సౌమిత్రే=లక్ష్మణుడా! ధరణీతలం=భూమి; సర్వతో=అంతయు; పుండునికావై=బంగారుబిందువులతోసమానములును; చిత్రైశ్చ=ఆశ్చ	స్యకరములునగు; కితజవిందుభిః=నెత్తురుబిందువులచేత; ఆవృతం= కప్పబడియున్నది. పశ్య=చూడుము. లక్ష్మణుడా! ఆశ్చర్యకరంబుగాబం
--	--

జ

జ

శ్రీమద్రామాయణము * ఆరణ్యకాండము. ౧౩౫

స ౬౪

గారుబిందువులువలెనుండు రక్తబిందు యున్నది, చూడుము.
పులచేత, భూమియంతయుఁగప్పబడి అని, తాత్పర్యము.

మన్యే లక్ష్మణా వైచేనీ రాక్షసైః కామరూపిభిః
భిత్వా భిత్వా విభక్తావా భక్షితావా భవిష్యతి. ౪౦

టీక॥ లక్ష్మణం=లక్ష్మణుఁడా! వైచే వ్యతి=కాఁగలదు; మన్యే=తలంచెదను.
హీ=నీక; కామరూపిభిః= ఇచ్ఛాధీనమ లక్ష్మణుఁడా! కామరూపులగు రాక్ష
గురూపముగల; రాక్షసై= రాక్షసుల సులు, సీతను, ఛేదించి, తలకొంచెము
చేతి; భిత్వాభిత్వా=భేదించిభేదించి; వి పంచుకొనియైనన, లేక, భక్షించియైన
భక్తావా=పంచుకొనఁబడినదిగాని; భ నుందురు. అని, తాత్పర్యము.
క్షితావా=భక్షింపఁబడినదిగాని; భవి

తస్యా నిమిత్తం వైచేహ్య ద్వయో ద్వివదమానయోః
బభూవ యుద్ధం సౌమిత్రే ఘోరం రాక్షసయో రిహ. ౪౧

టీక॥ సౌమిత్రే= లక్ష్మణుఁడా! తి పోరు; బభూవ=కలిగినది.
స్యాః=ఆ; వైచేహ్యనిమిత్తం=సీతనిమి లక్ష్మణుఁడా! ఆజానకినిమిత్తమయి,
త్తమయి; దివదమానయోః=జగడమా ఇద్దఱురాక్షసులువివాదమాడి, యిచ్చ
డుచున్న; ద్వయోః=ఇద్దఱయిన; రాక్ష ట, భయంకరమయినయుద్ధముగావించి
నయోః=రాక్షసులకు; ఇహ=ఇచ్చట; రి. అని, తాత్పర్యము.
ఘోరం=భయంకరమయిన; యుద్ధం=

ముక్తాపణియం చేదం తపనీయవిభూషితమ్
ధరణ్యం పతితం సౌమ్య కస్య భగ్నం మహద్ధనుః. ౪౩

టీక॥ సౌమ్య= తిన్ననివాడవగుల రణ్యం=భూమియందు; పతితం=ప
క్షుణుఁడా! భగ్నం=చిఱిగినదియు; ధ డినదియునగు; ముక్తాపణియం=ము

ప్రతిపదాంధ్ర టీకా తాత్పర్యసహితము.

స ౬౪

౧౩

౧౩

<p>తైములములు వికారమయిన; తపసి యవిధూషితం = బంగారము చేసినంత రింపఁబడిన; మహత్ = గొప్పదైన; ఇ దం = ఈ; ధనుశ్చ = విల్లును; కస్య = ఎ వ్వనిది?</p>	<p>సౌమ్యుఁడా? ము తైములును ము లునుబొదిగి కాంచనభూషితమయి, వి జిగి నేలంబడియున్న యీధనుస్సు, ఎవ్వ నిది? అని, తాత్పర్యము.</p>
---	--

తరుణాదిత్య సంకాశం వైమూర్యగుణికాచితమ్
విశీణం పతితం ధూమా కవచం కస్యకాంచనమ్. ౫౪

<p>టీక॥ తరుణాదిత్యసంకాశం = లేత సూర్యునితో సమానమయినదియు; వై మూర్యగుణికాచితం = వై మూర్యములు లతోబాండుగఁబడినదియునగు; విశీ ణం = విజిగిన; ధూమా = నేలయం దు; పతితం = పడిన; కాంచనం = బం</p>	<p>గారువికారమయిన; కవచం = కవచ కవచము; కస్య = ఎవ్వనిది? బాలసూర్యునితో సమానమును వై మూర్యములుబొదిగినదియునగు విజి గినేలంబడియున్న యీబంగారుకవచం బెవ్వనిది? అని, తాత్పర్యము.</p>
--	---

ఛత్రం శతశలాకం చ దివ్యమాల్యోపశోభితం
భగ్నదండ మిదం కస్య ధూమా సమ్యక్ నిపాతతమ్. ౫౫

<p>టీక॥ శతశలాకం = నూలుకమ్ము లుగలదియు; దివ్యమాల్యోపశోభితం = శ్రేష్ఠమయినపుష్పమాలికచే బ్రకాశిం చుచున్నదియు; భగ్నదండం = విజిగిన దండముగలదియు; ధూమా = నేలయం దు; సమ్యక్ = చక్కగా; నిపాతతం =</p>	<p>పడవేయఁబడినదియునగు; ఛత్రంచ = గొడుగును; కస్య = ఎవ్వనిది? నూలుకమ్ములుగలిగి దివ్యమాలిక తోనొప్పుచున్నచక్కగా దండమువిజి గినేలంబడవేయఁ బడియున్నయా ఛ త్రంబెవ్వనిది? అని, తాత్పర్యము.</p>
--	---

కాంచనోరశ్చరాశ్చేమే పితౌచ వదనాః భారాః

శ్రీమద్రామాయణము * ఆరణ్యకాండము. ౪౪

స ౬౪

భీమరూపామహాకాయాః కస్యవా నిహతా రణే. ౪౨

టీక॥ కాంచనోరశ్చదాః= బంగారుకవచములుగలవియు; భీమరూపాః= భీమంకరమయినరూపముగలవియు ; మహాకాయాః = గొప్పశరీరముగలవియునగు; పిశాచవదనాః= పిశాచముబోలెముఖములుగల; రణే= యుద్ధమునందు; నిహతాః= వధింపబడిన; ఇ	మే=ఈ; ఖరాః=కంచతిగాడిదలు; కస్యవా=ఎవ్వరికి; బంగారుకవచంబులుగలవియుభయంకరాకారంబులును బిశాచముఖంబులునగు, యుద్ధంబునవధింపబడినేలంబడియున్న యాకంచతిగాడిదలు, ఎవ్వనివిఁఅని, తాత్పర్యము.
--	--

దీప్తపావకసంకాశో ద్యుతిమాన్ సమరధ్వజః
అపరిధశ్చ భగ్నుశ్చ కస్య సాంగ్రామికో రథః. ౪౩

టీక॥ దీప్తపావకసంకాశః= మంచుచున్నయగ్నితోసమానమును ; ద్యుతిమాన్=అధికమయిన కాంతిగలదియునగు; అపరిధః= విఱిగిన; సమరధ్వజశ్చ= యుద్ధధ్వజమయిన టెక్కెరమును; సాంగ్రామికః=యుద్ధధ్వజమయినభగ్నుః=విఱిగిన; రథశ్చ=రథమును;	కస్య=ఎవ్వరికి; మంచుచున్న యగ్నివలె బ్రకాశించుచున్నవియుఁగాంతిమంతంబులనగు, విఱిగిపడియున్న ధ్వజంబును యుద్ధార్థమయిచరణంబును, ఎవ్వరికిఁ అని, తాత్పర్యము.
---	--

రథాక్షమాత్రా విశిఖా స్తపనీయవిఘ్నాః
కస్యే వేధిహతా బాణాః ప్రకిణాః ఘోర కమణిః. ౪౪

టీక॥ రథాక్షమాత్రాః = నాలుగువందల యంగుళముల నిడుపు గలవియు; తపనీ యవిఘ్నాః=బంగారుమలంకారముగాఁగలవియు; విశిఖాః=	శిఖలేవియునగు; అభిహతాః=విఱవబడిన; ప్రకిణాః= వెదచల్లఁబడిన; ఇమే=ఈ; బాణాః=బాణములు; ఘోరకమణిః=భయంకరమయిన కార్యము
---	--

గల; కన్య=ఎవ్వనివి?

నాలుగువందలయంగుళిములనిడువు

గల కాంచనాలంకృతంబులును ముండి

తాగ్రంబులునగుబాణంబులు, ఇచ్చట,

విజిగి, యిచ్చటచ్చటఁ బడియున్నవే

ఇవి యేభయంకరకర్ముఁ నివి?

అని, తాత్పర్యము.

శరావరా శరైః పూర్ణౌ విధ్వస్తా పశ్య లక్ష్మణ

ప్రతోదాభీశుహస్తోఽతై కన్యాయం సారథి హతః. ౪౯

టీక||లక్ష్మణ=లక్ష్మణుడా!

రైః=బాణములచే; పూర్ణౌ=నిండి

న; శరావరా=అనులపొదులు; విధ్వ

స్తా=నశించివచ్చి. పశ్య=చూడుము. ప్ర

తోదాభీశుహస్త=మునికోలయుం బ

గ్గములును జేతులంగల; హతః=చంప

బడిన; అయం=ఈతఁడు; కన్య=ఎవ్వని

యొక్క; సారథి=సారథి?

లక్ష్మణుడా! బాణపూర్ణంబులగు

క్షూణీరంబులచేండును విజిగియున్నవి

చూడుము; మునికోలయును బగ్గములుజే

తులంబట్టుకొని చచ్చిపడియుండునీతఁ

డు, ఎవ్వ; సారథి? అని, తాత్పర్యము.

క స్యేమా పురుషవ్యాఘ్రే శయాతే నిహతౌ యుధి

చామరగ్రాహణౌ సౌమ్య సోష్ఠీష మణికుండలౌ. ౫౦

టీక||పురుషవ్యాఘ్రే = పురుషశ్రే

ష్ఠుండపు; సౌమ్య= తిన్ననివాండవగుల

క్ష్మణుడా! సోష్ఠీషమణికుండలౌ=శల

గుడ్డలతోను రత్నకుండలములతోనుగూ

డిన; ఇమా=వీరలిగ్గము; యుధి=యుద్ధ

మునందు; నిహతౌ=చంపబడినవార

లై; శయాతే=పరుండియున్నారు. క

న్య=ఎవ్వనియొక్క; చామరగ్రాహి

ణౌ=చామరములెత్తువారలు?

పురుషశ్రేష్ఠుండపుసౌమ్యుడవునగు

లక్ష్మణుడా! శలగుడ్డలతోరత్నకుండ

లంబులతోనునొప్పుచు, యుద్ధంబుననిహ

తులయిపడియున్నారే; వీరలిగ్గము, ఎ

వ్వనిచామరగ్రాహులు?

అని, తాత్పర్యము.

శ్రీమద్రామాయణము * ఆరణ్యకాండము.

స ౬౪

పదవీ పురుషస్యైషా వ్యక్తం కస్యాపి రక్షసః
వైరం శతగుణం పశ్య మమేదం జీవితాంతకమ్. ౫౦

టీక॥ ఏషా=ఈ; పదవీ=మాగళ
ము; పురుషస్య=పురుషుడయిన; క
స్యాపి=ఎవ్వఁడోఒక; రక్షసః=రాక్షసు
నిది. వ్యక్తం=స్పష్టము. మమ=నాయొ
క్క; శతగుణం=నూటింతలైన; జీవ
తాంతకం=ప్రాణవాశము గలిగించున
ట్టి; వైరం=విరోధమును; పశ్య=చూ
డుము.

ఈమాగళము, ఎవ్వఁడోయొకరా
క్షసునిది; సంజేహములేదు; ఇదివఱకు
రాక్షసులమీద నాకంతగా వైరంబుగ
లుగలేదు; కాబట్టి వారియపరాధంబు
లకోచియుంటిని; ఇప్పుడునూటింత
లువైరంబుగలిగినది; ఇంక, రాక్షసుల
యందఱి ప్రాణంబులను హరించెదఁజూ
డుము. అని, తాత్పర్యము.

సుఘోరహృదయై స్సౌమ్య రాక్షసైః కామరూపిభిః
వృతా మృతావా సీతా సా భక్షితావా తపస్స్విసీ. ౫౧

టీక॥ సౌమ్య=తిన్ననివాడవగు ల
క్ష్మణుఁడా! తపస్స్విసీ= శోచనీయమ
గు; సా=అ; సీతా=జానకి; కామరూపి
భిః= ఇచ్చాధీనమగురూపముగల; సు
ఘోరహృదయైః= మిక్కిలియుభయం
కరమయినమనస్సుగల; రాక్షసైః=రా
క్షసులచేత; వృతా=అపహరింపఁబడి
నదిగాని; భక్షితావా=భక్షింపఁబడినది
గాని; మృతావా=మరణంబునొందినది

గాని; భవిష్యతి=కాఁగలదు.
సౌమ్యండవగులక్ష్మణుఁడా! శోచ
నీయమగు జానకిని, కామరూపులను
భయంకరమయిన కఠినమనస్సుగలవా
రలునగురాక్షసులు, అపహరించిగాని
భక్షించిగానియుందురు; లేక, జానకి
మరణంబునేని బొందియుండును.
అని, తాత్పర్యము.

న ధమక స్త్రీయతే సీతాం హ్రియమాణాం మహావనే

టీక॥ మహావనే=మహారణ్యమునందు; హ్రియమాణాం=అపహరింపఁబడు

దచున్న; సీతాం=సీతను; ధమః=ననపహరింపఁగా, ధమః=నై ననుచు
 ధమఃము; నశ్రాంతే = రక్షింపఁకు డనురక్షింపఁకున్నదే!
 స్మరే! అని, తాత్పర్యము.

మహారణ్యంబునందు, రాక్షసులు సీ

భక్షితాయాం హి వైదేహ్యం హృతాయామపి లక్ష్మణ. ౫౩
 కేహి లోకే ప్రియం కతుం శక్త స్సౌమ్య మమే శ్వరాః

టీక॥ సౌమ్య= సౌమ్యుడవగు; ల తోషమును; కతుం=చేయుటకు; శ
 క్తూ=లక్ష్మణుడా! వైదేహ్యం= జా క్తాః=సవధులు.
 నకే; భక్షితాయాం= భక్షింపఁబడినది సౌమ్యుడవగులక్ష్మణుడా! రాక్ష
 గాని “హి” అననదిపాదపూర్వార్థము); హృతాయామపి= అపహరింపఁ సులుజానకిని భక్షించిగానియపహరిం
 చిగాని యునినదిదప, నాకింక నెట్టివా
 బడినదిగాని యగుచుండఁగా; లోకే= రునుసలతోషంబునీయంజాలరు.
 లోకమునందు; కేహి=ఏ; ఈశ్వరాః= అని, తాత్పర్యము.
 ప్రభువులు; మమ=నాకు; ప్రియం=సం

కతాకరమపి లోకానాం శూరం కరుణవేదినమ్. ౫౪

అజ్ఞానా దవమన్యేరక్ సర్వభూతాని లక్ష్మణ

టీక॥ లక్ష్మణ=లక్ష్మణుడా! లో వమన్యేరక్=అవమానించును.
 కానాం=లోకంబులయొక్క; కతాక లక్ష్మణుడా! లోకంబులస్వజింపఁ
 రమపి=చేయవారడైనను; శూరం= జాలినవారడైనను శూరుండైనను, ద
 యుద్ధము నందుభయము లేనివాఁడును; యాపరుండైనచో, నతనిసామర్థ్యం
 కరుణవేదినం=దయాపరుఁడునగుపురు బుదెలియమింజేసి, సమస్తభూతంబు
 షు; సర్వభూతాని=సమస్తభూతము లునతనినవమానించును.
 లును; అజ్ఞానాత్=తెలియమివలన; అ అని, తాత్పర్యము.

మృదం లోకహితే యుక్తం చాతం కరుణవేదినమ్. ౫౫

శ్రీమద్రామాయణము * ఆరణ్యకాండము. ౪౬

స ౬౪

నిర్విర్యభి మన్యంతే నూనం మాం త్రిదశేశ్వరాః

టీక॥త్రిదశేశ్వరాః=దేవశ్రేష్ఠులు; మన్యంతే=తలంచుచున్నారు. నూనం=	
మృదుం=మెత్తనివాడును; లోకహి నిశ్చయము.	
తే=లోకములయొక్క మేలునందు; యు నేను, లోకహితాధీశుని వృదు	
క్తం=అసక్తుండును; దాతం=ఇంద్రియ పుగా జితేంద్రియుండనై దయాపరుం	
నిగ్రహముగలవాడును; కరుణవేదినం= డనై యుండుటవలన, దేవశలందఱున	
దయాపరుండునగు; మాం=నన్ను; ని న్ను నివేర్యుండని తలంచుచున్నారు;	
విర్యభి=పరాక్రమములేనివాడని; నిశ్చయము. అని, తాత్పర్యము.	

మాం ప్రాప్య హి గుణో దోష స్సంవృత్తః పశ్య లక్ష్మణ. ౫౬

టీక॥లక్ష్మణ=లక్ష్మణుడా! మాం=	లక్ష్మణుడా! నన్నుబొంది, సద్గు
నన్ను; ప్రాప్య=పొంది; గుణః=గుణ	ణముగూడ దోషమయినది చూడుము.
ము; దోషః=దోషముగా; సంవృత్తః=	అని, తాత్పర్యము.
అయినది. పశ్య=చూడుము.	

అదైవ సర్వసూతానాం రక్షసా మభవాయ వ
సంహృత్యైవ శశిజ్యోత్స్నాం మహా సూర్యభవో దిశః. ౫౭
సంహృత్యైవ గుణౌ సర్వా మమ తేజః ప్రకాశతే

టీక॥అదైవ=ఇప్పుడే; సర్వభూ	సూర్యభవ=సూర్యుడువలె; మమ=
తానాం=సమస్తభూతంబులయొక్క; ర నాయొక్క; గుణౌ=గుణంబులను; స	
క్షసాంబ = రాక్షసుల యొక్కయు; వాణ్ణి=అన్నిటిని; సంహృత్యైవ=	
అభవాయ=నాశముకొఱచు; శశిజ్యో సంహరించియే; తేజః=తేజస్సు; ప్రకా	
త్సాం=బండ్రునివెన్నెలను; సంహృ శతే=ప్రకాశించుచున్నది.	
త్యైవ=సంహరించియే; ఉదితః=ఉద ఇప్పుడే, సమస్తభూతంబులునురా	
యించిన; మహా= గొప్పవాడగు; క్షసులందఱును నాశంబు నొందునట్లు,	

సూర్యుండువెన్నెలసంతయు సంహరించి, లోకనాశాభిము నాతే
 చి, లోకసంతాపకరుండై, యుదయించి, జన్ముప్రకాశించున్నట్టి, చూడుము.
 చున్నట్లు, కారుడ్యాదిగుణంబులన్నియు అని, తాత్పర్యము.

నైవ యత్యోన గంధర్వాన విశాచాన రాక్షసాః ౫౮

కిన్నరావా మనుష్యావా సుఖం ప్రాప్స్యంతి లక్ష్మణ

టీక||లక్ష్మణ=లక్ష్మణుడా! సుఖం= మనుష్యావా=మనుష్యులుగాని; న (అ
 సుఖమును; యత్యో= యత్నులు; నైవ ధ్యాప్యతేమ)=పొందరు.
 ప్రాప్స్యంతి = పొందనేలేరు. గంధ లక్ష్మణుడా! ఇంక, యత్నులుగాని
 ర్వా=గంధర్వులు; న (ప్రాప్స్యంతి)= గంధర్వులుగాని విశాచములుగానిరాక్ష
 పొందరు. విశాచాః=విశాచములు; న= సులుగాని కిన్నరులుగానిమనుష్యులుగా
 పొందరు. రాక్షసాః=రాక్షసులు; న= , సుఖంబునొందకుండు నట్లుగా పించెద
 పొందరు. కిన్నరావా=కిన్నరులుగాని; ను. అని, తాత్పర్యము.

మమాస్త్రబాణసంపూర్ణ మాకాశం పశ్య లక్ష్మణ. ౫౯

నిస్సంపాతం కరిష్యామి హ్య ద్య తైగ్రీలోక్యచారిణామ్

టీక||లక్ష్మణ=లక్ష్మణుడా! మమ= రములేనట్లుగా; కరిష్యామి=చేసెదను.
 నాయొకరి; అస్త్రబాణసంపూర్ణం= లక్ష్మణుడా! బ్రహ్మాస్త్రదిద్వా
 అస్త్రములచేతను బాణములచేతనునొం స్త్రములచేతను బాణంబులచేతను ఆ
 డిన; ఆకాశం=ఆకాశమును; పశ్య= కాశంబునిండించెదను; చూడుము; ఇప్పు
 చూడుము. అద్యహి=ఇప్పుడె; తైగ్రీలో డుముగ్ధాః=ంబులుయందును, ఎంతమా
 క్యచారిణాం= ముగ్ధాకంబులయందు తేమునందులేనట్లుగావించెదను.
 దిరుగువారలకు; నిస్సంపాతం=సంచా అని, తాత్పర్యము.

సర్వరుద్రక్రహగణ మావాతిభిః శాకరమ్. ౬౦

విప్రవిష్టానలజల మరుద్భాగరస-వృతమ్

శ్రీ మద్రామాంబానామ సంకీర్తనము • ఆరణ్యకాండము. ౧౩

స ౬౪

వివిధధీతశైలాగ్రం శుభ్రమాణజలాశయమ్. ౬౦

ధ్వస్త్రద్రుమలతాగుల్మం విప్రతా శితసాగరం

త్రైలోక్యం తు కరిష్యామి సంయుక్తం కాలకమణౌ. ౬౧

టీక॥ త్రైలోక్యంతు=మల్లోకము పంచభూమిని సముద్రములు గలదిగా
లను; సన్నిరుద్ధగ్రహాగణం=అడ్డగిం ను; కాలకమణౌ=నాశముతో; సం
పండినగ్రహముల సమూహముగలది యుక్తంతు=కూడినదిగాను; కరిష్యా
గాను; ఆవారితనికాకరిం=అడ్డగింపఁ మి=చేసెదను.
బడిన చంద్రుడు గలదిగాను; విప్ర ఇప్పుడు, గ్రహములకుసంఘారము
ణప్రాణలజలమురుద్భాసరసంవృతం= లేనట్లును, జగదునకుజలనములేనట్లు
నశించిన యగ్నిచేతను జలముచేతను ను, చేసెదను; అగ్నిజలమునువాయు
వాయువు చేతను సూర్యుచేతను గ వును సూర్యుని నశింపజేసెదను; ప
ప్రబంధి నది గాను; వివిధధీత శైలా ర్వతశిఖరంబులఞ్జాణంబుగావించెద
గ్రం=నల్లగ గొట్టబడిన పర్వతశిఖ ను;కొలంకులనెల్లనెండించెదను; వృక్ష
ములుగలదిగాను; శుభ్రమాణజలాశ యం=ఎందుచున్నకొలనులు గలదిగా ను; సముద్రము శోషింపజేసెదను; ఇ
యు=ఎందుచున్నకొలనులు గలదిగా ను; సముద్రము శోషింపజేసెదను; ఇ
ను; ధ్వస్త్రద్రుమలతాగుల్మం=నశించి ట్లు యుల్లోకంబులనునాశంబు నొందిం
నవృక్షములను తీరగెలునుబొదలునుగ చెదఁజూడుము. అని, తాత్పర్యము.
చిదిగాను; విప్రతాశితసాగరం=నశిం

నతాం కుశలినీం సీతాం ప్రదాస్యంతి మమేశ్వరాః

అస్మిన్ మహార్తే సౌమిత్రే మమద్రక్ష్యంతి విక్రమం. ౬౩

టీక॥ సౌమిత్రే=బ్రాహ్మణుడా! ఈ నాయొకరి; విక్రమం= పరాక్రమము
శ్వరాః=దేవతలు; కుశలినీం=క్షేమము ను;దక్ష్యంతి=చూడఁగలరు.
గల; సీతాం=సీతను; మమ=నాకు;న ఇప్పుడు, దేవతలు, నాకు, క్షేమం
ప్రదాస్యంతి=ఇవ్వరు. అస్మిన్=ఈ; బులోఁగూడిన సీతనొసంగకున్నారగ
మహార్తే=ఈమనందు; మమ= నా!ఈక్షణమునందెనాపరాక్రమముం

జూడఁగలరు. అని, తాత్పర్యము.

నాకాశ ముత్పత్తివ్యంతి సర్వమాతాని లక్షణ
మమచాప గుణోన్ముక్తై ర్పాణితై నిరంతరమ్. ౬౪

టీక॥ లక్షణం=లక్షణము! నిరంతరం లభ్య.

తరం=అవకాశములేనట్లుగా; మమ =	లక్షణము! సమస్తమాతలంబుల
నాయొక్క; చాపగుణోన్ముక్తైః = ధ	కును ఆకాశమునఁ జరించుట కెంత
నున్నయొక్క అల్లెత్రాటినుండివిడువఁ	మాత్రము నవకాశము లేకుండునట్లు, నా
బడిన; బాణజాతైః=బాణసమూహ	ధనుర్ముక్తంబులగు బాణంబులుఆకా
ములచేత; సర్వమాతాని=సమస్తమా	శమంతయుఁ గరవకాశమునఁ విండు
తంబులును; ఆకాశం = ఆకాశమును	లభ్య. అని, తాత్పర్యము.
గూచిక; నోతైః తివ్యంతి = ఎగరఁచా	

అదితం మమ నారాచై ధ్వస్తభ్రాంత మృగద్విజమ్
సమాకుల మమర్యాదౌ జగత్పశ్యాద్య లక్షణ. ౬౫

టీక॥ లక్షణం=లక్షణము! మ	నం=మగ్నాదలేనిదియునగు; జగత్=
మ=నాయొక్క; నారాచైః=బాణము	ప్రపంచమును; పశ్య=చూడుము.
లచేత; అదితం=ప్రీతింపఁబడినదియు;	లక్షణము! నాబాణంబులచేఁ
ధ్వస్తభ్రాంతమృగద్విజం= నశించినవి	కితంబై, మృగంబులును బతుకుటనశించి,
యుభ్రాంతి నొందినవియునగువృక్షంబు	జగమంతయు వ్యాకులంబై మర్యాదా
లును బతుకుటనుగలదియు; సమాకు	హీనంబుకాఁగలది; చూడుము.
లం=వ్యాకులమయినదియు; అమర్యా	అని, తాత్పర్యము.

ఆకర్ష పూజైః రిషభి జీవలూకం దురావరైః
కరిష్యే మైథిలీహేతో రపికావ మరాక్షసమ్. ౬౬

టీక॥ మైథిలీహేతోః=నీతానిమిత్రము; ఆకర్షపూజైః= చెవివలకు

మద్రా మాయణము * ఆరణ్యకాండము. ౪౪౫

స ౬౪

బూరింపబడినవియు; దురావరైః
అడ్డగింపనలవిగానివియునగు; ఇషభిః
బాణములచేత; జీవలోకంపాణిలో
కమను; అపిశాచంపిశాచములులేనిది
గాను; అరాక్షసంరాక్షసులులేనిదిగా
ను; కరిష్యేచేసెదను.

ఇప్పుడు, సీతానిమిత్తంబుగా, దు
ష్ప్రధర్మణంబులగు బాణంబుల జెసి
వఱకునాకర్షించి ప్రయోగించి, ప్రా
ణిలోకంబున, విశాచంబులుగాని రా
క్షసులుగాని, లేకుండునట్లు గావించెద
దను. అని, తాత్పర్యము.

మమ రోషప్రయుక్తానాం సాయకానాం బలం సురాః
ద్రక్ష్యం త్యద్య విముక్తానా మతిదూరాతిగామినామ్. ౬౩

టీక॥ సురాః=దేవతలు; అద్య=ఇ
ప్పుడ; విముక్తానాం=విడువబడినవి
యు; రోషప్రయుక్తానాం=కోపము
తోబయ్యెగింపబడినవియు; అతిదూ
రాతిగామినాం=బహుదూరమపొవు
నవియునగు; మమ = నాయొక్క;
సాయకానాం=బాణములయొక్క; బ

లం=బలమును; ద్రక్ష్యంతి=చూడంగల
రు.
ఇప్పుడు, రోషంబునం బ్రయోగిం
పబడినవియు బహుదూరమపొయిన
వియునగునాబాణంబులబలంబును దేవ
తలుచూతురుగాక. అని, తాత్పర్యము.

నైవ దేవా ననైతేయా నపిశాచా నరాక్షసాః
ధివిష్యంతి మమకోధా త్రైలోక్య విప్రదాశితే. ౬౪

టీక॥ మమ = నాయొక్క; కో
ధాతే=కోపమువలన; నైలోక్య=
ముల్లోకంబులు; విప్రదాశితే=నశింప
జేయబడినవికాకగా; దేవాః=దేవత
లు; నైవభవిష్యంతి=ఉండనేయుండరు.
నైతేయాః=దైత్యులు; న=ఉండరు. పి

శాచాః=పిశాచములు; న=ఉండరు. రా
క్షసాః=రాక్షసులు; న=ఉండరు.
నాకోపమువలన ముల్లోకంబులును
నాశంబునొందకగా, దేవతలును దైత్యు
లునువిశాచంబులును రాక్షసులునుతోడ
నెనశింతురు. అని, తాత్పర్యము.

దేవదానవయక్షాణాం లోకా యే రిక్షసా మపి

బహుధా న భవిష్యంతి చాణొఘై శ్శకలీ కృతాః. ౬౩

టీక॥ దేవదానవయక్షాణాం=దేవ	తా॥=తునకలుచేయబడినవై; నభవి
తలయొక్క-యు దానవులయొక్క-యు	వ్యంతి=ఉండవు.
యక్షులయొక్క-యు; రక్షసాచుపి=రా	దేవలోకంబులును దానవలోకంబు
క్షులుయొక్క-యు; యే=ఏ; లోకాః=	లును యక్షలోకంబులును రాక్షసలో
లోకంబులు; సంజి(అధ్యాహృతము)=	కంబులును ఏవిగలవో, అవన్నియునిప్పు
కలవో; తే(అధ్యాహృతము)=అది; చా	దునాబాణంబులచే బెక్కువయ్యలై,
ణొఘై=చాణసమూహములచేత; బ	నాశంబునొందును. అని, తాత్పర్యము.
హుధా=పెక్కువ్రక్కలుగా; శకలీకృ	

నిమగ్నాదా సిమాన్లోకా కరిష్యావ్య ద్య సాయకైః
హృతాం మృతాం వా సౌమిత్రే నదాస్యంతి మమేశ్వరాః. ౬౦

టీక॥ సౌమిత్రే= లక్షణుడా! అ	దా= మర్యాదలేనివానిగా; కరి
ద్య=ఇప్పుడు; ఈశ్వరాః= దేవతలు;	ష్యామి=చేసెదను.
హృతాం= అపహరింపబడినదిగాని;	లక్షణుడా! దేవతలు అపహృత
మృతాంవా= మరణంబునొందినదిగాని	య్యుగాని మరణంబునొందిగానియుం
య్యున; సీతాం(అధ్యాహృతము)=	దుసీతను నాకొనంగరు; నేనిప్పుడు, బా
సీతను; నదాస్యంతి=ఇవ్వరు. సాయ	ణంబులచే బ్రపంచంబునంతయుఁగర్హ
కైః=బాణములచేత; ఇమాం= ఈ;	ర్యాదంబుగావించెదను.
లోకాః= లోకములను; నిమగ్నా	అని, తాత్పర్యము.

తథారూపాం హి నైకహీం నదాస్యంతి యదీ ప్రియాం
నాశయామి జగత్సర్వం త్రైలోక్యం సదరాచరమ్. ౬౧

టీక ॥ తథారూపాం= అట్టివైన;	సీతను; నదాస్యంతిహియది= ఇవ్వకన
ప్రియాం=ప్రియురాలగు; నైకహీం=	యందు లేని; సదరాచరం= జంగమస్థా

శ్రీమద్రామాయణము * తిరణ్యకాండము. ౮౨

స ౬౪

వరములతోఁగూడిన; త్రైలోక్యం=ము
ల్లోకంబులను; జగత్ = ప్రపంచమును;
సర్వం=అంతయు; నాశయామి=నశిం
పఁజేసెదను.

అపహరింపఁబడిగాని మరణంబు

నొందిగానియుండు ప్రియురాలిని దేవ
తలునాకొసంగలేని, యిప్పుడు, జంగ
మస్థావరంబులతోఁగూడిన ప్రపంచము
నంతయునశింపఁజేసెదను. అని, రామం
డు చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యుక్త్వా రోషతామ్రాక్షో రామో నిష్పీడ్యకామః కం
శేరమాదాయ సందీప్తం ఘోరమాశీః పోషణమ్. ౨౨
సంధాయ ధనుషి శ్రీమాన్ రామః పరపురంజయః
యుగాంతాగ్ని రివక్రుద్ధ ఇదంవచన మబ్రవీత్. ౨౩

టీక|| రామః=రాముడు; ఇతి=అ
ని; ఉక్త్వా=చెప్పి; రోషతామ్రాక్షః=
కోపముచే నెఱ్ఱవైనకన్నులుగలవాడై;
కామః కం=సనుస్సును; నిష్పీడ్య=పట్టు
కొని; సందీప్తం=ప్రకాశించుచున్నది
యు; ఘోరం=భయంకరమును; అశీవి
పోషణం=సహజముతోఁ బోలి-గలది
యునగు; శరం=బాణమును; ఆదా
య=తీసి; ధనుషి=వింటియందు; సంధా
య=సంధించి; శ్రీమాన్=అంచటికన్న
నధికుండగు; పరపురంజయః=శత్రుప
ట్టణంబులజయించునట్టి; రామః=రా
ముడు; యుగాంతాగ్ని రివ=ప్రలయ

కాలాగ్నివలె; క్రుద్ధం=కోపమునొందిన
వాడై; ఇదం=ఈ; వచనం=మాటను;
అబ్రవీత్=చెప్పెను.
ఇట్లుచీరంబులువలెకీ, కోపంబునంగ
న్నులనెఱ్ఱడకంబుగదుర, ధనుస్సు చే
తంబట్టి, దేదీప్యమానంబును భయంక
రాకారంబును గూరిసహజముగ బోలి
నదియునగుబాణంబుఁదీసి, వింటంగూ
చి, శ్రీమంతుండును శత్రుపట్టణంబు
లజయించువాఁడునగురాముండు, సర
యకాలానలంబుకై వడిఁ బరమక్రుద్ధుం
డై, యిట్లుని, చెప్పెను.
అని, తాత్పర్యము.

యథా రాజా యథామృత్యుర్యథాకాలో యథావిధిః
నిశ్చయం న ప్రతిహన్యంతే సర్వ భూతేషు లక్ష్మణ. ౨౪
తథా హం క్రోధసంయుక్తో న నివార్యో స్మి సర్వధా

జ్ఞ

జ్ఞ

టీక॥ లక్ష్మణం = లక్ష్మణుడా! య దినః అహం = నేను; సర్వధా = అన్నివిధం
 ధా = ఎట్లు; రాజా = రాజును; యథా = బులను; ననివార్యః = అడ్డగింపదగనివా
 ఎట్లు; కాలః = కాలమును; యథా = ఎ డను; అస్మి = అగుచున్నాను.
 స్మి; మృత్యుః = మృత్యువును; యథా = లక్ష్మణుడా! లోకంబున, సమస్త
 ఎట్లు; నిధిః = అదృష్టమును; సవధూతే ఘాతంబులును, ఎట్లు రాజునుగాని మృ
 ము = సమస్త ఘాతములయందును; ని త్యువునుగాని కాలమునుగాని విధినిగాని
 త్యం = ఎల్లప్పుడును; నప్రతిహన్యంతే = యెప్పుడునునివారింపజాలవో, అట్లు
 ప్రతిహతముగాకుండువో; తథా = అ క్రుద్ధుండనగునన్నునునివారింపనేరకీనల
 స్మి; కోధసంయుక్తః = కోపమునొం విగాదు. అని, తాత్పర్యము.

పురేవ మే చారుదతీ వనిందితాం
 దిశంతి సీతాయాని నా ద్యైధిలీమ్. ౭౫
 సజేవగంధర్వమనుష్యపన్నగం
 జగ త్సశైలం పరివతాయామ్య హమ్

టీక॥ పురేవ = మునుపువలె; చారుతమలతోఁగూడినదియునగు; జగత్ =
 దశిం = సుందరములగునదంశములుగల ప్రపంచమును; పరివతాయామి = త్రొప్పె
 దియు; అనిందితాం = నిందింపఁబడనిది దను.
 యు; ధైధిలీం = మిథిలయందుఁబట్టినది మునుపుండినట్లు, సుందరములయి
 యునగు; సీతాం = సీతను; అద్య = ఇ నదంశములుగలదియుఁ బ్రతివ్రతయున
 పుడు; మే = నాకొఱకు; నదిశంతియ గు సీతనునాకుజేవతలోనంగరేని, జేవ
 ది = కదరేని; అహం = నేను ; సజేవ గంధర్వమనుష్యపన్నగంబులతోనుబర్వ
 గంధర్వమనుష్యపన్నగం = జేవశలతో శంబులతోనుంఁగూడఁ, బ్రపంచమునంత
 మగంధర్వులతోనుమనుష్యులతోను సర్వ యు, నాశంబునొందించెదను. అని,
 ములతోనుగూడినదియు; సశైలం = పర్వ రామండుచెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యాషే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికాండ్య,
 అరణ్యకాండే, చతుష్ఠితమస్సగః.

జ్ఞ

జ్ఞ

శ్రీమద్రామాయణము * ఆరణ్యకాండము. ౪౯

స ౬౫

ఇది, స్వప్నార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాభ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్రాభ్యాసానంబునందు, ఆరణ్యకాండ చతుష్షష్ఠితమసర్గటిక, ముగిసినది.

౨

పంచషష్ఠితమసర్గప్రారంభః.

తస్యమానంతథా గామం సీతాహరణకర్మితమ్
లోకానామథవేయక్తం సాంవత్సకమివానలమ్. ౧
వీక్షమాణం ధనుస్సజ్యం నిశ్చ్యసంతం పునఃపునః
దగ్ధకామం జగత్సర్వం యుగాంతే తు యథాహరమ్. ౨
అదృష్టపూర్వం సంక్రద్ధం వృష్ట్యా రామం తు లక్ష్మణః
అబ్రవీత్ప్రజలిర్వాక్యం మఖేన పరిశుష్యతా. ౩

టీకః తథా = అట్లు; తస్యమానం =	తం = నిట్టూర్పులుపుచ్చుచున్నవాడును;
పరితపించుచున్నవాడును; సీతాహరణ	జగత్ = ప్రపంచమును; సర్వం = అంత
కశితం = సీతనపహరించుటచేగృహిం	ను; దగ్ధకామం = దహింపఁగోరినవా
పఁజేయఁబడినవాడును; లోకానాం =	డును; యుగాంతే = ప్రలయకాలమునం
లోకములయొక్క; అథవే = నాశమునం	దు; హరంయథాతు(స్థితం) = రుద్రునివ
దు; యుక్తం = ఆసక్తుమను; సాంవ	లెనేయున్నవాడునగు; రామం = రా
త్సకం = ప్రలయకాలమునందుండున	మని; అదృష్టపూర్వం = మున్నుచూడఁబ
ట్టి; అనలమవ(స్థితం) = అగ్ని హోతుఁ	డనివాడును; సంక్రద్ధం = మిగిలియు
డువలెనున్నవాడును; సజ్యం = అల్లె	గోపమునొందినవాడునగు; రామం =
త్రాటితోఁగూడిన; ధనుః = వింటిని; వీక్ష	రాముని; వృష్ట్యాతు = చూచినంతనె; ల
మాణం = చూచుచున్నవాడును; పు	క్ష్మణః = లక్ష్మణుఁడు; పరిశుష్యతా = ఎం
నఃపునః = మాటిమాటికి; నిశ్చ్యసం	మచున్న; మఖేన = నోరుతో; ప్రాంజ

లిః=మంచిచేమోడ్చుగలవాడై; వాక్యం=మాటను; అట్లవీత=చెప్పెను.

అట్లు, సీతాహరణంబునంజేసిపరితపించుచున్నవాడును బలయికాలాగ్నిపెహాత్తునిమాడి- లోకనాశంబు నేర్పబ్రవృత్తుండై యున్నవాడును, ఎక్కువెట్టుబడినభనుస్సంజూచుచు గ్రోధపారవశ్యంబునమాటికిమాటికెట్టుగా చురుగుడించుచున్నవాడును బలయ

ికాలగుడునికైచడి భయంకరాకారంజైగంబంతయుదహంపంజూచుచున్నవాడును, అపవజకెన్నండుం జూడనియాకారవిశేషంబునొందినవాడును బరవశ్రద్ధండునగురాముంజూచి, లక్ష్మణుండు, దుఃఖభయంబులనోరెండఁ జేమోడ్చుగించి, అట్లుని, చెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

పురా ధూత్వా మృదు దాత సర్వధూతహితే రతః
న క్రోధవశ మానన్తః ప్రకృతిం హతు చహణసి. ౪

టీక॥ స్వం(అధ్యాత్మతము)=నీవు; పురా=మున్ను; మృదుః=మెత్తనివాడ; పుగాను; దాంతః=ఇంద్రియనిగ్రహమొందిన వాడుగాను; సర్వధూతహితే=చమస్తధూతంబులమేలునందు; రతః=అసక్తుడవుగాను; ధూత్వా=ఉండి; క్రోధవశం=కోపముయొక్కయధీనతను; ఆపన్నః=పొందినవాడై; ప్రకృతిం

తిం=స్వభావమును; హతుం=విడుచుటకు; చహణసి=తగవు. నీవు, ఇంతవఱకు, మృదుఃస్వభావుండవుగానుజేలొంద్రియంబువుగాను సమస్తధూతంబులకును హితంబు సేయువాడవుగాను, ఉండి, యిప్పుడు, క్రోధపారవశ్యంబునొంది, సీస్వభావమును వదలుటయుచితముగాదు. అని, తాత్పర్యము.

చంద్రే లక్ష్మీః ప్రభాసూర్య గణిర్వాయా భువిశమా
వీతత్తు నియతం సర్వం త్వయి చానుత్తమం యశః. ౫

టీక॥ చంద్రే=చంద్రునియందు; లక్ష్మీః=కాంతి; సూర్యః=సూర్యునియందు; ప్రభా=వెలుగురు; వాయా=వా

యువునందు; గతిః=గమనము; భువి=భూమి యందు; శుమా=ఓర్పు; వీతత్తు=ఇదిమాత్రము; నియతం=తప్పక

యున్నది. త్వయి=నీయందు; సర్వం=అన్నియు; అను త్తమం=తనకన్ననధికములే; యశశ్చ=కీర్తియు; నియతం(అధ్యాకృతము)=తప్పకయున్నది.

చంద్రునియందుఁ గాంతియు, సూర్యునియందు వెలుఁగును వాయువునందు

గమనమును భూమియందు క్షమయును, ఇట్లాకొలకరియందు ఒకొక్కటి నియతముగానుండును; నీయందు, కాంత్యాదులన్నియు, అసదృశబగు కీర్తియు నియతముగానుండును.

అని, తాత్పర్యము.

ఏకస్య నాపరాధేన లోకా హంతు మహానీ

టీక॥ త్వయి=నీవు; ఏకస్య=ఒకరిని యొక్క; అపరాధేన=పప్పుచేత; లోకా=లోకంబులను; హంతుం=వధించుటకు; నాహాని=తగవు.

ఒకఁడు తప్పుచేయుటచేత, నీవు, నిరపరాధంబులగు లోకంబులన్నింటిని వధించుటయు క్తముకాదు.

అని, తాత్పర్యము.

నతుజానామి కస్యాయం భగ్న స్సాంగ్రామికో రథః. ౬

కేనవాకస్య వాహేతో స్సాయుధ స్సపరిచ్ఛదః

టీక॥ అయం=ఈ; భగ్నః=విఘ్నము (విఘ్నవలబడినది). నతుజానామి=ఎఱుకవలబడినది; సాయుధః=అయుధములతోఁ గూడినదియు; సపరిచ్ఛదః=పరికరములతోఁ గూడినదియునగు; సాంగ్రామికుః=యుద్ధార్థమున; రథః=రథము; కస్య=ఎవ్వనిది? కేనవా=ఎవ్వనిచే; భగ్నః(అధ్యాకృతము)=ఁబడువలబడినది; కస్యవాహేత్వా=ఎందుకుగా

గనే యెఱుఁగను.

అయుధములతోను ఇతరములయిన యుద్ధోపకరణములతోనుంగూడి విఘ్నిపడియున్నయాయుధరథము, ఎవ్వనిది? ఎవ్వనిచేఁబడువలబడినది? ఎందుకుగావిఘ్నవలబడినది? ఈసంగతి నాకేమియుఁ దెలియలేదు. అని, తాత్పర్యము.

ఖరనేమితత్త్వాయం సిక్తో రుధిర చిందుభిః. ౭

చేశనివృత్త స్త సంగ్రామ స్సుఖైరః పార్థివాత్తజ

టీక॥ పార్థివాత్తజ=రాచకొమరుడవగు రాముఁడా! ఖరనేమితత్

శృంగుఱ్ఱముల గిట్టలచేతను జక్రముల
యంచులచేతను త్రొక్కిరింపడినదియు;
రుధిరబిందుభిః= నెత్తురుబిందువులచేత
ను; సిక్తః= తడుపఁబడినదియు; సు
ఘోరః=మిక్కిలియు భయంకరమున
గు; అయం=ఈ; దేశః=ప్రదేశము;
నిర్వృత్తసంగ్రామః=కడచినయద్ధము
గలది.

రావకొమరుండ వగు రాముడా!
ఈప్రదేశము, గుఱ్ఱములచేతను రథవ
క్రములచేత తీగ్ణులై నెత్తురుచేద
డుపఁబడి భయంకరముగానుండుట వ
లన, ఇందు, ఇంతకుమునుపు మహాయో
ద్ధముజరిగినట్లు తోచుచున్నది.
అని, తాత్పర్యము.

ఏకస్య తు విమదోయం నద్వయో ర్వదతాంవర. ౮
నహివృత్తంహి పశ్యామి బలస్య మహతః పదం

టీక॥ వదతాం=మాటలాడువార
లలోపల; వర=శ్రేష్ఠుడవగురాము
డా! అయం=ఈ; విమదాః=యొ
ద్ధము; ఏకస్యతు = ఒక్కనిచే; ద్వ
యోః=ఇద్దఱి; న=కాదు. హి=ఎం
దువలనననగా; మహతః= గొప్పద
గు; బలస్య=సైన్యముయొక్క; పదం=
అడుగును; వృత్తం=అంటిన దానిగా;

నపశ్యామిహి=చూడనుగదా!
మాటలాడువారలలో నుత్తముండ
వగు రాముడా! యుద్ధముకనిదిగా
నేతోచుచున్నది; ఇద్దఱిదిగాని బహు
మందిదిగానికాదు; ఏలయనగా, గొ
ప్పసేనయుండినట్లు, అడుగులకాడము
గపడలేదు. అని, తాత్పర్యము.

నైకస్య కృతే లోకాన్ వినాశయితు మహానా. ౯
యైక్తదండాహి మృదవః స్రుశాంతా వసుధాధిపాః

టీక॥ ఏకస్యకృతేతు=ఒక్కనికేగా
నే; లోకాన్=లోకములను; వినాశ
యితుం=నశింపఁజేయుటకు; నాహా
సి = తగవు. వసుధాధిపాః=రాజు
గదా!

లు; యైక్తదండాః= సరియైనశిక్షగ
లవారలును; మృదవః=మృదువులును ;
స్రుశాంతాహి= శాంతగలవారలును

ఒక్కనికేఁగా, లోకంబులన్నింటి యే చేయువారలుగాను మృదువులుగా
ని నశింపఁజేయట యుచితముకాదు; సుకాంతులుగానునుందురుగదా!
రాజులు, ఎవ్వనికెంతదగునోయంతశిక్ష అని, తాత్పర్యము.

సదాత్వం సర్వధూతానాం శరణ్యః పరమాగతిః. ౧౦

టీక||త్వం=నీవు; సదా=ఎల్లప్పుడు నీవు, ఆరాజులవంటివాడవు మా
ను; సర్వధూతానాం=సమస్తధూతమెకావు; ఎల్లప్పుడును, సమస్తధూ
తంబులకును; శరణ్యః=శరణుపొందద తంబులకును, శరణ్యుండవు; పరమగతి
గివఁడవు. పరమా=ఉత్తమమయిన; వి. అని, తాత్పర్యము.
గతిః=గతివి.

కోనుదార ప్రకాశంతే సాధు మన్వేత రాఘవ

టీక||రాఘవ=రాముఁడా! లే=నీ రాముఁడా! నీకీప్పుడుగలిగినభార్య
యొక్క; వారప్రకాశం=భార్యవియో వియోగము మంచిదని యెవ్వఁడుతలం
గమును; సాధు=మంచిదనిఁగా ; కో చును? అని, తాత్పర్యము.
ను=ఎవ్వఁడు; మన్వేత=తలంచును?

సరిత స్సాగరా త్రైలా దేవగంధర్వదానవాః. ౧౧

నాలంతే విప్రియం కతుం దీక్షితస్యేవ సాధవః

టీక||సరితః=నదులును; సాగరాః=నాలం=శక్తులుకారు.
సముద్రంబులును; త్రైలాః=పవతము యాగదీక్షితునకు, ఋత్విజులు, ఆ
లును; దేవగంధర్వదానవాః=దేవత ప్రియంబుచేసినచో, అదియాగవిఘాత
లునుగంధర్వులునుదానవులును; లే= మూలంబునఁ దమకును సంభవించునని
నీకు; దీక్షితస్య=యజ్ఞదీక్షితునకు; సా భయంబున, అతనికప్రియంబు సేయవె
ధవజవ=ఋత్విజులవలె; విప్రియం= అచునట్లు, లోకరక్షకుండవగునీకు, నదు
విరోధమును; కతుం=చేయుటకు; లుగాని సముద్రంబులుగాని పర్వతంబు

॥

॥

లుగాని దేవగంధర్వ దానవులుగాని, యంత్రతమాత్రముచేయఁజాలరు.
తామ చెడుదురనుభయమున , అప్రి అని, తాత్పర్యము.

యేన రాజ్జహృతాసీతా తమస్వేషితు మహాసి. ౧౨

మద్విప్రీతీయో ధనుష్పాణ్శ్చహస్తాః పరమహిభిః

టీక॥ రాజ్జ = రాజవగురాముఁ తఁ = అతఁ; అస్వేషితుం = వెదకుటకు;
దా! యేన = ఎవ్వనిచేత; సీతా = సీత; అహాసి = తగుదువు.
హృతా = అపహరింపఁబడినదో; మద్వి రామఁడా! సీతను ఎవ్వఁడపహరిం
తీయః = నేను రెండవవాఁడుగాఁగలవాఁడెనో, నాతోడఁగూడి ధనుర్ధరుండ
డవై; ధనుష్పాణి = ధనుస్సుచేతఁగల వై పరమఘోరుతోడ్పడ, నాపాపా
వాఁడవై; హస్తాః = తోఁడైన; పరశ త్సునివెదకుము. అని, తాత్పర్యము.
హిభిః = ఉత్తములయిన ఋషులతో;

సముద్రంచ విచేష్ఠామః పర్వతాంశ్చ వనాచ. ౧౩

గుహాశ్చ వివిధా ఘోరా నదీః పద్మవనానిచ

టీక॥ సముద్రంచ = సముద్రమును ; బులను; విచేష్ఠామః = వెదకుదము.
పర్వతాంశ్చ = పర్వతములను; వనాని సముద్రంబుననుబంపఁతంబులను వ
చ = అడవులను; వివిధాః = నానావిధ నంబులను నానావిధంబులును భయం
ములును; ఘోరాః = భయంకరములున కరాకారంబులునగు గుహలనునదులను
గు; గుహాశ్చ = గుహలను; నదీః = నదుల దామరకొలంకులను సీతాదేవినివెదకు
ను; పద్మవనానిచ = తామరపూలవనం దము. అని, తాత్పర్యము.

దేవగంధర్వలోకాంశ్చ విచేష్ఠామ స్సమాహితాః. ౧౪

యావత్సాధికమిష్ఠామ స్తవ భార్యాపహరిణమ్

టీక॥ యావత్ = ఎంతవఱకు; త ర్వనపహరించినవానిని; సాధికమిష్ఠా
వ = నీయొక్క; భార్యాపహరిణం = భా మః = పొందమో; తావత్ (అర్థ్యామ)

॥

॥

శ్రీమద్రామాయణము * ఆరణ్యకాండము. ౧౦౫

స ౬౫

తము) = అంతవఱకు; సమాహితాః = లోకంబులను గంధర్వ లోకంబులనుం
 బాగ్రత్తగలవారమై; దేవగంధర్వలో గూడ, వెదకుదము; అట్లు, సీభార్య
 కాంశ్చ = దేవలోకంబులనుగంధర్వలో నపహరించినవాఁడు దొరకువఱకువె
 కంబులను; విచేష్టామః = వెదకుదము. దకుచుందము. అని, తాత్పర్యము.
 అట్లు, సమాహితులమయి, దేవ

నచే త్సామ్నా ప్రదాస్యతి పత్నీం తే త్రిదశేశ్వరాః. ౧౫
 కోసలేంద్ర తతఃపశ్చ త్ప్రకాలం కరిష్యసి

టీక||కోసలేంద్ర = రాముడా! సా లవు.
 మ్నా = తిన్ననిమాటచేత; త్రిదశేశ్వ కోసలచేశ రాజుండవగు రాముఁ
 రాః = దేవశ్రేష్ఠులు; తే = నీయొక్క; డా! దేవతలు, సామోపాయంబునకు, నీ
 త్నీం = భార్యను; నప్రదాస్యతిచేత్ = భార్యనొసంగలేనె, యటుప్పట్ట, యు
 ఇవ్వలేని; తతఃపశ్చత్ = అటుప్పట్టు; క్తకాలమువచ్చినందువలన, యుద్ధము
 ప్రాప్తకాలం = పొందఁబడినకార్యము గావింపగలవు. అని, తాత్పర్యము.
 గలకార్యమును; కరిష్యసి = చేయఁగ

శీలేన సామ్నా వినయేన సీతాం
 నయేన సప్రాప్యసి చేన్నరేంద్ర. ౧౬
 తత స్సముత్సాదయ హేమపుంజైః
 మహేంద్రవజ్రప్రతిమై శ్శరౌఘైః

టీక||నరేంద్ర = రాముడా! శీలేన = మ్రో = దేవేంద్రునివజ్రముతోఁ బోలి గ
 సదాచారముచేతను; సామ్నా = సామో ల; శరౌఘైః = బాణసమూహములచే
 పాయముచేతను; వినయేన = ప్రమతచే త; సముత్సాదయ = నశింపజేయుము.
 తను; నయేన = నీతిచేతను; సీతాం = సీత రాముడా! సదాచారంబునను సా
 ను; సప్రాప్యసిచేత్ = పొందలేని; త మోపాయంబునను వినయంబునను న
 తః = అంత; హేమపుంజైః = బంగారు యంబునను, సీతదొరకఁబోవు నేని, యం
 పింజలుగలవియు; మహేంద్రవజ్రప్రతి తమీంద్రుడ, గాంధనపుంఖంబులును మ

హేంబ్రుని వజ్రమువంటివియునగుటా | త్కృణండు, రామునితోఁజెప్పెను.
బంబులచే, నాశంబు గావించుము. అని, ల | అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యాషే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,

ఆరణ్యకాండే, పంచవష్టితమసగః.

ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్రీ

వ్యాఖ్యానంబునందు, ఆరణ్యకాండ పంచవష్టితమసగ్గటిక,

ముగిసినది.

అ

వ ట్ట స్థిత మ స గ ః పా రం భః.

తం తథా శోకసంతప్తం విలపంత మనాథవత్

మోహేన మహతా విప్లవం పరిద్యాన మచేతనమ్. ౧

తత స్సౌమిత్రి రాశ్వాస్థ మహూతాకదివ లక్ష్మణః

రామం సంబోధయామాస చరణౌచాభి పీడయత్. ౨

టీక॥ తతః=అంత; సౌమిత్రిః=సు | పరిద్యానం=విద్యుచ్చున్నవాడును; అ
మిత్రాపుత్రుండగు; లక్ష్మణః=లక్ష్మ | చేతనం= తెలివితేనివాడునగు; తం=
ణుడు; తథా=అట్లు; శోకసంతప్తః= ఆ; రామం=రాముని; మహూతాక
దుఃఖముచేత మిక్కిలియుం దపింపఁజే | దివ=స్వల్పకాలమువలననె; అశ్వాస్థ-
యైబడినవాడును; అనాథవత్=నా | ఊరించి; చరణౌచ= పాదములను;
ధుండులేనివాడువలె; విలపంతం=విల | అభిపీడయత్=పీడింపుచు; సంబోధయా
పించుచున్నవాడును; మహతా=అధి | మాస=బోధపఱచెను.
కమయన; మోహేన=వ్యామోహము | అంత, నట్లుపరమదుఃఖితుండైయ
చేత; ఆవిప్లవం=పొందఁబడినవాడును; నాథునిపగిది విలపించుచు బరమమో

హీతుండై రోదసంబుసేయుచు నస్వస్థ పాదంబులంబట్టుకొని మఱినిట్లని చె
మృదయుండైయున్న రామని, ముప్పైను. అని, తాత్పర్యము.
హూతకమాత్రబున నాశ్వాసించి,

మహతా తపసా రామ మహతా చాపికమణా
రాజా దశరథేనా సి లబ్ధో మృశమివా మరైః. ౩

టీక॥ రామ = రాముడా! రా బసినవాడవు; అసి = అగుచున్నావు.
జ్ఞా = రాజయిన; దశరథేన = దశరథు రాముడా! దేవతలమృతంబును
నిచేత; మహతా = గొప్పదైన; తప సంపాదించినట్లు, దశరథమహారాజు,
సా = తపస్సుచేతను; మహతా = గొ మహాతపస్సుచేసి, గొప్పగొప్ప యా
ప్పదగు; కమణాచాపి = కమణముచే గంబులగావించి, నిన్ను బొందెను.
తను; ఆమరైః = దేవతలచేత; ఆమృత అని, తాత్పర్యము.
మివ = ఆమృతమవలె; లబ్ధి = పొందె

తవ చైవ గుణై ర్భద్ర స్త్వద్వియోగా న్మహీపతిః
రాజా దేవత్వ మానన్తీ భరతస్య యథా శ్రుతమ్. ౪

టీక॥ యథా = ఎట్లు; భరతస్య (భ యోగాత్ = నివిరహమువలన; దేవ
రతాత్) = భరతునివలన; శ్రుతం = వి త్వం = దేవుడగుటను; ఆనన్తః = పొం
నబడినదో; తథా (అధ్యాత్మశాస్త్రము) = దినాడు.
అట్లు; మహీపతిః = భూమికిఁ బ్రభువై దశరథమహారాజు, నీదుసద్గుణంబు
న; రాజా = దశరథమహారాజు; తవ = లక్షేబద్ధుండై, నీవియోగంబునహింపం
నీయొక్క; గుణైః = గుణములచేత; బ జాలకయె, దేవత్వంబునొండెనని, భర
ద్భక్తైః = కట్టబడినవాడైయే; త్వద్వి తునివలననింటిమి. అని, తాత్పర్యము.

యది దుఃఖ మిదం ప్రాప్తం కాకుత్స్థ స సహిష్యసే
ప్రాకృతశ్చ లుసత్త్వశ్చ ఇతరః క స్సహిష్యతి. ౫

టీక ॥ కాకుత్స్థ = రాముడా! ప్రాప్తం = పొందబడిన; ఇదం = ఈ; దుః

ఖం=మఃఖమును; నసహిష్య సేయది=సహిష్యుడవలెనని; ప్రాకృతశ్చ = అల్పమును; అల్పసత్త్వశ్చ=కొంచెమును; అల్పసత్త్వముగలవాడగును; ఇతరః=మఃఖముకలవాడు; కః=ఎవ్వడు; సహిష్యః=సహిష్యుడగుడు?

రాముఁడా! నీవు, యిప్పుడు సుఖమిచ్చి చనిమఃఖమును సహిష్యుడవలెనని, అల్పమును, అల్పసత్త్వముగలవాడగువాడవ్వలదునని పంపగలదు? అని, తాత్పర్యము.

దుఃఖిహి భవాత్ లోకాం స్తేజసా యది ధక్ష్యతే
ఆతాః (ప్రజా నరవ్యాఘ్ర) క్షయం యాస్యంతి నిర్వృతిమ్. ౬

టిక ॥ నరవ్యాఘ్ర=చురుక శ్రేష్ఠుడగు రాముఁడా! భవాత్=నీవు; దుఃఖిహి=దుఃఖమునొందిన వాడవై యె; తేజసా = తేజస్సుచేత; లోకాః=లోకములను; ధక్ష్యతే=దర్శింపఁబడును; అతాః=వీరులగు; ప్రజాః=జనులు; క్షయం=ఎచ్చట; ని

ర్వృతిం=సుఖమును; యాస్యంతి = పొందగలరు? చురుక శ్రేష్ఠుడగు రాముఁడా! నీవు, ఇట్లు దుఃఖితుడవై తేజస్సుచే లోకంబుల నెల్ల దర్శింతువేని, నీతేజస్సుచే నీకీతులగు ప్రజలు సుఖంబెట్లు పొందగలరు? అని, తాత్పర్యము.

లోకస్వభావవైషమ్యం న హుమాత్మజః
గతశ్చక్రేణ సాలోక్య మనయ స్తం సమస్పృశత్. ౭

టిక ॥ ఏషః=ఇది; లోకస్వభావవైషమ్యం=లోకములయొక్క స్వభావమే. న హుమాత్మజః=న హుమనుకొడుకైన; యయాతి=యయాతి; శక్రేణ=ఇందున; సాలోక్యం=సమానమయినలోకముగలగుటయందు; గతః=పోయి; తం=అతని; అనయః=మఃఖము; సమస్పృశత్=తాకెను.

ఇట్లు, ఆపదలంబొందుట లోకంబులందలస్వభావమే; న హుమపుత్రుండగు యయాతి, ఇంద్రలోకముంబొందియు, అచ్చట, అసూయచేసి యింద్రునిచే "మీరాజ్యంబున నెవ్వడు శ్రేష్ఠుండు" అనియడుగంబడినవాడై, యథార్థవాదియగుటచే, నే నెశ్రేష్ఠుండుననిచెప్పి, యంత, మహేంద్రునిచే నీవాత్మశ్లాఘిని, స్వర్గంబు

శ్రీ మద్రామాయణము * ఆరణ్యకాండము.

౧౦౯

స ౬౬

న నుండందగవని తోయింబడి, యాపదంబొందెను. అని, తాత్పర్యము.

మహాపీ ర్యో వసిష్ఠస్థు యః పితౄ నః పురోహితః
అహస్థి పుత్రశతం జజ్ఞే తథైవా స్య పున హతమ్. ౮

టీక॥ యస్థు=ఎవ్వఁడు; మహాపీః=	ఎవ్వఁడు వసిష్ఠమహాపీయని లో
పూజ్యుఁడైనఋషియగు; వసిష్ఠః=వసి	కంబులం బ్రఖ్యాతిగాంచెనో, యెవ్వం
ష్ఠుఁడో; యః=ఎవ్వఁడు; నః=మా యొ	దుమనతండ్రికె బురోహితుండుో, అట్టి
కూ; పురోహితః= పురోహితుఁడుో;	వసిష్ఠమహాపీకి, ఒకకొదినంబున నెనూ
అస్య=ఇతనికి; పుత్రశతం= కొడుకుల	ఋకొడుకులుపుట్టియుండి, అట్లాకదినం
యొకకొనూఁబ; జజ్ఞే=కలిగెను. తథై	బుననె విశ్వామిత్రునిచేహతులైరి.
వ=అట్లే; పునః=మఱల; హతం =	అని, తాత్పర్యము.
చంపఁబడినది.	

యా చే యం జగతాం మాతా దేవీ లోకనమస్కృతా
అస్యా శ్చ చలనం ధూమే ద్యుశ్చైతే సత్యసంత్రవః.

టీక॥ సత్యసంత్రవః= సత్యప్రతిజ్ఞుఁడు	చున్నది.
వగురాముఁడా! యా=ఏ; దేవీ=దేవి	సత్యప్రతిజ్ఞుండవగురాముఁడా ! ఏ
యా; జగతాం=లోకములకు; మాతా=	దేవి, జగంబులకుండల్లియు లోకనమ
తల్లి యు; లోకనమస్కృతా=లోకము	స్కృతయునై యొప్పుచుండునో, ఆ
లచే నమస్కరింపఁబడినదియనో; అ	ధూమింగూడఁ, జలనంబుకలుగుచున్న
స్యాః=ఈ; ధూమే=ధూమికిని; చ	ది. అని, తాత్పర్యము.
లనం=చలనము; ద్యుశ్చైతే=చూడఁబడు	

యా ధర్మా జగతాం సేత్రా యత్ర సర్వం ప్రతిష్ఠితం
ఆదిత్యచంద్రౌ గ్రహా మధ్యపేతౌ మహాబలౌ. ౧౦

టీక ॥ యా=ఎవ్వరు; ధర్మా=ధర్మస్వరూపులును; జగతాం=ప్ర

పంచములకు; నేత్రే=నాయకులనో; న్నారు.

యత్ర=ఎవ్వరియందు; సర్వం=అంతయు; ప్రతిష్ఠితం=ప్రతిష్ఠింపబడినదో; మహాబలం=అధికమయినబలముగల; తా(అధ్యాత్మతము)=ఆ; ఆదిత్యచంద్ర=సూర్యుడునుజుండుడును; గ్రహణం=గ్రహణమును; అభ్యుపేతా(భవంతః)=పొందినవారలగుచు

ఎవ్వరుభర్మకన్యరూపులో, ఎవ్వరులోకనాయకులో, ఎవ్వరియందును స్తమనుబ్రతిష్ఠితమయియుండునో, అట్టిమహాబలశాలగు చంద్రసూర్యులకుఁగూడ, గ్రహణముకలుగుచున్నది. అని, తాత్పర్యము.

సుమహాంత్య పి ధూతాని వేదాశ్చ పురుషవర్షభ
న దైవస్య ప్రముంచంతి సర్వధూతాదిదేవీనః. ౧౧

టీక॥ పురుషవర్షభ=పురుషశ్రేష్ఠః ధ్యాత్వతము)=అధీనతను; నప్రముంచా! సుమహంతి=పెద్దవగు; ధూతాని=ధూతంబులును; దేవాశ్చ=దేవతలును; సర్వధూతాదిదేవీనః=సమస్తధూతంబులును ఆదిదేహముగాఁగల; దైవస్య=దైవముయొక్క; వశం(అ

చంతి=అతిక్రమింపరు. పురుషశ్రేష్ఠఃడా! మహాధూతంబులునుదేవతలునుగూడ సమస్తధూతాంతర్యామియగుదైవమనతిక్రమింపంజాలరు. అని, తాత్పర్యము.

శక్రాదివ్య పి దేవేషు వత్కమానౌ నయానయా
శ్రూయేతే సరశాదూల న త్వం శోచితు మహాసి. ౧౨

టీక॥ సరశాదూల=పురుషశ్రేష్ఠః స్థండవగురాముఁడా! నయానయా=సుఖదుఃఖములు; శక్రాదిషు=ఇంద్రుఁడుమొదలుగాఁగల; దేవేషు=దేవతలయందు; వత్కమానౌ=ఉన్నవిగా; శ్రూయేతే=వివరింపబడుచున్నవి. త్వం=నీవు; శోచితుం=దుఃఖించుటకు; నా

హ=సి=తగవు. పురుషశ్రేష్ఠఃడవగుతాముఁడా! దేవేంద్రుఁడుమొదలుగాఁగలదేవతలయందుఁగూడ, సుఖదుఃఖములుండునట్లుతెలియవచ్చుచున్నది; కాఁబట్టి నీవుదుఃఖింపవలదు. అని, తాత్పర్యము.

శ్రీ మద్రామాయణము * ఆరణ్యకాండము. ౯౧

స ౬౬

సప్తాయామపి వై దేహ్యం హృతాయామపిచా నఘ
శోచితుం నాహాసే వీర యథా న్యః ప్రాకృత స్తథా. ౧౩

టీక || అనఘ=పాపరహితుండ భండుటకు; నాహాసే = తగవు.
వు; వీరఃపరాక్రమశాలివగు రాముం
డా ! ఆన్యః = ఇతరుడైన; ప్రాకృ
తః=తుండైన; యథా=ఎట్లా; త
థా=అట్లు; వై దేహ్యం = సీత; సప్త
యామపి=సరించినను; హృతాయామపిచ=
అపహరింపబడినను; శోచితుం = దుః

పాపరహితుండవు వీరుండవగురా
ముడా! సీత, సరించిపోయినను, అప
హరింపబడినను, సీవు, మఱియొకఁడు
దుఃఖియట్లు, దుఃఖించుట యుచితము
గాదు. అని, తాత్పర్యము.

త్వద్విధా నహి శోచంతి సతతం సత్యదశినః
సుమహత్స్వ పి కృచ్ఛేషు రామా నిర్విణ్ణదర్శనాః. ౧౪

టీక || రామ=రాముడా! సతతం= తిహి=దుఃఖింపరుగదా!
ఎల్లప్పుడును; సత్యదర్శినః=యథార్థా
ముజూచిన పౌరులును; అనిర్విణ్ణదర్శ
నాః= క్షేమములేని విచేకముగలవారలు
నగు; శ్చద్విధాః=నీయట్టివారలు; సుమ
హత్స్వ= మిక్కిలియుగోప్యవగు; కృ
చ్ఛేషు=కష్టములయందును; నశోచం

రాముడా! ఎల్లప్పుడును సత్యంబువి
దువనివారలును నాశములేని విచేకముగ
లవారలునగు నీయట్టివారలు, ఎట్టికష్టం
బులయందేని, దుఃఖింపరు.
అని, తాత్పర్యము.

తత్త్వతోహి నరశ్రేష్ఠ బుద్ధ్యా సమనుచింతయ
బుద్ధ్యా యుక్తా మహాప్రాణ్ణా విజానంతి శుభాశుభే. ౧౫

టీక || నరశ్రేష్ఠ=పురుషశ్రేష్ఠుండవ
గురాముడా! తత్త్వతోహి=యథా
ర్థముగా; బుద్ధ్యా=బుద్ధిచేత; సమను
చింతయ=అలోచింపుము. బుద్ధ్యా=బు

ద్ధితో; యుక్తా=కూడిన; మహాప్రా
ణ్ణాః= మహాపండితులు; శుభాశుభే=
మంచిచెడుగులను; విజానంతి= తెలిసి
కొందురు.

పురుషశ్రేష్ఠుడా! చక్కఁగానీబుద్ధితులు, బుద్ధిబలంబువలనఁ, దమకు రాఁ
తోనేయాలోచించుకొనుము; ఈకష్టమే బోవు మంచిచెడుగులకు చెలిసికొందు
లసంభవించెనో నీకే తెలియవచ్చును; అరు. అని, తాత్పర్యము.
బాధితంబగుబుద్ధితోఁగూడినమహాపండి

అపృష్టగుణదోషాణా మధువానాం తు కమణామ్
నాం తరేణ క్రియాం తేషాం ఫల మివం ప్రవతతే. ౧౬

టీక॥ అపృష్టగుణదోషాణాం=చూడఁబడినగుణదోషములుగలవియు; అ
ధువానాం=నిశ్చయించ రానివియునగు; తేషాం=ఆ, పూర్వజన్మమునందుఁ
జేయఁబడిన; కమణాం=కమలములు
యొక్క; ఇష్టం=తగిన; ఫలం=ఫలము; క్రియామంతరేణ = అనుష్ఠానములేక;
నప్రవతతే=కలుగదు. పూర్వజన్మమునందు, అవ్యైఫలము
లఁగల్గించునట్టి కమణంబులం జేసెయ్యు
న్నంగాని, యిప్పుడు, ఆయాఫలములు
అనుభవమునకురావు; ఆకమలములగు
ణదోషములుమనకు సాక్షాత్తుగాఁ దెలి
యవు; ఇట్టిదనినిశ్చయించనక్కములు;
ఫలానుభవముచేతమాత్రమేయూహిం
పఁదగినవి. అని, తాత్పర్యము.

త్వమేవ హి పురా రామ మా మేవం బహుశో న్యకాః
అనుశిష్యాద్ధి కోను త్వా మపి సాక్షాద్భూహస్పతిః. ౧౭

టీక॥ రామ=రాముడా! త్వమేవ=పఁగలఁడు?
నీవే; పురా=మున్ను; మాం=నన్నుఁ
గూచిఁ; వీవం=ఇట్లు; బహుశః=అనే
కవిధములుగా; అన్యకాః=బోధించితివి.
సాక్షాద్భూహస్పతిరపి = సాక్షాద్భూ
హస్పతియైనను; కోను=ఎవ్వఁడు;
త్వాం=నిన్ను; అనుశిష్యాద్ధి=బోధిం
రాముడా! నీవేమున్నునాకీసంగ
గతులన్నియుబహువిధముగా బోధించి
యన్నావు; సాక్షాద్భూహస్పతియై
యినను, నీకెవ్వఁడుచెప్పఁగలడు.
అని, తాత్పర్యము.

శ్రీమద్రామాయణము * ఆరణ్యకాండము. ౯౩

స ౬౬

బుద్ధిశ్చ తే మహాప్రాజ్ఞా జేతైరపి దురస్వయా
శోకేనాభి ప్రసుప్తం తే జ్ఞానం సంబోధయా మృహమ్. ౧౮

టీక మహాప్రాజ్ఞా = మహాపండితుఁ	యామి = మేలుకొలుపుకొనుచున్నాను.
డా! తే = నీయొక్క; బుద్ధిశ్చ = బుద్ధియు;	మహాపండితుడవగురాముడా! నీ
జేతైరపి = చేవతలచేతనుంగూడ; దుర	బుద్ధిని చేవతలుగూడఁదెలిసికొనఁజాల
స్వయా = తెలిసికొనఁగూడనిది. అహం =	రు; అయితే, నీజ్ఞానమిప్పుడు దుఃఖము
నేను; శోకేన = దుఃఖముచేత; అభిప్రసు	చేమఱుంగుపడియున్నదికావున, నేను
ప్తం = నిదురనొందిన, మఱుంగుపడిన; తే =	దానిజ్ఞాపకపఱచుచున్నానుగాని వేఱు
నీయొక్క; జ్ఞానం = జ్ఞానమును; సంబోధ	గాదు. అని, తాత్పర్యము.

దివ్యంచ మానుషం చ త్వ మాశ్మనశ్చ పరాక్రమమ్
ఇత్వోకువృషభౌ వేత్స్య యతస్త్వ ద్విషతాం వధే. ౨౯

టీక ఇత్వోకువృషభ = ఇత్వోకుశ్రే	ఇత్వోకువంశమునందుఁబుట్టినవార
ష్ఠుడవగురాముడా! త్వం = నీవు; ది	లలో శ్రేష్ఠుడవగురాముడా! నీవు, స్వ
వ్యంభ = స్వర్గమునందలి ప్రాణివర్గ	గఁమునందలి చేవగంధర్వాదిప్రాణివ
మును; మానుషంచ = మనుష్యలోకము	గఁమునుమనుష్యలోకంబునందలి బ్రా
నందలి ప్రాణివర్గమును; ఆశ్మనః = నీ	
యొక్క; పరాక్రమంచ = పరాక్రమము	వధ్యుచుగుటను, సమస్తలోకసంహారస
ను; అవేత్స్య = చూచి; ద్విషతాం = శత్రు	మర్ధంబగునీపరాక్రమంబునుంజూచి, శ
వులయొక్క; వధే = చంపుటనిమిత్తము;	త్రువులవధించుటకుఁబ్రయత్నింపుము.
యతస్త్వం = ప్రయత్నింపుము.	అని, తాత్పర్యము.

కిం తేన సర్వనాశేన కృతేన పురుషవర్షా
తమేవ త్వం రిపుం పాపం విజ్ఞాయో ధర్మక మహాన్. ౧౦

టీక|| పురుషవర్ష = పురుషశ్రేష్ఠుడా! తేన = ఆశ్రువుచేత; కృతేన =

చేయఁబడిన; సర్వనాశేన=సమస్తవా	పురుషశ్రేష్ఠుడా! ఆరాత్మసుండు,
శముచేత; కిం = ఏమిప్రయోజనము?	నీతను మాత్రమేగాదు; ఇంక నేమిచే
త్వం=నీవు; పాపం = పాపిష్ఠుండగు;	సిననువీమికాఁగలదు? నీవు, పాపిష్ఠుం
తం=ఆ; రిపుమేవ= శత్రువునే; విజ్ఞా	డగు ఆశత్రువుని తెలిసికొనివధింపుము.
యం=తెలిసికొని; ఉద్ధతుం= నశింపఁ	అని, లక్ష్మణుండు, రామునితోఁ జె
శేయుటకు; అహం=నేను తగుదువు.	ప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యాషే, శ్రీమద్రామాయణే, అధికావ్యే,

వట్టప్పితమస్సగః.

సృష్టాథకము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర

వ్యాఖ్యానంబునందు, వట్టప్పితమస్సగః టీక,

ముగిసినది.

అని

సప్తవష్టితమస్సగ ప్రారంభం.

పూర్వతో ఖ్యక్త మాత్రస్తు లక్ష్మణేన సుభాషితం

సారగ్రాహీ మహాసారం ప్రతిజగ్రాహ రాఘవః. ౧

టీక॥ సార గ్రాహీ=సారమును గ్ర	డినవాఁడైనంతనె; ప్రతిజగ్రాహ=అం
హించునట్టి; రాఘవః=రాముఁడు; పూ	గీకరించెను.
ర్వతోపి=మందువుట్టినవాఁడైనను; ల	రాముండు శ్రేష్ఠుఁడైనను సారగ్రా
క్ష్మణేవ=లక్ష్మణునిచేత; సుభాషితం=	హీయగుటవలనఁ, దమ్ముండగు లక్ష్మ
చక్కఁగాఁ జెప్పఁబడినదియు; మహాసా	ణుండు, సారయుక్తంబునుయొక్తియు
రం=అధికమయిన సారముగలదియున	క్తంబునగునీమాటను జెప్పఁగానే, యం
గుమాటను; ఉక్తమాత్రస్తు=చెప్పఁబ	గీకరించెను. అని, తాత్పర్యము.

శ్రీమద్రామాయణము * ఆరణ్యకాండము.

స ౬౭

సన్నిగృహ్య వహోబాహుః ప్రవృత్తం కోపమాశ్మనః
అవప్తభ్య ధను శ్చిత్రం రామో లక్ష్మణ మబ్రవీత్. ౨

టీక॥ మహాబాహుః = పెద్దచేతులు తే = చెప్పెను.

గల; రామః = రాముడు; ప్రవృత్తం = మహాబాహుండగు రాముడు, మా
పుట్టిన; ఆశ్మనః = తనయొక్క; కోపం = కుంభుట్టినకోపమును నిగ్రహించుకొని,
కోపమును; సన్నిగృహ్య = నిగ్రహించు కాంచనచిత్రంబగు ధనుస్సుపై నానుకొ
కొని; చిత్రం = చిత్రవణముయిన; ధ ని, లక్ష్మణునితో నెట్లునియెను.
నుః = ధనుస్సును; అవప్తభ్య = పట్టుకొని; • అని, తాత్పర్యము.
లక్ష్మణం = లక్ష్మణుని గూచి; అబ్రవీ

కిం కరిష్యా వహే వత్స క్వవా గచ్ఛావ లక్ష్మణ
కనోపా యేన గచ్ఛేయ సీతా మిత ప్రిచింతయ. ౩

టీక॥ లక్ష్మణం = లక్ష్మణుడా! వత్స = య = ఆలోచింపుము.
విడ్డండా! కిం = ఏమి; కరిష్యావహే = కే లక్ష్మణుడా! ఏమిచేయుదము? ఎ
యుదము? క్వవా = ఎచ్చటికి; గచ్ఛావ = చ్చ టికెనోవుదము? సీతనుబాండున పా
పోవుదము? కన = ఏ; ఉపాయేన = ఉ యుషేదో ఆలోచింపుము. అని, రాముఁ
పాయముచేత; సీతాం = సీతను; గచ్ఛే దులక్ష్మణునితోఁ జెప్పెను.
యం = పొందుదును? ఇతి = దీనిని; ప్రిచింత అని, తాత్పర్యము.

తం తథా పరితాపాతకం లక్ష్మణో రామ మబ్రవీత్

టీక॥ లక్ష్మణః = లక్ష్మణుడు; తం లక్ష్మణం, డట్లుపరమదుఃఖితుండై
థా = అట్లు; పరితాపాతకం = దుఃఖి యున్న రామంజూచి, యిట్లుని, చెప్పె
ముచేబీడితుండగు; రామః = రాముని. అని, తాత్పర్యము.
గూర్చి; అబ్రవీత్ = చెప్పెను.

ఇద మేవజనస్థానం త్వ మన్వేషితు మహాకసి. ౪

రాక్షసై బహుభిః కీణం నానాదుర్జమ లతాయుతం

ప్రతిపదాంధ్రటీకాతాత్పర్యసహితము:

స ౬౭

<p>టీక॥ త్వం=నీవు; రాక్షసైః=రాక్షసులచే; బహుభిః=పెక్కుండ్రచే; కీర్ణం=వ్యాపింపబడినదియ; నానాద్రుమలతాయతం=నానావిధములయినవృక్షములతోను దీర్ఘలతోనుగూడినదియునగు; కిదం=ఈ; జనస్థానమేవ=</p>	<p>జనస్థానమునే; అన్వేషితుం=వెదకుటకు; అహాసి=తగుదువు. నీవు, పెక్కుండ్రరాక్షసులతోఁగూడినదియు నానావిధరమణీయవృక్షలతోనొప్పచున్నదియైనగునిజస్థానమునేవెదకవలయును. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	--

సంతిహ గిరిదుర్గాణి నిదరాః కంధరాణిభ్యః ౫
 గుహాశ్చ వివిధాఘోరా నానామృగ గణాకులాః
 ఆనాసాః కిన్నరాణాం చ గంధర్వభవనానిచ. ౬

<p>టీక॥ ఇహ=ఈజనస్థానమునందు; గిరిదుర్గాణి=పర్వతములందలిదుర్గామప్రదేశములును; నిదరాః=విరిసినపెనుటాలును; కంధరాణిచ=పాషాణసంఘమును; వివిధాః=నానావిధములయిన; ఘోరాః=భయంకరములగు; నానామృగగణాకులాః=నానావిధమృగముల సమూహములచే నిండినవియునగు; గుహాశ్చ=గుహలును; కిన్నరాణాం=కిన్నరులయొక్క; ఆనాసాః=వాసస్థానములును; గంధర్వభవనాని</p>	<p>చ = గంధర్వగృహములును; సంతి=ఉన్నవి. ఈజనస్థానమునందు, దుర్గామప్రదేశముల్లినువిరిసిన తొట్లనడుమొనడు ప్రదేశములునుపాషాణసంఘములు నానావిధములునానావిధక్రూరమృగములతోఁగూడియుండుటచే భయంకరములునగు గుహలును, కిన్నరగృహములును గంధర్వగృహములును, ఉన్నవి. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	---

తాని యుక్తో మయాసాధకం త్వ మన్వేషితు మహాసి

<p>టీక॥ త్వం=నీవు; యుక్తో=ఎచ్చరికలవాడవై; మయాసాధకం=నాతోఁగూడ; తాని=అస్థలములను; అన్వేషితుం=వెదకుటకు; అహాసి=తగుదువు. అస్థలముఁన్నింటిని, నీవు, నాతోఁ</p>	<p>గూడ; తాని=అస్థలములను; అన్వేషితుం=వెదకుటకు; అహాసి=తగుదువు. అస్థలముఁన్నింటిని, నీవు, నాతోఁ</p>
---	---

శ్రీ మద్రామాంబము * ఆరణ్యకాండము. ౧౦౩

స ౬౨

గూడఁజుకొనిగావెదకుము. అని, తాత్పర్యము.

త్వద్విధా బుద్ధిసంపన్నా మహాత్మానో సరవభః. ౭
ఆపత్సు న ప్రకంపంతే వాయు వేగ రివాచలాః

టీక॥ సరవభః=పురుషశ్రేష్ఠుడా! ప్రకంపంతే=చలించరు.
బుద్ధిసంపన్నాః=బుద్ధితోఁగూడినవారలును; మహాత్మానః=అధికమయినదై నీయట్టి బుద్ధిమంతులును మహాత్ములున ర్యముగలవారలునగు; త్వద్విధాః=నీ గువారలు, వాయువేగంబునఁబర్వతంబు యట్టివారలు; వాయువేగః=గాలియొ లుచలించనట్లు. ఎట్టియాపదలంజేసి, భ క్-వేగములచేత; అచలాభవః=పర్వత యపడరు. అని, లక్ష్మణుండురాముని ములువలె; ఆపత్సు=ఆపదలయందు;న తోఁజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యుక్త స్తద్వనం సర్వం విచచార సలక్ష్మణః. ౮
కుర్ధో రామ శ్శరం ఘోరం సంధాయ ధనషి త్సురం

టీక॥ రామః=రాముడు; ఇతి=ఇ వాడై; తత్=ఆ; వనం=అడవిని; స స్తు; ఉక్తః=చెప్పబడినవాడై; క్రు ర్ధః=కోపమునొందినవాడై; ఘోరం= రాముడు, ఇట్లు, లక్ష్మణునిమాటను భయంకరమయిన; త్సురం= అర్థవం విని, కోపంబున, భయంకరంబగునధః దాకారమగు; శరం=బాణమును; ధను చంద్రాకారబాణంబువింటంగూర్చి, ల షి=వింటియందు; సంధాయ = సంధిం త్మణునితోడం గూడి యవ్వనం బుత చి; సలక్ష్మణః= లక్ష్మణునితోఁగూడిన యుండిరిగను. అని, తాత్పర్యము.

తతః పర్వత కూటాభం మహాభాగం ద్విజోత్తమం. ౯
దదత్ పతితం భూమా తతఃకాద్రకం జటాయువం

టీక॥ తతః=అంత; పర్వతకూటాభం= పర్వతశిఖరముయొక్క కాంతవం

౧౧

౧౨

టికాంతిగలవాఁడును; మహాభాగం=	యువును;దదర్శ=చూచెను.
పూజ్యమయిన యదృష్టము గలవాఁడు	అంత, రాముండు, పర్వతశిఖరాకా
ను; ద్విజోత్తమం= పక్షిశ్రేష్ఠుండును;	రుండును నెత్తుటందోఁగుచు నేలంబడి
భూమా=నేలయందు; పతితం=పడిన	యున్నవాడును బక్షిశ్రేష్ఠుండునుమహా
వాఁడును; తుతజాదక్రం=నెత్తుటందడి	భాగుండునగుజటాయువుంజూచెను.
సినవాఁడునగు; జటాయువం= జటా	అని, తాత్పర్యము.

తం దృష్ట్వా గిరిశృంగాభం రామో లక్ష్మణ మబ్రవీత్. ౧౦

టిక॥రామః=రాముండు;గిరిశృం	గా=గూచిక;అబ్రవీత్=చెప్పెను.
భం=పవనతశిఖరముయొక్క కాంతి	రాముండు, పవనతశిఖరాకారుం
వంటికాంతిగల; తం= అజటాయువు	డగు నాజటాయువుంజూచి, లక్ష్మణు
ను;దృష్ట్వా-చూచి;లక్ష్మణం=లక్ష్మణుం	నితోఁబట్టి, చెప్పెను.అని, తాత్పర్యము.

అనేన సీతా వైదేహీ భక్షితా నాత్ర సంశయః

టిక॥అనేన=ఇతనిచేత;వైదేహీ=	న=లేదు.
జనకమహారాజుకొమార్తెయగు; సీ	జనకమహారాజువ్రాతరుగు సీతను,
తా=సీత; భక్షితా=భక్షింపఁపడినది.	ఈతఁడెభక్షించియుండును; సంశయ
అత్ర=ఇందు; సంశయః=సందేహము;	ములేదు.అని, తాత్పర్యము.

గృధ్రరూప మిదం రక్షో వ్యక్తం భవతి కాననే. ౧౧

భక్షయిత్వా విశాలాక్షి మాస్తే సీతాం యథాసుఖం

టిక॥ఇదం=ఈ; రక్షః= రాక్షసుఁ	క్తం=స్వప్నము. విశాలాక్షిం=వెడల్పు
దు; గృధ్రరూపం= గద్దయొక్కరూప	లయినకన్నులగల;సీతాం=సీతను; భ
మువంటిరూపముగలవాఁడై; కాననే=	క్షయిత్వా=భక్షించి; యథాసుఖం=
అడవియందు; భవతి=ఉన్నాడు. వ్య	సుఖముగా; ఆస్తే=ఉన్నాడు.

శ్రీమద్రామాయణము * ఆరణ్యకాండము.

౧౦౯

స ౬౨

ఈరాక్షసుడు, గద్దరూపముదా | క్షించి, సుఖంబుగాఁ గూఁచుండియు
భి యీవసంబుననున్నాఁడు; నిశ్చయ | న్నాఁడు. అని, తాత్పర్యము.
ము; విశాలంబులగుకన్నులుగల సీతనుభ

వీనం వధిష్యే దీప్తాన్యైశ్శూరై ర్బాణై రజిష్టకైః. ౧౨

<p>టీక దీప్తాన్యైః=మండుచున్నముఖ ములుగలవియు; శూరైః=భయంకర ములున; అజిష్టకైః= వంకరగాఁబో నివియునగు; బాణైః=బాణములచేత; వీనం=ఈరాక్షసుని; వధిష్యే=వధించె దను.</p>	<p>దేదీప్యమానంబులగు ముఖంబులుగ లవియు భయంకరములునులక్ష్మ్యంబు ద ప్పనివియునగుబాణంబుల సీతనివధించె దను. అని, రామండు, లక్ష్మణునితోజె ప్పెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	--

ఇత్యక్వా భ్యంతర్గర్భం సంధాయ ధనుషి యురం
క్రొద్ధో రామ స్సముద్రాంతాం కంపయన్నివ మేడిసిమ్. ౧౩

<p>టీక రావః=రామడు; ఇలి=అ ని; ఉక్త్వా=చెప్పి; క్రొద్ధో=కోపమునొం దినవాడై; ధనుషి= వింటియందు; యు రం=అర్ధచంద్రబాణంబును; సంధా య=సంధించి; సముద్రాంతాం=సము ద్రములె యెల్లలుగాగల ; మేడిసిం= భూమిని; కంపయన్నివ=చలంపజేయు వాడువలె; గృర్భం=గర్భనుగూచి; అ</p>	<p>భ్యంతర్=పోయెను. రామండు, ఇట్లుచెప్పి, యంతంగు పితుండై, వింట నర్ధచంద్రాకారబా ణంబుగూచి, సమద్రపర్యంతంబగు భూమియంతయు, బాదాఘాతంబున వడంక, నాగద్దపైకిపోయెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	--

తం దీనం దీనయా వాచా సఫేనం రుధిరం వమన్
అభ్యభాషత పక్షీతు రామం దశరథాత్మజం. ౧౪

టీక|| పక్షీతు = గృహింబును; దీనం= దుఃఖితుండగు; దశరథాత్మజం=

దశరథునికుమారుడైన; తం=అ; రా
మం=రామునిఁగూచి; దీనయా=గ
వఃముడిగిన; వాచా=మాటచేత; స
ఫేనం=నురుఁగుతోఁగూడిన; రుధిరం=
నెత్తురును; వమక=కృకుచు; అభ్య
భావత=చెప్పెను.

అజటాయువు, దుఃఖితుండగు దశ
రథవహఁగాజపుత్రునిరాముంజూచి,ను
రుగునునెత్తురునుగ్రక్కచు,దీనవాక్యం
బున, నిట్లని, చెప్పెను.
అని, తాత్పర్యము.

యా మోషధి వివాయువ్ న్నన్వేషసి మహావనే
సా దేవీ మమ చ ప్రిణా రావణేనోభయం హృతం. ౧౫

టీక॥ ఆయువ్క= అధికమయిన
యాయుస్సుగలరాముడా! యాం=ఎ
వ్వతెను; ఓషధివివ=మూలికనువలె;
మహావనే=మహారణ్యమునందు; అన్వే
షసి=వెదకుచున్నావో; సా=ఆ; దే
వీ=సీతాదేవియు; మమ=నాయొక్క;
ప్రిణాశ్చ = ప్రాణములును; ఉభ
యం=రెండును; రావణేన= రావణు

నిచేస; హృతం=అపహరింపబడినది.
దీక్షాయువ్వుంతుండవగు రాముఁ
డా! నీవు, ఎవ్వతెను, దివ్యౌషధివివలె,
మహావనంబునవెదకుచున్నావో; ఆసీ
తాదేవిని, నాప్రాణంబులను, రెంటిని,
రావణుండపహరించెను.
అని, తాత్పర్యము.

త్వయా విరహితా దేవీ లక్ష్మణేనచ రాఘవ
ప్రియమాణా మయా దృష్టా రావణేన బలీయసా. ౧౬

టీక॥ రాఘవ=రాముడా! దేవీ=
సీతాదేవి; త్వయా= నీచేతను; లక్ష్మ
ణేనచ=లక్ష్మణునిచేతను; విరహితా=వి
డువఁబడినదై; బలీయసా=బలిష్ఠుండ
గు; రావణేన= రావణునిచేత; ప్రి
యమాణా = అపహరింపబడుదున్న
దై; మయా=నాచేత; దృష్టా= చూ

డఁబడినది.
రాముడా!సీతాదేవి, నీవును లక్ష్మ
ణుండునులేకుండునప్పుడు, బలవంతుం
డగురావణునచేత నపహరింపఁబడు
చుండుటను,జూచినాను.
అని,తాత్పర్యము.

శ్రీమద్రామాయణము * అరణ్యకాండము.

స ౬౭

సీతా మభ్యవపన్నాహం రావణశ్చరణే మయా
విధ్వంసిత రథశ్చాత్ర పాతితో ధరణీతలే. ౧౭

టీక॥ అహం=నేను; సీతాం=సీతను	మియందు; పాతితః=పడచ్రోయఃబడి
గూచి; అభ్యవపన్నః=పోయినాను;	నాఁడు.
మయా=నాచేత; రావణశ్చ=రావ	నేనంత, సీతయొద్దకుఁబోయి, యు
ణుండును; రణే=యద్ధమునందు; అశ్చ=	ద్ధంబున, ఈస్థలంబుననే రావణునిరథం
ఇచ్చట; విధ్వంసితరథశ్చ=విఱవఁబ న	బును భగ్గులంబుగాఁపించి, యతని నేలప
రథముగలవాఁడునై; ధరణీతలే=భూ	యింబడఁచ్రోసీతిని. అని, తాత్పర్యము.

ఏత దస్య భనుచ్ఛ్చ మే తదస్య శరావరమ్
అయమస్య రథో రామ భగ్నుస్సాంగ్రామి కో మయా. ౧౮

టీక॥ రామ=రాముఁడా! భగ్నుం=	భం=రథము; అయం=ఇది.
విఱవఁబడిన; అస్య=ఈతనియొక్క; ధ	రాముఁడా! నాచే విఱవఁబడిన రావ
నుః=భనుస్సు; ఏతత్=ఇది. అస్య=ఇ	ణునిధనుస్సు, ఇదిగోయున్నది; కవచ
తనియొక్క; శరావరం=కవచము; ఏత	ముఇదిగో; యుద్ధంబుననాచే భగ్గుమ
త్=ఇది. మయా=నాచేత; భగ్నుం=	యినరావణుని యుద్ధాహార రథంబిది
విఱవఁబడిన; సాంగ్రామికః=యుద్ధా	గోచూడుము. అని, తాత్పర్యము.
ధకమయిన; అస్య=ఈతనియొక్క; ర	

తయంతు సారథి స్రస్య మత్పక్షనిహతో యధి

టీక॥ తస్య=ఆరావణునియొక్క; అ	ఇతఁడు, రావణునిసారథి; ఇతం
యం=ఈ; సారథిస్తు=సారథియు; యు	దుయ్యద్ధంబున నాపక్షఘాతంబునంగూ
ధి=యద్ధమునందు; మత్పక్షనిహతః=	లెను. అని, తాత్పర్యము.
నాతొక్క-లచేవధింపఁబడినాఁడు,	

పరిశ్రాంతస్య మే యక్షో భిక్త్యా ఖడ్గేన రావణః. ౧౯

||

||

సీతా మాదాయ వైదేహీ ముత్తపాత విహయనమ్

టీక|| రావణం = రావణుడు; పరిశేను.

కాంతస్య = అలసిన; మే = నాయొక్క;
ఖడ్గే = తొక్కలను; ఖడ్గేన = కత్తిచేరి;
చిత్వా = నడికి; వైదేహీం = జనకమహా
రాజకౌమారతెయగు; సీతాం = సీత
ను; ఆదాయః = తీసికొని; విహయనం = ఆ
కాశమునుగూచిక; ఉత్పాత = ఎగి

రావణుడు, నేనలసియుండగా
నాపక్షంబులను ఖడ్గంబుచే ఖండించి, జ
నకమహారాజపుత్రయగు సీతందీసికొని
యాకాశమాగణంబునం బోయెను.
అని, తాత్పర్యము.

రక్షసా నిహతం పూర్వం నమాం హంతుం త్వ మహాసి. ౨౦

టీక|| త్వం = నీవు; పూర్వం = ము
న్ను; రక్షసా = రాక్షసునిచేరి; నిహ
తం = చంపఁబడిన; మాం = నన్ను; హం
తుం = చంపుటకు; నాహాసి = నీగవు.
మున్ను నేనొకమాటు రాక్షసునిచే

చంపింపఁబడియున్నాను; నీవుమలనన్ను
చంపింపకుము. అని, జటాయువు రా
ములతోజెప్పెను.
అని, తాత్పర్యము.

రామ స్తస్య తువిజ్ఞాయ బాష్పపూర్ణముఖ స్తదా
ద్విగుణీ కృత తాపాతా సీతా సక్తాం క్రియాం కథాం. ౨౧

టీక|| తదా = అప్పుడు; రామః = రా
ముడు; తస్య = ఆజటాయువుయొక్క;
సీతాసక్తాం = సీతనుసంబంధించినది
యు; క్రియాం = శ్వామయినదియునగు;
కథాం = మాటను; విజ్ఞాయత = తెలిసి
నంతన; బాష్పపూర్ణముఖః = కన్నీళ్లు
చే నింకినముఖున గలవాడును; ద్విగుణీ
కృత తాపాతాః = రెండింతలుగాఁజే
యఁబడిన సంతాపముచే బీడింపఁబడి

నవాడును; అథాత్ (అధ్యాకృత
ము) = ఆయెను.
అప్పుడు, రాముడు, జటాయువుచే
ప్రసన్నుడగుటచేసిన క్రియపైన మాట
వంతయుఁ న్నంతన, ముఖంబునిండగ
న్నీళ్లుగాఁబరెడింతల దుఃఖమునొంది,
యాతఁడందెప్పుడు.
అని, తాత్పర్యము.

||

||

గృహిరాజం పరివృజ్య పరిత్యజ్య మహద్ధవః
నిపపాతా వశో భూమా రురోద సహలత్కృణ్ః. ౨౨

టీక || రామః (అధ్యాత్మము) = రురోద = ఏడ్చెను.
రాముడు; గృహిరాజం = గర్హలత్నేని; ప రామండం, జటాయువుంగఁ
రివృజ్య = కవుఁగిలిందుకొని; మహత్ = గిలించుకొని, చేత నుండు మహానుస్సు
గొప్పదగు; ధనుః = వింటిని; పరిత్యజ్య = ను జాఱివిడిచి, దుఃఖపరవశుడై న
విడిచి; అవశః = పరవశుడై; భూమా = లంబడి, లక్ష్మణునితోఁగూడ, రోదనం
నేలయందు; నిపపాత = పడెను. సహల బుగాఁపించెను. అని, తాత్పర్యము.
త్కృణ్ః = లక్ష్మణునితోఁగూడినవాడై;

ఏక మేకాయనే దుగ్ధా నిశ్చ్యసంతం కథంచన
సమీత్య దుఃఖితతరో రామ సౌమిత్రి మబ్రవీత్. ౨౩

టీక || ఏకం = ఒకఁడగును; ఏక త్కృణ్ఃనిగూర్చి; అబ్రవీత్ = చెప్పెను.
యనే = ఒకఁనిమాఁగఁ మునందు, ఒ జటాయువు, ఏకాకిగావిక్రియము
కఁగఁడు నమవఁదగిన మాఁగఁమునంద సన్నమయిన వారియందు, దుఃఖమప్ర
నుట; దుగ్ధా = చూరరాని ప్రదేశమునం దేశంబునహతుడై యతిప్రయాసఁబ
దు; కథంచన = అప్రయాసమున; నిశ్చ్య సన్నిభావులు వుచ్చుచుండుటఁజూచి,
సంతం = నిట్టూర్పులువుచ్చుచున్నజటా రాముండు, మతియుండు; కథంజై, ల
యవును; సమీత్య = చూచి; రామః త్కృణ్ఃజూచి యిట్లుచెప్పెను.
రాముడు; దుఃఖితతరః = మిక్కిలి యు లని, తాత్పర్యము.
దుఃఖమునొందినవాడై; సౌమిత్రిం = ల

రాజ్యా ద్భ్రంశో వనే వాస స్థితా నష్టా ద్విహోహతః
ఈద్యశీయం మమలక్ష్మీ నిదరాహేదపి పావకమ్. ౨౪

టీక || రాజ్యాత్ = రాజ్యంబుననుం దు; వాసః = ఉనికి; స్థితా = స్థిత; నష్టా =
డి; భ్రంశః = పడుట; వనే = అడవియం నశించినది. ద్విజః = జటాయువు; హ

జ్జ

జ్జ

తః=వధింపఁబడినాఁడు. ఈదృశీ=ఇట్టి;
మమ=నాయొక్క; ఇయం=ఈ; అల
క్ష్మీ=దౌర్భాగ్యము; పావకమపి =
అగ్ని హోతునైనను; నిదః=హేత్=వి
హించును.

రాజ్యభ్రాంశము, వనవాసము, నీత
నుపహరింపఁబడుట, జటాయువునా
తుండగుట, ఇట్టి నాదౌర్భాగ్యము, అగ్ని
హోతునైనను దహించును.
అని, తాత్పర్యము.

సంపూర్ణమపిచే దద్య ప్రపశేయం మహాదధిష్
ఠోపి నూనం మమాలక్ష్మ్య విశుష్కేతస్సరితాం పతిః. ౨౪

టీక॥ అద్య=ఇప్పుడు; సంపూర్ణం=
నిండిన; మహాదధిమపి=మహాసమ
ద్రమునుగూడ; ప్రపశేయంచేత్=ప్ర
వేశించునే; సః=ఆ; సరితాం=నదుల
కు; పతిరపి=ప్రభువైనసముద్రముగూ
డ; మమ=నాయొక్క; అలక్ష్మ్యే=దౌ
ర్భాగ్యముచేత; విశుష్కేత్=ఎందును.

నూనం=నిశ్చయము.
ఇప్పుడు, నేనునిండియున్నసముద్ర
ములోఁబవేశించినను, నదీసతియగున
ముద్రముగూడ, నాదౌర్భాగ్యముచే,
ఎండిపోవును. ఇది నిశ్చయము.
అని, తాత్పర్యము.

నాస్య భాగ్యతరో లోక మజ్జోస్థిక్ సచరాచరే
యే నేయం మహతీ ప్రాప్తా మయా వ్యస నవాగురా. ౨౫

టీక॥ యేన=ఏ; మయా=నాచేత;
మహతీ=గొప్పదగు; ఇయం=ఈ; వ్యస
నవాగురా = దుఃఖములవలన; ప్రా
ప్తా=పొందఁబడినదో; తస్మాత్ (అధ్యా
హృతము)=అట్టి; మత్తః=నాకన్నను;
అభాగ్యతరః = అధికమయినదౌర్భా
గ్యముగలవాఁడు; అస్థిక్=ఈ; సచరా

చరే=జంగమస్థావరములతోఁగూడిన
లోక=లోకమునందు; నాస్తి=లేఁడు.
ఇట్టిపరంపర గానుండు దుఃఖంబుల
వలలోఁజిక్కియున్న నాకన్నను అధిక
దౌర్భాగ్యుండు, జంగమస్థావర సహి
తంబగు నీప్రపంచంబున నెచ్చటనులే
డు. అని, తాత్పర్యము.

అయం పితృవయస్యో మే గృధ్రీరాజో జరాస్వతః

జ్జ

శ్రీమద్రామాయణము * ఆరణ్యకాండము. ౧౫

స ౬౭

శేతే వినిహతో ధూమా మమ భాగ్యవిపర్యయాత్. ౨౭

టీక॥ మే=నాయుకగ; శిశువయ	నేలయందు; శేతే=రుండియున్నాడు.
స్యః=తండ్రిగారిస్నేహితుండును; జ్ఞ	దు.
ధాన్వితః = ముగ్ధులతనముతోఁగూడిన	నాతండ్రిగారికి మిత్రుండును వృ
వాఁడునగు; అయం=ఈజటాయువు;	ద్ధుండునగు నీజటాయువు నాదౌర్భా
మమ = నాయుకగ; భాగ్యవిపర్య	గ్యమువలన, నిహతుండై నేలంబడియు
యాత్=భాగ్యముయొక్కవైపరీత్యము	న్నాడు. అని, రాముండు, లక్ష్మణుని
వలన; ధూమా=నేలయందు; వినిహ	తోఁజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.
తః= చంపఁబడినవాడై; ధూమా=	

ఇత్యేవ ముక్త్యా బహుశో రాఘవ స్సహలక్ష్మణః

జటాయుషం చ పస్పర్శ పితృస్నేహం విదశత్యైక. ౨౮

టీక॥ రాఘవః=రాముఁడు; ఇత్యే	రాముఁడు, ఈప్రకారమునననేక
వం=అనియిట్లు; బహుశః=అధికము	విధంబులంజెప్పి, లక్ష్మణునితోఁగూడఁ,
గా; ఉక్త్వా=చెప్పి; సహలక్ష్మణః=ల	దమతండ్రిపైఁ జూపవలసిన స్నేహగా
క్ష్మణునితోఁ గూడినవాడై; పితృస్నే	రవంబులు చూపుచు, జటాయువు దే
హం= తండ్రిస్నేహమును; విదశత	హంబంతయుం దడవెను.
యైక=చూపుచు; జటాయుషం చ =	అని, తాత్పర్యము.
జటాయువును; పస్పర్శ= తిఁగెను	

నికృత్త పక్షం రుధిరావసిక్తం

స గృధ్రీ రాజం పరిరభ్య రామః

క్వ మైథిలీ ప్రాణసమా మమేతి

విముచ్య వాచం నిపపాత ధూమా. ౨౯

టీక॥ సః=ఆ; రామః=రాముఁడు; లవాఁడును; రుధిరావసిక్తం=నెత్తురు	
నికృత్తపక్షం=ఛేదించఁబడినయెక్కలుగ	చేదడుపఁబడినవాఁడునగు; గృధ్రీరా

జం=జటాయువును; పరిరభ్య=కవుఁ
గిలింపుకొని; మమ=నాయుకొర; ప్రా
ణసమా=ప్రాణమతో సమానురాలై
న; మైథిలీ=నీత; క్వ=ఎచ్చట? ఇతి=అ
ని; వాచం=మాటను; విముచ్య= విడి
చి; ధూమా=నేలయందు; పపాతి=
పడెను.

ఆరాముండు, అట్లుచిన్నపక్షుండైన
తుట్టదోగుచున్న జటాయువుంగవుఁ
గిలింపుకొని, "నాప్రాణసమానురాలై
ననీతయెచ్చట?" అని, చెప్పి, కోకపరవ
శుండైనేలబడెను.
అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యాషే, శ్రీమద్రామాయణే, అదికావ్యే,
ఆరణ్యకాండే, సప్తవప్తితమస్సగః.

ఇది, సప్తష్టాశము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర
వ్యాఖ్యానంబునందు, ఆరణ్యకాండ సప్తవప్తితమస్సగటిక,
ముగిసినది.

అ

అష్టవప్తితమస్సగః పార్థిరంభః.

రామ స్సంప్రేక్ష్య తం గృధ్రం భువి రాక్షస పాతికమ్
సోమిత్రం మిష్రసంపన్న మిదం వచన మబ్రవీత్. ౧

టీక॥ రామః=రాముండు; రాక్ష
సం=భయంకరుండగు రావణునిచేత; భ
వి=నేలయందు; పాతికం=పడకదో
యబడిన; తం=ఆ; గృధ్రం=జటాయు
వును; సంప్రేక్ష్య=చూచి; మిత్రసంప
న్నం=మిత్రులియున్న హితుండగు; సో
మిత్రం=లక్ష్మణునిగూర్చి; ఇదం=ఈ;

వచనం=మాటను; అబ్రవీత్=చెప్పెను.
రాముండు, భయంకరుండగు రావ
ణునిచేత వధింపబడి నేలంబడియున్న
జటాయువుంజూచి తనకుఁ బరమ మి
తుండగులక్ష్మణులతోఁబట్టి, చెప్పెను.
అని, తాత్పర్యము.

మద్రాసు మాయణము * తిరణ్యకాండము.

స ౬౮

మహా యం నూన మథేషు యతమానో విహంగమః

రాక్షసేన హత స్సంఖ్యే ప్రాణం నైత్యతి దుస్త్యజాన్. ౨

టీక॥ అయం=ఈ; విహంగమః=పక్షి యునజటాయువు; మమ=నాయొకర; అథేషు=కార్యములనమితములు; యతమానః=ప్రయత్నించుచు; సంఖ్యే=యధమునందు; రాక్షసేన=రాక్షసునిచే; హతః=చంపంబడినవాడై; దుస్త్యజాన్=విడువరాని; ప్రా

ణాన్=ప్రాణములను; నైత్యతి=విడువఁగలడు. నూనం=శృంగము. ఈజటాయువు, నాకార్యమునిమితము, యధముచేసి, యధంబునరాక్షసునిచేహతుండై, విడువరాని ప్రాణంబుల, నిప్పుడువిడువఁగలడు. అని, తాత్పర్యము.

అయ మస్య శరీరేస్త్రిక ప్రాణో లక్ష్మణ విద్యతే

తథాహి స్వరహీనోయం విక్లబ స్సమదీప్త్యతే. ౩

టీక॥ లక్ష్మణం=లక్ష్మణుడా! అస్య=ఈతనియొకర; అస్త్రిక=ఈ; శరీరే=శరీరమునందు; అయం=ఈ; ప్రాణః=ప్రాణము; విద్యతే=ఉన్నది. తథాహి=అదియుక్తమే. అయం=ఇతఁడు; స్వరహీనః=హీనమయినధ్వనిగలవాడై; విక్లబః=పరవశుఁడుగా; స

మదీప్త్యతే=చూడఁబడుచున్నాఁడు. లక్ష్మణుడా! ఈజటాయువుదేహమునందు, ఇంకను ప్రాణంబున్నది; ఈతఁడుహీనస్వరుండుగాను బరవశుఁడుగాను అగపడుచున్నాఁడు. అని, తాత్పర్యము.

జటాయో యది శక్నోషి వాక్యం వ్యాహరితుం భువః

సీతా మాఖ్యాహి భద్రంతే వధ మాఖ్యాహి చాత్మనః. ౪

టీక॥ జటాయో=జటాయువా! భువః=ఇంకను; వాక్యం=మాటను; వ్యాహరితుం=వ్యాహరితుం=చెప్పుటకు; శక్నోషి=శక్నుచు; సీతాం=సీతను; అఖ్యా=వధమును; అఖ్యాహి=చెప్పుము.

హి=చెప్పుము. తే=నీకు; భద్రం=మంగళము; అస్తు(అధ్యాయశ్రమ)=అగుఁగాక. అస్మదన్తః=తనయొకర; వధంత=వధమును; అఖ్యాహి=చెప్పుము.

జటాయువా! నీకు, మాట చెప్పటకు ధించినసంగతియిం జెప్పుము;
 శక్తిగలదేని, సీతసంగతిచెప్పుము; నీకు అని, తాత్పర్యము.
 మంగళమగుఁగాక; నిన్ను రాక్షసుఁడువ

కిన్నిమిత్తో హర తీతాం రావణ స్తస్య కిం మయా
 అపరాధంతు యం దృష్ట్వా రావణేన హృతా ప్రియా. ౫

టీక॥ రావణం=రావణుఁడు; కిన్నిమి మును; తస్య=అతనికి; మయా=నాచేత;
 త్తః=ఏమికారణముగాఁగలవాడై; సీ కృతం(అధ్యాహృతము)=చేయుఁబడి
 తాం=సీతను; అహరత్=హరించెను? నది?
 యం=ఏ; అపరాధంతు=అపరాధము రావణుఁడు, ఎందుకుఁగా సీతను
 ను; దృష్ట్వా=చూచి; రావణేన=రావ హరించెను? నాప్రియురాలను రావ
 ణునిచేత; ప్రియా=ప్రియురాలు; హృ ణుండుహరించునంతటియపరాధమును
 తా=అపహరింపఁబడినదో; తత్ (అ నేనేమియతనికిజేసినాను?
 ధ్యాహృతము)=అట్టి; కిం=ఏమికార్య అని, తాత్పర్యము.

కథం త చ్చంద్ర సంకాశం ముఖమాసీ న్మనోహరమ్
 సీతయా కానిహోక్తాని తస్మిన్ కాలే ద్విదో త్తమ. ౬

టీక॥ ద్విదో త్తమ=పక్షిశ్రేష్ఠుండవ క్తాని=చెప్పఁబడినది?
 గు జటాయువా! చంద్రసంకాశం=చం పక్షిశ్రేష్ఠుండవగుజటాయువా!చం
 ద్రునితోసమానమును; మనోహరం= ద్రబింబము వంటిదియు మనోహరంబు
 నుండరమునగు; తత్=ఆ; ముఖం=ము నగు నాసీతయొక్క-మోము; అప్పుడే
 గము; కథం=ఎట్లు; అసీత్=ఉండెను? ట్లుండినది?అప్పుడు, సీతయేమేమిచెప్పి
 సీతయా=సీతచేత; తస్మిన్=ఆ; కాలే- నది? అని, తాత్పర్యము.
 కాలమునందు; కానిచ=ఏమాటలు; ఉ

కథం విద్యః కథంయూపః కింకమా- సచరాక్షసః
 క్వచాస్య భవనం తాత బూహి మే పరిపుచ్చతః. ౭

శ్రీమద్రామాయణము * అరణ్యకాండము.

స ౬౮

టీక॥ తాత=నాయనా! స=అ; రా	చున్న; మే=నాకు; బూహి=చెప్ప
తుసశ్చ=రాక్షసుఁడును; కథంవీర్యం=ఎ	ము.
ట్టిపరాక్రమముగలవాఁడ? కథం=హ	నాయనా! ఆరాక్షసుని పరాక్రమ
పః=ఎట్టియొకారముగలవాఁడ? కింక	మెట్టి? అతఁడూపమెట్టి? అనినికార్య
మా=ఎట్టికార్యముగలవాఁడు? అ	ములెట్టి? అతనిస్థానమెచ్చట? నేనదగ
స్య=ఇతనియొక్క; భవనంచ=ఇల్లు	దను? చెప్పము. అని, తాత్పర్యము.
నుఃక్యం=ఎచ్చట? పరిపృచ్ఛః=అడుగు	

త మ ద్వీత్యైశ దీనాత్మా నిలసంత మనంతరమ్
నాచాతి సన్నయా రోహం జటాయు రిద మబ్రవీత్ . ౮

టీక॥ అథ=అంత; జటాయుః=జటా	చెప్పెను.
యువు; దీనాత్మా=దీనమయినమనస్సు	అంత, జటాయువు, దీనుండై, నిరం
గలవాఁడై; అనంతరం=విడువక; నిలసం	తరము గావిలపించుచున్న యారామం
తం=వీచుచున్న; శం=ఆ; రామం=రా	జూచి, మిగిలియుసీనమయిన స్వం
మని; ఉద్యోగ=నూచి; అనిసన్నయా=	బున, నిట్లనిచెప్పెను.
మిగిలియుఁగొనించిన; నాచా=మాట	అని, తాత్పర్యము.
చేత; ఇదం=ఈవాక్యమును; అబ్రవీత్=	

హృతా సా రాక్షసేంద్రణ రావణేన విహాయసా
మాయా మాస్థాయ విభ్రలాతి వాతదుడిన సంకులామ్ . ౯

టీక॥ సా=ఆసీన; రాక్షసేంద్రణ=	య=అవలంబించి; విహాయసా=ఆకా
రాక్షసులకుఁబ్రభువై న; రావణేన=గా	శముచేతి; హృతా= అపహరింపబడి
క్షణనిచేత; విభ్రలా=అధికమయినది	నది.
యు; వాతదుడినసంకులాం=గాలిచే	రాక్షసేశ్వరుండగు రావణుండు,
తను మేఘచ్ఛాదనముచేతను నిండినది	మాయచే బెను గాఢియు మేఘంబును
యనగు; మాయాం=మాయను; అస్థా	బుట్టించిచీకటిక్రమ్ముననుచేసి, యా

కాశమాగ్గంబున, సీతనుహరించుకొని పోయెను. అని, తాత్పర్యము.

పరిశ్రాంతస్య మే తాత పతౌ ఛిత్వా స రాక్షసః

సీతా మదాయ వై దేహీం ప్రయాతో దక్షిణాం దిశమ్. ౧౦

టీక॥ తాత=చాయనా! సః=ఆ; గాక్షసః=రాక్షసులైనరావణుండు; పరిశ్రాంతస్య=అలశటనొందిన; మే=నాయొక్క; పతౌ=తొక్కలను; ఛిత్వా=చూచి; స రాక్షసః=జనకమహారాజుపుత్రియగు సీతందీసికొని, దక్షిణదిశంబుట్టిపోయెను.	కులనుగూర్చి; ప్రయాతః=పోయెను. నాయనా! ఆరావణుండు, నేనలసియుండునప్పుడునాతొక్కలం దెగవేసి, జనకమహారాజుపుత్రియగు సీతందీసికొని, దక్షిణదిశంబుట్టిపోయెను.
యగు; సీతాం=సీతను; ఆచాయ=గ్రహించి; దక్షిణాం=దక్షిణపు; దిశం=ది	అని, తాత్పర్యము.

ఉపరున్యంతి మే ప్రాణా దృష్టి ర్భ్రమతి రాఘవ

పశ్యామి వృత్తాన్ సౌవరాన్ నుశీర కృతమూర్ధణాన్. ౧౧

టీక॥ రాఘవ=రాముండా! మే=నాయొక్క; ప్రాణాన్=ప్రాణములు; ఉపరున్యంతి=అడ్డగింపబడుచున్నవి. దృష్టి=చూపు; భ్రమతి=తిరుగుచున్నది. సౌవరాన్=బంగారువికారములును; ఉశీరకృతమూర్ధణాన్=వెట్టివేటులో జేయబడిన వెండ్రుకలుగలవియునగు; వృత్తాన్=వృత్తముల	ను; పశ్యామి=చూచుచున్నాను. రాముండా! నాప్రాణంబులు నిరోధింపబడుచున్నవి; దృష్టి తిరుగుచునొందుచున్నది; వెట్టివేటువంటి వెండ్రుకలుగలబంగారువృత్తంబులు నాకంటికి అగపడుచున్నవి (మృత్తికబొందబోవుకాలమునబంగారు వృత్తంబులగపడుననిప్రసిద్ధి.) అని, తాత్పర్యము.
--	--

యేన యాతి మహాలేకన సీతా మదాయ రావణః

విప్రణష్టం ధనం ఓద్రం తత్సాగ్రీమీ ప్రతిపద్యతే. ౧౨

టీక॥ రావణః=రావణుడు; యే పొందును.

న=నీ; మూహూతేన=మూహూతా
ముచేత; సీతాం=సీతను; ఆదాయ=తీ
సికొని; యాతి=పోవుచున్నాడో; త
స్మిన్ (అధ్యాత్మము)= ఆమహూ
తమునందు; విప్రణవ్తం=వశించిన; ధ
నం=ధనమును; తత్సామీ=దానిప్రభు
వు; క్షీప్రం=శీఘ్రముగా; ప్రతిపద్యతే=

రావణుండు ఏమహూతమునం
దు సీతనుహరించుకొనిపోయెనో ఆము
హూతంబుననశించినసామ్యశీఘ్రం
బుననే సామ్యమియ్యెద్దకుఁజేరఁగలదు; ఇ
దానిస్వభావము.
అని, తాత్పర్యము.

విందోనామ మహూతోయం సచ కాకత్థన్ నాబుధత్

టీక॥ కాకత్థన్=రాముడా! అ
యం=ఈ; మహూతః=మహూ
తము; విందోనామ=విందమునుపేరు
గలది. సచ=ఆరావణుండుమాత్రము;
నాబుధత్=ఎఱుఁగఁడయ్యె.

రాముడా! ఈమహూతమునకు
విందమునిపేరు; ఇది, రావణునకుఁజెలి
యలేదు; కావున, నీవు, సీతనుశీఘ్రంబు
ననెపొందఁగలవు.
అని, తాత్పర్యము.

త్వత్ప్రియాం జానకీం హృత్వా రావణో రాక్షసేశ్వరః. ౧౩
ఝవవ ద్భరితం గృహ్య క్షీప్రమేవ వినశ్యతి

టీక॥ త్వత్ప్రియాం=నీప్రియురాల
యన; జానకీం=సీతను; హృత్వా=హ
రించి; రాక్షసేశ్వరః=రాక్షసులకుఁబ్ర
భువైన; రావణః=రావణుడు; బరీ
శం=గాలమును; గృహ్య (గృహీత్వా)=
బింగి; ఝవవత్=మత్స్యమువలె; క్షీ
ప్రమేవ=శీఘ్రముగానే; వినశ్యతి=నశిం

పఁగలఁడు.
నీప్రియురాలగుసీతనపహరించిన రా
క్షసేశ్వరుడగురావణుండు, గాలమును
బింగిగినుమత్స్యమువలె, శీఘ్రముననె, వి
నాశంబు నొందఁగలఁడు.
అని, తాత్పర్యము.

సచ త్వయా వృధాకార్యా జనకస్య సుతాం ప్రతి. ౧౪

వై దేహ్య రంస్య సే ఉప్రం హత్వా తల త రక్షణం రణే

టీక॥ జనకస్య = జనకమహారాజు	పరగల్గు.
యొక్క; సుతంప్రతి=కొమార్తెను	జనకమహారాజువుత్రియగు సీతంగు
గూచి; త్వయా = నీచేత; వ్యధాచ=	జించి, నీవెంతమాత్రము మఃఖంపవల
యఃఖముమాత్రము; సకార్యా = చే	మఃనిశ్చయగ్ధంబున నారావణనివధిం
చుదగినదికాదు. రణే= యుద్ధమనం	చి, శీఘ్రంబున సీతలబొంది రమింపఁగ
ను; తల=తల; రాక్షసం=రాక్షసుని; హ	లవు. అజటాయువు రామునితోఁజెప్పె
త్వా=పధించి; ఉప్రం= శీఘ్రముగా;	ఎ. అని, తాత్పర్యము.
వై దేహ్య=సీతతో; రంస్య సే= రమిం	

అసంమూఢస్య కృధ్రస్య రామం ప్రక్షున్న భావతః. ౧౫

ఆస్యా త్సుప్రావ రుధిరం వియమాణస్య సామివన్

టీక॥ అసంమూఢస్య= తెలివితప్పని	రం= నెత్తురు; సుప్రావ=కాత్మను.
వాడును; రామంప్రతి= రామునిగూ	అంతవఱకుం జరిపితప్పుక రాముని
చి=; అనుభావతః=చెప్పుచున్నవాడు	తోఁ బ్రత్యక్షంబులు చెప్పుచున్న యా
ను; వియమాణస్య= విరణంబునం	జటాయువు మంజునంబునందునిప్పుక,
దుచున్నవాడునగు; కృధ్రస్య= జటా	నోటనుండిమాంససహితంబగు నెత్తురు
యున్నయొక్క; ఆస్యాత్=నోటనుండి;	వెడలెను. అని, తాత్పర్యము.
సామివన్=మాంసముతోఁగూడిన; రుధి	

పుత్రో విశ్రవస స్సాక్షాద్భ్రాతా వై శ్రవణస్యచ. ౧౬

ఇత్యుక్త్వా దులభాక్ ప్రాతాక్ ముమాచ పతగేశ్వరః

టీక॥ విశ్రవసః=విశ్రవసునియొక్క;	భ్రాతాచ = తమ్మండును. పతగేశ్వ
సాక్షాత్పుత్రః= సాక్షాత్కుమారుం	రః=పక్షి రాజుయినజటాయువు; ఇతి=
దు; వై శ్రవణస్య= విశ్రవసునియొక్క;	ఇట్లు; ఉక్త్వా=చెప్పెను. దులభాక్-

భౌందరానిః ప్రాణాః = ప్రాణముల వృండుః " అనిచెప్పి యాపై నేమియు
నఃముమోచఃవిడిచెను. నడువకయె దుర్లభులగు ప్రాణం
జటాయువు, "రావణుండు, విశ్ర బలవిడిచెను. అని, తాత్పర్యము.
వసుః కౌంసపుత్రుండుః కుభేరునకుడ

బ్రాహ్మబ్రాహ్మీతి రామస్య బ్రువాణస్య కృతాంజలేః. ౧౭
త్యక్త్వా శరీరం గృధ్రస్య జగ్ముః ప్రాణాః సహాయ సహే

టీక || రామస్య = రాముండు; కృతాం నఃశ్యక్త్వా = విడిచి; విహాయ సం = అకా
జలేః = చేయబడిన చేమొద్దుగలవా శమనఃజగ్ముః = బొందినవి.
దైః బ్రాహ్మబ్రాహ్మీతి = చెప్పుముచె రాముండు చేమొద్దుగీలించి, చెప్పు
ప్పుమని; బ్రువాణస్య = చెప్పుచుండగా; మనియుండుగుచుండగా నే, జటాయువు
గృధ్రస్య = జటాయువుయొక్క; ప్రా పాణులుబలుమేనువిడిచి యాకాశంబు
తాః = ప్రాణములు; శరీరం = దేహము నొందినవి. అని, తాత్పర్యము.

స నిక్షిప్య శిరో భూమా ప్రచార్య చరణౌ తదా. ౧౮
విక్షిప్య చ శరీరం స్వం పపాత ధరణీతలే

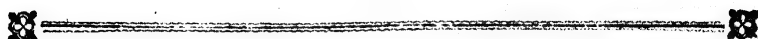
టీక || తదా = అప్పుడు; సం = అజ నేలయందు; పపాత = వేడెను.
టాయువు; శిరో = శలను; భూమా = అప్పుడు, జటాయువు, తలనేలపై
నేలయందు; నిక్షిప్య = ఉంచి; చరణౌ = నన్నిఖిక్షాల్లుసాచి, దేహమంతయునె
సావములను; ప్రచార్య = చాచి; స్వం = గురివేయించు, బ్రాహ్మలు విడిచి,
శిరఃదైన్య శరీరం = దేహమును; విక్షి నేలంబుడె. అని, తాత్పర్యము.
ప్యచ = ఎగురివేసియు; ధరణీతలే =

తం గృధ్రం ప్రేక్ష్య తామ్రాక్షం గతాసు మచలోపమమ్. ౧౯
రామ స్ఫుటహుభి ర్దుకఃపై దీక్షన స్సౌరుత్రి మబ్రవీత్

టీక || రామః = రాముండు; తామ్రాక్షః = ఎఱ్ఱనికన్నులుగలవాడును; గ

ప్రతిపదాంధ్ర టీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౬౮

తాసుం=పోయినప్రాణంబులుగలవాడును; అవలోపమం=పర్వతముతోఁ బోలిగలవాఁడునగు; తం=ఆ; గృధ్రం=జటాయువును; పేక్ష్య=చూచి; సుఖహుభిః=మిక్కిలిలియు సధికములయిన; దుఃఖే=దుఃఖములచేత; దీనః=పీడితుండై; సౌమిద్రం=లత్కులు	నిఁగూచి; అబ్రవీత్=చెప్పెను. రాముండు, ఎఱ్ఱనికన్నులతోఁ జచ్చి పక్షియున్న పర్వతాకారుడగు నాజటాయువుంజూచి, పరమదుఃఖితుండై, లత్కులునతో నిట్లని, చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.
--	---

బహుశాని రక్షసాం వాసే వషాణి వసతా సుఖమ్. ౨౦
అనేన దండకారణ్యే విశేణా మహపక్షిణా

టీక॥ బహుశా=పెక్కులయిన; వషాణి=సంవత్సరములు; రక్షసా=రాక్షసులయొక్క; వాసే=ఉనికిపట్టెన; దండకారణ్యే=దండకార్యమునందు; సుఖం=సుఖముగా; వసతా=శండునట్టి; అనేన=ఈ; పక్షిణా=జటాయువుచేత; ఇహ=ఇప్పుడు; విశేణం=	వచ్చుటయ్యెను. ఈజటాయువు రాక్షసులయొనికిపట్టెన యీదండకారణ్యంబునందెక్కు సంవత్సరములు సుఖంబున నిభావంబుగానుండి, యిప్పుడు, మనకుఁగా, నిహతుండై, గూలెను. అని, తాత్పర్యము.
--	---

అనేక వాషికో యస్తు చిరకాల సముత్థిగః. ౨౧
సోయ మద్య హతశ్చేతే కాలాహి దురత్క్రవః

టీక॥ యస్తు=ఎవ్వఁడును; అనేకవాషికో=అనేకసంవత్సరముల వయస్సుగలవాఁడును; చిరకాలసముత్థితః=బహుకాలముగావృద్ధి నొందినవాఁడునో; సః=అట్టి; అయం=ఈజటాయువు; అద్య=ఇప్పుడు; హతః=దంపఁబడినవాఁడై; శేతే=పరుండియున్నాఁడు. కాలః=కాలము; దురశక్ర మోహి=అతిక్రమింపనలవిగానిదిగాదా! ఎవ్వఁడు, పెక్కువేలవషంబులవయస్సుగలిగి బహుకాలముగావృద్ధి నొందుచుండెనో, అట్టిజటాయువుగూడ, ఇ
--

స్వహృదయంజై పరుండియున్నాడు; అని, తాత్పర్యము.
కాలమునతిక్రియింపనేరినవిగాదు.

పశ్య లక్ష్మణ గృధ్రోయ ముపకారీ హతశ్వమే. ౨౨
సీతా మభ్యవ పన్నోపై రావణేన బలీయసా

టీక || లక్ష్మణ=లక్ష్మణుడా! అధింపఁబడినాఁడు. పశ్య=చూడుము.
యం=ఈ; గృధ్రీశ్వ=జటాయువును; లక్ష్మణుడా! ఈజటాయువు, నాకు
సీతా.=సీతనుగూర్చి; అభ్యవపన్నః=పకారముచేయవలెనని సీతనురక్షింపఁ
పోయినవాఁడై, కావుననే; మే=నాకు; బోయి, బలవంతుండగురావణునిచేవ
ఉపకారి = ఉపకారముచేసినవాఁడై; ధింపఁబడియున్నాఁడుచూడుము.
బలీయసా = అధిమయిఁబలముగల; అని, తాత్పర్యము.
రావణేన=రావణునిచేత; హతః=వ

గృధ్రరాజ్యం పరిత్యజ పిత్వపైతా మహం మహత్. ౨౩
మమ హేతో రయం పాణిణా ముమోచ పతగేశ్వరః

టీక||ఆయం=ఈ; పతగేశ్వరః=పతచ=విడిచెను.
శ్రీరాజుండగుజటాయువు; పిత్వపైతా మహం=తండ్రి తాతలనాటనుండి వచ్చిన
న; మహత్=గొప్పదగు; గృధ్రరాధ్రరాజ్యంబువిడిచి, నానిమిత్తంబై,
జ్యం=గర్జనరాజ్యమును; పరిత్యజ్య=వియ్యధంబుగావించిపాణిణులు విడిచె
డిచి; మమహేతో=నానిమిత్తముగా; ను. అని, తాత్పర్యము.
పాణిణా=ప్రాణములను; ముమో

సర్వత్రఖలు దృశ్యంలే సాక్షి ధమచారిణః. ౨౪
శూరా శ్వరణ్యా స్సౌమిత్రే తిర్యగ్గోనిగ తేవ్యః

టీక|| సౌమిత్రే=లక్ష్మణుడా! సర్వత్ర=అంతటను; తిర్యగ్గోనిగ తేవ్యః

పిమ్మగపక్షియొనులం బొందిన వారి
యందును; సాధవః=పంచీవారును; స
మచారిణః=ధవళమునాచరించువా
రలును; శూరాః=యుద్ధమునందు భ
యములేనివారలును; శరణ్యః=శరణు
పొందదగినవారలును; దృశ్యం తేభిరు=

చూడఁబడుచున్నారగుదా!

లశ్మణఁడా! అంతటనువృగపక్షి
కతులందుఁగూడ, సాధువులును ధా
మికులును శూరులును శరణ్యులనగు
వారిలగఁపడుచున్నారు.

అని, తాత్పర్యము.

సీతా హరణజం దుఃఖం నకు సౌమ్య తథా గతమ్ ౨౫
యథా వినాశే గృహస్య మత్కృతేన పఠంతప

టీక॥ పఠంతప=శత్రువులఁదపిం
పఁజేయునట్టివాఁడవు; సౌమ్య=తిన్న
నివాడవునగు లశ్మణఁడా! మత్కృతే
చ=నానిమిత్తముగా; గృహస్య=జ
టాయువుయొక్క; వినాశే=మరణము
నందు; యథా=ఎట్లు; తథా=అట్లు;
మే=నాకు; సీతాహరణజం=సీతనప
హరించుటవలనఁగలిగిన; దుఃఖం=దుః

ఖము; నాగతం=రాలేదు.

శత్రువులఁదపింపఁజేయునట్టివాఁడ
వగులశ్మణఁడా! నానిమిత్తముగాని
జటాయువుమరణంబు నొందుటవలనం
గలిగినంతటిదుఃఖము, నాకు, సీతాహ
రణంబునఁగూడఁగలగలేదు.

అని, తాత్పర్యము.

రాజా దశరథ స్త్రీమాన్ యథా మమ మహాయశాః. ౨౬
పూజనీయశ్చ మాన్యశ్చ తథాయం పతగేశ్వరిః

టీక॥ మమ=నాకు; యథా=ఎట్లు;
స్త్రీమాన్=అందఱికన్న సధికుండును;
రాజా=రాజును; మహాయశాః=అధిక
మయినకీర్తిగలవాఁడునగు; దశరథః=
దశరథమహారాజు; పూజనీయశ్చ=పూ
జింపదగినవాఁడో; మాన్యశ్చ=గౌరవిం
పదగినవాఁడునో; అయం=ఈ; పతగే

శ్వరిః=జటాయువుతథా=అట్లు.

నాకు, స్త్రీమంతుండును మహాకీర్తిగ
ళాలియునగు దశరథమహారాజు, ఎ
ట్లో, అట్లు ఈజటాయువుగూడ, పూ
జ్యుండునుమాన్యండు నగుచున్నాఁడు.

అని, తాత్పర్యము.

శ్రీమద్రామాయణము * అరణ్యకాండము. ౧౩

స ౬౮

సౌమిత్రే హర కాష్ఠాని నిమగ్ధిష్కామి పౌవకమ్. ౨౭
గృధ్రరాజం దిధత్వామి మత్స్యతే నిధనం గతమ్

టీక॥ సౌమిత్రే=లక్ష్మణుడా! కాష్ఠాని=కట్టెలను; హర=తెన్ను. పౌవకమ్=అగ్నిని; నిమగ్ధిష్కామి=మధించేదను. మత్స్యతే=నానిమి త్రమయి; నిధనం=మరణమునకు; గతమ్=పొందిన; గృధ్రరాజం=జటాయువును; దిధత్వామి=	దహింపఁగోరెదను. లక్ష్మణుడా! కిట్టెలందెమ్ము; మధి నంబుననగ్నినిసంపాదించి, నానిమి త్రిమయి, మరణంబునొందిన, జటాయువునకు, దహనసంసారము గావించెదను. అని, తాత్పర్యము.
---	---

నాథం పతగలోకస్య చిత్తా మారోప్య రాఘవ. ౨౮
ఇమం వత్స్యామి సౌమిత్రే హతం రాక్షసేణ రక్షసా

టీక॥ రాఘవ=రఘువంశమునందుఁ బుట్టిన; సౌమిత్రే=లక్ష్మణుడా! పతగలోకస్య=పక్షిలోకమనకు; నాథం=ప్రభువైనవాఁడును; రాక్షసేణ=భయంకరుండగు; రక్షసా=రాక్షసులచేత; హతం=చంపఁబడినవాఁడును; ఇమం=ఈజటాయువును; చిత్తాం=చిత్తిన; ఆ	రోప్య=ఎక్కించి; వత్స్యామి=దహిం చెదను. రఘువంశమునందుఁ బుట్టిన లక్ష్మణుడా! భయంకరాకారుండగురాక్షసునిచేసిహతుండగున పక్షిరాజుండగు నీజటాయువునుజిత్తివైచి, దహించెదను. అని, తాత్పర్యము
--	---

యా గతి ర్యజ్ఞ శీలానా మాహితాగ్నేశ్చ యాగతిః. ౨౯
అపరావర్తినాం యాచ యాచ భూమిప్రదాయినామ్
మయా త్వం సమన్వజ్ఞాతో గచ్ఛ లోకా ననుత్తమమ్. ౩౦
గృధ్రరాజ ఎహం త్వం సంస్కృతేశ్చ మయా వ్రజ

టీక॥ మహాసత్త్వం=అధికమయినట్లు భావముగలవారలకు; యాగతిః=గతిః అనుగతి; గృధ్రరాజ=జటాయువా! లోకము; అహితాగ్నేశ్చ=డించబ యజ్ఞ శీలానాం=యాగమునీయు స్వ, దినచిహ్నులుగల, సంస్కృత మధ్యంబు	
--	--

నఁ దపంబు సేయునట్టి వానప్రస్థునకు;
యా=వీ; గతి=లోకమో; అపరావ
తి=నాం=మఱలనట్టివారలకు; యాచ=
ఏలోకమో ; ధూమిప్రవానినాం=
ధూమినొసంగునట్టివారలకు; యాచ=
ఏలోకమో; తా(అధ్యాత్మతము)=
ఆ; అనుత్తమా=తమకన్న శ్రేష్ఠములు
లేని; లోకా=లోకములను; త్వం=నీ
వు; మయా=నాచేత; సమనుజ్ఞాతః=అ
నుమతింపబడినవాడవై; గచ్ఛ=పోం
దుము. మయా=నాచేత; సంస్కృత
శ్చ=సంస్కరింపబడిన వాడవై యు;
ద్రజ=పోందుము.

మహా బలుండవగు జటాయువా!
యాగములు సేయువార లేలోకముఁ
బొందుదురో, పంచాగ్నిమధ్యంబునఁద
పంబు సేయునట్టి వానప్రస్థుం డేలోకం
బునకుఁబోవునో, సన్యాసులు, ఏలోక
ముంబొందుదురో, ధూదాసము సేయు
చుండువారలకు ఏలోకము గలుగునో,
నీవు, నాచే సంస్కృతుండవై, నాయను
మతింబొందినవాడవై, యుత్తమంబు
లగు నాలోకంబులనన్నింటినిం బొందు
ము. అని, రాముండుచెప్పెను.
అని, తాత్పర్యము.

ఏవ ముక్త్యా చితాం దీప్తా మారోఽప్య పతశేశ్వరమ్. ౩౧

దదాహ రామో ధర్మాత్మా స్వబంధుమివ దుఃఖితః

టీక॥ ధర్మాత్మా= ధర్మ స్వభా
వుండగు; రామః= రాముఁడు; దుఃఖి
తః=దుఃఖమునొందినవాడవై; ఏవం=
ఇట్లు; ఉక్త్యా=చెప్పి; పతశేశ్వరం =
పక్షి రాజుండగు జటాయువును ; దీ
పాం=మండుచున్న; చితాం=చిహ్ని; ఆ
రోఽప్య=ఎక్కించి; స్వబంధుమివ=తన

బంధువునువలె; దదాహ=దహించెను.
ధర్మాత్ముండగు రాముండు, ఈ
ప్రకారమునందెప్పి, జటాయువును జీ
తపైనునిచి , దుఃఖితుండై, తనబంధు
వునుంబోలె మంత్రపూర్వకంబుగా ద
హించెను. అని, తాత్పర్యము.

రామో ధ సహసౌమిర్ని ర్వనం గత్వా సవీర్యవాక్. ౩౨

స్థూలాన్ హత్వా మహారోహీ ననుతస్తార తం ద్విజమ్

టీక॥ అథ=అంత; వీర్యవాక్= అధికమయినపరాక్రమముగల; సః=అ

శ్రీమద్రామాయణము * అరణ్యకాండము. ౧౩

స ౬౮

రామః=రాముడు; సహసౌమిత్రః= అత్మణునితోఁగూడినవాఁడై; వనం=అడవిని; గత్వా=పొంది; స్థూలాఁ= పెద్దవగు; మహరోహీఁ= కేసరీమృగములను; హత్వా=చంపి; తలం=అ; ద్విజమును= పక్షినిఁగూచి; తస్తారం= పఱచెను.

అంత, మహాపరాక్రమ శాలియగు రాముండు, అత్మణునితోఁగూడినడవికిఁ బోయి, పెద్దకేసరి మృగంబులంజంపి, తెచ్చి, జటాయువునకుఁ బిండప్రదానముసేయుటకై, దళాలుపఱచెను. అని, తాత్పర్యము.

రోహి మాంసాని చోత్కృత్య పేశీకృత్య మహాయశాః. ౩౩
శకునాయ దదౌ రామో రమ్యే హరిత శాద్వలే

టీక॥ మహాయశాః=అధికమయిన కీర్తిగల; రామః=రాముడు; రోహి మాంసానిచ=కేసరిమాంసములను; ఉత్కృత్య=ఎత్తి; పేశీకృత్య=ముద్దగాఁ జేసి; రమ్యే=సుందరమయిన; హరిత శాద్వలే=పచ్చనిపచ్చిక నేలయందు; శకునాయ= పక్షియైన జటాయువు

కొఱకు; దదౌ=ఇచ్చెను, మహాయశుండగురాముండు, ఆకే సరిమాంసములందీసి, పిండములుగాఁ జేసి, రమణీయంబగు పచ్చిక నేలపైజటాయువునకు, బసంగెను. అని, తాత్పర్యము.

యత్తత్ప్రేతస్య మత్యస్య కథ యంతి ద్విజాతయః. ౩౪
తత్స్వగఁ గమనం తస్య పితృః రామో జజాపహ

టీక॥ యత్=ఏ; తత్=ప్రసిద్ధమయినమంత్రమును; ప్రేతస్య=చచ్చిన; మత్యస్య=మనుష్యునికి; స్వగఁగమనం= స్వగమనుబొందించునదిగా; ద్విజాతయః=బ్రాహ్మణులు; కథయంతి=చెప్పుదురో; తత్=ఆ; పితృః=పితృదేవ

తాకమయినమంత్రమును; తస్య=ఆజటాయువునకు; జజాప=జపించెను. ("హ" అనునదిపాదపూరణార్థము). దేని, బ్రాహ్మణులు, మరణమనొందినమనుష్యునకు స్వగఁప్రదమని జపించురో, అట్టిపితృదేవతాకమయిన మం

త్రమును, జటాయువునకుఁగా, రాముఁడు జపించెను. అని, తాత్పర్యము.

శత్రో గోదావరీం గత్వా నదీం పరవరాత్సజా. ౩౫
ఉదకం చక్రతు స్తస్మై శృంగారాజాయ తా వుభౌ

టీక॥ తా=ఆ; నరవరాత్సజా=రాత్తు=చేసిరి.

శకొమరులగు రామలక్ష్మణులు; ఉభౌ=	రాచకొమరులగు నారామలక్ష్మ
శర్దలు; గోదావరీం=గోదావరియను	లులు శర్దలు గోదావరీనదికింబోయి,
నదీం=నదిని; గత్వా=రాంది; తస్మై=	శృంగారాజునకు జటాయువునకు జల
ఆ; శృంగారాజాయ=జటాయువుకొఱకు	త. శరణుబుగావించిరి.
కు; ఉదకం=జలతరహమును; చక్ర	అని తాత్పర్యము.

శాస్త్ర దృష్టిన విధినా జలే శృంగారిణి రామవా. ౩౬
స్నాత్వా తా శృంగారాజాయ ఉదకం చక్రతు స్తదా

టీక॥ తా=ఆ; రామవా=రామల జలతరహమును; చక్రతు=చేసిరి.

క్ష్మణులు; తదా=అప్పుడు; శృంగారి	అప్పుమరామలక్ష్మణులు, యథాశా
య=జటా మిపుకొఱకు, శాస్త్రదృ	ష్టముగ జటాయువును ద్వేషించిగోదా
ష్టేన= శాస్త్రమునందుఁబూడబడిన;	వరీజలమును స్నానము గావించి, జటా
విధిగా=విధిచేసి; జలే=జలమునందు;	యువునకు జలతరహము గావించిరి.
స్నాత్వా=స్నానముచేసి; శృంగారి	అని, తాత్పర్యము.
జ=జటాయువుకొఱకు; ఉదకం =	

స శృంగారాజః కృతవా న్యశసూరం

మమపూరం కమః రణే విసాతితః. ౩౭

మహాశిః కణేనచ సంస్కృత స్తదా

జగామ పుణ్యాం గతి మాత్సన శృభామ్

టీ॥ సః=ఆ; శృంగారాజః=జటాయువు; రణే=యుద్ధమునందు; విసాతి

శ్రీమద్రామాయణము * ఆరణ్యకాండము. ౧౪౧

స ౬౮

తః=వంపబడినవాడై; యశస్కరం=దెను.

కీర్తినిగలిగించునదియు; సుదుష్కరం= మిక్కిలియుఁజేయ నలవిగానిదియు నగు; మఁ=కార్యమును; కృతవాక్=చేసెను. తదా=అప్పుడు; మహాపికల్పేన=మహాపికల్పసమానుడైన రామునిచేత; సంస్కృతశ్చ=సంస్కరింపబడినవాడైనై; అత్యంత=తనకు; శుభాం=మంగళకరమును; పుణ్యం=పవిత్రమునగు; గతిం=లోకమును; జగమ=పాం

అజటాయువు, సీతామిత్రమయి యుద్ధముచేసిహతుండగుటవలన, శూరుండనియు నెవ్వరికింజేయ నలవిగాని కార్యముంజేసినవాడనియుఁగీర్తినొందెను; మహాపికల్పండుగురామునిచే సంస్కరించునొందుటజేసి, శాశ్వతంబును బవిత్రమనగు పుణ్యభూకంబునుంబొందెను. అని, తాత్పర్యము.

కృతో దకౌ తావపి పక్షిసత్తమే

స్థిరాంబ బుద్ధిం ప్రణిధాయ జగ్ముః. ౩౮

ప్రవేశ్య సీతాధి గమే తతో మనా

వనం సురేంద్రా వివః స్థు వానవా

టీక॥ తావపి=ఆరామలక్ష్మణులును; సురేంద్రా=దేవనాథులగు; విష్ణువాసవాదివ(స్థితా)=విష్ణుదేవేంద్రులువలెనున్నవారయి; కృతోదకౌ=చేయుటడినజలతపకముగలవారయి; పక్షిసత్తమే=జటాయువునందు; స్థిరాం=నిశ్చలవైన; బుద్ధిం=బుద్ధిని. నన్నొకముండుట; ప్రణిధాయ=ఉంచితః=అంత; సీతాధిగమే=సీతనపొందుటయందు; వన=మనస్సును; ప్రవేశ్య=

ఉంచి; వనం=అడవిని; జగ్ముః=పోయిరి.

దేవనాథులగు విష్ణుదేవేంద్రులుం బోలెనున్నయారామలక్ష్మణులును, జటాయువునకుంబిండ్లోదకములుచేసి, జటాయువుచేప్పినమాటయందు దృఢమయిననన్నొకముగలవారయి, అంత, సీతనువెదకుటయందు మనస్సునంచి, వనమునకుఁబోయిరి. అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యాదేశ, శ్రీమద్రామాయణే, అధికాశ్యే,

ఆరణ్యకాండే, అష్టవష్టితమస్సగః.

స్వప్తాభామ.

ఇది, పరమార్థవంద్రికాభ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర
వ్యాఖ్యానంబునందు, ఆరణ్యకాండాష్టవష్టితమస్సగఃటీక,
ముగిసినది.

త్రై

వీరోనసప్తతమసర్గ ప్రారంభః.

కృత్యైవ ముదకం తస్మై ప్రస్థితౌ రామలక్ష్మణౌ
అవేక్షంతౌ వనే సీతాం పశ్యమాం జగ్మురు దిశమ్. ౧

టీక॥ రామలక్ష్మణౌ=రామలక్ష్మణులు; ఏవం=ఇట్లు; తస్మై=ఆజటాయువు	గూచిః; జగ్మురుః=పోయిరి.
కొఱకు; ఉదకం=జలతపోకామును; కృ	రామలక్ష్మణులు, అట్లు జటా
త్వా=చేసి; ప్రస్థితౌ=బయలుదేరినవా	యువునకు జలతపోకాదులుగావించి,
రలయి; వనే=అడవియందు; సీతాం=సీ	బయలుదేరి వనంబునసీతను వెదకుచు,
తను; అవేక్షంతౌ=చూచును ; పశ్య	నిర్వచిదిక్కుంబట్టిపోయిరి.
మాం=పడమటిదైన; దిశం=కురు	అని, తాత్పర్యము.

తౌ దిశం దక్షిణాం గత్వా కరణాపాసి ధారిణౌ
అవిప్ర హత మైత్యౌకౌ పంధానం ప్రకీపేదయః. ౨
గల్గెన్ గర్వితైశ్చ బహుభిలతాభిశ్చ ప్రవృత్తయః
అచ్యుతం సర్వతో దుగళం గహనం ఘోరదర్శనమ్. ౩

టీక॥ బిత్వౌకౌ=ఇట్లుకువంశంబు	స్సను ఖడ్గమునుధరించినవారలయి; ద
నయిట్టిన; తౌ=ఆరామలక్ష్మణులు; శ	క్షిణాం=దక్షిణపు; దిశం=దిక్కును; గ
రణాపాసిధారిణౌ=దాణములనుధను	త్వా=పోండి; బహుభిః=పెక్కులయి

శ్రీమద్రామాయణము * ఆరణ్యకాండము. ౪౩

స ౬౨

నగ్నైశ్చ=పొదలచేతను; వృక్షైశ్చ=	ఇత్వైశ్చకువంశమునందుఁ బుట్టినవా
చెట్లచేతను; లతాభిశ్చ=తీగలచేతను;	రలగు నారామలక్ష్మణులు, ధనుర్బా
ప్రవృత్తిగఁ=దుట్టఁబడినదియు ; సవ	ణంబులు ఖడ్గంబులునుదాల్చి , నిర్మతి
తః=అతటను; ఆవృతం=కప్పఁబడిన	మూలం బట్టిపోయి, పెక్కుగుల్మంబు
దియు; మగఁ=తొరరొనిదియు; గహ	లచేతను వృక్షంబులచేతను లతలచేత
నం=కప్పమయినదియు ; శూరదశ	ను అంతటను నిండినదియు దుగఁమం
నం=భయంకరమయిన చూచుటగలది	బును భయంకరంబును ఎవ్వరిచేతను
యును ; విప్రహతం= తొక్కిరిఁబడిన	సంపరింపఁ బడినదియునగు మాగఁం
దియునగు; పంథానం=మాగఁమును;	బుఁబ్రవేశించిరి. అని, తాత్పర్యము.
సతిపేతతుః=పొందిరి.	

వృత్తిక్రమ్యతు వేగేన వ్యాళసింహ నిషేవితమ్
సుభీషం తన్ద హరణ్యం వృత్తియాతౌ మహాబలౌ. ౪

టీక॥ మహాబలౌ=అధికమయినబల	తు=అతిక్రియించియు; వృత్తియాతౌ=
ముగలరామలక్ష్మణులు; వేగేన=వేగ	పోయిరి.
ముచేత; వ్యాళసింహనిషేవితం=దుష్ట	మహాబలశాలులగు రామలక్ష్మణు
గజములచేతనుసింహములచేతనుసేవి	లు, వేగంబున, వ్యాళసింహాదికూరమృ
పఁబడినదియు; సుభీషం=మిక్కిలియు	గంబులతోఁగూడినదియు మహాభయం
భయంకరమునునగు; తత్=ఆ; మహా	కరమునగు నాదండకారణ్యము నతిక్రి
రణ్యం=దండకారణ్యమును; వృత్తిక్రమ్య	యించి, పోయిరి. అని, తాత్పర్యము.

తతః పరం జనస్థానా త్రికోశం గమ్య రాఘవౌ
కౌంబారణ్యం వివిశతు గఽహనం తౌ మహాబలౌ. ౫

టీక॥ తతఃపరం=అటుపిమ్మట; మ	ల; జనస్థానాత్=జనస్థానముననుండి;
హాబలౌ=అధికమయినపరాక్రమము	త్రికోశం=మూడుకోసులు; గమ్య(గ
గతి; తౌ=ఆ; రాఘవౌ=రామలక్ష్మణు	త్వా)=పోయి; గఽహనం=దుగఁమమ

యన; క్రౌంచారణ్యం=క్రౌంచారణ్య టీ మూడుకోసల గూరమబొయి, గ
మును; వివిశతుః=ప్రవేశించిరి. హనంబగు, క్రౌంచారణ్యముఁ బ్రవేశిం
అంత, మహాపరాక్రమశాలులగు చిరి. అని, తాత్పర్యము.
నారామలక్ష్మణులు, జనస్థానంబుదాఁ

నానామేఘఘన ప్రఖ్యం ప్రహృష్టమివ సవకతః
నానాపక్షగణైః జుష్టం నానావ్యాళి మృగైః గర్భితమ్. ౬
దిదృక్షమాణౌ వై కేహం తద్వనం తా విచిక్యతుః
తస్మి తత్కౌవ తిష్ఠంతా సీతా హుణి కశీతౌ. ౭

టిక|| సీతాహుణి కశీతౌ=సీతా చుచున్నవారలము; వై కేహం=సీత
దేవిసహించుటచేతఁ గృశించఁజేయఁ ను; దిదృక్షమాణౌ=చూడఁగోరుచున్న
బడినవారలగు; తౌ=ఆరామలక్ష్మణు వారలయి; విచిక్యతుః=వెడకి.
లు; నానామేఘఘనప్రఖ్యం=నానావిధ సీతాహుణింబునఁబరమదుఃఖితుల
మేఘములసమూహముతో సమానము యున్నయారామలక్ష్మణులు, నానా
యినదియు; సౌత్వతః=అంతటను; ప్ర విధ మేఘసమూహముంబోడినదియుఁ
హృష్టమివ(స్థితం)=సంతోషించినట్లు బుష్పదులకేసఁతటను సంతృప్తంబయి
న్నదియు; నానాపక్షగణైః=నానా నట్లుచూపట్టుచున్నదియు నానావిధప
విధములగుపక్షులతో; జుష్టం=కూ ప్తిసమూహయుక్తంబును తానావిధస
డినదియు; నానావ్యాళిమృగైః=నా పకమృగయుక్తంబునగు నాక్రౌంచవ
నావిధములగుసపకములతోను మృగము నంబంశయు, విశమాథకమలచ్చటచ్చ
లతోను; యుతః=కూడినదియునగు; టనిలుచుచు, సీతంబూడఁగోరి, వెడకిరి.
తత్=ఆ; వనం=క్రౌంచవనమును; త అని, తాత్పర్యము.
తత్రత్ర=అచ్చటచ్చట; అవతిష్ఠంతౌ=

తతః పూర్వేణ తా గత్యా దిక్రొశం భా)నరా తదా
క్రౌంచారణ్య మతిక్రమ్య మతం గాత్రమ మంతరా. ౮

శ్రీమద్రామాయణము * తిరణ్యకాండము. ౧౩౫

స ౬౯

దృష్ట్వాతు తద్వనం ఘోర బహుభీమమృగద్విజమ్
నానాసత్త్వ సమాకీర్ణం సర్వం గహన పాదపమ్. ౯
దదృశా తేతు తే తత్ర దరీం దశరథాత్మజౌ
పాతాళ సమగం భీరాం తమసా నీత్యసంవృతామ్. ౧౦

టీక॥ తతః=అంత; తదా=అప్పుడు; తా=ఆ; భాగరా=అన్నదమ్మలు; పూ-
ర్వేణ=తూర్పు=కు-చేత; గత్వా=
పోయి; క్రౌంచారణ్యం=క్రౌంచారణ్య
మీను; అతిక్రమ్య=అతిక్రమించి; మతం
గాత్రమంతరా=మతంగాత్రమను
కునదుమ; ఘోరం= భయంకరమును;
బహుభీమమృగద్విజం= అనేకములయి
న భయంకరములగు మృగపక్షులు గల
దియునగు; తత్=ఆ; వనం=అడవి; స-
ర్వం=అంతయు; దృష్ట్వాతు= చూచి
యు; తత్రతు=అచ్చట; సః=ఆ; ద-
శరథాత్మజౌ=దశగ్రహహారాజుకొడు
కులయిన రామలక్ష్మణులు; పాతాళస-
మగంభీరాం= పాతాళముతోసమాన
మయినదియు లోతయినదియును; త

మసా=చీకటిచేత; నిత్యసంవృతా=
ఎల్లప్పుడునుగప్పబడినదియునగు; దరీం=
గుహను; దదృశా తే=చూచిరి.

అంత, దశగ్రహహారాజు తుత్రుల
గు నారామలక్ష్మణులు, తూర్పుది
క్కుఁబట్టి మూడకోసులపోయి, క్రౌం-
చారణ్యంబునతిక్రమించి, వతంగాత్ర
మసమింబున, భయంకరమునుభయం
కరంబులగు మృగపక్షులతోఁ గూడినది
యు నానావిధమృగ సేవితంబును మహా
వృక్షంబులతోనొప్పుచున్నదియునగు న
వనంబుఁజూచి, యచ్చటపాతాళంబు
వలె నతిగంభీరంబును అంధకారసంవృ-
తంబునగునొకగుహంగనిరి.

అనీ, తాత్పర్యము.

ఆసాద్య తో నిరవ్యాఘ్రా దర్యాః సైన్యా విమూరతః
దదృశా తే మహారూపాం రాక్షసీం వికృతాననామ్. ౧౧

టీక॥ నరవ్యాఘ్రా=పురుషశత్రుల
గు; తో=ఆరామలక్ష్మణులు; ఆసాద్య=
సమీపించి; తస్యాః=ఆ; దర్యాః=గుహ
కు; తో=ఆరామలక్ష్మణులు; ఆసాద్య=
కు; అవిమూరతః సంధియాక్షణము=న

౧౪

మీపనునందు; మహారూపాం= పెద్ద
యాకారము గలదియు ; వికృతాన
నాం= వికృతమయిననోరుగలదియున
గు; రాక్షసీం=రాక్షసస్త్రీని; దదృశా
తే=చూచిరి.

పురుషశ్రేష్ఠులగు రామలక్ష్మణులు,
అగుహసమీపంబునకుఁబోయి, యచ్చ
ట, వికృతంబయినరూపంబుగలదియువి
కృతంబయిన నోరుగలదియునగునొక
రాక్షసుంజూచిరి. అని, తాత్పర్యము.

భయదా మల్లసత్త్వానాం బీభత్సాం రౌద్రదశానామ్
లంబోదరీం తీక్ష్ణదంష్ట్రాం కరాళీం పరుషత్యచమ్. ౧౨
భక్షయంతీంమృగాన్ భీమాన్ వికటాం ముక్తమూర్ధణామ్
ప్రేక్షేతాం తాతత సత్ర భ్రాతరా రామలక్ష్మణౌ. ౧౩

టీక|| తతః=అంత; భ్రాతరా=అన్న
దమ్మలగు; తౌ=ఆ; రామలక్ష్మణౌ=రా
మలక్ష్మణులు; అల్పసత్త్వానాం=కొంచె
మయిన చైత్ర్యముగలవారలకు; భయ
దాం= భయంబొసంగునదియు; బీభ
త్సానాం=వికృతయను; రౌద్రదశా
నాం= భయంకరములయినచూపులుగ
లదియు; లంబోదరీం=వ్రేలుకాడుకడు
పుగలదియు; తీక్ష్ణదంష్ట్రాం=కఠకుల
యినకోటలుగలదియు; కరాళీం=ఉన్న
తమమునదియు; పరుషత్యచం=కఠిన
మయినచర్మముగలదియు; భీమాన్=భ
యంకరములయిన; మృగాన్=మృగము
లను; భక్షయంతీం= భక్షించుచున్నది
యు; వికటాం= భయంకరాకారయు
ను; ముక్తమూర్ధణాం=విడువఁబడిన

వెండుకలుగలదియునగు; తాం=ఆరా
క్షసీని; తత్ర=అచ్చట; ప్రేక్షేతాం=
చూచిరి.

అంత, అన్నదమ్మలగు నారామల
క్ష్మణులు, అల్పలకుభయంబుగలిగించున
దియుజుగుప్పితమయినయాకారముగల
దియుభయంకరములయిన కన్నులుగల
దియు లంబోదరియుఁగఱకుగోటలుగ
లదియుఉన్నతశరీరయుఁబరుషమయిన
చర్మముగలదియు భయంకరంబులగు
సింహవ్యాఘ్రాది మృగంబులభక్షించు
చున్నదియు భయంకరాకారయు వెం
డుకలువిరియఁబోసికొనియున్నదియు
నగు, నారాక్షసినచ్చటంబూచిరి.

అని, తాత్పర్యము.

సా సమాసాద్య తా వీరా వ్రజంతం భ్రాతృ రగ్రతః
ఏహి రంస్యావహే త్యక్త్వా సమాలంబత లక్ష్మణమ్. ౧౪

టీక॥ సా=ఆరాక్షసి; వీరా=పరాక్రమశాలివగు; తా=ఆరామలక్ష్మణుల
ను; సమాసాద్య=సమీపించి; ఏహి=రమ్మ; రంస్యావహే=రమింతము. ఇతి
(సంధియావళము)=అని; ఉక్త్వా=చెప్పి; భ్రాతృ=అన్నకు; అగ్రతః=ముందట; వ్రజంతం=పోవుచున్న; లక్ష్మణం=లక్ష్మణుని; సమాలంబత=పట్టుకొనెను.
ఆరాక్షసి, వీరులగురామలక్ష్మణులచేతకువచ్చి, అన్నముండట నడచుచున్నలక్ష్మణుంజూచి, రమింతము రమ్మనిచెప్పి యతనింబట్టుకొనెను.
అని, తాత్పర్యము.

ఉవాచ చైనం వచనం సౌమిత్రి ముపగూహ్య సా

టీక॥ సా=ఆరాక్షసి; ఏనం=ఈ; సౌమిత్రిం=లక్ష్మణుని; ఉపగూహ్య=కృచరించుకొని; వచనం=మాటను; ఉవాచ=చెప్పెను.
ఆరాక్షసి, లక్ష్మణునిం బిగియఁ గృచరించి, యిట్లుని, చెప్పెను.
అని, తాత్పర్యము.

అహం త్వయో ముఖీనామ లబ్ధా తే త్వమసి ప్రియః. ౧౫
నాథ పర్వతకూటేషు నదీనాం పులినేషుచ
ఆయుశ్యేష మమం విర త్వం మయాసహ రంస్యసే. ౧౬

టీక॥ ఏర=పరాక్రమశాలివగు; నాథ=నాథుడా! అయోముఖీనామ=అయోముఖియనుపేరుగల; అహంతు=నేనును; తే=నీకు; లబ్ధా=పొందబడినాను. త్వం=నీవు; ప్రియః=ప్రియుడవు; అసి=అగుచున్నావు. త్వం=నీవు; ఇమం=ఈ; ఆయుశ్యేషం=ఆయుస్సుయొక్కమిగతయంతయు; పవతకూటేషు=పవతశిఖరములయందును; నదీనాం=నదులయొక్క; పులినేషుచ=ఇసుకదినైలయందును; మయాసహ=నాతోఁగూడ; రంస్యసే=రమింపఁ

గలవు.

వీరుండవుగు నాథుడా! నేను, అయోమతి గను పేరుగలదానను నీకుదొరకి రాను ; నీవును నాకుంబియుండవు తొరకితివి; కావున, నీవు, ఇంక బ్రతికియుం

దువలక్షణ, భవతః శిఖరములయందును నదీపునంబులయందును, నాతోఁగూడ రమించుచుండుము. అనియారాక్షసీ, లక్ష్మణునితోఁజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

ఏవ ముక్త స్తు కుపితః ఖడ్గ మధ్యస్థోఽలక్ష్మణః
కణకనాస స్తనం తస్యా నిచకతాకరి సూదనః. ౧౩

టీక || అరిసూదనః = శత్రువులఁజంపు నట్టి; లక్ష్మణః = లక్ష్మణుఁడు; ఏవం = ఇట్లు; ఉక్తస్తు = చెప్పఁబడినవాఁడైనఁ తనః; కుపితః = కోపమునొందినవాఁడై; ఖడ్గం = కత్తిరి; ఉద్యతః = ఎత్తి; తస్యా = ఆరాక్షసియొక్క; కణకనాస స్తనం = చెవులనుముక్కలను స్తనముల

ను; సచకతః = ఖండించెను, శత్రులివధించినట్టిలక్ష్మణుండు, ఈ ప్రకారమా రాక్షసి చెప్పటనువిని, కుపింపడై, ఖడ్గంబెత్తి యారాక్షసియొక్క చెవులను ముక్కలను స్తనంబులను ఖండించెను. అని, తాత్పర్యము.

కణకనాసే నికృతైశ్చ విస్వరం సా వినద్యచ
యథా గతం ప్రదురావ రాక్షసీ భీమదృశా. ౧౪

టీక || కణకనాసే = చెవులనుముక్కలను; నికృతైశ్చ = భేదింపఁబడఁగా నే; భీమదృశః = భయంఁకమయిన మాదుఱుగల; సా = ఆ; రాక్షసీ = రాక్షసి; విస్వరం = వికృతమయిన ధ్వనిగలుగునట్లు గా; వినద్యచ = అఱచియు; యథాగతం = వచ్చినట్లు గా; ప్రదురా

వ = పరుగ లైను. చెవులను ముక్కలను స్తనములను ఖండింపఁ బడఁగానే, భయంకరాకారయగు నారాక్షసి, వికృత స్వరంబున నఱచి, వచ్చినదారిఁబట్టి పరుగై ను. అని, తాత్పర్యము.

శ్రీమద్రామాయణము * ఆరణ్యకాండము.

స ౬

తస్యాం గతాయాం గహనం విశంతౌ వన మోజసా
అసేదతు రమిత్రహ్నా భౌతరౌ రామలక్ష్మణౌ. ౧౯

టీక || తస్యాం=ఆరాక్షః; గతా | ప్రవేశించుడు; అసేదతుః=పొందిరి.
యాం=భోగగానే; అమిత్రహ్నా=శ్రీ | ఆరాక్షసిహోగానే, కతువులవధిం
త్రువులంజంపునట్టి వారలును; భౌత | చునట్టి యారామలక్ష్మణులు పరాక్ర
రా=అన్నతమ్ములయిన; రామలక్ష్మ | మంబునవలంబించి, గహనంబగువనం
ణౌ=రామలక్ష్మణులును; ఓజసా=ప | బునంబోవుచు, ఈదుర్నిమిత్తంబులం
రాక్రమముచేతి; గహనం = ప్రవేశం | గనిరి. అని, తాత్పర్యము.
పవలవిగాని; వనం=అడవిని; విశంతౌ=

లక్ష్మణస్తు మహాలేజా సస్త్యవౌ శీలవాక్ శుచిః
అబ్రవి త్ప్రాంజలి ర్వాక్యం భౌతరం దీప్తలేజసమ్. ౨౦

టీక || మహాలేజాః=అధికమయినప | రం=అన్ననుగూచి; వాక్యం=మాట
రాక్రమముగలవాఁడును; సస్త్యవౌ= | ను; అబ్రవీత్=చెప్పెను.
అధికమయిన బలముగలవాఁడును; శీల | మహాలేజుండును బలవంతుండును
వాక్=సదాచారముగలవాఁడును; శు | సదాచారసంపన్నుండునుబరిశుద్ధుండు
చిః=పరిశుద్ధుండనగు; లక్ష్మణస్తు=ల | నగులక్ష్మణుండు, దీప్తలేజుండగునన్నం
క్ష్మణుండుమాత్రము; ప్రాంజలిః=మం | జూచి, చేమొడ్చుగీలించి, యిట్లని, చె
చిచేమొడ్చుగలవాఁడై; దీప్తలేజసం= | ప్పెను. అని, తాత్పర్యము.
ప్రకాశించుచున్న కాంతిగల; భౌత

స్తంధలే మే దృఢం చాహు రుద్విగ్నమివ మే మనః
ప్రాయశ్చా ప్యనిష్ఠాని నిమిత్తా న్యుపలతయే. ౨౧

టీక || మే=నాయొక్క; చాహుః= | దలే=బలించుచున్నది. మే= నాయొ
డమఘటము; దృఢం=మిఁగిలియు; స్తం | క్కమనః=మనస్సు; ఉద్విగ్నమివ=ది

జ్జ

జ్జ

గులుపడినట్లున్నది. పాఠ్యశాస్త్రపిఠాఢి
ధికముగాను; అనిష్టానిఁజేయుముల
యిన; నిమిత్తానిఁజేయుములను; ఉపల
క్షయేఁజేయుచున్నాను.

నాయెడమఘటము, అధికముగాన

దరుచున్నది; నామనస్సులోఁబడిగులు
గలిగియున్నది; అధికముగాదుర్నిమిత్త
ములుచూపట్టుచున్నవి.

అని, తాత్పర్యము.

తస్మాత్సజ్జీభవా ర్యత్వం కురువ్య వచనం హితమ్
మమేవహి నిమిత్తాని సద్య శ్శంసంతి సంభ్రమమ్. ౨౨

టీక॥ ఆర్యఃపూజ్యుఁడా! తస్మాత్=

గదా!

అందువలన; శ్శంసంతి=నీవు; సజ్జీభవ=ఆయ
త్తుండవగుము. హితం=మేలుగలిగించు
నట్టి; కురువ్య=చేయుము. మమ=నా
కు; నిమిత్తాని=దుర్నిమిత్తములు; స
ద్యః=తత్క్షణమే; సంభ్రమం=భయ
మును; శంసంతి=చేప్పనట్లున్నవి

పూజ్యుఁడవగురాముఁడా! అందువ
లన, నీవుఆయత్తుండవైయుండుము; హి
తంబగునామాటంజేయుము; ఈదుర్ని
మిత్తంబులంజూడగా, “తత్క్షణంబుభ
యంబుగలుగు”నని నాకుఁదోచుచున్న
ది. అని, తాత్పర్యము.

ఏవ వంచులకోనామ పక్షి పరమ దారుణః

ఆవయో ర్విజయం యుక్తే శంసన్తివ వినదకలి. ౨౩

టీక॥ పరమదారుణః=బిగిలియు

అటచుచున్నది.

భయంకరమగు; ఏవః=ఈ; వంచ
లకోనామ=వంచులనమనునట్టి; పక్షి=
పక్షి; యుక్తే=యుద్ధమునందు; ఆవ
యోః=మనకు; విజయం=గెలుపును;
శంసన్తివ=చేప్పనదివలె; వినదకలి=

పరమభయంకరంబగు నీవంచులక
పక్షి, అటచుటంజూడగా, మనకుయు
ద్ధంబనంజయంబుగలుగునని తెలియ వ
చ్చుచున్నది. అని, లక్ష్యముండు, రా
మునితోఁజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

తయో రన్వేషతో రేవం సవం తద్వన మోజసా

శ్రీమద్రామాయణము * ఆరణ్యకాండము.

౯౫౦

స ౬౩

సం జజ్ఞే విపుల శృట్టో ప్రభంజన్నివ తద్వనమ్. ౨౪

టీక॥ తయోః=ఆరామలక్ష్మణులు; ఎవం=ఇట్లు; ఓజసా=పరాక్రమము చేత; తత్=ఆ; వనం=అడవిని; సర్వం=అంతయు; అన్వేషతోః=వెదకుచు డఁగా; తత్=ఆ; వనం=అడవిని; ప్రభంజన్నివ (స్థితః)=విలుచునట్లున్న; విపులః=పెద్దదైన; శట్టః=శ్వన;	సంజజ్ఞే=పుట్టెను. అట్లు రామలక్ష్మణులు పరాక్రమంబునవలంబించి, ఆవనంబంతయుసీతను వెదకుచుండఁగా, నచ్చట, నవ్వనంబంతయు విలుచునట్లు, మహాశ్వనియొకటి పుట్టెను. అని, తాత్పర్యము.
---	--

సంవేష్టిత మివాత్సరథం గగనం మాతరిశ్వనా
వనస్య తస్య శట్టోధూర్ధివ మాపూరయన్నివ. ౨౫

టీక॥ తస్య=ఆ; వనస్య=ఆరణ్యముయొక్క; శట్టః=శ్వన; గగనం= ఆకాశము; మాతరిశ్వనా=వాయువుచేత; అగ్ర్యథం=బుగ్గిరియు; సంవేష్టితమివ=చుట్టఁబడిన దానివలె; కువణ్ (అధ్యావృతము)=చేయుచు; దివం=ఆది.	కాశమును; ఆపూరయన్నివ=నిండించునదివలె; అధూర్త=ఉండినది. ఆవనంబునందలిశ్వని, ఆకాశంబునంతయుఁ బెనువాయువుచే నాహతంబుసేయుచు, నాకాశంబునిండిచెలంగినది. అని, తాత్పర్యము.
---	--

తం శట్టం కాంక్షమాణస్తు రామః కక్షే సహనుజః
దదతే సుమహాకాయం రాక్షసం విపులోరసమ్. ౨౬

టీక॥ రామః=ఆరాముఁడు; తం=ఆ; శట్టం=శ్వనిని; కాంక్షమాణస్తు=కోరినవాఁడైయె; సహనుజః=తమ్మనితోఁగూడినవాఁడై; సుమహాకాయం=బుగ్గిరియుగొప్పదేహముగలవాఁడును; విపు	లోరసం=విశాలమయిన తొమ్మిగలవాఁడునగు; రాక్షసం=రాక్షసుని; దదతే=చూచెను. రాముఁడు, అశ్వనియొక్క మాంసంబుఁ దెలియఁగోరి, తమ్మనితోఁగూడం
--	---

బోయి, యొకరి-పొదయందు, మహాకాసుంబాచెను. అని, తాత్పర్యము.
యందును విశాలవత్సందునగు రాక్ష

అసేదతు స్తత స్తత తావభౌ ప్రమథే స్థితమ్
వివృద్ధ మశిరోగ్రీవం కబంధ మదరే ముఖమ్. ౨౭
రోమభి నికచితై స్త్రీశ్చై మహాహరి మిహచ్ఛితం
నీలమేఘ నిభం రాద్రు మేఘ స్తపిత నిస్సవమ్. ౨౮
అగ్నిజ్వాలానికాశేన. లలాటధేన దీప్యతా
మహాపక్ష్యేణ పింగేన విభులే నాయితేన ౨౯
వీకరోరసి ఘోరేణ నిరసేనా శుదశి నా
మహాచండ్రోపపన్నం తం తేలిహం మహామఖమ్. ౩౦
భక్షయంతం మహాఘోరా నృశిపిహ నృగవృషాక
ఘోరా ఘౌ వికుర్వాణ మభౌ యోజన మాణితా. ౩౧
క రాభ్యాం వివిధాక గృహ్య ఋతౌ పక్షికా నృగాక
అకవంతం వికవంత మసేకా నృగయూవహా. ౩౨
స్థిత మావృత్య పంధాసు తయోభౌః శ్రోః ప్రపన్నయోః

టీక తతః=అంతః; తత్ర=అచ్చ	న; నీలమేఘనిభం=నల్లనిమేఘమతో
ట; ప్రమథే=సమీపమునందు; స్థితం=	సమానుడున; రాద్రం = భయంక
ఉన్నవాడును; వివృద్ధం= వృద్ధి-బాం	రుండును; మేఘస్తపితనిస్సవం= మే
దినవాడును; అశిరోగ్రీవం=తలయును	ఘగజనమవంతి ధ్వనిగలవాడును;
కంఠమును లేనివాడును; కబంధం =	అగ్నిజ్వాలానికాశేన = నిప్పుమంట
మొండెమును; ఉదరేముఖం = కడుపు	లతో సమానమయినదియు ; లలా
నందునోరుగలవాడును; త్రీశ్చై=క	టధేన= నొసటనున్నదియు ; దీప్య
ఋకులయిన; నిచితైః = చట్టముగాను	తా=మండుచున్నదియు; మహాపక్ష్యే
న్న; రోమభిః= వెండుకలచేత; ఉ	ణ(మహాపక్ష్యతా)= పెద్దత్రుప్పగలది
చ్ఛితం=ఉన్నతమగు; మహాగిరినివ(స్థి	యు; పింగేన=గోరోజనపు వన్నెగలది
తం)= మహావర్చితమువలెనున్నవాడు	యు; విభులేన=విశాలమును; ఆయితేన

చ=నిమిషపయినదియు; ఏకేన=ఒక్కటి
యు; ఘోరేణ=భయంకరమును; ఆశు
దశి=నా=శీఘ్రముగాఁజూచునదియున
గు; నయనేన=కంటితో; ఉరసి=తో
మ్మునందు; యుక్తం (అధ్యాత్మత
ము)=కూడినవాఁడును; మహాచంద్రో
పపన్నం=పెద్దకోటలతోఁగూడినవాం
డును; లేలిహానం = నాశమగుచున్నవాఁడు
ను; మహాముఖం=పెద్దనోరుగలవాఁడు
ను; మహాఘోరాఁ=మిక్కిలియెఱు భ
యంకరములయిన; ఋక్షసింహమృగ
ద్విపాఁ=ఎలుకలబంటులను సింహము
లనుమృగంబులను ఏనుంగులను; భక్తి
యంతం = భక్తిండుచున్నవాఁడును;
యోజనం=అమడ; ఆనుశౌ=వీక్షణ
ములయిన; ఘోరా=భయంకరముల
గు; భుక్షౌ=చేతులను; ఉభౌ=రెంటి;
విశుర్వాణం=జాంచుచున్నవాఁడును;
కరాభ్యాం=చేతులచే; వివిధాఁ=నా
నావిధములగు; ఋక్షాఁ=ఎలుకలబం
టులను; పక్షిగణాఁ=పక్షిసమూహము
లను; మృగాఁ=జింకలను; అనేకాఁ=అ
నేకములైన; మృగయానపాఁ=మృగ
శ్రేష్ఠములను; గృహ్య (గృహీత్యా)=ప
ట్టుకొని; అకర్షంతం=ఈడ్చుకొనుచున్న
వాఁడును; వికర్షంతం=విశేషించిలాగు
చున్నవాఁడును; ప్రపన్నయోః=సమీప

మునొందిన; తయోః=ఆరామలక్ష్యముల
యొక్క; పంథానం=మార్గమును; ఆప్యశ్య
=అడ్డగించి; స్థితం=ఉన్నవాఁడునగు; సం
=ఆరాక్షసును; ఆసేవతుః=సమీపించి.

అంత, నారామలక్ష్యములు, మహా
కాయుండును దలయును మెడయును
లేసవాఁడును గడువుననోరుగలవాఁడు
ను దేహమంతయు చట్టముగాఁ దీర్చివే
లయిన వెండ్రుకలుగలవాఁడును విహ
పవృతంబువలె నత్యస్తతా కారుడ
ను నల్లనిమేఘమువంటి మేనుగలవా
ను కౌచాకాయండును మేఘగజానము
వంటి భృంగిగలవాఁడును అల్పజ్ఞాన
బోలినదియు పెద్దతొన్నతో వెలుంగు
న్నదియుం బింగలవణకాంబును విశాల
మును దీక్షణాంబును శీఘ్రస్పర్శిగలదియు
వెలగలంబుననున్నదియునగు నొక్కొక
ప్రమాణోఁ గూడినవాఁడును పెద్దకోట
లంకలవాఁడును నాటికను గవలంబును
న్నవాఁడును భయంకరా కారంబును
గంధీరంబునగు నోరుగలవాఁడును మ
హాభయంకరంబులగు నెలుగుబంటుల
ను సింహములను మృగంబులను ఏను
గులను భక్తిండుచున్నవాఁడును భయం
కరంబులును యోజనాయంతంబుల న
గు చేతులరెంటిని జాంచుచున్న వాఁడు
ను నానావిధంబులగు మృగంబులనుబ

౧౫

౧౫

క్షులను ఇటు నటు నాకషింతుచున్న	వాడునగు, నారాక్షసునిసమీపించిరి.
వాడును, మార్గమునడ్డగించియున్న	అని, తాత్పర్యము.

అథ తౌ సమభిక్రమ్య క్రోశమాత్రే దదశశతుః. ౩౩
 మహంతం దారుణం భీమం కబంధం భుజసంవృతమ్
 కబంధమివ సంస్థానా దతిఘోర ప్రదశశనమ్. ౩౪

టీక॥ అథ=అంత; తౌ=ఆరామల	గలవాడునగు ; కబంధం=కబంధుని;
క్షులులు; సమభిక్రమ్య = ఎదురుగా	దదశశతుః=చూచిరి.
బోయి; క్రోశమాత్రే = సమీపమునం	అంత, నారామలక్షులు, ఎదు
రు; మహంతం=గొప్పవాడును, గొ	రుగాఁబోయి, సమీపమున, మహాకా
పుతరీరముగలవాడును; దారుణం, భీ	యుండును మహాభయంకరాకారుండు
మం=మిక్కిలియు భయంకరుండును;	ను భుజములచేవృగాదుల నాకషిం
భుజసంవృతం=భుజములచేనావరించు	చువాఁడనగు మొండెమువలెనున్నవాఁ
వాడును; సంస్థానాత్=ఉనికివలన; క	డును మిక్కిలియుభయంకరమయిననే
బంధమివ(స్థితం) = మొండెమువలెను	త్రముగలవాడునగుకబంధునిజూచిరి.
న్నవాఁడును; అతిఘోరప్రదశశనం =	అని, తాత్పర్యము.
మిక్కిలియుభయంకరమయిన నేత్రము	

స మహాబాహు రగ్యఘ్నం స్రసార్థ విప్రుతౌ భుజౌ
 జగ్రాహ సహితావేవ రాఘవౌ పీడయన్బలాత్. ౩౫

టీక॥ మహాబాహుః=పెద్దచేతులు	పీడించుచు; జగ్రాహ= గ్రహించెను.
గల; సః=ఆకబంధుండు; అత్యఘ్నం=	మహాబాహుండగు నాకబంధుండు
మిక్కిలియు; విప్రుతౌ = విశాలములయి	మహాదీఘంబులయిన తనబాహువుల
న; భుజౌ=చేతులన; స్రసార్థ=చా	నుకొంచి, భుజబలంబున, రామలక్ష్మ
చి; సహితావేవ= కూడినవారలుగా	లునిదర్శింపజేచిపట్టి, యాకషిం చె
నేయున్న ; రాఘవౌ=రామలక్ష్మణుల	ను. అని, తాత్పర్యము.
ను; బలాత్=బలమువలన; పీడయన్=	

అగ్నినా దృఢధన్వానా తిగ్మలేజోవపుధరా

భ్రాతృకా వివశం ప్రాప్తౌ కృష్యమాణౌ మహాబలౌ. ౩౬

టీక॥ అగ్ని నా = కత్తులుగలవారలును; పరవశతన; ప్రాప్తౌ = పొందితారు.	
దృఢధన్వానా = దృఢములయిన ధనుస్సులుగలవారలును ; తిగ్మలేజోవపుధరా = తీక్షణమున లేజస్సగలదేహమును ధరించినవారలును; మహాబలౌ = అధికమయినబలముగలవారలునగు ; భ్రాతృకా = అన్నదమ్ములు; కృష్యమాణౌ = ఆకషికాంపబడుచున్నవారలై; వివశం = శులైరి. అని, తాత్పర్యము.	కత్తులును దృఢములయిన ధనుస్సులును ధరించియున్నవారలును మహాబలజంబున వెలుగుచున్న మేనుగలవారలును మహాబలశాలియనగు నాయన్నదమ్ములు ఇర్వురును, కబంధుని బాహువులచేనాకషికాంపబడినవారలై, పరవశులైరి. అని, తాత్పర్యము.

తత్ర ధైర్యేణ శూరస్తు రాఘవోనైవ వివృధే

బాల్యాద నాశ్రయత్వాచ్చ లక్ష్మణ స్తవతి వివృధే. ౩౭

టీక॥ తత్ర = అప్పుడు; శూరః = యుద్ధమునందు భయములేనివాడగు; రాఘవస్తు = రాముడుమాత్రము; ధైర్యేణ = ధైర్యముచేత; నవివృధే = దుఃఖింపడయ్యె. లక్ష్మణస్తు = లక్ష్మణుడుమాత్రము; బాల్యాత్ = చిన్నితనమువలనను; అనాశ్రయత్వాచ్చ = ధైర్యవలనను లేమివలనను; అతివివృధే = మిక్కిలియు	దుఃఖించెను. ఆయవస్థయందు, శూరుండగురాముడు, ధైర్యమున, గొంచెమేని దుఃఖము నొందకుండెను; లక్ష్మణుడుమాత్రము, బాలిండగుటచేతను, అంతధైర్యములేనివాడగుటచేతను, మిక్కిలియు దుఃఖమునొందెను. అని, తాత్పర్యము.
---	--

ఉవాచ చ విష్ణుస్సక రాఘవం రాఘవానుజః

టీక॥ రాఘవానుజః = రామునితమ్మండగు లక్ష్మణుడు; విష్ణుస్సక = దుఃఖితుడై; రాఘవం = రామునిగూర్చి; ఉవాచచ = చెప్పెను.	రామునితమ్మండగు లక్ష్మణుడు, దుఃఖితుడై, రాముని తొట్లనిచెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.
---	--

పశ్యమాం వీర వివశం రాక్షసస్య వశంగతమ్. ౩౮
మయైకేన వినిర్యుక్తః పరిమంచస్య రాఘవ

టీక॥ వీర=పరాక్రమశాలివగు; రాక్షస=రాక్షసవాడనై; పరిమంచస్య=విడిపిం
పువ=రాముడా! రాక్షసస్య=రాక్షసము.
సునియొక్క; వశం = అధీనతను; గ పరాక్రమశాలివగురాముడా! నే
శం=పొందినవాడును; వివశం=పరా ను, రాక్షసునిచేతులంబికి- పరవశం
ధీమండునగు; మాం=నన్ను; పశ్య= డనై యున్నానుబాదుము; నన్నొకనివి
చూడుము. ఏకేన= ఒక్కడొక్కడనగు; మ నియోగించి నీవువిడిపించుకొనుము.
యా=రాచేత; వినిర్యుక్తః= వినియో అని, తాత్పర్యము.

మాంహి ధూతబలిం దత్వా పరామస్య యథాసుఖం. ౩౯

టీక॥ మాంహి=నన్నే; ధూతబ లీవు, నన్ను, ఈధూతముకుబలియొ
లిం=ధూతమునకుబలినిగా; దత్వా = సంగి, సుఖముగా పరుగెత్తుము.
కచ్చి; యథాసుఖం=సుఖముగా; ప అని, తాత్పర్యము.
రాయస్య=పరుగెత్తుము.

అధిగంతాసి నైదేహీ మచిరేణే తి మే మతిః

టీక॥ అచిరేణ=శీఘ్రముగా; నై శీఘ్రముననిత్రసీతనుబొందగలవ
దేహీం=నీతను; అధిగంతాసి= పొం ని నాయభిప్రాయము.
దంగలవు, ఇతి=అది; మే=నాయొక్క; అని, తాత్పర్యము.
మతిః=అభిప్రాయము.

ప్రతిలభ్య చ కాకుత్స్థస్య పిశ్యపైతా మహీం మహీం. ౪౦
తత్ర మాం రామ రాజ్యస్థ స్త్వత్కు మహాసి సర్వదా

టీక॥ కాకుత్స్థ=కకుత్స్థవంశమునం తామహీం=తండ్రితాతలవలనవచ్చిన;
దుంబుట్టిన; రామ=రాముడా! పితృపై మహీం=ధూమిని; ప్రతిలభ్య=పొం

దియు; తత్ర=అచ్చట; రాజ్యస్థి=రాజ్యమునందున్నవాడవై; సర్వదా=ఎల్లప్పుడును; మాం=నన్ను; స్మృతుఁ=తలంచుటకు; అహాని=తగుదువు.

కాకత్తనవంశమునఁబుట్టిన రాముడా! అచ్చటనయోధ్యకుఁబోయి, పితృ

ప్రేతామహంబురాజ్యంబునొంది, రాజ్యపరిపాలనంబుసేయుచు దివ్యభోగంబులవసుభవించుచు, నన్ను దలంచుకొనుచుండుము. అని, లక్ష్మణుఁడు రామునితోఁజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

లక్ష్మణే నైవ ముక్తస్తు రామ స్సౌమిత్రి వబ్రవీత్. ౪౦

టీక॥ రామి=రాముఁడు; లక్ష్మణే=న=లక్ష్మణునిచేత; ఏవం=ఇట్లు; ఉక్తస్తు=చెప్పబడినవాడైనంతసే; సౌమిత్రిం=లక్ష్మణునిగూచిక; అబ్రవీత్=చె

ప్పెను. రాముఁడు, లక్ష్మణుఁడుచేప్పినమాటనువిని, యతినింజూచియిట్లు, పలికెను. అని, తాత్పర్యము.

మా స్థ త్రాసం కృధావీర సహిత్యా ద్యగ్నిషీదతి

టీక॥ వీర=పరాక్రమశాలివగులక్ష్మణుడా! త్రాసం=భయమును; మాక్యధాస్సం=చేయకుము. త్యాద్యక్=నీయట్టివాఁడు; సవిషీదతిహి=దుఃఖింపదుగాదా!

వీరుడా! భయపడకుము; నీయట్లు విషాదంబునొందుట సరిగాదు. అని, రాముఁడు లక్ష్మణునితోఁజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

ఏతస్మిన్నంతరే కూగ్రిః భ్రాతరా రామ లక్ష్మణౌ. ౪౧

పప్రచ్ఛ ఘన నిఘోషః కబంధో దానవోత్తమః

టీక॥ ఏతస్మిన్నంతరే=ఈనడుమ; కూగ్రిః=దయలేనివాఁడును; ఘననిఘోషః=మేఘముయొక్కధ్వనివంటిధ్వనిగలవాఁడును; దానవోత్తమః=దానవప్రేమండునగు; కబంధః=కబం

ధుఁడు; భ్రాతరా=అన్నదమ్ములగు; రామలక్ష్మణౌ=రామలక్ష్మణులను; పప్రచ్ఛ=అడిగను. ఇంతలో, క్రూరుండగు దానవోత్తముఁడు కబంధుండు, అన్నదమ్ముల

గునారామలక్ష్మణులంజూచి, మేఘగడిగెను. అని, తాత్పర్యము.

రజంబోలు గంభీరధ్వనితో, నిట్లనియ

కౌ యువాం వృషభసంధౌ మహా ఖడ్గ ధనుర్ధరా. ౪౩

ఘోరం దేశ మిమం ప్రాప్తౌ మమభిక్షౌ పుష్టితౌ

టీక॥ వృషభసంధౌ = ఆంబోతు పొందినారు? మమ = నాకు; భిక్షౌ = ఆ
లమూఁపులవంటి మూఁపులుగల వారి హారముగా; ఉపస్థితౌ = వచ్చినారు?
రలును; మహాఖడ్గధనుర్ధరా = గొప్ప ఆంబోతుమూఁపులవంటి భుజశిఖర
ఖడ్గములను ధనుస్సులను ధరించినవార ముగల్లిగొప్పవగుఖడ్గములునుధనుస్సు
లునగు; యువాం = మీరలు; కౌ = ఎవ్వరునదాచ్చియున్నారలు; మీరలెవ్వరు?
రు; ఘోరం = భయంకరమయిన; ఇమం = భయంకరంబగునీవనంబునకువచ్చి నా
ఈ; దేశం = ప్రదేశమును; ప్రాప్తౌ = కాశారంబయితిరి? అని, తాత్పర్యము.

వదతం కార్య మిహవాం కిమథాం చాగతౌ యువామ్. ౪౪

ఇమందేశ మనుప్రాప్తౌ తుధాతాస్యేహ తివ్రతః

టీక॥ ఇహ = ఇచ్చట ; వాం = మీయొడగా; ఇమం = ఈ; దేశం = ప్రదేశము
కి; కార్యం = పనిని; వదతం = చెప్పఁ ను; అనుప్రాప్తౌ = పొందినారు?
దు. యువాం = మీరలు; కిమథాంచ = ఇచ్చట మీకేమికార్యమున్నది చె
ఎందుకొఱకు; ఆగతౌ = వచ్చినవారల ప్పఁడు; నేనాఁకలిగొనియుండగా నా
యి; మమ (అధ్యాహృతము) = నేను; తు యాఁకలిడియున్నట్లు, ఇచ్చటికేలవచ్చినా
ధాతాస్య = ఆఁకలిచేఁ బడింపఁబడిన రలు? అని, తాత్పర్యము.
వాడై; ఇహ = ఇచ్చట ; తివ్రతః = ఉం

సబాణచాప ఖడ్గేష శీర్ష్ణశృంగా వివహాభా. ౪౫

మమాస్య మనుసంప్రాప్తౌ దులభం జీవితంవ్రసః

శ్రీమద్రామాయణము * ఆరణ్యకాండము. ౯౫

స ౬౯

టీక || సబాణచాపఖ దౌచ=బాణ జీవితం=బ్రతుకు; మలకభం= పొంద
ములతోను ధనుస్సుతోను శిష్టముల నలవిగాదు.
తోఁగూడినవారలును, కావుననె; తీక్షణ ధనుర్బాణంబులు ఖడ్గంబులును ధ
శృంగం= కఱికులయిన కొమ్ములుగల; రించి తీక్షణశృంగములగు ఆబోతుల వ
ఋషభావివ(స్థితా)= ఆబోతులువలె లెనున్నమీరలు నానోటి సమీపంబునకు
నున్నవారలునగుమీరలు;మమ=నాయొ వచ్చినారు; ఇంకమిచ్చుఁ బ్రాణంబుల
కొ; ఆస్యం=నోరును; ఆసుసంప్రా తోబోసివ్వఁ. అని,తాత్పర్యము.
ప్రా=సమీపించినారు. వ్రనఁ= మఱల;

తస్య తద్వచనం శ్రుత్వా కబంధస్య దురాత్మనః. ౪౬
ఉపాచ లక్ష్మణం రామో ముఖేన పరిశుష్యతా

టీక|| రామః=రాముఁడు ; దురా ఉపాచ=చెప్పెను.
త్మనః=దుష్టబుద్ధిగల; తస్య=ఆ; కబం రామఁడు, దురాత్మండగునా క
ధస్య=కబంధునియొక్క; తతే=ఆ; వ బంధునిమాటనువిని, భయంబుననోరెం
చనం=మాటను; శ్రుత్వా= విని; పరి డఁగా, లక్ష్మణుండాచి, యిట్లుని, చె
శుష్యతా=ఎంచుచున్న; ముఖేన= నో ప్పెను.అని,తాత్పర్యము.
రుతో; లక్ష్మణం=లక్ష్మణునిఁగూచి;

కృచ్ఛా త్రోచ్చితరం ప్రాప్య దారుణం సత్యవిక్రమ. ౪౭
వ్యసనం జీవితాంతాయ ప్రాప్తమ ప్రాప్య తాం ప్రియామ్

టీక|| సత్యవిక్రమ=సత్యమయిన ప తామ=ప్రాణనాశముకొఱకు; దారు
రాక్రమముగలలక్ష్మణుఁడా! కృచ్ఛా ణం=భయంకరమయిన; వ్యసనం= క
తే=కష్టముననుండి; కృచ్ఛితరం= మ వ్రమును; ప్రాప్తం=పొందఁబడినది.
ఁజియుఁగవ్రమును; ప్రాప్య=పొంది;ప్రి సత్యపరాక్రముఁడవగు లక్ష్మణు
యాం=ప్రియురాలయిన; తాం=ఆసీ ఁడా! మొదటరాజ్యభ్రంశము వనవాస
తను; ఆప్రాప్య= పొందక; జీవితాం ము ఆవరి, సీతాపహరణము, ఇట్లుక

ప్రముపయిగఁజ్ఞమ నొంది, మనము, నీ సీకప్తంబునొందిసాము.
తంబొందకయె, పాణినాశకరంబగు అని, తాత్పర్యము.

కాలస్య సుమహద్వీర్యం సర్వధూతేషు లక్ష్మణ. ౪౮
త్వాంచ మాంచ సరవ్యాఘ్రో వ్యసనైః పశ్య మోహితౌ

టీక॥ సరవ్యాఘ్రో=పురుష శ్రేష్ఠుడ న్నును; పశ్య=చూచుకొనుము.
వగు; లక్ష్మణ=లక్ష్మణుడా! సర్వ పురుష శ్రేష్ఠుడవగు లక్ష్మణుడా!
ధూతేషు=సమ స్తధూతములయందు సమ స్త ధూతములయందును గాలము
ను; కాలస్య=కాలముయొక్క; వీ యొక్క-బలమున కెదురులేదు; నీవును
ర్యం=పరాక్రమము; సుమహత్=మి నేనును, ఇట్లుకష్టములచేచిడింపబడు
క్కిలియుగొప్పది. వ్యసనైః=కష్టము చున్నాము; చూచుము.
లచేత; మోహితౌ=మోహమునొం అని, తాత్పర్యము.
దిన; త్వాంచ=నిన్నను; మాంచ=న

నాతిభారో స్తీకాలస్య సర్వధూతేషు లక్ష్మణ. ౪౯

టీక॥లక్ష్మణ=లక్ష్మణుడా! సర్వ లక్ష్మణుడా! సమ స్తధూతముల
ధూతేషు=సమ స్తధూతములయందు యందును గాలంబున కసాధ్యమయిన
ను; కాలస్య=కాలమునకు; అతిభా దేదియులేదు.
రః=మిక్కిలియుబరువు; నా స్తీ=లేదు. అని, తాత్పర్యము.

శూరాశ్చ బలవంతశ్చ కృతాస్త్రాశ్చ రణాజిరే
కాలాభిపన్నా స్సేదంతి యథా వాఙ్మక సేతవః. ౫౦

టీక॥రణాజిరే=యుద్ధధూమియం ప్రములు గలవారును; కాలాభిప
దు; శూరాశ్చ=శూరులును; బలవం న్నాః=కాలముచేఁగొట్టబడిన వారల
తశ్చ=అధికమయిన బలముగలవారలు యి; వాఙ్మక సేతవోయథా = ఇసుక
ను; కృతాస్త్రాశ్చ = నేర్వబడిన య తో జేయబడిన యన కట్టలువలె;

శ్రీమద్రామాయణము * ఆరణ్యకాండము. ౯౬౦

స ౬౯

సీదంతి=నశించుచున్నారు.

యేదధోమియందుశూరులును బ
లవంతులును అస్త్రవేత్తలునగువారలు
నుగూడ, కాలహతులయి, యిసుకతో

గట్టబడిన యనకట్టలువలె, నాశంబు
నొందుదురు. అని, రాముండు, లక్ష్మణుని
తోజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

ఇతి బ్రహ్మణో దృఢసత్యవిక్రమా

మహాయశా దాశరథిః ప్రతాపవాన్

అచేత్య సౌమిత్రి మచగ్రపౌరుషం

స్థిరాంతరా స్వాం మతి మాత్స్యనా కరోత్. ౫౦

టీక॥ దృఢసత్యవిక్రమః=దృఢమును
వ్యర్థముకానిదియునగు పరాక్రమము
గలవాఁడును; మహాయశాః=అధికము
యినకీర్తిగలవాఁడును; ప్రతాపవాన్-
అధికమైన ప్రతాపము గలవాఁడునగు;
దాశరథిః=దశరథమహారాజు పుత్రుఁ
డైనరాముండు; ఇతి=అని; బ్రహ్మణః=
చెప్పుచు; ఉచగ్రపౌరుషం=అధికమయి
నపౌరుషముగల; సౌమిత్రిం=లక్ష్మణు
ని; అచేత్య=దూచి; త వా=అప్పుడు;

స్వాం=తనదైన; మతిం=బుద్ధిని; ఆత్మ
నా=ధైర్యముచేత; స్థిరాం= నిలుకడ
గా; అకరోత్=చేసెను.

దృఢంబును సత్యంబునగు పరాక్రమ
ముగలవాఁడును మహా కీర్తిశాలియుఁ
బ్రతాపవంతుండునగు దశరథమహారా
జుపుత్రుఁడైనరాముండు, మహాపౌరు
షశాలియగు లక్ష్మణుంజూచి, ధైర్యం
బున, దనబుద్ధినిస్థిరంబుగావిండుకొనె
ను. అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యాషే, శ్రీమద్రామాణ్యే, ఆదికాండే,

ఆరణ్యకాండే, వీకోనన ప్రతితమస్సగః.

ఇది, స్వప్నార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాణ్యదౌధి
వ్యాఖ్యానంబునందు, ఆరణ్యకాండైకోనన ప్రతితమస్సగఃటీక,
ముగిసినది.

అమి

స ప్రతి త మ స ర్గ ప్రా ర ం థః.

తాతు తత్ర స్థితౌ దృష్ట్యా భ్రాతరా రామలక్ష్మణౌ
బాహుపాశపరిక్షిప్తౌ కబంధో వాక్య మబ్రవీత్. ౧

టీక॥ కబంధః = కబంధుడు; తాతు; అబ్రవీత్ = చెప్పెను.
త్రే = అచ్చట; బాహుపాశపరిక్షిప్తౌ = కబంధుడు, పాశంబులవంటితన
త్రాల్ల వంటి బాహువులచే జుట్టుబడిన బాహువులచేబరివేష్టితులయి యచ్చ
వారలును; స్థితౌ = నిలుచున్నవారలనగు; టనిలుచున్నయన్నదమ్మల నారామల
భ్రాతరా = అన్నదమ్మలగు; తౌ = ఆ; క్షణులంజూచియిట్లుచెప్పెను.
రామలక్ష్మణౌ = రామలక్ష్మణులను; దృ అని, తాత్పర్యము.
ష్ట్యాను = చూచినంతనె; వాక్యం = మా

తివ్రతః కిన్న మాం దృష్ట్యా యథాతథా శ్రుత్యియషభౌ
ఆహారాథకంతు సందిష్టౌ దైవేన గతచేతసౌ. ౨

టీక॥ శ్రుత్యియషభౌ = శ్రుతియశ్రే ణ; తివ్రతః = నిలుచుండియున్నారు;
యథారా! యవాం (అధ్యాహ్నము) = శ్రుతియశ్రేయలారా! దైవము నా
మీరలు; దైవేన = దైవముచేత; ఆహారా కాహారాథకముగాఁ బంపగా మీరలి
థకంతు = ఆహారముకొఱకై యె ; సం చ్చటికివచ్చినారే; బుద్ధిలేనివారివలె, ఏ
దిష్టౌ = పంపబడినవారలయి; గతచేత లయూరక నిలుచున్నారు ? అని, కబం
సౌ = పోయినబుద్ధిగలవారలయి; యథా ధుండు, రామలక్ష్మణులతోఁ జెప్పెను.
తథా = అకలిచేబడింపబడిన; మాం = అని, తాత్పర్యము.
నన్ను; దృష్ట్యా = చూచి; కిన్న = ఎందు

త చ్చుక్రిత్వా లక్ష్మణో వాక్యం ప్రాప్తకాలం హితం తదా
ఉవాచా తిం సమాపన్నౌ తిక్రమే కృశలక్షణః. ౩

శ్రీమద్రామాయణము * ఆరణ్యకాండము. ౯౬౩

స ౨౦

టీక లక్ష్మణః=లక్ష్మణుడు; తత్=	లదియు ; హితం= మేలుగలిగించునది
ఆ; వాక్యం=మాటను; శ్రుత్వా=విని;	యునగుమాటను; ఉవాచ= చెప్పెను.
ఆత్మం=దుఃఖమును; సమాపస్మి=	లక్ష్మణుండామాటనువిని , దుఃఖ
పొందినవాడై; తదా=అప్పుడు; వికృ	తుండై, యెట్టకేలకుబ్రహ్మకమంబున
మేపరాక్రమమునందు; కృతలక్షణః=	వలంబించి, యప్పటికిఁదగినదియు హి
చేయఁబడిన ప్రయత్నముగల వాడై;	తంబునగుసమాటంబెప్పెను.
పాప్రకాలం=పొందఁబడినకాలముగ	అని, తాత్పర్యము.

త్వాంచ మాంచ పురా తూర్ణ మాదత్తే రాక్షసాధమః
తస్మా దసిద్ధ్యా మస్యా శు బాహూ ఛిందావహై గురూ. ౪

టీక రాక్షసాధమః= రాక్షసుల	చేతులను; అసిద్ధ్యాం=కత్తులచేత; ఛిం
లోఁదక్కువయినకబంధుండు; పురా=	దావహై=భేదించుము.
ముందు; తూర్ణం=శీఘ్రముగా; త్వం=	ఈరాక్షసాధమండు, ఇంకశీఘ్రము
చ=నిన్నును; మాంచ=నన్నును; ఆద	ననిన్నునునన్నునుమిగిలును; కావున, నీత
త్తే=గ్రహించుచున్నాడు, మిగిలించు	నివిస్త్రీణంబులగు బాహువులరెండిని
న్నాడనుట; తస్మాత్=అందువలన; ఆ	శీఘ్రంబున ఇద్దంబులచే నఱకుదము.
శు=శీఘ్రముగా; అస్య=ఈరాక్షసుని	అని, తాత్పర్యము.
యొక్క; గురూ=పెద్దవగు; బాహూ=	

భీషణో యం మహాకాయో రాక్షసో భుజవిక్రమః
లోకం హ్యభిజితం కృత్వా హ్యవాం హంతు మిహే చ్చతి. ౫

టీక భీషణః=భయంకరుండును; మ	భిజితం=మిగిలియుజయింపఁబడినవా
హాకాయః= పెద్దశరీరము గలవాఁడు	నిగా; కృత్వా=చేసి ("హి"అనునది
ను; భుజవిక్రమః=భుజములయందుఁ బ	పాదపూరణార్థము); ఇహ= ఇప్పు
రాక్రమముగలవాఁడునగు ; అయం=	డు; అన్వా=మనలను; హంతుం=చం
ఈరాక్షసుండు; లోకం=లోకమును; అ	వుటకు; ఇచ్ఛతిహి= కోరుచున్నాడు

గదా!

భయంకరాకారుండును మహాకా
యమును భజములయందుమాత్రమే
పరాక్రమము గలవాఁడునగు నీరాక్ష

సుండు, లోకమునంతయు పశముచేసి
కొని, మనలంజంపఁగోరుచున్నాఁడు.
అని, తాత్పర్యము.

నిశ్చేష్టానాం వధో రాజక కుస్మితో జగతీ పతేః

క్రతు మధ్యోఽపసితానాం పశూనామివ రాఘవః. ౬

టీక॥ రాజక=రాజవయిన; రాఘ
వ=రాముఁడా! క్రతుమధ్యోఽపసితా
నాం=యాగమధ్యమునుబొందింపఁబడి
న; పశూనామివ=పశువులయొక్కవలె;
నిశ్చేష్టానాం=ఏమియుఁజేయనివారల
యొక్క; వధో=చ.వుట; జగతీపతేః=
రాజునకు; కుస్మితః=నిండితము.

రాజవగురాముఁడా! యాగమధ్య
మునకుదక్షిణార్థకమై తేబడినపశువు
లనువధింపఁగూడనట్లు, ఏమియు నపకా
రముచేయనివారలను రాజు వధింపరా
దు. అని, లక్ష్మణుండు రామునితోఁజెప్పి
ను. అని, తాత్పర్యము.

ఏత స్సంజన్వితం శ్రుత్వా తయోః క్రుద్ధస్తు రాక్షసః

విదార్యాశ్శం తదా రౌద్ర స్తో భక్షయితు మారభత్. ౭

టీక॥ రౌద్రః=భయంకరుండును; రా
క్షసః=కబంధుండు; తయోః=ఆ రామల
క్ష్మణులయొక్క; ఏతత్=ఈ; సంజన్వి
తం=మాటను; శ్రుత్వా=విన్నంత
నె; క్రుద్ధః=కోపమునొందినవాఁడై; త
దా=అప్పుడు; ఆశ్శం=కోటిని; విదా
ర్య=తెరచి; తో=ఆ రామలక్ష్మణులను;

భయముతుంపినటకు; ఆరభత్=పా
రంభించెను.

భయంకరాకారుండు నాకటం
ధుండు, రామలక్ష్మణులయామాటనువి
ని, కుపితుండు, యంత, నోరుజెరిచి, వా
రలన్నింగఁబోయెను.
అని, తాత్పర్యము.

తత స్తా దేవకాలజ్ఞౌ భిక్షాభ్యామేవ రాఘవా

అచ్ఛిందతాం సుసంవిగ్నౌ భాహూ తస్యాం సదేశతః. ౮

శ్రీమద్రామాయణము * ఆరణ్యకాండము. ౯౫౫

స ౩౦

టీక॥ తతః=అంత; దశకాలజ్ఞా=జ్ఞాన్ చ్చిందతాం=నజ్జగి.
 శకాలముల నెఱింగిన; తా=ఆ; రాఘవంజితమునందేకాలమునందే
 వా=రామలక్ష్మణులు; శర్కాభ్యామేవ=వికతవ్యమోచకం-గాఁ జెలిసినట్టి
 కత్తులచేతనె; సుసందిగ్ధా=మిక్కిలి యారామలక్ష్మణులు, భయంబున వ
 యుభయమునొందినవగు; తస్య=ఆకడండుచున్న కిబంధుని రెండుచేతులను,
 బంధునియొకటి; బాహు=చేతులను; మూఁపులవలకుఁ శర్కాంబులచే ఖండిం
 అంసచేతః= మూఁపులయందు; ఆచెను. అని, తాత్పర్యము.

దక్షిణో దక్షిణం బాహు మసక్త మసినా తతః
 చిచ్ఛేద రామో వేగేన సవ్యం వీరస్తు లక్ష్మణః ౯

టీక॥ తతః=అంత; దక్షిణం=సమచ్ఛేద(అధ్యాహృతము)= నజ్జగెను.
 ధుండగు; రామః=రాముడు; అని అంత, సమధుండగు రాముండు,
 నా=కత్తిచేత; దక్షిణం = కుడిదైన; వేగంబున, ఎంతమాత్రము అడ్డములే
 బాహుం=చేతిని; అసక్తం=అడ్డి లేకుం కుండనట్లు, కిబంధుని కుడిఘజమును
 డునట్లుగా; వేగేన=వేగముచేత; చి ఖండించెను; పరాక్రమశాలియుగులక్ష్మ
 ఛేద=నజ్జగెను. వీర=పరాక్రమశా ణుండు, ఎడమచేతిని నజ్జగెను.
 లియుగు; లక్ష్మణస్తు=లక్ష్మణుండు మా అని, తాత్పర్యము.
 త్రమ; సవ్యం=ఎడమదిగుచేత; చి

సపపాత మహాబాహు ఛిన్నబాహు మహాస్వనః
 ఖంభ గాంధ దిశశ్చైవ నాదయో జలదోయథా. ౧౦

టీక॥ మహాబాహుః=పెద్దచేతులు వ=ఆకాశమును; గాంధ= భూమిని;
 గల; సః= ఆకబంధుడు; ఛిన్నబా దిశశ్చైవ=దిక్కులను; నాదయో =
 హుః=నజ్జగింబడిన చేతులుగలవాఁడై; ధ్వనింపఁజేయుచు; పపాత=పడెను.
 మహాస్వనః=అధికమయినధ్వనిగలవాఁ మహాబాహుండగునాకబంధుండు,
 ఁడై; జలదోయథా=మేఘమువలె; ఖం చేతులుదెలి, పేరెలుంగుననడుచు, మే

ఘమువలె ధూమ్యాకాశంబులనుదిక్కు-బడెను.

లనబ్రతిధ్వనిగదురగజేంచుచు, నేలం అని, తాత్పర్యము.

స నికృతై భుజౌ దృష్ట్యా శోణితౌఘ పరిప్లుతః

దీనః పస్రచ్చ తా వీరా కాయవా మితిదానవః. ౧౧

టీక॥ సః=ఆ; దానవః=కబంధుఁ మీరలు; కా=ఎవ్వరు? ఇతి=అని; ప
దు; శోణితౌఘపరిప్లుతః=నెత్తురుప్రవా ప్రచ్ఛ=అడిగెను.
హముచే దడుపఁబడినవాడై; నికృ అకబంధుండు, నెత్తుటందోఁగుచు
తై=నఱకఁబడిన; భుజౌ=చేతులను; దనచేతులురెండును ఖండింపఁబడుటను
దృష్ట్యా=చూచి; దీనః=గర్వముడిగిన గని దీనుండై, వీరులగు నారామలక్ష్మ
వాడై; తా=ఆ; వీరా=పరాక్రమశా ణులంజూచి, “మీరలెవ్వరు?” అనియడి
లులగురామలక్ష్మణులను; “యవాం= గెను. అని, తాత్పర్యము.

ఇతి తస్య బ్రహ్మణస్య లక్ష్మణ శ్శుభలక్షణః

శశంస రాఘవం తస్య కబంధస్య మహాశ్వనః. ౧౨

టీక॥ ఇతి=ఇట్లు; తస్య=ఆకబం ఁ; రాఘవం = రాముని; శశంస=
ధుండు; బ్రహ్మణస్య=చెప్పుచుండఁగా; చెప్పెను.
శుభలక్షణః = మంగళశరములగులక్షణ ఇట్లు, కబంధుండడుగ, మంగళలక్ష
ణములుగల; లక్ష్మణః=లక్ష్మణుండఁడు; మ ణుండగులక్ష్మణుండు, మహాపరాక్రమ
హాశ్వనః=అధికమయినపరాక్రమము శాలియుగునతనికి, రామునివృత్తాంతం
గల; తస్య=ఆ; కబంధస్య=కబంధున బుచెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

అయ మిత్యైకుదాయాదో రామోనామ జనై శ్శృతః

అన్యైవా వరజం విద్ధి భ్రాతరం మాంచ లక్ష్మణమ్. ౧౩

టీక॥ అయం= ఈతఁడు; ఇత్యైకుదాయాదః=ఇత్యైకువంశమునఁ బుట్టి

శ్రీమద్రామాయణము * ఆరణ్యకాండము. ౧౭

స ౨౦

న దశరథమహారాజుకొడుకు. రామో	ఎటుంగుము.
నామ=రామండని; జన్మై=జన్మలచే	ఈతడు, ఇత్వోకువంశంబునంబు
త; శ్రుతః=విసంబడినవాడు. మాం	ట్టిన దశరథమహారాజు కుమారుడు;
ద=నన్ను; అన్యైవ=ఇతనియొక్క	ఇతనిరాముండని జన్మలుపిలుతురు; నేన
యె; అవరజం= వెనుకంబుట్టిన; భ్రా	తనితమ్ముడ లత్కణుండను.
తరం=తోబుట్టువునుగాన; లక్ష్మణం=	అని, తాత్పర్యము.
లక్ష్మణుండనుపేరుగలవానిగాను; విధి=	

అస్య దేవప్రభావస్య వసతో విజనే వనే

రక్షసా పహృతా పత్నియా మిచ్ఛంతా విహ గతౌ. ౧౪

టీక||విజనే=జన్మలులేని; వనే=అడ చ్చినామో.

వియందు; వసతః=ఉండునట్టి; దేవప్ర	విజనంబగువనంబునవాసముసేయు
భావస్య=దేవతయొక్కప్రభావమువం	చున్నదేవేంద్రప్రకాశముడగునీరాము
ట్టిప్రభావముగల; అస్య=ఈరాముని	నిభార్యను రాక్షసుండొకడపహరించి
యొక్క; పత్ని=భార్య; రక్షసా=రా	నాడు ; మేమాదిదన వెదకుకొనుచు
క్షసునిచేత; అపహృతా=అపహరింపఁ	యిచ్చుటకేవచ్చినాము.
బడినది. యాం=ఎవ్వతెను; ఇచ్ఛంతా=	అని, తాత్పర్యము.
వెదకుచు; ఇహ=ఇచ్చటికి; ఆగతౌ=వ	

త్వంతు కోవా కిమథాంవా కబంధసదృశో వనే

ఆస్యనో రసి దీప్తేన భగ్నజంక్షా వివేష్టసే. ౧౫

టీక త్వంతు=నీవును; కోవా=ఎవ్వఁ	నే=అమ్మనందు; దీప్తేన=ప్రకాశిం
డవు? కిమథాంవా=ఎందుకొఱకు; వ	చుచున్న; ఆస్యన=అమ్మతో; వివేష్ట
నే= అడవియందు; కబంధసదృశః=	నే=పొరలుచున్నావు?
ముండెముతోసమానుడనై; భగ్నజం	నీవెవ్వఁడవు? కబంధాకారుండనై, పి
ఘః=విడిగినపిక్కలుగలవాడనై; ఉర	క్కలుడలయులేక, అమ్మనప్రకాశ

మానంబగునోరుగలిగి, యివ్వనంబునఁ | కబంధునితోఁజెప్పెను.
బొరలుచున్నాచేరి అని, లక్ష్యముండు, | అని, తాత్పర్యము.

ఏవ ముక్తః కబంధస్తు లక్ష్యజే నో న్తరం వచః
ఉవాచ పరమవ్రీత స్తదింద్ర వచనం స్తరీక

టీక॥ కబంధస్తు=కబంధుఁడును; ల | వాచ=చెప్పెను.
త్వజేన=లక్ష్యమునిచేత; ఏవ=ఇట్లు; | కబంధుండు, లక్ష్యమునిమాటనువి
ఉక్తః=చెప్పఁబడినవాఁడై; తతే=అ; | ని, పూర్వముతనకింద్రుఁడుచెప్పిన మా
ఇంద్రవచనం= ఇంద్రునిమాటను; స్త | టలందలంకుకొని, శాపావసానకాల
రక=తలంచుచు; పరమవ్రీతః=బికిరి | ము వచ్చినదని పరమసంతుష్టుండై, యి
లియు సంతోషమునొందినవాఁడై; ఉ | ట్లనిచెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.
త్తరం=బదులియినవచః=మాటను; ఉ

స్వాగతం వాం నరవ్యాఘ్రా దిష్ట్యా పశ్యామి చావ్యహమ్
దిష్ట్యాచే మా నికృతా మే యువాభ్యాం బాహుబంధనా.౧౩

టీక॥ నరవ్యాఘ్రా= పురుషశ్రేష్ఠస్థా=ధాగ్యముచేత; యువాభ్యాం=
లారా! వాం=మీకు; స్వాగతం=సుఖము | మీచేత; నికృతా=చేదించఁబడినవి.
తోడిరాక; అస్తు(అధ్యాహృతము)=అ | పురుషశ్రేష్ఠలారా! మీకుస్వాగతం
గుఁగాక. యువాం= మిమ్మును; అ | బగుఁగాక; నాధాగ్యవశంబునమీదర్శ
హం=నేను; దిష్ట్యా=ధాగ్యముచేత; ప | నంబునాకుఁగలిగినది; నాధాగ్యవశంబు
శ్యామిచాపి=చూడనుటాచుచున్నాను. | ననె, నాధుజగిఱిరంబులురెండునుమీచే
మేనాయొక్క; బాహుబంధనాద=చే | చేపించఁబడుటయు, నాకుఁ బ్రాప్తమ
తుల బంధించునట్టి మూఁపులును; ది | యినది. అని, తాత్పర్యము.

విరూపం యచ్చ మే రూపం ప్రాప్తం హ్యవినయా ద్యథా
తన్నే శృణు నరవ్యాఘ్రా తత్త్వత శృంసత స్తవ.౧౪

శ్రీమద్రామాయణము * ఆరణ్యకాండము. ౯౬౯

స ౭౧

టీక॥ నరవ్యామి=పురుషశ్రేష్ఠుండ; తః=చెప్పుచున్న; మే(మేతే)=నావలన;
 వగురాముడా! యథా=ఎట్లు; మే= శృణు=వినుము.
 నాకు; ఆవినయాత్=దౌష్ట్యమువలన; పురుషోత్తముడవగు రాముడా!
 విరూపం=వికృతమయిన; రూపం=ఆ నాయవినయ దోషంబున, నాకీవికృత
 కారము; ప్రాప్తంహి (ఇతి) యత్= రూపముగల్గినవిధంబంతయు, నీకు
 పొందఁబడినదనునది యేదిగలదో; త ధాతముగాఁ జెప్పెదను; వినుము.
 త్ = ఆవృత్తాంతమును; తవ=నీకు; అని, తాత్పర్యము.
 తత్త్వతః=యథార్థముగా; శంస

ఇత్యామే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికాండే,

ఆరణ్యకాండే, సప్తతితమస్సగః.

ఇది, సప్తాథము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్రీ

వ్యాఖ్యానంబునందు, ఆరణ్యకాండ సప్తతితమస్సగఃటీక,

ముగిసినది.

అ

ఏక సప్తతితమ సర్గ ప్రారంభః.

పురా రామ మహాబాహూ మహాబల పరాక్రమ

రూపమాసీ న్నమాచింత్యం త్రిషు లోకేషు విశ్రుతం. ౧

యథా సోమస్య శక్రస్య సూర్యస్యచ యథా వపుః

టీక॥ మహాబాహూ=గొప్పవగునే
 తులుగల; మహాబలపరాక్రమ=అధిక
 మయినబలమును ఓరాక్రమమునుగల;
 రామ=రాముడా! సోమస్య=చంద్రు
 నియొక్క; వపుః(అధ్యాత్మతము)య

థా=దేహమువలె; శక్రస్య=ఇంద్రుని
 యొక్కయు; సూర్యస్యచ=సూర్యునియొ
 క్కయు; వపుర్యథా= దేహమువలె;
 పురా=మున్ను; మమ=నాకు; అచి
 త్యం=ఎన్నరానిదియు; త్రిషు=మూ

౧౨

<p>దైన; లోకేషు = లోకములయందును; విశ్రుతం = ప్రసిద్ధంబునగు; రూపం = రూపము; ఆసీత్ = ఉండినది.</p> <p>మహాబాహుండవు మహాబలపరాక్రమశాలివగు రాముడా! చంద్రునకు</p>	<p>ను ఇంద్రునిని సూర్యునకును బోలెమున్న నాకు అచింత్యంబును ముగ్ధులందును బ్రసిద్ధంబునగు దివ్యరూపంబుగలిగియుండినది. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

సోహం రూప మిదం కృత్వా లోకవిశ్రాసనం మహత్. ౨
 ఋషీ న్యనగతా నామ త్రాసయామి తతస్తతః

<p>టీక॥ రామ = రాముడా! సః = అట్టి; అహం = నేను; లోకవిశ్రాసనం = లోకములను భయపఱచునట్టి; మహత్ = గొప్పదగు; ఇదం = ఈ; రూపం = రూపును; కృత్వా = చేసి; తతస్తతః = తచ్చటచ్చట; వనగతా = అడవినిగొందిన; ఋషీ = ఋషులను; త్రా</p>	<p>సయామి = భయపఱచుచుంటిని. అట్టిదివ్యరూపధరుండనగు నేను, లోకంబులకు భయంబుగలిగించు నట్టి యీమహాభయంకరరూపంబుదాల్చి, వనంబులనుండు ఋషులను, భయపెట్టుచుంటిని. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	---

తతస్థూలశిరానామ మహాషిః కోపితో మయా. ౩
 సంచిన్వ స్వివిధం వన్యం రూపేణ నేన ధర్షితః

<p>టీక॥ తతః = అంత; వివిధం = నానావిధమయిన; వన్యం = అడవియందుంట్టి నపవార్థకమును; సంచిన్వ = వెడకుచున్నట్టి; స్థూలశిరానామ = స్థూలశిరుండను; మహాషిః = పూజ్యుడైన ఋషి; మయా = నాచేత; అనేన = ఈ; రూపేణ = రూపముచేత; ధర్షితః = అవమానింప</p>	<p>బడినవాడై; కోపితః = కోపమునొందఁజేయఁబడినాడు. అంత, నొకప్పుడు, కందమాగులంబులకు గావనంబునకువచ్చిన స్థూలశిరుండనుమహాషిఃని, నేను ఈరూపంబునధర్షించి, యతనికిఁగోపంబుగలుగఁజేసినాను. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	---

తేనా హ ముక్తః ప్రేక్ష్యేవం ఘోరశాపాభిధాయినా. ౪

ఏత దేవ నృకంసంతే రూప మస్తు విగహితమ్

టీక || అహం=నేను ; ఘోరశాపా'స్తు=అగుఁగాక. "ఏవం=ఇట్లు; ఉక్తిః=భిధాయి నా=భయంకరమయిన శాప చేప్పఁబడినాను. మునుజెప్పనట్టి ; తేన=అస్థులశిరుని అంత, నాస్థులశిరుండు, నన్ను చేత; ప్రేక్ష్య=చూచి; "తే=నీకు; నృజూచి," త్రూరుంబునునిందితంబునగు ఈ కంసం=కూరంబును; విగహితం=యాకార మెనకెల్ల ప్పడు నుండుఁగాక" నిందింపఁబడినదియునగు; ఏతత్=ఈ; యవిభయంకరంబగు శాపంబునంగ రూపమేవ=అకారమె; తే=నీకు; అను. అని, తాత్పర్యము.

స మయా యాచితః క్రుద్ధ శ్శాపస్యాం తో భవే దితి. ౫
అభిశాపకృతస్యే తి తేనేదం భాషితం వచః

టీక || క్రుద్ధః=కోపమునొందిన; ట్లు; ఇదం=ఈ; వచః=మాట; భాసః=అమహాహి; మయా=నాచేత; అషితం=చెప్పఁబడినది. భిశాపకృతస్య = అపరాధముచేసే కుపితుండగునమ్మహాహింజూచి నే యింటిన; శాపస్య = శాపమునకు; ను, నాయపరాధముచే గలిగినయీ శాపమునకు , అంతముననుగ్రహిం అంతః=తుది; భవేత్ = అగుఁగాక. శాపమునకు , అంతముననుగ్రహిం ఇతి=అని; యాచితః=యాచింపఁబడి వుండనిప్రాధికారిని; ఆయనయిట్లని నాడు. తేన=ఆయనచేత; ఇతి=ఇ యానతిచ్చెను. అని, తాత్పర్యము.

యదా చ్చిత్వా భుజౌ రామ స్త్వాం దహే ద్విజనే వనే. ౬
తదా త్వం ప్రాప్స్యసి రూపం స్వ మేవ విభ్రలం శుభమ్

టీక || యదా=ఎప్పుడు; రామః=తే=దహించునో; తదా = అప్పుడు; రాముండు; విజనే=జనులులేన; వనే=త్వం=నీవు; స్వం=నీదైన; విభ్రలం=అడవియందు; భుజౌ = చేతులను; భివికాలమును; శుభం=మంగళశకరంబు నగు; రూపం=రూపమును; ప్రాప్స్యసి

సే=పొందఁగలవు.

ఎప్పుడు, రాముండువిజనంబగునరణ్యంబునకువచ్చి, సీచేతులుఖండించి: న్నుదహించునో, అప్పుడు, నీవుశాపవిముక్తుం

డవై, దివ్యంబునునుందరంబునగునీరూపంబునొందఁగలవు. అని, యాముషిచెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

శ్రీయో విరాజితం పుత్రం దనో స్త్వం విధి లక్ష్మణ. ౭
ఇంద్రకోపా దిదం రూపం ప్రాప్త మేవం రణాజితే

టీక॥ లక్ష్మణం=లక్ష్మణుడా! త్వం= నీవు; మాం(అధ్యాత్మకము) = నన్ను; దనో=దనువంశమునందుం బుట్టిన; శ్రీయః=శ్రీయునువానియొక్క; పుత్రం=కొడుకునుగా; విధి=ఎఱుంగుము. రణాజితే=యుద్ధధూమియందు; ఇంద్రకోపాత్ = ఇంద్రునికోపమువలన; ఏవం=ఇట్టి; ఇదం=ఈ; రూపం=

ఆకారము; ప్రాప్తం=పొందఁబడినది లక్ష్మణుడా! నేను దనువంశజుడైన శ్రీయునువాని పుత్రుండనని యెఱుంగుము; యుద్ధధూమియందు, ఇంద్రునికోపంబున, నాకిట్టి, కబంధరూపంబుపొందినది. అని, తాత్పర్యము.

అహం హి తపసో గ్రేణ పితామహ మతోషయః. ౮

దీఘమాయు స్స మే ఛాదా తతో మాం విభ్రీమా స్పృశత్

టీక॥ అహం=నేను; ఉగ్రేణ=భయంకరమయిన; తపసా=తపస్సుచేత; పితామహం = బ్రహ్మదేవుని; అతోషయం=సంతోషించఁజేసినాను. సః=ఆ బ్రహ్మదేవుడు; మే=నాకొఱకు; దీఘం=అధికమయిన; ఆయుః=ఆయుస్సును; పాదాత్=ఇచ్చెను. తతః=

అంత; విభ్రీమః=గర్వము; అస్పృశత్=తాఁకెను. నేనంతభయంకరమగు, తపస్సుగావించి, బ్రహ్మదేవుని సంతోషపెట్టెని; అతండునాకు దీఘాయుస్సునొసంగెను; అంతనాకు మిక్కిలియు గర్వంబుగలిగెను. అని, తాత్పర్యము.

దీఘమాయు మయా ప్రాప్తం కిం మే శక్రః కరిష్యతి. ౯

శ్రీమద్రామాయణము * అరణ్యకాండము. ౯౭౩

స ౭౧

ఇత్యే వం బుద్ధి మాస్థాయ రణే శక్ర మధశ్శయమ్

టీక॥ మయా=నాచేత; దీక్షాం=అ	ఇంద్రుని; అధిష్ఠాయం=ఎదిరించితిని.
ధికమయిన; ఆయుః=ఆయుస్సు; పా)	దీక్షాయుస్సును బొందితిని; ఇంక
ప్తం=పొందఁబడినది. మే=నాకు ; శ	నన్ను జేవేంద్రుండేమి చేయఁగలడు?
క్రం=ఇంద్రుడు; కిం=ఏమిటిని; కరిష్య	అనఁతలచినను , యుద్ధంబున జేవే
తి=చేయఁగలడు? ఇతి=అని; ఏవం=ఇ	ద్రు నెదిరించితిని.
ట్లు; బుద్ధిం=బుద్ధిని; ఆస్థాయ=ఆవలం	అని, తాత్పర్యము.
బించి; రణే=యుద్ధమునందు; శక్రం=	

తస్య బాహుప్రముక్తేన వశేణ శతసర్వతా. ౧౦
సక్తిసీచైవ మూర్ధాచ శరీరే సంప్రవేశితమ్

టీక॥ తస్య= ఆయింద్రునియొక్క;	తం=ప్రవేశింపఁజేయఁబడినది.
బాహుప్రముక్తేన=ఘటముచేఁబ్రయో	ఆయింద్రుండు ప్రయోగించిన శత
గింపఁబడిన; శతసర్వతా=నూతనములు	ధారఁబగు వజ్రాయుధము, నాతోడ
గల; వశేణ=వజ్రముచేత; సక్తిసీచై	లను తలను, జహములొపలికిఁద్రోసి
వ=తోడఁబడు; మూర్ధాచ=తలయు	సినది. అని, తాత్పర్యము.
ను; శరీరే=జహమునందు; సంప్రవేశి	

స మయా యాచ్యమానస్స న్నానయ ద్యమసాదనమ్. ౧౧
ఫితామహ పచ స్సశ్యం త ద స్త్వితి మమా బ్రవీత్

టీక॥ సః=ఆయింద్రుడు; మయా=	వచః=బ్రహ్మజేవునిమాట; సత్యం=అ
నాచేత; యాచ్యమానస్స=ప్రార్థిం	బద్ధముకానిది; అస్తు=అగుఁగాక; ఇతి=
పఁ బడుచున్నవాఁడగుచు; యమసాద	అని; మమ=నాకు; అబ్రవీత్=చెప్పెను.
నం=యమనియింటిని; నానయత్=	నన్నువధించి వేయుమని నేనంత
పొందింపలేదు. తత్=ఆ; ఫితామహ	ప్రార్థించినను, ఇంద్రుండు నన్ను వ

ధింపడయ్యె; బ్రహ్మదేవుండు నాండు | యతండు నాకుఁజెప్పెను.
నిజాసంగినవరమునత్యము కావలెనని, | అని, తాత్పర్యము.

అనాహరిః కథం శక్రో భగ్నసక్తిశిరోముఖః. ౧౨
వశ్రేణా భిహతః కాలం సుదీఘం మపి జీవితమ్

టీక || వశ్రేణ=వశ్రాయుధముచే సమర్థుండ నగుదును?
త; అభిహతః=కొట్టఁబడినవాడనై; వశ్రాయుధముచేఁగొట్టఁబడి, తా
భగ్నసక్తిశిరోముఖః=విడిగినతొడలు డలును తలయునునోరునువిడిగి, తిను
ను తలయునునోరునుగలవాడనై; అ టకునోరుగూడలేమింజేసి, యిట్లునిరా
నాహరిః = ఆహారములేనివాడనై; హరియందనై దీఘకాలమెట్లు జీవితము
సుదీఘం=మిక్కిలియుదీఘమయిన; ను? అనినేంద్రునితోఁజెప్పితని.
కాలం = కాలమును; జీవితమపి=బ్ర అని, తాత్పర్యము.
తుకుటకుఁగూడ; కథం=ఎట్లు; శక్తిః=

ఏవ ముక్తస్తు మే శక్రో బాహూ యోజన మాయతౌ. ౧౩
ప్రాదా దాస్యంవ మే కుక్షౌ తీక్షణంష్ట్ర పకల్పయత్

టీక|| శక్తిః=ఇంద్రుడు; ఏవం= నోటినిగూడ; అకల్పయత్ = నిమిశం
ఇట్లు; ఉక్తస్తు=చెప్పఁబడిన వాడై చెను.
నంతనే; మే=నాకు; యోజనం=ఆమ ఇంద్రుండు, నామాటనువిని, ఆమడ
డ; ఆయతౌ=నిడువులయిన; బాహూ= దూరముదీఘములయిన బాహువుల
చేతులను; ప్రాదాత్=ఇచ్చెను; మే= నురెంటినినాకొసంగను; మఱియునా
నాకు; కుక్షౌ=కడుపునందు; తీక్షణం కడుపునందు, కఱకుకోఁబలతోనోరుని
ష్ట్రం=కఱకుకోఁబలుగల; ఆస్యంవ= ముఖంచెను. అని, తాత్పర్యము.

సో హం భుజాభ్యాం దీర్ఘాభ్యాం సంకృష్యా స్థిక్ వనేవరాక్. ౧౪
సింహద్విపమృగవ్యాఘ్రాక్ భక్షయామి సమం తతః

శ్రీమద్రామాయణము * అరణ్యకాండము. ౧౭౫

స ౭౧

శ్లో

శ్లో

టీక సః=అట్టి; అహం=నేను; దీ	మంతతః=అన్నిటిని; భక్షయామి=తి
ఘోభ్యాం = నిడుపులయిన; భుజా	నుచున్నాను.
భ్యాం=చేతులచేత; అస్మిక్=ఈ; వ	అట్టినేను, ఇవ్వనంబునకువచ్చినసిం
నే=అడవియందు; చరా=తిరుగుచు	హంబులును ఏనుగులునుమృగంబులును
న్న; సింహద్విపమృగవ్యాఘ్రా=సిం	వ్యాఘ్రుంబులును మొదలగుమృగంబులనె
హమలనుఏనుగులను జింకలను పెద్దపు	ల్ల, దీఘఘజంబులనాకషించుకొని,
లులను; సంకృప్య=అకషించుకొని; స	భక్షించుచున్నాను. అని, తాత్పర్యము.

స తు మా మబ్రవీ చింద్రో యదా రామ స్సలత్కణః. ౫౧
 ఛేత్స్యతే సమరే బాహూ తదా స్వగం గమిష్యసి

టీక యదా=ఎప్పుడు; సలత్కణః=	ద్రుండును; మాం=నన్నుఁగూచి; అ
లత్కణనితోఁగూడిన; రామః=రాముఁ	బ్రవీత్=చెప్పెను.
డు; సమరే=యుద్ధమునందు; బాహూ=	ఎప్పుడు రామలత్కణులువచ్చి, యు
చేతులను; ఛేత్స్యతే=నజకునో; తదా=	ద్ధంబున నీబాహువులను ఛేదించురో,
అప్పుడు; స్వగం=స్వగమును; గమి	అప్పుడునీవు స్వగంబు నొందఁగలవు;
ష్యసి=పొందఁగలవు. ఇతి (అధ్యాత్మ	అనియంద్రుండును నాతోఁజెప్పెను.
తము)= అని; సః=అ; ఇంద్రుఁడు=ఇం	అని, తాత్పర్యము.

అనేన వపుషా రామ వనే స్థి నాజినత్తమ. ౧౬
 యద్య త్వశ్యామి సర్వస్య గ్రహణం సాధు రోచయే

టీక రాజసత్తవ= రాజశ్రేష్ఠుండ	అన్నిటియొక్క; గ్రహణం=గ్రహించు
వగు; రామ=రాముఁడా ! అనేన=	టను; సాధు=మంచిదానిఁగా; రోచ
ఈ; వపుషా=ఈశరీరముతో; అస్మిక్=	యే=తలంచుచున్నాను.
ఈ; వనే=అడవియందు; యద్యత్=	రాజశ్రేష్ఠుండవగు రాముఁడా! ఈ
చేసిచేసి; పశ్యామి=చూచుచున్నానో;	శరీరమువచ్చినది మొదలు ఇవ్వనంబునవి
తస్య(అధ్యాత్మతము)=అ; సర్వస్య=	దేదిచూచుచున్నానో, దానిసంతయు

శ్లో

శ్లో

భక్షింపవలెననియె నాకుఁ దోచుచు ని చూచుటలేదు. అని, తాత్పర్యము. న్నది; ఇదిభక్త్యముఇదియభక్త్యము అ

అవశ్యం గ్రహణం రామో మన్యే హం స ముపైవ్యతి. ౧౭
ఇమాం బుద్ధిం పురస్కృత్య దేహన్యాసకృతశ్రమః

టీక॥ అవశ్యం=తప్పక; రామః=రా రసక్రూత్య=మన్నిడుకొని; వలే(అ ముందు; గ్రహణం = గ్రహింపబడు ధ్యాహృతము)=ఉన్నాను. వాఁడుగా; సముపైవ్యతి=రాగలఁడు. రాముండుతప్పక నాయొద్దకు వచ్చి ఇతి(అధ్యాహృతము)=అని; అహం= ను, అని, యమ్మహాషిఁజెప్పినమాటచే నేను; మన్యే= తలంచుచున్నాను. దే దృఢమైనవ్యక్తము గలవాఁడనై, దే హన్యాసకృతశ్రమః= దేహరక్షణము హరక్షణమునందు, ఎంతో శ్రమముగ నందుఁజేయఁబడిన శ్రమము గలవాఁడ లగుచున్నను, ఓర్చినరాకెదురు చూ నై; ఇమాం=ఈ; బుద్ధిం=బుద్ధిని; పు చుచున్నాను. అని, తాత్పర్యము.

స శ్వం రామో సి భద్రం తే నా హ మన్యేన రాఘవ. ౧౮
శక్యో హంతుం యథా తత్త్వ మేవ ముక్తం మహాషిఁశా

టీక॥ రాఘవ=రాముఁడా! త్వం= లభియ్యదనుమహాషిఁజేత; ఏవం = ఇ నీవు; సః=ఆ; రామః= రాముఁడవు; ప్లు; ఉక్తం=చెప్పబడినది. అని=అగుచున్నావు! తే=నీకు; భద్రం= రాముఁడా! నీవారాముఁడవె వచ్చి మంగళము. అస్తు(అధ్యాహృతము)= నావు; నన్నువధించుటకు మఱియొకని అగుఁగాక. అహం=నేను; అనేన=ఇ కెంతమాత్రమలవిగాదు; ఇదియధార్థ తరునిచేత; హంతుం=చంపుటకు; స ము; ఈప్రకారమ్మహాషిఁయానతిచ్చె శక్యః=అలవిగాను. యథా తత్త్వం= ను. అని, తాత్పర్యము. యథార్థముగా; మహాషిఁశా=స్థూ

అహం హి మతిసాచివ్యం కరిష్యామి నరవళభ. ౧౯
మిత్రంజైవో పదేత్యేమి యువాభ్యం సంస్కృతో గ్నివా

టీక || సరవళభ = పురుషశ్రేష్ఠుఁ డవగురాముఁడా! మీరలి
 డవగురాముడా! ఆహం = నేను ; యుద్ధమునాకుఅగ్నిసంసారిముగావించి
 వాభ్యాం = మీచేత ; అగ్నినా = అగ్నిచే నపిదప, నేనుమీకు, నాబుద్ధికోలదియో
 త; సంస్కృతః = సంస్కరింపఁబడిన దనచెప్పటయేగాక, మీకుండగువిత్తు
 వాఁడనై; మహిసాచివ్య = బుద్ధిసాహాయ్యమును; కరిష్యామిహి = చేసెనుగ
 రా! మిత్రంచైవ = స్నేహితుఁడగు అని, రామునితోఁజెప్పెను.
 డ; ఉపదేశ్యోమి = ఉపదేశించెదను. అని, తాత్పర్యము.

వీర ముక్తస్తు ధర్మాత్మాదనునా తేన రాఘవః. ౨౦
 ఇదం జగద వచనం లక్ష్మణస్యో పశ్యత్వతః

టీక|| ధర్మాత్మా = ధర్మబుద్ధిగల; గాద = చెప్పెను.
 రాఘవః = రాముఁడు; తేన = ఆ; దను ధర్మాత్ముండగురాముఁడు, దను
 నా = దనువంశమునంబుట్టిన కబంధుని వంశజుండగు నాకబంధునిమాటనువిని,
 చేత; ఏవం = ఇట్లు; ఉక్తస్తు = చెప్పఁబడి లక్ష్మణుండు సమీపంబునవినుచుండ, గ
 నవాఁడైనంతసే; లక్ష్మణస్య = లక్ష్మణుఁ డబంధుతో నిట్లనిచెప్పెను.
 డు; ఉపశ్యత్వతః = సమీపంబునవినుచుం అని, తాత్పర్యము.
 డగా; ఇదం = ఈ; వచనం = మాటను; జ

రావణేన హృతా భార్యా వసు సీతా యశస్వినీ. ౨౧
 నిమగ్నం తస్య జనస్థానా త్వహభ్రాతృ యథా సుఖమ్

టీక|| జనస్థానాత్ = జనస్థానమున; ల; సీతా = సీత; రావణేన = రావణుని
 నుండి; భ్రాతృసహ = తమ్మునితోఁ చేత; యథాసుఖం = సుఖముగా; హృ
 గూడ; నిమగ్నం తస్య = వెడలిన; మమ = తా = అచటించఁపఁడినది.
 నాయొకరి; భార్యా = భార్యయై నేను, దమ్మునితోడజనస్థానమునుం
 న; యశస్వినీ = అధికమయినకీర్తిగ డిచూరముగాఁ బోయియుండు నప్పు

దు, రావణుడు, మేమెవ్వరములేకం | ననాధార్యసీతను రావణుండుహరిం
దుటండేసి, సుఖముగా, పతివ్రతయై | చెను. అని, తాత్పర్యము.

నామమాత్రంతు జానామి సయాశం తస్య రక్షసః. ౨౨

నివాసంవా ప్రభావంవా వయం తస్య సవిద్యహే

టీక తస్య=ఆ; రక్షసః=రాక్షసుని	హే=ఎటుంగము.
యొక్క; నామమాత్రంతు= పేరును	ఆరాక్షసుని పేరుమాత్రము మా
మాత్రమే; జానామి= ఎటుంగుదును.	కుండెలియునుగాని, యతస్యముకి ప
వయం=మేము; తస్య=అతనియొక్క;	ట్టుగాని ప్రభావంబుగాని, రూపము
నివాసంవా=వాసస్థానమునుగాని; ప్ర	గాని మాకెంతమాత్రము దెలియదు
భావంవా=ప్రభావమునుగాని; సవిద్య	అని, తాత్పర్యము.

శీకాతానా మనాథానా వేవం విపరిధావతామ్. ౨౩

కారుగ్యం సదృశం కతుః ముపకారే చ వత్తతామ్

టీక శీకాతానాం= దుఃఖము	గ్యం=దయ; కతుః=చేయుటకు; స
చేబిడింపబడినవారలమను; అనాథా	దృశం=యుక్తము.
నాం = నాథుండులేనివారలమను; ఏ	దుఃఖితులును అనాథులును ఇట్లుది
వం=ఇట్లు; విపరిధావతాం=అల్లాడు	కులేక అల్లాడుచున్నవారలును బరొ
చున్నవారిలమను; ఉపకారే=ఉపకార	పకారాసక్తులునగు మావంటివారివి
మునందు; వత్తంతాచ (వత్తమానా	వయమయి, దయయుంచుట, యుక్త
నాంచ)= ఉన్నవారలమునగు; అస్మా	మయినది. అని, తాత్పర్యము.
కం(అధ్యాహృతము)=మాకు; కారు	

కాష్ఠాన్యా దాయ శుమోఽణి కాలే భగ్నాని కుంజరైః. ౨౪

భక్ష్యమ స్త్రావహం వీర శ్వభ్రే మహతి కర్ణితే

శ్రీ మద్రామాయణము * ఆరణ్యకాండము. ౧౭౯

స ౭౧

టీక॥ వీర = పరాక్రమవంతుడనగు కబంధుడా! వయం = మేము; కా	త్వాం=నిన్ను; ధత్యౌః = దహించెదము.
లే=బహుకాలమునందు; కుంజరైః= ఏనుగులచేత; భగ్నాః=విఘనబడినవియు; శుష్కాణి=ఎండినవియునగు; కాష్ఠానిః= ట్రైవీ; ఆదాయ=తీసిక	పరాక్రమవంతుడవగు కబంధుడా! ఏనుగులచేవిఘనబడిబహుకాలమైయుండుటచేత జక్కగా ఎండియుండుకట్టెలందీసి, పెద్దపల్లముద్రవీడ్చి, యందునిన్నుదహించెదము.
పుదగు; శ్వశ్శే = రంభిమునందు; అని, తాత్పర్యము.	

స త్వం సీతాం సమాచక్ష్య యేనవా యత్రవా హ్యతా. ౨౫
కురు కల్యాణ మన్యకం యదివానాసి తత్త్వతిః

టీక॥ సః=అట్టి; త్వం=నీవు; సీతాం= సీతను; సమాచక్ష్య=చెప్పము; యేన	కురు=చేయుము.
వా=ఎవ్వనిచేత; యత్రవా=ఎచ్చటికి; హ్యతా = అపహరింపబడినదో. తత్త్వతిః = యథార్థముగా; జానా	అట్టినీవు, యథార్థముగానెఱుంగుదువని, సీతయెవ్వనిచేనెచ్చటికిగొనిపోబడినదో, నాకుఁడెలియఁజేసి, మహాపకారముచేయుము. అని, రా
సియది=ఎఱుంగుదువే; అన్యకం= ముందుకబంధునితోఁజెప్పెను.	
మిక్ర-లియు; కల్యాణం=మంగళమున; అని, తాత్పర్యము.	

ఏవ ముక్తస్థు రామేణ వాక్యం దను రను శ్రమమ్. ౨౬
ప్రొవాచ కుశలో వస్తుం వక్తార మపి రాఘవమ్

టీక॥ వక్తారం=చెప్పుచున్న; రాఘవమపి=రామునిగూర్చియు; వస్తుం= చెప్పటకు; కుశలిః=సమభుండగు; దనుః = దనువంశమునఁబుట్టినకబంధుండు; రామేణ=రామునిచేత; ఏవం=ఇ	ట్లు; అను త్రయం= తనకన్నశ్రేష్ఠములేని; వాక్యం=మాటన; ఉక్తస్థు = చెప్పబడినవాడైనంత నె; ప్రొవాచ=చెప్పెను.
మాటలయందుఁబడితుండగు రా	

మనిలోఁగూడ మాటలాడుటకు నమ ఇట్లు, బదులుచెప్పెను.
 ధుం=డగునాకబంధుడు, రాముండు అని, తాత్పర్యము.
 చెప్పిన యుక్తమంబగు మాటనువిని,

దివ్య మస్త్రీ న మే జ్ఞానం నా భిజానామి మైధిలీమ్. ౨౭
 యస్తాం జ్ఞాస్యతి తం వక్ష్యే దగ్ధ స్సం రూప మాస్థితః

టిక॥ మే=నాకు; దివ్యం=ఉత్తమము గలదో; తం=అతని; వక్ష్యే=చెప్పె
 యును; జ్ఞానం=జ్ఞానము; నా స్త్రీ=లేదు. దను.
 మైధిలీం=నీతను; నాభిజానామి=ఎఱుం నాకు, దివ్యజ్ఞానములేదు; ధీతసంగతి
 గను. దగ్ధం=దహింపఁబడినవాడనై; నినేనెఱుగఁజాలను; నన్నుదహించియై
 స్సం=నాడైన; రూపం=ఆకారమును; నిపిన్కట, నానిజరూపమునొంది, నీతనె
 ఆస్థితః=హించినవాడనై; యః=ఎవ్వఁ టుంగఁగలవానింజెప్పెదను.
 డు; తాం=అనీతను; జ్ఞాస్యతి=ఎఱుంగఁ అని, తాత్పర్యము.

అదగ్ధస్య తు విజ్ఞాతుం శక్తి రస్తి న మే ప్రభో, ౨౮
 రాక్షసం తం మహావీర్యం సీతా యేన హృతా తవ

టిక॥ ప్రభో=రాజవగురాముడా! మాత్రము; శక్తిః=సామర్థ్యము; నా
 యేన=ఎవ్వనిచేత; తవ=నీయొక్క; సీ స్త్రీ=లేదు.
 తా=నీత; హృతా=అపహరింపఁబడిన రాజవగురాముడా! దహింపఁబ
 దో; తం=ఆ; మహావీర్యం=అధికమయి డుటకుమున్ననాకు, నీభార్యనుసీతనప
 నపరాక్రమముగల; రాక్షసం=రాక్షసు హరించిన మహాపరాక్రమ శాలియుగు
 ని; విజ్ఞాతుం=తెలిసికొనుటకు; అదగ్ధ రాక్షసునిఁజెలిసికొనుటకు, శక్తిలేదు.
 స్య=దహింపఁబడనట్టి; మమత=నాకు అని, తాత్పర్యము.

విజ్ఞానంహి మమ భ్రష్టం శాపదోషేణ రాఘవ. ౨౯
 స్మృతేన మయా ప్రాప్తం రూపం లోకవిగహితమ్

శ్రీమద్రామాయణము * ఆరణ్యకాండము. ౯౪౦

స ౭౧

టీక॥ రాఘవ=రాముడా! మమ= నాయొక్క; విజ్ఞానం= దివ్యజ్ఞానము; శాపదోషేణ= శాపముయొక్కదోషముచేత; భ్రష్టంహం=శనించినదిగాదా! మయా=నాచేత; స్వకృతేన=కార్యముచేత; లోకవిగహితం=లోకులచేసిందింపబడిన; రూపం=రూపము; ప్రా

ప్రం=పొండబడినది. రాముడా! శాపముచేనాదివ్యజ్ఞానమునశించినది; అట్లు, నేనుజేసికొన్నదుష్కృతమువలననే, యీలోకసిందితమగురూపంబునునాకుఁగల్గినది. అని, తాత్పర్యము.

కింతు యావన్నయా త్యస్తం సవితా శాంతవాహనః. ౩౦

తావ న్నా మవతే షీప్త్యా దహ రామ యథావిధి

టీక॥ రామ=రాముడా! కింతు= ఇంక నేమన్నను; యావత్= ఎంతవఱకు; సవితా=సూర్యుడు; శాంతవాహనః= అరిసినగుఱ్ఱములుగలవాఁడై; అస్తం=అస్తమయమును; సయాతి=పోవఁడో; తావత్=అంతలోపల; మాం=నన్ను; అవతే=పల్లమునందు; షీప్త్యా=

ఉంచి; యథావిధి=చక్కఁగా; దహ=దహించుము. రాముడా! సూర్యుడు, అరిసినగుఱ్ఱములతోఁగూడినవాఁడై, యస్తమయమునొందుకుమున్నె, నన్నుబల్లముననుంచి, చక్కఁగాదహించుము. అని, తాత్పర్యము.

దగ్ధ స్త్రయాహ మవతే న్యామేన రఘునందన. ౩౧

వత్సోమి తమహు విర యస్తం జ్ఞాన్యతి రాక్షసమ్

టీక॥ విర=పరాక్రమశాలివగు; యునందనే=రాముడా! అహం=నేను; త్వయా=నిచేత; న్యామేన=క్రమముచేత; అవతే=పల్లమునందు; దగ్ధః=దహింపబడినవాఁడనై; యః=యెవ్వడు; త్వం=ఆ; రాక్షసు=రాక్షసుని; జ్ఞాన్యతి=ఎఱుంగఁగలఁడో; తం=అట్టివాని; అహం=నే

ను; వత్సోమి=చెప్పెదను. పరాక్రమశాలివగురాముడా! నీవునన్నుఁగ్రమంబుగాఁ, బల్లంబుననుంచినహించినపిదప, నేను నీతనపహించినరాక్షసు నెఱుంగఁగలయట్టివాని, నీకుఁజెప్పెదను. అని, తాత్పర్యము.

ప్రతిపదాండ్ర టీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౩౦

తేన సఖ్యంచ కథావ్యం న్యాయవృత్తేన రాఘవ. ౩౨
కల్పయిష్యతి తే ప్రీత స్సాహాయ్యం లఘువిక్రమః

టీక॥ రాఘవ=రామఁడా! న్యాయ | ల్పయిష్యతి=చేయఁగలఁడు.
వృత్తేన= న్యాయముగలచరిత్రముగల; రామఁడా! న్యాయమునచరిత్ర
తేన=అతనితో; సఖ్యంచ= స్నేహము ముగలయావురువుతో స్నేహముగా
గూడ; కథావ్యం=చేయఁబడవలసినది; వింశ్రుము; అతండుమహాపరాక్రమవం
లఘువిక్రమః= శీఘ్రమునపరాక్రమ తుఁడు; సంతోషంబున నీకుసాహాయ్య
ముగలయతఁడు; ప్రీతః=సంతుష్టుడై; మునావించును. అని, తాత్పర్యము.
తే=నీకు; సాహాయ్యం=తోడ్పాటును; క

నహి తస్యా స్త్య విజ్ఞాతం త్రిషు లోకేషు రాఘవ. ౩౩
సర్వాక్ పరిస్పృతో లోకాక్ పురాషా కారణాంతరే

టీక॥ రాఘవ = రామఁడా! త్రి | నాఁడు.
షు=మూడైన; లోకేషు=లోకముల రామఁడా! అతనికిఁ దెలియనిప్రదే
యండు; తస్య=అతనికి; అవిజ్ఞాతం= శము మల్లోకంబులయందునులేదు; అ
తెలియనిది; నా స్తిహి=లేదుగదా! అ తండాక కారణమునకుఁ గా మున్నొక
సా=ఈతఁడు; పురా=మున్ను ; కార మాటునమ స్తలోకంబులనుం దిరిగియు
ణాంతరే = మఱియొక కారణమునకు న్నాఁడు. అని, కబంధుండు, రాముని
గా; సర్వాక్=సమ స్తములయిన; లో తోఁజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.
కాక్=లోకములను ; పరిస్పృతః=తిరిగి

ఇశ్యాషే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికాండ్యే,

అరణ్యకాండే, ఏకసప్తతితమస్సగః.

ఇది, సుప్తార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర

శ్రీమద్రామాయణము * ఆరణ్యకాండము. ౯౩

స ౨౨

వ్యాఖ్యానంబునందు, ఆరణ్యకాండైకసప్తతితమసగ్గతీక,
ముగిసినది.

అ

ద్వి సప్తతితమ సర్గ ప్రారంభః.

ఏవ ముక్తాతు తౌ వీరా కబంధేన నరేశ్వరా
గిరిప్రదర మాసాద్య పావకం విససజ్జతుః. ౧

టీక॥ నరేశ్వరా=మనుష్యులకుఁబ్ర	విససజ్జతుః=విడిచిరి.
ఘటగు; వీరా= పరాక్రమశాలులయి	మనుష్యేశ్వరులును బరాక్రమవం
న; తౌ=ఆరామలక్ష్మణులు; కబంధే	తులునగునారామలక్ష్మణులు, కబంధుం
న=కబంధునిచేత; ఏవం=ఇట్లు; ఉక్తౌ	దుచెప్పినమాటనువిని, కబంధునికలేబ
తు=చెప్పఁబడినవారలైనతనె; గిరిప్ర	దమను బర్వతంబులోని యొకపల్లము
దరం=పవతములోనిపల్లమును, ఆ	లోనుంచి, నిష్పంఠించిరి.
సాద్య=పొందించి; పావకం=నిష్పను;	అని, తాత్పర్యము.

లక్ష్మణస్తు మహాలాభి జ్వాలితాభి స్సమంతతః
చితామాదీ పయామాస సా ప్రజజ్ఞ్వల సర్వతః. ౨

టీక॥లక్ష్మణస్తు=లక్ష్మణుఁడున; జ్వ	డెను.
లితాభిః=మండుచున్న; మహాలాభి	లక్ష్మణుండునుజగ్గ-గామండినపే
భిః=పెద్దకొఱవికట్టెలచేత; చితాం=	ద్దకొఱపుల నలుప్రక్కలంబెట్టి చితినిజ
చితిని; సమంతతః=అంతటను; ఆదీప	క్క-గామండునట్లుగావింప, ఆచితివ
యామాస=మండించెను. సా=ఆచితి;	క్క-గామండునెను. అని, తాత్పర్యము.
సర్వతః=అంతటను; ప్రజజ్ఞ్వల=మం	

తచ్చరీరం కబంధస్య ఘృతపిండోపమం మహాత్
మేదసా పచ్చ మానస్య మందం దహతి పావకః. ౩

టీక॥ పచ్చమానస్య=దహింపఁబడుచున్న; కబంధస్య=కబంధునియొక్క;	దం=మెల్లఁగా; దహతి=దహించుచుండెను.
ఘృతపిండోపమం= నేతినమూహము తోఁబోయి-గల; మహాత్=గొప్పదగు;	గొప్పదగు నాకబంధునిక లేబరము ఘృతప్రాయమయియున్నన, మేదఃపూర్ణమగుటంజేసి, దానిని, అగ్నితిన్న తిన్నఁ
తత్=ఆ; శరీరం=దేహమును; పావకః=అగ్ని; మేదసా=మేదస్సుదేత; మం	గాదహించెను. అని, తాత్పర్యము.

న విధూయ చితా మాకు విధూ మోగ్నిరివో త్థితః
అరణే వాససీ బిభ్రీ న్నాలాం దివ్యాం మహాబలిః. ౪

టీక॥ మహాబలిః=అధికమయినబలముగల; సః=ఆకబంధుఁడు; ఆకు=శీఘ్రముగా; చితాం=చితి; విధూయ=తోసివేసి; అరణే(అరణి)=నిర్మలములయిన; వాససీ=వస్త్రములను; దివ్యాం=స్వర్గమునందుఁబుట్టిన; మా	లె; ఉత్థితః=లేచెను. మహాబలుఁడగు నాకబంధుఁడంత, శీఘ్రంబున చితిం ద్రోసివేసి, సమకాలములయినవస్త్రములను దివ్యంబగుమాలికనుందాల్చి, పొగలేసియగ్నికైవడింబ్రకాశించుచు, లేచెను. అని, తాత్పర్యము.
లాం=మాలికను; బిభ్రీత్=ధరించుచు; విధూమః=పొగ లేసి; అగ్నిరివ=నిప్పువ	

తత శ్చితాయా వేగేన భాస్వరో విమలాం బరః
ఉత్పపాతాకు సంహృష్ట స్సర్వప్రత్యంగధూషణః. ౫

టీక॥ తతః=అంత; సః(అధ్యాత్మతము)=ఆకబంధుఁడు; వేగేన=వేగముచేత; చితాయాః=చితియందుండి; భాస్వరః=ప్రకాశమానుండై; విమలాంబరః=స్వచ్ఛమయిన వస్త్రముగల వాడై; సంహృష్టః=సంతోషమునొందినవాడై;	
--	--

శ్రీమద్రామాయణము * ఆరణ్యకాండము. ౧౮౫

స ౭౨

సర్వప్రత్యంగభూషణః సమస్తముల
యిన ప్రత్యవయవములయందును సౌ
మ్యులుగలవాడై; ఆశు=శీఘ్రముగా;
ఉత్పపాత=వెడలెను.

అంత; నాకబంధుండు, దివ్యతే

జంబున వెలుంగుచు, నిమగ్నంబులగు వ
స్త్రంబులు ధరించి సమస్తావయవంబు
లందును భూషణంబులు దాచి సంతృప్తు
డై, వేగంబున నాచితినుండి బయలు వెడ
లెను. అని, తాత్పర్యము.

విమానే భాస్వరే తిష్ఠ్ఠ హంసయుక్తే యశస్కరే
ప్రభయాచ మహాతేజా దీశో దశ విరాజయత్. ౬

టీక || మహాతేజాః=అధికమయిన
కాంతిగలకబంధుండు; భాస్వరే=ప్ర
కాశించుచున్నదియు; హంసయుక్తే=
హంసలతోఁగూడినదియు; యశస్క
రే=కీర్తినిగల్గించునదియునగు; విమా
నే=విమానమునందు; తిష్ఠ్ఠ=ఉన్న
వాడై; ప్రభయాచ=కాంతిచేతను;
దశ=పదిమయిన; దీశః=దిక్కులను;

విరాజయత్=ప్రకాశింపఁజేయుచు, అ
భూతే (అధ్యాత్మతము)=ఉండెను.
మహాతేజుండగుకబంధుండు, ప్రకా
శమానంబును హంసలచేతలంకరింపఁ
బడినదియు యశస్కరంబునగు విమా
నంబునొంది, కాంతిచే దశదిశలవెలుం
గఁజేయుచుండెను. అని, తాత్పర్యము.

సోఽంతర్ముగతో రామం కబంధో వాక్యే వబ్రవీత్

టీక || సః=ఆ; కబంధః=కబంధుండు;
అంతర్ముగతః=ఆకాశమనొందినవా
డై; రామం=రామనిగూర్చి; వాక్యం=
మాటను; అబ్రవీత్=చెప్పెను.

ఆకబంధుండు, అంతర్ముగతమునను
డి, రామంబుని, యిట్లుచెప్పెను.
అని, తాత్పర్యము.

శృణు రాఘవ తత్త్వేన యథా సీతా మవాప్స్యసి. ౭

టీక || రాఘవ=రామఁడా! య
థా=ఎట్లు; సీతాం=సీతను; అవాప్స్య
సి=అవిధమును; తత్త్వేన=యాథా

సి=పొందఁగలవా; తథా (అధ్యాత్మత
ము)=అవిధమును; తత్త్వేన=యాథా

ప్రతిపదాంధ్ర టీకా తాత్పర్య సహితము.

స ౭౨

ధ్యము చేత; శృణు=వినుము.

రాముఁడా! నీకు సీతా కవివారకును

పాయమును యథాభకముగాఁ జెప్పెద

ను; వినుము. అని, తాత్పర్యము.

రామ వ ద్యుక్తయో టోక యాభి స్సర్వం విమృశ్యతే

టీక॥ రామ=రాముఁడా! యాభి=
చేసిచేత; సర్వం=సమస్తమును; విమృ
శ్యతే=అలాచింతించుచునో; తా: (అ
ధ్యాహృతము)=అట్టి; వట్=అటు
న; యుక్తయః=ఉపాయములు; లో
కే=లోకమునందు; వతకంతే (అధ్యా
హృతము)=ఉన్నది.

రాముఁడా! టోకంబున, సంధివిగ్ర
హయానాసనద్వైధీభావసమాశ్రయః
బులని యాటుఉపాయంబులుగలవు; వా
నింబట్టియే రాజులు సమస్తకార్యంబుల
ను నిర్వహించుకొందురు.
అని, తాత్పర్యము.

పరిమృష్టో దళాంతేన దళాభాగేన సేవ్యతే. ౮

టీక॥ దళాంతేన= దురవస్థయొక్క
పరిపాకముచేత; పరిమృష్టః=తాఁకంబ
డినవాఁడు; దళాభాగేన=దురవస్థయొ
క్కపరిపాకరూపమున యంశముగ
లవానిచేత; సేవ్యతే= సేవింపబడు

చున్నాఁడు.
కష్టమునొందినవాఁడు, తనవలెనేక
ష్టమునొందియున్నవానితోఁజేరి , కా
ర్యమునుసాధించుకొనును.
అని, తాత్పర్యము.

దళాభాగతో హీన స్త్వం హి రామ సలక్ష్యణః

యత్యేతే వ్యసనం ప్రాప్తం త్వయా దారపృథకాణమ్. ౯

టీక॥ రామ=రాముఁడా! యత్యే
తే=ఏమిత్తముచేత; త్వయా=నీచేత;
దారప్రథకాణం= దార్యనపహించు
టమును; వ్యసనం=కష్టము; ప్రాప్తం=
పొందఁబడినదో; తత్యేతే (అధ్యాహృ

తము)=అనిమిత్తముచేత; సలక్ష్యణః=
లక్ష్యణనితోఁగూడిన; వ్యం=నీవు; దళా
భాగతః= దురవస్థయొక్క పరిపా
కాంశమునొందినవాఁడవును ; హీనో
హి=తక్కువయినవాఁడవునుగాదా!

శ్రీమద్రామాయణము * అరణ్యకాండము. ౧౭౭

స ౭౨

రాముడా! నీవు, భార్యయవహా దురవస్థనొందిన వారలై తక్షణము
రింపబడి మహాదుఃఖము నొందియు యినారు అని, తాత్పర్యము.
న్నావుకావున, నీవును లక్ష్యమందున,

త దవశ్యం శ్వయా కార్య స్థ సుహృ త్సుహృదాం వర
అకృత్వా హి న తే సిద్ధి మహం పశ్యామి చింతయత్. ౧౦

టీక|| సుహృదాం = స్నేహితులలో చూడనుగదా!
పరి; వర = శ్రేష్ఠుడవగురాముడా! త రాముడా! అట్లుకావున, నీయట్లు
త్ = అందువలన; అవశ్యం = అవశ్యము దురవస్థాపిడితుండగువానికి నీవు స్నేహి
గా; శ్వయా = నీచేత; సు = అట్టి, దురవ తుండవయి, యతనినివవశ్యము స్నేహి
స్థ సుబాందినవాడు; సుహృత్ = స్నేహి తునిం గాఁజేసికొనవలయును; అట్లుచే
తుండుగా; కార్యం = చేయఁదగినవా యనియెడ, నీకుఁ గార్యసిద్ధియగునట్లు,
దు. అకృత్వా = చేయక; తే = నీకు; సి ఎంతయిలా చించినను నాకుఁ దోచలే
ద్ధి = కార్యసిద్ధిని; చింతయత్ = ఆలో చు. అని, తాత్పర్యము.
చించువాడనయ్యు; నపశ్యామి హి =

శూన్యతాం రామ వత్స్యామి సుగ్రీవోనామ వానరః
భ్రాత్రా నిరస్తః క్రుద్ధేన వాలినా శక్రసూనునా. ౧౧

టీక|| రామ = రాముడా! వత్స్యా స్త్ర = తలుచుటఁజేసినాడు.
మి = చేపెదను. శూన్యతాం = వినబ రాముడా! అట్టివానింజెప్పెదనువి
డుఁగాక. సుగ్రీవోనామ = సుగ్రీవుండ సుము; సుగ్రీవుండనువానరునొకఁని, అ
సుపేరుగల; వానరః = వానరుడు; క్రు తనియన్నయింద్రపుత్రుండగు వాలికో
ద్ధేన = కోపంబునొందిన; శక్రసూను పించి రాజ్యంబుననుండి తలుచుఁగొట్టి
నా = ఇంద్రునికొఱకుయిన; భ్రాత్రా- నాథు. అని, తాత్పర్యము.
అన్నయగు; వాలినా = వాలిచేత; నిర

ఋశ్యమూకే గిరివరే పంపా పర్యంతకోభితే

నివసత్యాశ్శవా స్విర శ్చతుర్థి స్పహవానరైః. ౧౨

టీక॥ అత్తవాన్ = అధికమయినబ తోఁగూడ; నివసతి = వాసము పేయుచు
లముగలవాఁడును; వీరిః = పరాక్రమ న్నాఁడు.
శాలియునగునుగ్రీవుఁడు; పంపాపర్యం బలవంతుండునుమహాపరాక్రమశా
తశోభితే = పంపానరస్సుసమీపమునం లియునగునాసుగ్రీవుఁడు, పంపానరో
మఁ బ్రకాశించుచున్న; ఋశ్యమూ వరసమీపంబున రాజిల్లుచున్న ఋశ్య
కే = ఋశ్యమూకమను; గిరివరే = ప మూకంబను పర్వతంబునందు, నలుపు
వకతశ్రేష్ఠమునందు; చతుర్థిః = నలు రువానువీరులతోఁగూడ, నివసించుచు
వురయిన; వానరై స్పహ = వానరుల న్నాఁడు. అని, తాత్పర్యము.

వానరేంద్రో మహావీర్య స్తేజోవా నమితప్రభః

సత్యసంధో విసితశ్చ ధృతిమా న్మతిమా న్మహాన్. ౧౩

టీక॥ వానరేంద్రః = వానరరాజుఁ అధికమయినబుద్ధిగలవాఁడు; మహాన్ =
డగునుగ్రీవుఁడు; మహావీర్యః = అధికమ పూజ్యుఁడు.
యినపరాక్రమము గలవాఁడు. తేజో వానరరాజుఁడగు నాసుగ్రీవుఁడు,
వాన్ = అధికమయినతేజస్సుగలవాఁ మహాపరాక్రమశాలి, తేజస్స్వి, అమి
డు, అమితప్రభః = కొలఁదిలేనికాంతిగ తమయినకాంతిగలవాఁడు; సత్యసంధుఁ
లవాఁడు. సత్యసంధః = సత్యమయినప్ర ఁదు; విసయసంపన్నుఁడు; ధైర్యవంతుఁ
తిజ్ఞగలవాఁడు. విసితశ్చ = వినయము ఁడు; బుద్ధిమంతుఁడు; పూజనీయుఁడు.
నాంజనవాఁడును. ధృతిమాన్ = అధికమ అని, తాత్పర్యము.
యినధైర్యముగలవాఁడు. మతిమాన్ =

దక్షః ప్రగర్భో దృతిమాన్ మహాబలపరాక్రమః

టీక॥ సః (అధ్యాహృతము) = అసుగ్రీవుఁడు; దక్షః = సమర్థుఁడు; ప)గ

శ్రీ మద్రామాయణము * ఆరణ్యకాండము. ౯౪

ప ౩౨

ల్భిః=ప్రాధుఁడు; ద్యుతిమాన్=అధి	మజ్జియునతండు, సమధుఁడు ?
కమయినకాంతిగలవాఁడు ; మహాబల	ప్రాధుఁడు, కాంతిమఁడు, మహా
పరాశ్రమిః=అధికమయినబలమును బ	బలపరాశ్రమణి.
రాశ్రమమునుగలవాఁడు.	అని, తాత్పర్యము.

భ్రాత్రా వివాసితో రామ రాజ్యహేతో మహాబలిః. ౧౪

టీక॥ రామ=రాముఁడా! మహాబ	రాముఁడా! అతనియన్న వారిరా
లిః=అధికమయినబలముగల సుగ్రీవుఁ	జ్యముని త్రమయి, మహాబలుండగునా
డు; రాజ్యహేతోః=రాజ్యమునిత్త	సుగ్రీవుని, ఊరు వెడలఁగొట్టినాడు.
మయి, భ్రాత్రా=అన్నచేత ; వివాస	అని, తాత్పర్యము.
తః=తఱువఁబడినాఁడు.	

స తే సహాయో మిత్రంచ సీతాయాః పరిమాగ్నః

భవిష్యతి హితే రామ మా చ శోకే మనః కృధాః. ౧౫

టీక॥ రామ = రాముఁడా! సః=	ఉంచకుము.
అసుగ్రీవుఁడు; తే=నీకు; సీతాయాః=	రాముఁడా! అసుగ్రీవుఁడు, సీతను
సీతయొక్క-వెదకుటయందును; హితే=	వెదకుటయందును నీకుహితముసేయు
మేలునందును; సహాయః=తోడును; మి	టయందును, నీకుతోడును స్నేహితుఁ
త్రంచ=స్నేహితుఁడును; భవిష్యతి =	దునుగానుండగలఁడు ; నివ్రమనంబున
కాఁగలఁడు. శోకేచ = దుఃఖమునందు	దుఃఖంబుంచకుము.
ను; మనః=మనస్సును; మాృధాః =	అని, తాత్పర్యము.

భవితవ్యం హి యచ్ఛాపే న త చ్చక్య మిహ న్యథా

కర్తుమిత్వాకురూపాల కాలో హి దురతిక్రమః. ౧౬

టీక॥ ఇత్వాకురూపాల=ఇత్వాకువంశమునఁబుట్టినవారలలోను త్తము

<p>జవగురాముఁడా! యతః=ఏది; భవిత వ్యం=కావలయునో; తచ్చ= దానిని; అన్యథా=వేఱువిధముగా; కతుం= చేయుటకు; సశక్యంహి=అలవిగాదు గదా! కాలః=కాలము; దురతిక్రమో హి=అతిక్రమింపనలవికానిదిగదా! ఇత్సౌకువంశమనఁ బుట్టినవారల</p>	<p>లోచితముఁడవగు రాముఁడా! మతి యుచియెట్లుకావలయునో అదియ స్థేయగునుగానిదానివేఱువిధముగాఁజే యనేకి నలవిగాదు; కాలమును, ఎవ్వ రతిక్రమింపఁజాలుదురు? అని, తాత్పర్యము.</p>
--	---

గచ్చ శీఘ్ర మితో రామ సుగ్రీవం తం మహాబలమ్

<p>టీక॥ రామ=రాముఁడా! ఇతః=ఇ చ్చటనుండి; శీఘ్రం=శీఘ్రముగా; మహా బలం= అధికమయినబలముగల; తం= ఆ; సుగ్రీవం= సుగ్రీవునిగూచిక; గ చ్చ=పోమ్ము.</p>	<p>రాముఁడా! నీవిచ్చటనుండిబలములు జేతిశీఘ్రమున మహాబలశాలియగునా సుగ్రీవునొద్దకుఁబోమ్ము. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	---

వయస్యం తం కురు షీప్ర మితో గత్వా ద్య రాఘవ. ౧౭
 అద్రోహాయ సమాగమ్య దీప్యమానే విభావసౌ

<p>టీక॥ రాఘవ=రాముఁడా! అద్య= ఇప్పుడు; షీప్రం=శీఘ్రముగా; ఇతః=ఇ చ్చటనుండి; గత్వా=పోయి; సమాగ మ్య=చేరి; అద్రోహాయ=ద్రోహములే మిఁకొఱకు; విభావసౌ=అగ్ని; దీప్యమా నే=మండుచుండగా; తం=ఆసుగ్రీవు ని; వయస్యం=స్నేహితునిగా; కురు=</p>	<p>చేయుము. రాముఁడా! నీవిప్పుడు శీఘ్రమునని చ్చటనుండిపోయి, సుగ్రీవునిచేరి, ఎవ్వ రికిని మఱియొద్రోహబుద్ధిగలుగకుండుట కై దీప్యమానంబగు నగ్నిసాక్షిగానుం చుకొని, యతనిమిత్రుంజేసికొనుము. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	--

సచ తే నావమంతవ్య స్సుగ్రీవో వానరాధిపః. ౧౮
 కృతజ్ఞః కామరూపీచ సహాయాథీవ వీర్యవాన్

శ్రీమద్రామాయణము * ఆరణ్యకాండము. ౯౯౧

స ౧౨

టిక॥ కృతజ్ఞః = తనకుఁబరులుచేసిన
యొకరముకొంచెమైనను దానిసభి
కముగా నెఱుంగువాఁడును; కామరూ
పిచ = కృచ్ఛాధీనమగురూపముగలవాఁ
డును; సహాయాథీఁ = సహాయునిగో
రుచున్నవాఁడును; వీర్యవాక్ = అధిక
మయిన పరాక్రమముగలవాఁడునగు;
వానరాధిపః = వానరరాజుయిన; సః =
ఆ; సుగ్రీవశ్చ = సుగ్రీవుఁడును; తే = నీకు;

నావమంతశ్శః = అవమానింపఁదగిన
వాఁడుకాఁడు.
కృతజ్ఞుండునుగామరూపియు ఆప
న్నుండై సహాయుంగోరుచున్నవాఁడు
ను బరాక్రమకాలియనగు వానరాధీ
శ్వరు నానుగ్రీవుని నీవు, వానరుండితఁ
డెంతమాత్రమని, చులకనగాఁడలంప
రాదు. అని, తాత్పర్యము.

శక్తౌ హ్యద్య యువాం కతుం కార్యం తస్య చికిషితం. ౧౯
కృతాథోవాఽకృతాథోవా కృత్యం తవ కరిష్యతి

టిక॥ యువాం = మీరలు; అద్య = ఇ
ప్పుడు; తస్య = అనుగ్రీవునియొక్క; చికి
షితం = చేయఁగోరఁబడిన; కార్యం =
పనిని; కతుం = చేయుటకు; శక్తౌహి =
సమర్థులరుకదా! సః (అధ్యాపృత
ము) = అనుగ్రీవుఁడు; కృతాథోవా =
చేయఁబడిన కార్యముగలవాఁడైగాని;
అకృతాథోవా = చేయఁబడినకార్య
ముగలవాఁడుకానివాఁడైగాని; తవ =

నీయొక్క; కృత్యం = పనిని; కరిష్యతి = చే
యఁగలఁడు.
మీరలిప్పుడానుగ్రీవుఁడు గోరియుం
డుకార్యమునుసాధించుటకుసమర్థుల
నైయున్నారగుదా! అతండును, తన
కార్యము నెఱవేఱినను నెఱవేఱుకన్న
ను, మీకార్యమునుజేయును.
అని, తాత్పర్యము.

సముక్ష రజసః పుత్రః పంపా మటతి శంకితః. ౨౦
భాస్కరస్యో రసః పుత్రో వాలినా కృతకిచ్చివః

టిక॥ ఋక్షరజసః = ఋక్షరజః పుత్రుండును; భాస్కరస్య = సూర్యుని
దనువానరునియొక్క; పుత్రః = క్షేత్రజ యొక్క; శౌరసః = వీర్యమువలనఁబుట్టి

౧౧౨ కృతిపరాంధ్రటికాతాత్పర్యసహితము.

స ౨౨

న; పుత్రః=కొడుకునగు; సః=అనుగ్రీ
వుడు; వాలినా=వాలితో; కృతకిల్బి
షః = చేయబడినవైరముగలవాడై;
శంకితః=భయపడినవాడై; పంపాం=
పంపాతీరమును; అటతి=సంచరించుచు
న్నాడు.

ఋక్షరజునిత్రైత్రంబున, సూర్యునివీ
ర్యంబునకుఁబుట్టిన యాసుగ్రీవుండు, వా
లితో వైరంబుచేసికొని, భయంబునఁ,
బంపాతీరంబునసంచరించుచున్నాడు.
అని, తాత్పర్యము.

సన్నిధా యాయుధం ష్రిప్ర మృశ్యమూకాలయం కపిం. ౨౧
కురు రాఘవ సత్వేన వయస్యం వనచారిణం

టిక॥రాఘవ=రామఁడా! ష్రిప్రం=
శీఘ్రముగా; ఆయుధం=ఆయుధమును;
సన్నిధాయ=దగ్గి అనుంచుకొని; సత్వే
న=సత్యముచేత; వనచారిణం=అడవి
యందుఁదీరుగువాడను; ఋశ్యమూ
కాలయం = ఋశ్యమూకపర్వతమిల్లు
గాఁగలవాడనగు; కపిం=వానరుని; వ

యస్యం=మిత్రునిఁగా; కురు=చేసికొ
నుము.
రామఁడా! నీవుశీఘ్రంబునఁబోయి,
ఆయుధసాక్షింబుగా, సత్యముచేత,
ఋశ్యమూక పర్వతంబుననున్న సుగ్రీ
వునితోసఖ్యముగావింపుము.
అని, తాత్పర్యము.

సహి స్థానాని సర్వాణి కాత్స్యేన కపికుంజరః. ౨౨
నకమాంసాశినాం లోకే వైపుణ్యా దధిగచ్ఛతి

టిక॥కపికుంజరః= వానరశ్రేష్ఠుండ
గు; సః=అనుగ్రీవుండు; లోకే=ప్రపంచ
మునందు; సరమాంసాశినాం=మనుష్య
మాంసమునుదీనునట్టి రాక్షసులయొక్క;
సర్వాణి=సమస్తములయిన; స్థానాని=
స్థానములను; వైపుణ్యా=సామర్థ్య
మువలన; కాత్స్యేన=సాకల్యముచే

త; అధిగచ్ఛతి=ఎఱుంగును.
వానరోత్తమండగు నాసుగ్రీవుం
డు, లోకంబున, రాక్షసులుండు స్థానం
బులనన్నింటిని, తనసామర్థ్యంబునంజే
సి, ఎఱింగియున్నాడు.
అని, తాత్పర్యము.

శ్రీమద్రామాయణము * అరణ్యకాండము.

స ౭౨

న తస్యా విదితం లోకే కించిదస్తిహి రాఘవ. ౨౩
యావత్సూర్యః ప్రతపతి సహస్రాంశు రరిందమ

టీక|| అరిందమ= శత్రువులనణగఁగ నది; కించిత్=కొంచెమేని; నాస్తిహి= దొక్కునట్టి; రాఘవ= రాముడా! లేదుగదా!
యావత్ = ఎంతవఱకు; సహస్రాంశుః=వేయికిరణములుగల; సూర్యః=సూర్యుడు! సహస్రరణులందగు సూర్యుడెంతవఱకు నెండగాయచున్నాడో, అంతవఱకు, ఈలోకంబున, ఆసుగ్రీవునకుఁడెరియనిప్రళయమేమియులేదు.
స్య=ఆసుగ్రీవునకు; అవిదితం=తెలియ అని, తాత్పర్యము.

స నదీ విశ్రువాన్ శైలాన్ గిరిదుర్గాణి కందరాన్. ౨౪
అస్త్వీక్ష్య వానరై స్సాఫలం పత్నీలతేఽధి గమిష్యతి

టీక|| సః=ఆసుగ్రీవుడు; వానరైః=భార్యను; అధిగమిష్యతి = ఎఱుంగఁగలడు.
సాఫలం=వానరులతోఁగూడ; నదీః=ఆసుగ్రీవుడు, వానరులఁగూడినశోనదులను; విశ్రువాన్ = విశాలములయి లంబులగుపర్వతములనుదుర్గామలముల
న; శైలాన్ = పర్వతములను; గిరిదుర్గాణి=పర్వతములచోఁగూడి ప్రళయమగుపర్వతప్రళయములనుగుహలను, వెదక
శములను; కందరాన్=గుహలను; అతి, సీఛార్ద్యయననీగియందు స్థలము
స్వీక్ష్య=చూచి; తేఁసీయొకటి; పత్నీ=నెఱుంగఁగలడు. అని, తాత్పర్యము.

వానరాంశ్చ మహాకాయాన్ ప్రేషయిష్యతి రాఘవ. ౨౫
దిశో విచేతుం తాం సీతాం త్వద్వియోగేన శోచన్తిమ్

టీక|| రాఘవ=రాముడా! శ్వోష్టాం=నీతను; విచేతుం=చెదకటకు;
యోగేన = నీయెడఁబాటుచేత; శోచన్తిమ్ = దిక్కులయఁగూచి; మహాకాయాన్ = పెద్దదేహములుగల; వానరాంశ్చ

౧౪౪ ప్రతిపదాంధ్రటీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౭౨

తృ=వానరులనుగూడ; పీషయిష్యతి= నృసీతనుబెడకుటకై, యనుగ్రీవుండు, పంపకలండు. మహాకాయులగువానరులను, దిక్కుల నీవియోగంబునంజేసిపరితపించుచు కుంబంబును. అని, తాత్పర్యము

స క్షాస్యతి వరారోహం నిమగ్నం రావణాయే. ౨౬

టీక॥ సం=అనుగ్రీవుండు; రావణాయే = రావణునిగృహమునందు; స్థి ఆనుగ్రీవుండు, రావణునింటనున్న తాం(అధ్యాహృతము)=ఉన్న; నిషణ్ణ దియుమహాపరివ్రాతయు సుందరంబుల లాం=కల్పవములేన; వరారోహం = గుపిటుండులుగలదియునగుసీతాదేవిని, శ్రేష్ఠములయినపిటుండులుగల సీతను; గనుంగొనకలండు. అని, తాత్పర్యము.

స మేరుశృంగాగ్రగతా మణిందితాం
ప్రవిశ్య పాతాళతలే పివాశ్రితామ్
ప్లవంగమానాం ప్రవర సవ ప్రియామ్
సహత్య రత్నాంసి వ్రునః ప్రదాస్యతి. ౨౭

టీక॥ ప్లవంగమానాం= వానరుల స్యతి=ఇవ్వకలండు. లో; ప్రవరః=శ్రేష్ఠుండగు; సం=అను వానరోత్తముండగునానుగ్రీవుండు, గ్రీవుండు; మేరుశృంగాగ్రగతాం=మే పీషియురాలగుసీత, మేరుశిఖరాగ్రం రుశిఖరమయ్యుండుకొననుబొందినదైన బుననున్నను చాతాళలోకంబుననున్న ను; పాతాళతలే=పాతాళమునందు; ను, అచ్చటికిఁబోయి, రాక్షసులనంద శ్రితామపివా = పొందినదైనను; ప్రి అవధించి, నీకుమతిలనొసంగకలండు. యాం=పియురాలను; ప్రవిశ్య=చా అని, కుంబంబుండు రామునితోఁజెప్పెను. చి; రత్నాంసి=రాక్షసులను; సహత్య= అని, తాత్పర్యము. చంపి; వ్రునః=మతిల; సవ=నీకు; ప్రదా

ఇత్యాషే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్య

శ్రీమద్రామాయణము * ఆరణ్యకాండము. ౯౯౫

స ౭౩

ఆరణ్యకాండే, ద్విసప్తతితమస్సగః.

ఇది, స్వప్టాథకము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాభ్యాసంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర

వ్యాఖ్యానంబునందు, ఆరణ్యకాండ ద్విసప్తతితమస్సగః టిక,

మొగిసినది.

అ

ద్రావ్యప్రతితమస్సగః ప్రారంభః.

నిదర్శయిత్వా రామాయ సీతాయాః ప్రతిపాదనే

వాక్య మన్వర్త మథఃకః కబంధః వునరబ్రవీత్. ౧

టికః అథఃకః = కార్యములనెఱింగి	క్యం = మాటను; అబ్రవీత్ = చెప్పెను.
గిన; కబంధః = కబంధుడు ; రామా	కార్యములు సాధించుటయందు బం
య = రాముని కొఱకు; సీతాయాః = సీత	డితుండగు నాకబంధుండు , ఈ ప్రకా
యైకః; ప్రతిపాదనే = పొందుటనిమి	రంబున రామునకు సీతంబొందు నుపా
త్తమయి; నిదర్శయిత్వా (నిదర్శ్యే) =	యంబుఁ జెప్పి, మఱి, అథఃకాయు క్తంబ
ఉపాయమును బాపి; వునః = మఱి; అ	గు సీమాటంబు చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.
న్వర్తం = అథఃకముననుసరించునట్టి; వా	

ఏష రామ శివః పంచాయత్రై తే వ్రష్టితా ద్రుమాః

ప్రతీచీం దిశ మాత్రిత్య ప్రకాశంతే మనోరమాః. ౨

జంబూప్రియాశపనస స్థితస్యగోధతిందుకాః

అశ్వతాః కణికారాశ్చ చూతాశ్చ న్యే చపాదపాః. ౩

ధన్వనా నాగవృక్షాశ్చ తిలకా నక్షమాలకాః

సీహతోకాః కదంబాశ్చ కరవీరాశ్చ వ్రష్టితాః. ౪

ప్రతిపదాండ్రటికాతాత్పర్యసహితము;

స ౭౩

అన్నిముఖ్య అశోకాశ్చ సురక్తాః పారిభద్రకాః

టీక|| గామ=గామండా! యత్ర=
ఎచ్చట; రిశే=ఈ; వుప్పి తాం=పూచిన;
మనోరమాః = మనోహరములయిన;
హృదయ=వృక్షములు; బంబూపియా
శివన పుష్పగోరవలిందుకాః= నేలె
మచెట్లును మె రటిచెట్లును పనసచెట్లు
మనవిచెట్లును మట్టిచెట్లును తుమ్మిచె
ట్లును; అన్వతాః=రావిచెట్లును; కణికా
కారాశ్చ=కొండగోగుచెట్లును; చూ
తాశ్చ=చూనిడిచెట్లును; అన్వే=ఇతర
ములయిన; పాదపాశ్చ=చెట్లును; రన్వా
నాః=చండ్రచెట్లును; నాగవృక్షాశ్చ=
పొన్నచెట్లును; తిలకాః=బొట్టుగుచెట్లు
ను; వత్తకూలకాః=కానుగుచెట్లును; నీ
లాశోకాః=నల్లని యాశోకవృక్షములును;
కదంబాశ్చ=కదంబవృక్షములును; వుప్పి
తాః=పూచిన; కరవీరాశ్చ= గన్నేరుచె
ట్లును; అన్నిముఖ్యాః=భల్లాతకవృక్షము
లును; అశోకాశ్చ=అశోకవృక్షములును;
సురక్తాః=రక్తచందనవృక్షములును; పా

రిభద్రకాః=చేపచెట్లును; ప్రతిచీం=ప
డమటిచైన; దిశం=దిశుగాను; అత్రీశ్య=
బొంది; ప్రకాశంతే=ప్రకాశించుచున్న
వో; ఏషః=ఇది; శివః=మంగళశరము
న; పంథాః=మార్గము.

రామండా! ఇటుపడమటిప్రక్కను
నేలెమచెట్లును మొరటిచెట్లును పనస
వృక్షంబులును జువ్వచెట్లును వటవృక్ష
ములును తిందుకవృక్షములును అన్వత
వృక్షంబులును కణికారంబులును మా
మిడిచెట్లును మఱియుఁతరములు పెక్కు
వృక్షములును చండ్రచెట్లును పొన్నలు
ను తిలకంబులును కానుగులును నీలాశో
కంబులును గదంబంబులును గరవీరంబు
లును భల్లాతకంబులును అశోకంబులును
చేపచెట్లును, బుప్పితంబులును మనో
హరంబుగాఁబ్రకాశించుచున్నచే; ఇది
యె, సుభద్రైన మార్గము.
అని, తాత్పర్యము.

తా నారుహ్య ధవా భూమా పాతయిత్యాశ తా బలాత్. x
భూ న్యన్యతకల్పాని భక్షయంతే గమిష్యథః

టీక|| యువాం(అధ్యాత్మరము)=వ్యూ=ఎక్కి-గాని; అభవా=లేక; తా-
మీదఁ; తా=ఆవృక్షములను; అరు ఆవృక్షములును; బలాత్=బలిమివలన;

భూహా=నేలయందు; పాతయిత్వా
చ=పడఁద్రోసిగాని; అమృతకల్పాని=
అమృతముతోసమానమలయిన; ఫలా
ని=పండ్లను; భక్షయంతో=తినచు; గ
మిష్యథః=భోగలరు.

మీలు, అవృక్షములచారోహించి
గాని, లేక, బలంబునవానినేలంబడఁద్రో
చిగాని, అమృతసమానంబులగువానిఁ
లంబులనుభక్షించుచుచుఁబోగలరు.
అని, తాత్పర్యము.

తదతిక్రమ్య కాకత్స్థస్వనం పుష్పితపాదః ౬
పంధిప్రతిమంచాన్యతూరవోహ్యత్రరాజన

టీక॥ కాకత్స్థస్వ=రాముఁడా! తత్=అ
వనమును; అతిక్రమ్య=అతిఁమించి;
పుష్పితపాదః=పూచినవృక్షములుగ
లదియు; పంధనప్రతిమంచ=సందనవన
సముతోఁబోవుచుండు; త్రరాజన
రవణవ(స్థితం)=ఉత్తరకురుదేశమున
లెనున్నదియునగు; అన్యత్=మఱియొ
క; వనం=అడవి; వతః=తే ఆధ్యాత్మా

తము)=ఉన్నది.
రాముఁడా! అవనమును దాటఁగా
నే, పుష్పించియుండువృక్షములుగలది
యునందనవనముంబోలునదియును త
రకురుదేశమునలె సవకామసమృద్ధం
బునగుమఱియొకవనంబున్నది.
అని, తాత్పర్యము.

సర్వకామఫలాప్యతాః పాదపాస్తు మధుస్రవాః ౭

టీక॥ ప్యతాః=హ్రీనులు; సర్వకా
మఫలాః=అంశతేఁగోరఁబడఁతలము
లుగలవి. పాదపాస్తు=వృక్షములును;
మధుస్రవాః=తేనెనుస్రవించుచుండు

నవి.
అచ్చటివృక్షంబులు, నానావిధరమ
ణీయఫలంబులుగలిగి, తేనెస్రవించుచుం
డును. అని, తాత్పర్యము.

సర్వే చ ఋతవస్త్రతవనేత్రైతరథేయథా

టీక॥ వస్త్రతరథే=వస్త్రతరథమును; వనేయథా=వనమునందువలె; త్రైత=అ

వనమునందు; సర్వే=సమస్తములన్ని నోలె, ఎవ్వనఁబున నెల్ల స్పృహనుసమస్త నఁబుతవశ్య=బుతువులును; ఘటి(అ బుతువులును, సన్నిహితంబులయ్యుం ధ్యాహృతము)=ఉన్నవి. దును. అని, తాత్పర్యము.
కుజేరుని చైత్రరథవనంబునందుం

ఫలభారానతా స్త్రమహావిటపధారిణి. ౮
శోభంతే సర్వత స్త్రమేఘపర్వతసన్నిభాః

టీక|| త్ర=అచ్చట; త్ర=అవ్వన ర్వతః=అ. తటనుఁగోఁ ఁంలే=ప్రకాశిం మునందు; పాదపాః (అథ్యాహృత చుడున్నవి.
ము)=వృక్షములు; ఫలభారానతా= అవ్వనంబునుదంతటను, వృక్షంబు పండ్లబరువుచే వంగినవై; మహావిటప ల్పపెద్దపెద్దకొమ్మలుగలవై, ఫలంబులధి ధారిణి=పెద్దకొమ్మలనుధరించునవై; కంబుగాఁగలుగుటంజేసినవంగినవై, మే మేఘపర్వతసన్నిభాః=మేఘములతోను ఘపర్వతాకారంబులయి, ప్రకాశించు బర్వతంబులతోను సమానములయి; స. డుండును. అని, తాత్పర్యము.

తానారుహ్య ఫలా భూమా పాతయిత్వా యథానుభవమ్. ౯
ఫలా న్యమృతకల్పాని లక్ష్మణ సై ప్రదాస్యతి

టీక || లక్ష్మణః = లక్ష్మణుండు; మలయిన; ఫలాని=ఫలములను; తే= తా=అవృక్షములను; ఆరుహ్య=ఎ నీకొఱకు; ప్రదాస్యతి=ఇవ్వఁగలఁడు. క్తిగాని; అభవా=లేకున్న; యథాను లక్ష్మణుండు, ఆవృక్షంబులనారో ఖం=నుఖముగా; భూమా=నేలయం హించిగానిలేక నేలంబడఁద్రోసిగాని, దు; పాతయిత్వా=పడఁద్రోసిగాని; యమృతసమానంబులగు ఫలంబులం గో అమృతకల్పాని=అమృతముతో సమాన నీనీకొసంగఁగలఁడు. అని, తాత్పర్యము.

చంక్రమంతా వరాజేజాఞానైలాచైలం వనాద్వనమ్. ౧౦
తతః శ్రుష్ట-రిణేం వీరా పంపానామ గణవ్యథః

శ్రీ మద్రామాయణము * తీర్థణ్యకాండము.

స ౭౩

అశరూరా మవిభ్రాంకాం సమతీర్థా మశైవలామ్. ౧౧

రామ సంజాతవాలూకాం కమలోత్పల శాలినీమ్

టీక॥ రామ=రాముడా! వీరా=నీం = తామరపూలచేతనునట్లు కలువల
పరాక్రమశాలులగు; యువాం(అధ్యా చేతనుబ్రకాశించుచున్నదియునగు; పం
హృతము)=మీరలు; తతః=అంత; శై పాంచామ=పంపయును; పుష్కరిణీం=
లాత్ = పర్వతముననుండి; శైలం= సరస్సును; గమివ్యథః=పొందఁగలరు.
పర్వతమును; వనాత్ = అడవినుం రాముడా! అంతఁబరాక్రమవం
డి; వనం=అడవిని; వరాత్ = ఉ తులగుమీరలు, ఈపర్వతంబుననుండిఆప
త్రమములయిన; దేశాత్=ప్రదేశము ర్వతంబునకు, ఈవనంబుననుండియూవ
లను; చంద్రమంతౌ=చెరుగుడు; అశర్క నంబునకు, ఇట్లు నైమప్రదేశంబులవిహ
రాల = మొరకకొట్టులేనిదియై; అవి రించుచుఁ బోయి, మొఱపతాళ్లుగాని
భ్రాంకాం=జాటుటలేనిదియు; సమతీ జాటుటగానిపాచిగానిలేక, అంతమి
ర్థాం=సమానములయిన (ఎచ్చతక్తు ట్టయునంతలోఁతునుం గాని రేవులుగలి
బలేనిలోఁతుగల) రేవులుగలదియు; అ గిమంచయిసుకతోఁగూడి, కమలోత్ప
శైవలాం=పాచిలేనిదియు; సంజాత లంబులతోనొప్పుచున్నపంపయును సర
వాలూకాం(సంజాతవాలూకాం)=కలి స్సునుబొందఁగలరు.
గినియిసుకగలదియు; కమలోత్పలశాలి అని, తాత్పర్యము.

తత్ర హంసాః స్లవాః క్రాంతాః కురరాశ్చైవ రాఘవ. ౧౨

వల్గస్వసాని కూజంతి పంపా సలిలి గోచరాః

టీక॥ రాఘవ=రాముడా! తత్ర=పక్షులును; వల్గస్వనాని=మధురధ్వనుల
అచ్చట; పంపాసలిలిగోచరాః=పంపా ను; కూజంతి=కూయుచున్నవి.
సరస్సుయొక్క జలంబుల నగపడునట్టి; రాముడా! ఆపంపాసరినియందు,
హంసాః=హంసలును; స్లవాః=నీరుకో హంసలునట్లువంబులును గ్రాంచంబులు
ళ్లును; క్రాంతాః=క్రాంచపక్షులును; ను గురరంబులును మధురంబుగాఁ గూ
కురరాశ్చైవ=ఒకవిధమయిన క్రాంచ యుచుండును. అని, తాత్పర్యము.

నోద్విజంతే నరాః దృష్ట్వా వధస్యా కోవిదా శ్శుభాః. ౧౩

టీక॥ వధస్య=చంపుటకు, చంపుటన	నోద్విజంతే=భయపడవు.
నుట; అకోవిదాః=ఎఱుంగనట్టి; శు	వధమెట్టిదోయెఱుంగనివగుటచేత,
భాః=సుందరంబులగునాపతులు; న	సుందరంబులగునాపతులు, మనుష్యులం
రాః=మనుష్యులను; దృష్ట్వా=చూచి;	చూచిభయపడవు. అని, తాత్పర్యము.

ఘృతపిండోపమాన్ స్థూలాంస్తాన్ ద్విజాన్ భక్షయిష్యథా

టీక॥ ఘృతపిండోపమాన్=నేతిము	లరు.
ద్దతోబోలి-గలవియు; స్థూలాన్=బ	నేతిమగ్దవంటివియు మాంసపుష్టం
లిసినవియునగు; తాన్=ఆ; ద్విజాన్=	బులునగునాపతులనుమీరుభక్షింపఁగల
పతులను; భక్షయిష్యథా=భక్షింపఁగ	రు. అని, తాత్పర్యము.

రోహితా న్యక్రతుండాశ్చ నడమీనాంశ్చ రాఘవ. ౧౪
 పంపాయా బిషభిర్మత్స్యాన్ తత్ర రామ వరాహ హతాన్
 నిస్త్యక్తౌ నచస్తప్తా నకృశానేక కంటకాన్. ౧౫
 తవ భక్త్యా సమాయక్తో లక్షణ స్సంప్రదాస్యతి

టీక॥ రాఘవ=రాఘవంశమునందు	రాకతోడపింపఁజేయఁబడినవియు; ఆ
బుట్టిన; రామ=రామఁడా! లక్షణంబు	కృశానేకకంటకా-చిక్కినవియుపెక్కు
త్కూఁడు; భక్త్యా=భక్తితో; సమా	ముండ్లుగలవియుకానివియునగు; మ
యుక్తః=కూడినవాడై; తత్ర=అచ్చ	త్స్యాన్=మీనులను; రోహితాన్ =
ట; పంపాయాం=పంపానరస్సునందు;	గండుమీనులను; వక్రతుండాశ్చ=చార
ఇషభిః=బాణములచేత; హతాన్=	మీనులను; నడమీనాంశ్చ=రొయ్యమీను
చంపఁబడినవియు; వరాహ=ఉత్తమము	లను; తవ=నీకు; సంప్రదాస్యతి=ఇ
లును; నిస్త్యక్తౌ=చర్మమునుతొక్కి	వ్వఁగలదు.
లునులేవియు; అయస్తప్తాన్=ఇసుపక	రామఁడా! అచ్చటపంపానరస్సు

నందు, లక్ష్మణుండు, ఉత్తమంబులును బత్సగంబులను, బాణంబులచేవధించి, చ
లిసియున్నవియు అధికముగా ముండ్లులేర్చుమును తెక్కులనుండిసి, యినుపశలా
నివియునగు గండుమీనులు చూరమీనులు కంగుచ్చిచక్రముగావించి, భక్తితోసి
రొయ్య మీనులు మొదలు గాఁగల మకొసంగఁగలఁడుఁ అని, తాత్పర్యము.

భృశం తే ఖాదతో మత్స్యైక్ పంపాయాః పుష్పసంచయే. ౧౬
పద్మగంధి శివం వారి సుఖశీత మనామయమ్
ఉద్భవ్య సతతా క్లిష్టం రౌఢ్యస్థాటిక సన్నిభమ్. ౧౭
అసౌ పుమర పఠేన లక్ష్మణః పాయుష్యతి

టీకః అసౌ = ఈ ; లక్ష్మణః = లక్ష్మణునినుండి; భృశం = భృశం పర్వతం = కామదారుచే
ణుండు; భృశం = మిక్కిలియు ; మతః ఉద్భవ్యం = ఎత్తి; పాయుష్యతి =
తస్యైక్ = మీనులను; ఖాదతః = తినుచు త్రాఁగింపఁగలఁడు.
న్న; తే = నీకు; పుష్పసంచయే = పూల నీవల్లముధేచ్ఛముగా మత్స్యములు
రాశియందు; స్థితం (అధ్యాత్మతము) = భవించుచుండగా, ఈ లక్ష్మణుండు,
ఉన్నదియు, కావుననే; పద్మగంధి = కపుష్పరాశి గలసియుండుటంజేసి కమ
మలములచేసుగంధముగలదియు; శివం = లగంధియు పాపహరుంబును సుఖకరం
మంగళకరమును; సుఖశీతం = సుఖము బగునట్టి చల్లఁగానుండువదియు ఆరో
గాఁజల్లనైనదియు; అనామయం = ఆ గ్యకరంబును స్వచ్ఛమును వెండివలె స్ప
రోగ్యకరమును; సతతా క్లిష్టం = ఎల్లప్పు టిక శిలవలె బ్రకాశించుచున్నదియు న
దునుఃస్థలమయినదియు; రౌఢ్యస్థాటిక సన్నిభం = వెండితోను స్పటిః ముతో గుజలంబును, పంపానరస్సుననుండి, తా
నుసమానమయినదియునగు; వాః = జమగాకుదాస్సుతోఁగూలెచ్చి సీకొసం
లమును; పంపాయాః = పంపానరస్సు గఁగలఁడు. అని, తాత్పర్యము.

పూలాక్ గిరిగుహశయ్యాక్ వరాహాక్ వనచారిణి. ౧౮
అపాం లోభా దుపావృత్తాక్ స్పృహానివ నవతః
రూపాన్వితాంశ్చ పంపాయాం ద్రవ్యసి త్వం సరోత్తమః. ౧౯

<p>టీక॥ నమోస్తమ=పురుష శ్రేష్ఠుడగురాముడా! పంపాయాం=పంపానగను; పరాహా=పండులను; పానరస్సునందు; స్థూలాక్=బలిసిన త్వం=నీవు; ద్రక్ష్యసి=చూడగలవు. వియు; గిరిగుహాశయ్యాక్=పర్వతగు పురుష శ్రేష్ఠుడగురాముడా! ఆ హలుపాశ్వులుగాఁగలవియు; వనచా పంపానరస్సునకు నీళ్లు ద్రావుటకుఁగా రిణః=అడవియందుండిరుగునవియు; అ వచ్చునట్టిస్థూలంబులును బర్వతగుహల పాం=నీళ్ల యొక్క; లోధాల్=ఆశవ నుండునవియుఆటోతులుంబోలె గర్జిం లన; ఉపావృతాక్=వచ్చినవియు; చునవియు నుండరంబులునగు వరా వృకధానివ=ఆటోతులువలె; నదక హంబులంబూడఁగలవు. తః=గజింపుచున్నవియు; రూపా అని, తాత్పర్యము.</p>	<p>న్వితాంశ్చ=సౌందర్యముతోఁగూడినవి యునగు; పరాహా=పండులను; త్వం=నీవు; ద్రక్ష్యసి=చూడగలవు. పురుష శ్రేష్ఠుడగురాముడా! ఆ పంపానరస్సునకు నీళ్లు ద్రావుటకుఁగా వచ్చునట్టిస్థూలంబులును బర్వతగుహల నుండునవియుఆటోతులుంబోలె గర్జిం చునవియు నుండరంబులునగు వరా హంబులంబూడఁగలవు. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

సాయాహ్నో విచర నామ విటపీ న్నాల్మధారిణః
శీతోదకంచ పంపాయా దృష్ట్వా శోకం విహస్యసి. ౨౦

<p>టీక॥ రామ=రాముడా! సాయాహ్నో=సాయంకాలమునందు; విచరణ=విహరించుచు; నాల్మధారిణః=పువ్వుమాలికలను దాల్చునట్టి; విటపీ(విటపినా)=వృక్షములను; పంపాయాని=పంపానరస్సుయొక్క; శీతోదకంచ=చల్లనిజలమును; దృష్ట్వా=చూచి; శోకం=దుఃఖమును; విహస్యసి=విడువఁగ</p>	<p>లవు. రాముడా!నీవు, సాయంకాలంబున విహరించుచు, బుష్పమాలికలు ధరించి యుండు వృక్షంబులను, పంపానరస్సు నందలిచల్లనినీళ్ల నుంచూచి, దుఃఖమువిడిచి, సంతోషులనొందఁగలవు. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	---

సుమనోభి శ్చితాం స్తత్ర తిలకా న్నక్త మాలకాః
ఉగ్ధలాపిత పుష్పాని పంకజానిచ రాఘవ. ౨౧

<p>టీక॥ రాఘవ=రాముడా! తత్ర=అచ్చట; సుమనోభిః=హస్తమాలచేత; తిలకా=వాగ్దానిపంబడినట్టి; తిలకాః=బొట్టుగుబెట్టను; నక్తమాలకాః=కా</p>	<p>తాః=వాగ్దానిపంబడినట్టి; తిలకాః=బొట్టుగుబెట్టను; నక్తమాలకాః=కా</p>
---	--

శుగుచెట్లను; పుల్లాని=వికసించిన; ఉత్ప
లానిచ=నల్లకలువలను; పంకజానిచ=
తామరపూలను; దృష్ట్యాశోకం, విహా
స్యసి(అధ్యాహృతము)=చూచి, దుఃఖ
మును, విడువఁగలవు.

రాముడా! నీవచ్చట, పుష్పములలో
నిండియుండు తిలకవృక్షంబులను నక్ష
మాబంబులనువికసించిన కలువలనుకమ
లంబులనుంజూచి, దుఃఖములేనివాడవు
కాఁగలవు. అని, తాత్పర్యము.

న తాని కశ్చి న్నాల్ప్యాని తత్రా రోపయితా నరః

న చ వై మ్లానతాం యాంతి సచ శీర్యంతి రాఘవ. ౨౨

టీక॥ రాఘవ=రాముడా! తత్ర=శీర్యంతిచ=రాలవు.

అచ్చట; తాని=ఆ; మాల్ప్యాని=పుష్ప
ములను; ఆరోపయితా=ధరించువా
డు; కశ్చిత్=ఒకానొక; నరః=మను
ష్యుడును; న=లేడు. మ్లానతాం =
వాడుటను ("వై" అనునదిపాదపూర
ణార్థము); నయాంతిచ=పొందవు.

రాముడా! అచ్చటసావుష్పంబుల
ధరించువాడెవ్వఁడునులేడు; అవివా
చిపోవకుండుటయెగాక, రాలుటయు
లేక, కొంతపుష్పములమాడిరానెల్లప్పు
డొనుజూపట్టుచుండును.
అని, తాత్పర్యము.

మతంగ శిష్యా స్తత్రా స స్మృషయ స్సుసమాహితాః

టీక॥ తత్ర=అచ్చట; సుసమాహితాః=ఉండిరి.

మంచినమాధిగలవారలను; మతంగశి
ష్యాః=మతంగమహామునియొక్కశిష్యు
లునగు; ఋషయః=ఋషులు; ఆనన్=

అచ్చట, మతంగమహామునిశిష్యుల
యైన, ఉత్తమంబగుసమాధిగల మహా
ఋషులుండీరి. అని, తాత్పర్యము.

తేషాం భారాభి తప్తానాం వన్య మాహారతాం గురోః. ౨౩

యే ప్రపేతు మహీం తాంశ్చ శరీరా త్స్వేదబిందవః

తాని జాతాని మాల్ప్యాని మనీనాం తపసా తదా. ౨౪

టీక॥ గురోః=గురువునకు; వన్యం=అడవియందుఁ బుట్టిన పదార్థమును;

౦౦౦౪ ప్రతిపదాంధ్రటీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౨౩

ఆహారతాం = తేచ్చుచున్నవారలును;	ససా = తపస్సు చేత;	మాల్యాని = పుష్ప
భారాభితస్తానాం = బరువుచేబడింప	మాచికలుగా;	జాతాని = అయినవి.
బంసవారిలును;	తేమాం = ఆమును	ఆమునులు గురువనకుం గా వన్యప
లయొకట;	శరీరాత్ = కహమనయం	నాథములంగొనిపోవుచు, బరువుచే
క; తూణాం = శీఘ్రముగా;	యే = ఏ;	బీడింపబడం గా, వారి కేహంబున నుం
స్వేదబిందవః = చెమటబిందువులు;	మ	కనలంబడిన చెమట బిందువులన్నియు,
హీం = ధూమి;	ప్రపేక్షం = పొందిన	వారికిపోబలాతిశయంబునం జేసి, పు
హా; తా = ఆబిందువులు;	తరా = అ	ష్టంబులయినవి.
వృక్ష; మనీషాం = మునలయొకట;	త	అన, తాత్పర్యము.

స్వేదబిందు సముత్థాని న వివశ్యంతి రాఘవ

టీక రాఘవ = గాముఁడా! స్వేదబిం	రాముఁడా! ఆమునుల చెమటబిందు
దు సముత్థాని = చెమటబిందువులవలనం	వులవలంబుట్టిన యా పుష్టంబులు, వా
బుట్టిం; తాని (అధ్యాత్మతము) = ఆపు	రితపోమహిమంబునం జేసి , నాశంబు
ష్టములు; నవివశ్యంతి = నాశమనొం	నొందకున్నవి. అన, తాత్పర్యము.
దవు.	

తేమాం గతానా మద్యాపి దృశ్యతే పరిచారిణి. ౨౫

శ్రమణే శబరీనామ కాకుత్స్థస్ చిరజీవిః

టీక కాకుత్స్థ = రాముఁడా! గతా	న్నది.
నాం = పోయిన;	తేమాం = ఆమతంగ శిష్యులంద
యులయొకట;	ఋస్వగఁ స్థులైరి; వారలపనికి తై చిరజీ
పన; చిరజీవి = బహుకాలముబ్రతుకు	వినియొను సన్న్యాసి (స్త్రీ) శబరియను
నట్టి; శబరీనామ = శబరియను పేరుగల;	పేరుగలదిమాత్రము, ఇప్పటికినున్నది.
శ్రమణే = సన్న్యాసి;	అని, తాత్పర్యము.
అన్యపి =	
ఇప్పుడును; దృశ్యతే = చూడబడుచు	

శ్రీమద్రామాయణము * ఆరణ్యకాండము. ౧౦౦౫

స 23

త్యాంతు ధన్యే స్తీతా నిత్యం స్వహృత నమస్కృతమ్. ౨౧
దృష్ట్వా దేవోపమం రామ స్వగళాకం గమన్యతి

టీక || రామ = రాముడా! నిత్యం = ఎల్లప్పుడును ధర్మమును; ధర్మే = ధర్మము నందు; స్తీతా = ఉన్నట్టివారి; స్వహృత = స్వహృతం = నమస్త్రపాణుల చేతను నమస్త్రపాణుల చేతను నమస్కరింపఁబడినవాడవును; దేవోపమం = దేవతతోఁ బోలికల వాడవునగు; త్యాంతు = త్యాంతు; దృష్ట్వా = చూచినంతనే; స్వగళాకం = స్వగళాకమును; గమన్యతి = పొందఁగలదు.

రాముడా! ఎల్లప్పుడును ధర్మము నేయాశ్రయించియున్నట్టియాశ్రయి, నమస్త్రపాణుల చేతను నమస్కరింపఁబడినవాడవును దేవేంద్రతుల్యుండవునగునీదర్శనంబునొంది, స్వగళాకంబునఁబోగలదు. అని, తాత్పర్యము.

తత స్తద్రామ పంపాయా నీర మాశ్రిత్య పశ్యమమ్. ౨౨
ఆక్రమ స్థాన మతులం గుహ్యం కాకుత్స్థ పశ్యసి

టీక || కాకుత్స్థ = కక్షత్స్థవంశంబునఁబుట్టిన; రామ = రాముడా! తతః = తతః; పంపాయా = పంపాసరస్సుయొక్క; తతః = ఆ; పశ్యమమ్ = పడమటివైపున; తీరం = గట్టున; ఆశ్రిత్య = పొంది; అతులం = సులేనదియు; గుహ్యం = హాస్యమునగు; ఆక్రమస్థానం = ఆక్రమపదమును; పశ్యసి = చూతువు.

రాముడా! అంత, నీవాపంపాసరస్సుయొక్క పశ్చిమతీరంబునకుఁబోదువేని, యచ్చట, ఉత్తమంబును రహస్యంబునగు నొక్క యాక్రమపదంబునఁబాడఁగలవు. అని, తాత్పర్యము.

స తత్రా క్రమితుం నాగా శృక్నువంతి తమాశ్రమమ్. ౨౩

టీక || తత్ర = అచ్చట; నాగాః = నుంగులు; తం = ఆ; ఆశ్రమం = ఆశ్రమమును; ఆక్రమితుం = ఆక్రమించుటకు; సశక్నువంతి = చాలవు.

అచ్చట, ఏనుంగులు, అయ్యాశ్రమంబులోనికిఁబోఁజాలవు. అని, తాత్పర్యము.

వివిధా స్తత్ర చై నాగా వసే తస్మిన్ శ్చ పవతే

టీక॥ తస్మిన్=ఆ "వై" అనునదిపాది	తము=ఉన్నది.
పూరణార్థము); వసే = అడవియందు	అవ్వనంబునందును ఆపర్వతంబునం
ను; తస్మిన్=ఆ; పర్వతేచ=కొండయం	దును, నానావిధములయిన గజంబులు
దును; వివిధాః=నానావిధములయిన;	పెక్కులున్నవి. అని, తాత్పర్యము.
నాగాః=ఏనుంగులు; సంతి (అధ్యాహ్వా	

ఋషే స్తస్య మతంగస్య విధానా త్తస్య కాననమ్. ౨౯

టీక॥ తస్య=ఆ; మతంగస్య=మతం	ట్టుప్రక్కలవనంబునందును బహుళంబు
గుండను; ఋషేః=ఋషియొక్క;	నందును, ఏనుంగులుకావలసినవిడిచి
నాత్=నిరూపణమువలన; తిల=ఆ;	ను, అవ్వనంబునకుమాత్రము, మతంగ
కాననంచ=వనమును; జాతం (అధ్యా	మహామునితపఃప్రభావమున, నయ్యే
హృతము)=కలిగినది.	నుంగులు పోలాలవు.
అయాశ్రమవనంబు మతంగమహ	అని, తాత్పర్యము.
షిః=చేసిమింపఁబడినది, కావున, చు	

తస్మి న్నందనంకాశే దేవారణ్యపక్షే వసే
నానావిహగసంకీర్ణే రంస్యసే రామ నిర్విభక్తః. ౩౦

టీక॥ రామ=రాముఁడా! నందనం	వాడచై; రంస్యసే=విహరింపఁగలవు.
కాశే=నందనవనముతో సమానమును;	రాముఁడా! నందనముచైత్రరిభము
దేవారణ్యపక్షే=చైత్రరథాదివనము	మొదలగు దేవవనములలో సమానము
లతోఁబోల్చి గలదియు; నానావిహగసం	యినదియుమధురంబుగాఁ గూయుచుం
కీర్ణే=నానావిధపక్షులచే వ్యాపింపఁ	దు నానావిధపక్షులతోఁ గూడినదియు
బడినదియునగు; తస్మిన్=ఆ; వసే=ఆ	నగు నావనంబునందు, నీవు, దుఃఖమువి
డవియందు; నిర్వ్యతః=దుఃఖములేని	డి, విహరింపఁగలవు. అని, తాత్పర్యము.

ఋశ్యమూకశ్చ పంపాయాః పురస్తా తృప్తితద్రుమః
సుదుఃఖారోహణోనామ శిశునాగాభిరక్షితః. ౩౧
ఉదారో బ్రహ్మణోచైవ పూర్వకాలే వినిమిత్తః

<p>టీక॥ పంపాయాః=పంపానరస్సు యొక్క; పురస్తాత్=ముందట; తృప్తి తద్రుమః == పూచినవృక్షములుగలది యు; సుదుఃఖారోహణోనామ=విక్లి లయుదుఃఖకరమయిన దెక్కుటగలదిని ప్రసేద్యమయినదియు; శిశునాగాభిరక్షి తః= పిల్లయేనుంగులచేరక్షింపబడిన దియు; ఉదారః=ప్రళస్తమను; పూ ర్వకాలే=మునుపటికాలమునందు; బ్ర హ్మణోచైవ=బ్రహ్మచేవునిచేతనె; విని మిత్తః = నిమిత్తంపఁబడినదియనగు;</p>	<p>ఋశ్యమూకశ్చ= ఋశ్యమూకపర్వత మును; పవతలే (ఆధ్యాత్మికము)= ఉన్నది. తృప్తిశంబుః గుప్తములుగలదియు ఏనుంగుపిల్లలెచ్చుగాఁగల్గి యుండుటం జేసియారోహింపసులభసాధ్యముకా నిదియుఁబ్రకస్తంబును మున్నుబ్రహ్మచే వునిచేత నిమిత్తంపఁబడినదియనగుఋ శ్యమూక పవతము, పంపానరస్సు నకుముందట నెయున్నది. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	--

శయానః పురుషో రామ తస్య శైలస్య మూర్ధని. ౩౨
యత్స్వప్నే లభతే విత్తం తత్రైబుద్ధోధి గచ్ఛతి

<p>టీక॥ రామ=రాముఁడా! తస్య=ఆ; శైలస్య= ఋశ్యమూకపర్వతముయొ క్క; మూర్ధనః=శిఖరమునందు; శయా నః=పరుండియున్న; పురుషః=పురుషు డు; స్వప్నే=కలయందు; యత్=ఏ; వి త్తం=ధనమును; లభతే=పొందునో; తత్=లభనమును; ప్రబుద్ధః=మేలుకొ</p>	<p>న్నవాఁడై; అధిగచ్ఛతి=పొందును. రామఁడా! ఆఋశ్యమూకపర్వత శిఖరంబునలరుండినపురుషుండు, ఏధన మునుపొందినట్లు కలగనునో, మేలుకొ న్నపిమ్మట, అధనమునుదప్పకపొందును. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

నల్వేనం విషమాచారః పాపకర్మాధిరోహతి. ౩౩

<p>టీక॥ విషమాచారః=సరికాని యాచారముగలవాఁడును; పాపకర్మాశు=పాపముగలిగించుకార్యముగలవాఁడునగువాఁడుమాత్రము; ఏవం=ఈపర్వతమును; నాధిరోహతి=ఎక్కిరిండు.</p>	<p>పాపిష్ఠుండును దురాచార వంతుండునగువాఁడుమాత్రము, ఈపర్వతమునాధోహింపఁజాలఁడు. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	--

యస్తు తం విషమాచారః పాపకర్మణి రోహతి
తలైవ ప్రహరంత్యేనం సుప్త మాదాయ రాక్షసాః. ౩౩

<p>టీక॥ యస్తు=ఎవ్వఁడే; విషమాచారః=సరికాని యాచారము గలవాఁడును; పాపకర్మాశు=పాపముగలిగించుకార్యముగలవాఁడునగువాఁడు; త=ఆపర్వతమును; అధిరోహతి=ఎక్కువ; తలైవ=అచ్చటనే; రాక్షసాః=రాక్షసులు; సుప్తం=నిదురించిన; ఏనం=ఈరు.</p>	<p>అని; ఆదాయ=తీసికొని; ప్రహరంతి=వధించురు. ఎవ్వఁడే, దురాచార సంపన్నుండును పాపిష్ఠుండునగువాఁడు, ఆపర్వతంబునాధోహించునేని, రాక్షసులు, అచ్చటనే నిదురనొందినప్పు డతనింబట్టి వధించురు. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	---

తత్రాపి శిశునాగానా మాక్రంద శ్శూక్రియతే మహాః
క్రీడతాం రామ పంపాయాం మతంగారణ్యవాసినామ్. ౩౪

<p>టీక॥ రామ=రాముఁడా! తత్రాపి=అచ్చటనుగూడ; పంపాయాం=పంపానరస్సునందు; క్రీడతాం=కీడించుచున్న; మతంగారణ్యవాసినాం=మతంగవనంబుననుండునట్టి; శిశునాగానాం=పిల్ల యేనుంగులయొక్క; మహాః=పూర్వము; ఆక్రందః=అలలు; శ్శూక్రియ=</p>	<p>తే=వివరించుచుండును. రాముఁడా! పంపానరస్సునఁ గ్రీడించుచుండుమతంగవనవాసులగునేనఁగుపిల్ల లగజఁ ధవులు, సమీపంబగుటవలన, ఆయుశ్యమూకపర్వతంబున, వివరించుచుండును. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	---

సిక్తా దుధిరధారాభి స్సంహృత్య పరమద్విపాః
ప్రచరంతి పృథ క్షీడాః మేఘవదాః స్తరస్వినః. ౩౬

టీక॥ మేఘవర్ణాః=మేఘముయొక్క
 కల-వన్నెవంటివన్నెగల; తరస్సీవ్రసః=
 బలవంతంబులగు; పరమద్విపాః=ఉత్త
 మగజములు; సంహృత్య=కొట్టుకొని;
 రుధిరధారాభిః= నెత్తురుధారలచేత;
 సీక్తాః=శుభ్రపరిచినవై; పృథక్=వేరు
 వేరుగా; కీర్తాః=వ్యాపించినవై; ప్ర

చరంతి=తిరుగుచుండును.

మేఘమువలెనల్లని మేనుగలవియు బ
లవంతంబులునగునాయు డైమ గజంబు
లు, ఒకొక్కప్పుడు, పరస్పరము నైత్తు
రువెల్లవలుగాఁ గొట్టుకొని, యంతవే
లువేఱవిహరించుచుండును.
అని, తాత్పర్యము.

తే తత్ర పితౄ పానీయం విమలం శీత మవ్యయమ్
నిర్మృతా స్తుంభికాహంతే వనాని జనగోచరాః. ౩౩

టిక॥వనగోచరాః = వనంబులంద
గవడునట్టి; తే= ఆయేనుంగులు; త
త్ర=ఆపంపానరస్సుచందు; విమలం=
నిమలమును; శీతం=నల్లనిదియు; అ
వ్యయం=ఆరోగ్యకారియునగు; పానీ
యం=జలమును; పీత్యా=త్రావి; ని
ర్వృతాః=మథమునొందినవై; చనాని=

అశవులను; సంవిగాహంతే=ప్రవేశించును.
 వనంబులనుండ నట్టియా యేనుంగులు, పంపానరస్సున నమికాలంబును సుఖితలంబును ఆరోగ్యవరంబునను జలంబుద్రావి, సుఖితంబులయి, వనంబులంబ్రవేశించును. అని, తాత్పర్యము.

ఋషాంశ్చ ద్వీపివశ్చైవ నీలకోమళకప్రభాత్
రురూ నపేతాపజయాత్ దృష్ట్వా శోకం జయిష్యసి. ౩౮

.టీక॥ ఋతౌంశ్చ = ఎలంగబంటు
 లను; ద్వీపినశైవ = పెద్దపులలను; సీల
 కోమలకప్రభాః = సీలమణివలెనునో
 హరమయినకాంతిగల ; అపేతాపజ
 యాః = పోయిన గుఱుజుముగల; రు
 రూః = నల్లరాణిదుప్పలను; వృ

ప్రేమః మాచి; శోకంః దుఃఖమును; ముష్యసిః లోకగోనలవు.
 నీవిచ్చటనుండు నెలుంగుబంటులను
 వ్యాఘ్రములను నీలవణికిఁ బోలె మనో
 హరకాంతిగలవియు భయమునే యె
 టుగనివియునగునల్ల చాటల దుష్టును

జూచి, దుఃఖముమఱచి, సుఖమునొందఁగలవ. అని, తాత్పర్యము.

రామ తస్య తు శైలస్య మహతీ శోభతే గుహా
శిలాపిఠానా కాకుత్స్థ దుఃఖం చా స్యాః ప్రవేశనమ్. ౩౯

టీక॥ కాకుత్స్థ = కకుత్స్థనంశము నఁబుట్టివ; రామ=రాముఁడా! తస్య=	దృటయు; దుఃఖం=కష్టము. రాముఁడా! ఆహ్వాతమునందు, పె
ఆ; శైలస్య=పర్వతముయొక్క; మహా సూతాయి చేమూయఁబడియుండు నొక	
తీ=గొప్పదగు; శిలాపిఠానా=తాయి గొప్పగుహప్రకాశించుచున్నది; దాని	
మూల గాఁగల; గుహాతు=గుహమాత్ర లోనికిఁబోవుటమిఁగిలియుంకవ్వము.	
ము; శోభతే=ప్రకాశించుచున్నది. అ అని, తాత్పర్యము.	
స్యాః=ఁదీసియొక్క; ప్రవేశనంచ=చా	

తస్యా గుహాయాః ప్రాగ్భారే మహా శీతోదకో హృదః
ఘలమూలాన్వితో రమ్య నానామృగసమావృతః. ౪౦

టీక॥ తస్యాః=ఆ; గుహాయాః=గు హయొక్క; ప్రాగ్భారే=తూర్పువాకి	గు; హృదః= మడుగు; అ స్తీ(అధ్యా
లియుండు; మహా= గొప్పదియు; శీ	హృతము)=ఁదీన్నది.
తోదకం= చల్లనిజలముగలదియు; ఘల	అగుహయొక్క తూర్పుద్వారంబున,
మూలాన్వితం= పండ్లతోనుగడ్డలతోను	తీరంబులందుఘలమూలంబులతోఁగూడి
గూడినదియు; రమ్యం=సుందరమును;	నదియు నానావిధమృగసమన్వితంబును
నానామృగసమావృతః=నానావిధము	సుందరంబును చల్లనినీళ్లుగలదియునగు
లయినమృగములచేఁబట్టఁబడినదియున	నొకగొప్పమడుఁగున్నది. అని, తాత్పర్య
	ము.

తస్యా వసతి సుగ్రీవ శృతుర్ని సహవానరైః
కదాచి చ్చిభరే తస్య పర్వతస్యా వతిష్ఠతే. ౪౧

టీక॥ సుగ్రీవః=సుగ్రీవుఁడు; చ్చిభరే=చతురయన; వానరైస్సహ=

వానరులతోఁగూడ; తస్మాఁ=ఆగుహ గూడి, ఆగుహయందున్నాఁడు; ఒకా యందు; వసతి=ఉన్నాఁడు. క వాచి నొకప్పుడు, అతఁడు, విహారార్థము, తో=ఒకానొకప్పుడు; తస్య=ఆ; పర్వ ఆయుశ్యమూకపర్వతశిఖరంబుపైననుం తస్య=పర్వతమయొక్క; శిఖరే=శి డిరుగును. అని, కబంధుఁడు, రామల ఖరమునందు; అవతిష్ఠ తే=ఉండును. ట్కలులకుఁజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

సుగ్రీవుండు, నలువరు వానరులం

కబంధస్త్వ నుశాస్త్రివం తా వుభౌ రామలక్ష్మణౌ
ప్రస్వీ భాసురవణాభః ఖే వ్యోచత వీర్యవాన్. ౪౨

టీక || వీర్యవాన్=అధికమయినప స్య=చెప్పి; ఖే=ఆకాశమునందు; వ్య రాక్రమము గలవాఁడును; స్వీ=పు రొచత=ప్రకాశించెను.

వృషాతిక గలవాఁడును; భాసురవ పరాక్రమశాలియగు నాకబంధుం డు, ఇట్లు, రామలక్ష్మణులకిద్దఱకునుం ణాభః = సూర్యునివణఁ మువంటి డెప్పి, వృషమాతికతోనొప్పుచు, సూ కాంతిగలవాఁడునగు; కబంధస్త్వ=క ర్యండుంబోలెనాకాశంబున వెలుంగు బంధుండుమాత్రము; తో=ఆ; రామల యుండెను. అని, తాత్పర్యము.

క్ష్మణౌ=రామలక్ష్మణులను; ఉభౌ=ఇ డ్దఱనుగూర్చి; ఏవం=ఇట్లు; అనుశా

తం తు ఖస్థం మహాభాగం కబంధం రామలక్ష్మణౌ
ప్రస్థితౌ త్వం వ్రజస్వే తి వాక్య మూచతు రంతకే. ౪౩

టీక || రామలక్ష్మణౌ=రామలక్ష్మ కబంధునిఁగూచి; “త్వం=నీవు; వ్రజ ణులును; ప్రస్థితౌ=బయలుదేరినవా స్వ=బొమ్మ” ఇతి=అన; వాక్యం = రరై; అంతికే=సమీపంబునందు; ఖ స్థం=అకాశముననున్నవాఁడును; మ మాటను; ఉచతుః=చెప్పిరి.

హాభాగం=పూజ్యమయిన యదృష్టము రామలక్ష్మణు లంత బయలుదేరిన వారలయి, ఆకాశంబుననున్నమహాభా గుండగు కబంధునిసమీపించి, “నీవింక

పోవచ్చును" అని, చెప్పిరి. అని, తాత్పర్యము.

గవ్యతాం కార్యసిద్ధ్యర్థః మితి తా వబ్రవీ త్వచ
సుప్రతౌ తా వసుజ్ఞాప్య కబంధః ప్రస్థిత స్తదా. ౪౪

<p>టీక: సచ=ఆకబంధుండును; తౌ= ఆ రామలక్ష్మణులను; అసుజ్ఞాప్య= బ ఆ రామలక్ష్మణులనుగూచి; కార్యసి ద్ధ్యర్థః= కార్యము నెఱవేఱుటకొఱ కు; గవ్యతాం= పోవుటయగుగాక. ఇ తి= అని; అబ్రవీత్= చెప్పెను. తదా= అ ప్పుడు; కబంధః= కబంధుండు; సుప్ర తౌ= మిక్కిలియునంతోపించిన; తౌ=</p>	<p>ఆ రామలక్ష్మణులను; అసుజ్ఞాప్య= బ ప్పించి; ప్రస్థితః= పోయెను. అప్పుడు, కబంధుండును, రామలక్ష్మ ణులంజూచి, "కార్యసిద్ధికొఱకుమీరలు పొం"డనిచెప్పి, సంతుష్టులయినయారా మలక్ష్మణులయనుమరిగైకొని, పోయె ను. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	--

స త తేకబంధః ప్రతిపద్య రూపం
వృత శ్చక్రియా భాస్కరతుల్యదేహః
నిదశకయక్ రామ మవేక్ష్య శస్త్ర
సఖ్యం కురుష్వే త తదా భ్యువాచ. ౪౫

<p>టీక: తదా= అప్పుడు; సః= ఆ; కబంధః= క బంధుండు; తత్= ఆ; రూపం= శరీరము ను; ప్రతిపద్య= పొంది; త్రియా= కాంతచే త; వృతః= చుట్టు బడనవాడై; భాస్కర తుల్యదేహః= సూర్యునితో సమానమ యిన దేహముగలవాడై; శస్త్రః= ఆకాశ ముననున్నవాడై; రామం= రాముని; అ వేక్ష్య= చూచి; నిదశకయక్= చూపు చు; సఖ్యం= స్నేహమును; కురుష్వే=</p>	<p>చేయుము. ఇతి= అని; అభ్యువాచ= చె ప్పెను. అప్పుడాకబంధుండు, అట్లు, దివ్య రూపంబునొంది, మహాతేజంబున సూ ర్యుండువలె వెలుంగుచు, ఆకాశంబున నుండి రాముంజూచి, ఋశ్యమూకమా గలంబుజూపుచు, "సుగ్రీవునితోడవు సఖ్యంబుగావింపు" మనిచెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	--

ఇత్యావే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికాండే

ఆరణ్యకాండే, త్రిసప్తతితమస్సగః.

ఇది, సప్తాథము.

ఇది, పరమార్థవంధికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర

వ్యాఖ్యానంబునందు, ఆరణ్యకాండ త్రిసప్తతితమస్సగఃటీక,

ముగిసినది.

శ్లో

జ తు స సప్తతితమస్సగప్రారంభః.

తౌ కబంధేన తం మాగం పంపాయా దశేతం వనే

ప్రతస్థతు దిశం గృహ్య ప్రతీచీం నృవరాగ్మజౌ. ౧

టీక నృవరాగ్మజౌ=రాజపుత్రులగు; ప్రతస్థతుః=వెడలిరి.

తౌ=ఆ రామలక్ష్మణులు; కబంధేన=కబంధునిచేత; దిశం=చూడబడిన; తం=బంధుండుచేప్పిన ప్రకారంబున, బం

అ; మాగం=మాగమును గూచి; పాసరోవరంబునకుఁబోవు మాగంబు నవలంబించి, పడమటిదిక్కును బట్టిపో

ను; గృహ్య(గృహీత్వా)=గ్రహించి; యిరి.అని, తాత్పర్యము.

తౌ నైలేష్యచిత్తా నేతాః క్షౌద్రకల్ప ఫలాః ద్రుమాన్

ఏతంతౌ జగ్ముః ప్రకప్తుం సుగ్రీవం రాఽ త్మజౌ. ౨

టీక॥ తౌ=ఆ; రామలక్ష్మణౌ=రామలక్ష్మణులు; నైలేషు=పర్వతముల యనఁగలములుగల; ఏతాః=ఈ; ద్రుయందు; అచితాః=వ్యాపించిన; క్షౌద్రకల్పములను; ఏతంతౌ=చూ

చుచు; సుగ్రీవం = సుగ్రీవుని; దష్టం = చూడబడుచు; సుగ్రీవునింజూడవలె
చుటకు; జగ్గుతుం = పోయిరి. ననుకోర్చి తోచోయిరి.
ఆరామలక్ష్మణులు, పర్వతంబులనిం అని, తాత్పర్యము.
డియెండు తేనియవంటి శలంబులుగలవచ్చు

కృత్యావ నైలపుష్టేతు తౌ వాసం రామలక్ష్మణౌ
పంపాయాః పశ్చిమం తీరం రాఘవా వుపతస్థతుః. ౩

టీక॥ రాఘవౌ = రాఘవంశమునఁబు రం = గట్టును; ఉపతస్థతుః = పొందిరి.
ట్టిన; తౌ = అ; రామలక్ష్మణౌ = రామ ఆరామలక్ష్మణులు, పర్వతంబుపై
లక్ష్మణులు; నైలపుష్టే = పర్వతముపై నారాత్రియుండి, మఱునాడు, పం
ని; వాసం = ఉనికిని; కృత్యావతు = ఉ పాసనోపరముయొక్క పశ్చిమతీరంబు
సినంతనె; పంపాయాః = పంపానర నొందిరి. అని, తాత్పర్యము.
స్సయొక్క; పశ్చిమం = పడమటిదైన; తీ

తౌ వుపగరిత్యాః పంపాయా స్తీత మాసాద్య పశ్చిమమ్
అపశ్య తాం తత స్తత్ర శబర్యా రమ్య మాశ్రమమ్. ౪

టీక॥ తౌ = ఆరామలక్ష్మణులు; పం మయిన; అశ్రమం = ఆశ్రమమును; అప
పాయాః = పంపయను; వుపగరిత్యాః = వ్యతాం = చూచిరి.
సరస్సుయొక్క; పశ్చిమం = పడమటిదైన; ఆరామలక్ష్మణులు, పంపానరస్సు
తీరం = గట్టును; ఆసాద్య = పొంది; త పశ్చిమతీరంబుఁజేరి, యంతనచ్చట, రమ
తః = అంత; తత్ర = అచ్చట; శబ ణేయంబగు శబరియాశ్రమంబుఁజూచిరి.
ర్యాః = శబరియొక్క; రమ్యం = సుందరి అని, తాత్పర్యము.

తౌ త మాశ్రమ మాసాద్య ద్రుమై బహుభి రావృతమ్
సురమ్య మభివీతుం తౌ శబరీ మధ్యపేయతుః. ౫

టీక॥ తౌ = ఆరామలక్ష్మణులు, బహుభి = పెక్కులయిన; ద్రుమై = వృక్ష

మలచేత; ఆవృతం=చుట్టబడిన; తం= ఆ; ఆశ్రమం=శబర్యాశ్రమమును; ఆసాద్య=పొంది; సురవ్యం=మిగిలియునుం దరమయినయాయాశ్రమమును; అభివీక్ష్యతౌ=చూచుచు; శబరీం=శబరినిగూచి; అఘృషేయతుః=పోయిరి.

ఆరామలక్ష్మణులు, బహువృక్షములచేఁబరిఁపిఱియైన యాశబర్యాశ్రమమునుజేరి, యందలిసౌందర్యంబునకచ్చెరువందిచూచుచు, శబరియొద్దకుఁబోయిరి. అని, తాత్పర్యము.

తౌచ దృష్ట్వా తదా సిద్ధా సముత్థాయ కృతాంజలిః
రామస్య పాదౌ జగ్రహ లక్ష్మణస్యచ ధీమతః.౬

టీక|| తదా=అప్పుడు; సిద్ధా=సిద్ధులగుశబరి; తౌ=ఆరామలక్ష్మణులును; దృష్ట్వాచ=చూచినంతనె; సముత్థాయ=లేచి; కృతాంజలిః=చేయఁబడినచేమోడ్పుగలదై; రామస్య=రామనియొక్కయు; ధీమతః=బుద్ధిమంతుండగు; లక్ష్మణస్యచ = లక్ష్మణునియొక్కయు; పాదౌ=దరణములను; జగ్ర

హ=పట్టుకొనెను. అప్పుడు, యోగసిద్ధి నొందియున్న యాశబరి, యారామలక్ష్మణులంజాలినంతనె, లేచి, చేమోడ్పుగీలించి, రామనిపాదంబులకు నమస్కరించి, బుద్ధిమంతుండగులక్ష్మణునిపాదంబులకును నమస్కరించెను. అని, తాత్పర్యము.

పాద్య సూచమ నీయంచ సర్వం ప్రాదా ద్యథా విధి

టీక|| పాద్యం=పాదోదకమును; ఆచమనీయంచ=ఆచమనోదకమును; సర్వం=అంతను; యథావిధి=యథాశాస్త్రముగా; ప్రాదాత్=ఇచ్చెను.

అంత, రామలక్ష్మణులకు, యథాశాస్త్రముగా, అఘృషాద్యంబులనుఆచమనీయంబును, ఒసంగెను. అని, తాత్పర్యము.

తా మువాచ తతో రామ శ్రమణేం సంశితవ్రతామ్. ౭

టీక|| తతః=అంత; రామః=రాముడు; సంశితవ్రతాం=మిక్కిలియుండిత్త

౧౦౧౬ వ్రతిపరాంధ్ర టీకా తాత్పర్యసహితము.

స ౭౪

మయినద్రతముగల; తాం=అ; శ్రమ
జేం=సన్నాహినిగూచి; ఉవాచ=చె
ప్పెను.

అంత, రాముండు, కీర్త్యమగుద్రతము
గలసన్నాహినియగు నాశబరింజూచి,
యట్లని, చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

కచ్చిత్రే నిజితా విఘ్నాః కచ్చిత్రే వధాతే తపః
కచ్చిత్రే నియతః కోధ ఆహరశ్చ తపోధనే. ౮

టిక|| తపోధనే=తపస్సేధనముగా
గలశబరి! తే=నీయొక్క; విఘ్నాః=విఘ్న
ములు; నిజితా=కచ్చిత్రే=జయింపఁబ
డినదామేమి? తే=నీయొక్క; తపః=తప
స్సు; వధాతే=కచ్చిత్రే=వృద్ధిబొందుచు
న్నదామేమి? తే=నీయొక్క; కోధః=
కోపము; నియతః=కచ్చిత్రే=నిగ్రహింపఁ
బడినదామేమి? ఆహరశ్చ=ఆహారము

ను; నియతః=కచ్చిత్రే (అధ్యాహృతము)=
నిగ్రహింపఁబడినదామేమి?
తపస్సేధనముగా గలశబరి! నీవుత
పోవిఘ్నంబులన్నింటినీ జయించితివా? నీ
తపస్సువృద్ధిబొందుచున్నదా? కోపం
బును ఆహారంబును నిగ్రహించి కొంటి
వా? అని, తాత్పర్యము.

కచ్చిత్రే నియమాః ప్రాప్తాః కచ్చిత్రే మనస స్సుఖమ్
కచ్చిత్రే గురుశుశ్రూషా సఫలా చారుధాషిణి. ౯

టిక|| చారుధాషిణి=సుందరముగా
మాటలాడునట్టిశబరి! తే(త్వయా)=నీ
చేత; నియమాః=వ్రతములు; ప్రాప్తాః
కచ్చిత్రే=పొందఁబడినదామేమి? తే=
నీయొక్క; మనసః=మనసునకు; సుఖం
కచ్చిత్రే=సుఖదామేమి? తే= నీయొ
క్క; గురుశుశ్రూషా=గురుసేవ; సఫ
లా=కచ్చిత్రే = ఫలముతోఁ గూడినదా

యేమి?
సుందరముగా మాటలాడునట్టి శబ
రి! నీవుచాంద్రాణుడొది వ్రతంబులం
బొందితిదామేమి? నీమనస్సుసుఖముగా
నున్నదామేమి? నీవుచేసినగురుశుశ్రూ
షసఫలమయినదామేమి? అని, రాముం
డు, శబరినడిగెను. అని, తాత్పర్యము.

శ్రీమద్రామాయణము * ఆరణ్యకాండము. ౧౦౧౭

స ౭౪

రామేణ తాపనీ పృష్టా సాసిద్ధా సిద్ధసమ్మతా
శశంస శబరీ వృద్ధా రామాయ ప్రత్యవస్థితా. ౧౦

టీక॥ తాపనీ = తపస్సుగలదియ; సిద్ధా = యోగసిద్ధి నొందినదియు; సిద్ధసమ్మతా = యోగసిద్ధులచేఁ బూజింపఁబడినదియు; వృద్ధా = ముసలిదియునగు; సా = ఆ; శబరీ = శబరి; రామేణ = రామునిచేత; పృష్టా = అడుగఁబడినదై; రామాయ = రాముఁకొఱకు; ప్రత్యవస్థితా = ఎ	దురునిలిచినదై; శశంస = చెప్పెను. తపస్వినయునిదురాదును సిద్ధులచే గౌరవించఁబడినదియు వృద్ధురాలు నగునాశబరి, రామునిచే నట్లుగఁబడినదై, రామునికెదుఁబడిది, యట్లుచేసెను. అని, తాత్పర్యము.
--	--

అద్య ప్రాప్తా తపస్సిద్ధి మన సందశనా న్తయ
అద్య మే సఖలం తస్తు గురవశ్య సుప్రాజితాః. ౧౧

టీక॥ తప = తపస్సుగల; సందశనా = బడిచారు. తే = చూచుటవలన; మయా = నాచేత; అద్య = ఇప్పుడు; తపస్సిద్ధి = తపస్సిద్ధి; ప్రాప్తా = పొందఁబడినది. అద్య = ఇప్పుడు; తస్తు = తపస్సు; సఖలం = ఖలము లోఁగూడినది. గురవశ్య = గురువులును; సుప్రాజితాః = చక్కగాఁ గాఁ బూజింపఁ	సేదశనామచేయఁటవలన, ఇప్పుడునామచేసిద్ధిగలిగినది; ఇప్పుడునా తపస్సునియు సఖలమయినది; ఇప్పుడు, నాగురువులయొద్దయు సఖలమయినది. అని, తాత్పర్యము.
--	--

అద్య మే సఖలం జన్త స్వగజైశ్చ భవిష్యతి
త్వయి కేవలరే రామ సూజితే పురుషవభా. ౧౨

టీక॥ పురుషవభా = పురుషశ్రేష్ఠం; కేవలరే = సేవ; సూజితే = పూజించఁబడినవాండవు; దవగు; రామ = రాముఁడా! కేవలరే = కలుగ; అద్య = ఇప్పుడు; మే = నాయొకేవలరను న్ననుండవయిన; త్వయి = కల; జన్త = పుట్టుక; సఖలం = ఖలము	
--	--

<p>తోఁగూడినది. స్వగఁజైవ=స్వగఁ మును; భవిష్యశి=కాఁగలదు. పురుష శ్రేష్ఠుఁడవగురాముఁడా! దే వతలయందటలోను ఉత్తముఁడవగు ని</p>	<p>స్వబూజించుటవలన, ఇప్పుడునాజన్మ ముసఫలమయినది; నాకింక స్వగఁగదిది వ్యలోకంబులును సిద్ధింపఁగలవు. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

చతుషా తవ సౌమ్యేన పూతాస్మి రఘునందన
గమిష్యామ్యశ్చయాన్ లోకాన్ త్వత్ప్రసాదా దరిందమ. ౧౩

<p>టీక॥ అరిందమ=కత్తుల నడఁగఁ దొక్కునట్టి; రఘునందన= రాముఁ డా! తవ=నీయొక్క; సౌమ్యేన=శాంత మయిన; చతుషా=చృష్టిచేత; పూతా- పరిశుద్ధురాలను; అస్మి=అగుచున్నాను. త్వత్ప్రసాదాత్ = నీయనుగ్రహమువ లన; అశ్చయాన్=నాశములేని; లో కాన్ = లోకములను; గమిష్యామి=</p>	<p>పొందెదను. శత్రువుల నడఁగదొక్కునట్టి రా ముఁడా! నీసౌమ్యదృష్టిచేత, పాపంబు లన్నియు హరింపఁబడినేను బరిశుద్ధు రాలనైతిని; నీ అనుగ్రహంబువలన, ఇం క, నశ్చయంబులగు పుణ్యలోకంబులకుఁ బోయెదను. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

చిత్రకూటం త్వయి ప్రాప్తే విమానై రతుల ప్రభైః
ఇత స్తే దివ మారూఢా యానసాం పర్యచారిషమ్. ౧౪

<p>టీక॥ త్వయి= నీవు; చిత్రకూటం= చిత్రకూటపర్వతమును; ప్రాప్తే=పొం దినవాఁడవగుచుండఁగా; అహం=నేను; యాన్=ఎవ్వరిని; పర్యచారిషం=కొలి చితివో; తే=అమునులు; ఇతి=ఇచ్చట నుండి; అతులప్రభైః = సరిలేనికాంతిగ ల; విమానైః=విమానములచేత; దివం-</p>	<p>స్వగఁమును; ఆరూఢాః=పొందిరి. నేనెవ్వరిని నేవించుచుంటివో, యా మతంగశిష్యులగు మహామూలు, నీవుచి త్రకూటంబునకువచ్చినప్పుడే, మహాతే జంబున వెలుంగుచుందు విమానంబుల నారోహించి, స్వగఁంబునొందిరి. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	--

శ్రీమద్రామాయణము * ఆరణ్యకాండము. ౧౦౧

స ౭౪

తై శ్చహ మక్తా ధర్మజ్ఞైః మహాభాగైః మహాషికాభిః

టీక॥ ధర్మజ్ఞైః = ధర్మముఁజెలిసిన	ధర్మజ్ఞులును మహాభాగులునగు నె
వారలును; మహాభాగైః = పూజ్యమయి	మహామహాలు , అప్పుడు నన్ను బా
నయదృష్టముగలవారలునగు; తైః = ఆ;	చి , యిట్లు చెప్పిరి.
మహాషికాభిశ్చ = మహామునులచేతను;	అని, తాత్పర్యము.
అహం = నేను; ఉక్తా = చెప్పఁబడినాను.	

ఆగమిష్యతి తే రామ స్సుపుణ్య మిమ మాశ్రమమ్. ౧౫
స తే బ్రతిగృహీతవ్య స్సౌమిత్ర సహితోఽశిధిః

టీక॥ రామః = రాముఁడు; తే = నీకొ	వ్యః = స్వీకరింపఁబడవలసినవాఁడు.
అశః సుపుణ్యం = మిగిలియుఁజిత్తము	రాముఁడు, నన్నుబాచుటకై పవి
యిన; ఇమం = ఈ; ఆశ్రమం = ఆశ్రమము	త్రమగు నీయాశ్రమంబునకు రాఁగలఁ
నుగూచి; ఆగమిష్యతి = రాఁగలఁడు.	డు; అప్పుడు, నీవు, రామునకునులత్సా
సౌమిత్రసహితః = లక్ష్మణునితోఁగూడి	నకును , జరిగఁగానతిథిసత్కారంబు
న; సః = ఆరాముఁడు; తే (స్వీయా) = నీ	గావింపవలయును. అని, తాత్పర్యము.
చేత; అతిథిః = అతిథిగా; బ్రతిగృహీత	

తంచ దృష్ట్వా వరాణ్ లోకా నక్షయాం స్తవం గమిష్యసి. ౧౬

టీక॥ తవ్యం = నీవు; తంచ = ఆరాముని;	నీవారామునిసందర్శించి, వునరావు
దృష్ట్వా = చూచి; వరాణ్ = ఉత్తమంబు	త్తిలేఁటి. యుత్తమంబులగు పుణ్యలో
లును; అక్షయాణ్ = నాశములేనివియున	కంబులంబొందఁగలవు. అని, యష్టుహా
గు; లోకాణ్ = లోకంబులను; గమిష్య	మునులునాకుఁజెప్పిరి. అని, తాత్పర్యము
సి = పొందఁగలవు.	

మయాతు వివిధం వన్యం సంచితం పురుషషణ్ణ

తవాధోక్ పురుషవ్యాఘ్ర పంపాయా స్తీరసంభవమ్. ౧౭

టీక॥ పురుషవ్యాఘ్రః=పురుషశ్రేష్ఠః	చేర్చబడినది.
వనగురాముఁడా! తవాధోక్=నీమిత్త	పురుషోత్తముఁడవగు రాముఁడా!
మియి; పంపాయాః=పంపాసరస్సు	నేనునీమిత్తమయి, పంపాసరస్సుతీరం
యొక్క; తీరసంభవం=గట్టునందుట్టిన;	మిలంబుట్టిననానావిధమయిన, ఫలాదివ
వివిధం=నానావిధమయిన; వన్యం=వ	న్యవదాధోక్ములను, అప్పటినుండి, నేక
సంబంధములుబట్టినవదాధోక్ము; పురుష	రించియున్నాను. అని, శబరి, రాముని
వ్యాఘ్రః=పురుషోత్తముఁడవగురాముఁ	తోఁజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.
డా! మయాతు=నాచేతను; సంచితం=	

ఏవ ముక్త స్స ధర్మాత్మాశబర్యాశబరీమిదమ్
రాఘవః ప్రాహ విజ్ఞాన తాం నిత్య మబహిషకృతామ్. ౧౮

టీక॥ ధర్మాత్మా=ధర్మబుద్ధిగల;	=ఈమాటను; ప్రాహ=చెప్పెను.
సః=ఆ; రాఘవః=రాముఁడు; శబ	ధర్మాత్ముఁడగునారాముఁడు, శ
ర్యా=శబరిచేత; ఏవం=ఇట్లు; ఉక్తః=	బరిచెప్పినమాటను విని, ఎల్లప్పుడును, బ్ర
చెప్పబడినవాడై; విజ్ఞాన=జ్ఞానవిష	యజ్ఞానానుసంధానవరాణ్యయి
యమం; నిత్యం=ఎల్లప్పుడును; అబ	హిషకరించుచు, యిట్లని, చెప్పెను.
హిషకృతాం = వెలుపలనుండనట్టి;	అని, తాత్పర్యము.
తాం=ఆ; శబరీం=శబరినిగూచి; ఇ	

దనోస్సకాశా తత్త్వేన ప్రభావంలే మహాగృహః
శ్రుతం ప్రత్యక్ష మిచ్ఛామి సంద్రష్టుం యదిమన్యసే. ౧౯

టీక॥ మహాత్మనః=పూజ్యమయిన	ది; శ్రుతం=వినుటదిన; లే=నీయొక్క;
స్వభావముగల; దనోస్సకాశాత్=ద	ప్రభావం=మహాత్మ్యమును; యది
నుపంశమునందుట్టిన కబంధునియొద్దనుం	మన్యసే=నీపుతలంతువేసి; ప్రత్యక్షం=

శ్రీమద్రామాయణము * ఆరణ్యకాండము. ౧౦౫

స ౭౪

ప్రత్యక్షముగా; సంద్రష్టుం=చూచుట మయినయెడల, వానిసన్నిధిని, బ్రత్యక్షముగాఁజూడవలెననియున్నాను. అ
మహాత్ముండగుకబంధుండు, నీమొన, రాముండు, శబరీతోఁజెప్పెను.
కూయఁగిగరువులయొక్కయొక బ్రభా అని, తాత్పర్యము.
వమును, నాకుఁజెప్పినాఁడు; నీకు, ఇప్త

ఏతస్తు వచనం శుత్రా రామవక్త్రా ద్వినిస్సృజమ్
శబరీ దశాయమాస తావభౌ త ద్వనం మహత్. ౨౦

టీక॥ రామవక్త్రాత్ = రామునిలో పువగు; తత్ = ఆ; వనం = అడవిని; దటనుండి; వినిస్సృతం = బయలు వెడలిస; శాయమాస = చూపెను.
ఏతత్ = ఈ; వచనం = మాటను; శుత్వా రామునిలోటనుండిఁజెప్పిన యామాత = విన్నంతనె; శబరీ = శబరీ; ఉభౌ = టను విన్నంత నె, శబరీ, యారామలక్ష్మణదత్తబంధున; తౌ = ఆరామలక్ష్మణులను, బులకివుకరకును, అమృతహవనంబంతరామలక్ష్మణులకనుట; మహత్ = గొయఁజూపెను. అని, తాత్పర్యము.

పశ్య మేఘఘన ద్రశ్యం మృగపక్షిసమాకులమ్
మతంగవనమిత్యేవ పితృతం రఘునందన. ౨౧

టీక॥ రఘునందన = రాముఁడా! మే గువనమును; పశ్య = చూడుము.
ఘఘన ద్రశ్యం = మేఘసమూహములతోన రాముఁడా! మేఘసమూహము వమానమయినదియు; మృగపక్షిసమా లెఱుపట్టుచున్నదియుమృగపక్షులనింకులం = మృగములతోన బక్షులతోనునిం డియున్నదియు మతంగవనంబునపేరువడినదియు; మతంగవనమిత్యేవ = మతం డసినదియునుగునిమృతహవనంబుఁజూడుగవనమనియె; విశ్రుతం = ప్రసిద్ధముని ము. అని, తాత్పర్యము.

ఇహ తే భావితాత్తానో గురవో మే మహాద్యతే
జహవాం చక్రీరే తిథాం మంత్రవన్తంత్రపూజితమ్. ౨౨

<p>టీక॥ మహాద్యుతే = అధికమయిన కాంతిగలరాముడా! ఇహ = ఇచ్చట ; భావితాత్మానః = ధ్యానింపబడినయా త్మగల; తే = ఆ; మే = నాయొక్క; గు రవః = ఆచార్యులు; మంత్రవన్తం = శ్రీపూ జితం = మంత్రవేత్తలచేమంత్రముల బూజింపబడినదగునట్లు; తీర్థం =</p>	<p>యాగమును; జహవాంచక్రితే = వేర్పరి. కాంతిమంతుడవగురాముడా! ఇ చ్చట, బరమాత్మవేత్తలగు నాయా చార్యులు, మంత్రవేత్తలముగ్ధులం బురసఁగించుకొని, మంత్రము క్తంబు గా, యాగంబులుగావించిరి. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	--

ఇయం ప్రత్యక్షస్థి వేది ర్యత తే మే సుసత్కృతాః
బ్రహ్మపహారం కుర్వంతి శ్రమా దుద్వేషిభిః కరైః. ౨౩

<p>టీక॥ యత్ర = ఎచ్చట; మే = నాయొ క్క; సుసత్కృతాః = చక్కఁగాబూ జింపబడిన; తే = ఆగురువులు; శ్రీ మాత్ = అలనటవలన; ఉద్వేషిభిః = వ దకుచున్న; కరైః = చేతులచేత; బ్ర హ్మపహారం = పూజించేబూజను; కు ర్వంతి = చేసిరో; సా(అధ్యాపృత ము) = అట్టి; ప్రత్యక్షస్థి = పడమటమిట్ట</p>	<p>యయిన; వేది = యాగవేది; ఇయం = ఇది. ఇదిగో యాగవేదిక; నాచేఁబఁగి- గాఁసేవింపబడుచుండినాగురువులు, ముసలితనముచే వడంకుహస్తంబులచే దీనింబుష్పములం బూజించుచుండురు. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	---

తేషాం తపఃప్రభావేన పశ్యాన్యాపి రఘూద్వహ
ద్యోతయంతి దిశ స్సర్వా శ్చిక్షా వేద్యోతులప్రభాః. ౨౪

<p>టీక॥ రఘూద్వహ = రాముడా! అ ధ్యాపి = ఇప్పుడుగూడ; తేషాం = వారల యొక్క; తపఃప్రభావేన = తపోమహిమ చేత; వేద్యః = వేదికలు; అతులప్ర భాః = సరిలేనికాంతిగలవై; శ్రియా =</p>	<p>కాంతిచేత; సర్వా = సమస్తములయి న; దిశః = దిక్కులను; ద్యోతయంతి = ప్ర కాశింపఁజేయుచున్నవి. పశ్య = చూ డుము. రాముడా! ఈవేదికలు, నాయాచా</p>
--	---

శ్రీమద్రామాయణము * ఆరణ్యకాండము. ౧౦౨౩

స ౭౪

ర్యులనమ్మహామౌళ తపఃప్రభావమువ చేసమ స్తదిక్కులను వెలుంగంజేయుదు
లననిప్పటికిగూడ, అసదృశమగుకాంతి న్నువిచూడుము. అని, తాత్పర్యము.

అశక్తువద్దీ స్తై గంతు ముపవాసశ్రమాలసైః
చింతితే భ్యాగతా పశ్య సహితా సప్త సాగరాః. ౨౫

టీక॥ ఉపవాసశ్రమాలసైః = ఉప
వాసములచేతను శ్రమముచేతను ఓపికలే
నట్టివారును, కావుననై; గంతుం = పో
వుటకు; అశక్తువద్దీ = శక్తిలేనివార
లునగు; తైః = ఆమునులచేత; చింతి
తే = తలంపబడఁగానే; అభ్యాగ
తా = ఎదురుగావచ్చిన; సహి
తా = కూడిన; సప్త = ఏడైన; సాగ
రాః = సముద్రములను; పశ్య = చూ
డుము.
ఉపవాసములచేతను ముసలితనము
చేతను పోవుటకు శక్తిలేక, యమ్మునులు,
మనస్సున స్థిరించినంతనై, సప్తసము
ద్రంబులును వారియాశ్రమంబునకై, వ
చ్చియున్నవిచూడుము.
అని, తాత్పర్యము.

కృతాభిషేక్తై స్తై స్వకస్తావల్కలాః పాదపేష్టిహ
అద్యాపి నావశుష్యంతి ప్రదేశే రఘునందన. ౨౬

టీక॥ రఘునందన = రాముఁడా! ఇ
హ = ఈ; ప్రదేశే = ప)దేశమునందు; కృ
తాభిషేక్తైః = చేయఁబడినస్నానముగ
ల; తైః = ఆమునులచేత; పాదపేషు = వృ
క్షములయందు; స్వకస్తాః = ఉంచఁబడిన;
వల్కలాః = నారలీలు; అద్యాపి = ఇ
ప్పటికిని; నావశుష్యంతి = ఎండకు
న్నవి.
రాముఁడా! అమ్మనీంద్రులు, ఈస
ప్తసాగరంబుల స్నానముచేసివృక్షంబు
లనాటవేసినవల్కలంబులు, వారితపఃప్ర
భావంబునంజేసి, యిప్పుటికిని, ఎండకు
న్నవిచూడుము. అని, తాత్పర్యము.

జీవకార్యాణి కర్వంతి ర్యానీ మాని కృతాని వై
శ్రుష్టేః కవలయైస్సార్థం క్షానత్వం నోపయాంతి వై. ౨౭

౧౦౨౪ ప్రతిపదాంధ్రటీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౭౪

టీక॥ దేవకార్యాణి=దేవతాకార్యములను; కుర్వచ్చి=చేయుచున్నట్టియమునులచేత; కువలయైస్సార్థం=నల్లకలువలతోఁగూడఁపుష్పై=పూలచేత; యాని=ఏ; ఇమాని=ఈపుష్పమాలికలచేత; కృతాని=చేయఁబడినవా ("వై" అనునదిపాదపూరకౌఠము); తాని (అధ్యాహృతము)=అపుష్పమాలికలు; స్థానత్వం=వాడుటను; నోపయాంతి=

పొంపకున్నవి ("వై" అనునదిపాదపూరకౌఠము).

దేవపూజకుఁగా నమ్మనీంద్రులచేత, కువలయంబులను ఇతరపుష్పంబులనుఁగూచికట్టఁబడిన పుష్పమాలికలు, వారితఃప్రభావంబున, ఇప్పటికిఁవాడు కన్నవి చూడుము.

అని, తాత్పర్యము.

కృత్స్నం వన మివం దృష్టం శ్రోతవ్యంచ శ్రుతం శ్వయా త దిచ్ఛామ్య భృశుజ్ఞాతా త్యక్తు మేత ల్లోభేరవమ్. ౨౮

టీక॥ శ్వయా=నీచేత; ఇదం=ఈ; వనం=అడవి; కృత్స్నం=అంతయు; దృష్టం=చూడఁబడినది. శ్రోతవ్యంచ=వివరవలసినదియు; శ్రుతం=వివరవలసినది. తత్=అందువలన; అభ్యుజ్ఞాతా=అనుమతిపఁబడినదానై; ఏ తత్=ఈ; కలేరం=దేహమును; ని

క్తుం=విడుచుటకు; ఇచ్ఛామి = కోరుచున్నాను.

నీవు, ఈవనమునంతయుఁ జూచి నావు; వివరవలసిన దంతంబులనువిన్నావు; ఇంకనాకనజ్ఞయొసంగుదువేని, నే నీశరీరంబు విడిచెదను.

అని, తాత్పర్యము.

తేషా మిచ్ఛామ్య హం గంతుం సమీపం భావితాత్తనామ్ ముసీనా మాశ్రమో యేషా మహంచ పరిచారిణీ. ౨౯

టీక॥ అహం (అధ్యాహృతము)= ఇది; యేషాం=ఎవ్వరియొక్క; ఆశ్రమి= ఆశ్రమమో; అహంచ=నేనును; యే షాం (అధ్యాహృతము) = ఎవ్వరియొక్క;

పరిచారిణీ=పరిచర్యచేయువాని నో; అహం=నేను; తేషాం=ఆ; భావి తాత్తనాం= ధ్యానింపఁబడినయాత్మ గల; ముసీనాం=ముసులయొక్క; సమీ

పం=సమీపమును; గంతుం=పొందుట	లగుమహామునుల పాదమూలమునాం
కు; ఇచ్చామి=కోరుచున్నాను.	దఁగోరుచున్నాను; అని, శబరిరాముని
ఇదియెవ్వరియా శ్రమమో, నేనేమ	తోఁజెప్పెను. అని తాత్పర్యము.
హాత్ముఁపరిచారికనో, అట్టియాత్మవేత్త	

ధర్మిన్తంతు వచ శ్శ్చిత్వా రాఘవ స్సహలక్ష్మణః
ప్రహషణ మతులం లేభే ఆశ్చర్యమితి తత్త్వతః. ౩౦

టీక॥ సహలక్ష్మణః= లక్ష్మణునితోఁ	దెను.
గూడిన; రాఘవః=రాఘుఁడు; ధర్మిన్	రాముండును లక్ష్మణుండును ధర్మి
న్తం=అధికమయినధర్మముగల; వచః=	వ్తంబగు నాశబరియొక్క మాటసంగ
మాటను; శ్రుత్వాతు=విన్నంతనె; త	యువి , ఈతపోవనవైభవము ఆశ్చ
త్త్వతః=యథార్థముగా; ఆశ్చర్యమి	ర్యకరమని, పరమ సంతోషంబునొందిరి.
తి=ఆశ్చర్యమని; అతులం=సోలేని; ప్ర	అని, తాత్పర్యము.
హషణం=సంతోషమును; లేభే=పొం	

తా మనాచ తతో రామ శ్శ్చిమణీం సంశితవ్రతామ్

టీక॥ తతః=అంత; రామః=రాముఁ	అంత, రాముండు, మిక్కిలియుం దీ
డు; సంశితవ్రతాం=మిక్కిలియుం దీక్ష	ష్టమగు వ్రతముగల యాశబరింజూ
మయినవ్రతముగఁ; తాం=ఆ; శ్రమ	చి , యిట్లుచెప్పెను.
ణీం=సన్యాసినియగుశబరినిగూచి; ఉ	అని, తాత్పర్యము.
వాచ=చెప్పెను.	

అప్సి తోహం న్వయా భక్త్యా గచ్ఛ కామం యథాసుఖమ్. ౩౧

టీక॥ న్వయా=నీచేత; భక్త్యా=భ	గా; కామం= యథేచ్ఛగా; గచ్ఛ=
క్తిచేత; అహం=నేను; అప్సిః=పూ	పొమ్ము.
జింపఁబడినాను. యథాసుఖం=సుఖము	నీవుభక్తితోనన్నఁజక్కఁగఁబూ

జించినావు; ఇంకనుఖముగా యధోచ్చం | పైను. అని, తాత్పర్యము.
బామ్మ. అని, రాముండు, శబరితోడై

ఇత్యక్తా జటిలా వృద్ధా చీరకృష్ణా జినాం బరా
తస్మి న్నిహూతే శబరీ దేహం జీణం జిహాసత్. ౩౨
అనుజ్ఞా తాతు రామేణ హుత్వా త్మానం హుతాశనే
జ్వలత్పావక సంకాశా స్వగ్మేవ జగామ సా. ౩౩

టీక జటిలా = జటలుగలదియు; వృద్ధా = ముసలిదియు; చీరకృష్ణా = చీరమునలిదియు; జినాం = ముసలిదియు; బరా = నారచీరలునుజిం; చమకములు	సంకాశా = మంచుచున్నయన్నితోసమానయై; స్వగ్మేవ = స్వగ్మమునే; జగామ = పొందెను.
నువస్త్రములు గాఁగలదియు నగు; సా = జటలుచాచ్చియున్నదియువృద్ధరా	
అ; శబరీ = శబరి; ఇతి = ఈప్రకారము; ఉ = లునువలలంబులను గృష్ణాజినంబులను	
క్తా = చేప్పబడినదై; రామేణ = రాముని	వస్త్రములుగా ధరించియుండునదియు
చేరి; అనుజ్ఞా తాతు = అనుమతింపఁబడి	నగునాశబరి, రాముండుచెప్పినమాటను
నైనంతనై; తస్మిన్ = అ; ముహూ = విని, రామునియనుజ్ఞనొందినంతనే, య	
రేక = సమయమునందు; జీణం = నిధిల	ప్పుడెజీణంబగు తనదేహమువిడువఁ
మయిన; దేహం = దేహమును; జిహాస	గోరి, దేహమును అగ్నిహోత్రంబున
త్ = విడువఁగోరినదై; హుతాశనే = అ	హోమముచేసి, జాజ్వల్యమానంబగు
గ్నిహోత్రమునందు; అత్మానం = దేహ	నగ్నివంటి దివ్యదేహంబునొంది, స్వ
మును; హుత్వా = చేచ్చి; జ్వలత్పావక	గ్మంబునొందెను. అని, తాత్పర్యము.

దివ్యాభరణ సంయుక్తా దివ్యమాల్యానులేపనా
దివ్యాంబరధరా తత్ర బహువ ప్రియదశనా. ౩౪
విరాజయంతీ తం దేశం విద్యుత్సదామినుధా

టీక|| సా(అధ్యాహృతము) = అశక్త = శ్రేష్ఠములయిన యాభరణముల
బరి; తత్ర = అచ్చట; దివ్యాభరణసంయుక్త = తోఁగూడినదై; దివ్యమాల్యానులేప

శ్రీమద్రామాయణము * ఆరణ్యకాండము ౧౦౨

స ౭౪

నా=శ్రేష్ఠములయినపువ్వుమాలికలును
గంధమును గలదై ; దివ్యాంబర ధ
రా= శ్రేష్ఠములయినవస్త్రములనుదా
ల్చినదై; ప్రియదశానా=సంతోషకరం
బగుమాచుటగలదై; విద్యుత్=మిగ్గి
లియుంబకాశించునట్టి; సౌదామినీయ
ధా=మెఱుపువలె ; తం=ఆ; దేశం=
ప్రదేశమును; విరాజయంతి = ప్రకా

శింపజేయుచు; బహువ=ఉండెను.
ఆశబరి, దివ్యాభరణంబులునుదివ్య
మాల్కంబులును దివ్యగంధమును దివ్య
వస్త్రములునుదాల్చి, చూపరులెంతో
సంతోషంబునొంద , మహాద్ర కాశంబు
బగుమెఱుపువలె, నాప్రదేశంబు వెలుం
గంజేయుచు, నుండెను.
అని, తాత్పర్యము.

యత్ర తే సుకృతాత్మానో విహరంతి మహాషయః. ౩౫

తత్పుణ్యం శబరీ స్థానం జగమాత్ సమాధినా

టీక॥ సుకృతాత్మానః=చక్కగా
నేర్వబడినయాత్మగల; తే=ఆ;మహ
షయః=మహాఘోషము; యత్ర=ఎచ్చ
ట;విహరంతి=విహరించుచున్నారో ;
శబరీ=శబరి;తత్=ఆ;పుణ్యం=పవిత్ర
మయిన; స్థానం=స్థానమును; ఆస్మిన్
మాధినా=తనసమాధిచేత; జగమ=

పొండెను.
పరమాత్మ వేత్తలగు నవ్యతంగశి
ష్యులయినమహాఘోషము,ఎచ్చటవిహరిం
చుచున్నారో, అట్టిపుణ్యస్థానంబునకు,
శబరి, సమాధి మోగబలంబునంబోయె
ను. అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యాపే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే

ఆరణ్యకాండే , చతుస్సప్తతితమస్సగః.

ఇది, స్వప్రాథకము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాభ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర

వ్యాఖ్యానంబునందు, ఆరణ్యకాండచతుస్సప్తతితమసర్గ టీక,

ముగిసినది.

శ్రీ

పం చ స 'ప్రతి త మ స గ్గ ప్రా రం భః.

దివంతు తస్యాం యాతాయాం శబర్యాం స్వేన తేజసా
లక్ష్మణేనసహ భ్రాత్రా చింతయామాస రాఘవః. ౧

టీక॥ తస్యాం=ఆ; శబర్యాం= శ	తయామాస=ఆలోచించెను.
బరి; స్వేన=తనదైన; తేజసా= కాం	ఆశబరినిజకాంతితో వెలుంగుచు స్వ
తిలో; దివం=స్వగృహమును; యాతా	గృహమునొందినంత నె, రాముండు, త
యాంతు = పొందఁగా నే; రాఘవః=	మృగఁడగులక్ష్మణునితోఁగూడ , నాలో
రాముండు; భ్రాత్రా=తమ్ముడైన; ల	చించెను.అని, తాత్పర్యము.
లక్ష్మణేనసహ=లక్ష్మణునితోఁగూడ; చిం	

స చింతయిత్వా ధర్మాత్మా ప్రభావం తం మహాశ్వనామ్
హితకారిణ మేకాగ్రం లక్ష్మణం రాఘవో బ్రవీత్. ౨

టీక॥ ధర్మాత్మా= ధర్మబుద్ధిగ	వీత్=చెప్పెను.
ల; సః=ఆ; రాఘవః=రాముండు; మ	ధర్మాత్ముండగు నారాముండు ,
హాశ్వనాం=అధికమయినప్రభావముగ	మహాత్ములగునమ్మునులప్రభావములను
లమునులయొక్క; తం=ఆ; ప్రభావం=	దలఁచితలఁచి, తనకుహితమునేగాని
మహిమమును; చింతయిత్వా=తలంచి;	చువాఁడును ఏకాగ్రునిస్తుండునగులక్ష్మ
ఏకాగ్రం = ఒక టెవిధమయిన మనస్సు	ణుంజూచి, యిట్లుని, చెప్పెను.
గల; హితకారిణం=క్షేలుచేయునట్టి;	అని, తాత్పర్యము.
లక్ష్మణం = లక్ష్మణునిగూచి; అబ్ర	

దృష్టో య మాశ్రమ స్సౌమ్య బహ్వశ్చర్యః కృతాత్మనామ్
విశ్వస్త మృగశాదూలో నానా విహగసేవితః. ౩

శ్రీమద్రామాయణము * ఆరణ్యకాండము. ౧౦౫

స 2౫

టీక॥ సౌమ్య=తిన్ననివాడవగుల
త్మణుడా! బహుశ్చర్యః=పెకాశ్చ
ర్యములు గలదియు; విశ్వస్తమ్యగతా
దూతాః=నిర్భయములయినమృగము
లును బెద్దపులులునుగలదియు; నానావి
హగసేవితః= నానావిధపక్షులచేసే
వింపబడినదియునగు; అయం=ఈ; కృ
తాత్మనాం=నేర్పబడినయాత్మగలము
నులయొక్క; ఆశ్రమః=ఆశ్రమము; దృ

ష్టః=చూడబడినది.
సౌమ్యుండవగులత్మణుడా! అనే
కాశ్చర్యములుగలదియు నిర్భయముగా
సంచరించుచుండు మృగములును పులు
లునుగలదియు నానాపక్షులతోఁగూడి
నదియునగు, నీపరమాస్మదేతలగు మ
హామునులయాశ్రమముంజూచినాము.
అని, తాత్పర్యము.

సప్తానాంచ సముద్రాణాం మేష తీర్థేషు లక్ష్మణ
ఉపస్సృష్టంచ విధివ త్పితరశ్చాపి తపితాః. ౪

టీక॥ లక్ష్మణ=లక్ష్మణుడా! సప్తా
నాం=ఏడైన; సముద్రాణాంచ=సము
ద్రములయొక్కయు; మేష=ఈ; తీర్థే
షు=తీర్థములయందు; విధివత్=య
థాశాస్త్రముగా; ఉపస్సృష్టంచ =
స్నానమునుచేయబడినది . పితరశ్చా

పి=పితరులును; తపితాః = తృప్తి
బొందింపబడిరి.
లక్ష్మణుడా! ఈసప్తసముద్రముల
తీర్థములయందునుస్నానము చేసినా
ము; పితృతపతామగుడఁ గావించి
నాము. అని, తాత్పర్యము.

ప్రణవ మశుభం త త్త తల్యణం సముపస్థితమ్
తేన తత్తేన హృష్టం మే మనో లక్ష్మణ సంప్రతి. ౫

టీక॥ లక్ష్మణ = లక్ష్మణుడా! త
త్త=ఆయా; అశుభం= అమంగళ
ము; ప్రణవం=నశించినది. కల్యణం=
మంగళము; సముపస్థితం=సమీపించిన
ది. తేన=అందుచేత; తత్తేన=యా

ధాత్యముచేత; మే=నాయొక్క; మ
నః=మనస్సు; సంప్రతి=ఇప్పుడు; హృ
ష్టం=సంతోషమునొందినది.
లక్ష్మణుడా! అయ్యైయమంగల
ములన్నియు నశించినవి; ఇంకమంగల

ము, సమీపించియున్నది; అందుచేత, యన్మాది నది. అని, తాత్పర్యము.
ధార్థముగా నామనస్సుసంతోషము

హృదయేహి నరవ్యాఘ్రే శుభ మావిర్భవిష్యతి

టీక॥ నరవ్యాఘ్రే=పురుషశ్రేష్ఠుఁడ | పురుషశ్రేష్ఠుఁడవగు లక్ష్మణుఁడా!
వగులక్ష్మణుడా! శుభం=మంగళము; మంగళము వచ్చునట్లుండు నేని, యది
హృదయే=మనస్సునందు; ఆవిర్భవిష్య ముంచేమనస్సునందోచును.
తిహి=పొడసూపునుగదా! అని, తాత్పర్యము.

తదా గచ్ఛ గమిష్యామి పంపాం తాం ప్రీయదశశనామ్. ౬
ఋశ్యముక్తో గిరియత్ర నాతిదూరే ప్రకాశతే
యస్మి న్వసతి ధర్మాత్మా సుగ్రీవోంతు మత స్సతః. ౭
నిత్యం వాలి భయాన్తిస్త కృతుభిః స్సహవానరైః

టీక॥ తత్=అందువలన; యత్ర=ఎ | ప్రకాశించుచున్నదో; తాం=ఆ; ప్రియ
దశశనామ్; నాతిదూరే=సమీపమునందు; దశశనాం=సంతోషకరమయినచూచు
యస్మిన్=దేనియందు; ధర్మాత్మా=ధర్మముగలవాఁడును; అంశుమతః=చిహ్నముగలవాఁడును.
సూర్యునియొక్క; సుతః=కొడుకున అంచువలన, శీఘ్రమునరమ్ము; వా
గు; సుగ్రీవః=సుగ్రీవుఁడు; వాలిభాగ్యమువలన, ధర్మాత్ముండును సూ
యాత్=వాలిభాగ్యమువలన; త్రస్తః=వర్జితమునగుసుగ్రీవుండు, నలువరు
భయపడినవాఁడై; వతుర్హి=నలువరై వానరవిరులంగాడి, యెల్లప్పుడును, ఏ
న; వానరైస్సహ=వానరులతోఁగూడ; పర్వతంబునవాసముచేయుచుండునో,
నిత్యం=ఎల్లప్పుడు; వసతి=వాసముసే అట్టి ఋశ్యమూకపర్వతంబు దేనిసమీ
యుచున్నాడో; సః (అధ్యాత్మత పంబునబ్రకాశించుచుండునో, ఆరమ
ము)=అట్టిఋశ్యముక్తః=ఋశ్యమూకమును; గిరిః=పర్వతము; ప్రకాశతే=దము. అని, తాత్పర్యము.

శ్రీమద్రామాయణము * ఆరణ్యకాండము. ౧౦౩౧

స ౭౫

అభిత్వరేచ తం ద్రష్టుం సుగ్రీవం వానరరక్షభమ్. ౮
తదధీనంహి మే సౌమ్య సీతాయాః పరిమాగ్ణమ్

టీక॥ సౌమ్య = తిన్ననివాడవగుల	నియధీనముగదా!
త్యులుండా! వానరరక్షభం = వానరశ్రే	సౌమ్యుడవగులత్యులుండా! వాన
ష్టుండగు; తం = ఆ; సుగ్రీవం = సుగ్రీవుని;	రోత్తముండగు సుగ్రీవుని శీఘ్రించునం
ద్రష్టుం = చూచుటకు; అభిత్వరేచ = వేగి	జూడఁగోరుచున్నాను; సీతను వెదకు
రపడుచున్నాను. మే = నాయొక్క; సీ	టంతయు, నాకతనివలననేగదాకావల
తాయాః = సీతయొక్క; పరిమాగ్ణ	సియున్నది. అని, రాముండు, లత్యులుని
ణం = వెదకుట; తదధీనంహి = ఆసుగ్రీవు	తోజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

ఏవం బ్రవాణం తం ధీరం రామం సౌమిత్రి రబ్రవీత్. ౯

టీక॥ సౌమిత్రిః = లత్యులుండు; ఏ	ప్పెను.
వం = ఇట్లు; బ్రవాణం = చెప్పచున్న; ధీ	లత్యులుండు, ధీరుండగు రామునిమా
రం = ధైర్యశాలియగు; తం = ఆ; రా	టనువిని, రాముంజూచి, యిట్లుచెప్పె
మం = రామునిగూర్చి; అబ్రవీత్ = చె	ను. అని, తాత్పర్యము.

గచ్ఛావ స్త్వరితం తత్ర మమాపి త్వరతే మనః

టీక॥ తత్ర = అచ్చటికి; త్వరితం =	వుదము; నామనస్సునకు శీఘ్రముగా
శీఘ్రముగా; గచ్ఛావః = పోవుదము. వ	హివలెననియేయున్నది. అని, లత్యులుం
మః = నాయొక్క; మనోపి = మనస్సు	దురామునితోజెప్పెను.
గూడ; త్వరతే = వేగిరపడుచున్నది.	అని, తాత్పర్యము.
శీఘ్రముగాఁబంపానరస్సునకుఁబో	

అశ్రమా శ్చ తత స్తస్మాన్నిషక్రీమ్య స విశాం పతిః ౧౦

అజగామ తతః పంపాం లత్యుజ్జేనసహ భిభూః

౧౦౩౨ ప్రతిపదాంధ్రటీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౭౫

॥

॥

టీక॥ అభిహాః=శత్రువులదిరసూరించునట్టి; విశాం= మనుష్యులకు; పరి=ప్రభువయిన; సః= ఆరాముడు; తతః=అంత; లక్ష్మణేనసహ=లక్ష్మణునితోఁగూడ; తస్మాత్=ఆ; ఆశ్రమాత్=ఆశ్రమముననుండి; నివర్త్య=వెడలి; తతః=అంత; పంపాం= పంపానరస్సు

ను; ఆజగామ=పొందెను. శత్రువులజయించునట్టివరేంద్రుండగురాముండు, అంతలక్ష్మణునితోఁగూడ, నాయాశ్రమంబుననుండి వెడలి, పంపానరస్సునకుఁబోయెను. అని, తాత్పర్యము.

స దదశశ తతః శ్రుక్వా ముదార జనసేవితామ్. ౧౧

నానాద్రుమ లతాకీర్ణాం పంపాం పాసీయవాహీనీమ్

పద్మై స్సౌగంధికై స్తామ్రాం శుక్లాం కుముద మండలైః. ౧౨

నీలాం కువలయో ధ్వాన్తై బహువర్ణాం కుఠామివ

టీక॥ తతః=అంత; సః=ఆరాముడు; శ్రుక్వాం=పవిత్రమును; ఉదారజనసేవితాం=ప్రేమలయినజనులచేసేవింపఁ బడినదియు; నానాద్రుమలతాకీర్ణాం= నానావిధములయినవృక్షములచేతనురీకగలచేతనువ్యాపింపఁబడినదియు; పాసీయవాహీనీం=త్రాఁగుటకర్త మయినజలమునువహించునదియు; పద్మైః=ఎఱ్ఱదామరపూలచేతను; సౌగంధికైః=ఎఱ్ఱకలువలచేతను; తామ్రాం=ఎఱ్ఱనై నదియు; కుముదమండలైః=తెల్లకలువలసమూహములచేత; శుక్లాం=తెల్లనిదియు; కువలయోధ్వాన్తైః=నల్లకలువలసమూహముచేత; నీలాం=నల్లనిదియు; కావుననె; బహువ

ర్ణాం=పెక్కువన్నెలుగల; కుఠామివ(స్థితాం)= చిత్రకంబలమువలెనున్నదియునగు; పంపాం= పంపానరస్సును; దదశశ=చూచెను.

అంత, రాముండు, పవిత్రంబునుమహామునులచేసేవింపఁబడినదియు నానావిధవృక్షలతాలంకృతంబునుత్రాఁగుటకు దగునట్లుగాశీతలంబునుగుంధియు మధురంబునగుజలంబుగలిదియు, ఎఱ్ఱదామరపూలచేతను ఎఱ్ఱకలువలచేతను నెఱ్ఱనై తెల్లకలువలచేఁజెల్లనైనల్లకలువలసమూహముచేనల్లనైచిత్రకంబలమువలె నానావర్ణములు గలిగినదియునగుపంపానరస్సును, దూరంబుననుండి చూచెను. అని, తాత్పర్యము.

సతా మాసాద్యై రామో దూరా దుదకవాహినిమ్. ౧౩
మతంగ సరసం నామ హృదం సమవగాహత

టీక॥ సః=ఆ; రామః=రాముడు; అవగాహించెను, స్నానము చేసెను.
దూరాత్=దూరంబున; తాం=ఆ; ఉ రాముండు, అట్లు, సంపాసరస్సుమీ
దకవాహినిం=పంపాసరస్సున; ఆసా పంబునకుఁబోయి, గుచ్చట దానికి
ద్య=పొంది; ("వై" అనునదిపాదపూర గొంత దూరంబుననుండు మతంగసర
ణార్థము); మతంగ సరసం నామ=మతం స్సనిద్రసిద్ధిఁజేదినసరస్సునందు, స్నాన
గసరస్సును పేరుగల; హృదం=సరస్సు ముగావించెను. అని, తాత్పర్యము.
ను; సమవగాహత(సమవాగాహత)=

అరవిందో శ్వలవతీం పద్మ సౌగంధికా గుణామ్. ౧౪
పుష్పి తామ్రవణోపేతాం బస్మిణో ఘృష్టనాభితామ్
తిలకై బిజపూదైశ్చ శతైశ్చ క్షుద్రైశ్చైవైవృథా. ౧౫
పుష్పితైః కరవీరైశ్చ పుల్కానైశ్చ సుపుష్పితైః
మాతలి కుండ గుల్మైశ్చ భాంజితై శిశులై వృథా. ౧౬
అశోకై శ్శుప్తపత్రైశ్చ కేకై రతిముక్తకైః
అన్యైశ్చ వివిధై వృక్షైః ప్రమరామివ భూషితామ్. ౧౭
సమీక్షమాణౌ పుష్పాఘ్నః సర్వతో విఫులద్రుమమ్
కోయష్టికై శ్చాన్ధకైశ్చ శ్వనిపత్రైశ్చ కీరకైః. ౧౮
ఏతైశ్చాన్యైశ్చ విహతై నాకాదితంతు జనం మహత్
తతో జగ్గుతు రవ్యగ్రౌ రాఘవౌ సునమాహితౌ. ౧౯
తద్వనం దైవ సరసు పశ్యంతౌ శకునైర్యుతమ్

టీక॥ తతో=అంత; రాఘవౌ=రా త్వలవతీం=ఎట్లతామరపూలునకలవ
మలత్సౌఖ్యం; అవ్యగ్రౌ=ఏమటుపాటు లనుగలదియు ; పద్మసౌగంధికాయు
లేనలవారలై; సునమాహితౌ=మిక్కి తాం=తెల్ల తామరపూలతోను ఎట్లవలె
లియునెచ్చరికగలవారలై; అరవిందో వలతోనుగూడినదియు ; పుష్పితామ్ర

॥

॥

వనోచితాం = పూచినమామిడితోఁ
పుతోఁగూడినదియు ; బహిఁగోష్ఠువ
నాదితాం = సమిష్ట వ్యనులచేష్టసంప
జేయబడినదియు ; తిలకై = బొట్టుగు
చెట్లచేతను ; విజపూరైశ్చ = రాడిమీ
వృక్షములచేతను, ధవై = పండ్చెట్లు
చేతను ; తథా = అట్లు ; శుక్ల ద్విప్రై =
ఏనుమర్దిచెట్లచేతను ; పుష్పిలై = పూ
చిన ; కరవిరైశ్చ = గన్నేరుచెట్లచేత
ను ; సుప్రపిలై = చక్కఁగాఁబూచిన ;
పున్నానైశ్చ = సురపొన్నచెట్లచేతను ;
మాలతీకుందగులైశ్చ = జాజిపొదల
చేతను మెల్లిపొదలచేతను ; భాండీ
రై = మట్టిచెట్లచేతను ; తథా = అట్లు ;
నిడులై = తినాసపుచెట్లచేతను ; అశో
కై = అశోకవృక్షములచేతను ; సప్త
పత్రై = ఏడాకులయందొకచెట్లచేతను ;
కేతకై = మొగిలిచెట్లచేతను ; అతిము
క్తకై = పువ్వులగురివిందచెట్లచేతను ;
అన్యై = ఇతరములయిన ; వివిధై =
నానావిధములయిన ; వృక్షైశ్చ = చెట్లు
చేతను ; భూషితాం = అలంకరింపబడి
నదియు ; ప్రమదామివ(స్థితాం) = ప్రీ
వలెనున్నదియునగుపంపాసరస్సును ; స
ర్వతః = అంతటను ; సమీక్షమాణౌ =
చూచుచు ; పుష్పాద్యం = పూలతోఁగూ
డినదియు ; విభ్రలద్రుమం = విభ్రాలముల

మునవృక్షములుగలదియు ; కోయప్తికై
శ్చ = చీమఁగొక్కఁగలచేతను ; అజు
నకై = సమిష్ట చేతను ; శతపత్రైశ్చ =
బెగ్గుగుపత్రులచేతను ; కీరకై = చిలుకల
చేతను ; ఏనైశ్చ = ఈపత్రులచేతను ; అ
న్యై = ఇతరములయిన ; పహైశ్చ = ప
త్రులచేతను ; నాదితం = స్వసంపాదేయం
బడినదియు ; మహత్ = గొప్పదియున
గు ; వనంతు = వనమునుగూచియె ; శకు
నై = పతులతో ; యుతం = కూడిన ;
తత్ = ఆ ; సరస్వతి = పంపాసరస్సుయొ
క్క ; వనం = వనమును ; పశ్యంతౌచైవ =
చూచుచునే ; జగ్గుతుః = పోయిరి .

అంత, ఎట్టదామరపూలతోను తెల్ల
తామరపూలతోను తెల్లకలువలతోను
ఎట్లకలువలతోను ఒప్పుచున్నదియుఁబ
ప్పించియుండు మామిడితోఁపుతోఁగూ
డినదియు మయూరధ్వనులచేష్టసంప
జేయబడుచున్నదియు, బొట్టుగుచెట్లు
రాడిమచెట్లుపండ్చెట్లుఏనుమర్దిచెట్లు
పుష్పించిన గన్నేరుచెట్లు పొన్నచెట్లు
జాజిచెట్లుమెల్లిచెట్లు వటవృక్షంబులు
వంజులవృక్షంబులుఅశోకవృక్షంబులుస
ప్తపత్రావృక్షంబులు మొగిలిపొదలుపు
వ్వలగురివిందచెట్లు మొదలగువృక్షంబు
లచేనలంకృతమైనయాభరణాలంకృతయ
యిననారీమణికై వడిఁ జూపట్టుచున్నది

॥

॥

స

స

<p>యునగు నా పంపాసరస్సునంతయుఁ జూచుచు, బుష్పంబులచేసిండినదియుఁ బెద్దపెద్దవృక్షంబులుగలదియు మధురం బుగాఁగూయుచుండచీకుఁగొక్కరలు నెమిల్లు బెద్దయులు చిలుకలు మొదలగుప</p>	<p>క్షులతోఁగూడినిదియునగునాపంపాస రస్సుంబంధివనంబుఁజూచుచు, నారామ లక్ష్మీణులు, ఎంకమాత్ర మేమటుపాటు లేక యెచ్చరికతోనవ్వంబునకుఁబోయి రి. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	--

స దదర్శ తతః పంపాం శీతవారి నిధిం శుభామ్. ౨౦

తిలకా శోకపున్నాగ వకుళో ద్రాలకాశిమ్

<p>టీక॥ తతః=అంత; సః=ఆరాముఁ డు; శీతవారినిధిం = చల్లనిదలమునకు నిధియైనదియు; శుభామ్=సుందరమ యినదియు ; తిలకాశోకపున్నాగవకు ళోద్రాలకాశిమ్=బొట్టుగుచెట్లచేతను అశోకవృక్షములచేతను పున్నాగవృక్ష ములచేతనుపొగడచెట్లచేతనువిరిగెట్ల చేతనుబ్రకాశించుచున్నదియునగు; పం</p>	<p>పాం=పంపాసరస్సును; దదర్శ=చూ చెను. అంత, రాముండు, చల్లనిదలముగ లదియుసుందరమును తిలకవృక్షంబులు అశోకవృక్షంబులుపున్నాగవృక్షంబులు పొగడచెట్లువిరిగెట్లు మొదలగువృక్షం బులచేనొప్పుచున్నదియునగు పంపాస రస్సుంజూచెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	--

స రామో వివిధాన్వృక్షాన్ సరాంసి వివిధానిచ. ౨౧

పశ్యేత్సామాధి సంతప్తో జగమ పరమంహ్రీదమ్

<p>టీక॥ సః=ఆ; రామః=రాముండు; సై వివిధాన్=నానావిధములయిన; వృ క్షాన్=వృక్షములను; వివిధాని=నానా విధములగు; సరాంసిచ=సరస్సులను; ప శ్యేత్=చూచుచు; కామాధిసంతప్తః=మ న్మునుచేదవంపజేయఁబడినవాడై; ప రమం=శిశిర్వామయిన; హ్రీదం=సర</p>	<p>సై=పంపాసరస్సును; జగమ=పాం చెను. రాముండు నానావిధములయినవృ క్షములనునానావిధములయినసరస్సుల నుజూచుచు చుమన్ముగ్ధబాధాభి హతుం డై, పంపాసరస్సునకుఁబోయెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	--

స

స

పుష్పితోప వనోపేతాం సాలచంపక శోభితామ్. ౨౨
 వట్టదాఘ సమావిష్టాం శ్రీమతీ మతులప్రభామ్
 స్ఫటికోప మతోయాఢ్యాం శ్లేష్మవాలుక సంతతామ్. ౨౩
 స తాం దృష్ట్వా పునః పంపాం పద్మసౌగంధికై ర్యుతామ్
 ఇత్యువాచ తేదా వాక్యం లక్ష్మణం సర్వవిక్రమిః. ౨౪

<p>టీక॥ సర్వవిక్రమిః = సత్యమయినప రాక్రమముగల; సః = ఆ రాముడు; పు ప్పితోప వనోపేతాం = పూచిననమపం బనమందు వనములతోఁ గూడినదియు; సాలచంపకశోభితాం = మద్దిచెట్లచేత ను సుంపెంగ చెట్లచేతను బ్రకాశించుచు న్నదియు; వట్టదాఘసమావిష్టాం = తు క్కెరలసమూహముచే వ్యాపింపబడిన దియు; శ్రీమతీం = అధికమయినకాంతిగ లదియు; అమలప్రభాం = సరిలేనకాంతి గలదియు; స్ఫటికోపమతోయాఢ్యాం = స్ఫటికశీలతోఁ బొట్టిగల జలముతోఁ గూడినదియు; శ్లేష్మవాలుకసంతతాం = మెత్తరయిననుకచే వ్యాపించి బడినది యు; పద్మసౌగంధికై = కమలములతో నుపేష్టించివలతోను; యుతాం = కూడి</p>	<p>నదియునగు; తాం = ఆ; పంపాం = పం పాసరిస్సును; పునః = మఱి; దృష్ట్వా = చూచి; తేదా = అప్పుడు; లక్ష్మణం = ల క్ష్మణునిగూచిక; ఇతి = ఇట్లు; ఇవాచ = చెప్పెను. సత్యపరాక్రముడగునారాముండు, పుష్పిగంబులగు వనంబులతోఁగూడినది యుమద్దిచెట్లతోనుచంపకవృక్షములతో నుబప్పుచున్నదియుం దుష్కెరలసమూ హముతోఁగూడినదియు అసదృశమయి నకాంతిగలదియు స్ఫటికమువలెస్వచ్ఛ మయినజలముగలదియు మెత్తరయిననుక గలదియు కమలంబులసౌగంధంబులు ముదలగు పుష్పంబులతోఁగూడినదియు నగుపంపాసరిస్సునుజూచి, లక్ష్మణు నతోసెట్లచెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	--

అస్యా స్తీరేతు హర్షోక్తః పర్వతో ధాతుమండితః
 ఋశ్యమూకఇతి భ్యాతః పుణ్యః పుష్పితపాదపః. ౨౫

టీక॥ అస్యా = ఈపంపాసరిస్సు మండితః = గరిక ధాతువులచేనలంకరిం
 యెను; తీరేతు = గట్టునందె; ధాతు = పఠింపదము; పుణ్యః = పవిత్రమును; పు

శ్రీమద్రామాయణము * ఆరణ్యకాండము. ౧౦౩౩

స ౭౫

ప్రితపాదపః=పుష్పించినవృక్షములుగ
లదియు; ఋశ్యమూకశతి=ఋశ్యమూ
కమనః; భ్యాశః=ప్రసిద్ధమునగు; పర్వ
తః=పర్వతము; అస్తీతి (అధ్యాహృత
ము)=ఉన్నదని; పూర్వోక్తః=ముందు
చెప్పబడినది.

ఈపంపాసరస్సుతీరంబునందె, ౧
రికధాతువులచే నలంకృతంబును బవి
తంబును పుష్పితంబులగువృక్షములుగ
లదియునగు ఋశ్యమూక పర్వతమున్న
దని, మున్నుకబంధుండుచెప్పినాడు.
అని, తాత్పర్యము.

హరే ఋక్షరశోనామ్నః పుత్ర స్తస్య మహాత్మనః
అధ్యాస్తే తం మహావీర్య సుగ్రీవశతి విశ్రుతః. ౬౬

టీక॥ మహాత్మనః=అధికమయినప
రాక్రమముగల; తస్య = ఆ; ఋక్షర
శోనామ్నః=ఋక్షరక్షస్సమపేరుగల;
హరే=వానరునియొక్క; పుత్రః=కొ
డుకును; మహావీర్యః= అధికమయినప
రాక్రమముగలవాడనగు; సుగ్రీవశ
తి=సుగ్రీవుడని; విశ్రుతః=ప్రసిద్ధుడ
యినవాడు; తం = ఆఋశ్యమూకప

ర్వతమును; అధ్యాస్తే=అభిష్టించియు
న్నాడు.
మహాపరాక్రమశాలియగు ఋక్షర
జుండనువానరవీరునిపుత్రుండును మహా
పరాక్రమశాలియగుసుగ్రీవుండు, ఆ
ఋశ్యమూకపర్వతంబునందున్నాడు.
అని, తాత్పర్యము.

సుగ్రీవ మభిగచ్ఛ త్వం వానరేంద్రం నరషణభ

టీక॥ నరషణభ=పురుషశ్రేష్ఠుడవ
గులత్మణుడా! త్వం=నీవు; వానరేం
ద్రం=వానరరాజుడగు; సుగ్రీవం=సు
గ్రీవునిగూచి; అభిగచ్ఛ=బొమ్ము.

పురుషశ్రేష్ఠుడవగు లక్ష్మణుడా!
నీవు, వానరరాజుడగు సుగ్రీవునిబద్ధకుఁ
బొమ్ము. అని, రామండులక్ష్మణునితోఁ
జెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యువాచ పునర్వాక్యం లక్ష్మణం సత్యవిక్రమమ్. ౭౭

టీక॥ సః(అధ్యాహృతము)= ఆరాముడు; సత్యవిక్రమం=సత్యమయిన ప

రాక్రమముగల; లక్ష్మణం=లక్ష్మణుని గూచిక; ఇతి=ఇట్లు; త్రనః=మఱల; వా క్యం=మాటను; ఉవాచ=చెప్పెను.	రాముండు, సత్యపరాక్రముండగు నాలక్ష్మణుండాచి, మఱినిట్లుచెప్పె ను. అని, తాత్పర్యము.
--	---

రాజ్యభ్రాష్టేన దీనేన తస్యా మానక్తచేతసా
కథం మయా వినా శక్యం సీతాం లక్ష్మణ జీవితమ్. ౨౮

టీక॥ లక్ష్మణం=లక్ష్మణుడా! రాజ్య భ్రాష్టేన=రాజ్యముననుండి పడినవాడ ను; దీనేన=దుఃఖితుండను; తస్యాం=ఆ సీతయందు; ఆనక్తచేతసా=తగలినమ నస్సుగలవాడనగు; మయా=నాచేత; సీ తావినా=సీతనువిడిచి; జీవితం=బ్ర తుకుటకు; కథం=ఎట్లు; శక్యం=అలవి	యగును? లక్ష్మణుడా! రాజ్యభ్రాష్టండును దీ నుండను సీతయందు మిక్కిలియు నాస క్తిగలవాడనగునేను, సీతనువిడిచి, యె ట్లుజీవింపగలను? అని, రాముండు, ల క్ష్మణునితో చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.
---	---

ఇత్యేవ ముక్త్యా మదనాభిప్రీతి

స్స లక్ష్మణం వాక్య మనన్యచేతసమ్

వివేక పంపాం తటిసిం మనోరమాం

రఘూత్తమ శ్చోకవిషాదయంతితి. ౨౯

టీక॥ సః=ఆ; రఘూత్తమః=రా ముండు; మదనాభిప్రీతిః=మన్మథునిచే బీడింపబడినవాడై; శ్చోకవిషాదయం తితః=దుఃఖముచేతనుదిగులుచేతనుగ ట్టబడినవాడై; అనన్యచేతసం=ఇతర మునందుమనస్సులేనట్టి; లక్ష్మణం=లక్ష్మ ణునిగూచిక; ఇత్యేవం=అనియట్లు; ఉ క్త్యా=చెప్పి; మనోరమాం=సుందరమ	యిన; పంపాం=పంపయను; తటిసిం= సరస్సును; వివేక=ప్రవేశించెను. రాముండు, మన్మథపీడితుండై, దుః ఖపరవశుండై, తనమాటయందె దృష్టి యించి సావధానుండైయున్న లక్ష్మ ణుండాచి, యిట్లుచెప్పి, మనోహరంబ గునాపంపాసరస్సువద్దకుబోయెను. అని, తాత్పర్యము.
---	---

శ్రీమద్రామాయణము * ఆరణ్యకాండము. ౧౦౩౯

స ౭౫

తతో మహా ద్వర్త్తు సుదూరసంక్రమం
క్రమేణ గత్వా ప్రవిలోకయన్వనమ్
దదశేఁ పంపాం శుభదశేఁకాననా
మనేకనానావిధపక్షిజాలకామ్. ౩౦

<p>టీక॥ తతః = అంతః; సః(అధ్యా హృతము)=ఆరాముడు; సుదూరసం క్రమం=మిక్కిలియుదూరమయినగమ నముగల; మహత్ = గొప్పదగు; వ త్తః=మాగఁమను; వనం=అడవిని; ప్రవిలోకయే = చక్కఁగాఁజూచు చు; క్రమేణ=వరుసగా; గత్వా=పొం ది; శుభదశేఁకాననాం=మంగళశకరమ యినచూచుటగలయడవులుగలదియు ; అనేకనానావిధపక్షిజాలకాం = పె క్కులయిననానావిధములగుపక్షుల స</p>	<p>మూహములు గలదియునగు ; పం పాం=పంపాసరస్సును;దదశేఁ=చూ చెను. అంత నారాముండు, అట్లుబహు దూరము, క్రమముగా, సుందరంబగు నవ్వనంబుఁజూచుచుంబోయి, సుందర ములయినయడవులుగలదియు అధికము గా నానావిధపక్షి సమూహములతో నొప్పుచున్నదియునగు పంపాసరస్సు నుజూచెను.అని,తాత్పర్యము.</p>
--	---

ఇత్యాషే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
ఆరణ్యకాండే, పంచసప్తతితమస్సగః.
ఆరణ్యకాండస్సమాప్తః.
ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థపండికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్రీ
వ్యాఖ్యానంబునందు,ఆరణ్యకాండపంచసప్తతితమస్సగ్గ టీక,
ముగిసినది.

ఆరణ్యకాండంబునమాప్తంబయ్యె.
శ్రీరామచంద్రావృణమస్తు.

౧౨

శ్రీరామచంద్ర శ్రీపాఠిజాతః సమస్త కల్యాణ గుణాభిరామః |
సీతాముఖాం భోరుహచందరీకో నిరంతరం మంగళమాతనోతు ||

